

КОБИЖУА

від сивої давнини до сьогодення

УДК:908(477.51-22Коб)

Г 85

ГРИНЬ М.

Г85 Кобижча: від сивої давнини до сьогодення. Документально-публіцистичне видання. — К. Гринь — Київ: «Видавництво «Фенікс», 2021. — 704 с.

ISBN

Книга про Кобижчу, яку ви тримаєте в руках, написана на основі архівних і документальних матеріалів, газетних публікацій, розповідей старожилів села, які передаються з покоління в покоління. Вона є даниною пошани автора славному Бобровицькому краю рідної йому Чернігівщини і є своєрідним продовженням її літопису, частинкою якої є й Кобижча. Книга має велике пізнавальне значення і цінність, оскільки містить зібрані по крупинці історичну, краєзнавчу інформацію, призначену для широкого кола читачів, які цікавляться історією міст і сіл України.

Автор сподівається, що, як і попередня книга про його рідне село Козацьке над Супій-рікою та навколишню округу, це дослідження допоможе читачам знайти відповіді на запитання: хто ми?, де наше коріння?, які ми?

Отож він і просить всіх читачів книги відкрити душі і спрагло пізнати історію і понині одного з найбільших сіл в Україні і побачити свій шлях у життя.

УДК 908(477.51-22Коб)

ISBN

© Гринь М., 2021

Микола Гринь

КОБИЖЧА

від сивої давнини до сьогодення

*Олександра Василівна
Данилевська.*

СЕЛО МОЄ НА СЕМИ ВІТРАХ

Уривок з поеми.

Воно в Україні – найбільше село:
У сиві віки народилось воно.
Є казки й легенди про назву його.
Можливо, то й правда, що в давні часи
Селом пливла річка, як сонце в росі.
По ній пароплави ходили тоді,
А лісом багаті були береги.
На тих берегах оселялись «коби»,
Або – «чаклуни», як легенда гласить.
І ніби поселення звалось «Кобища»...

Міліла та річка і ліс відступав,
Та назву ту в серці народ зберігав
І гордий характер отих чаклунів...
Росло й красивішало наше село.
І хто вже там зна, як насправді було.
Летіли роки... І страждало село:
Палили татари – горіло воно.
І німці палили – людей і село.
Морили нас голодом – вже й не згадять,
Та все ж кобижчанці змогли відстоять
Козацьке коріння: жили і росли,
Містечком, райцентром найбільшим були...
Сьогодні лишилось нас тисяч із п'ять,
Та будемо жити і пам'ятать
Історію давню, наш страдницький шлях.
І зіркою світлою буде в віках
Для кожного з нас найдорожчим воно.
Бо люди прекрасні із роду його.
...Як білі берізки, мов яблуньки щедрі,
Як синій барвінок хрещатий, -
Хай молодь зростає, село прославляє,
Як батько, як кожного мати.
І де б не бував ти, куди б не злинув,
Яких би вершин не досяг у житті –
Ти скрізь пам'ятай свого роду імення,
І згадку про нього зумій зберегти.
Нехай у тобі його праця воскресне,
Нехай його відданість зійде в тобі.
І світла жертвність його і натхнення
Тобі допоможуть в житті і борні.
Служи Україні. Віддай їй всі сили,
Щоб ми, як єдина родина, були.
Щоб наше найкраще село і країна
Жили і цвіли, і росли!

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА.

Про автора

Микола Миколайович Гринь народився 28 липня 1954 року в селі Козацькому Чернігівської області в сім'ї простих селян-колгоспників. У 1961 році пішов до Козацької школи, вже в четвертому класі його першу замітку опублікувала районна газета. Після закінчення Новобиківської десятирічної школи спробував вступити на факультет журналістики Львівського університету, але не добрав пів бала, тому влаштувався на тимчасову роботу на цукровий завод. Ще через кілька місяців йому запропонували зайняти штатну посаду в бобровицькій районній газеті «Жовтнева зоря». А вже наступного року Микола Миколайович став студентом факультету журналістики найпрестижнішого на той час Київського університету імені Т. Г. Шевченка, який закінчив, захистивши дипломну роботу на відмінно з відзнакою, та отримав 25 радянських карбованців премії і пропозицію вчитися в аспірантурі.

Через деякий час пішов служити в Радянську армію до Червонопрапорного Білоруського військового округу, де він став комсоргом військового підрозділу. Під час служби закінчив школу воєнних кореспондентів при окружній газеті «Во славу Родины», в ній та інших виданнях друкувався далі на регулярній основі. За високі показники у бойовій і політичній підготовці був занесений у Книгу Пошани військової частини №73710 та неодноразово заохочувався грамотами і подяками.

Після звільнення в запас продовжував працювати кореспондентом, фотокореспондентом та літературним працівником у районній газеті. Навчався в партійній школі та був членом бюро районного комітету комсомолу, де неодноразово був нагороджений почесними відзнаками.

Працював заступником редактора коропської районної газети «Нові горизонти», двадцять років був власним кореспондентом обласної газети «Деснянська правда», редагував три багатотиражні газети, працював помічником народного депутата, радником міського голови Прилук. Нині на заслуженому відпочинку, займається історичним краєзнавством, літературною діяльністю. Співпрацював і продовжує співпрацювати з багатьма засобами масової інформації в Україні та за кордоном.

Член Національної спілки журналістів України. Відзначений багатьма дипломами і почесними грамотами та іншими нагородами. Лауреат міжнародної літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша. Автор трьох книг.

Що не закарбовано у слові,
приречене на забуття.

Григорій СКОВОРОДА

Будем щасливі і вдячні рідній землі, що нагодувала і напоїла
нас не тільки хлібом і медом, а й чистими думками, любов'ю
до людей, співчуттям до людського лиха, гнівом до ворога...

Олександр ДОВЖЕНКО

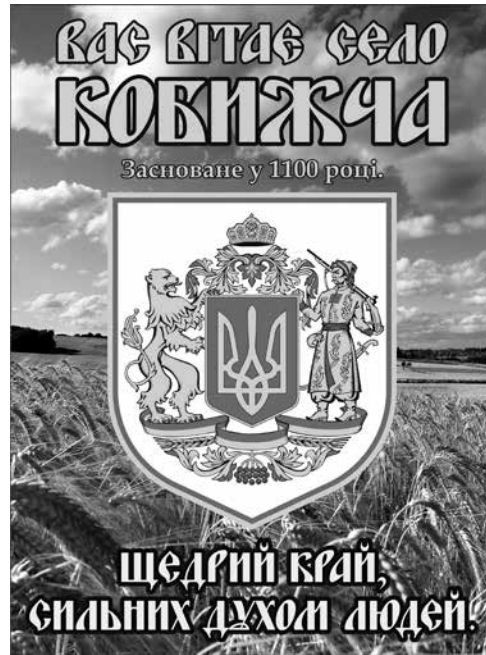
З глибокої криниці історії

Забути історію маленької Батьківщини так само ганебно, як і забути своїх батьків

Ви спробуйте збагнути глибину
Історії — далеку і прийдешню...
Відчуйте серцем сиву давнину
Оцих країв і пам'яток тутешніх.
І зазвучать у серці ті віки,
І предки озовуться стоголосо...
І вийде пам'ять з серця берегів
І збереже все те, що відбулося.

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Видатний наш земляк-сосничанин Олександр Довженко наголошував, що ми єдиний народ у світі, який не вивчає власної історії, і в цьому одна з наших найбільших бід, бо саме через це плодяться між нами зрадники та відступники. Багато бід і проблем сучасної України пов'язано з нерозумінням, незнанням драматичних сторінок нашої історії. Особливо прикро та небезпечно, що висновки з повчальних подій не хочуть робити сучасні можновладці. На превеликий жаль, переважна більшість українців ім'я, прізвища прабабусь чи прадідів згадати не може. Що вже говорити про давніших родичів. Звичайно, є тут й об'єктивні причини. В радянський період теми відродження українських звичаїв і традицій, українського козацтва, Гетьманщини, визвольних змагань 1917–1922 років були якщо й не заборонені для вивчення й осмислення, то всіляко не заохочувалися владою. Бо всі ми були на той період не українцями, а новою спільнотою людей, яку брежнєвсько-суслівська ідеологія охрестила

«Ласкаво просимо в Кобижчу», — говорять учні Ірина Труш та Максим Кравченко.

безликим «радянським народом». Історики та ідеологи цієї системи на-полегливо відлучали нас від нашої родової пам'яті. Пригадаймо: сімдесяті роки минулого століття для української культури, літератури, історії були розгромними, а за щонайменшими проявами інакодумства бачився український буржуазний націоналізм. Отак і росли ми, як біблейське насіння, кинуте на камінь: наша віра не проростала в землю, не врожаїлася добірним колосом, а змінювалася навіть від легенького подиху вітру.

Як учили нас «шанувати» власну історію, як її перекручували на догоду єдиній керівній партії, свідчить така цитата з «дослідження» кандидата історичних наук: «Українські буржуазні й дрібнобуржуазні націоналістичні партії створили в Києві Центральну Раду, ядром якої стали махрові українські націоналісти, керівники націоналістичної української контрреволюції: М. Грушевський, С. Єфремов, В. Винниченко, С. Петлюра. Прикриваючись національним прапором, буржуазно-націоналістична Центральна Рада намагалась повести за собою українські народні маси, відірвати їх від загальноросійського революційного руху і підкорити політичному впливу української буржуазії...»¹

¹ Левенко В. І. Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 роки. Чернівці, 1957 р.

Хоч переважна більшість із нас розуміла: земля, де ти народився, де зробив перші кроки, якою мініатюрною цяткою вона не була б на географічній карті, завжди залишиться тією часточкою тепла, добра, надії й натхнення, що дасть наснаги й сили навіть у найскладніші хвилини твого життя. І забути маленьку батьківщину так само боляче й злочинно, як забути рідних матір і батька.

Відомий український письменник і діяч, один із керманичів молоді української держави Володимир Винниченко говорив, що історію України неможливо читати без заспокійливого брому. Ці слова повністю стосуються й історії Кобижчі.

Коли глибше знайомишся з історією села, то здається, що її окремі сторінки — це книжка жахів, така важка й трагічна була доля жителів містечка в окремі періоди минулих століть. Прикро, що сьогодення Кобижчі, як і усієї України, є складним і суперечливим, але віриться, що жителі колись найбільшого в Україні містечка залишилися такими ж мудрими й поміркованими, винахідливими та підприємливими, високопатріотичними.

Перед тим як розпочати розповідь про різноманітні сторінки історії Кобижчі, наведу низку характеристик цього селища.

Нинішня повна назва населеного пункту — село Кобижча. Розташоване в Україні в Україні в Ніжинському (донедавна Бобровицькому) районі на Чернігівщині.

Географічні координати: 50 градусів 50 минут 08 секунд північної широти та 31 градус 30 минут 33 секунди східної довготи. Середня висота над рівнем моря — 135 м. Площа — 17,581 кв. км. Населення на 1 січня 2019 року — 3440 осіб. Для порівняння наведу й такі цифри. У 2006 році населення становило 4498 осіб, а у 2017-му — 3550. Як бачимо, населення поступово зменшується. Додам, що у 2019 році густота населення — 224,59 особи на квадратний кілометр, а у 2006 році становила 264,59 і у 2017 році — 231,77.

Село Кобижча простяглося на вісім кілометрів уздовж старого річища однойменної водної артерії. Село розташоване на відстані майже сто кілометрів до Києва у бік Ніжина. Майже така сама відстань віддаляє село й від обласного центру Чернігова. У межах сільської ради розташовано три зупинки залізничного транспорту — зупиночні платформи «Космічна», «Попудренка» (колись звалася «Береги») та станція «Кобижчі». До районного центру Бобровиця з Кобижчі автомобільним шляхом 15 кілометрів.

Ґрунтовими шляхами Кобижча сполучена з містами Бобровиця та Носівка, селами Осокорівка, Горбачі, Свидовець, Урожайне, Браниця, Козари. У 1966 році від Кобижчі до Бобровиці прокладена поліпшена дорога. Нині її ремонтує бобровицьке товариство «Земля і Воля», яке орендує

земельні паї жителів Кобижчі. Кобижча межує із землями Браницької, Свидовецької, Горбачівської сільських рад (нині — старостинських округів Бобровицької об'єднаної територіальної громади), а також із землями Бобровицької та Носівської міських рад Чернігівщини.

Кобижча розташована в зоні помірно континентального клімату. Його особливістю є наявність у році чотирьох сезонів: весни, літа, осені й зими. Середня температура найхолоднішого місяця сягає, як правило, від -10 до -24 °С. Взимку для території характерний стійкий сніговий покрив. У найтепліший період року температура повітря становить від $+15$ до $+26$ °С. Щоправда, через глобальне потепління на планеті інколи температура повітря влітку доходить до $+40$ °С. Літній період відрізняється від зимового більшою кількістю опадів. Циклони залітають на територію села зрідка.

Нинішня назва села звучить і пишеться «Кобижча». Так її подають і всі післяреволюційні довідники та енциклопедії. **Однак так було не завжди.** На одній із найперших мап України, розробленій французьким інженером і військовим картографом Гійомом Левассером де Бопланом, який у середині XVII ст. перебував на службі в польського короля й відвідав наші краї, село записане KOBICZ/. В історичній літературі доводилося зустрічати й такі написання назви села: Кабіжча, Кобища, Кобизча, Кобижа, Кабизжа, Кобисць, Кабижи, Кобишевка. Дещо інше звучить і пишеться в довідниках Укрзалізниці назва залізничної станції — «Кобижчі».

Топонім Кобижча та поріднені з ним — не єдиний на карті України. У книжці «Топоніми Чернігово-Сіверщини» можна прочитати, що в селі Курені Бахмацького району є куток Кобижча, в селі Хрещате Козелецького району є куток Кобижчинці. Кажуть, що його заснували переселенці з Кобижчі. Куток у хуторі Кошмелів Бахмацького району звуть «Коби»¹. У селі Бахмач цього самого району є поле з такою самою назвою. Автор С. О. Павленко наголошує, що в нашому регіоні є багато топонімів, пов'язаних із тюркським кочів'ям. Цю думку неможливо підтвердити архівними документами, але на поміч собі візьму народні перекази й легенди, які мають історично реальне підґрунтя. Візьмемо розташований зовсім поруч Свидовець. За літописами, саме тут 1155 року відбулося «свидання» половців із київськими дружинниками, які боронили рідну землю. «...Придоша изнова половци на мир и стаиша по Дубенцю, оли и до верх Супоя...» Ось ця мирна зустріч (свидання) й ніби дала назву Свидовець.

А назва іншого трохи більш віддаленого від Кобижчі села Щаснівка ніби від того, що після того «свидання» тут був укладений щасливий мирний договір між землями, що ворогували. Зауважу, що ці назви йдуть

з часів заснування й розвитку давньої Української держави, яку ми звикли називати Київська Русь, а саме в той період (1100 рік) і було засновано Кобижчі. Свого часу місця стоянок кочівників дали назву й населеним пунктам. Серед них і Кобижча.

Існує також «музична» версія походження назви села Кобижча. Як пояснював В. Б. Антонович, слово «кобиз» або ж «кобуз» має татарське походження, і воно означає музичний інструмент. За В. В. Радловим, «кобусч» означає того, хто «грає на кобузі»¹. Не секрет, що цей інструмент пізніше запозичили українські козаки, трішки його переробили й назвали «кобзою». Отож цілком можливо і реально, що в тодішньому поселенні були ординці — кобузники чи кобизники, які грали на цьому інструменті й навчили грати на ньому місцевих жителів. І саме від цього інструмента чи гравців на ньому й пішла назва *кобиз*, що й зафіксував Боплан, і яке й трансформувалося в Кобижчу.

Також цілком можливо, що майстри грати на кобзі чи назва самого інструмента могли дати назву поселенню. Реально також, що кобзарі з цього поселення їздили грати до княжого двору у Ярославку, де князям ркотали на струнах бандури про їх славу та славу їх предків.

Ще одна версія походження назви села пов'язана з висновками авторів «Недревнетюркского словаря». Там ми побачимо зовсім несподівані повороти в тлумаченні походження назви села. Отож подаю мовою оригіналу. «Кобыжча — село в Черниговской области, а также небольшая болотистая речушка Кобыжча в бассейне Остра, и другая, такая же, в бассейне Трубежа в Киевской области. Кобыжчей, очевидно, звалась и полтавская речка Очеретянка, давшая название городскому концу Кобыщаны (Кобыжчаны). Кобучь — летописный остров в Волынской земле. От праславянского 'Kobiz / kobz — «вид сокола», польское kobuz — kobz «вид сокола», русское кобез, «ястреб» (кобез), украинское кобец, кибець. Ходыка Кобийзевич в описании Киевского замка (1552 год), Олексей Кобызь, войский... (1569 год). Отмечу явно не татарское и не половецкое, а частичное славянское автохтонное имя первого упомянутого и северно-белорусское происхождение второго. Иван Кобызь, Харко Кобыщиенко, Кондрат Кобыжченко, Евсей Кобыщиенко и Яцко Кобыщенко, вероятно сыновья, Марковой сотни Черкасского полка есть в Реестре Войска Запорожского (1649 год). Кобызевы живут во многих казачьих станицах на Дону. Недаром известный украинский исследователь гидронимии Валентин Посухов считает название Кобыжча балто-славянским»².

Українська дослідниця Яковенко зазначила, що на початку XVI століття

1 Павленко С. О. Топоніми Чернігово-Сіверщини. Ч. 2013, с. 10,13, 214.

1 Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий. Вып. Восьмой, с. 657

2 Konstantin 1979.livejournal.com/7167.html

відбулася своєрідна «прізвищна революція». З одного боку, сформувався дуже строкатий склад місцевого боярського загалу. Серед княжих слуг згадуються люди з молдавськими, німецькими, польськими, литовськими іменами. Проте найбільшу частину (до третини) становили вихідці з татарських земель. На що красномовно вказують їх імена, зокрема Кобиз. З іншого боку, відбувався ще один процес: звичай позначати шляхтичів прізвищами, утвореними від назви населеного пункту, якими володіла шляхетська родина (наприклад, с. Вигів — Виговські).

Серед бояр, приписаних до одного із замків тогочасної держави, жила сім'я Кобизевичів. Їх рід був татарського походження: один із предків роду був серед татарських полонених, яких Вітовт поселив навколо Мозира. Згодом він став там слугою в замку і прийняв християнство, а через певний час представники Кобизевичів увійшли до складу боярства. Згодом брати Іван й Устим Кобизевичі багатіли в Києві, де купили обійстя на Боричевім току. До свого прізвища вони додали Ходики й стали Кобизевичами-Ходиками, а ще через певний час стали писатися Ходиками-Криницькими¹. Як відомо з історії, цей рід мав пряму причетність до земельних й інших володінь навколо Кобижчі.

Однак і чомусь укоренилася думка, що назва села пішла від древнього руського слова «коб», що означає чаклунство. Звідси, кобник — чаклун, а кобище — велике чаклунство, житло чаклунів. Таке припускав церковний діяч й історик російської імперії Філарет у своїх описах нашого краю, і цю думку підхопили інші дослідники².

Проте ж слова «коб», «коби» мають й інші тлумачення. Серед них — лог, ложбина, лощина³. Вже згадуваний мною Радлов стверджує, що «коба» означає печеру, нетрища, нору, рів⁴. Киргизько-російський словник «кабижчі» подає як помічник. Однак, очевидно, чаклунство було чомусь більш до вподоби на відміну від давнього українського музичного інструмента чи інших значень цього слова й похідних від нього.

Слід зазначити, що різноманіття поглядів щодо топоніміки назви Кобижча не є чимсь унікальним. Протягом багатьох століть між ученими-академіками, любителями-краєзнавцями не стихають дискусії щодо походження назви Чернігова, Ніжина, Бобровиці та й багатьох інших великих і малих населених пунктів не лише Чернігівщини, а й усієї України.

1 Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России, т. I, К., 1885. с. 199.

2 Кобижча. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга пятая. Губ. город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. — Чернигов. Земская типография, 1874. — с. 207—212.

3 Молчанова О. Т. Топонимический словарь горного Алтая. 1979, с. 133.

4 Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий. Вып. Восьмой, с. 657.

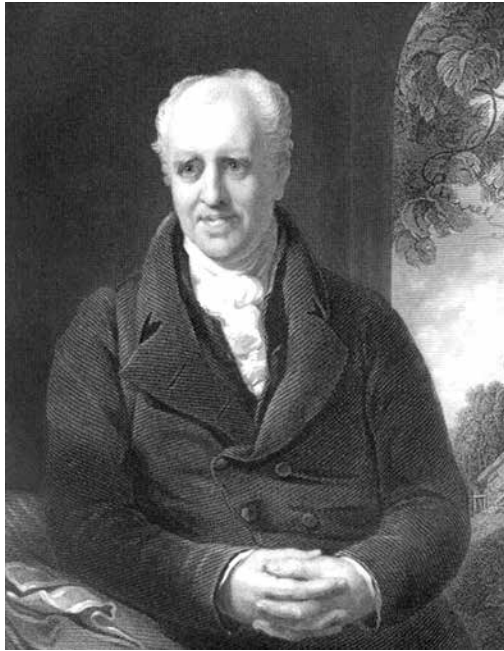
Дослідження історії села

Розпочалися вони кілька століть тому й тривають до сьогодні. На жаль, жодному з дослідників так і не вдалося позбутися в «біографії» Кобижчі так званих «білих плям»

Сивочолі пращури мої,
Племена, князівства, воєводства.
Скільки лихоліть пізнали ви?!
Та скорити вас нікому не вдалося.
Пронесли через роки століть
Гордий свій характер козаків.
Все, чим ви пишалися колись,
Збережем і ми тепер навіки.
Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Потрібно сказати, що до історії Кобижчі дослідники зверталися неодноразово. Заслужують на увагу видані до революції праці Сергія Шамрая про містечко Кобижча у XVIII столітті, дослідження О. Я. Кониського, який у 1884 році видав у Полтаві книжку з описом 115-річного економічного прогресу українського села, у якій узагальнив досвід історико-статистичного й економічного порівняння на прикладі містечка Кобижча. Кілька епізодів присвятили Кобижчі Опанас Шафонський, митрополит Філарет, Олександр Русов й інші історики та дослідники Чернігівщини.

До революції у Чернігівській єпархії існувала добра традиція, коли сільських священників владики зобов'язували вести літопис своїх парафій і населених пунктів, у яких вони діють. Зрозуміло, що були такі літописи і в Кобижчі. Прикро, але Кобижчі, як й іншим українським населеним пунктам, не пощастило — з жодного приходу сільських храмів вони не збереглися. Вони зникли в післяреволюційні роки, коли лютував атеїзм і руйнували храми, трошили церковне начиння, палили церковні бібліотеки.

Опанас Філімонович **Шафонський**.
Український лікар, історик, громадський діяч. Син сосницького сотника Чернігівського полку.

У 1960–1970 роках минулого століття до вивчення історії Кобижчі активно залучився директор середньої школи № 2 Іван Пилипович Динник, який публікував зібрані матеріали в районній газеті.

Дивом зберігся у вчительки школи Олександри Данилевської нарис історії села Кобижчі, надрукований на звичайній ручній машинці в липні 1967 року на 22 стандартних аркушах. Очевидно, його готували перед виходом багатотомної історії міст і сіл України. Цей короткий літопис склала робоча комісія на чолі з директором середньої школи № 2 І. П. Динником. До групи входили вчителі історії школи № 1 О. В. Даниленко та Ф. Глушко, вчитель географії цієї ж школи

О. К. Куць, учителька школи № 2 Є. К. Пустовойт, персональний пенсіонер Ф. Г. Глушко й пенсіонер А. І. Шмаль. Літопис скріпив своїм підписом і печаткою голова виконкому сільської ради Д. К. Труш.

У районній газеті «Жовтнева зоря» від 8 квітня 1989 року вчитель історії школи № 1 В. Ткаченко опублікував кореспонденцію «Скільки років Кобижчі?». Наведу її дослівно. Автор пише: «Село Кобижча в писемних джерелах вперше згадується із XVI століття. Але, крім писемних, існують ще археологічні джерела. Звернемося до них. Систематичні розкопки в селі не проводились, але був зібраний великий археологічний матеріал під час археологічних розвідок.

З 1986 року в середній школі Кобижчі працює археологічний гурток, в якому активну участь беруть учні 7–10 класів. Найбільш активні гуртківці — Анатолій Петрик, Віктор Карпенко, Юрій Тичико, Віктор Пузік та інші. За два роки ними були обстежені околиці села. Під час будівництва водопроводу гуртківці зібрали багатий керамічний матеріал. Аналіз археологічних матеріалів дозволяє зробити ряд висновків.

Село Кобижча — поселення давньоруське і виникло не пізніше першої половини XII століття, про що свідчать уламки кераміки.

Під час археологічних досліджень не було знайдено матеріалів XIV–XV століть, що дозволяє висунути гіпотезу про знищення села монголо-татарськими завойовниками. Можливо, що близько двох століть життя на місці першого поселення не відновлювалось.

Найбільш масовий археологічний матеріал стосується XVII століття. Прямо на території школи нами знайдено уламки кераміки XVII століття (масові знахідки) і металеві списи, які використовувалися в боротьбі з кіннотою ворога. Можна припустити, що в XVI столітті на місці стародавнього поселення почало відновлюватися життя. Кобижча була досить великим містечком, яке в 1618 році за Деулінською угодою відійшло до Польщі (власником Кобижчі став Київський воєвода Адам Кисіль). У 1638 році населення Кобижчі брало участь в боротьбі проти польської шляхти під час повстання низового козацтва на чолі з Яковом Острянином. З XVI століття до наших днів життя на поселенні існує постійно.

Поблизу Кобижчі знайдено змійовий вал — оборонна споруда для боротьби з кочівниками. Під час археологічних досліджень гуртківцями на території валу були знайдені уламки кераміки різних часів (XII, XIII, XVI, XVII століть). Отже, можна припустити, що в XII столітті існувало два стародавніх поселення одночасно (на території школи і недалеко від змійового валу). Можливо, після знищення центрального поселення монголо-татарами, жителі, що залишились живими, заховались у лісі, приєднавшись до жителів віддаленого поселення. В цьому випадку логічно припустити, що життя на другому поселенні не переривалося і в часи монголо-татарського іга. Але підтвердити цю гіпотезу можуть лише матеріали, здобуті при систематичних археологічних розкопках.

Таким чином, археологічні матеріали свідчать про давнє походження села Кобижчі і дозволяють говорити, що на території сучасного села життя існувало вже близько 850 років тому».

Серед інших дослідників історії села назву також ветерана Федора Глушка. Особливо плідною була праця педагога, корінної кобижчанки Олександри Василівни Данилевської. Заслужують уваги праці Віктора Домбровського та розробників інтернет-сайту «Кобижча». Зрозуміло, що всі ці напрацювання стали матеріалом для фундаменту цієї книжки про Кобижчу від сивої давнини й до сьогодні.

«Хай освятиться праці стезя!»

Багатовікова історія Кобижчі відображена в кількох описах, але повної «біографії» вона не має й донині

Задзвеніло залізо правдиве,
Розбудивши піщані віки,
Піднялось мого пращура диво —
Перша хата й колодязь дзвінкий.
А як ранок весняний заливав,
Взяв до рук наш земляк чересло.
Скільки вовком не вили вітриська,
Проросло на піску і зело.

Дмитро ГОЛОВКО

А тепер звернемося до характеристик Кобижчі в різних енциклопедичних виданнях різних років. Деякі дані тут повторюватимуться, але я свідомо нічого в них не змінюю. **Отож чи не найпершу коротеньку розповідь про Кобижчу подає складена М. Домонтовичем книжка «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния»**, яка була видана 1865 року в Санкт-Петербурзі. Там читаємо: «м. Кобыжча. При польском владычестве принадлежало известному в истории Малороссии Адаму Киселю. Впоследствии оно было сотенным местечком Киевского полка.

Всех жителей в местечке — 7,826 д. об. пола, из них более 6 т. казенных крестьян, преимущественно казаков, остальные — владельческие крестьяне. Дворов — 1.130»¹.

Для порівняння заодно наведу інші дані з цієї книжки. На той час у Бобровиці жили 2904 мешканці й там зафіксовано 546 дворів. У містечку Бикові відповідно було 1687 душ обох статей і 270 дворів. У Новій Басані — 5568 душ, із яких 2600 козаків і 858 дворів. У сотенному містечку Олишівці того ж Київського полку й Козелецького повіту було 1516 жителів, із яких понад тисячу було казенних селян, і дворів — 360¹.

У 1895 році в Санкт-Петербурзі побачив світ «Энциклопедический словарь» Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона. Там читаємо: «Кобыжча — м. Козелецкого уезда. Черниговской губернии прит. р. К. по Киево-Воронежской ж. д., в 43 в. от Киева. Жит. 10526 (5318 муж. и 5208 жен.), дворов 2140, 4 церкви, 3 ярмарки. Бывшее сотенное местечко Киевского полка, главная часть населения — бывшие малороссийские казаки»².

А тепер подам витяг із книжки єпископа Філарета «Историко-статистическое описание Черниговской епархии»: «Козелецкий повіт. Кобыжча. Містечко на річці Кобижча, яка впадає в Остер, в 32 верстах від Козельця, розкидане хатами на 8 верстах, в сусідстві з Браницею.

Поселення по началу до татарське. Коб древне руське слово, означає чаклунство, колдовство, кобник — чаклун, кобище — сильне чаклунство і житло чаклунів.

Знаменитий Адам Кисіль, каишелян київський в 1647 і 1648 роках писав офіційні папери «в городе своим Кобищи». Це дозволяє бачити, що Кобижча тоді уже була важливим містечком, яким бачимо його під час подій 1659 і 1663 років»³.

У 1972 році в багатотомній історії міст і сіл України побачила світ книжка про Чернігівську область. Там було зроблено перші кроки історичного осмислення минулого сіл області, зокрема й Кобижчі. Перечитаймо наведені там дані:

«КОБИЖЧА — село. Центр сільської ради, розташована понад однойменною річкою, за 15 кілометрів від районного центру і за 3 км від залізничної станції Кобижча. Дворів 3200. Населення — 9167 осіб. Сільраді підпорядковане село Урожайне.

В Кобижчі — три колгоспи: «Комунар», ім. Шевченка, «Переможець», за якими закріплено 12 090 га землі, в т. ч. 8115 орної. У господарствах вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В селі міститься відділення «Сільгосптехніки», лісництво, млин.

Працюють дві середні школи, в яких навчається 1334 учні й викладає 76 учителів, будинок культури на 420 місць, 5 бібліотек, лікарня на 35 ліжок.

¹ Там само.

² Брокгауз Ф. А. и Эфрон И. А. Энциклопедический словарь, т. XV а.

³ Філарет «Историко-статистическое описание Черниговской епархии», Книга п'ята.

¹ М. Домонтович «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния», с. 658.

За визначні успіхи в розвитку господарства села 25 осіб нагороджено орденами і медалями. Н. М. Корнієнко удостоєна ордена Леніна.

Кобижча виникла ще за часів Київської Русі. В 1239 році село знищили монголо-татари. В 1654 році воно знову згадується в історичних документах як «місто Кобижча».

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. Партиїний осередок організовано в березні 1919 року, комсомольський — в 1920 році.

В період тимчасової окупації села в 1941–1943 рр. фашисти закатували 1500 осіб. Близько 300 осіб були в партизанському з'єднанні «За Батьківщину», що діяло в навколишніх лісах. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом більш як 2500 мешканців села, з них 1500 чоловік полягли смертю хоробрих, понад 2 тис. — бійців Червоної армії та партизанів — за мужність та відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, нагороджено орденами і медалями. Агроном колгоспу О. І. Якушко — повний кавалер ордена Слави. Трудящі Кобижчі на честь односельців, що загинули в боях з фашистами, встановили обеліск Слави.

У селі живе й працює заслужена вчителька УРСР М. М. Величко¹.

Цей енциклопедичний нарис не вказав першоджерела, з яких почерпнута історична інформація. Прикро, що він також оминув багато інших головних історичних питань. Укладачі жодним словом не обмовилися про те, що Кобижча була центром козацької сотні Київського та Ніжинського полків, яка брала участь у визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького. Це ще раз підтверджує думку про те, що тодішня влада не бажала, аби люди знали власну історію й навіть її найгероїчніші сторінки.

Наступний крок з осмислення історії рідного краю з'явився 1983 року, коли опублікували російськомовну версію про Чернігівську область уже згадуваної вище історії міст і сіл України. Стаття про Кобижчу, як і про інші села, багато в чому повторювала знайому нам інформацію, але були й нові дані. Прочитаймо присвячені Кобижчі рядки мовою оригіналу й без жодних змін. Отож читаємо: «КОБЫЖЧА — село, центр сельского Совета. Расположена на одноименной речке, в 15 км от районного центра и в 3 км от железнодорожной станции Кобыжчи. Население — 7870 человек.

На территории села размещены центральные усадьбы колхозов «Победа» и им. Шевченко, за которыми закреплено соответственно 4642 и 2083 га сельскохозяйственных угодий, в т. ч. 3866 и 1625 га пахотной земли. Здесь выращивают зерновые культуры, развито мясомолочное животноводство. В Кобыжче находятся также производственное отде-

ление сельхозтехники, лесничество. За самоотверженный труд 127 человек награждены орденами и медалями, среди них технический секретарь МТС В. М. Сысоев (ныне персональный пенсионер) — орденом Ленина.

В селе есть восьмилетняя и средняя школы (1050 учеников и 74 учителя), среди них кавалер ордена Ленина Н. М. Корниенко и заслуженная учительница УССР М. М. Величко). Работают дом культуры с залом на 350 мест, 5 библиотек с книжным фондом 35 тыс. экземпляров, больница на 35 коек (28 медработников, в т.ч. 5 врачей), 13 магазинов, отделение связи, сберкасса, кафе, дом быта, АТС.

В 9 партийных организациях объединены 189 коммунистов, в 5 комсомольских — 388 членов ВЛКСМ. Первая партийная ячейка создана в марте 1919, комсомольская — в 1920 году.

Кобыжча возникла в период Киевской Руси. В 1239 году была уничтожена ордынями. В 1654 г. Упоминается в исторических источниках как город. Советская власть установлена в декабре 1917 г. На фронтах Великой Отечественной войны и в партизанских отрядах сражались с гитлеровцами 2500 местных жителей, около 2000 из них награждены орденами и медалями СССР, 1500 погибли. Житель села А. И. Якушко — полный кавалер ордена Славы. В честь односельчан, которые погибли в боях с фашистами, трудящиеся села воздвигли обелиск Славы. В ближайшем лесу, где действовали партизаны соединения «За Родину», установлен обелиск партизанской Славы. На могилах партизан, павших в гражданской и Великой Отечественной войн, и советских воинов, отдавших жизнь в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками, установлены три памятника¹.»

Наступна спроба осмислити історію Кобижчі та й інших населених пунктів області була зроблена 1990 року. Тоді було видано енциклопедичний довідник «Чернігівщина».

«Кобижча, — пишеться тут, — село Бобровицького р-ну центр сільс. Ради нар. депутатів. Розташована на однойменній річці, за 15 км від райцентру та за 3 км від залізнич. ст. Кобижча. 6132 жит. (1988). Виникло у період Київської Русі. У 1239 знищена ордами Батия. В 1646 належала київському каштеляну Адаму Киселю. Населення брало участь у повстанні Я. Острянина. У 1638–40 зазнало руйнувань від польської шляхти. 1866 в селі — 1475 дворів, 7826 ж., сільське уч-ще, 3 винокурних з-ди, відбувалося три ярмарки на рік. У 1897—2483 двори, 12 082 ж., 2 земські школи, лікарня, б-ка, відбувалося 5 ярмарків на рік. Діяли церкви (дерев'яні) Різдва Христового (1893), Покровська (1899), Троїцька (1887) й Успенська (1875, збереглася).

¹ Історія міст і сіл УРСР. Чернігівська область. К.: 1972, с. 193—194.

¹ История городов и сел Украины, Черниговская обл. К.: 1983, с. 212.

Рад. Владу встановлено в грудні 1917. У К. — центр, садиби к-пів «Перемога» та ім. Т. Г. Шевченка (спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, м'ясо-молочному тваринництві), лісництво, відділення зв'язку, будинок побуту. Діють середня та восьмирічна школи, лікарня, ясла-садок, Будинок культури на 350 місць, 5 б-к (35 тис. од. 3б.). Надгробки на братських могилах: партизанів, загиблих в 1919, і рад. Воїнів, що визволяли село в 1943 від нім. окупантів. У 1972 встановлено обеліск Слави воїнам-односельцям, що полягли (1500 чол.) в роки громадян. і Великої Вітчизн. Воєн. У найближчому лісі — пам'ятник партизанам загону «За Батьківщину», які загинули в боях з гітлерівцями в 1941–43. На тер. К. — кургани 2 тис. до н. е.¹

Цей самий довідник «Чернігівщина» коротко дає опис кобижчанських дач. Наведемо їх.

КОБИЖЧАНСЬКА ДАЧА I — ландшафтний заказник (з 1978). Типовий природний комплекс сосново-дубового лісу з рослинним та тваринним світом. Розташована в Бобровицькому р-ні Черніг. обл. Перебуває у віданні Ніжинського лісгоспзагу. Площа 610 га.

КОБИЖЧАНСЬКА ДАЧА II — бот. Заказник (з 1978). Мішаний ліс з рослинами. Розташована в Бобровицькому р-ні Черніг. обл. Перебуває у віданні Ніжинського лісгоспзагу. Площа 200 га².

Дає довідник і коротенький опис річки Кобижчі. Отож «КОБИЖЧА — річка в Черніг. обл., ліва притока Бистрої (бас. Дніпра). Тече тер. Бобровицького р-ну. На її березі — с. Кобижча»³.

Тепер зупинимось ще на одному описі історії села. Мова піде про статтю в книжці «Сіверські скрижалі», яку видало 2011 року товариство Чернігівського земляцтва в місті Києві. Подаємо дослівний текст про Кобижчу. Тут зазначено, що кількість населення — 3939 осіб, дворів — 1636.

«Найбільше село в Україні — його площа становить 1918 га, налічує 96 вулиць та межує з 6500 га лісу. Про походження назви села свідчить народна легенда, побудована на припущеннях і здогадках. Ніби в давні часи через село проїздила цариця Катерина II. Побачивши гарне поселення, яке потопало в зелені, вона захотіла відпочити. Вийшовши з карети, пройшла по м'якій шовковистій траві, яка буяла обабіч ріки. Вона милувалася стіною лісу, чарівною гладдю ріки, вдихала свіже повітря, і дуже їй захотілося щось з'їсти. Тоді цариця промовила: «Каби щі». Ці слова, за переказом, і стали складовою назви села.

Саме село розташоване на рівнині, що є частиною Придніпровської низовини. Зі сходу на захід, розділяючи село навпіл, протікає річка, яка теж має назву Кобижча. За переказами, у давні часи ця річка була судноплавною і мала свою пристань поблизу Покровської церкви. Неподалік від неї на пагорбі, в самому центрі села височіло пожежне депо, воно мало назву «Каланча». На північний захід простяглися лісові масиви. В окремих ділянках лісів є чималі плями боліт: Грабівщина, Кроватки, Черепашине, Біле болото.

Одним із власників села був каштелян Київський — Адам Кисіль (XVII ст.), його замок стояв у центрі села. Він підписував офіційні документи «в горіде своїм Кобищи». І дотепер одна вулиця має назву Кашталівка.

На території села виявлені кургани II тис. до н. е.

У 1857 році в Кобижчі під наглядом Палати державного майна діяли 4 приходські училища, де навчалось 153 учні, у 1860 — 189 учнів.

У 1866 році у містечку Кобижча діяло 4 церкви (Покровську церкву було збудовано в центрі села в XVII ст., церкву Успіння Пресвятої Богородиці у 1701 році), 3 винокурних заводи. У 1895 році збудовано Савинську трирічну земську школу, яка містилася у церковному приміщенні. Через рік у центрі села було споруджено лікарню на 15 ліжкомісць.

1908 року створено кредитне товариство, наступного року відкрито телеграф, існувало кустарне виробництво, 45 вітряків, більше десятка олійниць. Кожен господар сів льон або коноплі для виробництва рослинних жирів та виготовлення полотна на ткацьких верстатах.

Успенська церква — втрачена пам'ятка дерев'яної архітектури, яка була розташована у с. Кобижча.

¹ Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. К.: 1990., с. 319—320.

² Там само, с. 320.

³ Там само, с. 319.

У 1917 році в містечку діяло двокласне Міністерське училище, де навчалося 120 учнів, чотирикласна земська школа (збудована в 1914 році), трикласна земська школа на Савинцях. Продовжували навчання церковно-приходські школи при Покровській, Різдвањській, Троїцькій церквах. У кінці 1917 року їх діяльність припинилася, в цьому ж році було відкрито гімназію і вище початкове училище — чотирикласне.

1 грудня 1919 року в Кобижчі остаточно встановилася радянська влада. 15 грудня 1919 року було призначено та набрано штат міліції. У 1921 році почала роботу контора бурякосіяння, яка обслуговувала Бобровицьку і Носівську цукроварні. У листопаді 1921 року почало діяти культурно-освітнє товариство ім. Т. Г. Шевченка. До кінця 1921 року діяла організація «Просвіта», потім на заміну був організований Селянський будинок, який влаштовував вистави, концерти, читання лекцій.

З початку 1923 по жовтень 1930 року Кобижча була районним центром Ніжинського округу. До складу району входили села Козари, Свидовець, Вороньки, Веприк, Степові Хутори, Степанівка, Горбачі, Катеринівка, хутори Буглаки, Пустотіно, Лідіно.

У 1923 році в містечку збудовано приміщення сільбуду, а з 1926 року почали демонструватися кінофільми. У 1927 році встановлено гучномовець та біля клубу посаджено парк. У ці роки у Кобижчі була одна семирічна школа на весь район, дві трирічні школи.

У 1930 році утворилися такі колгоспи: «Нове життя», «Боротьба», «Червоний шлях», «Переможець».

У часи війни з 1942 року в цих місцях діяло партизанське з'єднання «За Батьківщину», яке налічувало до 300 осіб кобижчанців. 64 партизани відзначені урядовими нагородами, понад 2500 осіб служили в кадрових частинах діючої армії, близько 2000 осіб нагороджені орденами і медалями.

На території села Кобижча було 4 сільські ради, які відновили свою роботу після німецької окупації у вересні 1943 року: Кобижчанська, Ворошилівська, Червонопартизанська і Шевченківська. У 1954 році всі вони були об'єднані у Кобижчанську сільську раду.

У післявоєнні роки відновлюють роботу лікарня, лісництво, аптека. У 1954 році збудовано МТС. 1963 рік — запрацювали електростанція, відділення зв'язку. 1965 — майстерня побутового обслуговування, 1965–1966 роки — в селі працює дві школи, в яких навчається 1560 учнів (з 1998 року — одна середня і неповна середня школи).

На даний час функціонують: лісництво, деревообробний цех, пожежна сторожова охорона, дві школи, дошкільна дитяча установа, будинок культури, бібліотека, торговий центр, лікарська амбулаторія практики сімейної медицини, аптека, ветеринарна лікарня, сільська рада, ТОВ «Зем-

ля і Воля», ПП «Колосок», ПП «Трубіж», відділення поштового зв'язку, стадіон (збудований за сприяння народного депутата України Ф. І. Шпи-га), залізнична станція (зупинки «Кобижча» та «Попудренко»).

Відомими уродженцями села є поет-гуморист Андрій Динник, повний кавалер орденів Слави О. І. Якушко, вчений М. І. Труш, народний депутат України, відомий фінансист Ф. І. Шпиг, відомий підприємець В. І. Сташейко¹.

Як бачимо, в цьому нарисі є чимало нових фактів, які доповнюють історію села. За це упорядникам велика подяка.

Водночас, нехай пробачать мене автори цієї публікації, як і інтернет-сайту «Сіверщина», але легенда, що пов'язує назву села з Катериною II, є повною нісенітницею. Цариця Катерина хоч і була на Чернігівщині, але ніколи не була в Кобижчі. Та й роки її візитів у губернію аж ніяк не збігаються з імовірним заснуванням Кобижчі, яка відома ще з часів давньої української держави — Русі. Катерина ж царювала у XVIII столітті, хоча імператриця трохи й причетна до історії Кобижчі.

Як писали в 1852 році «Черниговские губернские ведомости», під час візиту в Україну в 1787 році Катерину II в Козельці зустрічав Київський козацький полк. Вишикувана там була й Кобижчанська сотня. Після церемонії зустрічі Київський полк на чолі з Михайлом Танським супроводжував царицю від Козельця до Семиполок. Була там і козацька старшина, і полкові сотники, зокрема й кобизький сотник Семен Мандрика, носівський — Карпо Шаула та бобровицький — Косташ. До речі, Басанська сотня на чолі із сотником Іваном Нестелеєм у складі Переяславського полку супроводжувала імператрицю від Семиполок до станції Димерської.

Наведемо також статтю про Кобижчу В. М. Піддубного з «Енциклопедії сучасної України», виданої у 2013 році. «Кобижча — село Бобровицького району Чернігівської області. Знаходиться вздовж старого річища однойменної ріки, за 100 км від Києва, за 15 км від райцентру та за 3 км від залізничної станції Кобижчі. Одне з найбільших сіл в Україні. Площа — 17 кв. км. Населення — 4498 осіб (2001). Переважно українці. На території Кобижчі — кургани 1,8–1,3 тис. до н. е. Виникло у період Київської Русі. 1239-го знищене ордами Батия. Ймовірно, жителі Кобижчі займалися чаклунством: староукраїнське слово «коб» означає чаклунство, «кобник» — чаклун, «кобижча» — сильне чаклунство та житло чаклунів. («Историко-статистическое описание Черниговской губернии», 1873. Т. 5) На початку 17 ст. була відновлена. Вона позначена на карті 1639 року, яку склав французький інженер Г. де Боплан, 1646 року Кобижча належала київсько-

1 «Сіверські скрижалі». Київ. Чернігівське земляцтво. 2011 р. с. 106—107.

му каштеляну Адаму Киселю. На місці, де розташований будинок культури, стояв його замок. Жителі брали участь у повстанні Я. Острянина. 1638–40 роках зазнала руйнувань від польської шляхти. З початком Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького виникла Кобижчанська сотня, яка проіснувала до 1663 року. У списках населених місць Російської імперії за 1859 зазначено, що у Кобижчі на той час мешкало близько 8 тисяч осіб. До початку 20 ст. була містечком Козелецького повіту Чернігівської губернії. 1866 рік у Кобижчі — 1475 дворів, сільське училище, 3 винокурні заводи, відбувалося три ярмарки на рік. 1897–2483 двори (12 082 особи), 2 земські школи, лікарня, бібліотека, відбувалося 5 ярмарків на рік. Наприкінці 19 ст. діяли дерев'яні церкви Різдва Христового (1893), Покровська (1899), Троїцька (1887) й Успенська (1875) збереглася донині. 1915-го поблизу відкрито станцію Києво-Воронезької залізниці. Під час воєнних дій 1918–20 влада неодноразово змінювалася. Взимку 1918 поблизу Кобижчі точилися бої між більшовицькими загонами Льва Троцького та денікінцями. Жителі зазнали сталінських репресій. Від голодомору 1932–33 років у селі померло 1100 осіб. Від вересня 1941 до вересня 1943 років — під німецько-фашистською окупацією. Нацисти вбили понад 220 мешканців. Діяло підпілля. Нині у Кобижчі дві школи, дитсадок, будинок культури, бібліотека, лікарня. Серед пам'яток архітектури також будівля школи № 1 (1914). Поблизу Кобижчі заказники місцевого значення: Кобижчанська дача № 1 (ландшафт) та Кобижчанська дача № 2 (ботан). Встановлено обеліск слави воїнам-односельцям, які загинули під час Другої світової війни. Серед видатних уродженців — хімік А. Брусиловець, економіст О. Шпиг, економіст, політичний діяч Ф. Шпиг, фізик І. Ясківець, поет А. Динник, художник В. Труш¹.

Історія Кобижчі є невіддільною частиною загальних політичних, демографічних, соціально-економічних і духовних процесів, які відбувалися та відбуваються на теренах України. Вони з різною силою, глибиною та швидкістю впливали на життя пересічних мешканців великого українського села. Тому розповідь про його історію буде пов'язана зі стислою характеристикою основних подій складної, суперечливої, часто-густо трагічної української історії.

Не можу не погодитися з відомим українським істориком Ярославом Грицаком, який твердить таке: **«Українство було і залишається ураженим тяжкими хворобами. Нормальність української історії полягає у тому, що всі ці хвороби не є смертельними, вони є радше хворобами росту національного організму»**².

¹ «Енциклопедія сучасної України», т. 13, К., 2013, с. 410.

² ГРИЦАК Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX—XX століття — с. 9

Життєдайні джерела

Давня топоніміка Кобижчі дає підстави твердити, що життя тут існувало ще зі стародавніх часів

Куди не підеш — вернешся назад —
На батьківські на стоптані пороги, —
У давні сни, у давній листопад
Ведуть нас повсякчас шляхи-дороги.

Юрій МУШКЕТИК

Історична думка щодо головних етапів розвитку України та її складових багата різноманіттям поглядів. Різні автори на свій розсуд формулюють хронологічні періоди, у яких довелося існувати й жити Кобижчі. Одна з думок полягає в такому:

- до 1356 року був віче-княжевий період;
- 1356–1503 — литовський період;
- 1503–1618 — московський період;
- 1618–1654 — польський період;
- 1654–1722 — період гетьманський;
- 1722–1782 — період дозагальноімперського керування;
- 1782–1870 — введення в дію Катерининських установ;
- з 1870 року — період пореформенний¹.

Трохи інші хронологічні рамки подає С. Я. Крекотень. Він пише: «Що стосується адміністративного поділу, то Чернігівщина пройшла такі історичні стадії:

- Плем'я сіверян — до 882 року.
- Чернігівське князівство в складі Київської Русі — 1356, а з 1239 року — під Золотою Ордою.
- Чернігівське князівство в складі Литви — до 1385 року.
- Чернігівське воєводство в складі Польщі — 1385–1561 рр.

¹ Очерки истории города Чернигова (907—1907).

- Чернігово-Сіверська земля в складі Московського князівства — 1501–1618 рр.
- Чернігівське воєводство в складі Речі Посполитої — 1618–1648 рр.
- Гетьманщина. Чернігівський і Ніжинський полки 1654–1781 рр.
- Чернігівське намісництво Малої Росії 1781–1797 рр.
- Малоросійська губернія 1797–1802 рр.
- Чернігівська губернія — 1802–1932 рр.
- Чернігівська область — з 1932 року¹.

Кожна людина має дату свого народження і біографію. Кожен хутір, поселення, село, містечко чи місто теж мають свою біографію. Однак точну дату їх народження назвати вдається не завжди. Особливо, коли їх заснування належить до сивої давнини. Так склалося історично, що лік довговіку населеного пункту ведеться від першої згадки про нього в писемних джерелах. Також розуміємо, що часто-густо він значно довший. Стосується це й Кобижчі. Вище я писав, що відповіді на запитання, скільки років Кобижчі, шукає не одне покоління дослідників. Кобижча в писемних джерелах уперше згадується тільки з XVI століття. Хоча існує багато неписьмових свідоцтв щодо майже тисячорічної історії існування населеного пункту. Наприклад: кургани, могильники, оборонний рубіж Змієвий вал не виникли самі собою. Їх творили руками люди. Отже, вони жили тут набагато раніше від першої письмової згадки про село. Слід також зазначити, що воно має не один десяток кутків, з яких власне й розрослося чимале поселення. Тут можна тільки сказати, що в його розвитку кожне наступне століття було продовженням попереднього.

Для втіхи можна сказати, що точної дати народження не має переважна більшість українських населених пунктів. До цього часу ламають списи навколо року заснування Бобровиці, Носівки, Ніжина, Чернігова, Черкас, інших міст і сіл України. Здається, всі архівні матеріали «перелопачено» по кілька разів, а білих плям у вітчизняній історії не позбулися. Велика кількість цих прогалин припадає на так званий монгольський період і литовську добу. Брак фактичних відомостей до останнього часу дослідники намагалися компенсувати узагальненнями, запозиченими з історії Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Є всі підстави твердити, що територія сучасної Кобижчі, як і вся Чернігово-Сіверщина, має багатовікову історію, заселення якої розпочалося ще за часів палеоліту. На території області дослідники виявили понад двадцять поселень епохи пізнього палеоліту (35–10 тис. років тому). Археологи виявили древні кургани поруч із Кобижчею. На околиці

Старого Бикова виявлено поселення періоду бронзи. Чотири кургани цієї епохи є на території Лосинівки. Поселення епохи бронзи (2 тис. до н. е.), скіфського часу (1 тис. до н. е.), два поселення ранньослов'янського періоду та періоду Київської Русі (1 тис., 10–13 ст.) виявлено поблизу Козар Носівського району. Поблизу Данівки Козелецького району, до якої з Кобижчі рукою подати, виявлене поселення епохи неоліту, бронзи, раннього залізного віку та періоду Київської Русі. Давньоруським поселенням є Носівка, яка згадується в Іпатіївському літописі під 1147 роком. Городище часів Київської Русі було на території Нового Бикова. Залишки городищ і поселень княжої доби є поблизу Бобровиці. Древнє городище, курганий могильник і поселення періоду Київської Русі знайдено поблизу Горбачів. Поблизу Веприка знайдено ранньослов'янське поселення Черняхівської культури. Залишки поселення Черняхівської культури вчені знайшли поблизу Щаснівки. Скіфськими могилами були оперезані сучасні Козацьке, Вороньки, Лідіно. З часів Русі Київської відомі древні пам'ятками Ярославка, Стара Басань, Браниця. Всі згадані поселення розташовані на невеликій відстані в різні боки від Кобижчі.

Єдиною пам'яткою предковичного населення довгий час були могильні кургани. Вчені стверджують (як записано в енциклопедичному довіднику «Чернігівщина»), що вони сягають корінням у друге тисячоліття до нової ери. Кургани були різних розмірів: заввишки від одного до трьох і більше метрів, а діаметром — від десяти — до тридцяти. У них хоронили по декілька осіб. Зрідка — одного. В одному місці розташовувалося кілька таких курганів. Це було родинне кладовище, і воно існувало протягом століть. Під час поховання небіжчика клали на землю. Поруч розміщували поховальний інвентар. Залежно від знатності покійника в таку могилу клали від одного до декількох горщиків із їжею, а також набір необхідних речей для роботи, полювання, прикраси, одяг. Увесь цей поховальний інвентар був дерев'яний, а згодом — керамічний і залізний. Над ним зводили невеликий дерев'яний навіс, який спалювали, засипали землею, справляли тризну, а затим насипали пагорб.

XIX–XX століття виявилися до цих свідків історії дуже нещадними. Активна господарська діяльність зруйнувала багато відомих пам'яток. Кургани, могили, городища, вали, рови розорювалися, на них по-варварськи накинулися «чорні археологи». І як тут не згадати Ліну Костенко:

Якісь дядьки, кудлаті, з клумаками
В гробницях будуть чиркати сірниками.
Повзти на пузі в повній темноті
З кісток зривати бляшки золоті...

¹ Кречетень С. Я. «З історії рідної землі». Ніжин. «Аспект-Поліграф». 2009, с. 17.

Історичні джерела також вказують, що то був ранній період епохи бронзи (1800–1300 рр. до н. е.). Саме у цей час на півночі Лівобережної України використовувався спосіб поховання під насипними курганами. Люди з балто-слов'янських племен, які жили тут у той період, будували свої поселення по берегах річки, котру пізніше назвали Кобижча. Вона, переказують, була повноводною й судноплавною. Тепер від неї залишилася невеличка водна артерія, якій повернули історичну назву — Бурчак.

Постає запитання: чому саме тут виникло поселення найдавніших пращурів кобижчанців — язичників; їх я б уважав першопоселенцями чи засновниками древньої Кобижчі. Вони обирали місця свого поселення там, де осадництву сприяла вся місцевість. Повновода ріка чи ріки, болота, заплави, густі нетрі лісів створювали природний оборонний рубіж від усяких нападів завойовників з інших племен. Якщо ж поруч із цими природними дарами розкидалися масиви чорнозему, це дозволяло провадити землеробство та скотарство.

Місцева топоніміка, яка дійшла до нас із глибокої сивини історії, а серед неї й назви урочищ Лиса Гора, Біле Болото тощо, дають підстави висловлювати припущення, що одними з перших поселенців тут були древні язичники, які облаштовували на цих територіях капища для моління та жертвоприношення.

Люди тоді жили родами: родові поселення були рідкими, вони складалися з трьох-п'яти господарств. У кожній родині була землянка на 10–12 осіб площею до 50–60 квадратних метрів, заглиблена на метр-півтора в землю. Через певний час з'явилися напівземлянки, і частина будівлі вже була над землею. Стіни робили з переплетених гілок верби, верболозу, ліщини. Зовні їх присипали землею. Стелю майстрували з очерету, який брали в навколишніх заплавах річок. Згодом стали використовувати соломку, яку валькували розчином глини. Підлога в таких «хатах» довгий час була земляна, а згодом її стали змащувати глиною. Гріли житло вогнищем, яке спершу розпалювали прямо посередині хижки. Дим виходив «по-чорному» — в отвір у центрі даху. Іноді така будівля ставилася на палях. Поруч такої хати будували наземні господарські споруди для худоби та зерна.

Основним видом господарства було скотарство. Уже в той час люди тримали велику рогату худобу, кіз, овець, свиней. Коней використовували ще мало. Землеробство в ті часи було дуже трудомістким. Адже доводилося випалювати й викорчовувати невеликі ділянки лісу для сівби. Рубали дерева й пні спочатку кам'яними та кременевими сокирами. Сіяли ячмінь, просо, пшеницю, льон. Зерновиробництво не могло тоді бути основним джерелом харчування. Питома вага в продовольчому забезпеченні належала полюванню. В навколишніх лісах водилися зубри, лосі,

олени, дикі кабани, борсуки й інші звірі та тварини. Впольоване м'ясо йшло на харчування, а шкури — на одяг і для лежанок.

Люди навчилися ловити рибу. В той час її було дуже багато в місцевих річках. Уже згадуваний інженер Боплан у своєму описі України писав, що озера переповнені рибою, яка гинула від тисняви, заражаючи повітря. В річках і озерах риби було так багато, що вона заважала плавати човнам. Крім того, озерні й річкові плавні були багаті птаством.

Спершу люди використовували кам'яні та кременеві знаряддя праці — сокири, зернотерки, розтиральники. Згодом до них додалися серпи, ножі, долота, скребки, наконечники дротиків і стріл. Керамічний посуд пращурів кобижчанців робили ще без гончарного кола — виліплювали його руками, потім стали випалювати на відкритому вогнищі чи в гончарній печі. Бронзи було дуже мало, її привозили в нашу місцевість із Кавказу. Епоха бронзи характерна тим, що на вищий ступінь піднімається створення знарядь виробництва, а це сприяло розвитку скотарства й орного землеробства. А ще виготовлення засобів пересування: від візків до кораблів — веслових і вітрильників. Зрозуміло, що ця епоха не обійшла й територію нинішньої Кобижчі.

Історики стверджують, що орієнтовно в цей самий період сучасна Чернігівщина заселилася слов'янським племінним об'єднанням «сіверян», які переживали в цей час утворення свого етносу. Сіверяни жили невеликими селищами поблизу річок, озер, у місцях, оточених крутими схилами, глибокими ярами, водою чи болотами. Поселенці зводили навколо своїх хутірців чи слобідок земляні вали, копали рови, ставили з колод частоколи. А щоб загорожа була надійною і міцною, служила довше, колоди частоколу закопували в землю. Так робили й наші давні пращури.

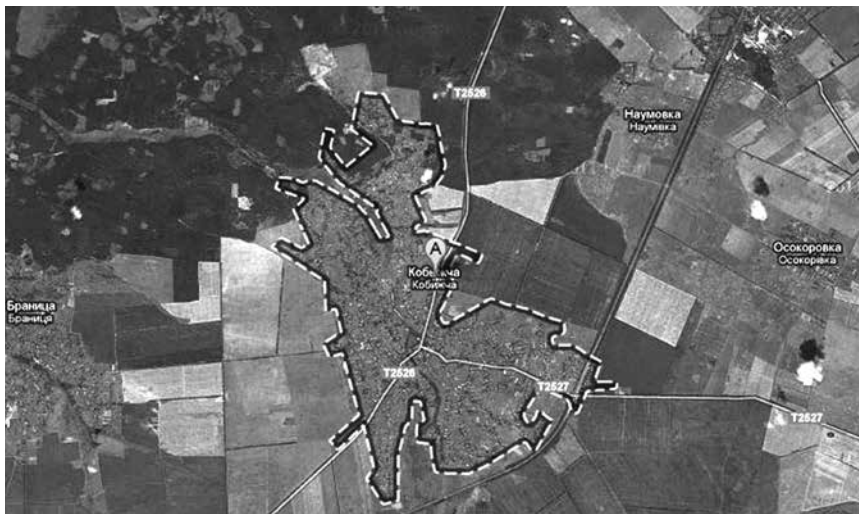
Дослідник української історії Павло Магочій твердить, що VII ст. н. е. стало важливим і переломним в історії України, тому що в середині століття на схід від української території між низинами Дону, Волги та долиною річок Кубань і Терек заснував свою політично і економічно могутню державу новий тюркський народ — хозари. На початку IX ст. кілька східнослов'янських племен на північному заході, зокрема, й сіверяни підпорядковувалися Хозарському каганату.

Торгівля становила найбільший інтерес для хазарів, а контроль і захист торгових шляхів був пріоритетом військових сил каганату. Головне джерело їхнього прибутку — мито з товарів, які провозили через контрольовані ними території, а також данина, що її сплачували підлеглі народи. За це хозари забезпечували в регіоні мир, стабільність і сприятливі умови для торгівлі, тож їх відносини з довколишніми племенами можна назвати сюзеренно-васальними.

З часів Кия та Аскольда (IX ст.) територія сучасної Чернігівщини органічно залучається у внутрішні та зовнішні зв'язки нової держави. Ще «Літопис Аскольда» (867) ядром Київсько-української держави позначає Київську (полянську), Чернігівську (сіверянську) та Переяславську землі. Територія сучасної Чернігівщини входила до складу Чернігово-Сіверської землі, що була складовою частиною історичного ядра Київської Русі. Після 1024 року утворилося величезне Чернігівське князівство. Західним кордоном його був Дніпро, на південному сході князівство сягало кордонів Північного Кавказу, а на Північному Сході — берегів річок Оки та Москви. А сама Москва маковим зернятком «квакала» в непролазному болоті на кордоні з чернігівською землею.

У ті часи до невпізнання змінюється і ландшафт поблизу Києва, де уздовж головних річок Півдня Русі виникає ціла колонія міст. Головними причинами такої своєрідної урбаністичної революції виступають потреби захисту давньоруської столиці з південного боку від нападів войовничих печенігів. Адже впродовж останніх десятиліть територіальний розвиток держави Рюриковичів протікав у північному, північно-східному напрямках. Саме в цей час на Лівобережжі постають такі важливі в недалекому майбутньому давньоруські центри, як **Переяслав і Чернігів**. Саме ті території, де й розташована історична та нинішня Кобижча.

Є всі підстави вважати, що село Кобижча — поселення давньоруське й виникло не пізніше як у першій половині XII ст., про що свідчать уламки кераміки.

Вигляд Кобижчі з супутника.

І в'ється під Кобижчею вал Зміїний

**Залишки цього давнього фортифікаційного рубежу
і сьогодні є таємницею для вчених**

В'ється за селом Зміїний вал,
Загубились його таємниці
В глибинах земних.
Може, й справді він нас захищав?
Так нам хочеться знати про них
Про далекі таємні вали,
Від навали що нас берегли.
Що і досі в священній землі
Озиваються їхні сліди...

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Без сумніву можна говорити, що **територія сучасної Кобижчі є однією з найдревніших освоєних територій у нашому краї**. Яскравим підтвердженням цього є наявність поблизу Кобижчі так званих Змієвих валів.

Під час розмов із нинішніми старожилами Кобижчі жоден із них нічого не міг розповісти про Зміїний вал, який у сиву давнину був під селом. Мовляв, не чули про такий. Хоч ще 20 квітня 1989 року бобровицька районна газета «Жовтнева зоря» друкувала кореспонденцію вчителя-історика сільської школи В. Ткаченка «Таємниці Зміїного валу».

У ній автор переповідав, що так звані Зміїнові вали — насипані земляні захисні споруди, загальна довжина яких перевищує 950 кілометрів, належать до одних із найбільших археологічних пам'яток епохи Київської Русі. Їх залишки розташовані на південь і південний захід від Києва між Тетерівом і Россю на Правобережжі, а також вздовж Дніпра та нижньої течії Сули на Лівобережжі.

Ще 1008 року німецький місіонер Бруно Керфутський, перебуваючи в Києві, в листі до імператора Священної Римської імперії писав, що для захисту від кочовиків князь Володимир Святославович оточив свою державу дуже довгою і міцною огорожею. Таким чином, Зміїові вали відігравали важливу роль у відбитті нашеств'я печенігів, які в другій половині X ст. посилювали напади на Київську Русь.

Традиційною тактикою відкритого зустрічного бою рейди стрімкою кінноти печенігів зупинити було тяжко. Тож наприкінці X ст. усталюється нова форма захисту — спорудження дерево-земляних укріплень, які тяглися кількома смугами, відділяючи руське порубіжжя від Степу. Початок цим масштабним роботам літопис кладе на 988 р. Вали звичайно насипали впродовж річок або на їх перетині й оточували внутрішніми та зовнішніми ровами. Сам же насип являв собою стіну заввишки й завширшки до 3–3,5 м, споруджену з перекладених навхрест колод або чотиригранних зрубів, засипаних землею.

Вали виявилися найефективнішим засобом захисту краю. Вже наприкінці X ст. вторгнення печенігів на Русь припинилися, хоча вони й далі кочували біля її південних кордонів, доки у 1036 році князь Ярослав Мудрий не розгромив їх.

Існує легенда про виникнення Зміїових валів, згідно з якою у далеку давнину величезне чудовисько Змії поїдало людей. Але святі (за іншою версією — ковалі) Кузьма та Дем'ян перемогли його, а потім запрягли у ярмо та примусили виорати межу, за яку він не повинен був заходити.

Першу спробу дослідження історії зведення навколо Кобижчі та значення Зміїових валів здійснив краєзнавець Білецький-Носенко ще в позаминулому столітті. В збірнику «Київська старовина», що вийшов у 1898 році, Білецький-Носенко писав, що Зміїовий вал розташований паралельно до течії річки Остер, але південніше його верст на п'ять-шість. Він досліджував відрізок валу завдовжки один кілометр на території села Кобижчі. На той час вал мав вигляд насипу заввишки 1–1,5 аршина. Поруч був рів до трьох метрів завширшки й завглибшки не більше як аршин. Наприкінці XIX ст. місцеві селяни стверджували, що вал, починаючись в Остерському повіті, проходив через весь Козелецький повіт і закінчувався в Ніжинському, до того ж в багатьох місцях вал зберігся набагато краще, ніж на території села Кобижчі.

У другій половині XII ст. Середнє Подніпров'я почали розорювати нові вороги — половці. Для захисту від них київські князі збудували вал по Росі.

Коли ж був збудований вал уздовж р. Остер: в X ст. За Володимира, чи у XII ст. для захисту від половців? На користь першої гіпотези свідчить

те, що значення Остра як прикордонної річки відоме з багатьох джерел: починаючи з X ст. на його берегах з'являється значна кількість укріплених селищ. Підвищений лівий берег Остра переходить у рівнину, що зливається зі степом у верхів'ях річки Супій, тому кочовики мали легкий підступ до міст і сіл Русі по Остру. Саме це змусило Володимира Святославовича насипати вал, який перекривав печенігам підступи до Києва та Чернігова. Він також сприяв порівняно безпечному плаванню Десною. Цю гіпотезу підтримував і Білецький-Носенко.

Про будівництво валу у XII ст. на території нинішньої Чернігівської області, зокрема в районі села Кобижчі, літописи не згадують, але неодноразово зазначається, що у верхів'ях річки Супій часто відбувалися битви, а також мирні зустрічі між руськими князями та половцями. Половці заходили на північ значно далі, ніж їх попередники печеніги. Тому згаданих вище фортець, серед яких були Остер і Ніжин, а також оборонної лінії городищ у Заворичах, Бобровиці, Носівці, було недостатньо, щоб стримувати нового й сильнішого ворога. Ось тоді, можливо, і будується цей вал для зміцнення всієї лінії остерських фортець. На користь цієї гіпотези свідчить і той факт, що під час археологічних розвідок, здійснених гуртківцями кобижчанської середньої школи, на території Зміїового валу були знайдені фрагменти кераміки XII—XVII ст., але не зустрічалося більш ранніх зразків.

На думку окремих дослідників, Змієві вали русичі запозичили у древніх римлян. Відомий історик древності Василь Ляскоронський заперечує цю думку й твердить, що система захисту країни довгими валами, які стали відомі під іменем Зміїових валів, найшвидше була запозичена у ближньої сусідки з півдня — Візантії.

Свідченням масштабів цих споруд є городища на території Переяславського князівства. Вони були заселені людьми слов'янського походження й укріпленнями, які спорудили зі стратегічною метою. Зокрема, такий оборонний пункт є трохи на південь від села Крехаєв. Потрійним ланцюгом валів і ровів оточено городище поблизу Плоского, що біля Ніжина. Городища з валами були розташовані поруч з Івангородом, Сиволожі, Гайвороном. Сліди другої лінії укріплень, що йшла до верхньої течії Удаю і майже паралельно першій лінії, були помітні в Заворичах, Бобровиці, Носівці, Дорогинці. Ланцюг городищ із валами був розташований і в східній та південно-східній окраїнах Переяславського князівства. Тобто безпосередньо поруч із Кобижчею.

Відомий дослідник старовини О. Стороженко про це пише, що ще в княжу епоху Переяславська волость була густо заселена руськими з племені сіверян... Деякі з поселень були укріплені звичайними земляними ва-

Олекса Петрович **Стороженко**
Український письменник,
етнограф, драматург.

лами з дерев'яними зрубами або ж частоколом на його верху й називалися містечками. Інші ж не були захищені такими укріпленнями і звалися селами. Як ми знаємо, Кобижча з незапам'ятних часів звалася містечком.

У Київському князівстві існували дві лінії городищ, із яких одна тягнулася по течії Супою, що бере початок поблизу Свидовця, тобто неподалік від Кобижчі, а друга — по Трубежу. У верхів'ях Супою вчені знайшли і досліджували два городища поблизу містечка Нового Бикова.

Воно круглої форми з високим валом. Був оборонний об'єкт і в Петрівці. Петрівське городище теж круглої форми, було розташоване серед болота річки Супій, яке оточувало його з усіх боків. Саме городище розташовувалося на підвищенні. Його площа, яка була обнесена навколо валом, дорівнювала двом десятинам. Подібні укріплення древності були і нижче течії Супою.

Щодо Трубежу, то і на цій річці, і на її притоках теж були укріплені городища. У верхній течії Трубежу воно було за півтори версти від Бобровиці — оточене двома валами з проміжками для воріт. Городище в Бобровиці мало в окружності майже дві версти, а висота насипу — три сажні.

В усіх історичних документах періоду Київської держави складовою частиною бойової лінії, що прикривала Чернігівське князівство з південного сходу були Бахмач, Борзна, Уненіж. Як зауважує краєзнавець Борис Киричок, таких оборонних ліній у давньоруських князівствах, особливо тих, що були сусідами зі степом або ж Диким полем, звідки приходили в наш край хозари, печеніги, половці, а потім і татаро-монголи, бувало інколи й по кілька¹.

Після хрещення Русі в 988 році Володимир зауважив, «не добро есть мало городов около Киева, и нача ставить городи...» Наказав князь будувати «городи» і на річці Остер. На жаль, до нас не дійшли назви всіх цих поселень. Крім Остра. Відомо, що Володимирові гради Трубізької лінії будувалися системно через кілька кілометрів один від одного. До Остерської лінії входили Остер, Любечанинів, Кошани, Козелець, Данівка, Курганське, Карасинівка, Мостище. Ще в XIX ст. люди пам'ятали, що вал розпочинався в Остерському повіті, проходив через Козелецький і губився десь на Ніжинщині. Довжина цього Сіверського валу становила до 150 кілометрів.

Від Мостища Трубізька лінія оборони йшла через городища Завориці, Світільне, Русанів до Переяслава й далі до Дніпра. Від Мостища Остерська лінія оборони йшла через Бобровицю (верх Супою), Кобижчу, Мрин, Плоске, Носовський городок, Нежатин, Ромни й замикалася на передовій лінії, що йшла берегами Сули.

Саме залишки Остерського валу й дослідив у 1898 році **О. Білецький-Носенко**. Це була перша спроба дослідження Змієвих валів. Подаю цю публікацію мовою оригіналу, але в нинішній транскрипції. «В недавно вышедшей монографии г. Ляскоронского — «История Переяславской земли», в которой подробно перечисляются все древние укрепления Переяславского княжества, в том числе и городища южной части Черниговской губернии, территория которой входила в состав упомянутого княжества, ничего не сказано о существовании, в пределах Козелецкого уезда, древнего вала, известного в народе под названием «змеиного вала» или «змеиного рва». Из этого я заключаю, что упомянутый остаток древности неизвестен историкам, и потому сообщаю о нем все, что мне известно.

Та часть вала, которая мною исследована, проходит через лесную дачу м. Кобыжчи, Козелецкого уезда, идя параллельно течению р. Остра, но южнее его верст на 5–6, при чем вал насыпан к стороне реки, а открытая сторона рва обращена к степной части уезда. Вал, исследованный мной на протяжении одной версты, представляет насып вышиною от 1 до 1,5 аршина и ров, шириною от 2-х до 3-х сажень, а глубиною не более аршина. Как вал, так и ров покрыты густым лесом, растущим там с незапамятного времени. Местные крестьяне, хорошо знающие местность, утверждают, что вал этот, начинаясь в Остерском уезде, проходит через весь Козелецкий уезд и теряется в пределах Нежинского; и притом во многих местах вал будто-бы сохранился гораздо лучше, чем в Кобыжской даче.

Чтобы выяснить значение и происхождение этого вала, тянувшегося, следовательно, 100 или 150 верст, нужно обратиться к летописи. В летописи же говорится, что Владимир св. Вскоре после крещения (988 г.)

¹ Киричок Б. Г. «Глибоке коріння». Нариси до історії рідного краю. Ніжин. 2010. с. 15.

видя, что около Киева мало городов, и находя, что это «не добро есть», — «нача ставити города по Десне и по Устри и Трубешеву, по Суле. И по Стугне». Это место летописи большинство ученых объясняет так: что Владимир возводит новые укрепления, расширяет восточную часть своего княжества от вторжения разных враждебных народов, а в особенности степных кочевников. Но одних крепостей было недостаточно для сдерживания набегов, — и Владимир св., по свидетельству Брунова, оградил свое княжество валом и рвом для отражения кочевников. Таких валов и других укреплений было несколько линий, подвигавшихся все к югу по мере расширения государства. Самой южной линией укреплений были защитные сооружения по р. Суле; но между этой рекой и рекой Остром было еще несколько линий защитных валов, проходивших иногда параллельно один другому. Так, вблизи г. Переяслава (Полт. губ.), со стороны степей, проходят два земляных вала, значительных по высоте и протяжению.

Об этих валах есть упоминание и в летописи: «и приде Итларь (1095 г.) у город Переяслав, а Кутан — ста межи валом с вои»). Затем, под 1149 г. говорится о Юрии Долгоруком: «поиде от Стряквы мимо город, по зори, исполнився, и ста межи валом».

Не касаясь затем вопроса об укреплениях по р. Удаю и в других местах, так как это бы слишком расширило нашу заметку, перейдем к рассмотрению района по течению р. Остра. Значение Остра, как пограничной реки, известно в отдаленной древности, известно также значительное число селений по его берегам уже в X веке. Таким образом, Владимир св., построив по течению Остра города-крепости, не только защитил окрестные села и города, но и преградил доступ врагам к Киеву и Чернигову, и сделал безопасное плавание по реке Десне. Принять мнение г. Ляскоронского о том, что не было надобности усиленно защищать этот отдел княжества, так как «на протяжении всего течения р. Остра по обеим сторонам последнего, находились в древнее время обширные болота и леса» можно только относительно. Дело в том, что левый, (обращенный к степи) берег р. Остра во многих местах возвышен, глинист, и переходит в постепенно повышающуюся к югу равнину, сливающуюся со степями у верховьях р. Супоя. Для примера достаточно указать левый берег Остра возле г. Козельца. Да и сам цитированный выше автор, несколькими строками ниже на приведенной странице, признает несколько особо опасных мест, где и были выстроены крепости — гг. Остер и Нежин. Можно думать, что это существование легких подступов к городам по р. Остру и заставило Владимира св. насыпать тот защитный вал, о котором здесь идет речь. Протянув его по всей линии остерских городов. Что такое мнение имеет известные основание, это, мне кажется, подтверждается тем, что суще-

ствует третья параллельная защитительная линия, в виде отдельных городищ, находящихся в Заворичах, Бобровице, Носовке и Дорогинке. Такому обилию защитных сооружений нельзя удивиться, если вспомнить, что Бобровицкое городище лежит верстах в шести от истоков р. Супоя, а летопись свидетельствует, что на верховьях и вообще по течению р. Супоя постоянно происходили встречи и битвы с половцами.

Если об этом вале не встречается указаний в летописи, то причина кроется в том, что вследствие быстрого расширения границ государства он скоро утратил свое стратегическое значение.

Составляя все сказанное, можно прийти к тому выводу, что, во 1-х, ров и вал, идущие параллельно течению р. Остра, имели оборонительное значение, что, во 2-х, сооружение этого вала должно быть отмечено, с большой вероятностью, ко времени Владимира Св., и что, в 3-х, защитный вал этот должен быть признан самым северным, из сооружений подобного рода, на территории Северной земли.

В заключении нужно пожелать, чтобы этот исчезающий памятник селой старины был изучен и исследован лучше, чем это удалось мне.

Январь, 1898 г. А. Белецкий-Носенко¹.

Маю додати, що Білецький-Носенко у своєму дослідженні неодноразово посилається на Іпатіївський літопис, книжки В. Ляскоронського «Історія Переяславської землі», В. Б. Антоновича «Змієві вали в межах Київської землі».

Дуже прикро, що заклик відомого в ті часи дослідника старовини не був почутий. Змієвий вал чи вали під Кобижчею ніхто більше не вивчав і не досліджував ні на державному, ні на аматорському рівнях, крім юних археологів середньої школи № 1 на чолі з учителем В. Ткаченком. Велична пам'ятка старовини безслідно зникла з мапи вітчизняної історії. Не дивно, що тепер про неї ніхто в Кобижчі майже нічого не знає і навіть не може вказати місце, де проходив цей оборонний рубіж древньої Київської держави. Достеменно ж можна твердити одне: якщо Змієвий вал будувався в часи правління Володимира Святого, то оборонний рубіж споруджували не на голому місці, а поблизу або навколо поселення, яке мало стратегічне значення для оборони держави. Отже, **осадники Кобижчі закладали тут перший камінь у новобудову задовго до князювання Володимира Святого. Це і дає підстави твердити, що селу не 900 з невеликим «хвостиком» років, а набагато більше.**

До речі, безслідно зникла така пам'ятка історії не лише поблизу Кобижчі, а й інших населених пунктів Чернігово-Сіверщини. Ще М. Береж-

¹ «Киевская старина», том LX, К. 1898.

ков писав, що «касається земляных валов собственно в городах и местечках, то они большей частью находятся в развалинах и не подновляются: в век Екатерины Великой уже не было надобности в них: опасность от набегов татарских и от других неприятелей давно миновалась для М. России... В настоящее время в Нежине почти нет уже никаких следов этих земляных укреплений: они давно все скрыты...»

Ці пам'ятки давно вже привертали до себе увагу науковців, але протягом довгого часу вони здебільшого перебували у сфері інтересів краєзнавців, ніж учених-археологів. Через зростання зацікавленості широкої історично-наукової громадськості проблемою Змієвих валів, пов'язаною, насамперед, з їх руйнуванням під час господарських робіт, інститут археології АН УРСР з 1974 року розпочав розкопки цих пам'яток під керівництвом М. П. Кучери. Розкопки велися на територіях Житомирської, Київської, Полтавської та Черкаської областей.

Більш-менш пощастило сусідній Данівці. У 1986–1987 рр. чернігівський археолог А. О. Мултанен відкрив і дослідив поруч із нею поселення доби раннього залізного віку (II–I тис. до Р. Х.), яке він назвав Данівський міст. Він розташований за пів кілометра на захід від села на ділянці лівого берега Остра поруч із мостом через річку. Воно стояло на площі 50х200 м. Поселення Данівський міст було заселене за часів Київської Русі (X–XIII ст.). Найімовірніше, що тут, як і поблизу Кобижчі, розташовувався один із форпостів оборонної системи Русі від кочівників — так званий Змієвий вал.

У 1985 році експедиція вченого М. П. Кучери обстежила ділянку української лінії завдовжки 40 кілометрів на відрізку Нехвороща — Ряшівка. Було встановлено, що лінія краще збереглася на високих стрімких ділянках правого берега ріки Оріль, а в межах населених пунктів і на пологих ділянках зруйнована господарською діяльністю. Укріплення лінії складається з валу, у якому через проміжки близько 200 м облаштовані редани рову та гласису. Висота валів 0,5–1 м, ширина 4–4,5 м, висота гласису 3,4–4 м, ширина його — 0,5–0,7 м. Глибина ровів від вершини бруствера — 2–2,3 м, ширина їх — 6–9,5 м¹. Якщо порівняти розміри валів Орільського рубежу й Кобижчанського, то вони майже ідентичні. Сподіватимемося, що оборонні споруди поблизу Кобижчі ще зацікавлять археологів й істориків для глибшого вивчення.

1 Є. С. Калашник. «Орільський рубіж Полтавського козацького полку в археологічних дослідженнях // Збірник «Сіверщина в історії України» вип. 7, 2014, Київ-Глухів, с. 101.

Важкий шлях від Київської Русі до влади Московії

Давньоруська держава мала сталу соціальну структуру, яка заклала підвалини майнових й інших відносин на багато століть

Вийду в степ, до синьої криниці,
Де не ліг мережами туман.
В небі тучі — як за Остраниці —
І щербатий місяць-ятаган.
Там шумлять в далекому розвої
Сто дубів, як велетні круті.
Сплять в курганах віковічні вої
В святості і в тихій чорноті.

Віктор НАДОЛЕНКО

Важливими елементами соціальної структури Давньоруської держави виступали представники так званої службової організації, або простіше — слуги князя. Князівські слуги зазвичай мешкали поза межами дружинних поселень, у своєрідних «селищах-супутниках», які оточували дружинні городища та княжу резиденцію. Безсумнівним членом цієї організації були холопи. Сам термін «холоп» мав багато значень. Насамперед мали на увазі рабів, або як їх ще називали в ті часи, повних холопів. Існували також холопи неповні (або рядовичі й закупи). Закуп (неповний холоп) володів певним майном, можливо, навіть мав коня. Здебільшого він виступає як наймит.

Найчисленнішими мешканцями Русі були «люди праці». Утім, слово «праця» — пізніше, княжа Русь його не знала, позначаючи фізичні зусилля поняттями «труд» і «робота».

«Труд» (у дослівному значенні — «терпіння, тяжкість») був призначенням воїна і церковнослужителя, ототожнюючись із жертвним подвигом. «Трудитися» означало або воювати або вправлятися у християнській досконалості. Отож давньоруський «почитатель трудолюбія» — це не той, хто любить працювати в сучасному розумінні, а той, хто ревно служить вищим цінностям — мечем, пером, аскетичним самозреченням. Натомість фізичні зусилля в матеріальному виробництві позначалися поняттями «работати», «робота», похідними від слів «раб, роба», що вже саме собою прозора вказує на принизливий відтінок. Працювати руками, як раб, — «работати» — було призначенням простолюду, заняттям нижчого ґатунку, негідним воїна чи церковнослужителя.

Величезну більшість населення становили селяни або смерди. Про селян відомо небагато. Загальновизнаним є факт, що протягом усієї Київської доби більшість селян були відносно незалежними. Проте у XII–XIII ст. з початком лихоліття з'являються ознаки зростання закабалення селянства феодалами, що набували різних форм. Основним обов'язком смердів була сплата данини та відбування військової повинності (як правило, допоміжного характеру) під час війни. Коли селянин чи представник іншої соціальної верстви потрапляв у кабалу або коли просто брав гроші в позику, він зобов'язувався за отримані гроші відпрацювати певний час. Ці закабалені або напіввільні робітники називалися закупамі. На самому низу суспільної піраміди перебували раби, або холопи.

Одним із найважливіших атрибутів давньоруської держави виступає стягування коштів на користь князя й дружини. Не даремно ж ще М. Костомаров підмітив, що на перших порах дружина являє собою щось подібне до розбійницької ватаги, яке все ж несе в собі зародок державності. Стягування таких платежів відбувалося у формі данини, якою обкладалися так звані примучені племена, а також невольні групи населення (смерди). Вільні ж члени громади сплачували полюддя, що швидше було формою співпраці, а не підпорядкування.

Київська держава після смерті Володимира Святого, чи Великого (помер 15 липня 1015 року в Берестові через міжусобиці між його дванадцятьма синами) почала слабнути й розпадатися на окремі князівства. Український історик Стефан Томашівський підрахував, що між 1146-м і 1246 рр. 24 князі 47 разів правили в Києві. З них один сім разів посідав на престолі, п'ять князів правили по три рази кожен, а вісім — по два рази. Характерно, що кожне з 35 князювань тривали менше як рік. Новостворені князівства постійно ворогували між собою й тим послабили оборонні можливості.

Як наслідок, агресивні сусіди — половці та печеніги — почали напада-

ти на Русь, грабувати її поселення. Від поодиноких рейдів степняки поступово перейшли до великих нападів цілими полчищами. В літописах із 1061 по 1210 рік згадано 46 нападів тільки половців на землі Київської Русі. Вони перетворювали землю Русі на суцільні пожежища.

Щастило тільки окремим поселенням. Наприклад, не так уже й далекий від Кобижчі Дмитрівці, яка теж входила до Переяславського князівства. У «Літописі Руському» читаємо: «У рік 6691-й (1184-й місяця лютого, у двадцять і третій день, у другу неділю посту, прийшли ізмаїльтяни, безбожні половці на Русь спустошити, до города Дмитрова, з окаянним Кончаком і Глібом Тиріовичем. Але через Боже заступництво і не було від них шкоди».

«Жорстокі й несамовиті татари», як пише про них літопис, не раз проходили нашим краєм. Монголо-татари в XIII ст. спустошили й змели з лиця землі 62 міста Чернігівського князівства. Десятки поселень зникли на довгі часи в інших князівствах Русі. А 1239 року Кобижча була знищена ордами Батия.

Скільки ординців було під Кобижчею і на її околицях, сказати важко. З народних легенд відомо тільки одне: «Під стінами Києва зібралося з ними сили на сто верст». Саме така відстань розділяла столицю Русі Київської й Кобижчу. Отож вони добре сплюндрували нашу землю.

Відомий дослідник історії Чернігово-Сіверщини Микола Василенко твердив: даних з історії Чернігово-Сіверської землі від татарського нашествия до початку XVII ст. майже нема... Ступінь спустошення цього краю татарами в XIII столітті не може бути визначений через скупість даних. Історичне ж життя там, однак, ніколи не припинялося... Зі спустошенням південної Чернігівщини (татари, як відомо, йшли сюди з південного сходу) населення могло пересунутися більше до півночі, згуститися в одних місцях, порідшати в інших...¹

Відомо, що після монгольської навали 1239–1240 рр. на теренах Лівобережжя інтенсивне господарське та культурне життя занепало на досить тривалий період. Як писав М. В. Гоголь, один татарський набіг розруйнував усю працю землероба: луки й ниви були витопані кіньми та випалені, легкі житла зносилися вщент, мешканці розганялись або забирались в полон разом із худобою. Це була земля страху; і тому в ній міг виникнути тільки народ войовничий, народ відчайдушний...

Перекази свідчень очевидців тієї доби доносять до нас те, що в нашому краї «пашня тут опущена за неспокоєм від татар». Втечі поселенців із Кобижчі та її околиць у ліси, болота на північ сіверських земель тривали й пізніше. Але вони поступово поверталися на рідні обійстя і підіймали

1 Василенко Н. П. «Очерки по истории Западной Руси и Украины». К. 1916 г.

їх із попелищ. Дослідники стверджують, що свідченням цьому є збережені й до наших днів дотатарські назви. Це вказує на безперервність їх існування або ж на спадковість населення цих поселень, не відділеного від попередніх поколінь досить значущими проміжками часу. Краєзнавці серед таких насамперед називають назви річок — Супій, Кобижча, Альта, Трубіж, Оржиця. Дотатарськими також вважають назви поселень Кобижча, Козари, Козелець.

Населення розбіглося, шукаючи порятунку від татар у захищеніших природою місцевостях Чернігівського та Київського Полісся, зокрема, й у північно-східній Русі. Окремі сім'ї облаштувались на усамітнених хуторах і пасіках серед боліт і лісів. Жителі розпочали там підтримувати своє існування тим промислом, який пізніше отримав назву «козацтва» або козацьким промислом. Заняттям, протилежним землеробному осілому побуту. Кобижчанці рятувалися від неволі та знищення серед навколишніх боліт і лісів й не швидко повернулися на згарище села. І саме життя їх змусило започаткувати такий же козацький промисел.

Безумовно, під час походів монгольські воєначальники були безжальними до супротивників, які чинили їм опір. Водночас монголи не прагнули перетворити Київську Русь на безлюдну й безплідну пустелю. Навіть за часів монгольських вторгнень у 1237–1241 рр. великі й малі руські міста, мабуть, не були такими зруйнованими, як розповідають тогочасні й пізніші літописи.

Власне, життя на Русі поступово повернулося у своє звичайне русло. Ті кілька міст на українських землях, які зазнали нищівного удару (Київ, Чернігів, Переяслав), відбудовувалися, щоправда, люди повтікали в села. Монголи не прагнули самі правити землями Київської Русі. Вони вважали Київську Русь периферійною територією, розташованою на узбіччі прибуткових торгових шляхів, які пролягли з Центральної Азії до північного узбережжя Чорного моря. Монголи воліли просто втримувати руські землі у васальній залежності, а тому співпрацювали з місцевою елітою, яка повинна була коритися ї, звісно, платити данину.

Коли 1313 року Золота Орда офіційно прийняла іслам, ідеологічна прірва між християнською Руссю та її монголо-татарськими володарями суттєво поглибилася. Тому тогочасні й пізніші літописи зображують монголів у негативних барвах, а образ монголо-татарського ярма й досі переважає в більшості історій України й інших країн східної Європи¹.

Щоб відчепитися від татар, їм постійно платили данину. В ханських ярликах навіть XVI ст. трапляються вислови «черниговская тьма со все-

ми виходами, даньми, землями и водами належит орди» і тільки з милості хана «тьма» віддана в керування князям литовським.

Навіть упродовж відносно короткого періоду їхнього панування хронічні чвари в Золотій Орді унеможлилювали для монголів безпосереднє керування тутешніми землями. Отже, Україна, наче дозрілий плід, чекала наступного завойовника.

Після утвердження монгольської зверхності центральні та північні терени майбутньої України на ціле століття сходять у тінь. Поштовхом для їх нової з'яви на історичній арені стає несподівана активність маленької войовничої Литви.

Уже у 1330-х рр. литовський князь правив у Києві, але правив спільно з Золотою Ордою — під наглядом татарських чиновників. Золота Орда намагалася перетворити місцевих руських князів на васалів, які б визнавали верховну владу татар над східною Європою. Це їй вдавалося до другої половини XIV ст., коли у монголо-татарській владі виникла перша криза. Протягом двох десятиліть, починаючи з 1357 року, Золоту Орду руйнували внутрішньополітичні проблеми. Цей період послаблення Золотої Орди активно використовували у власних інтересах литовські князі. Вже 1363 року у всіх руських князівствах на українській території за винятком Галичини правили князі з династії Гедиміновичів¹.

Важливі відомості з історії нашого краю у другій половині XIV ст. подає цікаве писемне джерело — жалувана грамота Київського князя Володимира Ольгердовича князю Юрію Івантичу Половцю-Рожиновському на володіння маєтностями в Київській і Сіверській землях, зокрема в басейнах річок Остра, Удаю та Десни.

Рід Половців-Рожиновських походить із корінних половців, бере початок від Тугор-хана, які прийняли християнство на Русі, породичалися з київськими князями й одержали тут великі земельні наділи. Нащадки Половців-Рожиновських володіли своїми маєтностями протягом XIV—XV ст. Зокрема, на Лівобережжі їм належали землі в басейні нижньої Десни, Снову, Остра й Удаю з містами Ніжин, Басань, Биков, Крехаїв, Дорогинка, Варва та замком Рожин в Остерському повіті з навколишніми селами й угіддями. Кобижчі в цьому переліку нема, але є всі підстави вважати, що її землі теж були тоді у володінні Половців-Рожиновських.

Не слід уявляти собі захоплення литовцями українських земель як тотальне нашестя лютих орд чужинців. По суті, до опису цього цілеспрямованого процесу краще пасують такі слова, як проникнення, додавання, приєднання. Під час просування Альгердаса вглиб України населення часто

¹ Магочій Павло-Роберт «Україна. Історія її земель і народів», с. 101, 105.

¹ Там само, с. 119—122.

вітало його війська... Литовці за браком людей для керування своїми величезними завоюваннями (більшу частину Великого князівства Литовського становили українські землі), дозволяли місцевій українській знаті обіймати найвищі адміністративні посади... Виявляючи незмінну повагу до місцевих звичаїв, литовці часто проголошували: «Старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо»¹.

Велике князівство Литовське не було уніфікованою державою, тому на його території зберігалися особливості устрою й традицій приєднаних земель. У межах усієї держави існував своєрідний конгломерат старих і нових інститутів влади, різний рівень залежності земель від центральної влади. Однак поступово воно підпадало під вплив польської моделі керування, яка витісняла порядки, успадковані Великим князівством Литовським ще від Київської Русі. На зміну 12 князівствам у XV ст. прийшли менші територіальні одиниці, на чолі яких замість князів стояли намісники — воеводи.

До середини XV ст. селянство в переважній більшості було незалежним. Воно складалося з так званих тяглих людей, які користувалися земельною ділянкою та виконували певні господарські повинності й платили оброк на користь великого князя. Частина селян виконувала повинності й платила оброк своїм власникам. У правовому відношенні сільське населення поділялося на людей погожих (тобто особисто вільних) і непогожих (тобто прикріплених до свого наділу).

Процес втручання феодалів у сільське життя та поширення їхньої влади на селі почався ще в 1457 році, коли вони отримали право судити своїх селян. Зрештою це дозволило феодалам втручатися навіть у різні сфери особистого життя селян. Деякі феодали зайшли так далеко, що вимагали від селян плату за дозвіл на шлюб. Вони також примушували селян користуватися панськими млинами й шинками, які часто здавали в оренду євреям... У 1505 році сейм остаточно заборонив селянам кидати свої села без дозволу пана.

Зростання воєнної могутності Московської держави та формування її нової ідеології наприкінці XV ст., що протікають на тлі процесів стагнації великокнязівської влади у Великому князівстві Литовському та послаблення її військової спроможності з неминучою фатальністю наближали часи відкритої конфронтації за право вважатися спадкоємцем Давньоруської держави. Після смерті Казимира IV 7 червня 1492 року Москва розпочала першу відкриту війну за так звану отчину. В 1503 році було укладено шестирічне перемир'я сторін, за яким до Московської держави ввійшли величезні території Чернігово-Сіверщини.

У перманентних війнах Литви та Московії, що точилися протягом 1492–1494, 1503–1505, 1507–1508 рр., великий князь литовський, втрачаючи крок за кроком позиції, був змушений зрештою визнати нові реальності, згідно з якими колишні васали Вільна перетворилися на слуг московського правителя.

Надзвичайний вплив на подальший розвиток українських земель, зокрема й долі Кобижчі, мала Люблінська унія 1569 року, внаслідок якої відбулося об'єднання двох держав — Польської Корони та Великого князівства Литовського у єдину Річ Посполиту. Платою за часткову державну суверенність, яку зберегло за собою Велике князівство Литовське, стали українські землі, що перейшли в підпорядкування Польської Корони.

Не можу не погодитися з думкою Ореста Субтельного: «Підпорядкування полякам земель і населення України було важливим поворотним пунктом в історії обох народів. Для поляків це означало сталу орієнтацію на Схід, на відміну від західної, що переважала раніше... Для українців це було більш ніж просто заміною своїх правителів чужими: воно означало підпорядкування чужій нації з іншою релігією й культурою. Незважаючи на певні позитивні наслідки такого симбіозу, згодом із нього виріс гострий релігійний, соціальний та етнічний конфлікт»¹.

Початок часів польської влади над українськими землями був відмічений швидким відновленням занедбаних міст і селищ.

На початку червня 1585 року король Стефан Баторій дозволив князю Костянтину Острозькому заснувати місто й замок на пустому городищі «Переяслав». Так місто знову було покликане до життя, а князі Острозькі знову стали власниками заново утвердженого Переяславського староства, до якого входили Кобижча та її околиці. У 1620 році після смерті Януша Острозького староство перейшло в руки Януша Заславського. У цей самий період Лівобережна Україна була розподілена між великими і малими володарями земель. У цьому ряді бачимо імена Вишневецьких, Осолінських, Киселів, Паців, Збаразьких, Острозьких, Калиновських, Казановських, Чорторійських, Броневецьких, Білецьких-Носенків, Кочубеїв, Розумовських, Главинських.

Подекуди жалували величезні простори. Так, черкаський староста Олександр Вишневецький одержав у 1578 році грамоту від короля Стефана, яка підтверджувала за ним право на землі понад Сулою, Удаєм, Солоницею з ріками й озерами від міста Сум, від Снітина — рубежу Московського вниз до впадання Сули в Дніпро.

¹ Субтельний Орест «Україна. Історія», С. 98—99.

¹ Субтельний Орест. «Україна. Історія», с. 101.

Дослідники пишуть, що після розорення татарами нашого краю тут почали відроджуватися десятки градів (зруйнованих поселень) на Остерщині та Басанщині. Наголошуємо: не засновувалися нові, а відроджувалися стародавні поселення. Окремі автори твердять, що Кобижча була знову заснована в часи Яреми Вишневецького. На мій погляд, правильніше було б сказати, що Кобижча відродилася з руїн. До речі, Ієремія Вишневецький усередині XVII ст. володів на лівому березі Дніпра 56 містечками та селами, 39 610 господарствами і 423 млиновими колесами.

Король Стефан Баторій усіляко заохочував людей селитися на лівому боці Дніпра та його низинах — на нових і вже раніше обжитих територіях північних повітів Полтавщини й південних — Чернігівщини. Це було вигідно для Польщі — нові поселення мали скласти з цього боку надійний тил від Московської держави, що розпочала зміцнюватися. Баторій запрошував сюди козаків, давав кожному з них по червінцю на рік і кожуху на обзаведення господарством.

Та найінтенсивніше роздавання земель розпочалося за часів послідовника Стефана Баторія — Сигізмунда III. Сеймовою конституцією 1590 року «О роздаче пустинь, лежащих за Белою Церковью» королю надали право роздавати землі не лише за Білою Церквою, а й всі степові та пустельні землі по берегах Дніпра до рубежу Московського. Тривале російсько-польське військове протистояння на початку XVII ст. закінчилося підписанням Деулінського перемир'я між Польщею і Московією 1 грудня 1618 року. Це перемир'я встановлювалося на 14,5 років і передбачало передання під владу Речі Посполитої значних територій, зокрема сучасної Чернігівщини. Після його підписання польська шляхта кинулася до короля з проханням наділити її землею на приєднаних до Польщі територіях, а також на ще не привласнених до цього часу просторах Лівобережної України. Землі ж у басейнах Трубежа, Недри, Супою, Удаю на той час хоч і були заселені, але не так густо. Ось саме тоді й з'явилися в нашому краї навколо Кобижчі польські магнати Потоцькі, Паци, Вишневецькі, Осолінські, Киселі й ін.

Прикро, що через брак архівних документів нема можливості дати детальну хронологію подій того часу та назвати конкретні роки, у які володіли Кобижчею ті чи ті власники.

Петро Кулаковський у своєму досить ґрунтовному дослідженні «Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648)» визнає, що дані про південний рубіж Чернігово-Сіверщини є значно біднішими, ніж про східний. За Великого князівства Литовського цей рубіж розпочинався біля джерел Удаю.

Чернігівським визнавався й Пирятин, розташований у нижній течії Удаю на пів дорозі з Прилук до Лубен, і навіть Прилуки.

З поворотом течії Удаю на південь рубіж між Чернігівським і Київським воєводствами тягнувся на захід, залишаючи на Чернігівському боці містечко Дорогинку, що належало чернігівському каштеляну Миколаю Коссаковському, а на київському — населений пункт Бакаївку, власність Яреми Вишневецького. Далі, прямуючи на південний захід і віддаляючись від Удаю, рубіж проходив повз Лосинові Голови (Лосинівку) до річки Галка — правої притоки Удаю. Над серединою течії Галки розкинулася місцевість Сальна. Вона відділяла Чернігівські Лосинівські землі від володінь князя Яреми Вишневецького. Від Сальної рубіж воєводствами тягнувся вододілом басейну Десни та Сули до маленької річки Свидовець, течія якої виконувала таку саму роль для Чернігівщини й Київщини ще в литовські часи. З цієї річечки розпочинався старовинний рубіж Чернігівщини з Остерським староством Київського воєводства.

Незадовго перед 1619 роком до Остерського староства належали Носівка й Козар, а його східний рубіж тягнувся до Лосинівки й Дорогинки. У двадцяті-тридцяті роки XVII ст. Остерське староство було суттєво зменшене, його східний рубіж посунувся на захід. Від Свидовця чернігово-остерський рубіж прямував на північний захід, розділяючи чернігівські Свидовець і Кобижчу — володіння спершу Фірлеїв Бронецьких, а потім — Киселів, про що свідчить Метрика Коронна, та остерську Бобровицю. Далі рубіж пролягав по лівому березі Остра й піднімався проти течії, фіксуючи в Остерському старостві Козар, Ржавець...¹

Про нечіткість тогочасних кордонів навколо Кобижчі та власників цих територій говорить і дослідник О. Бузун у розділі про люстрацію Остерського староства 1628 року в книзі «Історія Остерщини». Зокрема, він наводить витяг із тогочасного документа, де йдеться, що був показаний, виданий у Варшаві, привілей його королівської величності на ім'я Хоми Курцевича на землю, що зветься Укол, під датою від 9 липня 1597 року, на якій тепер Кобиздь (тобто, Кобижча, — *авт.*) «оселена, в котором то привелей также *circumferentia* земель, которые примыкают к р. Смоленке, описана. Показали и ревизию 1550 г., которая ясно показывает, что Козары, которые над р. Остром, до Остра принадлежали... Показали и надание прав на Мрын боярам остерским Семену и Йвану Гилям... Показали и декрет канцелярии великого княжества Литовского св. памяти короля Казимира, которым Носов до Остра присуждается... Вывеши тогда станы этой границы от р. Смоленка, р. Остра, р. Дзевизы, аж до Плоского Кургана, вели дальшую границу от Плоского Кургана аж до р. Десны... вели

¹ П. Кулаковський «Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648)», К., Темпора, 2006, с. 228.

Иваницкой дубравой до устья р. Звидовца, в речку Супей вверх аж до Волотовой могилы, которая лежит в верховьях реки Супой, на стороне берега староства Остерского; а от Волотовой могилы аж до реки Гедры (Недры, — *авт.*), где Лысая Долина до р. Гедры приходит, а отсюда до верховьев речки Басанки; речкой Басанкой аж в р. Смердзевку; речкой Смердравой до устья р. Звидовца, в речку Супой вверх аж до устья речки Плоской Руды...»

Перший етап колонізації кобижчанських і навколишніх земель розпочався від початку 1620-х років і тривав орієнтовно до так званої Смоленської війни, яка точилася протягом 1632–1634 рр. І завершилася капітуляцією московського війська й переходом до Речі Посполитої території Чернігово-Сіверщини. Слід зазначити, що до війська Речі Посполитої було залучено великі козацькі сили.

В уже згаданій книжці Петра Кулаковського йдеться, що на південний захід від Носівки та Володькової Дівиці була територія вододілу басейнів Остра й Удаю. Остерські бояри називали її Укольським ґрунтом. Ними володіли наприкінці XVI ст. спочатку бояри Ясько Шульга, а потім Хома Хурцевич. Люстрація Остерського староства 1628 року зазначає, що на Укольському ґрунті вже осаджено Кобижчу. Безсумнівно, що осадчим Кобижчі був Криштоф Зембжицький, який фігурує в 1628 році як кобизький староста.

У березні 1629 року останній за королівським привілеєм отримав належні осадчому 20 волок (1 волока дорівнювала приблизно двадцяти десятинам або 21,36 га сільськогосподарської землі, — *авт.*) на урочищі Савенці під Кобижчею. Невдовзі ж місто було надане в адміністрацію королівському дворянинові Миколаєві Солтану. Кулаковський стверджує, що факт надання Кобижчі в адміністрацію Миколі Солтану зафіксовано в недатованому листі одного з ревізорів до королевича Владислава Бази. Цей ревізор однією з причин такого кроку назвав надмірні податки, які побирав Криштоф Зембжицький із кобижчан.

На початку 1630-х рр. Кобижчу отримав краківський великорадця Андриан Фірлей Броневський. А на початку 1636 року посесорами Кобижчі вже виступають дружина А. Фірлея Броневського та її сини. Про те, що краківський великорадця володів Кобижчею перед Смоленською війною, свідчить факт виставлення ним посту з 50 осіб для оборони Чернігова під час московських походів у вересні 1633 року. Крім Кобижчі перед Смоленською війною на зазначеній території було засноване село Свидовець біля самого кордону з Київським воєводством. Цілком очевидно, що засноване воно було не заново, а так само, як і Кобижча — відродилося на попелищі від ординців, бо ж Свидовець відомий ще з часів набігів половців на Русь.

Вище я писав, що в привілеї Криштофові Зембжицькому в урочищі Савинки під Кобижчею, виданому королівською канцелярією в березні

1629 року, було надано 20 волок. У документі зазначається, що надані волоки лежать між рудками, тобто потічками, у яких була виявлена залізна руда. Сучасникам було відомо й про наявність залізної руди поблизу Дівиці — лівої притоки Остра. Про це свідчить атестація місцевого жителя з 1620-х років шляхтича Миколая Малаховського, дана ним у кінці вересня 1666 року, де Дівиця фігурує як річка й руда. Додам, що одна з невеликих приток Десни в районі Овдіївщини мала назву Руда, що дозволяє припустити також наявність тут залізної руди. Судячи з топоніміки, поклади залізної руди були й під Кобижчею. Річка Руда, або ж Баба, яка впадала в Сулу, бере початок з так званих Ракових боліт. Коли вона була повноводною, на її поверхні з'являлися руді плями. Звідси й назва. Крім покладів руди заболочені місця басейну цієї ріки містили й поклади торфу. Переповідають, що місцями його запаси сягають глибини дев'яти метрів.

Після придушення козацьких повстань 1637–1638 рр. в історії Речі Посполитої настав період, названий «десятиліттям золотого спокою». Історичні джерела стверджують, що Кобижча у 1646 році належала одному з чотирьох православних сенаторів сейму Речі Посполитої каштеляну (воєводи) Чернігова та Києва Адаму Киселю (1600–1653). На згадку про цей період частина Кобижчі й нині називається Каштелянівкою. На місці, де донедавна стояв знищений пожежею сільський клуб, був замок Киселя. Там і дотепер проглядаються оборонні вали.

До речі, у виданій 2007 року енциклопедії історії України про цього власника Кобижчі сказано: «**Кисіль Адам Григорович** (1600–1653) — український магнат, політичний і державний діяч Речі Посполитої. Походив із старовинного волинського шляхетського роду. Здобувши добру освіту, служив у коронному війську, відзначившись у війнах з російською державою та Османською імперією. В умовах конфесійної нестабільності виступав захисником православ'я. Політичні вагання Киселя між Україною та Польщею позначилися на його діяльності під час козацьких повстань 30-х років 17 ст. та національної революції 1648–1676 рр. 1639 року йому було подано уряд (посаду) Чернігівського, а 1646 року Київського каштеляна, 1648 — Брацлавського, а від 1649 — Київського воєводи. Від 1641 року — сенатор Речі Посполитої. Прагнення Киселя знайти компромісні рішення у відносинах між козацтвом і польсько-шляхетським урядом викликали звинувачення з обох сторін.

Похований у родинній церкві с. Низкиничі (нинішнього Іванківського району Волинської обл.)»¹.

1 Енциклопедія Історії України. К.: «Наукова думка», 2007, с. 304.

До сказаного варто додати, що Адам Кисіль був людиною підприємливою, кажучи сучасною мовою, успішним бізнесменом. Історики свідчать, що у 1635–1638 рр. у лісостеповій частині Чернігово-Сіверщини через посуху був зафіксований великий голод. Коронні корогви на Задніпров'ї по три-чотири тижні не бачили хліба. Цикл посухи завершився 1639 року. Однак 1642–1643 рр. знову були неврожайні через суворі затяжні зими. Непоганий урожай зібрали 1645 року. Того року Адам Кисіль зі своїх чернігівських маєтностей — Носівки, Кобижчі та інших — відправив до Дніпра 400 підвід зі збіжжям до білоруського Борисова.

Слід зазначити, що в часи Адама Киселя потенціал для розбудови мережі населених пунктів у сусідніх із Ніжинським староством Носівської, Кобижчанської та Мринської волостей був невеликий. Центральні населені пункти цих волостей були осаджені фактично на територіях, на які претендувало Остерське староство. Як наслідок, колонізаційний рух, керований із них, постійно впирався на відповідні процеси, ініційовані з Остра чи Ніжина. Безумовно, твердить Петро Кулаковський, найбільшими ресурсами для проведення тут колонізаційних процесів володів носівський староста Адам Кисіль. У середині 1630-х рр. його зусилля привели до заснування Киселівки й Адамівки понад Остром і Борків на межі Носівської волості з Лосинівськими ґрунтами.

У середині 1641 року брат Адама Киселя — Миколай набув у Миколая Фірлея Броневського Кобизьку волость, про що засвідчила Метрика Коронна. Це об'єднало фінансові ресурси родини й дозволило активніше вести процес господарського освоєння волостей. Однак приріст населення в них відбувався переважно його збільшенням у Носівці та Кобижчі, а економічний поступ — внаслідок заснування навколо цих міст численних фільварків. Окрути Кобижчі та Носівки не мали сприятливих умов для заснування населених пунктів, тому Киселі значну увагу приділяли «заокругленню» їх меж шляхом приєднання сіл і слобід Остерського староства. Це беззаперечно свідчить про вичерпання потенційних колонізаційних можливостей згаданих волостей на тому етапі. Результатом політики «заокруглення» волостей стало додавання до них Козара, Чемера, Держанівки, ймовірно, Ржавця, які належали до Остра. Та закріпити їх у своєму володінні Миколі Киселю не вдалося: остерський староста С. Аксак їх відсудив.

Польські шляхтичі А. Казановський, О. Пісочинський і найбільш причетний до розвитку Кобижчі Адам Кисіль проводили осадження нових населених пунктів не лише в нашому краї, а й у задеснянському регіоні. Їх кобижчанські володіння були тільки фрагментами значних волостей, які в основному розміщувалися в інших регіонах. Об'єктом інтенсивної

колонізації виступав саме задеснянський регіон. Основна динаміка цього процесу тепер припадала на центр і схід регіону. Західні волості — Носівська, Кобижська, Мринська, а також Ніжинське староство відігравали після Смоленської війни більше роль перевалочних пунктів для переселенців із заходу, ніж кінцеву мету їх руху. Поза тим ці волості самі стають постачальниками людських ресурсів для колонізованих територій.

У ці часи значно зросли землеволодіння української та польської шляхти й козацької старшини. Величезними маєтками володів сам гетьман Іван Виговський. Ще в 1654 році він одержав від царя грамоту на володіння Брацлавським воєводством. За іншою царською грамотою він дістав право «на город Остр з селі, на местечко Козелец, на местечко Бобровица, на містечко Триполье, на містечко Стайки... на село Лесовичи, на село Кошеватое со всякими доходи и со всеми угоды, к тому ко всеми належачими...»¹

Були закріплені маєтки також за його батьком Остапом Виговським. Великі маєтності дістали також й інші представники численної родини Виговських. За царською жалуваною грамотою брат гетьмана Данило Виговський одержав у маєтність місто Прилуки, містечка Бориспіль, Баришівку, Воронкове, Басань, Білгородку, Рожеве. Другий брат гетьмана Костянтин одержав у маєтність містечка Кобижчу й Козари знову ж таки «со всякими доходи и со всеми угоды, к тем местечкам належачими...» Однак це трималося тоді в глибокій таємниці. Як просив царя Іван Виговський, «чтоб тое грамоту мне самому в руки отдали... и вся та да будет тайна». Крім того, феодална верхівка розширяла свої володіння загарбанням так званих пустищ, скуповуванням земель, а також насильницьким привласненням козацької і селянської землі.

За свідченням Петра Кулаковського, найдинамічніше після Смоленської війни заселялася Менська волость, яку Адам Казановський продав відомому нам Адаму Киселю за 250 тис. Злотих. Кисіль розпочав осаджувати тут нові села. Особливо понад Десною та в межириччі Снову й Убеді. Проте всіма цими набутками Адам Кисіль поступився в травні 1641 року Миколаєві Фірлею Броневському в часткову компенсацію поступки останнім Кобижчі та Свидовця Миколаєві Киселю — брату Адама².

Тут Мена нам цікава не лише тим, що вона, як і Кобижча, була у володінні магната воєводи Брацлавського та Київського Адама Киселя. Саме з його приходом майже в усіх його володіннях розпочинають зводити укріплені споруди та замки. Відомо, що він мав пристойний замок і в Ко-

1 Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50–70-х роках XVII ст., К., 1960, с. 141.

2 П. Кулаковський. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648), с. 295.

Адам **Кисіль** на анонімному портреті до 1653 року.

бижчі. Залишки його можна бачити й дотепер. Однак у Мені й інших його резиденціях були не лише замки, а й фортеці. Зазвичай вони примикали до замку — резиденції феодала. Окремі перекази доносять нам, що така фортифікаційна споруда існувала також у Кобижчі. Вона захищала як замок, так і всю навколишню територію поселення і була додатковою оборонною лінією неподалік від Змієвого валу, розташованого в густих лісах передмістя містечка. Майже кожне сотенне містечко тієї пори мало укріплену фортецю. Як стверджують історики, майже всі

вони в Україні стали занепадати із середини XVIII ст.

До речі, всі ці фортеці й укріплення відіграли дуже важливу роль під час уже згаданої Смоленської війни. Укоренилася думка, що баталії розгорталися тільки біля цього міста або ж поблизу нього. Насправді ж тоді вся Чернігівщина палала у вогні. Спершу нашою територією пройшлися московські полчища, які руйнували все на своєму шляху. Затим ці території відвойовували польсько-литовсько-українські війська.

За свідченням архієпископа Філарета, замок Киселя в Кобижчі зруйнований поляками у 1663 році. Для «погамовання своеволия» в замку було послане військо на чолі з королівським полковником Душинським. Він відзначився особливою жорстокістю в Кобижчі та Носівці.

Маємо ми й опис замку Киселя в Кобижчі. Він хоч і не детальний, та все ж однозначно цікавий. Літописці про ту добу писали, що Кобижча розташована на рівному місці, на дрібних річках Кобижча, Шаулівка, Босенушка, Браничка... частина з них і на той час була пересохла. Оточено поселення валом, але і той вал через недогляд уже обсипався.

З одного боку, у 20 сажнях від валу, тече річка Кобижча, завширшки за тих часів у 19 сажнів. Через неї міст у 40 сажнів, посеред нього — дерев'яний місток у 2 сажні, на стовпах. Направляють міст за наказом сотенної старшини самі мешканці власним коштом, за кількістю дворів і хат з обох боків річки. Посередині міста стоїть дерев'яний замок — Старе місто. Він

має три брами: Козелецьку, Київську й Ніжинську. В місті бачимо такі вулиці: Носівську, Козелецьку, Бобровицьку, Ніженську, Київську, Каштанівську, Козарську, Берегову, Шауловку, Савинську... провулок Замковий. У ході подальших подій у 1663 році замок і фортеця були зруйновані та спустошені. Постраждав і розташований тут же Покровський храм.

Кордони воєводств, старост були не лише не чіткими, а й дуже несталими. Це викликало численні прикордонні суперечки. Межування, що здійснювалося за надання окремих населених пунктів чи цілих волостей у Чернігово-Сіверщині, не завжди враховувало історичні кордони між воєводствами.

Вільний сейм 1638 року, посилаючись на встановлення чіткої судової та податкової юрисдикції, визначив комісію для розмежування Чернігівського та Київського воєводств. Комісари мали після свята святого Мартина (11 листопада) 1638 року зібратися біля річки Десни на п'яті межі Остра й Чернігова та здійснити розмежування до іншої п'яті, де починалася межа воєводств із Путивльським повітом Московської держави. Визнаючи неможливість установа кордону за старим рубежем литовської доби, сейм пропонував комісії за критерій розподілу факт осадження слобод від імені короля його капітанами та осадчими. Такі населені пункти мали відійти до Чернігівського воєводства; осадж давніші — до Київського воєводства. Комісія була численна: Київське воєводство представляли 11 осіб на чолі з біскупом Олександром Соколовським і воєводою Янушем Тишкевичем; Чернігівське аж 24 особи на чолі з польним гетьманом (заступником командира армії Польського Королівства), ніжинським старостою Миколаєм Потоцьким і воєводою Мартином Калиновським. До її складу ввійшли фактично всі особи, земельна власність чи володіння яких розташовувалися навколо Чернігово-Сіверського рубежу. Вони під час роботи комісії мали залагодити між собою суперечки й тим самим створити успішні передумови для здійснення розмежування.

З Чернігівського боку до таких комісарів слід віднести каштеляна Миколая Коссаковського — володільця Дорогинської волості, підкоморія Адама Киселя — носівського старосту, Миколая Потоцького — Ніжинського старосту, Миколая Фірлея Бронецького — володільця Кобижчі та Свидовця. Свою роботу комісія розпочала вчасно, але діяльність її не дала очікуваних результатів.

Сейм 1641 року, реагуючи на вимоги волинської шляхти, створив нову комісію для розмежування воєводств. Її склад скоротився до 20 осіб, більшість з яких брала участь у роботі попередньої комісії. Комісія мала зібратися на тому самому місці 7 грудня 1641 року, визначити лінію

адміністративного кордону й на ній посипати кіпці. Результати роботи цієї комісії, на жаль, невідомі, але вчені вважають, що розмежування пройшло вчасно¹.

Для кращого розуміння труднощів долі Кобижчі та її мешканців у ті часи згадаємо ситуації навколо містечка Козар. З архівних джерел відомо, що в результаті розмежування Чернігівського та Київського воеводств до складу першого було передане містечко Козар. Воно до 1621 року належало до Остерського староства. У березні 1623 року, за надання містечка Козар Михайлові Ясликовському, воно трактується як пункт Чернігово-Сіверщини. Згодом за надання Остерського староства в 1629 році Ремігійові Залеському Козар знову приєднується до Остерського староства. У 1630 — на початку 1640-х рр. Козар виступає як слобода староства, а в 1640 році остерський староста С. Аксак сплатив із Козара подимний податок. Однак у кінці 1630 року — на початку 1640-х рр. на Козар також претендував (чи володів ним) Миколай Кисіль, який отримав право здавати це містечко в трирічну оренду. Зрозуміло, що зміна володарів не проходила для мешканців містечка безболісно.

Петро Кулаковський наголошує, що він так детально зупинився на долі цього села тільки тому, щоб показати, які непрості долі мала Кобижча й сусідні села. Адже і в історії Кобижчі цього періоду є немало «білих плям», бо історики теж не сходяться в оцінюванні належності у цей період Кобижчі до тих чи тих власників. Так, дослідник Ф. Сисин підтримує думку С. Шамрая й посилається на тестамент А. Киселя про те, що Кобижча, як і Козар, у цей час належала Адаму Киселю. А ось дослідник Петро Кулаковський стверджує, що Кобижча та Козар опиняються в руках А. Киселя напередодні 1648 року.

Цю проблему тоді не було розв'язано. Документи міст Київського полку, складені під час Рум'янцевського перепису, засвідчують, що «селения Браница и Бобровица имели между собой завод о границе грунтов своих старожитных и решили после проведения межи так, что никто з браницан на вольних полях бобровицких не повинен гаев мати, кто имеет такой гай, тот у две недели по Воскресении Христовом в сем року повинен увесь до наименьшей хворостини вирубати, а не мел би до того часу вирубати, то бобровичанам вольно буде зрубати...»

¹ П. Кулаковський. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). К. Темпора, 2006, с. 231.

Ой ви, славні козаченьки

Нема Мазепи... Гетьман, де ти?
Мовчання сум. Бريدкі наклепи.
Та плач рахитних немовлят
По хуторах козацьких, селах,
Колись заклечених, веселих,
Лягла наруга і печаль.
Орди неначе зла печать
Стоїть на людях і на зелах.
Селяни зболено мовчать...

Дмитро ГОЛОВКО

Кобижча справедливо вважається княжим поселенням часів Київської Русі. Однак вона також має глибоке козацьке коріння. Так що ж то за люди були такі — козаки? Це запитання турбувало не одне покоління дослідників історії. Вони не дійшли до спільного знаменника й до цього часу. Визнають тільки, що славне козацтво зародилося в Україні з давніх-давен. Цьому феноменові по-різному дають вік і роки появи. Окремі дослідники переконують, що козацтво зародилося за часів Русі Київської й першими козаками були княжі воїни-бродники. Стверджують, що вони не захотіли підкорятися своїм володарям і пішли на промисли в глибини Дикого Поля і згодом стали першими оборонцями кордонів Русі-України, які захищали її від набігів кочівників.

Інші дослідники твердять, що слово «козак» тюркського походження. Воно означає «вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга¹. За твердженнями істориків, перша письмова згадка про козаків в Україні належить до 1492 року. Тоді кримський хан Менглі-Гірей скаржився великому князю Литовському Олександрю на те, що канівці й черкаси

¹ Радлов В. В. «Опыт словаря тюркских наречий». Випуск 8, с. 364–365.

перейшли через Дніпро і розбили турецький корабель, а черкаські там же забрали десять коней. Князь Олександр відповів, що він наказав своїм урядникам обшукати «козаків» і покарати винних... У 1493 році також є згадка про козаків як уходників, тобто, людей степових, що жили промислами. Вони відправлялися в степ за здобиччю: ловили рибу, полювали на диких звірів і птахів, збирали мед, добували сіль, поташ, селітру, дьоготь і на зиму поверталися з нею до Києва, де збували здобуте за весну й літо. Архіви стверджують, що у 1494 році козаки черкаського містечка обікрали московського посла князя Суботу, котрий їхав від валаського воєводи Стефана до кримського хана.

Відомості про українських козаків виявлено й у матеріалах Литовської метрики. Під 1499 роком записано, що «козаки йдуть водою (Дніпром) до Черкас». Козацькі формування згадуються і в списку русько-литовського війська 1528 року. Проте то були козаки-татари.

Розвитку козацтва сприяла й тодішня політика литовських князів. Вони мали земельні угіддя на територіях, суміжних із землями, що контролювали татари. Зрозуміло, що вони теж потерпали від їх набігів, а їх «пашня опущена...», і тоді литовці вирішили використати силу місцевого населення. Стверджують, що вони першими розпочали облаштовувати громадські ратні формування, які ще в XV ст. стали відомими під ім'ям козаків. Спершу козаки були звичайними ратниками, повністю залежними від удільних литовських князів, які призивали їх на випадок війни з народного середовища. А ці збройні загони стали називати полками.

У другій половині XV та на початку XVI ст. козаки вже не лише «бродять» Диким Полем, а й розпочинають жити осіло — козацькі поселення — хутори й зимівники — розкинулися вже на значній території південних рубежів тодішньої України. Поступово до них приєднуються й втікачі від панської неволі із захоплених Польщею земель. Втечі селян на незахоплені південні землі у XV–XVI століттях стали найпоширенішою формою протесту проти поневолювачів. Як місцевих, так і іноземних, польська Річ Посполита тоді стала для нешляхтича своєрідним Дантовим пеклом. Як тільки козаки відвойовували, освоювали та заселяли нові землі, так тут же з'являлися магнат або шляхтич-господар із правами від короля на цю територію. Тоді серед козаків і народилася крилата фраза, що «від Кракова до Очакова скрізь біда однакова».

Зрозуміло, такі втечі робочої сили обурювали феодалів. До польського короля й литовського воєводи вони надсилали скарги, у яких вимагали заборонити брати селян-утікачів, де б то не було. Під впливом таких петицій у судибнику Казимира IV (1468) була вміщена спеціальна стаття, що передбачала максимальне покарання тим, хто сприяв утікачам: «А ко-

торый будет людей выводить, особенно челядь невольную, хватать вместе с челядью того на шибенницу...»

Незважаючи на такі кроки, кількість козаків невпинно зростала. Шляхетська Польща злякалася зростання козацтва. Вона кинула всі сили на його придушення, але тільки потіснила козаків на Південь. Там, біля дніпровських плавнів, козаки розпочали будувати засіки-фортеці, які згодом й отримали назву Січ. А вже в першій половині XVI ст. за Дніпровськими порогами виникає вільна козацька республіка Запорозька Січ.

Першим кошовим отаманом Запорозької Січі в 1511 році обрали відомого козацького провідника Євстафія Дашковича. Саме з ним пов'язують початки організованого не лише січового козацтва, а й козацтва в нашому краї, зокрема на Остерщині. Пояснити це можна й тим, що він мав тут свої володіння — землю Євстафіївську (нині в межах Києва) та землі понад Трубежем на Басанщині — все це поруч із Кобижчею.

Для обмеження козацької вольниці польський уряд і далі вживає всіляких заходів. У 1578 році король Стефан Баторій організовує в Переяславі та Черкасах козацьке реєстрове військо. І вже у двадцятих роках XVII ст. польський уряд за дозволом короля сформував в Україні шість реєстрових козацьких полків, до яких входили українські козаки, взяті на королівську службу.

Реєстровців наділяли землею, яка де-юре залишалася власністю староства. Основна ж маса втікачів лишалася поза реєстром, без землі й людських прав. Люди й далі тікали від насильства та голоду на Лівобережжя. Акти Люблінського трибуналу, який розглядав справи про втікачів, дозволяють простежити напрямки втечі селян і заселення ними нових територій у диких полях і прикордонних із ними територіях. Уходники освоювали тоді й Чернігово-Сіверщину. Проте ні тут, ні в Дикому Полі новим поселенцям не було спокою ні від короля польського, ні від государя московського — дошкуляли своїми набігами татари й турки. Часто облаштовані зимівники та хутори перетворювалися на згарища.

Таке неспокійне життя змушувало уходників і втікачів опановувати й військове мистецтво. Та свій бойовий вишкіл вони показували тільки тоді, коли було потрібно боронити рідну землю. Наші мудрі й навдивовижу працьовиті пращури ніколи не намагалися заграбастати, розтерзати, спалювати чужу територію.

У 1637 році Україну сколихнула потужна хвиля повстання. Поштовхом до нього стало небажання польської влади задовольнити справедливі вимоги козацтва в частині дотримання вже наданих їм прав, а також намагання провести ревізію козацького реєстру.

Хвилю напруги погнало й колонізаційні апетити магнатів, загрожуючи

насамперед козацькій займанщині та формуючи у вибухонебезпечних козацьких краях велике землеволодіння. Через шлюбні стратегії, скуповування маєтків, королівські надання, колонізацію пусток магнати різко приростили свої латифундії. Безпрецедентне поширення великого землеволодіння на козацькі краї, за чим проглядалося перетворення їх у недалекому майбутньому на загощовані терени, радикалізувало козаків, бо загрожувало не лише їх економічним інтересам, а й підрубувало під корінь самі можливості існування козацтва як стану¹.

Повстання тривало й наступного року й охопило значну частину Чернігівщини, практично весь її Південь. Тобто територію, де розташована Кобижча. Польський гетьман М. Потоцький не приховував, що на Задніпрів'ї всі до останнього покочались, міста дають велику кількість своєвільників і що його Ніжин приєднався до них. Як писав відомий історик Микола Костомаров, у Ніжині українці «составлявшие городскую стражу, отказали старосте в повиновении, побросали свои знамена, привлекли к себе толпу соседних хлопов и ушли к Скидану» — одному з ватажків повстанців.

Одним із видатних керівників повстання був уродженець Остра Яків Острянин. У маєтностях остерського старости також рішуче боролися проти поневолювачів повстанські загони на чолі з кріпосними Коростелем і Пирогом. У районі Остра та Носівки в маєтностях підкоморія чернігівського Адама Киселя повстанці діяли під проводом Мурка та Носка. Повстанці з навколишніх сіл і містечок давали надійне підкріплення для загонів Павлюка. Повстання були відповіддю обурених козаків на новий закон, відповідно до якого козакам залишали шеститисячний реєстр і наказали по одному присягнути Речі Посполитій. Коли відбувалася ця присяга, 13 лютого 1638 року, польський сейм ухвалив постанову, за якою зі старих козацьких прав і вольностей не залишалося майже нічого: козаків перетворювали на звичайну прикордонну варту, яка перебувала в повному розпорядженні коронного гетьмана й призначеної ним старшини. Хто ж не ввійшов до реєстру, повинен був ставати або міщанами, або панськими селянами. Це й змусило 28 березня 1638 року Якова Острянина (Остряницю) розіслати універсал у Козелецький, Хасанський, Остерський, Ніжинський, Борзенський, Гоголівський, Червоноколядинський, Березинський та інші навколишні повіти, у якому він закликав повстати проти ненависних ляхів. Універсал спрацював.

Виступи людей були відчайдушні. Однак повстання зазнало поразки. Кривавий шляхетський терор набув нечуваних масштабів. Козаки були позбавлені всіх своїх прав, магнати віддали в оренду не лише землю, а й

церкви жидам; Потоцький, як сам писав, вішав козаків обабіч дороги від Остра до Ніжина. Остряниця встиг увести із собою до 10 тис. людей у царську сторону; багато інших втекли туди ж після нього. Впертість «холопів» «шляхетне панство» топило в морі української крові. Тисячі «буйних голів» стратив тоді Потоцький. На великій території своїх маєтків, яка простяглася від Ірклієва до Ніжина, він велів поставити шибениці та палі, і на них згодом гойдалися тіла учасників повстання. Найбільше дісталось жителям Ніжина, що був тоді резиденцією Потоцького. Сповнений тріумфу, він повідомляв Конєцпольському: «не для чого ино-го приехал я в Нежин, как для того, чтобы видеть зтих злодеев на кольях собственными глазами...»¹ Немає сумніву, що гірку чашу довелося тоді випити не одній родині й кобижчан.

До речі, збереглися кілька скарг Адама Киселя на свавілля козацької старшини від 1645 року. В одній із них від 11 квітня він, каштелян Чернігівський, скаржиться на полковника Переяславського Адама Душинського та товаришів його на те, що вони всупереч конституціям сеймовим, без дозволу гетьмана коронного залишили свої межі і з корутвами козацькою й драгунською в поселення Киселя, «за Днепром лежащие (Кобижчу й Козергород) заняли, насильно квартиры для себя витребували и многия насилля жителям применяли, требуя од них значительного выкупу»². Далі Кисіль пише, що вони стації непосильні витягують, підданих кожен день б'ють, змушують мед, пиво, горілку рибу купувати собі. Інші шкоди та збитки чинять. Через три дні Кисіль знову скаржиться на того самого Душинського і його товаришів, що вони розорили його володіння постоями, витребували з жителів тисячу талерів битих викупу і «с крайним разорением последних уплатить себе эту сумму заставили... 1645. Апрель 14»³.

Власті Речі Посполитої жорстко придушили народні повстання. Проте вони відіграли велику роль в історії боротьби українського народу, яка набрала вибухового характеру 1648 року.

В Україні з весни 1648 року спостерігається масове покочання простолюду, а за цим козаки-неофіти беруть активну участь у погромах шляхетських маєтностей. Під впливом тривожних повідомлень шляхта почала масово покидати власні маєтки. Влітку винищення панів, урядників, орендарів, погроми панських садиб і замків, привласнення майна тощо набуває масового характеру і, за спостереженням Адама Киселя, перетворюється на «жахливу селянську війну».

Упродовж літа 1648 року від польської шляхти були звільнені Ніжин,

1 Кулиш П. Отпадение Малороссии от Польши. М., 1888, т. II, с. 236.

2 Архив Юго-Западной России. ч. III, том I, К., 1863, с. 390.

3 Там само.

1 Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII–XVIII ст., с. 48.

Борзна, Ічня, Батурин, Носівка, Козелець й інші міста нашого краю. Звісно, що в цьому ряду стоїть і Кобижча. Тоді активно діяли в нашій країні загони Головацького, Лисенка, Михненка, Кривошапки, Шумейка, Небаби. Повстанським рухом особливо активно були охоплені Ніжинський, Козелецький та Остерський повіти. Це створювало тут значно сприятливіші умови для вигнання магнатсько-шляхетських поневолювачів, порівнюючи з північною Чернігівщиною. Як твердив відомий історик Олександр Лазаревський, після поразки поляків під Жовтими Водами та Корсунем у нашій країні загони створювалися самі собою¹.

У 1648 році з початком визвольної боротьби українців під проводом гетьмана Богдана Хмельницького Україна зазнала адміністративно-територіального поділу на полки. Майже кожен полк іменувався за назвою міста, де перебувала старшина на чолі з полковником і збиралася полкова рада. (Винятком був Київський полк, який базувався в Козельці.) Полковники в Гетьманщині були не лише воєначальниками, вони зосереджували у своїх руках на території полку всю повноту цивільної й судової влади. На цю відповідальну посаду спочатку обирали на козацькій раді, а згодом їх стали призначати гетьманськими універсалами.

Полки являли собою невеличкі території, і новій адміністрації було значно зручніше й легше ними керувати. Це забезпечувало їм більші переваги проти старої адміністративно-територіальної системи. Полки поділялися на дрібніші одиниці — сотні, кількість яких не була однаковою для всіх полків. За реєстром 1649 року в полки входило, як правило, від 11 до 22 сотень, але могло бути й менше. Сотні теж іменувалися за назвами містечок, де перебувала сотенна старшина.

До сотенної старшини належали сотник, сотенний хорунжий, писар і осавул. Сотні поділялися на курені. Їх очолювали курінні отамани. Городові або сотенні отамани були помічниками сотника. Курені були найменшими підрозділами в козацькому війську. Наприклад, тільки в Кобижчі були Сотенний, Савенківський, Кашталянівський, Яришківський, Замоський курені. Сотенне містечко Кобижча спершу належало до Ніжинського полку, а з 1687 року — до Київського. Ніжинський полк складався з 11 сотень: п'ять Ніжинських, Дівицька, Кобилецька, Березівська, Носівська, Кобизька й одна без назви.

Юридично Ніжинський полк сформувався 16 жовтня 1649 року після Зборівської угоди Богдана Хмельницького з королем Яном II-м Казимиром. Хоч полк належав до новостворених одиниць, але він мав особливу позицію щодо багатьох внутрішніх і зовнішньополітичних питань. Він

був у 1648–1654 рр. найбільшим полком у Гетьманщині. Полк мав територію понад 30 тис. квадратних кілометрів, займав лівий берег річки Десни, а його кордони простягалися від містечка Салтикова Дівиця й завершувалися біля дельти річки Івотки. Його землі також простягалися по обох берегах Сейму — від дельти до впадіння річки Клевені, займали береги однієї з приток Десни — Остра, починаючи від містечка Мрин до джерел цієї ріки. До складу полку певний час входила й Стародубщина. Переважна частина цієї території була вкрита густими лісами, що було особливо характерно для лівого берега Десни від дельти Сейму до Салтикової Дівиці. Крім того, там течією Десни було утворено багато заток і озер.

Козаки Ніжинського полку, а серед них, безумовно, були й кобижчани, брали участь у багатьох військових походах та облогах ворогів. Зокрема, в 1649 році вони протистояли литовській армії Януша Радзивілла на північному кордоні Гетьманщини. Успішні дії козаків у цьому регіоні не дозволили литовцям надати суттєву допомогу армії Яна Казимира та сприяли перемозі Богдана Хмельницького у воєнній кампанії 1649 року.

Результатом військових подій 1648–1649 рр. стала Зборівська угода, на підписання якої Б. Хмельницький був змушений піти під тиском несприятливих обставин. Під час запеклої битви в районі Зборова (нині — районний центр Тернопільської області) 15–16 серпня 1649 року коронні війська опинилися на краю нищівної поразки та повного знищення. Однак унаслідок сепаратної змови між польським урядом і кримським ханом козацьке військо та Богдан Хмельницький були змушені піти на поступки полякам. Козацька Україна отримала автономію тільки у складі трьох воєводств — Брацлавського, Київського та Чернігівського. Чисельність реєстру обмежувалася 40 тис. козаків. Шляхті гарантувалося право вільного повернення до своїх маєтностей на українських землях.

Ніжинський полк розформували, а в січні-лютому наступного року на землі відродженого Чернігівського воєводства вступило 16 тис. польського війська. Його розквартирували в Ніжині, який став центром коронного війська, та в навколишніх «інших різних городах». Особливо багато польських жовнірів розташувалося в гарнізонах у Ніжинському, Козелецькому, Конотопському, Борзнянському й інших навколишніх повітах. Під захистом збройних загонів поверталася у маєтки шляхта. За короткий час панська влада була відновлена на великій території Чернігівщини.

Розгром козацького війська під Берестечком у липні 1651 року став відправною точкою переростання повстання на польсько-українську війну. Несподівана міць швидко відродженого після розгрому козацького війська разом із втомою з'єднаної польсько-литовської армії приму-

¹ Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии, т. 1, с. 6.

сили переможців відкинути мову ультиматумів і перейти до погодження взаємних поступків.

Під час проведення перемовин, які відбувалися в Білій Церкві з 15 по 28 вересня 1561 року, було досягнуто таких угод. Козацький реєстр мав бути скорочений до 20 тис., а юрисдикція Війська Запорозького обмежувалася Київським воєводством (Брацлавське й Чернігівське поверталися в підпорядкування коронної адміністрації). Утім, мирна Білоцерківська угода залишилася тільки паперовою пам'яткою, бо зібраний навесні 1652 року сейм її не ратифікував — цього разу не з принципових міркувань, а тому, що вперше в історії парламентаризму Речі Посполитої був зірваний одним зі шляхтичів, який наклав вето на проект сеймової ухвали.

Скориставшись умовами Білоцерківського договору та ліквідацією Ніжинського полку, польський урядовець Адам Кисіль також направив до своїх земель управителя попа Луку. Це викликало велику хвилю невдоволення серед місцевого населення. Під час сутички в Кобижчі попа Луку було вбито. Ніжинський полковник Л. Сухиня покарав причетних до вбивства, але обурені цим козаки звернулися до чернігівського полковника Степана Подобайла, щоб він виступив перед гетьманом їх заступником. Той погодився, і Богдан Хмельницький заступився за кобижчанців і жителів інших навколишніх сіл і велів стратити низку причетних до розправи службових осіб.

Гноблення населення набуло небачених масштабів, його постійно грабували польські жовніри. Все це викликало хвилю значного незадоволення з боку народних мас і знову привело до вибуху боротьби з іноземним поневоленням. Ранньою весною 1652 року вся Україна опинилась у вогні нової визвольної пожежі. У різних її районах вибухали повстання. Його очолювали вихідці з народу. Неподалік від Кобижчі один з таких загонів очолив Лук'ян Мозира. За досить короткий час загін став таким чисельним і боєздатним, що з ним уже рахувався ворог. Для придушення повстання польський гетьман Калиновський направив два великі загони. Однак їх розбили повстанці. Не справився з ними і Потоцький — син колишнього коронного гетьмана Речі Посполитої, що прибув сюди на придушення повстання. Він навіть побоявся вступати в бій з ополченнями Мозира.

Короноване і не короноване вельможне панство Кобижчі

Тривалий час представники шляхти та дворянства володіли селом і земельними угіддями

Що наша Вкраїна
Стала шляхті раєм.
А ми, її діти,
По степах блукаєм...

Пантелеймон КУЛІШ

Хто тільки рот не роззявляв
На тебе, мила Україно!
Хто не душив, не продавав
Тебе, красу мою єдину.

Іван ШКУРАЙ

Історична статистика свідчить, що наприкінці XIX ст. в Чернігівській губернії 0,9 % населення становили дворяни. Слово «дворянин» у другій половині XVII ст. використовувалося в значенні «челядин князя». Отож слово «дворянин» спершу означало шляхтичів, які перебували на службі при магнатських дворах і виконували там різноманітні обов'язки. За труди їх жалували земельними наділами. Дворяни здобули право передавати землю та титул у спадок або ж як посаг. Дворянство зміцнило своє становище в першій половині XIX ст., воно вже володіло 70 % українських земель.

Скільки дворян жило в Кобижчі, з точністю до одного сказати не можна. **Перелік відомих дворян дозволяє твердити, що їх було не менше як 50.** Здебільшого це були відставні офіцери, духовні особи, вчителі, поміщики, лікарі, різного роду чиновники. Всі вони становили культурний прошарок містечка. До нього можна також зачислити заможних селян,

які мали можливість відправити на навчання власних дітей у міські навчальні заклади, а також інтелігентів-різничинців, що прибули на роботу в Кобижчу з міст. На початку 20-х років XX ст. цей прошарок населення Кобижчі був репресований і розкиданий більшовицькою владою по всьому світу.

Так склалося історично й географічно, що першопоселенці Кобижчі вибрали надзвичайно красиві, а найголовніше — економічно вигідні місця для життя й розвитку своїх господарств. Навколишні ліси теж слугували не лише сировиною для будівництва, а й дозволяли розвивати різноманітні промисли. Та все ж найголовнішою цінністю була і є для селянина земля.

Землі навколо Кобижчі досить ретельно описав ще в позаминулому столітті дослідник Чернігівщини Олександр Русов. У згадуваній вже книзі «Опис Чернігівської губернії», виданій в 1898 році, читаємо, що в Ніжинському й Козелецькому повітах є смуги тучного чорнозему. В Ніжинському повіті вони займають східну частину Макієвського степу, а в Козелецькому — вузьку смугу між течіями рік Недра і Супою, яка тягнеться від Нової Басані й Старого Бикова через Щаснівку до Бобровиці. На заході, сході й півночі від цієї смуги якості чорнозему погіршується.

Олександр Русов подає таблиці розподілення орних земель у повітах. Він вказує, що навколо Кобижчі по обидва боки залізниці було три дачі. На одній із них (на жаль, не вказано у якій саме, — *авт.*) ґрунти обчислюються в 287,3 кв. Верст і орної землі до загального простору становить 57,6 %, чорнозему тут було 80,7 %, сіропіщаних земель — 5,4 %, піщаних — 13,9 %, а ось сірих земель тут не було. Автор вказує, що на дачах Вороньківської, Макіївської, Новобиківської волостей обробляється понад 80 % їх площ. Про Кобижчанські дачі не сказано нічого, але, думаю, їх тут обробляли не менше. Русов пише, що в південних повітах губернії дотримуються трипільної сівозміни. Інколи трипільля займає величезні простори — понад 10 тис. десятин і називає тут Синявку, Гоголів, Кобижчу, Носівку, Борзну. Він наголошує, що це в основному райони старовинних великих поселень, які були сотенними містечками...¹

В іншій таблиці Русов інформує про кількість сипучих піщаних просторів і занесених піском. За даними, доставленими йому повітовими земськими управами й волосними правліннями в 1896 році, у Кобижчанській волості площа сипучих пісків була 40 десятин, занесені піском — 5 десятин, і вони були занесені піском років сорок тому².

Зрозуміло, що за такі родючі землі, заливні сінокісні луки, лісові масиви боротьба тривала безупинно. Як писали в тодішніх супліках (скаргах), їх захоплювали «моцно і гвалтно». Для підтвердження цього я нижче наведу архівні документи. А тепер на основі знову ж таки архівних документів, історичних публікацій спробуємо вияснити, хто ж і коли володів Кобижчею, її людьми й землями, хто які порядки насаджував. Звісно, хотілося б тут дотриматися ідеальної хронології та повної розповіді про осадників і всіх володільців, але зробити так не дозволяє джерельна база. Як казав один із наших президентів, що маємо, те й маємо.

Маємо ж те, що масово розгорталася польська колонізація, а іншими словами, осадництво нашого краю. У черзі товпилися Паці, Оссолінські, Киселі, Пісочинські, Вишневецькі... Вельможне панство — короноване і не короноване — широко й жадібно розкривало рота на дуже ласі шматочки українського чорнозему й інших надр України. І жителі Кобижчі, як і інших сіл і містечок, у часи унії та владарювання єзуїтів багато натерпілися бід і насильства над совістю, чимало хто й заплатив життям за вірність православ'ю.

У 1648-му році путивльський воевода доносив у Москву: «Гетьман Хмельницький розіслав від себе полковників і сотників із запорізькими козаками на цю сторону Дніпра в українські міста і села і велів їм прибирати урядників, державців — наші поляки всі біжать у Польщу». До осені того ж року вся територія нашого краю була повністю звільнена від шляхти. Та з плином років уже після «Зборовського договору» знову зазвучала тут польська мова, а її нові та нащадки попередніх носіїв знову гнобили українців. Та чого кривити душею: в період Гетьманщини життя Кобижчі та її мешканців також не було медом помазане. Швидко йшло розшарування на багатих і бідних, вельможних і безправних. Найцінніше — земля — знову опинялася в руках «жалуваних королівськими грамотами й царськими указами, осіб духовного сану та синів боярських». Звісно, одержували скупі наділи й козаки, що «стояли під козацькими хорутвами», та незначна частина селян із замкової прислуги. Решта ж безземельних і безкінних бідували «бобилями і підсусідками», заробляли хліб насущний у наймах і на різних «роботизнах» у вельмож та паноти.

Тяжке економічне становище селян, їх бідування лягало гіркими словами в пісні. Ось уривок однієї з них. Її кобижчанські краєзнавці записали ще в 1963 році в хаті Анастасії Сидорівни Гурин.

Наші пани такі...

Хліба мало дають, солі.

Хліба-солі недоволі,

А робота щоб була скоро.

¹ Русов О. «Опис Чернігівської губернії», 1898 рік, с. 199.

² Там само, с.111.

Святий празник підходить —
 Нам хочеться погулять,
 А пани нам не велять.
 Уложили ми їх спати.
 Приходимо по утру —
 Держать пани по кнуту.
 Не дали нам розпитатись,
 Загадують роздягатись.
 На сиру землю кладуть,
 По три кнути дають.
 Один січе по головах,
 Другий січе по ногах,
 Третій січе по боках —
 Тече кров по руках...

Дорога кобижчанців у ХХ ст. й до революції густо встелена утисками, поневіряннями та гнівом. У Кобижчі до цього часу є хрестоматійним факт, коли поміщик Брилевич виміняв сім'ї Овдіїв і Ботинів на гончих собак. За архівними даними, у 1852 році поміщики Кобижчі мали у власності 7133 десятини землі, яку обробляло до 1000 кріпаків. А 2817 козаків і селян мали 9259 десятин.

Звісно, що окремі з поміщиків багатіли, розширювали володіння. Інші ж, навпаки, з різних причин банкрутіли. Наприклад, у 1859 році «Черниговские губернские ведомости» повідомляли, що урядовий сенат оголошує «для всеобщего обозрения об исключении из дворянской родословной книги гусара Йвана, унтер-офицера Йвана Павла и Самсона Процковых в местечке Кобижче»¹. Маю сказати, що це дворянське прізвище з Кобижчі вдалося зустріти в джерельній базі тільки один раз. Я намагався відшукати бодай які дані про цю родину, але безуспішно. Доречно скажу, що не вдалося знайти більш розширеної інформації про кобижчанських поміщиків Литвинович. Можна тільки стверджувати, що це прізвище трансформувалося в Литвин, і нащадки цього роду й до цього часу живуть у селі.

Сьогодні також досить важко сказати, де тепер нащадки Неверовських, Солонин, Миничів, Білецьких-Носенко, Полонських, Симоновських, Кониських, Мандрик, Брановицьких, Грицаїв, Косенків, Жил, Розумовських і багатьох інших дворян та поміщиків, долі яких пов'язані з Кобижчею? Багатьох із цих прізвищ навіть не залишилося у селі.

Я вище писав, що люстрація Остерського староства 1628 року дає ін-

формацію, що на Укольському ґрунті вже осаджена Кобижча. Історики стверджують, що її осадником був Криштов Зембжицький, який у 1628 році фігурує як кобижський староста. На мій погляд, стовідсотково називати його осадником, тобто тим, хто закопав тут стовп зі своїм прізвищем, не можна. Можливо, він і був осадником, але якогось хутірця чи слобідки, з яких складалася і згодом розрослася в одне велике поселення Кобижча.

Зембжицький (Зубрицький) Криштоф прибув із руського воєводства. Мав дружину Катерину Жуцьку, братів Яна та Мартина (ніби двоюрідні). Раніше Чернігівський війський¹ — 08.1635–1644 рр. У 1665 році був поборцем Чернігівського воєводства. Військову кар'єру розпочав із жовніра, учасник московських 1609–1618 рр., волоської (Цецюра 1620), пруської 1628 років експедицій у складі хоругви ротмістра Станіслава Беджицького. На території воєводства володів селом Яковлевичі разом із братами, мав 20 волок² під Кобижчею в урочищі Савинки 1629 році, селом Липськ над річкою Смолянкою.

Причетний до села й Фірлей Броневський Миколай із Дубровиці. Він прибув на Чернігово-Сіверщину із Сандомирського воєводства. За дружину мав Ельжбету Білецьку, яка була вдовою по Сронимові Словицькому. Подружжя мало синів — Самуель — чернігівський підкоморій та Ян. З 1634 року був чернігівським стольником і чернігівським підкоморієм. З 1653-го по 1658 роки був Холмським каштеляном, а з 1641 року — королівським покойовим дворянином. У 1640-му та 1645 роки був послом на сейми від Чернігівщини. Був під протекторством короля Владислава четвертого й Адама Киселя. На території воєводства володів містечком Кобижча й селом Свидовець (448 димів³). Між 1648-м і 1641 роками поступився ними Миколаєві Киселю. Йому ж віддано село Ключків, село Мокринці. Мав відношення й до інших українських сіл.

Досить тісно пов'язана із селом доля магната і шляхтича Адама Киселя, який підписував свої документи «в городе своем Кобизчи», а під ними стояв підпис «Адам Свентолдич Кисиль, кастелян, генерал Київський», і про якого мова йшла в іншому розділі книги. Додам, що в нашій області з його іменем тісно пов'язані села Адамівка та Киселівка й інші населені пункти. У Києві є гора Киселівська, названа на його честь. На ній він теж мав замок. Гора розташована між старим містом і торговим Подолом.

1 Війський — службовець, який стежив за порядком у повіті, коли шляхта відправлялася на збори.

2 У давнину — назва місця найбільшого зближення двох судноплавних річок, де суходолом перетягали від однієї до іншої човни та вантажі.

3 Житло, господарство як податкова одиниця.

1 Газета «Черниговские губернские ведомости», 1859 рік, № 47.

Очевидно, Кисіль мав у Кобижчі або ж далеких родичів, які zostалися тут жити навіть після його смерті, або ж позашлюбних дітей, бо в шлюбі він був і помер бездітним. Непрямим доказом цього є доручення від 1870 року, яке зберігається в центральному державному історичному архіві України. Доручення адресоване «любимому супругу Валериану Владимировичу Шпицбергу». Його дружина інформує, що вона бажає продати колезькому секретарю Костянтину Івановичу Бересневичу свій маєток, розташований в Чернігівській губернії, Козелецькому повіті в містечку Кобижчі, який дістався їй від матері Катерини Кисельової по дарчому запису, здійсненому в Нижегородській палаті цивільного суду 18 січня 1868 року... «всього 65 десятин удобной и неудобной земли со всею движимостью...»¹

У фондах державного архіву нашої області збереглися відомості «присланные Козелецким городничим о состоянии частно-владельческих земель и натуральных повинностей, с указанием сословий, количества ревизионных душ, земли, числе подвод и материале по уезду за 1852 год». Щодо містечка Кобижчі, то там сказано, що на цю дату є такі дані про власників — наводимо їх нижче.

У колезького асесора Василя Семеновича Брилевича числиться душ чоловічої статі 10, десятин землі — 93, всього має доходу 65 рублів. Хорошої землі в нього 63 десятини, і всі вони приносять прибуток.

У полковника Івана Петровича Корчаса є 16 душ, 100 десятин землі, прибуток 10 рублів. Хорошої землі він має 85 десятин. Вся земля приносить прибуток. Художій землі він має 10 десятин.

У запасної артилерії поручника Михайла Семеновича Брилевича є дві душі, 20 десятин землі, доброї — 14, вся вона приносить прибуток.

У колезького асесора Андрія Івановича Минича є 143 душі, землі — 920 десятин, прибутку з неї 644 рублі. Землі хорошої 784 і художій — 16 десятин.

У підполковника Федора Степановича Неверського є 88 душ, 600 десятин землі, прибутку 420 рублів. Хорошої землі 540 десятин, а художій — 20.

У поручниці Анастасії О. Солониної — 116 душ, 800 десятин землі, з якої має 560 рублів прибутку. 650 десятин хорошої і 50 — художій землі.

У дружини штабскапітана Польферії Тимофеевичой є три душі, 31 десятина землі, доходу має 21 руб 70 копійок, хорошої землі 25 десятин, а художій — 3.

У нащадків колезького реєстратора Василя Горбачевського є три душі, 32 десятини землі, з яких має 22 рублі 40 копійок доходу. Хорошої землі 28 десятин, а художій — 4.

У дружини капітан-лейтенанта флоту Анни Мандрикіної 24 душі, 190 десятин землі, має 133 рублі доходу і хорошої землі 155 десятин.

У губернського секретаря Олексія Дмитровича Симоновського сина штабскапітана є 14 душ, 381 десятина землі, 114 рублів доходу. Хорошої землі 241 десятина, а художій — 110.

У штабсротмістра Миколи Григоровича Мандрики є 133 душі, він володіє 874-ма десятинами землі, з якої має 611 рублів доходу. Хорошої землі 800, а гіршої — 24 десятини.

У Андрія Григоровича Мандрики є 31 душа, 227 десятин, з яких має 158 рублів доходу, хорошої землі в нього 200 десятин.

У губернського секретаря Олексія Яковлева Литвинова є дві душі, 469 десятин землі, з якої має 328 рублів доходу. 330 десятин в нього хорошої землі і 139 — художій.

У дружини губернського секретаря Євдокії Вакуменкової (?) є три душі, 130 десятин землі, доходу з неї 91 руб., доброї землі 100 десятин.

У штабскапітана Івана Федоровича Жили є 26 душ, 219 десятин землі, 153 рублі доходу, хорошої землі 180 десятин, гіршої — 9.

У дружини колезького реєстратора Мар'яни Васюкової є 6 душ, 94 десятини землі, з якої має 66 рублів доходу. Хорошої землі 15, а художій — 5 десятин.

У підпоручника Самуїла Отрошка душ нема. Має 7 десятин землі, вся хороша і доходу з неї щороку має 5 рублів.

У майора Григорія Отрошка людей нема, землі — 18 десятин, з них 16 — хороша.

У графа Кушеля-Безбородька душ 9, землі 16 десятин, вся хороша, доходу 13 рублів.

У священника Івана Крушевського 13 десятин землі, вся хороша і з неї він має 9 рублів доходу.

У нащадків губернського секретаря Юхима Сангорського є одна душа, 33 десятини землі, з них 31 — хороша.

У диякона Федора Тичини — душ нема, землі має 16 десятин, з якої одержує 11 рублів доходу.

У священника Корнелія Машинки є 5,5 десятини землі, вся земля добра і з неї має 4 рублі доходу.

У капітанши Анни Салікової є 4 душі, 58 десятин землі. З них сорок доброї і з неї одержує 40 рублів доходу.

У дворянина Литвинова — людських душ нема, 28 десятин землі, вся вона хороша і з неї одержує 20 рублів доходу.

У губернського секретаря Пантелимона Зазимка душ нема, землі — 33 1/2 десятини, з них 32 — доброї і з землі він має 24 рублі доходу.

¹ ЦДІАУК, ф. 486, оп. 5, с. 571, арк. 31 зв.

У губернського секретаря Івана Пінчука 24 десятини землі.
 У колезького реєстратора Степана Косенка є 4 душі, 51 десятина землі, з них 49 доброї.
 У нащадків вахмістра Пантелимона Косенка 10 душ, 85 десятин землі, з яких 80 доброї і має він 59 руб доходу.
 У дружини колезького секретаря Марії Косенкової і малолітнього племінника Василя Глуздовського 266 десятин.
 У колезького секретаря Катерини Домченкової 64 десятин землі, з них — 62 доброї.
 У священника Василя Круглевського і його дружини Докії 19 десятин землі, вся вона хороша.
 У священника Варфоломія Жовнеровського є 15 десятин доброї землі.
 У священника Захарія Кременецького 90 десятин доброї землі, має 63 рублі доходу.
 У священника Івана Нагорського 24 десятини землі.
 У поміщиці Ольги Єлинської 13 душ людей, 59 десятин землі, з якої має 39 рублів доходу.
 У нащадків колезького реєстратора Михайла Брюховицького Бараненка 9 душ людей, 103 десятини землі, з них 1909 — доброї і має 142 рублі доходу.
 У нащадків священника Федора Нагорського є 31 десятина землі.
 У священницької дружини Марфи Малінкіної є 18 десятин землі.
 У паламаря Олексія Гладкого є $6\frac{1}{4}$ десятини землі.
 У вдови колезького секретаря Олени Костенкової є 9 душ, 44 десятин землі і має вона 30 рублів доходу.
 У диякона Миколая Івановича Барановича $\frac{1}{2}$ десятина землі.
 У диякона Івана Яковлева Кисельова $\frac{1}{4}$ десятини землі.
 У нащадків диякона Григорія Іванова Светова $\frac{1}{2}$ десятини землі.
 У диякона Івана Макаровського $4\frac{1}{2}$ десятини.
 У міщанина Григорія Романова Гладкого $\frac{1}{4}$ десятини.
 У вдови дячка Пелагії Шиянкової — $\frac{1}{4}$ десятини.
 У дружини колезького секретаря Марії Васильєвої Пасенкової — стоять прочерки.
 У поміщика штабс-ротмістра Петра Катеринича є 10 душ, 63 десятини землі, вся вона хороша, і доходу з неї 44 рублі.
 У диякона Лавра Григор'єва Юницького є 6 десятин.
 У спадкоємиці померлого дячка Мотрони Грузинської є $\frac{1}{4}$ десятини.
 Ружної землі Троїцької церкви — 1 десятина — хороша.
 У диякона Григорія Іванова Бараневича є $\frac{1}{4}$ десятини землі.
 У священника Семена Волганецького є 48 десятин землі, вся земля хороша.
 У нащадків паламаря Павла Литвинова є 40 десятин землі.

У писця (писаря) Романа Литвинова є 25 десятин землі.
 У дружини колезького секретаря Єлизавети Павленкової є 164 десятини землі, з них — 153 доброї і має вона 116 рублів доходу.
 У дружини титулярного радника Синклітії Кониської є $24\frac{1}{4}$ десятини землі.
 У вдови губернського секретаря Анни Єрковой є 15 десятин землі.
 У нащадків Анастасії Хайдакової, уродженої Брилевичової є 40 десятин землі.
 У міщанина Луки Михайлова Новицького є $46\frac{1}{2}$ десятини землі.
 У дружини колезького секретаря Тетяни Пасенкової є 120 десятин землі.
 Під цією відомістю є приписка: козаків 2814, 9248 $\frac{1}{2}$ десятини, з них доброї — 7755 $\frac{1}{4}$ десятини, приносить доходу 5883 рублі, середньої землі — 690 $\frac{1}{4}$.
 Казенних селян — 7, десятин у них 11, вся вона хороша і приносить 7 рублів 50 копійок доходу¹.
А тепер пропоную ще один документ про землевласників Кобижчі за 1861 рік. Як ми знаємо, це був рік скасування в Російській імперії кріпосного права. За пройдені десять років є суттєві зміни в списку землевласників. Документ називається: «Сведения о землях, принадлежащих помещикам, представленные в пользование крестьян и приобретенные сими последними в собственность по Козелецкому уезду». Після прізвища перша цифра означає загальну кількість десятин, друга — з них землі, яка приносить дохід. У першому розділі документа перелічено потомствених дворян, які мають у Кобижчі спадкові маєтки. Список розпочинається так:
 Дочок колезького асесора Надії і Марії Миткових. У них 458 і 328 десятин землі.
 Потомків підполковника Федора Неверовського 300 і 250.
 Штабсротмістра Миколи Мандрики — 309 і 189.
 Надвірного радника Андрія Мандрики 131 і 91.
 Дружини флота капітан-лейтенанта Ганни Мандрикінної 93 $\frac{1}{2}$ і 73 $\frac{1}{2}$.
 Полковника Івана Кор (далі прізвище не читається) потомків 96 і 86.
 Потомків підпоручника Кирила Солонини — 450 і 400.
 Потомків штабскапітана Івана Сливи — 55 і 12.
 Штабскапітана Івана Симоновського — 235 і 224.
 Дворянки дружини священника Марфи Малинкіної — 10 і 8.
 Вдови капітана Анни Саминкової (?) — 38 і 38.
 Вдови штабсротмістра Варвари Лебединої — 56 і 56.
 Козельського асесора Якова Бароненка Брановицького — 50 і 47.

¹ ДАЧО, ф. 144, оп. 1, с. 2, арк. 66–75.

Підпоручика Тимофія Бароненка Броневицького — 50 і 47.
 Потомків дворянина Олексія Косенка — 66 $\frac{1}{2}$ і 60.
 Колезького асесора Василя Брилевича — 150 і 130.
 Дружини губернського секретаря Олександри Барановської — 7 і 6.
 Дружини капітана Пульхерії Тимофєєвої — 28 $\frac{1}{2}$ і 28 $\frac{1}{2}$.
 Дочки колезького реєстратора Надії Горбачевської — 50 і 47.
 Потомка губернського секретаря Юхима Сангорського — 25 і 25.
 Потомків губернського секретаря Федора Бакуменка — 68 і 68.
 Дружини підпоручика Надії Солонинової — 64 і 62.
 Надвірного радника Миколи Кочубея — 9 $\frac{1}{2}$ і 9 $\frac{1}{2}$.
 Потомків титулярного радника Акіма Грицяя — 49 $\frac{1}{2}$ і 47.
 Дочки губернського секретаря Тетяни Брилевичової — 6 $\frac{1}{4}$ і 6 $\frac{1}{4}$.
 Дружини лейб-гвардії капітана Варвари Кочубей — 94 і 94.
 Дружини штабскапітана Катерини Давиденкової — 64 і 62¹.
 Другий розділ теж озаглавлено «Дворян потомственных (далі текст прочитати неможливо, а тоді... без поместьев...)». Відкривається список капітаном Миколою Канаровського-Саховича. У нього 15 десятин землі, і всі приносять дохід. Далі йдуть:
 Артилерії штабскапітан Михайло Брилевич. У нього 18 десятин землі і всі вони дають дохід.
 Дружини артилерії штабскапітана Єфросинії Брилевичової — 8 і 8.
 Потомків підпоручика Самуїла Отрошко — 21 і 21.
 Вдови колезького реєстратора Домникії і Марії Бароненко Броневицьких — 49 і 44².
 Назву третього розділу прочитати неможливо. Видно тільки слова «Дворян... личних...». Розпочинається він прізвищем дружини титулярного радника Марії Васюкової. В неї 40 десятин землі, з яких дохід дають 34. Далі йдуть прізвища:
 Вдови колезького реєстратора Ксенії Єрмолівської — 55 і 50.
 Дружини колезького реєстратора Ірини Нагорної — 32 і 30.
 Дочки титулярного радника Ганни Кониської — 7 і 6.
 Потомків губернського секретаря Олексія Литвинова — 385 і 385.
 Потомків колезького реєстратора Якова Косенка — 35 і 24.
 Вдови колезького секретаря Тетяни Пасенкової — 102 і 100.
 Губернського секретаря Івана Пінчука — 27 і 25.
 Потомка померлої дружини колезького секретаря Пелагеї Велігорської сина її Автонома Велігорського — 73 і 62.

Потомків губернського секретаря Пантелеймона (прізвище прочитати неможливо, — *авт.*) — 11 $\frac{1}{2}$ і 10.

Губернського секретаря Івана Лесенка — 12 і 8.

Дружини колезького асесора Марії Пасенкової — 136 і 135.

Сина колезького секретаря Василя Глуздовського — 180 і 145.

Колезького асесора Петра Іванова — 49 і 49¹.

Четвертий розділ документа розповідає нам про землі, «надані в користування селянам Кобизької волості й товариства». Було передано 1656 десятин, із них 1651 десятина давала дохід.

П'ятий розділ називається «Землі, придбані селянами у власність Кобизької волості й товариства». Були придбані 19 $\frac{1}{2}$ десятини і всі вони давали дохід².

У нарисі «Кобижча» В. Домбровський пише, що в середині XIX ст. найзаможнішими землевласниками в Кобижчі були колезький асесор Андрій Іванович Минич (мав 1000 га і мешкав там, де тепер стадіон), підполковник Федір Степанович Неверовський (650 га, зокрема 40 га лісу), поручиця Анастасія Сионінова (870 га), (очевидно, не Сионінова, а Солонінова, — *авт.*), губернський секретар Олексій Дмитрович Симоновський із сином Іваном (410 га, зокрема 120 га лісу), штабсротмістр Микола Григорович Мандрика та його брат Андрій (разом 1200 га), губернський секретар Олексій Якович Литвин — (510 га) й інші. Під час скасування кріпосного права у 1861 році значна частина землі поміщиків пішла на відкуп кріпосним і козакам (здебільшого державним селянам). Так, згадуваний вище Симоновський уже мав не 410, тільки 240 га ріллі. На початку XIX ст. серед великих землевласників у Кобижчі з'являються нові прізвища: Глуздовські, Білецьки-Носенки, Гливинські й ін.

Напрочуд тісно з історією Кобижчі переплетено давній козацький рід Мандрик. У поданому списку кобижчанських сотників уперше натрапляємо на прізвище Федора Андрійовича Мандрики, який сотникував у 1672–1676 роках. У 1681–1684 рр. сотницький уряд у Кобижчі був у руках Василя Андрійовича Мандрики. У 1703–1705 уже в руках Матвія Васильовича Мандрики. Кобижчанськими сотниками в різний час були Олексій, Ничипір, Семен, Яків Мандрики. У прадавні часи у Кобижчі було козацьке кладовище, воно було розташоване на городах вздовж парного боку вулиці Земської (колись Островського). Там ще й нині на межі стоїть хрест над могилою Мандрики Андрія Андрійовича, 1826 року народження. Поруч із могилою довгий час були залишки чийогось родин-

¹ ДАЧО, ф. 144, оп. 1, с. 281 ар. 353.

² Там само.

¹ Там само, арк. 255.

² Там само, арк. 254–257.

ного склепу. Розповідають, що ще до 1930 року в склепі кожне релігійне свято горіла лампадка.

А тепер продовжу розповідати про дворянські, поміщицькі роди Кобижчі, ґрунтуючись на архівних документах. Звісно, вони складуть не повний портрет цих людей, а тільки доповнять те, що ми про них знаємо, або ж відкриють нові сторінки, адже переважна більшість цих документів припадала пилом у сховищах не одне століття. Спершу поведу мову про династію Мандрик.

В архіві вдалося віднайти документ від 1751 року. Це справа про звинувачення військовим товаришем Микитою Мандрикою кобизького сотника Семена Мандрика в присвоєнні землі. В документі йдеться, що 29 вересня ц. р. Військовий товариш Микита Мандрика по даному у 1750 році в полкову канцелярію донесенню показав, що в полку Київському сотні Кобизькій було «...одворовано в козаков и посполитых» землю. Далі йдеться, ніби сотник Кобизький Семен Мандрика «нарочно ... ревизорам значковому полку Киевского товарищу и Кириллу Борисову — писарю сотенному Носовскому Андрею Жульчинскому подав за рукою своєю ведомость с показаным в оной будто им, Мандрикою, в м. Кобыжче находящихся козаков на собственных их козаких ґрунтах жительствоющих закладено напрасно и без всякой скупки и потому будто бы тех. козаков в ґрунтах... Во владении его находятся...»¹

А у володінні ніби перебуває десять дворів козаків виборних і посполитих, які живуть у Кобижчі, та вони тільки вважалися на службі, але в ній не перебували. Їх землями Мандрика хитрощами заволодів і «владееет долговременно» й показував їх на уряд сотницький. Однак ніяких кріпостей і документів він не має і на вимогу полкової канцелярії їх не пред'явив, а які й представив, то вони сили не мають, «а показання продавцов обывателей в полковую канцелярию не допустил...»²

З уроків історії та літератури, з творів художньої української літератури ми знаємо, що старосвітські поміщики були не лише, так би мовити, джентльменами, а й поводитися нахабно, «качали» свої права, писали супліки (скарги) на таких самих, як і самі, поміщиків і дворян. Для прикладу переповім суперечку між уже знайомими нам майором Мандрикою та поміщиком Брилевичем за куплений ліс у кобизької козачки Кибальнички. Лист поміщик Чернігівської губернії, Козелецького повіту відставний майор Григорій Микитович Мандрика пише «всесветлейшому государю императору Николаю Павловичу, самодержцу всероссийскому».

Цього 1827 року, жовтня місяця, — пише відставний майор, — купив він у козачки містечка Кобижча вдови Меланії Кибальнички в урочищі Бистрик на зруб власний її ліс і по відвозу синами її, козаком Андрієм Кибальником селянину моєму Івану Київському він посилав селян своїх ще двічі рубати ліс. Через кілька днів до Мандрики приїхав син колезького асесора Брилевича, відставний поручник Григорій із повідомленням, що це їхній ліс, і щоб він, Мандрика, припинив його рубати-пиляти до вирішення суперечки з Кибальничкою. Після цього прийшла продавчиня Меланія Кибальничка і пред'явила купчу кріпость і свідчення сторонніх козаків, що це її ліс, і ним володіли предки її майже сто років.

Як водиться й донині, скаргу з імператорської канцелярії переадресували в нижні інстанції. І згодом поміщик Мандрика одержав повістку з Козелецького нижнього земського суду. В ній «його високоблагородіє відставного майора Мандрику» повідомляють, що на вимогу суду поручник Брилевич «письмово об'яснився, що заграбление им восьми волов вашего високоблагородія на поруби леса, принадлежавшим отцу его г. коллежскому асесору Семену Брилевичу, налицо не состоит и потому никаких оных он, Брилевич, представить не может, а за их место по окончании дела за волов тех удовлетворить ваше високоблагородие деньгами по оценке»¹. Ось тому й надсилається ця повістка, аби він, Мандрика, «благоволил для указания тех волов явиться в сей суд или сами, или прислать доверенного человека...»²

Майор Мандрика такою відповіддю із суду був незадоволений і знову пише супліку імператору Миколі. В ній він знову повторює, що в поданому від нього 2 грудня «прошени» йшла мова про те, аби йому повернули неправильно забраних у нього під час рубки лісу, купленого ним у козачки вдови Меланії Кибальнички, чотирьох пар волів із саньми, забраних колезьким асесором через сина його відставного поручника Григорія. А по цьому його проханням козелецького нижнього суду засідатель Савенко повісткою дав мені знати, що заграбастаних у нього волів і саней у означеного Брилевича «прописаних восьми волов налицо не состоит и потому оных представить означенный Брилевич не может и лишь по окончании дела за волов удовлетворить меня деньгами пообещал...»³

Свою вимогу повернути йому воли та сани майор Мандрика аргументує тим, що коли Кибальничка знову показала купчу кріпость на ліс, дані сотником Кобизьким предкам згаданим «неоспоримы уверения свидетелей», і не маючи «судового запрещения», тільки після цього він послав селян

1 ЦДІАУК, ф. 51, оп. 1, с. 529, арк. 2.

2 Там само, арк. 1–7.

1 ДАЧО, ф. 128, оп. 1, с. 3113, арк. 5.

2 Там само.

3 Там само.

своїх рубати ліс. Але Брилевич самовільно заграбастав чотири пари волів й одного дворового чоловіка, яких за його вимогою не повертає...

Далі майор Мандрика пише імператору, що йому стало відомо, що заграбастані в нього воли Брилевич посилав у Носівку та Ніжин продавати для єдиної для себе користі, оскільки воли низький Козелецький земський суд оцінив значно нижче від їх справжньої вартості. Їх справжня ціна *«гораздо превосходит эту цену и что они действительно все восемь стоят 280 рублей. Через что я действительно протестую...»* Поміщик Мандрика висловлює в скарзі думку, що Брилевич *«скрывает означенных волов... и от одной только проволоки я имею убытки...»*, він знову просить імператора, аби *«височайшим вашего императорского величества указом повелено было сие мое протестное прошение приняв записать и по первому моему прошению волов отобрать и мне возвратить, а за самоуправие Брилевича поступить как закон повелевает...»*

Після розгляду цієї скарги суддя Григорій Афендик інформує імператора, що суд постановив *«взыскать с Брилевича означену цену 280 рублей. За дерево, изрубленное в купленном лесу Мандрыкой и заграбастанное вместе с санями и восьма волами, взыскать с Брилевича такую сумму, какая с боку Мандрики за присягою показана будет и отдать их Мандрыке...»*¹ Ось так завершився конфлікт двох кобижчанських вельмож.

Оприлюдню ще одне представлення в палату для засвідчення довірності. Його подав в 1836 році штабскапітан Григорій Мандрика колезькому асесору Андрію Івановичу Миничу. Він пише:

«Милостивый государь Андрей Иванович!

Имея за собой недвижимое имение, состоящее в Черниговской губернии, Козелецкого уезда в м. Кобыжча, заключающееся по последней 8-й ревизии 36 мужского пола душ, доставшихся мне по духовному завещанию от покойного родителя моего отставного майора Григория Никитича Мандрыки, и по разделу с родными братьями моими. Подарил я родному брату моему отставному штабс-ротмистру Николаю Григорьевичу Мандрыке за оставлением для себя 4-х мужского пола душ. 32-х с их женами обоого пола детьми равно принадлежащими к тому имению землями и угодиями в вечное и потомственное его владение — как же по случаю моего в назначенный поход выезда я сам лично не могу на изъясненное имение представить засвидетельствование дарительной записи, то уполномачиваю Вас, Милостивый государь, составит от имени моего упомянутую запись вместо меня подписать и оную для засвидетельствования представить в Черниговскую гражданскую палату, в чем я Вам верю и что вы посему законно учините...

...покорный слуга Григорий Мандрыка, бригадный адъютант 11-й пехотной дивизии 2-й бригады штабс-капитан и кавалер 1836 года мая 20 дня».

Вище оприлюднена довіреність є яскравим підтвердженням «картин» зі шкільного курсу історії, коли нам розповідали, що поміщики, дворяни мали у власності кріпаків, яких могли продати, подарувати, програти в карти. Могли вони з власної волі й відпустити їх на волю. Про це свідчить ще один запис із книжки Київської палати цивільного суду. Він знову стосується родини Мандрик і жителів Кобижчі й написаний на три роки раніше від попереднього архівного документа. Отже, читаємо:

*«Лета 1833 мая 18 дня. Я, нижеподписавшаяся действительная статская советница Анна Григорьевна дочь Мандрыкина Лошакова, имея в себя собственную дворовую девку Анну Алексееву дочь Бондареву которая записана по последней ревизии в имении матери моей родной помещицы майориши Анны Антоновны Мандрыкиной Малороссийской Черниговской губернии, Козелецкого уезда при местечке Кобыжча, которую за усердную ее службу мне уволила навсегда и даю ей сим вечную свободу и из сего-то времени она, Анна Бондарева имеет право избрать себе род жизни свободного состояния — на предьяве сей отпускнуой она Бондарева иному никому не продана, не заложена и ни в кого ни в какие крепости не укреплена, и ни за что не отписана — во удостоверение сего прошу прошения свидетелей собственноручно подписуюсь с приложением герба моего печати»*¹.

Про майновий стан окремих представників роду Мандрик можна судити ще з двох документів із Державного історичного архіву України. У першому з них ідеться, що у 1862–1895 роках у поміщика Миколи Григоровича Мандрики з Кобижчі було 37 дворових, 99 кріпосних селян, які до реформи мали 220 десятин 1089 сажнів землі або по дві десятини 1498 ³/₄ сажні. Згідно з викупним договором і статутною грамотою в користування селян переходило 215 десятин 1951 сажень землі, щорічний викуп становив 594 рублі 22 копійки, а вся сума обчислювалася 7922 рублями².

Інший документ дає інформацію, що у 1876–1868 роках у поміщика А. Г. Мандрики було 30 кріпосних селян, які мали 67 десятин 410 сажнів землі (на душу припадало по 2 дес. 574 сажні). Згідно з викупним договором і статутною грамотою в користування селян переходило стільки ж землі, щорічний викуп становив 161 руб. 69 коп., а вся викупна сума була 2694 рублі 83 ¹/₄ копійки³.

У вже згадуваній мною книзі Олександра Русова «Опис Чернігівської губернії» він пише, що в роки царювання імператриці Катерини II на

1 ЦДІАУК, ф. 486, оп. 5, с. 24, арк. 5–6.

2 ЦДІАУК, ф. 577, оп. 47, с. 447, арк. 2–3.

3 Там само, ф. 577, оп. 47, с. 446, арк. 21–22.

1 Там само, арк. 1–16.

Чернігівщині збільшилися дворянські та шляхетські землеволодіння. Це був результат подарованих населених маєтків у потомственне володіння родинам князів Голіциних, Долгоруких, графів Розумовських, Румянцевих, Завадовських, Кулешових-Безбородьків, Мусін-Пушкіних, Головіних, Ладомирських, Васильчикових й інших¹. Окремі вказані прізвища безпосередньо стосуються Кобижчі. Звернуся до архівних документів щодо графа Розумовського.

По-перше, це він своїм гетьманським наказом і ордером Генеральної військової канцелярії звелів у 1763 році розслідувати справу про виступ козаків із містечка Носівки, які жили на посполитих землях цього містечка, а бажали переселитися на вільні козацькі ґрунти Кобижчі й навколо неї. Тоді проти їх волі став прикажчик поміщика Михайловський, який забороняв козакам забирати їхнє майно. Врешті, питання вирішилося на користь козаків, і на вільні ґрунти переселилися і носівчани, і кобижчанці. В документі наголошується, що поселенці перевозили сюди навіть недобудовані хати².

По-друге, гетьман із родиною теж мали володіння в Кобижчі. У державному архіві України є справа про належність Кобижчі в 1729–1730 роках до вільних військових маєтностей, а з 1752 року — графині Розумовській. У ній ідеться про надання вільних маєтностей у полках Переяславському, Київському, Прилуцькому, Миргородському, Лубенському, Стародубському й Ніжинському станом на 1753 рік. Далі йдеться, що в містечку Кобижчі по ревізії 1729–1730 років дворів 109, по свідченню офіцерському пустих плеців 22, тих, хто вписався в козаки 9, заволоділих без купівлі 8, тих, хто продався, 98.

1752 року згідно з універсалом ясновельможного Кобижча віддана у вічне володіння її величності графині Наталії Дем'янівні Розумовській — за останньою ревізією. У листі до матері син писав, що Кобижча та Носівка подаровані їй у вічне та спокійне володіння з усіма жителями вільними й посполитими людьми (звісно, без козаків, — *авт.*) і з належними до цих містечок ґрунтами, угіддями «и всеми принадлежностями...» До листа прикладався й універсал на право володіння. Треба додати, що до цього часу ні Кобижча, ні Носівка ще не були у чиємусь конкретному володінні. Сама ж Наталія Розумовська в той час жила у своєму маєтку поруч із невеликим селом Адамівка. Це за 25 кілометрів від Кобижчі.

Однак обидва містечка не залишалися в родині Розумовських. Після скасування в 1764 році гетьманства селяни були переведені в «коронні».

1783 року Кобижчу й Носівку Катерина II передала у володіння канцлеру Російської імперії Олексію Андрійовичу Безбородьку. До речі, він разом із братом були засновниками гімназії вищих наук в Ніжині, яка з часом стала престижним ліцеєм, а нині не менш шанованим державним університетом. О. А. Безбородько помер 1799 року, дружини й дітей він не мав. Містечко Кобижча перейшло у володіння його брата Ілька Андрійовича, потім і до його дружини, старшої доньки і, нарешті, залишки непроданого спадку — 18 га ґрунту та 9 душ (згідно з відомостями за 1852 рік) — перейшли до рук внука графа Олексія Григоровича Кушелева-Безбородька, який постійно жив у Санкт-Петербурзі.

Скажу й про інших кобижчанських дворян і поміщиків. **Досить помітною постаттю у вітчизняній історії є титулярний радник Олександр Якович Кониський.** За його ж словами, він тривалий час жив і працював у Кобижчі. Вже після переїзду на службу в іншу місцевість присвятив Кобижчі працю «Стоп'ятнадцятирічний економічний прогрес села», яка нині є бібліографічною рідкістю. Але апогеєм його літературної й публіцистичної творчості, на мій погляд, є знаменита «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний, нам Україну храни!»), яку поклав на музику український композитор Микола Лисенко і яка стала справжнім духовним гімном України.

Серед інших інтелектуалів-дворян Кобижчі виділю родину Білецького-Носенка. У 1862–1895 роках у поміщиці І. А. Білецької-Носенко було 153 кріпосних селян, які мали 615 десятин 1972 сажні землі, що припадало по 4 десятини 523 сажні на душу. Згідно з викупною угодою і статутною грамотою селянам відводилось 401 десятина 997 сажнів землі (на душу 2 десятини 1798 ¹/₂ сажні). Сума щорічного викупу становила 574 рублі 2 копійки, а вся викупна сума обчислювалася в 9567 руб¹.

Рід Білецьких-Носенко справедливо вважається старовинним козацько-старшинським, відомий у тогочасній Україні з XVII ст. Одним із предків цього роду був прилуцький полковник Іван Яремович Ніс. Інший представник роду — Георгій був сотником Прилуцької сотні. Видатне місце у вітчизняній історії посів Павло Павлович Білецький-Носенко — поручик російської армії, який брав участь у походах під командуванням Суворова. За відвагу під час штурму Праги 1794 року отримав золотий хрест на георгіївській стрічці. Блискуча кар'єра офіцера його не приваблювала, і він у чині капітана пішов у відставку. Ось тоді й проявилися його здібності й талант письменника, перекладача, етнографа, фольклориста, художника, садівника, архітектора, механіка-винахідника, філо-

¹ Русов О. «Опис Чернігівської губернії», 1898 рік, с. 202.

² ЦДІАУК, ф.51, оп. 1, с. 2516.

¹ ЦДІАУК, ф. 577, оп. 4, с. 509. Арк. 1–3.

лога-мовознавця. Саме йому найпершому в Україні вдалося створити у 1838–1843 роках найповніший словник української мови і граматики, який таким і залишався аж до появи у 1909 році «Словаря української мови» Бориса Грінченка. Відомий він і як поміщик, дворянин. Великим землевласником був і його брат ротмістр, а згодом колезький асесор Петро Павлович. Він був визнаний у дворянстві Урядовим сенатом по Полтавській губернії, звідки й походить цей рід. Петрові сини — Євген 1852 року народження та Андрій 1857 року, кандидат права від 8 липня 1890 року — після придбання нерухомої власності в містечку Кобижчі були зачислені вже до дворянства Чернігівської губернії й внесені до другої частини родовідної книги¹.

Пам'ятають у Кобижчі й поміщицький рід Солонини. Як свідчить архівний документ, у поміщика Д. К. Солонини у 1864 році було 134 кріпосних селян, які до реформи володіли 213 десятинами 1151 сажнем землі (по 1 десятині 1422,5 сажня на душу). Згідно зі статутною грамотою і викупною угодою від 1864 року у користування селян переходило 213 десятин 2051 сажень землі, що виходило на кожну душу по 1 десятині 1422 ¹/₂ сажня. Щорічний оброк за землю становив 587 руб. 48 коп., а вся викупна сума — 9791 руб 33 копійки². Про великі статки поміщицької родини Солонини засвідчує й кріпосний духовний заповіт, написаний Надією Миколаївною Солониною 13 червня 1861 року, який зберігається в Центральному державному історичному архіві України. Подам цей документ мовою оригіналу і майже повністю (за винятком тих частин тексту, які прочитати неможливо). Отож:

«Крепостное духовное завещание. Во имя Отца, Сына и Святого Духа. Аминь. Лета 1861 июня 13 дня, я, нижеподписавшаяся помещица Черниговской губернии. Козелецкого уезда, местечка Кобижча Надежда Николаевна дочь Солонинова урожденная Прокоподская, будучи в здравом уме и совершенной памяти по случаю слабого здоровья и упадка физических сил, на случай моей смерти за благо постановила учинить следующее распоряжение:

1-е, недвижимое мое благоприобретенное имение, лежащее в ... Кобыжче, заключающееся примерно полагая в семидесяти десятинах пахотной, луговой с лесными зарослями земли, ровно находящимися на оной застройками завещаю в пожизненное владение мужу моему в отставке подпоручику Демьяну Кирилову сыну Солонине с тем, что как я не имею детей, а тем самым нет кому наследовать в нисходящей линии после смерти

моей того моего имени, поэтому таковое подлежат будет продаже после учинения которой по его смерти деньги коих примерно полагаю быть должно три тысячи рублей серебром завещаю вечно положить в такое одно кредитное государственное установление, где можно иметь больше процентов, которыми процентами вечно и навсегда имеют полное право пользоваться и ежегодно получать Покровская, Рождественская и Троицкая святые церкви, состоящие в м. Кобыжче. Потому что я этот капитал всего три тысячи рублей серебром на вечные времена определяю на каждую из означенных церквей по одной тысяче рублей серебром с тем, что священники этих церквей обязаны делать поминовение вечно и всегда... о спасении души моей Надежды и родителей моих Александры и Николая со чадами и сродниками их, так равно один раз в год в день кончины моей служить обедню и панахиду за упокой меня и означенных родителей моих вынимать из просфирей частицы и потому приходские священники означенных церквей по кончине мужа моего обязаны позаботиться продажей того моего имени по вольным ценам или с аукционного торга с помощью правительственных властей и по одной тысяче серебром отправит в какое-либо кредитное установление для положения в оное этих денег на вечные времена и билеты получить на имя церквей которые до вечно должны пользоваться только одними процентами, отнюдь никогда не нарушая самого капитала.

2-е, из числа денег одной тысячи серебром, которые внесены мною девятию числа сего июня месяца в киевскую контору коммерческого банка, о приеме которых имеется у меня выданное банком тем же 9-го числа сего месяца июня за № 718-м свидетельство, триста рублей серебром вечно завещаю в пользу Киевского Греческого монастыря, другие триста рублей в пользу богадельни или больницы Киевского женского Фроловского монастыря, в коей помещаются немощные и вечным обремененные монашки, а третьи триста рублей серебром в пользу Слупского Николаевского монастыря с тем, что эти монастыри за получаемые от этой суммы проценты обязаны также поминать о спасении души моей Надежды и родителей моих Александры и Николая со чадами и сродниками их, также служить обедни и панахиды ежегодно в день кончины моей и на каждой обедне не оставили бы вынимать из просфирей частицы. Остальные же сто рублей серебром употребить на похороны тела моего, которое прошу мужа моего предать земле по христианскому обряду в Покровской приходской в м. Кобыжче церкви, за что определяю внести в сию церковь из тех ста рублей серебром пятьдесят рублей серебром, а если в ограде при церкви погребено будет тело мое, то 25 рублей серебром по положению при получении каковых денег из банка свидетельство оного возвратить,

¹ Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. Т. 1, ч. 1 і 2. СПб, 1901, с. 60.

² ЦДІАУК, ф. 577, оп. 47, с. 467. Арк. 3–4.

а вместо такового просить выдаче трех билетов в триста рублей серебром каждый на имя означенных монастырей: Греческого, Фроловского и Николаевского, в пользу которых эти деньги мною на вечные времена определены.

3-е, Большую Святую икону Знамение Божьей Матери в серебряно-вызолоченной с жемчугом (...) (если — авт.) не успею я сама поставить в приходскую м. Кобижчи церковь, в коей будет погребено тело мое, то прошу мужа моего в день кончины моей отдать эту икону в означенную церковь, а все прочие иконы в серебряных шатах прошу мужа моего по оставлении себе каких угодно, остальные затем тоже отдать в церковь местечка Кобыжчи.

4-е, все мои вещи, какие я носила, а останутся после смерти моей, за исключением тех, которые муж мой пожелает взять и оставить для памяти себе, завещаю раздать бедным, на которых будет лежать обязанность приносить Богу молитвы о спасении души моей и родителей моих Александры и Николая.

5-е, экипаж, лошади и сбруя, равно рогатый скот завещаю исключительно в полную собственность мужа моего.

6-е, Как означенное благоприобретенное недвижимое имение мое никаких долгов частных и казенных по настоящее время на себе не имеет, поэтому и на будущее время в течение всего пожизненного владения таковым мужем моим после смерти моей обременять одного долгами муж мой тоже не может и право этого я ему не предоставляю.

7-е, Недвижимому имению определяю цену в три тысячи рублей серебром, а если по продаже одного будет выручено более, то по случаю тому, что муж мой начал делать в оном некоторые улучшения и постройки, затем остальна сумма денег будет надлежать к нему и его распоряжению, наличного капитала тысячу рублей серебром и ... 500 рублей серебром, а всего вообще будет имение на 4500 рублей серебром.

8-е, Исполнение всего прописанного в настоящем завещании после смерти моей возлагаю на моего мужа в отставке подпоручика Демьяна Солонину и приходских священников м. Кобыжчи церквей. Ровно настоятелей прописанных монастырей: Греческого, Фроловского, Слупского Николаевского, а утверждение одного в законном сроке в Киевской гражданской палате после смерти моей на жителя г. Киева дворянина Антона Войциховского хранению же таковое в Лаврском соборе в запечатанном конверте до дня смерти моей, а тот начальник Лавры обязан сейчас открыть посредством дворянина Войциховского представить на утверждение в Киевскую палату гражданского суда. Где кои будут расходы на уплату пошлин казне и за бумагу, то таковые расходы обязан произвести муж

мой Демьян Солонина, а после утверждения такового получить оное за распиской... означенный муж мой. Для той надобности, чтобы он распорядился теми вещами моими во всем так, как указано в 4-м пункте сего завещания и вступил бы в права пожизненного владения этим именем, исполнение же по статьям сего завещания принадлежит к означенным церквям и монастырям.

Сие духовное завещание составлял и писал по точным словам завещательницы, по личной просьбе ее государственный крестьянин Григорий Трохимов сын Андрушев.

...свидетелями по личной просьбе ее, Солониновой, были коллежский ассесор Яков Лукин сын Билимович, дворянин Франц Францова сын Вронсек (?), дворянин Домиан (?) Карл Антонов сын Савицкий.

...Подлинное завещание получила Надежда Николаевна Солонинова.»¹

Тепер же пропоную ознайомитися з документами на інших сільських поміщиків і дворян, які залишили по собі пам'ять у Кобижчі своїми справами, вчинками, назвами кутків, вулиць, урочищ.

На погості сільської Свято-Успенської церкви стоїть хрест на могилі благодійника поміщика Симоновського. В архівних джерелах про нього, як, до речі, й інших сільських вельмож, мало даних. Наведу такий документ. Він називається «Ведомость. Дела об опеках, учрежденным над сиротскими имениями, учинена 25 августа 1822 года». В ній ідеться про справу опіки, установленою над «имением» померлої статської радниці Симоновської і малолітнім сином померлого майора Василя Симоновського Козелецького повіту містечка Кобижча. Опікунами над ним капітан Прохор Проненко Процко, поручник Микита Белановський і колезький реєстратор Горбачевський. Збоку аркуша цього документа є дописка: «звіти опікунами доставлені і по ревізії цій опікунська рада відправляє їх на розгляд в Чернігівський... суд по другому департаменту»². Звичайно, дуже складно з такого ось куцою документа дійти якихось висновків. Можна тільки здогадуватися, що в родині однієї з гілок Симоновських було горе, де після смерті батьків залишився малолітній син, ім'я якого не вказане.

Трохи інформації про рід Симоновський проливають «Родовідна книга Чернігівського дворянства» та «Козелецький військовий некрополь». Там дізнаємося, що рід Симоновських іде від кобижчанських старшин Київського полку. Батька Івана Олексійовича — Олексій Дмитрович був дворянином, а з 1808 року проходив цивільну службу. 1831 року в чині корнета служив у третьому дивізіоні козачого резервного полку. Потім

¹ ЦДІАУК, ф. 486, оп. 5, с. 418, арк. 74–78.

² ДАЧО, ф. 128, оп. 1, с. 3081, арк. 111.

знову пішов на цивільну службу на посаді засідателя Козелецького межового суду й був призначений в 1834 році в губернські секретарі. Згідно з табелем про ранги, це був досить низький (12-й з 14-ти) клас цивільних чинів. Помер Олексій Дмитрович десь між 1852 та 1861 роками. Найімовірніше, його похоронили на цвинтарі біля Покровської церкви.

Іван Олексійович Симоновський народився в 1822 році в містечку Кобижча. Його матір звали Дарією Іванівною. Вчився і закінчив місцеве сільське училище. У віці 18 років розпочав службу в Коливанському егерському полку. Служив добре і вже через рік його підвищили по службі до чину прапорщика. У 24 роки одержав звання поручика. У відставку пішов у чині штабскапітана — цей вислужений чин давав право порушувати клопотання про присвоєння дворянства. Після повернення додому через рік одержує указ Правлячого Сенату з підтвердженням у дворянському званні по військовій службі й занесенні в родовідну книгу Чернігівської губернії. Дворянство давало значну вагу йому і його родині в суспільстві. Однак звання не давало матеріальних пільг і благ. Іван Олексійович зайнявся лісництвом і сільським господарством. Згодом збудував окрему від батьків хату.

Рід Симоновських, як і належить дворянам, мав свій герб. Він наведений у «Малоросійському гербовнику». Називається — «Радван з доповненнями». Історія герба така. 1785 року імператриця Катерина II видала указ, що дозволяв козацьким старшинам і їхнім нащадкам вписуватися у дворянські родовідні книги. До того ж багато хто з дворян приймав трохи видозмінені герби польської шляхти. Так зробили й Симоновські. Вони прийняли герб одного з прадавніх польських родів, але внесли в герб деякі зміни. Зокрема, додали срібну зірку знизу й зробили колір щита зеленим замість червоного в оригіналі. Очевидно, це пов'язано з їх зеленими лісовими масивами володінь. Зірку вони зробили шестикутну — тобто різдвяну. Це теж говорить про релігійне походження родини. Бо рід Симоновських таким і був. Про це свідчить використання й інших православних символів у своєму гербі: білої хоругви та хреста. Характерно, що в більшості інших гербів у «Малоросійському гербовнику» переважав войовничо-бойовий відтінок. На них відбито шаблі, списи, луки, булави, стріли.

Розповіді літніх людей, записані місцевими краєзнавцями (Іван Омелянчик Хижняк й Іван Арсентійович Глей) кілька десятиліть тому, дають відомості, що в Симоновських були дві садиби — окремо в батька і сина. Між ними була відстань орієнтовно в 500 метрів. Перша садиба розташовувалася на вулиці, яка донедавна мала ім'я Котовського, за будинком № 11. Нині цей куток називається Симонівка. Така віддалена від

центра містечка ділянка для садиби пояснюється тим, що господарі обрали її через близькість до власних земельних і лісових володінь. Садиба розташовувалася між дібровою й річкою Кобижчею. Перед нею пролягала дорога на Носівку й далі на Ніжин і Чернігів.

Люди пам'ятають, що садиба складалася з довгого дерев'яного одноповерхового будинку під бляхою і надвірних будівель. Будинок був збудований на пагорбі на відстані орієнтовно в 30 м від дороги. Будинок від дороги був огорожений дерев'яним парканчиком. Кажуть, що від будинку й донині є слід на землі. Перед будинком розташовувалося велике стійло для худоби (корів на п'ять) і праворуч у бік болота — фруктовий сад. У садибі жили люди майже до 1920 року. Потім садиба спорожніла й будівлі розібрали, як співали революціонери, «до основанья». Нині від неї залишилися тільки невеликі сліди та спогади і ще під великим кущем бузку сліди від погребя.

Друга садиба, споруджена сином для своєї родини, розташовувалася поруч із храмом. Вона була збудована на схід від церкви на відстані 250 м по вулиці Земській, 35. Маєток стояв на березі ставка. У той час між ним і берегом ще не було інших хат. Ставок існував десь до 1995 року. Потім рибалки пробили греблю, воду з річки відвели на цукровий завод у Носівці й ставок пропав.

У повоєнні роки на колишньому дворіщі Симоновських стояли два будинки. Великий, площею 150–180 кв. метрів, який фасадом був повернутий до вулиці Земської, та менший, що стояв боком до вулиці. Його збудували пізніше й, кажуть, до родини Симоновських він жодного відношення не мав. Великий дім, повторюся, був дерев'яний, обкладений цеглою і вкритий бляхою, зведений на кам'яному фундаменті. Саме в ньому в останні роки XIX ст. жили Іван Олексійович із дружиною. Дітей у них не було. Дружина в нього померла в 1891 році й, очевидно, після її смерті чи трохи раніше він продав дім і частину ділянки Миколі Полонському, а сам перейшов у батьківський дім, де ще жив хтось із родичів. У пам'яті людей, як розповідалося вище, ця садиба залишилась під ім'ям «Машина школа».

Тепер уже достеменно відомо, що Іван Олексійович помер 7 березня 1900 року у віці 78 років, поховали його 9 березня. Могила дворянина й мецената Симоновського розташована поруч із Церквою Успіння Пресвятої Богородиці. На ній стоїть гнутий металевий хрест. Кажуть, що він був знятий із купола церкви під час її реставрації.

Мешкала в Кобижчі й родина поміщиків Піскарєнків. Відповідно до архівного документа, від 1865 року в поміщиці Є. О. Піскарєнко було 13 дворових, 23 кріпосних селян, у яких 11 десятин 368 сажнів землі (на душу 1155 сажнів). Згідно з викупним договором і статутною грамотою

селянам переходила вся земля, і щорічний викуп становив 47 руб. 66 коп., а вся викупна сума рівнялася в 635 руб. 47 коп.¹.

Архівний документ засвідчує, що наприкінці 1869 року в Кожичі з'явилися землеволодіння поміщика Бересневича. Дванадцятого вересня того року дружина поручника Ольга Василівна Шпицберг уроджена Дилменкова (?) представила для затвердження в Київську палату довіреність. У ній вона просить штабскапітана Андрія Михайловича Чекмізова, котрий служить у головному інтендантському управлінні, здійснити у Петербурзі або ж де він знайде зручним, купчу кріпость на її маєток, розташований у містечку Кожичі, який вона продає колезькому секретарю Костянтину Івановичу Бересневичу за 2000 руб. сріблом відповідно до угоди, яку вона з ним уклала в Петербурзі 28 лютого 1869 року... Основою для укладення цієї купчої має служити дана їй матір'ю Катериною Василівною дарчого запису на цей маєток, засвідчений у Нижегородській палаті цивільного суду 18 січня того ж року.

Для укладення такої купчої Ольга Василівна просить Чекмізова викликати для її оформлення Бересневича в Петербург і для цього назначити йому строк. Якщо ж він не зможе приїхати до того строку або ж не відправить свого повіреного, то він має оголосити, що укладена з Бересневичем угода втратила силу і він позбавляється права на одержання виданого мені завдатку в сумі 1000 руб. сріблом. Якщо ж угода відбудеться, то Бересневич має віддати йому, Чекмізову, ще 1000 руб., заплативши з них витрати на оформлення купчої кріпості².

Важко сказати, чому не відбулася того разу купівля-продаж маєтку. Бо всі ці дії з оформлення тривали й наступного року. І знову звернуся до документа з архіву. Купча кріпость засвідчує, що вона писана 27 січня. Тоді дружині Валеріана Володимировича, штабскапітана, Ользі Василівні з Дилменкова (?) Шпицберг вдалося продати колезькому секретарю Костянтину Іванову сину Бересневичу нерухоме майно в містечку Кожичі. До складу маєтку входили присадибна земля з усіма лісами, водами і всякого роду угіддями по дачах переписних і відказних і по всяких кріпостях належна. Міра всіх земель — зручних і незручних — 65 десятин, «или сколько таковой при проверке окажется, за излишек каковой или недостаток ни я, продавица Шпицберг, ни покупатель Бересневич претензий один к другому иметь не должны».³ По-друге, до того маєтку входили всі будівлі, які їй належали, млином, цегельним заводом і вся рухомість, яка їй дісталась від матері моєї, дружини дворянина Катерини Василівни

Долженковой по дарчому запису, зробленому в Нижньогородській палаті цивільного суду 18 січня 1868 року. Вона, Шпицберг, от покупця Бересневича має одержати за маєток державною російською монетою дві тисячі рублів сріблом, в рахунок яких вона вже одержала тисячу рублів. А другу тисячу покупець Бересневич має віддати при врученні нею цієї купчої кріпості. ...Маєток, який купує Бересневич, нікому іншому не проданий, не закладений, не описаний і ні в які акти не укріплений, у позовах, суперечках і під заборонаю не перебуває. Витрати на здійснення цієї купчої здійснює «продавица» Шпицберг⁴.

Вище я наводив архівний документ, який засвідчував про відпуск на волю своїх кріпаків кожижчанськими поміщиками. Тепер пропоную до уваги ще одну таку «вольную». Її видала 2 червня 1858 року дружина ротмістра, дочка Тумановичева. Вона відпускала на волю «собственную свою крестьянку Евдокию Петрову Росколиеву, доставшуюся по разделу после смерти родителя моего статского советника Петра Симоновского, записанную за мною по последней 9-й ревизии в числе крестьян моих в Черниговской губернии, Козелецкого уезда, местечке Кожича за оказанные ею мне долговременные услуги отпускаю ее вечно на волю с тем, что ни я, ни наследники мои к ней, Расколиевой, обращение в свое подданство никаких претензий и прав иметь не должны...»²

Далі у вільній ідеться, що цій Розколієвій від роду років сорок п'ять, росту вона середнього, коси на голові чорні, очі карі, ніс простий звичайний, обличчя смугле, підборіддя кругле, особливих прикмет немає. Вона ж, ця Розколієва, зобов'язана негайно цю відпускну засвідчити в судовому місці й після цього вибрати спосіб життя вільного стану, де побажає... Все це вона має зробити в установлені законом строки та «приписатися к какому-либо подобному сословию»³. На видачі ротмістершою Марією Тумановичевою свідками були дворянин Добровольський і дворянин... колезький реєстратор Терлецький. Що справді ця відпускна справжня її власноручно підписала дружина ротмістра Марія Іванівна Тумановичева. Відпускну одержала вільновідпущена Авдотья Петрова Росколієва. А за неї, неграмотну, розписався жандармський штабскапітан (підпис нерозбірливий)⁴.

У тодішній Україні й у нашій краї великим землевласником була численна родина Кочубей. Досить сказати, що на початку 60-х років XIX ст. князь В. В. Кочубей мав понад 19 тис. десятин землі. На території нинішнього Бобровицького району так би мовити родовим гніздом

1 Там само.

2 ЦДІАУК, ф. 486, оп. 5, с. 367, арк. 74.

3 Там само, арк. 75.

4 Там само, арк. 75.

1 ЦДІАУК, ф. 577, оп. 47, с. 457, арк. 24.

2 ЦДІАУК, ф. 486, оп. 5, с. 549, арк. 32–33.

3 ЦДІАУК, ф. 486, оп. 5, с. 554, арк. 27.

Кочубей були Вороньки. Але й до Кожичі вони мали безпосереднє відношення. Це підтверджують не лише спогади старожилів, а й архівні документи. Так, 14 жовтня 1860 року поміщик надвірний радник Микола Аркадійович Кочубей писав вірчого листа титулярному раднику, агроному Феодосію Івановичу Дейкуну-Мочаненку. У ньому він доручає «милостивому государю» Феодосію Івановичу у завідування ним нерухомого його майна, розташованого в Чернігівській губернії, в селах Вороньки, Веприк, хуторі Мочалищі і містечку Кожичі. Майно становить 980 ревизьких душ і 6043 десятин землі.

Кочубей доручав Феодосію Івановичу належний із деяких дворових людей і селян оброк своєчасно збирати. Одержувати гроші з продажу економічної продукції, з них частину залишати для місцевих витрат, а решту — надсилати на його ім'я.

По-друге, ретельно наглядати за поведінкою дворових людей і селян, а в разі їх неслухняності застосовувати виправні заходи через посередництво поліції. По-третє, здавати чергових рекрутів і суворо дотримуватися порядку рекрутування. Четвертим пунктом у дорученні записана настанова вести правильну звітність як витраченої економічної (наличності) готівки, так і грошей і представляти йому відомості й звіти в установлені по маєтку строки. П'ятий пункт дозволяв купувати необхідні для економії матеріали та речі, продавати хліб, вовну й інші господарчі продукти і вино, одержуючи дозвіл на «провоз сего последнего на установление ярмарки». Шостий пункт передбачав укладення контрактів із казною та приватними особами на доставку від них продуктів, а також укладати різного роду договори й умови на законних підставах. У сьомому пункті Кочубей пише: «нарешті доручаю Вам мати нагляд по всіх позиціях, зустрічатися у справах маєтку, довіряю Вам замість мене подавати в присутні місця і начальникам всякого роду прохання, скарги і оголошення, пояснення... Нарешті він надавав право по цьому «верующому письму» передавати всі або частину повноважень іншій особі на Ваш розсуд¹.

А тепер пропоную ознайомитися з іменним імператорським Указом від 27 червня 1861 року «О дозволеній гвардии капитану Петру и его жоне Варваре Кочубей взаимной передачи в пожизненное владение родовых имений их». В Указі «за собственноручным подписанием государя изображено: снисходя на всеподданнейшее прошение отставного гвардии капитана Петра Кочубея и супруги его Варвары Кочубей, рожденной графини Кушелевой-Безбородько Всемиловнейше дозволяем: в случае

кончины одного с них, принадлежащие ему родовое имение проставить в пожизненное владение другого, пережившего супруга, в замену следующей ему из сего имени указной части. Означенные имения Петра Кочубея заключаются в следующем:

2. В Козелецком уезде при местечках Бобровице, Кобыжче, селе Бранице, хуторах Алексеевщине, Куляжинском и деревнях: Тополях, Гарбузине, Лукашевке и Осовце 4. 311 десятин земли и 337 мужеского пола крестьян (по 10 ревизии)»¹.

Тісно пов'язана з Кожичею і дворянська родина Полонських. Біля її джерел стояв Євтихій Семенович — титулярний радник. Його дружина Агрипина Сергіївна Бровцина. Дворянство їм було присвоєне указом Герольдії 15 квітня 1846 року. Євтихій Семенович Полонський проходив цивільну службу з 1821 року і став титулярним радником у 1837 році. Нагороджений орденом Святого Станіслава III ступеня в 1844 році. Мав дітей — сина Сергія 1847 року і дочку Катерину — 1843 року.

Біля другої гілки дворянства стояв Микола Олексійович. Він народився в 1823 році, був священником Успенської церкви в Кожичі. Мав дружину Ольгу Федорівну. Вони мали сина Миколу 1853 року народження, який був учителем Херсонського духовного училища. Його дружина Марія Пилипівна Цитович, син Володимир 1866 року народження — надвірний радник, уперше був одружений на Ганні Андріївні, а вдруге — на Олені Миколаївні Михайловій. Син Олександр був прапорщиком запасу.

Микола Олексійович Полонський проходив службу в сані священника з 1848 року, нагороджений орденом Святого Володимира IV ступеня в 1899 році².

До цього варто додати, що про кобиччанського сільського священника Миколу Олексійовича Полонського є немало теплих і справедливих слів у книзі Матвія Полонського «Спогади священника». Їх я цитую в розділі, присвяченому сільським церквам. А тепер кілька абзаців ще про одного дворянина з Кожичі — Неверовського. І насамперед знову архівний документ. У ньому йдеться, що у 1861 році в поміщика Г. Ф. Неверовського було 8 дворових і 86 кріпосних селян, які в цей час володіли 296 десятинами 502 сажнями землі, що припадало по 3 десятини 787 ³/₄ сажні. Після реформи в користування селян перейшло 165 десятин 2085 сажнів, що становило по 1 десятині 2072 сажні землі. Відповідно до викупного договору 1866 року за цю землю мали щорічно платити 417 руб. 94 ¹/₂ копійки, а вся викупна сума рівнялася 6965 руб. 75 коп³.

1 ЦДІАУК, ф. 486, оп. 4, с. 119а, арк. 54.

2 Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. СПб, 1901, с. 258.

3 ЦДІАУК, ф. 577, оп. 47, с. 451., арк. 2–3. 21–22.

1 ЦДІАУК, ф. 486, оп. 5, с. 413, арк. 155–156.

Федір Степанович
Неверовський.

Згідно з військовим некрополем і родоводом, у Кобижчі до 1857 року жив і похований підполковник, дворянин **Федір Степанович Неверовський**. У нього були чотири сини й дочка. Він був двічі одружений. Друга дружина, Марія Павлівна, була дочкою відомого українського письменника та педагога-просвітителя П. П. Білецького-Носенка, про якого теж ідеться в цьому розділі книжки. Батько володів земельними угіддями площею понад 600 десятин і лісом — у межах 40 десятин. Документів, кому і скільки власності він передав у спадщину, не збереглося. Відомо тільки, що все майно він розділив між дітьми. За тодішнім звичаєм, найімовірніше, що маєток отримав у спадщину старший син Михайло Федорович (1837 року народження), і таким чином він залишався жити найближче до майбутнього храму.

Неверовські мали маєток. Розташовувався він за адресою: вул. Земська, № 5. Старожили вказували, що це місце поруч із магазином, де нині ростуть дерева. Великий одноповерховий будинок із цегли стояв боком до вулиці. За ним до самого ставка ріс сад. У ньому розташовувалася дача родини професора медицини Київського університету С. П. Алфер'єва, який виховував свого племінника М. С. Лєскова. З роками Лєсков став відомим російським письменником. Є всі підстави говорити, що він бував у Кобижчі, але для цього треба робити спеціальне дослідження.

Садibu Неверовських 1914 року купив заможний господар Піскарський (можливо, Піскаренко — таке прізвище місцевого поміщика є в дореволюційних документах, — *авт.*). Він жив тут до розкуркулення та виселення у 1928–1930 роках. Потім у будинку зробили кілька входів і згодом у ньому розмістили шкільні класи, суд. Жив тут також отець Олександр, шкільні вчительки. А згодом розмістили й контору правління колгоспу.

Під час бомбардування села фашистами 18–19 вересня 1943 року будинок згорів, і після війни його розібрали на цеглу. До середини 2000-х років на місці садиби Неверовських був невпорядкований сільський парк, який посадили десь три десятиліття тому.

Під час бомбардування села фашистами 18–19 вересня 1943 року будинок згорів, і після війни його розібрали на цеглу. До середини 2000-х років на місці садиби Неверовських був невпорядкований сільський парк, який посадили десь три десятиліття тому.

Читачі, мабуть, звернули увагу, що в цитованих архівних документах на кобижчанських поміщиків ішла мова про статутні грамоти. Їх затверджували у зв'язку з ліквідацією в 1861 році кріпосного права. Газета

«Чернігівські губернські відомості» у 1862 році розповідала про 135-те засідання Чернігівського губернського по селянських справах присутствія, яке відбулося 30 червня. Там розглядалися відношення мирових посередників із перепроводженням на зберігання затверджених і введених в дію 87 статутних грамот. Тоді розглядалися документи на землевласників у Новому та Старому Бикові, Петрівці, Козацькому, Старій Басані, Свидовці, Білоцерківцях, Новій Басані, Данівці, Озерянах, Браниці. Щодо Кобижчі, в документах записано, що розглядалися відношення мирового посередника на маєток поміщиці, дівиці Надії Миничової і дружини ротмістра Уляни Білецької-Носенко в цьому містечку на 146 душ. Далі процитую мовою оригіналу: «если их усадыбы были расположены на $\frac{1}{4}$ версты от базарной площади, то он были оценены в 240 рублей, от $\frac{1}{4}$ до одной версты — то в 200 рублей, от 1 до 1,5 версты — в 180, от 1,5 до 2-х верст — в 150 и далее 2 верст — в 120 рублей. Такая оценка усадебной оседлости Черниговской губернии по крестьянским делам присутствия признана совершенно правильной»¹.

Тоді ж губернськими зборами затверджена статутна грамота на кобижчанське володіння дружини флоту капітан-лейтенанта Ганни Мандрикіної на 21 душу. Далі йдеться, що ця статутна грамота підписана селянами, які користувалися одними садибами й побажали на підставі ст. 8 п. 1 місцевого Малоросійського положення зостатися за наявного наділу. Крім того, в ній запропоновано підвищення ціни на присадибні землі в 200 руб. За десятину. Таке клопотання не було «опровергаемо» селянами і визнано мировим посередником таким, що заслуговує на повагу².

На тих самих зборах представили на затвердження статутну грамоту з Кобижчі потомків підполковника Неверовського на 89 душ. Цю статутну грамоту підписали селяни. В ній за погодженням із поміщиком селяни відмовились від частини свого наділу й прийняли по одній десятині 2072 квадратних сажні на душу — понад те підвищена ціна садибних володінь у 240 руб. за десятину, але мировий посередник у своєму відношенні пояснив, що ціна на садибні землі не може бути підвищена однаково в усіх садибах і що жителі глухих вулиць позбавлені тих вигод, які мають жителі місць, наближених до торгової площі, або ж тих, хто живе на великій транспортній вулиці, і тому треба керуватися правилами, ухваленими ним під час перевірки грамоти володіння ...

Далі документ дає зрозуміти, що всі грамоти складено правильно, і згода селян на викладене в них достатньо висловлена підписами селянських

¹ Газета «Чернігівські губернські відомості», 1862 рік, № 36.

² Там само, с. 452.

грамот і підлягає затвердженню. Тому губернське присутствіє визнало: грамоти ці затвердити останнього володільця (потомків Неверовського) відповідно до оцінки садиб, складеної мировим посередником Старобасанської дільниці, внаслідок чого просили його в цій грамоті і подвірному опису виправити цифри оброку за садибу відповідно до визначеної оцінки, а також виправити в п. 1 першого відділу помилку, що полягає в показі, що стоїть «налицо» селян шістнадцять (16), замість вісімдесят шість (86). По введенню ж в дію всіх чотирьох грамот представити їх на зберігання в губернському присутствії¹.

На тому ж губернському засіданні йшлося і про землевласника Миколу Мандрику, про якого я писав вище. Тоді слухали відношення мирового посередника Старобасанської дільниці з представленням на затвердження статутної грамоти по маєтку поміщика Миколи Мандрики, в якій «предположено возвишение оценки усадеб до 240 рублей за десятину»². Під час перевірки грамоти виявилася невірність у показанні кількості селянського наділу: деякі ниви взагалі не були в користуванні селян і внесені в число наділу виключені з подвірного опису, у якому тепер треба змінити грошову повинність, згідно зі змінами у наділах. Шість дворових, які мають право на наділ, додано до складу товариства, дворовий же Єфрем Бойко, який мав у своєму користуванні три десятини землі й забажав скористатися правами дворового, відмовився від наділу, тому земля, що була в нього у користуванні, виключена взагалі із селянського наділу. На всі ці зміни уповноважений володільця висловив свою згоду. Уповноважені від селян відмовилися від підпису як грамоти, так і повірочного акта, але, як видно з протоколу дії мирового посередника, вони суперечили проведеному оцінюванню садиб, яку робив повірений власника, і тому склали новий список садиб із підвищенням цінності, співрозмірно їх відстані від базарної площі. Список цей зроблений, як видно з протоколу, зі слів уповноважених від селян і власника. Згідно з ним, визначена вартість 14 садиб в 200 руб., і 21 садиби — в 120. Присутствіє визначило: затвердити означену оцінку садиб у містечку Кобижчі володіння поміщика Миколи Мандрики й просити мирового посередника виправити грамоту відповідно до викладених вище обставин, ввести її в дію і представити потім в присутствіє на зберігання³.

Більшовицько-комуністична влада після так званої соціалістичної революції в 1917 році показала велику жорстокість до дворян і поміщиків. Не бралися до уваги жодні їх заслуги перед Вітчизною. Земля, рухоме

й нерухоме майно в них відібрали і часто-густо його просто трошили, нищили, а їх колишнім власникам, які не емігрували з країни, не давали навіть найпростішої роботи. А всі вони жили під постійним наглядом нової влади, яка стежила за кожним їх кроком. Наведу всього один тут документ. Восьмого серпня 1920 року Кобижчанський волосний комітет цілком таємно звітував в один із відділів Козелецького революційно-військового повітового комітету: «повідомляємо, що в районі Кобижчанської волості колишні поміщики не проживають»¹. Але чи чиновники волості недобросовісно виконували свої службові обов'язки, чи ситуація в Кобижчі змінилася, але вже через три роки згадки про колишніх поміщиків села знову зарясніли в документах.

Відкриємо справу № 1 Яришківської сільської ради Кобижчі з протоколами та місячними відомостями й іншими паперами за 1923 рік. У ньому є підписаний 1 червня головою комнезаму Циренем список громадян Яришківського куреня, яким дана в користування земля Неверовського — 20 осіб. Їм дали по $1/2$ і $1/4$ десятини і всього роздано 6 десятин землі².

А ось ще архівний документ від 5 вересня того самого 1923 року. Це термінова телефонограма № 2700 із Кобижчі завідувачу Ніжинської телефонної мережі Мурзі. У ній ідеться, що райвиконком має дані, що на вакантну посаду телефоністки при Кобижчанській телефонній підстанції дирекція мережі назначає кобижчанську поміщицю Модестову, яка, незважаючи на проведене розкуркулення, нині має 12 десятин землі, 2 коней, корову, свиней та іншу худобу, що говорить про її заможність. Між тим на цю вакансію проситься громадянка Кобижчі Ганна Дяткова, дружина співробітника міліції, яка має на своєму опікунстві пригрудне дитина й не має ніякого майна і навіть хати. Райвиконком уже клопотав про її призначення, але чомусь побажання влади не було враховане, і на це місце назначається поміщиця зі старою «закалкою», яка ще вчора виражалась поганим ставленням до бідняків. Тому категорично протестуємо проти призначення поміщиці Модестової телефоністкою. Райвиконком, райпартком і райКНС просять призначити на посаду телефоністки Дяткову і «присовокупляет», що в разі призначення Модестової РВК, райпарткомом і райКНСом «будет приподнят вопрос» в окрвиконком і окрпартком «о ваших действиях»³.

Чим могло завершитися таке «приподняtie вопроса» для керівника телефонної мережі, розповідати не потрібно.

1 Газета «Чернігівські губернські відомості», 1862 р., № 36.

2 Газета «Чернігівські губернські відомості», 1862 рік, № 36

3 Там само.

1 ДАЧО, ф. Р5080, оп. 1, с.22. Арк. 683.

2 ВДАЧОН, ф. р 5398, оп. 1, с. 1. Арк 8.

3 ВДАЧОН, ф. р 5308, оп.1, с.5, арк. 110.

«Ми ще поборемось за славу моєї нени — України»

**Кобизька козака сотня майже півтора століття
неодноразово вкривала себе бойовою славою**

За Україну,
За Україну —
До загину!
Адже
Поляки,
Москалі,
Татари,
Що налітають, наче хмари,
їй понад силу насолити,
Як печеніги
Чи хазари
Колись у сиву давнину.
Іван ШКУРАЙ
Поема «Батури»

Кобижчанська (Кобизька) сотня (1654–1782) існувала щонайменше 128 років. Крім Кобижчі до неї входили села Свидовець, Макіївка (Мокиївка), Рівчак, Ярмолинський хутір. Вона вперше згадується в присяжних списках 1654 року в складі Ніжинського полку. Ймовірно, що сотня сформувалася після Білоцерківської угоди між 1651-м і 1653 роками в складі цього самого полку, позаяк про кобизького сотника Опанаса Єдута є згадка ще під 1649 роком, як про сотника Носівської сотні, до котрої належали й «козаки кобизькі». Протягом 1654–1687 рр. Кобижчанська сотня входила до Ніжинського полку. У 1687 році гетьман Іван

Мазепа передав сотню до складу Київського полку. В ньому адміністративна одиниця перебувала від 1687 року й до ліквідації у 1782 році. Територія скасованої сотні додана до Козелецького повіту Київського намісництва... Сотенний центр — містечко Кобижча... Серед козацької старшини сотні найвідомішою є родина Мандрик¹.

Про козацьке минуле села Кобижчі переконливо свідчить й інформація в «Топографічному описі Чернігівського намісництва». Навіть 1764 року тут жило 244 козаки Ніжинської сотні Київського полку. Вони мали таку форму: темно-синій суконний жупан із червоними вилогами й обшлагами, по краях та знизу червоного сукна — опушка. Під низом — такого самого кольору жупан.

Досить оригінальним був і герб Кобижчі (1769). Він мав форму щита й був червоного кольору. В нижній частині щита були зображені дві перехрещені шаблі, а над ними — золотий хрест, над яким змальована такого самого кольору корона. Треба порадіти за нинішнє покоління селян, які повернули Кобижчі цей первісний символ величчя. Нині геральдична комісія активістів Кобижчі працює над іншим символом — прапором села.

Козацька рада в Кобижчі діяла до самої жовтневої революції. Вона вирішувала питання оподаткування родин, контролювала сплату десятини на сільські храми, виносила вирoki на дрібні порушення громадського порядку, нарізала землю священникам, організовувала відробітки на ремонті доріг, мостів тощо. Майже цими самими питаннями нині опікується й сільська рада.

Опис Київського намісництва 1781 року про Кобижчанську сотню дає нам такі дані: в містечку Кобижчі було 8 дворян, 10 різночинців, 6 представників духовенства, 7 церковників. Вибірні козаки мали тут 303 хати, козаки-підпомічники — 613. Скільки хат мали міщани, коронні посполиті, зокрема й рангові, не вказано. В посполитих власницьких, різночинських і козацьких підсусідків було 303 хати. Всього ж в описі зафіксовано 1219 хат.

У селі Свидовці зафіксовано один церковник, 76 хат у козаків виборних і 34 — в козаків підпомічників. У власницьких посполитих і козацьких підсусідків була 181 хата. Один церковник й один представник духовенства жили в Макіївці. Посполиті власницькі мали тут 125 хат. У селі Терешковці жив один дворянин і зафіксовано 42 хати посполитих власницьких. До Кобижської сотні тоді входили також хутори бунчукового товариша Симоновського, Ярмоленківський хутір, хутір значкового то-

¹ Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького. Дніпропетровськ. «Ліра», 2007, с. 152.

вариша Чернишевича, козака Процька, артилерії полкової київської, оса-
вула полкового Мандрики, хутір Кладиноги, значкових товаришів Кла-
диног, протопопа Кременецького.

Усього в Кобижській сотні жило 9 дворян і шляхетства, 11 різночин-
ців, 7 представників духовенства, 9 церковників; виборні козаки мали
379 хат, козаки-підпомічники — 648, коронні посполиті, зокрема рангові,
мали одну хату. Всього в сотні зафіксовано описом 1588 хат і за ревізією
1764 року показано 4390 душ.

На чолі Кобижчанської сотні стояли сотники, перелік яких зберігся:
Єдута Опанас (1649), Шевлюга Степан Михайлович (1655–1658), Кузь-
менко Яків (1660), Шевлюга Степан Михайлович (1662), Мандрика Фе-
дір Андрійович (1672–1676), Кузьменко Тимко (1678, н.), Ханенко Фе-
дір Лаврентійович (1678–1679), Небіда Василь (1679), Мандрика Василь
Андрійович (1681— 1684), Кохановський Іван (1685), Яковенко Іван
(1687, н.), Парфен Семен (1690), Мандрика Василь Андрійович (1691–
1695), Сідко Каленик (1697, н.),

Древинський Денис (1699–1700), Мандрика Матвій Васильович (1703–
1705), Безпалий Іван (1703, н.), Гнилокожа Данило (1705–1708), Міняй-
ло Трохим (1706, н.), Грошко Кузьма (1710–1718), Григорович Гнат (1716,
н.), Григорович Кирило (1718—1721, н.), Мандрика Олексій Васильович
(1713–1715, н., 1718– 1723), Гречко Остап (1723), Удовенко Данило (1723,
н.), Мандрика Олексій Васильович (1723–1723), Мандрика Василь Мат-
війович (1723), Мандрика Семен (1724), Костянтин Васильович (1725),
Греченко Кирило (1727), Мандрика Семен (1728–1736), Куліш Іван (1731,
н.), Гурбич Тиміш (1733, н.), Мандрика Нечипір (1733, н.), Сидоренко
Федір (1736–1739), Мандрика Ничипір (Никифор) (1739), Руденко Яків
(1739), Судурка Федір (1741), Романовський (1745), Мандрика Василь
Матвійович (1751), Симоновський Петро Іванович (1757–1764), Билина
Іван (1760), Шум Олександр (1757, 1762, 1763, н.), Симоновський Дани-
ло Іванович (1764–1768), Мандрика Яків (1765–1782)¹. Щодо Костянтина
Васильовича, то він одночасно був і бобровицьким сотником.

¹ Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запо-
розького. Дніпропетровськ. «Ліра», 2007, с. 152.

«З московських пазурів огидних... вирвем рідну Україну»

Кобижча в часи панування Московії та російської імперії

Молитву посила Мазепа: ...
Україну,
Клянусь тобі, як не загину,
Я випряжу з московського ярма...
...Тепер прозріти вже пора!
Тому дозволю за Україну
Підняти меч. Проти москвинів
Я поведу всіх козаків,
Щоб мій народ рабом не скнів.

Іван ШКУРАЙ

Поруч із бусурманами, ляхами, литовцями визискували наших пра-
щурів і московіти. Турбота міфічного старшого брата про братів своїх
українців, або ж як вони звали й писали — малоросів, протягом багатьох
століть була густо замішана на крові, сльозах, насильстві та знуцанні.
Вважаю, варто нагадати, що з XIII по XVII ст. між українською і моско-
вською землями практично не існувало жодних родинних відносин. Вони
розпочали формуватися тільки після Українсько-Московського мирного
договору, або так званої Переяславської Ради 1654 року, після якої моско-
віти розгорнули в Україні колонізаторський рух. Саме для його виправ-
дання й був вигаданий міф про єдність «трьох народів-братів» як єдино-
го слов'янського племені. Однак протягом усього цього періоду наш край
мучився й протестував, не раз він потопав у сльозах і крові «благодій-

ників» столипінщини, ідеологів «єдиної і неділимої» імперії та нагайок жандармів.

Тоді ж, після Переяслава 1654 року, московський цар велів своїм послам і боярам негайно провести в Україні масові церемонії присяги на вірність йому. В Ніжині під гарматні постріли, калатання церковних дзвонів на вірність царю водночас присягнули всі 22 сотні полку. Водночас царські стольники у супроводі полкових писарів й осавулів під керівництвом Михайла Дмитрієва приводило до присяги мешканців сотенних центрів Ніжинщини: Борзни, Глухова, Бахмача, Конотопа, Кролевця, Мени, Мрина, Носівки, Погара, Почепа, Сосниці, Стародуба. Того самого дня царю присягнуло й населення Кобижчі. Дослідники стверджують, що є підстави вважати, що на території Ніжинського полку, й кобижчанці зокрема, присягнули не пізніше як 26 січня. Бо саме в цей день стольник М. Дмитрієв приїжджав у Ніжин «с товарищи» для доповіді перед боярином Бутурліним про виконання царського указу. За історичними джерелами, в Ніжинському полку в реєстрі тих, хто склав присягу, було 20 566 осіб. А 27 січня царське посольство покинуло Ніжин і вирушило в Чернігів, де теж привело населення до присяги на вірність російському царю. Як ми знаємо з історії, Росія не виправдала своїх обіцянок і сподівань українців. Це час від часу приводило до масових протестів наших пращурів проти гнобителів.

Доречно тут зауважити, що в переліку міст Ніжинського полку, вміщеному в книзі «Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський і Ніжинський полки», виданій у Києві 2003 року, Кобижча стоїть поруч із Глуховом, що засвідчує про їх значущість у полку, але в самій присяжній книзі обох цих міст не знаходимо. У звідних даних Глухова теж нема. Зате є міста Носовка, Кобишевка, Козари, Салтикова Дівиця та містечко Володькова Дівиця.

У 1654 році в межах Ніжинського полку вже налічується понад двадцять сотень. Звісно, що в цьому ряду є і Кобизька сотня.

Козаки Ніжинського полку у 1657–1658 рр. брали участь у повстаннях під проводом Мартина Пушкаря й Івана Безпалого.

Не минули Кобижчу й події так званого смутного періоду в житті України, який увійшов у нашу історію під назвою Руїна.

У 1657–1686 рр. в українському суспільстві панував хаос. Увесь цей період, або принаймні його частина, отримав в українській історії назву «Руїна». Її початок в історії Польщі відомий як «Потоп». Ці назви відбивають східний варіант політично-соціальних проблем, від яких у той час потерпала вся Європа. Історики називають ці події «кризою XVII століття». У певному сенсі, ця криза стала кульмінацією кількасотлітньої

боротьби між централізованою владою та конкурентними до влади осередками — переважно знаттю чи містом.

У цю пору безперервної громадянської війни та іноземних вторгнень козацька старшина не могла ефективно контролювати ситуацію. По суті, упродовж усього періоду Руїни в українській історії козацька старшина без зупину змінювала свою орієнтацію — від Польщі до Московії, а іноді навіть до Османської імперії — у відчайдушних спробах знайти сильного союзника, який гарантував би їй керівну роль в українському суспільстві. Цьому прагненню старшини перешкоджали дві сили: (1) уряди Польщі й Московії, кожен з яких мав власне бачення того, як керувати «периферійними» регіонами своєї держави; (2) нижчі прошарки козацтва та селянство, що від самого початку противилися ідеї замінити панування польської або полонізованої руської шляхти на панування «власної» козацької аристократії.

Для кращого розуміння суті й трагічності подій того часу наведу мовою оригіналу невеликий епізод із книжки дореволюційного історика Олександра Рігельмана. У четвертій книжці другої частини є розділ «Полковник Переяславский Цецюра желает быть гетманом. Цецюра объявляет намерение свое киевскому воеводе и побивает изменников и поляк в Нежине». Далі йдеться, що «...в сие самое смутное время полковник Переяславский Тимофей Цецюра ища себе на сей стороне Днепра гетманства, по совету нежинских протопопа Максима Филимоновича и именитого козака Василия Золотаренка, который был потом полковник Нежинский, в том числе вспомоществовать ему клятвой обещались. Почему и началось новое дело. Цецюра, как будучи начальник переяславский, приказал собрать к себе в дом всех знатных козаков, тех, которые были со стороны Выговского, и, перевязавши их по одному, побить велел. По сем послал в Киев к боярину и воеводе Шереметеву, объявля ему о оплошности в городах возмутителей и находящихся там поляк, так же и о своем намерении, что он изменников покорит, а поляк выгнать и паки к подданству возмутившихся привести намерен, для чего просил прислать ему войска московского, что к нему и отправлено. А до прибытия их, по сношению из Нежина от козака Василя Золотаренка, что Гуляницкий полковник отбыл в Корсунь, и что без него в городе все оплошно и караула польского по воротам не состоит. Полковник Цецюра з козаками вдруг и нечаянно сентября 1 числа то есть в новый год 1660, в город Нежин вошел, и вскричали все его козаки к жителям нежинским, чтоб бить до смерти всех поляков, что и воспоследовало. Все обыватели и посполитство как будучи огорчены уже от поляк обще сказав, бросившись на них, всех, не щадя никого и почти в один час пять корогв или полков забили, так равно по-

том и в других городах, в Чернигове и Борзне и где были жовнеры, тоже с ними учинили. И регеменатара их, господина Немеровича, бежавшего от сего за Кобыщею, под селом Свидовцем, нагнавши со всеми за ним следующими, убили ж»¹.

У літописі Самовидця також сказано, що Немирича вбито «за Кобижчою под селом Свидовцем». У відписці ж Шереметьєва цареві пишеться, що Немирича забили мужики під Биковом². Автор доходить висновку, «що ці села дуже близькі одно від одного», так що можливо припустити, що в обох випадках (і у Самовидця, і у Шереметьєва) ми маємо приблизне позначення місця вбивства.

Весною 1661 року польсько-шляхетські війська на чолі з Чарнецьким, у складі яких були й татари, вдерлися на Чернігівщину та Ніжинщину. Його військами були зайняті території від містечок Березані, Борисполя, Баришівки до Басані й Бобровиці. Думається, що й Кобижча була в його руках. Разом із військом Чарнецького були чотири козацькі полки на чолі з наказним гетьманом Правобережжя Г. Гуляницьким. Він намагався схилити місцеве населення на розрив із Росією. Гуляницький розсилав для цього зазивні листи в низові підрозділи козацького війська Лівобережжя.

Боротьба за гетьманську булаву в Україні часто була замішана на крові. У квітні того самого 1661 року в Бикові, що неподалік від Кобижчі, відбулася рада, на якій були представлені Ніжинський, Прилуцький, Миргородський, Лубенський, Переяславський та частково Чернігівський і Полтавський полки, де знову ж таки обговорювали тему кому тримати гетьманську булаву. На Биківській раді голоси розділилися. Більшість виступала за Якіма Сомка — наказного переяславського полковника, одного з представників близького оточення Богдана Хмельницького, наказного гетьмана Лівобережжя, який прагнув зберегти під своєю булавою цілісність і самостійність Гетьманщини. Проте ніжинці запропонували свого полковника Василя Золотаренка, який багато зробив для зміцнення в Україні позицій російського царизму й, звісно ж, мав підтримку Москви. З історії відомо, що таке протиборство козацької старшини завершилося знову великим кровопролиттям.

Так було й улітку 1662 року, коли Юрій Хмельницький організував нове вторгнення на Лівобережну Україну. Під його загальним командуванням перебували об'єднані польські, татарські та козацькі війська. Останні становили полки, старшина яких дотримувалась пропольської

орієнтації і змушувала козаків виступати на боці Юрія Хмельницького. Як і минулого разу, гетьман — ставленик Польщі — опинився на повіді у ханських мурз. Тактичні дії об'єднаного війська знову мали в собі явні сліди татарського впливу. Військо зосередилося поблизу Переяслава. Від цього війська відокремлювалися великі загони, які вчиняли напади на міста, містечка й села, грабували та захоплювали людей у полон.

Так, 26 червня були перебиті жителі Носівки, 27 червня ворожий загін доходив до Чернігова. Другого липня польсько-татарсько-козацький загін прийшов під Кобижчу й захопив худобу¹. Небезпека загрожувала Ніжину. В липні татари також пограбували околиці Козельця, але бусурманам усе було мало: 13 вересня 1662 року королю доповідали, що хан «дуже нудьгує, не маючи насолоди від звичних грабежів»². Козацька старшина зі своїми полками намагається задобрити свого союзника й задовольнити його зажерливість, і вона знову відправляється разом із татарами для захоплення «за Київ, у ті місця, де Десна з'єднується з Дніпром»³. Тобто грабіжницькі набіги знову охопили навколокобижчанську околицю. Нема сумніву, що вони не оминули й саму Кобижчу, яка на той час була досить відомою економічною одиницею.

Співпрацював із татарами не лише Юрій Хмельницький, а й гетьман Петро Дорошенко, який ставив перед собою мету повністю підкорити собі правобережжя України.

Історики стверджують, що Петро Дорошенко утвердився на гетьманстві за допомогою татарських мурз і ханів, і ніби він цю допомогу одержав за умови повної видачі ордам лівобережних козаків. Отож і за Дорошенка наша територія зазнавала нищівних набігів ординців, хоч лівобережні козаки й давали їм рішучу відсіч. До речі, неподалік від Кобижчі — в Бобровиці, Козельці змушений був розташувати свої військові підрозділи овруцький полковник Децик, який повстав проти поневолення Дорошенка. Проте сили були нерівними, а київський воєвода Львов не дав Децику військової підтримки через втечу солдат із його гарнізону.

1 Ригельман А. Летописное повествование о Малой России, ее народе и козаках вообще... М., 1847, с. 24.

2 Акти ЮЗР УП № 100, с. 312.

1 Акти ЮЗР, т. V, с. 57.

2 Пам'ятники, т. IV, с. 213.

3 Там само, с. 225.

«Ой горе тій чайці, часчці-небозі, Що вивела діток при битій дорозі...»

...скоро тут таке почнеться
Понад Десною і Дніпром,
Над Сеймом. Що здригнеться
Земля і, Боже, хай добром
Державна битва завершиться.
Хай наша доленька святиться,
Хай доля не обходить нас,
Нехай Всевишнього десниця
Благословля у добрий час.

Іван ШКУРАЙ

Кобижча у переписних книгах 1666 року

У часи правління гетьмана Івана Брюховецького у 1666 році була проведена так звана «ревизия для веденія». Це був перший московський перепис населення Гетьманської України. Царськими переписувачами були переписані посполиті люди, міщани, купці та визначені розміри податку в грошовій і натуральній (хлібом) формі. На зміну польським люстраціям прийшли московські ревізії (сказки, описания). Треба сказати, що московіти були ретельнішими від поляків і провели перепис прискіпливіше. Хоч він теж був неповним. Місцеве населення знову проявило хитрість і уникало від перепису, а отже, від оподаткування. Воно записувалось до козацького стану, бо козаки звільнялися від податків. Люди приховували робочу худобу або ж не всю її записували, бо від її кількості теж залежав розмір оподаткування. Не потрапили під ревізію й посполиті з монастирських володінь. Історики визнають, що були також переписані не всі села й хутори. Значно пізніше результати цієї ревізії були опубліковані в так званих «Переписних книгах».

Документи перепису цікаві тому, що це найдавніші свідчення, за якими можна хоча б приблизно уявити людність Кобижчі, добробут, податки й довідатись про родові коріння сучасних мешканців села.

Перепис робили під керівництвом московських переписувачів із метою оподаткування українського населення на користь царської скарбниці. Згідно з угодою 1665 року між Московією і гетьманом Лівобережжя Брюховецьким, міщани та селяни сплачували податки цареві, а козаки — старшині та гетьману. Оскільки велися тільки московські книги, то ми маємо інформацію тільки про міщан Кобижчі. Кобижча в перепису названа містом, тому селяни, які в ній проживали, названі міщанами. Про козаків, що мешкали тут, джерел немає.

Треба зауважити, що цей перепис виконувався в надважкі для України часи — після повстання Б. Хмельницького проти Польщі, воєн із Московією, пограбувань кримськими татарами, громадянської війни і, відповідно, голоду, епідемій, моровиці. Дуже багато людей втекло із села в основному на Північ. Залишилися найстійкіші, які згодом і відродили Кобижчу після лихоліття. До речі, через три роки внаслідок селянських повстань призначені переписом податки було скасовано.

У наведеному перепису вказано 120 двірогосподарств. Романовський уважав, «щоб дістати загальне число людності треба число господарів помножити принаймні на 5–6». Якщо ми це зробимо, то вийде, що міщан у городі Кобижча було орієнтовно 600–700 осіб. Уважаємо, що козаків тоді мешкало менше, бо тільки два роки тому поляки напали на Кобижчу, і багато козаків тоді загинуло. (Саме тоді було знищено замок Адама Киселя на Каштелянівці). До того ж багато з них намагались уникнути військової служби, бо для того треба було на власний кошт придбати військове спорядження. Через бідність багато хто не міг купити все, що було потрібно, і такі люди бажали стати міщанами. Як пишуть історики, відбулось «оміщання» частини козаків.

Треба зауважити, що в списках деякі українські прізвища було надруковано з помилками, бо під час складання ці незвичні прізвища кілька разів переписували російськомовні люди. Приклад: на початку тексту написано «Кабыжи», а в кінці — «Кабызжи».

Згідно з переписом, на річці Кобижча стояли два міщанські млини, працювали три шевці, один різник, два прасоли.

Запис у списку на сучасний лад треба читати так: наприклад, Роман Іванов сын Шелест — Роман Іванович Шелест, Максим Шульжишин зять — Максим зять Шульжишина.

Багато українських прізвищ, наведених у перепису, ще й досі через три з половиною сторіччя — 10–15 поколінь, — звучать у селі.

Текст перепису з метою максимального збереження суті й форми подано без перекладу на українську мову.

Города Кабыжи мещане.

А на окладе были войтъ Алексѣй Михѣев, мещанин Степан Иванов да Данило Яковлев; войтъ пашет пашню волом, Степан пашет четырьмя волами да лошедю да Данило пашет тремя волами да лошедю.

Мещане.

а) Мирон Адамов сынъ Есков зять Мандрычин пашет пашню волами да лошедю.	а) Мартын Коломеец Глухой пашет шестью волами да двумя лошедми.
а) Федор Федоров сынъ Лихненко пашет тремя волами да лошедю.	а) Прокопей Коломеец пашет четырьмя волами да лошедю.
а) Роман Иванов сынъ Шелестъ пашет двумя волами да двумя лошедми.	а) Остафей Тимофѣев пашет четырьмя волами да конем.
а) Игнатей Ермоленко Рутков пашет четырьмя волами да двумя лошедми.	а) Пархом Гарасимов пашет тремя волами да лошедю.
а) Иван Степанов пашет четырьмя волами да лошедю.	а) Василей Данилов сынъ Дуля пашет двумя волами да двумя лошедми.
а) Мойсѣй Михайлов Пудовиченко пашет двумя волами да лошедю.	а) Фянтъ Гуриненко пашет двумя волами да лошедю.
а) Дашко Прокофѣев сынъ Недѣлко пашет двумя волами да лошедю.	а) Гарасим Степанов пашет двумя волами да лошедю.
а) Абрам Семенов сынъ Свиловской пашет двумя волами да лошедю.	а) Степан Иванов сынъ Носченко пашет двумя [42 зв.] волами да лошедю.
а) Ерема Юревичъ Горкавой пашет четырьмя волами да двумя лошедми.	а) Данило Трохимов сынъ Труш пашет двумя волами да лошедю.
а) Микита Хвасенко пашет двумя волами да лошедю.	а) Емельян Гаврилов сынъ Крикуи пашет двумя волами да лошедю.
а) Василей Луканов пашет двумя волами да лошедю.	а) Яцко Ананченко пашет двумя волами да лошедю.
а) Иван Осипов зять пашет двумя волами да лошедю.	а) Максим Щербавененко пашет двумя волами да лошедю.
а) Иван Осипов зять пашет двумя волами да лошедю. [42]	а) Тимофѣй Рудниченко пашет двумя волами да двумя лошедми.
а) Григорей Федоров зять Богданов пашет двумя волами да лошедю.	а) Евсѣй Литвин пашет двумя волами да лошедю.
а) Еремѣй Михайлов Засенко пашет двумя волами да лошедю.	а) Максим Павленко Кравецъ пашет двумя волами да лошедю.
а) Анофрей Данилов сынъ Дышак пашет тремя волами да двумя лошедми.	а) Кирик Смажин пашет двумя волами да лошедю.
а) Ермола Данилов сынъ Дышака пашет волом да двумя лошедми.	а) Васка Мисченко Вдовиченко пашет двумя волами, да у него ж в пасеке 25 ульев со пчелами.
а) Гришка Тарасенко пашет тремя волами.	а) Марко Мисченко пашет двумя волами, у него ж в той же пасеке 8 ульев со пчелами.
а) Назар Михненко пашет тремя волами да лошедю.	а) Антон Осипов Мовчанов пашет лошедю, у него ж на подворке 10 ульев со пчелами. [43]

А подымового окладу с них с 37 человекъ денежного да с трех человек со пчельников по рублю з диму.

Середній стати мещане.

а) Тимофѣй Михайлов сынъ Михнов зять пашет двумя волами.	а) Еврем Васченко пашет волом да лошедю.
а) Сава Григорѣев сынъ Осипов зять пашет двумя волами.	а) Наум Михайлов Миценко пашет двумя волами.

а) Семен Микиноров пашет двумя волами.	а) Елким Старой пашет волом да лошедю.
а) Андрѣй Луцков Гнилокош швец пашет волом да лошедю.	а) Иван Чернецъ пашет двумя волами.
а) Ефимѣй Андрѣев пашет лошедю.	а) Степан Плакса пашет волом да лошедю.
а) Захар Иванов пашет конем.	а) Яцко Дутко пашет волом да лошедю.
а) Вдова Іваниха Шулиха пашет волом да лошедю.	а) Осип Зенченко швец пашет двумя лошедми. [44]
а) Вдова Климиха пашет волом да лошедю.	а) Иванъ Гнилокош швец пашет лошедю.
а) Максим Шулишин зять пашет двумя волами да лошедю. [43 зв.]	а) Данило Иван сынъ Глушанца пашет волом.
а) Иван Михисенко пашет двумя волами.	а) Видула Лунышин пашет двумя волами.
а) Вдова Есчиха Сутужиха пашет волом да лошедю.	а) Леонтей Иванов сынъ Месинкъ пашет лошедю, да у него ж мелница на рекѣ Кабыжѣ, а в ней один камень.
а) Василей Тимофѣев Крикливого зять пашет волом да лошедю.	а) Степан Мелникъ пашет двумя волами, да у него ж на той же рекѣ Кабыжѣ мелница, а в ней один камень.
а) Семен Иванов пашет двумя волами.	а) Захар Доморацкой пашет волом да лошедю.
а) Кондратей Шмаленко пашет двумя волами.	а) Федор Микиноров пашет волом да лошедю.
а) Вдова Юриха Свиловская пашет волом да лошедю.	а) Вдова Климиха Безпалочого пашет двумя волами.
а) Гришка Семенко пашет двумя волами.	а) Микита Гожей пашет волом да лошедю.
а) Ротка Романов сынъ Шумилов пашет двумя волами.	а) Самойло Жданов зять пашет волом да лошедю.
а) Тихон Ляпоненко пашет двумя волами.	
а) Гаврило Сколозубов пашет двумя волами.	

А подымовного денежного окладу с них с 36 человекъ по полтине з диму.

Третей стати мещане. [44 зв.]

а) Іван Семенов сын Шеповаленко пашет волом.	в) Осип Мартынов сын Мисюк пашет волом.
в) Петръ Федоров пашет лошедю.	в) Теодор Покорняченко пашет во- ломъ.
в) Денис Григорьев сын Береза пашет волом.	в) Федор Степанов сын Кинтенко пашет волом.
в) Оса Савченко пашет волом.	в) Илья Яковлев Банжай пашет волом.
в) Васка Андреев Пушко пашет воломъ.	в) Микифор Семенов Ложицкай па- шет волом.
в) Іван Тарасов пашет волом.	в) Яско Стеценко Козарской пашет воломъ.
в) Іван Мищенко пашет лошедю.	в) Павел Терещенко пашет ло- шедю.
в) Павел Бондыр пашет лошедю.	в) Данило живет на Сьриконе грунте пашет волом.
в) Іван Дехтяр пашет лошедю.	в) Федор Толкач пашет лошедю.
в) Яска Прокопенко Рудников па- шет волом.	в) Матей Бердников зять пашет лошедю.
в) Остаея Ясченко пашет волом.	
в) Федор Божвашко пашет волом.	
в) Вдова Петриха Морозиха пашет воломъ. [45]	

в) Федор Степаненко Голопсин па- шет лошедю.	в) Потап Тарасенко пашет волом.
в) Андрей Алексеев Миселин пашет воломъ.	в) Якуб Литвин прасол.
в) Андрей Смаженко пашет воломъ.	в) Троим Ковшик пашет лошедю.
в) Миско Ергачов Цовнук пашет лошедю.	в) Лаврентей Литвин пашет волом.
в) Іван Шпиг пашет волом.	в) Грицко Лахненко пашет волом.
в) Андрей Левченко Свиловской пашет волом.	в) Данило Лахненко пашет волом.
в) Дмитрей Слепой пашет лошедю.	в) Яровий Жданенко пашет лошедю.
в) Яцко Пригора прасол.	в) Федка Бабич пашет двома волами.
в) Антон резникъ.	в) Кирило Горкавой пашет воломъ.
	в) Іван Калачникъ пашет лошедю.
	в) Демид Дехтяр пашет лошедю.
	в) Іван Онтонов сын Деревянок пашет волом.

А подымовного денежного окладу с них с 44-х человек по пол полтины а дым; всего города Кабызжи с мещан подымовного денежного окладу со 120-ти человек 69 рублей; да которые мещане ж пашут волами и лошадьми и у них в пашне 176 волов да [46] 79 лошадей, и с тѣх волов и лошадей денежного окладу 41 рубль 25 алтын; да с тѣх же волов и лошадей хлѣба по окладу 167 осмачек на год ржи и овса пополам.

І всего города Кабызжи с мещан денежного подымовного окладу и с волов и с лошадей 110 рублей 25 алтын. А кони они мещане обложены денежными и хлѣбными окладами и тѣ денежные и хлѣбные оброки платятъ им в Нѣжинѣ на срокъ на покров пресвятыя богородицы 175-го году.

А про рыбные ловли и про бобровые гоны и про звериных стойл и про бортиные угоды и про [46 зв.] пасеки опричь трех человек пчелников и про рудни и про райды и про перевозки в росписи своей написали, что де в Кабызжѣ и в уѣзде нѣтъ; а ярмонки де у них в городе Кабызжѣ бывають на два сроки в году на Георгиев день апреля 23-го числа, а другой ярманок на Ильин день пророка июля 20-го числа.

Зверніть увагу: тоді в реєстрі були Шелести, Ермоленки, Гуриненки (тепер трансформувалося в Гурин), Труші, Носченки (Носенки), Смаги, Михни, Литвини, Крикуни, Дулі, Мовчани, Недільки, Шульги, Шмаленки (Шмаль), Скалозуби, Глушаниці, Бердники, Божвашки (Божко), Дігтярі, Бондарі, Стеценки, Ященки, Домарацькі, Кихтенки, Шуми, Шаповаленки, Покормяченки (Покормяки), Коломієць.

Заглядаючи на два сторіччя наперед, проглянемо найхарактерніші для Кобижчі прізвища з метричних книг Троїцької церкви села за 1851–1857 роки. Тут знову бачимо прізвища з переписних книг 1666 року, але з'явилися й нові, які теж є в Кобижчі. Серед найвживаніших — Литвин, Крикун, Олешко, Гурбич, Твердломед, Гладкий, Маховський, Лупак, Горбачов, Савченко, Шуляк, Янко, Шелест, Рудько, Мироненко, Ярош, Кладинога, Шпак, Шаповал, Брусиловець, Назаренко, Гавриленко, Броневицький, Тищенко, Гришко, Даниленко, Єрко, Пономаренко, Кохан, Ященко, Київський, Голота, Пінчук, Морма, Сорока, Галета, Глушко, Чекан, Солодкий, Дитина, Барановський, Паскуда, Якуба, Волевач, Розколий, Орап, Марченко, Шудра, Ярмач, Щербина¹.

Перегорнемо також сторінки метричних книг Успенської церкви за 1786–1805 та 1831–1849 роки. В них в око впадають прізвища Бондар, Рог, Хачко, Федоров, Шаповал, Труш, Скалозуб, Будько, Будко, Рудько, Брилевич, Єрмак, Бровко, Рева, Пластовець, Шуляк, Київський, Білоус, Сакун, Білецький, Ребро, Білодід, Лебеда, Івашко, Бабко, Ромашко, Шульга, Лахно, Сидоренко, Кисель, Сало, Макаренко, Пустовойт, Федорищенко, Андрущенко, Горемченко, Іваницький, Дей, Сакайда, Сокирко, Ждан, Циба, Костюк².

Дуже багато в Кобижчі було і є понині носіїв прізвища «Шпиг». У досити давньому «московському перепису» 1665 року зафіксовано рядок «Іван Шпиг пашет волом». Цілком імовірно, що це був один із далеких предків Федора Івановича Шпиґа.

Працівники обласного архіву відстежили його родовід із пізніших часів. Першим вони згадують Іллю Дем'яновича Шпиґа, у якого в 1829 році народився син Микола, й саме від нього йде батьківська лінія Федора Івановича Шпиґа. В дослідженні архіваріусів виділили також Пилипа Олександровича, який став продовжувачем батьківської лінії Шпиґів. Але вони зробили такий припис: «Крім того, складена 31 додаткова таблиця з даними більш ніж 300 представників роду Шпиґів із середини XVIII століття, але через відсутність частини документів встановити їх родинні зв'язки з вищеперерахованими Шпиґами не є можливим».

1 Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО), ф. 679, оп. 12, арк. 289—290.

2 ДАЧО, ф. 679, оп. 12, арк. 291—292.

У Переписних книгах чітко зафіксовано Овсія Литвина, який «пашет двома волами да лошедю». Як бачимо, Литвин досить давнє прізвище в Кобижчі. Додам, що це дівоче прізвище матері Федора Івановича Марії Григорівни Шпиг. В архіві про Литвинів видали інформацію менше ніж за сто років, розпочинаючи з першої половини позаминулого століття. В подружжя Микити Івановича та Горпини Фомівни Литвинів 15 жовтня 1852 року народився син Юхим. У шлюбі Григорія з Ганною Тарасівною Іваницькою й народилася мати Федора Івановича. Архівісти й тут зробили примітку: «Крім того, складено 40 додаткових таблиць з даними майже про 500 представників роду Литвинів з початку XVIII століття».

Простежили в архіві й рід Іваницьких, прізвище якого промайнуло в попередньому абзаці. Він вивчений із найвіддаленіших часів — із кінця XVII ст. Його уособлював тоді Кирило Іваницький.

Ось так в одному селі породичалися та поєдналися протягом майже двох з половиною століть сім родів — Шпигів, Даниленків, Біликів, Литвинів, Щербин, Іваницьких і Глушків. Таке генеалогічне дерево роду можна «виросити», досліджуючи кожну родину. Я ж скажу, що згадані вище церкви розташовано в різних частинах села, але в обох із них повторюються прізвища Литвинів, Іваницьких, Щербин, Київських, Трушів, Рудьків, Даниленків й інших родин. Це свідчить про їх глибоке родове коріння в різних куточках кобижчанської землі. Не всохло воно й донині. Перегляньте теперішні списки виборців села. Там раз по раз «спотикаєшся» на прізвищах Литвин, Іваницький, Твердомед, Труш, Скалозуб, Шпиг, Шульга, Розколій, Пустовойт, Глушко, Шелест, Кладинога... Отже, й справді козацькому роду не буде ніколи переводу як у Кобижчі, так і в усій Україні!

Повертаючись до подій XVII ст., нагадаємо, що Польща і Московія, виснажені безрезультатними війнами, у 1667 році уклали Андрусівський договір, який був чинним ще 13 років й утверджував уже наявні сфери впливу в Україні — Правобережна Україна відійшла до Польщі, а Лівобережна — до Московії. Місто Київ на два роки передавалося Московії, але цей строк затягнувся, і врешті історичний центр України залишився у складі Московії. Андрусівська згода була закріплена 1686 року в договорі, який увійшов в історію під назвою «Вічний мир». Польща відмовилася від претензій на Лівобережну Україну, а також Київ...

Тільки українське Лівобережжя під владою Москви існувало як автономна Козацька держава. Вона відома в історичній літературі під назвою «Гетьманщина» й складалася з колишнього польського Чернігівського воєводства та східної частини Київщини, а також міста Києва на правому березі Дніпра.

Усе козацьке населення Гетьманату вважалося військом, поділяючись на 10 територіальних округів — полків. За складом це була станова армія, у якій спадкову збройну службу відбували тільки власники «козацьких ґрунтів». Уважаючись упривілейованим станом, вони не сплачували податків і мали право вільно провадити промисли й торгівлю. Підлягали козаки юрисдикції сотенної, полкової та генеральної старшин. У разі мобілізації кожний боєздатний вояк, занесений до «компуту» (реєстру) свого полку, мусив з'явитися на місце збору, а в мирний час за розпорядженням військової адміністрації нести варту на прикордоннях і брати участь у спорудженні різноманітних укріплень. У 1715 і 1721 рр. на так звані «ладозькі канальні роботи» під Санкт-Петербургом було вивезено 20 тис. козаків.

Самоутримання під час походів і фортифікаційних робіт коштувало недешево. Ще дорожчою була зброя, а козак, прибуваючи на збірний пункт, мусив мати мушкет, спис, близько кілограма пороху й пів сотні куль. Традиційно дорогими були коні, а тим часом у кожного з вояків мало бути двоє «добрих» коней установленної вартості, яких заборонялося використовувати для господарських потреб.

У 1687 році в Гетьманщині був здійснений державний переворот. У ньому взяла участь і старшина Ніжинського та Київського полків. Звісно, що не стояли осторонь і очільники Кобижчанської сотні. На чолі держави після нього став гетьман Іван Мазепа. Початковий період його правління відзначився майже докорінною зміною осіб, які обіймали полково-сотенні посади в козацьких полках Лівобережжя. За підрахунками відомого мазепознавця й дослідника історії України Сергія Павленка, про-

Іван Мазепа
на гравюрі XVII–XVIII ст.

тягом 1687–1693 рр. кадровий потенціал Гетьманщини оновився майже на 70 %. За ці роки і в Кобижчі сотницький уряд переходив щонайменше до трьох очільників. До речі, **саме Іван Мазепа у 1687 році передав Кобизьку сотню з Ніжинського в підпорядкування Київського полку.**

Уже з кінця XVII ст. безкінне й беззбройне козацтво внаслідок свого злиденного матеріального становища дедалі менше брало участь у воєнних походах і службах, поступово поповнюючи різні категорії посполитих. В одному з документів того часу вказано на цей факт і висловлено думку про те, щоб офіційно затвердити розшарування козаків на заможну верхівку (виборних) і рядових. Таке розшарування козацтва було юридично оформлено в гетьманському універсалі 1701 року¹.

Гетьманським універсалом 1735 року козацтво було поділено на дві групи: заможнішу («виборних»), на яку випадало виконання власне військової служби; і біднішу («підпомічників»), що мусила постачати військово провіантом, зброєю, кіньми тощо. Одночасно виділилася ще одна група допоміжного населення — «підсусідки», себто люди козацького звання, які мешкали по чужих дворах, не маючи власної садиби й живучи «від свого заробітку», іншими словами, наймитуючи. Загальне співвідношення різних категорій людності Гетьманської України в 1760-ті роки, тобто на час ліквідації гетьманства, за дещо округленими підрахунками було таким:

- старшина — 2 400 осіб;
- священнослужителі, російська та іноземна знать й інші особи, звільнені від податків, — 11 тис.;
- козаки: виборні — 176 тис., підпомічники — 198 тис., підсусідки — 80 тис.;
- міщани — 34 тис.;
- селяни: в приватних володіннях — 465 тис.; на рангових землях — 25 тис.; інші — 25 тис.;
- разом — 1 млн 17 тис. осіб².

Становище селян, вільних і кріпаків у XVIII ст. поступово погіршувалося. Стрімко падала кількість вільних господарів. Наприклад, у 1729 році в дев'ятьох полках Гетьманщини мешкало 27 500 вільних господарів, але на 1752 рік це число зменшилося до 2 800 осіб.

На тлі наростання в 1720–1730-х рр. проблем у середовищі рядового козацтва старшина, навпаки, тільки збільшила свої статки й посилила суспільні позиції. Якщо в середині XVII ст. понад 90 % селян уважалися

вільними, то у 1720-х рр. тільки 30 %, а в середині XVIII ст. з 515 тис. селян 465 тис. (тобто 90 %) були залежними від старшини. Проте накинути на українське селянство зашморг кріпацтва виявилось неможливим.

Селяни активно «протестували ногами»... Це змусило старшину вдаватися до обмежень права вільного переходу. Універсал 1727 року залишав за перебіжчиками тільки особисті речі. У 1738 році Петербург заборонив рух селян між Гетьманщиною, Слобожанщиною та Росією. Гетьман К. Розумовський 1760 року ще більше закрутив гайки, унеможлививши переміщення без письмової згоди колишнього власника, чим фактично завершив поступове обмеження майнових прав та особистої свободи українських селян.

Вище я казав, що Кобижчанська сотня спершу належала до Ніжинського полку, а затим була прикріплена до Київського. До 1782 року в ньому було 11 сотень. Згідно з розписом 1786 року видно, що в Київському полку Остерська сотня об'єднувала 14 поселень, Носівська — 77, Козелецька — 31, Мринська — 8, а Кобизька — всього два¹. На території сотні проживало 954 виборних козаків, 1599 козаків-підпомічників, дворів різночинців і посполитих — 2061, всього проживало 4614 душ. Для порівняння скажу, що в сусідніх Носівській сотні жило 5999 душ, у Мринській — 2371, Бобровицькій — 4761, у Басанській сотні Переяславського полку було 11 596 душ, але вона об'єднувала 44 поселень, в Батуринській сотні Ніжинського полку — було 9180 душ і вони жили в 115 поселеннях².

Відповідно до табеля зведень за результатами дев'ятого народного перепису в царській Росії, який провели у 1850 році, в Кобижчі було 2817 козаків. За три попередні роки вони заплатили зборів у державну казну 16 866 рублів. Заразом скажу, що результати цього перепису зафіксували в Кобижчі 690 поміщицьких селян, 7 казенних селян і 24 представників духовенства. За цей же час у казну поміщиці селяни заплатили 3652 рублі, а казенні — 69. На всі верстви населення були накладені й інші повинності³.

У 1892 році М. П. Василенко видав книжку «Генеральне слідство про маєтності Київського полку 1729–1730 рр.». Є там невеликий розділ і про Кобижчанську сотню. Зокрема, зазначено, що в містечку Кобижча 54 двори, що належать до Кобизької ратуші. В селі Свидовець цієї самої сотні 32 двори, володіє значковий товариш Максим Циганчук, по «уні-

1 Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание 1786 г. К., 1851, с. 150.

2 Там само.

3 ДАЧО. Ф. 144, оп. 1, с. 2, арк. 186—187.

1 Гуржій О. І. Гетьманська Україна, с. 101.

2 Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України, с. 500.

версалу гетьмана Скоропадського, даному в 1713 році батьку його Павлу Циганчуку з ласки військової, а на який уряд воно належало, того не показано». У цьому ж селі трьома дворами «володіє колишнього значкового товариша Семена Якимова жінка його Анастасія, Родіонова дочка, по універсалу гетьмана Скоропадського, даному в 1713 році чоловіку її у повне володіння, а на який уряд воно належало, того не показано». Село Мокієвка за описаної вище ревізії сотні Кобизької опущено. Цю ревізку «казку» підписав київський полковник Антоній Танський.

За ревізією 1763–1765 рр. У Кобижчанській сотні Київського полку було 954 виборні козаки, 288 — підпомічників, 1311 — посполитих, 2553 всього трьох «сословий», 4635 — всього з іншими — душ чоловічої статі¹.

Тисячу сімсот вісімдесят першого року було скасовано полково-адміністративну систему. Гетьманщину було поділено на три намісництва — Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, які підпорядковувалися владі малоросійського генерал-губернатора. У 1783 році у цьому регіоні було запроваджено кріпацтво. Закріпачення лівобережних селян відбувалося за часів, коли інституція кріпацтва була в занепаді в інших частинах Російської імперії. Того самого року козацька армія була перетворена на регулярні російські військові частини. Козаків перевели в категорію державних селян. У 1785 році козацькій старшині надали привілеї російських дворян.

Про низький рівень життя тогочасного населення Кобижчі, зокрема й представників козацтва, свідчить документ про припинення бродяжництва, старцювання та випрошування милостині. Датований він 1809 роком. Там ідеться, що в містечку Кобижчі цим займаються із середовища козаків Кіндрат Опанасів син Малько, Андрій Лук'янів син Вітер, Данило Павлів син Гурбич, Єфросинія Васильова дочка Ожинсенкова, Євдокія Матвійова дочка Сучиха, Устина Андрійова дочка Катрушиха, Євдокія Семенова дочка Шаповалиха, дівка Марія Антонова дочка Окозакова, Євгенія Корнійова дочка Савченчиха, Марія Іванова дочка (прізвище не читається — *авт.*), Васса Андрійова дочка Олешчиха, Степанида Андрійова дочка Шарганка, Марія Якимова дочка Косенчиха, Катерина Трохимова дочка Бутчиха, Єфросинія Федорова Маркова, Микола Кузьмин син Сакун, Григорій Ігнатів син Дробот, Іван Ляшок.

Із селян цим займалися піддані статського радника Петра Симоновського — Андрій Петренко, Кирило Федорів син Волотач, Ірина Ігнатова Голотиха. З казенних селян — Ганна Лободиха².

Кобижча та її козаки вписали яскраву сторінку у Вітчизняну війну 1812 року. До військової служби царський уряд вирішив залучити й козацтво. За деякими даними дослідників, на 1812 рік у Козелецькому повіті жило 16 тис. козаків, в Остерському — 8,5 тис. З них сформували два полки. Козелецький полк повністю формувався в Кобижчі. До нього ввійшли 667 осіб. Усього від Чернігівської губернії на боротьбу з Наполеоном були сформовані 10 піхотних і 8 кінних полків народного ополчення. В його рядах були й посполиті Кобижчі.

У фондах Державного архіву Чернігівської області зберігаються документи про формування шести козачих малоросійських полків ополчення. Рапорт із Козелецького нижнього земського суду, зокрема, засвідчує, що відбувся збір казенних селян повіту, який розпорядився направити людей для поповнення «внутри государства новых сил второй ограды, которые саблей и оружием будут защищать Отчизну...»¹; в іншому рапорті і з цього самого відомства йде мова про готовність Козелецького повіту відправляти «для составления в Малороссии козачих полков... 25 душ...»²

Іншим рапортом від 23 серпня 1812 року доповідається про готовність відправити з повіту в Чернігів 15 верхових козаків для виконання різних доручень. Заодно відправляється 10 козаків Басанської та Бобровицької волостей із верховими кінями й озброєнням і місячним для їх коней фуражним запасом³. Іншого разу в Чернігів у ряди ополченців вирушили п'ять козаків із Кобижчі, два — з Лихачова, та один — із Селища. Очевидно, вони служили в шостому Чернігівському козацькому полку в підрозділі корнета Михайла Савицького...

Уже по закінченні Вітчизняної війни, очевидно, один із її учасників, відставний гусар із Кобижчі Іван Коломієць, звернувся із запитом до урядових структур, чи має він платити податки, бо за «безпорочну» п'ятнадцятирічну «ревну службу» його нагороджено орденом Святої Анни. З надісланого роз'яснення гусару повідомили, що він як відставник і його діти — сини Данило і Тимофій — звільняються від податків згідно з указом від 18 березня 1804 року. Він, Коломієць, і його сини виключені зі списків козаків і подушного окладу за багаторічну бездоганну службу платити не повинен⁴.

Як мовиться, війна війною, а життя йде своїм ходом. Так було і в ту пору. Архів доніс нам повідомлення від 25 квітня 1812 року про скаргу колезького реєстратора з Кобижчі Кузьми Шаули на поручика Віліма

1 ДАЧО, Ф. 128, оп. 1, с. 1061, арк. 49.

2 Там само, арк. 55.

3 ДАЧО, Ф. 128, оп. 1, с. 1061, арк. 71.

4 Там само, с. 1243, арк. 68–72.

1 Русов О. Описание Черниговской губернии, 1982, ч. т. I-II, с. 26.

2 ДАЧО, Ф. 128, оп. 1, с. 624, арк. 60.

фон Шенерта, який самовільно прихопив у «его, Шаули, протоку, состоящую в м. Кобижче на речке Шауловке» і збудував там водяний млин, сараї... І таким чином позбавив його, Шаулу, доходу. Тут же зберігається й рапорт Кобизького волосного правління від 14 травня 1812 року про злодійську рубку лісу козаком Кобижчі Данилом Передерієм у тутешніх же козаків Микити й Хоми Назаренків на п'ять повозок дерева. Навпроти обох справ записано, що вони не будуть розглянуті до того часу, доки не вирішаться справи, що надійшли раніше¹.

Очевидно, воєнна ситуація в країні негативно вплинула і на роботу судів, які не встигали вчасно розглядати справи.

Історія Російської імперії — це майже суцільна воєнна епопея. Не встигали стихнути одні бої, як розпочиналися нові авантюри. То на Кавказі, то в Криму, то на Далекому Сході чи інших регіонах. Імперська агресивність важким тягарем лягала на плечі мирного населення, зокрема й на козацькі громади нашого краю. Вони відправляли на фронти живу силу, забезпечували її та коней продовольством і фуражем. Часто-густо робилося все це всупереч здоровому глузду, законів та інструкцій.

Так, козачка з Бригинців Марія Пирська скаржилася на Кобизького волосного голову Матвієнкова, який відправив її чоловіка-одинака Тимофія на військову службу. Їй відповіли, що в козацькому сільському товаристві, до якого був приписаний її чоловік, кількість одноробочих сімейств становить понад третину проти інших родин, то вирішили брати в рекрути киданням жереба. Придатними до служби були виявлені всього три чоловіки — Тимофій Пирський, Федір Самсон і Гаврило Лиман. Їх і представили в рекрутське присутствіє, де останніх двох забракували... Тимофій же пішов на службу. Суд же через пристава третього стану доповів козачці Пирській про правильність рішення².

До речі, за даними відомості про перший набір козаків у рекрути від лютого 1834 року, з Кобижчанської волості були представлені 8 козаків і здача кожного до рекрутства обійшлася в 77 рублів 93 копійки³.

Сюди входили вартість умундирування, провіанту тощо.

У той час головною тягловою силою для продовольчої армії й артилерії російської та української армій були воли. Їх утримування було значно дешевшим, бо не потребувало, як для коней, вівса. Щодо тяглової сили козацької валки, то з огляду на те, що козацьке військо перебувало на власному утриманні, російське командування не надавало значення характерові його тягла. Вимагаючи від козаків прибуття до армії з власним

забезпеченням, воно тільки наказувало, щоб при валці були воли або коні з погоничами. Разом із тим царські військові власті енергійно збирали волів для перевезення грандіозного обозу й артилерійського парку, які прямували за російськими військами. Крім того, волів збирали для харчування солдат м'ясом. Так, під час війни 1735–1739 рр. кожної кампанії вимагалось 70–80 тис. волів. Основним їх постачальником була Україна, насамперед Лівобережна, тобто наша місцевість. Багато волів влада брала в борг, обіцяючи розрахуватися після війни. Збирання «під розписку» набуло масових розмахів. Кобижча й округа теж отримали такий «привілей» влади.

Специфіка ведення війн із Туреччиною та Кримським ханством, інших воєнних кампаній, які вела Росія, вимагала створення великих обозів. Очевидці стверджують, що російська армія везла із собою до 90 тис. возів. Цю незліченну силу возів теж постачало населення України. Відправляючи волів до російської армії, посполиті й козаки зобов'язані були постачати їх із оснащенням і просторими возами. Вимагалось, щоб вони були «міцні та до дальніх поїздок надійні», значного розміру та місткістю не менше як чотири чверті провіанту. Тільки 1738 року Лівобережна Україна мала поставити для армії російського генерала Мініха 23 тис. підвід.

До того ж сотенна канцелярія визначала конкретних власників із точною кількістю голів реквізованої худоби, яку вони мали постачати. З джерел відомо, що 1737 року в Ніжинському козацькому полку належало зібрати 31 тис. волів. Про кількість поставлених того року волів із Кобижчанської сотні даних не вдалося знайти, а ось із Глухівської сотні їх відправили 726 пар. Усі вони були «придатні до служби». «Худих і старих» в армію не брали.

Потрібно сказати, що збирали волів з великими труднощами. Це перетворювалося на ще один податок для трудящого люду України. Адже вимагалось такої великої кількості худоби, що перевищувала економічні спроможності відповідних груп українського населення. Збирання волів часто мало примусовий характер. Кількість грошей, виділених під закупку волів, часто осідала в кишенях армійських офіцерів. Унаслідок цього руйнувалася економіка сільського господарства, потерпали і суміжні з нею галузі. Люд біднів, а звідси й жебрацтво та інші соціальні негативні явища.

Дворянському чиновнику з Кобижчі Пасенку 1836 року була видана квитанція з нерозбірливим підписом про те, що в містечку для потреб армії взяті шість «обывательских подвод» на випадок виникнення хворих у супроводжуваної цим командиром партії нижніх чинів, які йдуть у безстрокову відпустку із батальйонів резервної дивізії шостого піхотного

1 Там само, с. 1081, арк. 245.

2 ДАЧО, Ф. 128, оп 1, с. 8448, арк. 1–9.

3 Там само, с. 3348, арк. 274.

корпусу. Ці підводи взяті без платежу за використання і будуть використані на відстань 24 версти від Кобижчі до Старої Басані¹.

Рядове українське козацтво в царській армії мало забезпечити себе провіантом і фуражем, необхідним у поході й іншій службі, за кошти свого господарства. Курінний отаман й інші представники старшини відповідали за спорядження кожного козака та наявність достатнього запасу продовольства в усьому козацькому війську. Провіант складався з борошна, круп, солі, толокна й товчі із сухарів. У 1739 році кожен козак Ніжинського полку віз із собою чверть і чотири четверики борошна, четверик і два гарнці крупи, 12 фунтів солі, 40 фунтів товчі та 30 фунтів толокна. Таку саму кількість харчів віз із собою і підпомічник. Додам, що козаки не лише мали забезпечити себе провіантом, а й організувати транспортування його під час пересування військ власними кінями або волами на власних возах².

Нинішня російська агресія на Півдні та Сході України загострила територіальні спори. Росія ревізує історію й твердить, що колишній Дикий Степ, Таврія — це споконвічні російські землі. Заперечуються навіть факти участі освоєння цих й інших територій українцями. Що це не так, підтверджують, наприклад, документи від 1809 року. Це рапорти чернігівському цивільному губернатору про переселення козаків на землі Чорноморського війська. В одному з таких рапортів від 27 березня йдеться, що з містечка Кобижчі в ті краї переселено 26 мужчин і 25 жінок³.

Рапорт від 24 червня 1809 року дає інформацію, що на землі Чорноморського війська з Кобижчі переселилися 34 особи: 10 чоловік, 8 жінок і 16 дітей. Сьомого липня з Кобижчі на невідомі південні землі вирушили 49 чоловіків і 34 жінки, 25 серпня — 6 чоловіків і 5 жінок. Група з 22 родин і майже із сотні чоловік вирушила в Причорномор'я з Кобижчі 18 липня.

Освоювати нові землі імперії їхали абсолютно молоді козаки й козачки з України. Часто-густо їх життя там було теж не медом помазане, і гнала їх туди не романтика, не довгий карбованець, як пізніше говорили вже в колишньому Союзі РСР, а потреба забезпечити родину землею, роботою на ній і вирощеним шматком хліба насущного. Про це переконує ще один рапорт дійсному статському раднику малоросійському чернігівському губернатору з малоросійської чернігівської казенної палати від 1810 року. В ньому Козелецький нижній земський суд приклав до рапорту іменний список козаків сіл Браниці, Марківців, містечок Кобижча та

Бобровиця, які побажали переселитися з тутешніх місць у Херсонську губернію на пустопорожню ділянку при річці. Переселенці їдуть через те, що на нинішньому місці проживання вони не мають орних і сінокісних земель¹.

Маю сказати, що таких рапортів в архівній справі кілька. В одному з них теж від 1810 року, до речі, йдеться, що з Браниці в Овідіопольський повіт Херсонської губернії відправляється «за щастям» 29 чоловіків і 17 жінок². Доречно сказати, що кобижчанці змушені були виїжджати з рідного села ще і в пізніші часи і в інші регіони царської Росії.

Рапорт від 24 червня 1809 року дає нам інформацію, що на землі Чорноморського війська з Кобижчі переселилися Кіндрат Андрійович Лахно 60 років, його син Олексій — 30 років із дружиною Мотроною Григорівною — 25 років і дітьми шести та двох років. Їхали вони в невідомі краї двома возами та трьома кінями.

Їхала також сім'я Гната Івановича Лахна 36 років із дружиною Єлизаветою Григорівною — 30 років і дітьми: сином Григорієм 12 років, Арсею — двох років, Іваном — 14 років і шестирічною дочкою Пелагеєю. Їхали вони трьома возами в супроводі чотирьох волів і двох коней.

На освоєння нових територій імперії їхала того ж разу вдова Феодосія Іванова дочка Науменкова — 27 років і син її Іван — 4 роки, дочка Парасковія — 1 рік. Чим вони добиралися в ті краї, в документі не сказано.

Шістдесятирічний Дмитро Матвіїв Гусін їхав із двома синами — Корнієм — 40 років, його дружиною Пелагеєю — 30 років і дітьми: сином Пантелеймоном 2 роки, дочками Марією і Мотроною — 13 і 8 років відповідно. У другого сина 25-річного Никифора була дружина 20-річна Харитина Іванівна. Їхали вони трьома возами, які тягнули четверо волів і один кінь.

У 40-річного Івана Івановича Гусіна в ті краї помандрували дружина Мотрона Іванівна 30 років і діти: сини Трохим, Іван, Євдоким — 13, 8 та 5 років відповідно. Їхали трьома возами, запряженими в шість волів.

Очевидно, у його старшого на два роки брата Степана Івановича Гусіна помандрували за щасливим життям дружина Єфросинія Василівна — 30 років, сини Іван, Максим, Мойсей — відповідно 16, 10 і 5 років — й однорічна дочка Ксенія.

Як рапортував земський комісар Афендик у цьому гурті кобижчанців освоювати нові землі подався й одинокий 50-річний Семен Власів Бут³.

Уважаю доцільним навести список цих козацьких родин, аби нинішні покоління мали змогу знайти коріння своїх родичів в інших краях.

1 ДАЧО, Ф. 128, оп. 1, с. 4302, арк. 25.

2 Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК), Ф. 64, оп. 2, с. 921, арк. 30.

3 ДАЧО, ф. 128, оп. 1, с. 565, арк. 90.

1 ДАЧО, Ф. 128, оп. 1, с. 831, арк. 338.

2 Там само, арк. 154.

3 Там само, арк. 374.

Першим у списку стоїть Іван Дмитрович Околот — 49 років із дружиною Марією Дмитрівною — 30 років. З ними в далеку дорогу вирушили 17-річний син Онисим, 8-річний Костянтин, 7-річний Омелян, 2-річний Ксенофонт. Вони їхали на двох возах, запряжених у четверо коней, і вели із собою корову з телям.

Сорокарічний Павло Іванович Передерій із дружиною Марфою (35 років) забрали із собою сина Давида — 11 років, доньок Тетяну та Марію — 5 і 2 років, їхали двома возами на чотирьох волах.

Очевидно, його брат Яків Іванович Передерій — 35 років їхав на двох возах із дружиною Катериною Федорівною та сином Григорієм — 7 років.

Кузьма Іванів син Горбач — 35 років — мав на п'ять років молодшу дружину Парасковію Іванову й синів Павла, Максима — 9 і 2 роки та дочку Марію 4 років. Їхали трьома возами, запряжені були чотири воли й один кінь. Вели із собою корову з телям і корову-ялівку.

Тридцятирічний Артем Семенович Чекань із дружиною Євдокією Максимовою дочкою їхали з однорічним Макаром, 6-річною Мотроною та 4-річною Параскевою. У обозі мали два вози, два воли, одного коня та корову-ялівку.

Василь Андрійович Мурка — 45 років, дружина Мотрона Самойлова дочка 35 років їхали із сином Юхимом 24 років, який розумом не сповна, синами Гнатом й Андрієм 14 та 10 років, дочками Іриною та Тетяною 17 і 12 років. У них був один віз, запряжений одним конем.

Двадцятирічні Олексій Антонов Савон і його дружина Параскева Василівна їхали з братом чоловіка 11-річним Микитою. Мали два вози, чотири воли й одну корову.

Степан Григорович Вакуленко 40 років, його дружина Пелагія Павлівна була на десять років молодшою, і вони везли із собою на одному возі дітей: Василя 5 років, Сергія 3 років й однорічну Настасію.

Далі у списку значиться 30-річний Мойсей Микитович Химченко з дружиною Пелагеєю і синами Пилипом та Іваном 6 і 3 років. Сім'я їхала одним возом, запряженим двома волами.

Роман Матвійович Бабич 27 років і його дружина Єфросинія на два роки молодша їхали одним возом із його братом, 11-річним Микитою.

Петро Васильович Середа, який мав 45 років, вирушив у дорогу з 30-річною дружиною Ганною Іванівною та синами Яковом, Олексієм, Калеником 11, 7 та 6 років, а також із дочками Параскевою, Варварою, Христею, які мали від 15 до одного року. Їхали на двох возах, запряжених двома волами, вели із собою дві тільні корови та дві ялівки.

Федір Федорович Середа, 40 років, у дорогу вирушив із дружиною Мотроною, 40 років, синами Мойсеєм, Юхимом, Василем, які мали від-

повідно 17, 16 та 7 років, і дочкою Феодосією 14 років. Вони тіснилися на одному возі, запряженому у два воли.

Тридцятирічний Семен Федорович Середа з 25-річною дружиною Наталією Семенівною їхали на двох возах із чотирма волами із синами Гаврилом і Нестором 6 та 4 років й однорічною донькою Наталією.

Нестір Семенович Середа мав 25 років, дружину Євдокію Федорівну 25 років і 2-річну доньку Парасковію. Їхали двома возами, запряженими чотирма волами, вели із собою тільну корову та ялівку.

П'ятдесятирічний Омелян Данилович Бабич із дружиною Пелагеєю Олексіївною, що була на п'ять років молодшою за нього, їхали із сином Якимом, дочками Мотроною, Зіновією, Федосією, які мали відповідно 17, 13 і 11 років. У них були два вози й чотири воли.

Сорокарічний Михайло Данилович Корнієнко з дружиною Ганною Данилівною їхали на одному возі з двома волами та доньками Мотроною і Дарією. Вони вели із собою ще й корову з телям.

Петро Сидорович Шелест мав 35 років, на п'ять років молодшу дружину Олену Лаврентіївну, 6-річного сина Петра, 16-річну Марину, 14-річну Марфу, 10-річну Тетяну й 6-річну Ірину. Вони тіснилися на одному возі, запряженому одним конем.

Двадцятирічний Степан Лаврентійович Пономаренко з дружиною-однорічною Парасковією Петрівною їхали двома возами, які везли чотири воли й один кінь.

Сорокарічний Федір Олексійович Єщенко в дорогу їхав сам. Нежонатим їхав у нові краї Яким Іванів син (прізвище не вказане), який мав 28 років. Леонтій Трохимів (теж прізвище не фігурує) мав 21 рік.

Микита Василів Марх (далі прізвище не читається, очевидно, Мархай) мав 25 років, дружину Парасковію Леонтіївну 22 років і сина Прохора 3 років. Їхала молода родина одним возом, якого тягнув один кінь¹.

1 ДАЧО, Ф.128, оп 1, с. 831, арк. 496—498.

«Ємчужное дело» та інші ремесла мешканців Кобижчі

Наш край був однією з територій тодішньої держави, де виробляли сировину для пороху

Селом пливла річка, як сонце в росі,
По ній пароплави ходили тоді,
І лісом багаті були береги,
Второвані биті торгові шляхи.
Все це заклиало немало гостей.
А люд кобижчанський ремесла усі
Майстерно шліфує і всіх цим дивує.
Ні з ким не зрівняти умільців сільських,
Ні з чим не зрівняти їх рук золотих.
Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Якось у 1722 році цар Петро I поцікавився в гетьманській генеральній канцелярії видами податків, які там збирають. Одержаний ним перелік виявився довгим. Отож назвемо хоча б найголовніші, бо всі їх платили, і пращури нинішніх кобижчанців також. Зрозуміло, що основним заняттям населення Кобижчі було землеробство та скотарство. Проте історичні джерела свідчать, що в містечку розквітали й різноманітні промисли. Отож і з Кобижчі до скарбниці надходили кошти з винокурень, млинів, різниць, воскобоєн, броварень, солодовень, пасік, корчем, торгових місць, ратушних комор, рибних ловів, ярмаркове з підвід, повідне з виведеної на продаж худоби, покуховне — від продажу горілки й дьогтю, скотне — від продажу горілки й дьогтю гуртом, вагове, перевізне. Брали навіть кулачне з родин, де гуляли весілля¹.

Платили наші пращури також спеціальні податки на утримання війська й старшинської адміністрації. Сплачували зерном для командного складу й окремо для рядового. Старшинам віддавали стації — певну кількість різноманітних продуктів. Виконували відробітну ренту: заготівля сіна, дров, ремонт доріг і мостів. Старшина вимагала від міщан обробляти їх великі земельні площі та виконувати інші роботи. Але царським чиновникам захотілося мати ще більші прибутки від різноманітних промислів Гетьманщини. У 1721 році президент Малоросійської колегії Вельямінов нахабно домігся підвищення сплати податків від Гетьманщини на 600 відсотків проти їх попереднього обсягу¹. Це був один із багатьох кроків, які робили російські імператори й імператриці на шляху позбавлення України самобутності.

Перші згадки про ремесла на Чернігово-Сіверщині дослідники знаходять у магдебурзьких привілеях Чернігова 1623 року та Ніжина 1625-го. В них згадуються різники та пекарі, кожен з яких мав вносити щороку по кілька грошів до міської скарбниці. Скупі відомості збереглися про ніжинські цехи. Петро Кулаковський у згадуваній мною книзі до значних ремісничих центрів Чернігово-Сіверщини, де цехового ремесла не існувало або немає щодо цього джерельних підтверджень, зараховує Батурич, Борзну, Глухів, Кобижчу, Конотоп, Новгород-Сіверський, Носівку, Нові Млини, Сосницю, Погар. Він також стверджує, що в багатьох населених пунктах регіону фіксуються ковалі й ткачі, що свідчить про розвиток ремесел у сільській місцевості². Як бачимо, Кобижча стоїть в одному ряді з гетьманськими столицями. І це приємно.

З давніх-давен у Кобижчі й навколо неї розвивалося селітроваріння. Традиції селітроваріння в нашому краї фіксуються ще в середині XVI століття. Ще Боплан у своєму описі України стверджував, що запорожці були великими майстрами у виготовленні селітри та пороху. Пізніше один із дослідників доводив, що у Європі не було більш «здібної до штучного виготовлення селітри» країни ніж Україна³. Царський уряд монополізував виробництво селітри й заборонив вивіз її за кордон імперії. Поруч із цим він усіляко заохочував її виробництво. На початку XVIII ст. сенат розіслав до губерній укази, за якими губернаторам пропонувалося «селитренныя заводы размножить и на тех заводах селитру делать с по-

ловині XVII ст. К., «Вища школа», 1986.

1 Субтельний О. Україна. Історія. К., «Либідь», 1991. с. 154.

2 П. Кулаковський «Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618—1648)». К.: Темпора, 2006, с. 373.

3 Квитка Д. Селитренная промышленность в России и средства к ее улучшению. — Журнал мануфактур и торговли, т. IV, 1865, январь, с. 129.

1 Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій по-

спешением. А которые заводы разорены, и те б починить и потому на них селитру делают с приумножением». Восьмого серпня 1713 року царський сенат видав подібний наказ для всіх лівобережних українських міст¹.

Варто сказати, що Гетьманський уряд і полкова влада також сприяли розвиткові селітроваріння в Україні. Уже у XVII ст. воно вийшло за рамки ремісничого виробництва і являло собою зачаткову форму централізованої мануфактури із широким використанням найманої праці. Селітряні «заводи» з примітивним технологічним процесом переважно належали козацькій старшині й розміщувалися на її землях. Так було, зокрема, і в Кобижчі, де розробляли бурти представники Миргородського козачого полку. До речі, цей полк був одним із центрів селітроваріння в Україні.

Згідно з московською термінологією, цей промисел називався «ємчужным делом». Грамота царя Івана Грозного 1551 року для Новгород-Сіверського Спаського монастиря містить застереження, аби не примушували монахів робити «ємчужного дела» і возити сміття з дворів до ємчужної комори. Добування селітри мало важливе значення для південної частини Чернігово-Сіверщини. Вона була важливим компонентом для виготовлення пороху. Найпридатнішими місцями для її виготовлення були території, де раніше були рештки колишніх дерев'яних укріплень. З великою ймовірністю можна твердити, що в Кобижчі такою територією стали рештки так званого Змієвого Вала й інших оборонних мурів та укріплень. Їх рештки перемішували з гноєм, попелом, землею та іншими матеріалами, складали в бурти заввишки до двох метрів. Цю суміш заливали водою й відстоювали в діжках. Отриманий луг варили у мідних котлах протягом 18–20 годин. Після цього знову відстоювали та зливали в спеціальну посудину, де отриманий настій кристалізувався у селітру.

Крім старих городищ перспективними для виробництва селітри були залишки численних курганів навколо Кобижчі. Виробництво селітри з курганної породи потребувало влаштування тут жилих споруд, шалашів промислового призначення, спеціальних печей, де в мідних котлах варили селітряний луг. Обслуговування селітряного підприємства крім спеціального реманенту вимагало ще й наявності тягової сили (коней, волів) і значної кількості робітників. Зазвичай середню селітряницю на 2–5 варних котлів обслуговувало від кількох десятків до майже сотні робітників.

Щовесни селітряники із санкції королівської адміністрації чи лівобе-

режних можновладців намагалися проникнути якнайдалі на схід, де було багато не розроблених селітряних курганів. Після смерті Михайла Вишневецького значна частина землеволодінь навколо Кобижчі переходить у володіння князя Януша Острозького. У ті ж роки королівський уряд вирішив виділити тут всі міста із селітряними промислами й встановити над ними особливу адміністрацію. Такі селітряні промисли були на той час не лише в давно заселених містах і слободах, а й «во всех диковизнах... где бы могли найтись удобные для делания селитры городища, могилы и другие места»¹.

Не менш цікавим є інший пункт королівського указу. Він конкретно стосується нашої місцевості: для охорони «селітр» і для транспортування її в нову державу були додані піддані окремих новоосаджених містечок і слобід, а саме Березані, Бикова, Яблунева, Миргорода, всі з «хуторами і селищами»². Тоді ж були назначені й адміністрації цих селітр. Отож наш край став однією з територій Речі Посполитої, де виробляли сировину для пороху, а також поташ. Вище я писав, що про високу якість малоросійської селітри казав у свій час і французький інженер Боплан. У першій половині XVII ст. селітру видобували по всій Переяславщині, включно з Биковим, Миргородом, Яблунівом і навколишніми землями.

А невзабарі селітряники з-під Миргорода розпочали освоювати територію й поблизу Кобижчі. Місця тут для цього теж були сприятливими: численні кургани й могили, густий ліс, второвані биті торгові шляхи. Архіви донесли до нас чолобитну з 1784 року бунчукового товариша Петра й полкового судді Михайла Кириякових імператриці Катерині про видання указу «...варить им селитру в належных им валках...» у документі йдеться, що б'ють чолом Київського намісництва Миргородського повіту селітрені заводчики бунчуковий товариш Петро й полковий суддя Михайло Іванові сини Кириякові, «а в чем следуют пункты»³.

У пунктах же йдеться, що вони з давніх-давен варять дозволену урядом селітру на землях у Малій Росії. Її вони постачали в казну, «вернее в артиллерию в Москву и Санкт-Петербург, а потом в учреждения в Малой России, ныне в Новгород-Северском наместничестве состоящие, казенные Шосткинские артиллерийские пороховые заводы по заключенным контрактам, куда и ныне поставляем»⁴.

У другому та третьому пунктах чолобитної наголошується, що в тих

1 Николайчик Ф. Д. Начало и рост Полтавских владений князей Вишневецких по данным Литовской Метрики. М., 1901г.

2 Книга записей королевских. Книга 19, с. 238—239.

3 ЦДІАУК, ф.193, оп. 2, с.136.

4 Там само, с. 3.

1 Лукьянов П. М. Производство пороха в России первой четверти XVIII в. — Сборник «Полтава», с. 201.

місцях, де розташовані їхні заводи — в Київському намісництві та Київському повіті при містечку Воронкові та Козелецькому при містечку Басані, «земля в ответишальных валках и в пустотах находится, действительно уже переделаны и к дальнейшему времени на делание таковой селитры... с них не остается... и оставляя себе долгом приизготовляты и на будущее 1785 г. лето делать выварку селитрыудобные земли, jakie более нигде не обесняются как только в Киевском наместничестве в уезде Козелецком в местечках Бобровицы и Кобижча, да в Остерском — в местечках Остер, Барышполь и Гоголев в ответишальных около тех местечок лежащих валках также и в пустотах в коих местах как тамошние обыватели ни малейшей надобности не имеют, то просим дабы височайшим Вашего императорского величества указом повелено было же наше прошение принял записать и на объяснениеудобное к варке селитры... (после чего) и казна приобретает себе пользу в вышеописанных местах земли дать нам дозволенная... Указом... писано в сентябре 1784 года»¹. Лист завершується словами: «Всемилоостивейшая государиня просим ваше императорское величество о сем нашем прошении решение учинить...»

За цим «прошенням» є й інший лист. Його брати Кириязови адресували якомусь Петру Петровичу. «Как по недосужности нашей составленной нами челобитной с прошением позвольительного указа на обписанные земли удобные к выварке селитры в уездах Киевском и Козелецком, самим нам в Киевское наместническое правление подать невозможно для того тебе поверяем оную подать и резолюцию ... В чем тебе верим и что учинить прекословить не будем. В протчем пребываем доброжелатели твои бунчуковый товарищ и полковой судия (подписи), сентябрь 1784 года»².

На звороті листа читаємо, що 30 вересня 1784 року цього листа в Миргородському нижньому земському суді господами бунчуковим товаришем Петром і полковим суддею Михайлом Кириязовими явлено, і що він точно від них колезькому канцеляристу... писаний і власними руками їх підписаний, у чому цей суд свідчить. Цей запис скріплено підписом і червоною сургучевою печаткою.

Важливо також сказати, що на шостій сторінці цього архівного документа з правого боку аркуша є напис: «Открыто. Указ дан 17 октября»³.

Отже, селітрянний промисел братів Кириязових поблизу Кобижчі працював. До речі сказати, за цей промисел у той час ішли справжні війни, або ж, кажучи нинішньою термінологією, за них йшло рейдерство. Так, магнат Костянтин Вишневецький заграбастав, як тоді писали в до-

кументах, «мощно і гвалтно», «селітри» навколо згадуваного мною Миргорода, з-під якого прийшли до Кобижчі розробляти нові території брати Кириязови, та по «інших диковизнах». Королівський суд зобов'язав князя Костянтина повернути їх, але він не виконав цього рішення. Дуже вже вигідним був цей промисел. Архіви свідчать, що тільки в одному 1700 році Росія купила в Лівобережній Україні 30 тис. пудів селітри.

У 1810 році Міністерство внутрішніх справ країни побачило у зведеннях різні дані про кількість селітряних заводів і попросило дати «подробные ведомости о всех подразделениях в действии и недействии находящихся, с означением числа буртов, валов и проч.»¹. Доставили дві відомості. Одна — про стан заводів майстра Гаєвського, а друга — про бурти й вали інших заводів. Міністерство цю відомість вимагало на той випадок, щоб було показано кількість буртів і валів, з яких складається завод, та кількість котлів, у яких вариться селітра, кількість її поставок у казну й були визначені строки поставки. В одержаних від військового відомства даних зазначено, що в Чернігівській губернії до селітряного виробництва на той час належали: в Козельці — один вал, що належить місту, і він підлягає знищенню. Жителям містечок Кобижча, Бобровиці, Бикова й Нової Басані належали чотири вали без дії через нерозробку. Чотири бурти в губернії також належали поручику Івану Пашенку, але вони також були без дії.

Селітрянним промислом у губернії також цікавився генерал-майор Кнобель. Він просив дати відповіді на запитання, у яких місцях розташовані бурти й вали, кому вони належать, у якому вони стані, їх довжина, ширина, висота, коли й ким насипані. Але багато запитань так і залишилися без відповідей. Документ тільки дає можливість бачити, що селітру поруч із Кобижчею добували не лише у вже вказаних місцях, а й у Борзні, Ніжині, Носівці, Мрині, Мені, Гоголеві, Русанові, Світильному².

Разом із селітроварінням у нашому краї набувало популярності млинарство. Згадаємо повість Тараса Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали». Там він писав, що за селом, на підвищенні махали крилами, ніби вели між собою жарку суперечку, два вітряних млини. Ці вітряки Кобзар міг бачити в ті часи в будь-якому населеному пункті України. Вони були невіддільною частиною сільських краєвидів. Підтверджує він це і в повісті «Наймичка», де також говорить, що такий вигляд мають майже всі села Малоросії з більшою чи меншою кількістю вітряків, які привітно махають своїми крилами стомленим подорожнім людям.

¹ Там само, с. 1–3.

² Там само, с. 4.

³ Там само, с. 6.

¹ ДАЧО, ф. 128, оп. 1, с. 844а, арк. 161–162.

² Там само, арк. 163–164.

Вітряк — с. Лісове, Ніжинський р-н, Чернігівська обл., кінець XIX ст. Корпус зведений на масивних підвалинах («братах») у зруб з соснових та вільхових плах, зі стовпом зв'язаний «братами» і масивною балкою («бабою»), врубаною в корпус на рівні високо розміщеної підлоги. Перед дверима — піддашок на стовпцях. Дах трисхилий, на кроквах, критий соломкою. Споруда подібна до поширеної на Чернігівщині традиційної комори, в якій розміщено обладнання з валом, крилами та колесом, «баклушею» з веретеном, кошем, жорнами на помості, скриненю для борошна. Мішки з зерном подавали на піддашок воротом. Місцева назва — «млинок».

Звісно, Кобижча тут не виняток. Навколо містечка з давніх часів розпочалося будівництво цих диво-машин. Вони не лише прикрашали довкілля, а й були рятувальниками від голоду, давали робочі місця і заробіток. Як свідчать історичні джерела, у 1766 році в Кобижчі було 33 млини, а у 1881 році їх уже працювало 167, а ще шість винокурень, 20 пасік. Додамо до цього неповного переліку 1544 клуні та сараї, 552 комори для зберігання хліба й утримання худоби.

На млинарському промислі не завжди можна було розбагатіти. Так, 9 жовтня 1910 року козаки Кобижчі Василь Трохимович Іванець, Андрій Якович Гурин й інші звернулися до губернатора з проханням зняти з них оклади, які накладає земська управа на їх млини. Причина звернення полягала в тому, що «в даний час у нашому містечку Кобижчі відкрилися парові млини міщанина Наринського, який забрав усі доходи, і наші млини зовсім пустують. Крім того, є ще паровий млин у пана Глуздовського, який розташований верст за шість від Кобижчі, і тому наші млини існують лише для себе — без ніяких доходів... І ми не в спроможності платити оклади...»¹. Звернення підписали Андрій Якович Гурин, Юхим

Григорів Болгак, Данило Іванів Цирень, Сава Іосиф Бабка, Іван Климентійович Ройок, Ладимир Савич Глушко, Григорій Іванов Ярмоленко. Вони були неграмотні, і замість них розписався козак Василь Дмитров Зленко.

Управа відповіла козакам, що вітряні млини в повіті обкладали земськими зборами до 1906 року включно в значно більших від нинішніх розмірах, бо окладена дохідність їх була визначена постановою земських зборів у 12 відсотків вартості споруд та інвентарю. А саме для вітряків із жорнами в чотири четверті 8 рублів, в 5 четвертей — 11, у шість четвертей — 17, у 7—24, у 8—36 рублів. Постановою ж зборів 1906 року обкладена дохідність була визначена в 5 відсотків вартості споруд й інвентарю, тобто знижена на 7 відсотків. Отож управа вважає клопотання козаків Кобижчі таким, що не заслуговує на увагу. Нехай там як, а млинарський промисел існував у Кобижчі досить довго.

Серед промислових об'єктів дореволюційного періоду Кобижчі можна також назвати й винокурні. Так, «Черниговские губернские ведомости» 1850 року писали, що 15 квітня того року в містечку Кобижчі згорів винокурений завод поміщика Неверовського та належні до заводу три сараї, а також будівлі селян Жеребила, Романенка, холодні будівлі та п'ять селянських хат поміщика Мандрики, сарай із хлібом і два селянські сараї графа Кушельово-Безбородька, хати козака Жеребили й солдати Жеребилової та сараї козаків Домороцького і Скалозуба; збитків завдано на 3,272 рубля (вказана газета, частина неофіційна, № 21).

Є підстави твердити, що поміщик Неверовський відродив свою винокурню. В згаданій вже книзі Домонтовича, виданій 1865 року, цей завод називається як чинний і який у 1860–1861 рр. купили в нього пані Мандрикіна та пан Мандрика. А ось в довіднику до карти млинів, винокурених, пивоварних, маслобойних фабрик і заводів губерній Київської, Волинської, Подільської і Чернігівської, виданому 1912 року, записано, що винокурних підприємств у нашій губернії немає, а пивоварних — вісім. Таку інформацію можна піддати сумніву хоча б тому, що цей довідник називає тільки один млин і один маслобойний завод у Вороньках. З історії відомо, що такі промислові об'єкти в той час були і в інших регіонах губернії, зокрема і в Кобижчі. До речі, з розповідей старожилів Кобижчі, записаних кілька десятиліть тому, відомо, що заможні селяни з житнього борошна виготовляли солод і здавали його на винокурню пана Неверовського для подальшої обробки. Сама ж винокурня стояла біля річки на виході із села у ліс. Неподалік від винокурні на річці стояв і водяний млин.

¹ ДАЧО, ф. 145, оп. 3, с. 719, арк. 1–4.

Ой там, на товчку, на базарі

Свого часу про кобижчанські базари та ярмарки йшла добра слава далеко за межі містечка

А в кобижчанців руки справді золоті.
І працювати здатні геть усі майстри.
Ще й торгувати вмілі мастаки;
Вже в сиву давнину тут ярмарки були,
І добре знані різні купці
На базари кобижчанські
Аж із Ростова та Царграда спливавсь люд...

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Невідомо, чи на цих торжищах будь-коли жінки чоловіків продавали, про що співається у відомій народній пісні. Відомо тільки те, про що писав вище. У Кобижчі зафіксовано факт, коли поміщик Брилевич чи то виміняв, чи то продав сім'ї Овдіїв і Ботинів на борзих гончаків. Але грошово-торгові відносини в селі почали розвиватися з глибини століть. Цілком логічно допустити, що ще перші поселенці-язичники провадили примітивний товарообмін, без якого не можна було прожити. Далі цю справу продовжили нові покоління кобижчанців, багато представників яких мали справді золоті руки.

Основною формою ведення внутрішньої торгівлі в Україні були ярмарки і торги. В згадуваній книжці Петра Кулаковського з високою ймовірністю до переліку міст проведення ярмарків у кінці XVI і на початку XVII ст. зараховано Ромни, Погар, Батурин, Конотоп, Борзну, Носівку, Мену. З меншою — Глухів і Кобижчу. Як бачимо, Кобижча знову стоїть поруч із гетьманською столицею. Це свідчить про значну роль поселення в історії Чернігово-Сіверщини і всієї тодішньої України.

Значна активність купців цих міст як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, неминуче позначалася на зростанні їх торгового значення і його правовому закріпленні. Зважаючи, що різні привілеї одержували міста, які були нещодавно засновані або потерпіли від надзвичайних ситуацій чи обставин, можна припустити, що й Кобижча, якщо й не мала ще права на проведення ярмарків, то розвивала торгівлю за допомогою щотижневих торгів. Останні хоч і виникали, як і ярмарки, згідно з привілеями, але найчастіше появлялися спонтанно, внаслідок органічної потреби громади. Як стверджує Михайло Грушевський, у зв'язку з цим слід гадати, що кожен населений пункт, який мав статус хоча б містечка, забезпечував проведення щотижневого торгу. Встановлювати право торгу могли не лише внаслідок королівських привілеїв, а й безпосередні володільці населених пунктів чи їх війти¹.

У Кобижчі, як і в сусідніх містечках, торгували залізом, крицею, медом, дьогтем, віршовками, тканинами, полотном, шкірою, чоботами, тютюном, рибою, сіллю, всіляким посудом, овочами, фруктами з власних земельних наділів, дерев'яними виробами й іншим крамом. За все це сплачували мито. Особливої популярності тоді набувала торгівля тютюном і махоркою. У 1861 році варшавські купці купили в Чернігівській губернії до 60 тис. пудів тютюну. Того самого року в нашій губернії виробляли до 500 тис. пудів цього товару. Тютюн із наших країв продавали до Москви, Риги, Мінська, Варшави. У 1865 році Київ уперше отримав замовлення з Кракова купити 60 тис. пудів тютюну².

Характерною особливістю того періоду розвитку торгівлі є регулярні звіти представництва місцевої влади губернатору про ціни на місцевих базарах.

Тепер замислимося, чи праві російські історики, які переконують нас, що їх імператор Петро «прорубав вікно у Європу»? Адже Україна торгувала з Європою ще задовго до продажу туди тютюну. Гірше того: саме Петро заборонив Україні торгувати з Європою. Тобто, як казав Іван Франко, закрив нам туди широко відкриті ворота й робилося це в інтересах російського купецтва. Послідовниця Петра Єкатерина «вторая» пішла ще далі. Аби створити сприятливі умови саме для московських купців, вона ввела для євреїв так звану «черту оседлости». Звісно, це зачепило й інтереси євреїв Кобижчі, яких тут жило чимало і які зарекомендували себе справжніми комерсантами. У 1915 році головнокомандувач царської армії наказав відселити всіх євреїв із тилової зони, зокрема й із Кобижчі, далеко на Схід імперії.

¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. VI, с. 103.

² Домонтович М. Материалы для географии ... с. 200.

Додам, що єврейська громада в Кобижчі була чисельною й після жовтневого перевороту в Петрограді. У звіті про проведення кампанії з боротьби з наслідками голоду в Кобижчанському районі від жовтня 1923 року є список осіб, які мають право на голодний пайок нетрудового і трудового неорганізованого елементу у волості. У цьому списку аж 78 прізвищ¹.

Згідно зі статистичними даними за 1858 рік, у Кобижчі проходили ярмарки:

- Георгіївський (23 квітня), на який привозили товарів на 5600 рублів і продавали — на 3100;
- Іллінський (20 липня) — привозили на 5100, продавали — на 1900;
- Михайлівський (8 листопада) — привозили на 2900 і продавали товарів на 1800².

Звичайні щотижневі базари проходили в селі на спеціально відведеному торжищі в центрі, а ярмаркували за селом на толоках. До цього додам, що в цей період ярмарки були і в сусідніх містечках — Новому Бикові та Новій Басані.

«Черниговские губернские ведомости» 1853 року писали про торгівлю та торгові пункти в Малоросії, що «в полку Київському в м. Кобижчі також було три ярмарки, апреля 23, в день Георгия, 20 июня — в день Илии и 8 ноября — в день Михаила, продолжавшиеся по дню, наезжали из Нежина, Козельца, Прилук, Чернигова и окрестных мест с сукнами и другими лавочными товарами, также с солью, рыбою, водкою и другими потребностями»³.

Ярмарки в Кобижчі, як і в інших містечках тогочасної України, переживали підйоми й падіння. Вказана газета у 1861 році розповіла про 66-те засідання чернігівського губернського по селянських ділах присутствія від 22 листопада. Там слухали доповідь Г. П. Галагана «по предмету составления списка городов и местечок, в коих местная торговля или промышленность и густота народонаселения обеспечивают выгодным сбыт произведений и выплат заработка». На основі детальної доповіді Г. П. Галагана в Козелецькому повіті такими визнані містечка Олишівка, Нова Басань, міста Кобижча та Новий Биків⁴.

Тема проведення кобижчанських ярмарків стала предметом обговорення на сесії Козелецьких земських зборів 21 жовтня 1914 року. На

цьому засіданні гласний від Кобижчі й волості П. П. Шпиг заявив, що Бобровицьке товариство внесло клопотання про заснування Марковецького ярмарку, а проміжок між цим ярмарком і ярмарком у Кобижчі становитиме тільки два-три дні, а саме 23–25 квітня. Якщо такий ярмарок у Бобровиці затвердять, наголошував Шпиг, то ярмарок у Кобижчі буде повністю підірваний, а Бобровицький — теж не матиме ніякого значення. Саме тому гласний Шпиг «просит пристановить ходатайство о разрешении новых ярмарков в Бобровице. Пока не будет представлен приговор о закрытии Марковской ярмарки»¹. Додам, що інший гласний, відомий у той час поміщик Бобровищини, і великий меценат Андрій Андрійович Ракович повністю підтримав думку гласного П. П. Шпиґа, і він «вообще не находил необходимости в открытии в Бобровице пяти ярмарков, когда в круге на 7–15 верст и в этот же период времени существуют ярмарки по другим поселениям...»².

Ярмарки в Кобижчі і в інших селах району тривали аж до середини 1960-х років. Вони були досить велелюдними. Тепер не ярмаркують ні в Кобижчі, ні в Бобровиці, ні в Новій Басані, ні в Новому Бикові. Їм на заміну прийшли звичайні базари. В Кобижчі вони офіційно проходять у неділю, середу та п'ятницю. Але такого масового скупчення продавців і покупців на них уже не побачиш.

Поступово в Кобижчі розширювалася й торгівля. Відкривалися корчми, шинки, лавки. Ці торгові точки були в основному приватними, але горілчану й винну галузі тримала в руках державна казна.

Історія зберегла нам «Список казенных винных лавок в Черниговской губернии с 1-го июля 1896 года для продажи казенного вина в опечатанной посуде»³. У Кобижчі того року торгували вином три казенні лавки. Вони були другого розряду. Для порівняння скажу, що в Бобровиці, Олишівці, Новій Басані було тільки по дві лавки і теж другого розряду. По одній винній лавці третього розряду було дозволено мати в Новому Бикові, Браниці, Рудьківці, Ярославці, Ядлівці, Озерянах, Щаснівці, Вороньках, Веприку, Козацькому, Петрівці, Старому Бикові, Свидовці, Марківцях, Старій Басані, Пісках, Козарах, Селищі, Держанівці, Хрещатому. Казенних лавок для продажу вина першого розряду в навколишніх краях було всього дві. Одна з них торгувала вином у Козельці.

1 Відділ Державного архіву Чернігівської області в місті Ніжині (далі — ВДАЧОН). Ф. р. 5308, оп. 1, с. 19, арк. 19.

2 Черниговские губернские ведомости. 1859 р., № 39.

3 Там само, № 11.

4 Чернігівські губернські відомості, 1861 рік, № 52.

1 ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 581, арк. 53 зв.

2 Там само.

3 Черниговская памятка. Карманная справочная книжка на 1896/97 год. Ч. 1896, с. 231.

Не заблукати в лабіринтах історії

Кобижча на зламі епох: від реформи 1861 року до революційного вибуху 1917 року

Велична і свята, моя ти Україно.
Лише тобі карать нас і судить!
Нам берегти тебе, Соборну і єдину,
І нам твою історію творить!

Ліна КОСТЕНКО

Стан українського села на початку ХХ ст

Уже в середині ХІХ ст. соціально-економічне становище Російської імперії, особливо ситуація на селі, волали про радикальні зміни. Час настав взимку 1861 року, коли Маніфестом імператора Олександра ІІ розпочали низку реформ різних галузей суспільного життя. Земельна реформа 1861 року руйнувала станові обмеження, надаючи селянам право купувати землю, торгувати, займатися промислами, провадити підприємницьку діяльність. У межах селянства почали формуватися такі основні соціальні групи:

- селяни-підприємці;
- селяни, які зберігали традиційний спосіб життя та цінності аграрного суспільства;
- сільськогосподарські робітники — нова соціальна каста, що почала формуватися внаслідок масового зубожіння селянства.

Більшість поміщиків в Україні вважала за доцільне прив'язати селянина до невеликого клаптика землі, щоб потім використовувати його як наймита з наділом. Під час землеврегулювання частину селянських

земель (28–31 % за офіційними даними) було «прирізано» до маєтків, а поміщики прагнули дати селянам гірші ділянки. Натомість за одержану у своє володіння землю селяни повинні були виплачувати поміщику компенсацію грошми або відробляти повинності. Виплату компенсації було розтягнуто на 49 років і скасовано аж 1906 року. Ціна землі свідомо була завищена; загалом селянству довелося сплатити поміщикам на 50 % більше від справжньої вартості. Внаслідок проведених перетворень, за статистичними даними 1877 року, в Україні налічувалося 43 млн десятин землі, які відповідно розділялися між такими соціальними групами землевласників:

- поміщики — 17 млн;
- духовенство й іноземні піддані — 2 млн;
- купці — 0,5 млн;
- державні установи, церква, монастирі — 3,6 млн;
- селянство (1,95 млн селянських дворів) — 20 млн десятин.

Характерною рисою становища місцевого селянства було те, що кріпацтво на Лівобережній Україні мало набагато коротшу історію й набуло тут меншого поширення, ніж у Росії, Правобережжі чи Білорусії. Українські селяни, закріпачені наприкінці ХVІІІ ст., аж до самої ліквідації кріпацтва становили меншість місцевого населення: згідно з даними останньої ревізії (1857) у Чернігівській губернії їх було 45 %. Поза кріпацьким станом залишалися козаки, переведені в статус державних селян. З кінця ХVІІІ ст. й аж до середини ХІХ ст. вони становили майже третину місцевого населення. Як державні селяни козаки сплачували четвертину своїх прибутків у податок державі, підпадали під дію загальних рекрутських законів і були «прикріплені» до землі, не маючи права покинути свого господарства без паспорта. Але вони не знали поміщицької експлуатації.

Іншим суто українським явищем було переважання індивідуального селянського землеволодіння над громадським. Українські селяни, на відміну від російських, майже не знали громадської форми землеволодіння. Громада була надзвичайно слабкою в Україні, тут панувало спадкове індивідуальне землеволодіння. Це спричинювало сильні власницькі настрої серед селянства. У 1865 році 68 % в українських (південних і центральних) районах Чернігівщини були приватними і передавалися у спадщину.

А тепер на цьому тлі розглянемо розвиток Кобижчі.

У 1866 році в Росії був проведений перший загальний перепис населених місць у 500 і більше жителів, де було вказано, скільки було всього наявного в них населення і кількість жителів переважного віросповідання.

У 1866 році в Кобижчі — 1478 дворів, 7826 жителів, чотири церкви, каплиця, три винокурних заводи, три ярмарки, базари. Працює понад десяток торгових лавок.

У 1895 році було збудовано Савинську трирічну земську школу, яка до цього тіснилась у церковному приміщенні. У 1896 році в новозбудовану типову споруду на 15 ліжок поблизу центру містечка перейшла лікарня. В штаті лікарні був один лікар і фельдшер. З 1870-го по 1920 рік лікарнею завідував Іван Іванович Зеленін. 1901 року в Кобижчі збудували Успенську церкву.

Унаслідок бурхливих соціально-економічних перетворень початку ХХ ст. й активних демографічних і міграційних процесів кількість населення Кобижчі швидко змінювалася.

Тисячу дев'ятсот третього року в Кобижчі зареєстровано 16 тис. жителів. У 1908 році тут мешкало 13 397 жителів. За віросповіданням вони розділялися так: православних — 12 904, інших християн — 5, юдеїв — 478. За соціальним станом: нащадкових дворян — 39, особистих дворян і чиновників — 39, духовного звання — 9, почесних громадян і купців — 49, міщан і цехових — 522, козаків — 8875, селян — 1804, інших — 2060 осіб. Дітей дошкільного віку було в містечку 1034. Навчалось в початкових училищах 360 дітей, без здобуття освіти було 674 дитини.

Для порівняння: у Козельці в цей час жило 4834 осіб, Олишівці — 4754, Бобровиці — 5871, Новому Бикові — 3744, Новій Басані — 7799 душ. У місті Кролевці — 16 347, Бахмачі — 9817, Батурині — 5327, Острі — 7566, Гоголеві — 8500 душ¹.

Ці самі архівні дані говорять нам про те, що в Кобижчі в цей рік працювало двокласне сільське училище Міносвіти, земське училище, церковно-приходська школа. Запроєктовано відкрити чотирикласне міське училище (тут є дописка, що це училище бажано відкрити якомога швидше).

У 1909 році село займало площу 3000 десятин землі, воно мало 127 вулиць, його довжина 98 верст, 3170 дворів, у яких 3050 хат були вкриті соломною. Жителів було 13 925, працювала приватна аптека, людей обслуговували 20 візників. Цього самого 1909 року в Кобижчі постало питання про відкриття телеграфу.

На цей час у Кобижчі створився надлишок робочої сили. Не виручала навіть близькість залізниці та розвиток кустарних промислів і місцевої промисловості. Кустарне виробництво Кобижчі налічувало 45 вітряків, більше як десяток олійниць, круподерні, чинбарні, кузні й ін. Майже кожен господар сіяв льон і коноплі для виготовлення домотканого полотна.

Взимку майже в кожній сільській хаті встановлювали верстат для ткання полотна, доріжок, скатертин й іншого домашнього начиння. Цим займалися всі члени родини — тіпали льон чи коноплі, микали клоччя, сукали нитки, вирізали цівки з бузини. Матеріально-побутові потреби населення задовольнялися кустарним виробництвом: вітряні млини, олійниці, крупорушки, чинбарні, кузні, ткацькі верстати.

Доречно скажу, що ткацтво в Кобижчі укоренилося із сивої давнини й набуло особливого поширення. Журнал земських зборів Козелецького повіту від 1894 року розповідає, що ще влітку 1893 року в село привезли два ткацьких верстати-самольоти. Саме вони й започаткували тут промислове ткацьке виробництво. До того часу 92 ткачі виготовляли тільки грубі та вузькі полотна. Домашнє ткацтво ще було поширене в 1960–1970 рр. Верстати та начиння взимку складали в багатьох хатах і ткали доріжки, рядна, рушники. Згодом ткацтво витіснилося промисловим виробництвом тканин.

Наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. села в Україні, зокрема й Кобижча, бурхливо розвивалися.

Збільшувалася кількість господарств. Землю кобижчанці дробили між спадкоємцями. Це призводило до зубожіння родин. Поміщики не бажали добровільно віддавати захоплені ними землі. По-друге, поруч із зубожілими росла верства заможного сільського населення. Посилилось розшарування села. Виникли заможні господарства, які мали від сорока до ста десятин землі. До 1917 року в Кобижчі вже налічувалось майже 200 господарств, названих куркульськими. Заможне селянство за найменшої можливості через Селянський банк купувало землі. У 1908 році в Кобижчі розпочало працювати кредитове товариство, де селяни під відсотки позичали гроші. Але основними клієнтами товариства були представники духовенства та поміщики з дворянами.

На тлі загального економічного зростання в селі й далі панували бідність, неписьменність, знахарство, а епідемічні хвороби косили життя селян. Їх господарства потерпали від викупних платежів, які тривали у Кобижчі до 1895 року, непосильних податків, розорялись від земських і страхових платежів, від податків на гас, ситець, сіль. До того ж селяни не користувались ніякими політичними правами. З уведенням у 1889 році інституту земських начальників ще більше посилювався нагляд за людьми. У волосне правління обирали від семи сільських громад угодних земству представників, а на сходах громад і далі верховодила сільська буржуазія.

У Кобижчі бідували не тільки селяни. Криза в імперії негативно відбилася й на козаках, які в селі завжди вважались більш-менш заможною верствою населення. За архівними даними, товариство козаків містечка

¹ ЦДІАК, ф.7 07, оп. 159, с. 61а, арк. 58–59 зв.

Кобижчі мало на 1905 рік 96 рублів 31 копійку недоїмки повітового збору, 29 рублів 35 копійок — губернського, 4 рублі 39 копійок — дорожнього. Крім того, вони мали відшкодувати пеню відповідно 70,8, 21,12 і 0,60 рублів. А всього товариство заборгувало 221 руб. 85 коп.¹ На той час це була немала сума.

Суттєвою складовою розвитку сільськогосподарського виробництва на межі XIX–XX ст. був кооперативний рух. Він, як стверджують дослідники, зародився в 60-х роках XIX ст. На Чернігівщині процесом розвитку спілок опікувалося земство. Приємно, що в цих процесах найближча до Кобижчі округа не пасла задніх. У 1902 році «Земський збірник» надрукував доповідь лікаря М. Масютина «Про кооперацію», яку він виголосив на засіданні Новобасанського сільськогосподарського товариства. Доповідач повідав слухачам приклади, які свідчили, що, об'єднавшись у кооперативи, люди вийдуть на шлях економічного добробуту. Правда, він посилався більше на досвід європейських країн, а щодо українських селян він обмежився невтішним прогнозом, оскільки за складом свого характеру вони не люблять новизни й намагаються жити по віддаваному заведеному порядку, як жили їх діди і прадіди.

В Чернігівській губернії швидкими темпами розвивалася також споживча кооперація. Якщо у 1904 році були зареєстровані 33 товариства, то в 1907-му — вже 78. Того ж року в Чернігові відбувся з'їзд перших кооператорів. В одному з ухвалених на з'їзді документів наголошувалося, що в середовищі «трудової буржуазії», і в численних колах землевласників яскраво виявляється усвідомлення того, що боротьба з важкими економічними умовами життя для землероба має проводитися спільними зусиллями, шляхом кооперації.

У розпал літа 1905 року в Чернігові земська управа приступила до розгляду питання щодо активізації кооперативного руху. Чернігівські земці продемонстрували непогану поінформованість про розвиток кооперації в Західній Європі й дійшли висновку, що вона є значущим чинником у прогресі сільськогосподарського життя. Не було для них новиною і тяжке економічне становище, і низький ступінь культурності сільського господарства губернії. Разом із тим вони узагальнили певний досвід розвитку кооперації на теренах Чернігівщини, де на початок XX ст. Існувало 19 спілок. Найактивнішими у земстві визнали і оголосили про це всенародно спілки в Ніжині, Володьковій Дівиці, Ярославці, Старій Басані та Кобижчі².

¹ ДАЧО, ф. 145, оп. 3, с. 307, арк. 297.

² Демченко Т. П., Онищенко В. І. Нариси історії Чернігівщини 1900–1917 рр. Вип. 3, Ч. 1988. с. 16.

Сільськогосподарське товариство Кобижчі майже з перших кроків роботи дбало не тільки про розвиток аграрного сектора містечка. У 1903 році воно попросило в земства субсидію на будівництво лазні. В дискусію щодо цього вступили голова зборів А. А. Ракович, гласні Івненко, міський голова Козельця Горячко, голова Управи Глуздовський, священник — отець Страдомський. Збори постановили перенести розгляд цього питання на інше засідання зборів. Воно відбулося, і там ішла мова про виділення Кобижчі 300 рублів безповоротної субсидії саме на облаштування лазні. Але поставили умову, аби товариство козаків і селян містечка зробило «приговор» про її будівництво. Взяли до уваги «обширність» Кобижчі й готовність місцевого сільського товариства зі свого боку взяти на себе витрати з облаштування суспільної лазні. Повітова управа просила земські збори надати товариству Кобижчі матеріальну допомогу з коштів повітового земства. Дали безповоротну субсидію в сумі 200 рублів.

Земство вирішило узагальнити досвід роботи кобижчанців у 1908 році й розповісти про нього всій губернії через «Земський збірник». До того ж визначалося, що діяльність сільськогосподарського товариства поширюється на Кобижчанську волость, частину Бобровицької (с. Браниця), Вороньківську та частину Ніжинського повіту (хутори). Всіх членів товариства — 65. За 1908 рік діяльність товариства виразилася в облаштуванні загальних зборів, організації сільськогосподарських читань і показово-дослідних полів (застосування штучних добрив), в облаштуванні з допомогою губернського та повітового земств сільськогосподарської виставки, в продажу населенню продовольчого жита, сільгоспмашин і знарядь, городнього та квіткового насіння, насіння польових, кормових трав і коренеплодів.

Протягом 1908 року відбулося шість загальних зборів, на яких були присутніми в середньому 25 осіб. Засідання загальних зборів відвідували члени товариства, приватні особи, повітовий агроном. Зрідка були присутніми на них губернський агроном, інспектор сільського господарства, ніжинський повітовий агроном, почесні члени товариства. Повітовий агроном завжди брав участь у справах товариства, забезпечував його корисними даними та вказівками.

На своїх засіданнях товариство обговорювало поточні справи, потреби, виробляло клопотання перед Міністерством землеробства про виділення товариству безоплатно у вигляді наочних посібників сільськогосподарських машин: рядкової комбінованої сівалки — для проведення дослідів зі штучними добривами рядковою сівбою, куколезбірника (трієра) й сортування — для облаштування в зоні своєї діяльності зерноочисного пункту.

Товариство бачить величезну потребу населення у ветеринарній допомозі й попросило повітове земство про утворення в Кобижчі ветеринарного пункту. Це прохання товариства було задоволено земськими зборами.

Далі товариство, яке бачило масовий падіж свиней від бацилярної бешихи, виклопотало перед повітовою земською управою відрядження земського ветеринарного лікаря для щеплення від бешихи свиней, які належать приватним особам і які бажали зробити тваринам таке щеплення. Потреба в проведенні щеплень бацилярної бешихи може виникати часто, відрядження ж земського лікаря управою супроводжується неминучим уповільненням часу, від чого може загинути велика кількість свиней. Товариство взяло це до уваги й просило земську управу виклопотати дозвіл проводити щеплення бешихи не лише ветеринарному лікарю, а й ветеринарному фельдшеру.

Товариство ухвалило клопотання про організацію в Кобижчі тимчасових курсів ткацтва. Це прохання товариства земські збори відхилили — причина полягала в тому, що в земства відсутні дані про ступінь розвитку ткацтва в Кобижчі.

Досвід застосування піщано-цементної черепиці як покрівельного матеріалу хліборобами Козелецького повіту й Остерського земства довів практичність і повну придатність її для дахів селянських господарських і житлових будівель. Виготовлення й продаж населенню цементної черепиці за її собівартістю можуть принести безсумнівну протипожежну й економічну користь, бо дах із черепиці обходиться дешевше проти залізної й повністю вогнетривкий. Саме тому товариство постановило просити повітову земську управу підтримати клопотання товариства перед земськими зборами про придбання для товариства верстата для виготовлення черепиці та про постачання товариству цементу для першого досвіду. Земські збори клопотання товариства задовольнили.

Через недорід хліба у 1908 році товариство, за прикладом попереднього року, постановило просити повітову земську управу надати можливість товариству перепродати населенню харчове жито, придбане земською управою за кошти урядового кредиту.

На одному із засідань було порушено питання про відкриття споживчої лавки. Проте збори через відсутність у містечку досвідченої в цій справі людини відмовили, бо могла б виникнути серйозна конкуренція з боку місцевих торговців — вести справу самостійно не варто, а краще приєднатися до Бобровицького споживчого товариства, яке відкриє філіальне відділення в Кобижчі з 1909 року.

Щоб допомогти населенню у придбанні сільськогосподарських машин й обладнання, були вироблені умови розстрочки платежу. Товариство

постановило й далі просити земську управу надати йому можливість проводити досліди з мінеральними добривами під коноплі й озиме жито під час сівби 1909 року.

При товаристві працювала бібліотека, послугами якої могли користуватися всі члени товариства. Бібліотека час від часу поповнюється земською управою та сільськогосподарськими журналами, які передплачує товариство.

У 1908 році товариство запросило секретаря-спеціаліста із сільськогосподарською освітою, в обов'язки якого входить ведення листування товариства, ведення бухгалтерських книг по торгових операціях товариства, завідування бібліотекою, дослідними полями, сільгоспскладом тощо.

Дослідні поля 1908 року заклав секретар товариства згідно з інструкцією, наданою повітовим агрономом. Було закладено 11 ділянок. Досліди були не досить вдалим, бо точних цифрових даних зібрати не вдалося через догляд завідувача полів у період дозрівання й збирання деяких культур. Секретар заклав ще один дослід самостійно — були посіяні коноплі під мінеральне удобрення поруч із неудобреною ділянкою. Результат одержали неочікуваний: на виставці цей досвід був визнаний дуже вдалим, хоч цифрові дані відсутні через означену вище причину й через відсутність ситуаційного плану.

Про один із дослідів удалося зібрати дані завдяки більш-менш свідомому ставленню до цієї справи господаря ділянки — це дослід із сівбою вівса. Результат дослідів був такий: овес було посіяно після жита на землі, на яку ніколи не вносили гній, староорній. Сівба була 21 квітня 1908 року в кількості 2,5 пуда на 600 кв. саж. Із розрахунку 10 пудів на десятину. Досвід показав, що неудобрена десятина дала б 46 пудів зерна і 37 пудів соломи, що коштувало грошима 30 рублів. На удобреній повним штучним добривом зібрали 79 пудів зерна і 63 пуди соломи вартістю в 51 руб. 60 коп. Різниця виходить в 21 руб. 60 коп.

У 1910 році земство відкрило кілька дослідних станцій, а наступного року заклали два поля в Носівці, для чорноземної і суглинкової частини губернії і в Новозибкові. Цього самого року Кобижчанське сільськогосподарське товариство звернулося до Козелецького земства з проханням асигнувати гроші на облаштування дослідних полів. Земство погодилося. Гроші також виділили товариству в Старій Басані. А ось прохання кобижчанців про постачання їх сотенними воловими вагами земство відхилило. Не погодилося земство з проханням асигнувати гроші на видачу премій для облаштування одноденних виставок рогатої худоби в Кобижчі. Згодом земство задовольнило клопотання агронома земства про організацію при залізничній станції Бобровиця земського елеватора.

Продаж продовольчого жита товариство організувало з допомогою земської повітової управи. Жито продавав при коморі товариства завідувач. За визначенням товариства Кількість тих, хто потребував, становила приблизно в 10 тис. осіб. Жито одержували неодноразово, неоднакової якості, а тому й вартість була різною. Ціни коливалися від 1 руб. 25 коп. до 1 руб. 30 коп. Товариство нараховувало 5–6 коп. на пуд, якими гасилися витрати на доставку, продаж, розсіпку, усушку й облаштування засіків. За період із 15 лютого по 15 липня 1908 року продано 2880 пудів жита.

Діяльність комори в 1908 році не була живою й повністю не відповідала запитам через відсутність обігового капіталу. Тому товариство постановило просити повітову земську управу дати безвідсоткову позику в 500 рублів і поручительство за товариство перед фірмами, які торгують сільськогосподарськими машинами й обладнанням, до 500 рублів. Крім того, товариство постановило брати товари зі складу за векселями приватних осіб.

Участь товариства в сільгоспвиставках виразилася у віддачі під виставку безоплатно своїх приміщень, у праці членів товариства з облаштування й організації виставки і в залученні експонентів.

Кошти товариства 1908 року становили:

- залишок по касовій книзі — 75 руб. 02 коп.;
- членські внески — 20 руб. 02 коп.;
- допомога від повітової земської управи на завершення будівлі та на утримання секретаря — 475 руб.;
- допомога від губернської земської управи — 200 руб.;
- усього: 770 руб. 02 коп.;
- прибуток товариства за 1908 рік виразився в сумі 5647 руб. 59 коп.

Зі складу товариства продавали чавун, вироби із заліза, фарби, варену олію, коси, машини, обладнання, плуги. Товариство також продавало насіння городніх овочевих культур, трав, буряків, жита. Ще раз наголошується, що загальний торговий обіг сільгоспскладу був 5309 руб. 13 коп.¹

Дослідники розвитку кооперації на Чернігівщині стверджують, що земства для демонстрації новачій використовувало можливості сільськогосподарських товариств. Через ці товариства продавали сільськогосподарські машини та знаряддя праці. Особливо виділилося Козелецьке земство, а в ньому одними з найактивніших були товариства в Кобижчі, Старій Басані, Новому Бикові, Новій Басані, Вороньках.

У Кобижчі досить активно працювали й сільськогосподарські курси. У 1911 році автор публікації в журналі «Селянин» пише, що йому вдалося

провести кілька днів у Кобижчі й відвідати курси. Його завжди вражала переповненість приміщення, розрахованого на 120–150 осіб. Воно не завжди вмещувало всіх охочих, і багатьом доводилося повертатися додому. Автор далі доходить висновку про те, що лектори дуже добре знали місцеві умови господарювання, ні на хвилину не забували, хто є їх слухачами.

Стаття в «Земском сборнике Черниговской губернии» свідчить, що для слухання лекцій записалося 76 осіб. Крім записаних, курси відвідували багато охочих, і загальна кількість слухачів коливалася від 50 до 150. Остання цифра була постійною в завершальний період, коли читали курс скотарства й садівництва.

Записаних до списку слухачів курсів можна розділити на такі категорії:

- *Вік.* До 60 років — 5 осіб, від 50 до 55 років — 6, від 40 до 46 — 15, від 35 до 40 — 20, від 30 до 35 — 10, від 25 до 30 — 6, від 20 до 25 — 6, від 18 до 20 — 8 осіб;
- *Звання.* Нащадкових дворян на курсах було 13, міщан — 2, особистих громадян — 2, селян — 15, козаків — 44 особи.
- *Освіта.* Жіночу гімназію закінчили 4 особи, 4 класи гімназії — 1, духовну семінарію — 2, технічн. с.-г. — 1, ветеринарну школу — 1, домашню освіту мали 17 осіб, міністерське двокласне училище — 10, сільську земську школу закінчили — 22, школу грамотності — 18 осіб;
- *Заняття.* Сільське господарство — 22, сільське господарство і бджолярство як допоміжне — 11, сільське господарство і теслярство як допоміжне — 7, теслярство й сільське господарство як допоміжна галузь — 3, сільське господарство й садівництво — 24, вчителів — 5. Садівництво та сільське господарство як допоміжна галузь — 3, ветеринарний фельдшер — 1, медичний фельдшер — 1, секретар сільськогосподарського товариства — 1, вільний художник — 1 особа;
- *Надбання* 100 десятин землі мала 1 особа, 60 десятин — 2, 50 десятин землі — 5, 45 десятин — 6, 40 десятин — 6, 35 десятин — 8, 30 десятин — 10, 25 десятин — 11, 20 десятин — 7, 15 десятин — 4, 10 десятин — 5, від 3 до 5 десятин землі мали 4 особи і безземельних було 7 курсантів;
- *Віросповідання:* православних було 75 осіб, євреїв — 1 особа.

Показовою є також програма курсів¹.

Інспектор сільського господарства в Чернігівській губернії К. І. Тархов, який прочитав 18 годин із питань фізіології рослин; вода, світло, повітря та їх значення для ґрунту, про гній, про мінеральні добрива, обробіток ґрунту, сівозміни.

Повітовий агроном Козелецького земства А. В. Мансуров за 10 годин прочитав теми про насіння та бур'яни, ярі й озимі рослини, про ручну

¹ Земский сборник Черниговской губернии. 1910 г. № 1—6. ч. 1910, с. 116—122.

¹ Земский сборник Черниговской губернии. 1911 г.

й механічну сівбу, про злакові та бобові культури, травосіяння приватне і загальне: культура тимофіївки, конюшини, люцерни, еспарцету.

Спеціаліст із бджільництва П. Б. Утушкін за 10 годин прочитав курс практичного бджолярства з практичними заняттями.

Спеціаліст із тваринництва С. І. Іванов за 20 годин прочитав загальний курс скотарства. Він розповідав про життя тварин, про рогату худобу, годівлю (кормові норми, контрольні спілки, кормові засоби), молочне господарство, виготовлення масла з практичними заняттями, де демонструвалися сепаратор і технологія виготовлення вершкового масла, створення маслоробних артілей, про вибір коня під час купівлі — з практичними заняттями, про вибір молочної корови й ознаки її молочності, про породи рогатої худоби, породи коней і конярство, про породи свиней і свинарство.

Інструктор із садівництва й городництва Н. Ф. Фришев за 21 годину прочитав курс садівництва — плодівництва й городництва. Мова йшла про життя дерев, садіння плодових дерев, облаштування розсадника, розбивку плодового саду, щеплення й окуліровку з практичними заняттями, догляд за плодовими деревами, про гній, компости, мінеральні добрива, сорти плодових дерев і ягідних кущів, городництво, плодосівозміни, приватну культуру городніх овочів.

Короткі зведення з птахівництва із задоволенням погодився прочитати Н. Ф. Фришев. До того ж він торкнувся питання про значення птахівництва в господарстві, породи курей, гусей і качок.

Крім означених панів лекторів товариство запрошувало А. А. Хохрякова — асистента при професорові Шиндлері Київського політехнікуму для читання лекцій із сільськогосподарського машинобудування та інструктора тютюнництва В. Н. Куриндіна для читання лекцій із цієї галузі, але через несприятливі обставини, що склалися, ці лекції при товаристві не відбулися.

Читання курсів проходили в глинобитному приміщенні, збудованому на спільні кошти місцевого кредитного товариства та сільськогосподарського товариства. Сторонні відвідувачі, слухачі курсів і лектори зазначають про велику зацікавленість населення до курсів.

Подекуди через товариства продавали знаряддя сільськогосподарської праці й техніки. Особливо тут відзначалося Козелецьке земство. У 1913 році зі своїх складів у Козельці та Бобровиці, через товариства в селах Нова Басань, Стара Басань, Кобижча, Чемер, Новий Биків, Олишівка, Держанівка та Вороньки воно продало різних товарів на суму 113 575 руб. — перше місце за виторгом посіли машини й реманент. Їх продали на суму 53,577 руб.

«Усілякі зборища на вулицях забороняються...»

Так розпорядився губернатор Чернігівщини після стихійних бунтів селян. Зокрема й у Кобижчі

Немало проблем на той час в нас було,
Й невтомно боролось стихійне село.
На зборах громад: «Мало прав у селян!»
І нагляд принизливий їм докучав.
Каральні загони в Кобижчу прибули,
Та спокій жандарми не принесли.
Селянські бунти хвилювали село,
Воно вирувало, гриміло воно...

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Початок нового століття було ознаменовано новими війнами російської імперії, яка все марила приростом нібито споконвічно своїх територій. Навіть якщо вони розташовані на території Китаю, Монголії, Японії. Ці держави розташовані далеко від Кобижчі, але війна й економічні негаразди зачепили своїм крилом і це село.

На фронти російсько-японської війни були мобілізовані й чоловіки з Кобижчі. Чимало їх не повернулося до отчих порогів. Окремі повернулися пораненими та скаліченими в боях за царя-батюшку й матінку-Росію. Серед них і Михайло Павлович Сташейко. Він вісім місяців був в оточенні в Порт-Артурі. Бачив, як топили флот. Крізь тіло бійця пройшло три ворожих кулі. Одна з них пробила легені, інші — пройшли поруч із серцем. Однак йому судилося вижити, і у віці 88 років він ще працював скиртоправом у місцевому колгоспі «Комунар».

Показовим є лист чернігівському губернатору від удови солдата-моряка, козачки містечка Кобижчі Мотрони Степанівни Горбачової від 10 листопада 1905 року. Вона пише, що її чоловік солдат-моряк Митрофан Горбач загинув поточного року в екіпажі «Камчатка» й залишив після себе малолітнього сина Микиту, який має від народження 4 роки. *«Средств мне к жизни моей и вышенаписанного сына сироты Никитки Горбач не оставив никаких...»* Через це, пише вдова, прошу провести дізнання про сімейний і майновий стан чоловіка мого, який загинув, моряка Митрофана Михеева Горбача, і потім зробити розпорядження про видачу мені (пособия) допомоги на виховання сина мого хоча би до 15-річного віку¹. У фондах архіву є ще один документ, який підтверджує слова вдови. Це список сиріт нижніх військових чинів, які загинули в російсько-японській війні в Козелецькому повіті. Там теж фігурує сирота Микита Митрофанов, батько якого Митрофан Михейов Горбач із Кобижчі загинув і не одержує допомоги. А загальна сума належної допомоги на 1 січня 1907 року становить 4 руб. 50 коп. Заодно скажу, що в цьому списку є й представник мого рідного села Козацького Володимир Юхимович Гринь, який також загинув у тій війні та у якого залишилися сиротами п'ятирічний син Григорій і трирічна донька Марія, на яких на 1 березня 1906 року прострочена виплата допомоги в сумі 30 рублів².

На початку XX ст. Чернігівщину, як і всю російську частину України, сколихнула хвиля селянських бунтів. Хрестоматійним був виступ селян у селі Виповзів, що ліг в основу роману Михайла Коцюбинського *Fata morgana*.

Селянський рух становив органічну складову революції 1905–1907 рр. Селянство було основною рушійною силою революції, що цілком зрозуміло для країни, де більшість населення становили селяни. Сільський чинник зумовлював особливості першої російської революції, робив її народною за характером вимог і набором засобів боротьби. Селянство надавало революції масовий характер, перетворювало її на справжню Жакерію. Окремі селянські виступи, що мали локальний характер, зливалися у єдиний потік народного протистояння державній машині.

Причиною селянської війни були хронічні неврожаї на зламі XIX–XX ст., і безземелля селянства, яке несло тягар викупних платежів і архаїчних феодалних повинностей. До причин селянської революції можна зарахувати постійний брак джерел зайнятості, прибутків, вимушене перебування сільських сімей на межі убогості й жебрацтва.

Селянська війна 1905–1907 рр. мала свої загальні та регіональні особливості. Загальним чинником стало те, що селяни діяли «агресивно, автономно, ефективно». Селянські виступи мали сезонний характер: висхідні періоди селянського руху припадали на літо.

Початок селянських заворушень в Україні припадає на весну 1905 року. Форми боротьби селян були традиційними, але мали масовий, демонстративний, зухвалий характер. Це — масові порубки лісів, незаконне захоплення й обробка землі, що не належала селянам (запашкам), вимоги знизити орендну плату, недозволений випас худоби. На цьому етапі селяни забирали збіжжя, реманент, провіант у поміщиків, власників цукроварень, винокурень.

Улітку виступи селян досягають свого піку. Рух охопив усі регіони України. Селянські заворушення за масовістю, характером дій набувають вигляду справжньої селянської війни, учасники якої мали свої цілі й стратегію. Сільські страйки селяни використовували, щоб залякати поміщиків, змусити їх продати землю заможним селянам. Невипадково заможні селяни підтримували страйки, годували їх учасників і свідомо використовували страйк як засіб «очищення» земель.

Улітку 1905 року селянські бунти охопили весь Козелецький повіт. Масовими були виступи селян у Новому Бикові, Новій Басані, Щаснівці, Петрівці, Вороньках. Не оминула хвиля протестів і Кобижчу.

Страйкова боротьба селян досягла найвищої напруги в липні 1905 року, коли загальний страйк тривав майже два тижні. Пікети із селянами-страйкарями роз'їжджали навколишніми селами й припиняли роботу в поміщицьких садибах. Про масштаб селянської війни в Україні свідчить той факт, що заворушення охопили всі українські губернії — 46 % повітів.

Новий спалах селянської війни припадає на жовтень, імпульс йому подали події в містах, виступи робітників, загальнонаціональний жовтневий страйк. На цьому етапі селянської війни форми боротьби стають агресивнішими, додається руйнівний чинник селянського протесту. Напади на маєтки, їх підпали стають звичайним масовим явищем. Епіцентром антипоміщицьких погромів стали Саратовська й Чернігівська губернії, звідси хвиля погромів поширилася по всій імперії. Підпали, розгроми стають основним знаряддям селянської війни. В листопаді й грудні тривали захоплення панських земель, лісів, конфлікти через орендні платежі, страйки.

У 1905–1906 рр. селяни Чернігівської губернії спалили до ста поміщицьких економій і розділили між собою життєві засоби, *«награбленные дворянскими хищниками»* (Ленін) у народів¹.

¹ ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 162, арк. 87.

² Там само, арк. 2–3.

¹ П. Кудлай. Крестьянское движение на Черниговщине в 1905–1906 гг. К., 1953, с. 20.

Зрозуміло, що уряд і місцева влада не могли не реагувати на такі «бунти». «Черниговские губернские ведомости» на видному місці друкують розпорядження губернатора О. Хвостова, у якому він посилається на розпорядження керівника Міністерства внутрішніх справ, у якому вся Чернігівська губернія з 29 жовтня 1905 року оголошується у стані посиленої охорони. Тому до загального відома доводилися видані ним обов'язкові постанови, яким заборонялися зборища на вулицях і площах, а також будь-які народні, громадські й приватні збори, які не одержали на те особливого дозволу. Особам, що не мають дозволу, заборонялося носити зброю. Будь-яке насильство над особою та майном буде захищатися військовою силою з використанням вогнепальної зброї¹.

У багатьох селах проти хліборобів, незадоволених своїм злидарським становищем, кинули війська. Так звані каральні загони, які з надзвичайною жорстокістю розправлялися з бунтарями, очолив сумнозвісний генерал Дубасов. З його ім'ям пов'язаний один із найдраматичніших епізодів в історії імперії — він досить жорстоко придушив грудневе збройне повстання в Москві. Генерал-ад'ютант Федір Васильович Дубасов мав прагнення відновити на всіх щаблях правління «тверду владу». Досить жорстоко придушував він і страйки селян на Чернігівщині. В його розпорядженні був Острозький піхотний полк у повному боєкомплекті. Всього ж у губернії перебувало 31,5 роти, 7 ескадронів і 7,5 сотень, не враховуючи артилерію і частин, які охороняли залізниці. Дислокувалося таке військо для придушення бунтарів і в Кобижчі. Однак чисельне «воїнство» не забезпечило спокою. В 1906 році селянська революція розгорталася за відомим сценарієм. Свого апогею селянська війна в імперії та Україні досягла влітку 1906-го. Селяни діяли агресивно. Наприкінці літа селянська боротьба пішла на спад, але це не означало кінця Жакерії. Ще один спалах селянської війни відбувся влітку 1907 року. Сутички, розправи, страйки, напади, пожежі й інші негаразди були притаманні й для громади Кобижчі.

Щоб відвернути увагу революційно налаштованих селян, збіднілий дворянин Григорій Барановський, торговець Дмитро Потоцький, який був чи не єдиним у містечку передплатником чорносотенної газети «Двуглавий орел», і заможний селянин Лука Єрмоленко вели пропаганду проти євреїв й організували пограбування торгових лавок. Згодом запалили й поміщицькі маєтки.

До утиску селян із боку сільської буржуазії та поміщиків, податкового тягара додалася заборона царського уряду української мови. Царський

жандарм міністр внутрішніх справ Валуєв навіть заявив, що ніякої української мови не було й бути не може. Свідомі українці не могли змиритися з такими висновками. Це викликало зневіру і зневагу до царського уряду. Нечисельна українська інтелігенція розпочала створювати політичні гуртки, на базі яких наприкінці XIX ст. виникли національно-патріотичні революційні партії. Вони ставили за мету проголошення самостійної України.

Під тиском революційних подій цар змушений був створити Державну думу. Українці мали в ній свою групу із сорока осіб. Вона обороняла права українського народу. В скликаній у 1907 році другій Державній думі вже працювало 47 депутатів-українців, головним гаслом яких була національна автономія України. Були навіть підготовлені законопроекти про місцеве самоврядування, про запровадження української мови у школах, судах, про земельну справу й охорону праці.

Документ від 1912 року доніс до нас звіт про вибори в Державну думу. У справі зберігається список виборців, які володіють землею від 30 до 200 десятин у межах Козелецького повіту та які мають право брати участь у першому відділенні попереднього з'їзду повітових землевласників. Список таких землевласників із Кобижчі відкриває статський радник Порфирій Герасимович Баранович. Він має 56 десятин 855 сажнів землі, яка обкладається земським збором. За ним записано статського радника Василя Яковича Бараненко-Брановицького. У нього 39 десятин землі. Далі в списку — дворянин Микола Іванович Жила. Він має 30 десятин 2216 сажнів землі, яка обкладається земським збором. Він також має інше нерухоме майно на 1300 рублів.

У відставного поручика Всеволода Івановича Жили — 106 десятин 227 сажнів землі. В надвірного радника Івана Олексійовича Литвинова — 65 десятин 2396 сажнів землі. Дворянин Леонід Іванович Піскарський має 47 десятин 618 сажнів землі. Настоятель Покровської церкви священник Іван Павлович Воронькевич має 36 десятин. Настоятель Успенської церкви священник Олександр Степанович Красногорський мав 38 десятин землі. Настоятель Христо-Різдвяної церкви священник Микола Миколайович Криловський мав 36 десятин 600 сажнів оподаткованої землі. У дякона Троїцької церкви Петра Івановича Терентієнка у власності 38 десятин 1800 сажнів землі, з якої він платить податок у земську касу. У цьому списку ми не бачимо інших землевласників Кобижчі. Або ж у них зменшилося землі, або ж вони з якихось причин не брали участі у з'їзді.

Для приборкання революційних виступів селянства та створення соціальної бази підтримання царату на селі імперська влада розпочала у 1906 році нову аграрну реформу. Селянам давали землю в особисту власність

¹ «Черниговские губернские ведомости», 1 листопада 1905 року.

на «відрубках» — хуторах, за межами сіл. Навколо Кобижчі виник тоді не один століпінський хутір. Але і ця реформа не дала бажаних результатів і не поліпшила життя незаможного селянства. Воно змушене було продавати наділи, бо обробляти їх не було чим.

Своєрідним засобом зменшення соціальної напруги на селі стає переселенська політика уряду. Переселенцями були переважно бідні й розорені селяни. Основні потоки переселенців виїжджали з Полтавської та Чернігівської губерній, де процеси соціального розшарування селянства йшли з високою інтенсивністю. В 1906–1912 рр. з України до Сибіру іммігрувало близько 1 млн селян. У 1911 році 70 % переселенців повернулося в Україну. Соціально-психологічний чинник невдалої еміграційної політики уряду пов'язаний із тим, що більшість переселенців було з найбідніших верств, у свідомості яких переважала споживацька мінімалістська етика, орієнтована на задоволення скромних життєвих потреб сім'ї, а не на організацію та розбудову власного господарства.

З 1911 року знову значно посилюється вихід людей із села. Багаті йшли на степи, бідні — в ліс, де і дітям була робота — випасати худобу, зокрема вівці. Однією з причин виселення було й те, що із 42 тис. десятин землі 20 тис. належала козакам і селянам, і землі ці були за 10–15 верст від їх місця проживання. Тому в лісах поселилися групами та одинками майже 150 дворів, в основному бідняків. Як і кілька років тому, хутори виникали й на степах.

Царський уряд, зміцнюючи собі опору на селі, в 1911–1912 рр. Закупив частину землі в поміщиків і продавав її на виплат навіть до п'ятдесяти років через Земельний банк знову ж таки на відрубках. На такі ділянки століпінського типу, придбавши 5–10 десятин у ці роки знову вийшло жити й працювати більше як три десятки дворів кобижчанців. У результаті такого розселення виникли на землях поміщика Кочубея села Катеринівка, Олександрівка, хутори за залізничною станцією по Свидовецькому шляху. В урочищі Крицьке на землях поміщика Барановського створилося нове село до ста дворів. Пани Павленко, Главинська, Коржавська продавали землю й поза банком. У них, наприклад, Олександр Шпиг купив 60 десятин землі, а власник чинбарні Данило Митрофанович Труш купив у поміщиці Павленко 40 десятин лісу. Звичайно, козаки мали й свої наділи в лісі. Однак це не зняло всіх проблем у жителів містечка, хоч і дало можливість певним чином забезпечувати свої родини шматком хліба, а за розумного ведення господарства навіть продавати зерно.

Утворення нових хуторів народило цікавий топонімічний ряд власних назв територій. Оскільки нинішнє покоління їх майже не пам'ятає, вважаю доречним навести архівний документ від 1920 року. Тоді навколо

Кобижчі життєдіяльними були такі хутори (у дужках вказана кількість жителів у кожному з них): Бараниха (108), Біле Болото (29), Бистрик (108), на річці Бистрик (9), Ветри (9), Глушків (4), Голоти (21), Горбача (46), Дерев'янки (36), Доморощина (77), Дороша (69), Древінських (24), Забоцький (38), Зеленко (11), Івахи (3), Коломієць (6), Косенко (64), Личенко (53), Неділька (24), Олешки (316), Пластовці (71), Покормяки (116), Потоцькі (8), Приступка (45), Ракові (5), Сеня (66), Степанівка (418). У Кобижчанській волості зафіксовано також хутори Татарівка (176 жителів), Шаповалівка (712), Шуляки та Сестри (56 жителів). Далі зафіксовано залізничні будки Московсько-Київської залізниці № 46, 47, 48. Кількість населення в них не наведена, а ось у будці № 49–11 осіб. У звіті записано казарми № 15 і 16 теж без вказаної кількості населення, а ось у казармі № 17–20 осіб. У залізничній будці № 18–8 осіб. Всі вони мають поштову адресу: м. Кобижча¹.

У 1924 році жителі Кобижчі заснували поблизу древнього кургану село Наумівка, відоме ще як Перебудова. До революції ця земля належала пану Іванову, тому старожили Кобижчі цю територію ще й понині називають Іванівщиною. Ініціатором переселення й створення нового села був кобижчанець Наум Савич Київський, який на той час працював у Ніжинському земстві, і на честь якого люди назвали село. Кожному господарю там наділили по шість десятин землі. Йому ж там толокою звели і першу хату².

Дії царського уряду не зменшили соціальну напругу на селі, що періодично оберталося новими протестами.

Двадцять дев'ятого вересня 1909 року начальнику Чернігівського губерньського жандармського управління від справника Козелецького повіту Максимовського надійшла таємна доповідна. В ній йдеться, що «протягом останнього місяця (з 20 серпня по 20 вересня) цього року в містечку Кобижчі було 13 випадків пожеж від підпалів. Первісним поліцейським дізнанням установити винних тих підпалів не вдавалося. У цей час зібраними мною на місці в м. Кобижчі негласними діями і зведеннями вдалося дізнатися, що підпали проводили члени утвореної шайки підпалювачів, які діють в силу «побуждений» політичного характеру, проповідуючи необхідність палити багачів. Затримані за належність до цієї шайки козаки м. Кобижчі Гордій Федоров Мамась, Никодим Демидов Труш, Сава Опанасів Шелест (він же Купрій), Йосиф Васильов Федорищенко, Фома Іванів Лахно і Федосій Юхимов Литвин мною затримані...³ Далі повідом-

1 ДАЧО, ФР-942, оп.1, с. 6790, арк.

2 П. П. Сакун. Наумівка. Спогади про рідне село. Ч. 2014.

3 ДАЧО, ф. 1439, оп. 1, с. 1105, арк. 9.

ляється, що всі затримані взяті під стражу, але утримувати їх в містечку небезпечно, бо це ускладнює процедуру дізнання через те, що місцеве населення тероризоване їх злочинними діями.

Далі архівна справа зберегла копію постанови від 26 вересня 1909 року, де йдеться, що повітовий справник одержав негласним шляхом обґрунтовані дані в політичній ненадійності затриманих і в належності їх до злочинного угруповання. Тому їх треба взяти під стражу в Козелецькій тюрмі.

Другого жовтня Козелецький повітовий справник надіслав таємну депешу, у якій повідомляється, що генерал-майор (прізвище не читається, — *авт.*) просив провести по цій справі ретельне поліцейне негласне розслідування в Кобижчі з метою виявлення організаторів і керівників шайки, яка діяла з політичних мотивів, проповідуючи палити багатих. Указувалося й на необхідність дізнатися склад шайки. Строк арешту утримуваних у Козелецькій тюрмі кобижчанців подовжено на місяць.

Протягом того місяця в Кобижчі згоріла садиба дворянки Софії Олексіївни Главинської з хлібом і сарай із яблуками. Потім поперемінно виникали пожежі у дворянина Єгора Миколайовича Радченка — згоріла клуня з хлібом, у Якова Макаровича Федорищенка — теж згоріла клуня з хлібом, у Трохима Лаврентійовича Гурина — теж клуня з хлібом. Тоді палії домовилися спалити садиби Прохора Петровича Шпиґа, слідчого Симоновського, садиби Хижняка та Яковенка. Обійстя Олексія Розколія спалили через те, що його сини ходили на заробітки на залізницю, а одного з підпалювачів, Мамася, не хотіли брати із собою... У ніч на 20 вересня згоріла клуня з хлібом у козака Олександра Миколайовича Шпиґа. Від пожежі постраждали також Трохим Гурин, Пантелеймон Савченко, Терентій Якуб, Григорій Книш, Гаврило Шульґа, Іустин Савченко. В міщанина Лейзера Йосифова Біргера на дворіщі вогонь знищив два дерев'яні сараї, обгорів жилий будинок і завдано збитків на 300 рублів. У протоколі допиту зазначено, що всі звинувачені заявляють, що треба й далі палити людей багатих і *«вообще состоятельных»*.

До сказаного додам, що вночі 8 вересня 1909 року був спалений Новобиківський цукровий завод. Як доповідав губернатору й обласному прокурору повітовий справник Максимовський, збитки величезні, тому він виїжджає на місце трагедії.

З історії відомо, що аграрні безпорядки відбувалися також на межі Ніжинського та Козелецького повітів. У книзі А. А. Татіщева «Об'їзд сатрапа» описується, що в цих повітах відбувалися виступи селян у кількох місцях. В окремих із них вони набули напівреволюційного характеру. В Мрині орудував пан, який носив особливий наряд і називав себе головним контролером страйку, під яким, як відомо, мають на увазі, погро-

ми, а в селі Олишівці жителі змістили старшину й іншу сільську владу та вибрали нову.

З інших випадків слід згадати про безпорядки в місті Ніжині, де в ті дні, які настали після антиурядової демонстрації, у якій брала участь єврейська та навчальна молодь, відбувалися погроми єврейського житла, і натовп переслідував так званих «демократів», у результаті чого адміністрації довелося тимчасово їх арештувати, щоб позбавити від помсти натовпу¹.

Розгром поміщицької садиби. 1905 рік.
Художник Г. Горелов.

1 А. А. Татіщев «Об'їзд сатрапа». ОГИЗ-ЗАПИГ, 1936, Смоленськ, с. 41.

Земським гласним обрати козака, людину чесну Прохора Шпи́га

Так одноголосно «приговорив» волосний сход у Кобижчі

Яскраві та колоритні риси до характеристики суспільного життя села надає портрет земського гласного Прохора Шпи́га. Наведу його максимально.

На початку ХХ ст. проходили вибори не лише в Державну думу а й в місцеві органи влади. Згідно з протоколом сходу жителів Кобижчанської волості від 18 квітня 1904 року в ньому взяли участь 136 домогосподарств, що становить дві третини домогосподарств, які мають право брати участь у сході волості (всіх таких господарств — 204). Учасники сходу ухвалили пропозицію волосного старшини про обрання ними з членів волосного сходу земського гласного від Кобижчанської волості. Вислухавши це, йдеться в протоколі, ми одностайно «приговорили»: земським гласним обрати із середовища козаків козака Прохора Петровича Шпи́га, *«40 лет от роду, который есть поведения честного. Под судом и следствием не состоял и никаких предосудительных поступках не замечен, о чем и составлен сей приговор...»*¹ Рішення сходу підписали волосний старшина Андрій Сакун, сільські старости Кирило Харченко, Омелян Шабельник, Євгеній Басанько, Омелян Рудаш (?), Іван Гмир, Яків Гриценко, Михайло Красуля, Олексій Кривошей, Григорій Малько, Матвій Чекан, далі йде список неграмотних. Протокол сходу також підписали голова суду Тихін Гурин, волосні судді Василь Бурячок, Юхим Гриценко, Григорій Олешко. Далі йде список виборних, у ньому прізвища Максима Шпи́га, Іллі Шпи́га. Наприкінці «приговору» зазначено, що сход скликав і на ньому був присутній Кобижський волосний старшина Андрій Сакун².

Очевидно, Прохор Петрович Шпи́г був волосним старшиною перед означеним вище Сакуном. Підстави так говорити дає «Чернігівська пам'ятка» за 1900/01 рік. У ній означено, що в Кобижчанській волості старшиною служить козак П. П. Шпи́г, а писарем волості — козак П. М. Довгопол. У цій самій пам'ятці означено і склад Кобижчанського волосного суду. В ньому головує селянин Д. С. Лагута, а суддями — козаки Ф. І. Сакун, А. Г. Неділько й селянин Е. П. Гриценко¹.

Доречно скажу, що в іншому документі зазначено, що повітових земських гласних обрано на трирічний період, і він розпочинає свій відлік із 1904 року. Зазначено також, що гласним Козелецького повіту обрано також Григорія Андрійовича Глуздовського. Він козак, йому 35 років, людина місцева, під судом і слідством не перебував і нині не стоїть. На жаль, не вказано, де його обрано. Очевидно, він теж із Кобижчі, бо тут були поміщики Глуздовські, а волость, мабуть, мала право на обрання двох гласних до земства. Від Новобиківської волості гласним до земства обрано селянина села Петрівки Григорія Прокоповича Бороду. Як доповідав 19 квітня 1904 року чернігівському губернатору земський начальник, Борода — людина уже в літах, чесна, в товаристві авторитетний, обов'язки гласного нести *«достаточно способен»*, але сам особисто тим, що обраний у гласні, *«очень тяготеет»*. Інших даних про нього немає². Цей самий земський начальник, підпис якого розібрати неможливо, про Прохора Петровича Шпи́га, козака Кобижчі, доповідав, що *«означенное лицо благонадежен и вполне можеш выполнять обязанности земского гласного»*³.

Очевидно, гласний Прохор Шпи́г непогано справлявся з обов'язками. Лист балотування Козелецьких надзвичайних повітових земських зборів, які відбулися 21 лютого 1906 року для обрання члена повітової земської управи, засвідчує, що на цей пост обирався Прохор Петрович Шпи́г. За нього вкинули 13 виборчих кульок і всього сім — проти. Його було обрано членом управи⁴.

Як мовиться, ще не висохли чорнила на папері, як 3 березня чернігівському губернатору була надіслана заява від жителів містечка Кобижчі — козаків і селян. Вони писали, що в лютому 1906 року до Козелецької земської управи обрали членом козака м. Кобижча Шпи́га Прохора Петровича... І вони мають честь заявити Вашій величності не затверджувати обраного П. П. Шпи́га членом через те, що Шпи́г служив у них волос-

1 Чернігівська пам'ятка, с. 195

2 ДАЧО. Ф. 145, оп. 2, с. 62, арк. 5.

3 Там само, арк. 46.

4 ДАЧО, ф. 145, оп. 3, с. 314, арк. 14.

1 ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 62, арк. 25—26.

2 Там само.

ним писарем і старшиною й наробив багато заплутаних справ. А тому, йдеться далі в скарзі, ми знаємо Шпи́га недобросовісною людиною, про дії якої ми визнаємо в нашій волості, а для цього ми готуємось зібрати уповноважених для розкриття його справ, в чому і підписуємось...¹ Далі йде з десятків нерозбірливих підписів.

Очевидно, губернатор попросив внести ясність у цю справу, і 15 березня Козелецький повітовий урядник рапортував: обраний на посаду члена Козелецької земської управи козак Прохор Петрович Шпи́г має 25 десятин землі, зокрема 4 десятини садиби з різними будівлями, і нерухомість ця оцінюється в 15 тис. рублів. Освіту він одержав в Кобизькому сільському училищі. В товаристві Шпи́г має добру репутацію, і за своїми моральними якостями, тверезій поведінці, практичному досвіду з успіхом може виконувати обов'язки на посаді члена земської управи².

Однак того самого місяця з Коби́жчі губернатору знову пишуть: «Ми подали на ім'я Вашої величності заяву про не утвердження козака від м. Коби́жчі Прохора Петровича Шпи́га в члени Козелецької земської управи... до нашого відома дійшло, що Шпи́г ... дізнався про наше звернення і нині клопочеться у своє оправдання і подав прохання від себе з дуже знайомими йому підписчиками та родичами і цим бажає себе виправдати...

Маємо честь викласти і доповісти губернатору і ми просимо не затверджувати його членом, бо Шпи́г недобросовісна людина, що можуть підтвердити не тільки Кобизька волость, але й Боброви́цька, а також навколишні поселення, що Шпи́г окрім шкоди нічого доброго не зробив...

Це може засвідчити наступне: 10 березня цього року були вибори членів у Державну думу і він бажає виставити себе на першу точку зору і попросив знайомих, які завідують виборами, щоб його обрали в члени. Але не тільки в Коби́жчі, але і в Боброви́ці всі одногolosно заявили, що його не потрібно обирати в члени Держдуми, але його знайомі хотіли обрати його балотуванням, але не вийшло.

Тому просимо губернатора звернути увагу на нашу заяву й не затверджувати Шпи́га членом земської управи.»³ І знову стоїть із десятків нерозбірливих підписів.

Важко сказати, чого було більше в цих заявах земляків: справедливості чи заздрості з підлістю, але 22 квітня 1906 року губернатор затвердив П. П. Шпи́га членом Козелецької земської управи на поточне триріччя. Шпи́г не образився на земляків і всіляко намагався подавати допомогу

рідному селу. Зокрема, за його сприяння в доповіді управи від 25 вересня 1909 року при Коби́жчанській лікарні була затверджена посада фельдшерки-акушерки. Також гласний Шпи́г пропонував установити їй квартирні гроші в сумі 60 руб., але його не підтримали й затвердили 36 руб., як було і в інших лікарнях земства¹.

Причетний він був і до вирішення інших добрих справ для Коби́жчі та всього повіту.

У спогадах старожилів села жодного разу не сказано, що Прохор Петрович Шпи́г став на шлях революційної боротьби із самодержавством. Цікавим є агентурне зведення Київського губернського жандармського управління, одержане від «вспомогательного сотрудника «Пожилого»» 6 листопада 1908 року. «Пожилой» доповідає, що він одержав агентурні дані, що в містечку Коби́жчі Козелецького повіту в приміщенні кредитно-ощадного товариства відбуваються мітинги. Дев'ятнадцятого вересня цього самого року там же вів пропаганду член сільського господарського товариства Дмитро Григорович Шпи́г. Син Шпи́га Тимофій — учень привозить із Чернігова різні шкідливого напрямку брошури й роздає їх селянам. До революційної партії в Коби́жчі належать колишній учитель на ім'я Іван, по вуличному Царьок (живе у батька), Прохор Петрович Шпи́г і священник Троїцької церкви.

У графі щодо вжитих заходів записано, що про це надіслана доповідь начальнику Чернігівського губернського жандармського управління на розгляд. Співробітнику доручено вести подальший нагляд². Коби́жчанські революціонери й далі жили та діяли під ковпаком жандармів. Двадцять другого січня 1909 року Козелецькому повітовому справнику надходить рапорт із грифом «повністю таємно». В ньому йдеться про заново одержані дані, що козак Дмитро Григорович Шпи́г, який проживає в містечку Коби́жча цього повіту, веде протиурядову пропаганду серед жителів названого містечка і що свідчення ці можуть підтвердити односельці Лука Дмитрович Єрмоленко, Ілля Петров Савченко, Сергій Миколайович Шостка й Іван Федоров Назаренко.

Повідомляючи про це, прошу повністю таємно перевірити ці дані, і якщо такі підтвердяться, провести у Шпи́га обшук у порядку охорони і далі діяти за результатами, і про це повідомити його, генерал-майора (підпис нерозбірливий)³.

Через деякий час його високоповажності Козелецькому повітовому стражнику (рос. — исправник) надходить ще один таємний рапорт від

1 Там само. Арк. 19.

2 Там само, арк. 16.

3 ДАЧО. Ф. 145, оп. 2, с. 62, арк. 20.

1 2 Там само. с. 193, арк. 6.

2 1 ДАЧО, ф. 276, оп. 1, с. 15, арк. 24.

3 2 ДАЧО, ф. 1439, оп. 1, с. 1076, арк. 1.

пристава Филимонова. В ньому йдеться, що згідно з дорученням за № 42 від 26 квітня за Дмитром Шпи́гом із листопада до нинішнього часу вівся таємний нагляд і нічого підозрілого не було помічено. Спостереженням встановлено, що Луку Єрмоленка як *«порочного члена общества»* товариство містечка Кобижчі висилає.

Тридцять першого січня 1909 року пристав другого стану Козелецького повіту Филимонов провів разом із понятими обшук у будинку Дмитра Григоровича Шпи́га. Нічого *«преодосудительного»* не знайшли, про що й записали в протокол.

А тепер прочитаємо протокол пристава Филимонова. Він пише, що виконував вказівку пана Козелецького справника від 26 січня за № 42, обґрунтовану на дорученні начальника Чернігівського губернського жандармського управління від 22 січня за № 905, і провів дізнання таких осіб, які пояснили:

1. Козак Іван Федорович Назаренко, 70 років, православний і не судився, пояснив, що Дмитра Шпи́га він знає з малих років як чесну і благонадійну людину. Він ніколи не чув, щоб Шпи́г висловлювався проти уряду й влади. Людина він заможна і справедлива. Дмитро Шпи́г має багато ворогів і пояснює, що звинувачення на нього написав... Лука Єрмоленко... Козак Іван Назаренко у цій справі більше нічого пояснити не міг¹.
2. Козак Ілля Петрів Савченко, 50 років, православний, не судимий, пояснив, що Дмитра Шпи́га знає більше як двадцять років і перебуває з ним не в дружбі. Чи веде Шпи́г пропаганду серед населення, він не знає. Він тільки пам'ятає, як минулим літом 1909 року в базарний день Шпи́г стояв посеред гурту людей і висловлювався про те, що не потрібно було давати уряду солдат. Осіб, які змогли підтвердити ці слова, козак Савченко назвати не зміг, і сам він його не слухав.
3. Козак Сергій Миколайович Шостка, 32 роки, православний, не судимий. На прохання, чи зможе він підтвердити, що Дмитро Шпи́г веде серед населення пропаганду проти уряду та влади, він відповів негативно, бо сам такого ніколи не чув. Хоч Дмитра Шпи́га він знає і особисто з ним знайомий.
4. Козак Лука Дмитрович Єрмоленко, 26 років, православний, одного разу був під слідством за вбивство, але його виправдано — це було 10 років тому. Дмитра Шпи́га він знає дуже добре як людину повністю неблагонадійну, який веде агітацію серед людей, навчає їх проти уряду та влади, роздає народу революційні відозви, що йому доставляє син

¹ Там само, арк. 6.

Тимофій Дмитрович Шпи́г, який нині навчається в Чернігові на курсах землемірів. До нього додому приїжджають невідомі йому люди, згукують до себе народ, і всі разом ведуть протиурядові розмови.

5. Козаки села Веприк Костянтин Семенович Семененко, 55 років, православний, не судимий, і козак Іван Осипов Вовк, 52 роки, православний, не судимий. Пояснили, що Дмитра Григоровича Шпи́га вони знають як дуже чесну й справедливую людину, яка ніколи не вела пропаганду, а, навпаки, навчає народ і стоїть на правильному боці до чесного трону й за царя. Звинувачення на його адресу з боку Луки Єрмоленка, якому він, Шпи́г, є хрещеним батьком, несправедливі, і за його проступки буйства і крадіжки він відрікся від хрещеника¹.

Чим завершилася ця справа, на жаль, сказати не можемо, бо в архівах про революційну пропаганду в Кобижчі родиною Шпи́гів чи інших селян більше документів не знайшов.

Трохи світла на долю Прохора Петровича Шпи́га проливає документ від 1915 року. Він свідчить, що в нього є власна маслоробня в містечку Кобижча, і на ній нині зберігається 50 пудів нафти й 6 сажнів дров для власного споживання². Очевидно, він уже не був гласним у земстві, але був заможною людиною в містечку, однак це не заважало йому вести революційну пропаганду.

Ось у цьому будиночку колись розташовувалася канцелярія Кобижчанської волості.

¹ Там само, арк. 7-7зв.

² ДАЧО, ф. 145, оп. 3, с. 2742, арк. 192.

«Кобижча — місцевість революційна...»

**Так заявили більшовики на засіданні місцевого
волосного революційного комітету в грудні 1919 року**

Я ходжу по музею:
Зі стендів — стріляють і плачуть...
Здалось, що й за мною
Стежить і досі босячня минулого.
Часом життя — що устояна річка.
Скільки настирливих, впертих
Прагнуть змінити її русло!
А ви — стоїте на березі...
Якби та якби повернути минуле.
Рішуче одбив би я руку,
Що блазнювала, бувало...
Тепер лиш волаю зневаженим:
— Пробачте!
Той, хто до рук бере зброю,
«Відстоюючи щастя для інших»,
Найперше стріляє
У серце своєму народові!
Ті, що випадково заблудились в історії,
Виходять із неї по кривавих стежках.
Найтрагічніша, мабуть, є українська фраза:
«Люди пасуться...»
1933 рік...

.....
На крутих віражах поступу
Доводиться чухать потилицю...
Дмитро ГОЛОВКО,
с. Піски

У період Першої світової війни воєнні дії теж відбувалися далеко від села, але понад 400 кобижчан воювали. Війна важким тягарем лягла на плечі селянства, яке змушували постачати царській армії людей, провіант, фураж для коней і волів. Воно бідніло й поповнювалось епідемічно хворими та каліками.

З архівних документів відомо, що унтерофіцер лейбгвардії Московського полку 11-ї роти козак з Кобижчі Василь Шабельник був поранений у руку. Єфрейтор цього самого полку та його односелець козак Павло Шуляк теж був поранений кулею на виліт у кисть правої руки. Обидва вони лікувалися в лазареті Нижнього Новгорода. Чимало чоловіків не повернулося з війни. Вони були позбавлені життя заради чужих інтересів, які захищав царський уряд, вони гинули десь у невідомих місцях.

З початком Першої світової війни в повітах губернії оголосили акцію «Ківш зерна». Так збирали допомогу й пожертвування для потерпілих від бойових дій родин земляків. Не стояли осторонь неї і кобижчани. На жаль, даних про Козелецький повіт і волость в архівах знайти не вдалося. А ось у Менському повіті за цю акцію впродовж короткого часу люди зібрали майже 4000 пудів зерна, а також багато одягу й грошей готівкою. Переконалий, мешканці Кобижчі та волості були не менш активними.

Потерпілим і пораненим допомагали не лише бідні верстви населення, а й місцеве дворянство. Так, головнокомандувач арміями південно-західного фронту наданою йому владою за усердні труди з обслуговування потреб поранених і хворих воїнів нагородив золотою медаллю з написом «За усердие» для носіння на грудях на Анниній стрічці попечительку лазарету Євгенію Ракович — дружину статського радника Андрія Раковича та дворянку Параскеву Катеринич¹. Як відомо, маєток Раковичів був у Дедово (нині — Соколівка Бобровицького району), там розміщувався і лазарет хворих і поранених. Дворяни Катериничі теж досить відомі люди в нашому краї.

Участь Російської імперії в Першій світовій війні вимагала величезних людських і матеріальних ресурсів. Питома вага залучених до війська чоловіків до всієї кількості працездатних по Чернігівській губернії становила 50,6 %. До весни 1917 року в армію з українських сіл було відправлено 500 тис. коней. Особливо відчутно війна вдарила по малозабезпечених верствах українського села.

Перша світова війна, пов'язані з нею суттєві зміни в житті держави поступово створили нову соціально-економічну та політичну ситуацію на теренах Російської імперії. Швидкими темпами відбувалася майнова

¹ Черниговская земская неделя», 1916 р., № 1.

диференціація на селі. Змінювалася суспільна психологія. Відбувалася маргіналізація суспільства, втрата значною його частиною традиційних цінностей. Усі ці чинники сприяли революційному вибуху 1917 року та нечуваної жорстокості наступної громадянської війни.

Під тиском нової соціальної та політичної реальності та внаслідок впливу частки керівного класу імператор Микола II в березні 1917 року зрікся від престолу. Населення радо зустріло цю звістку. У Кобижчі відбувся мітинг і демонстрація, у яких взяло участь понад 500 селян. Як згадував учасник тих бурхливих подій Федір Григорович Глушко, демонстранти кинули під ноги пошматований вимазаний коломаззю метровий портрет імператора і з піснями «Сміло у ногу рушайте», «Варшав'янка», «Шалійте, шалійте, скажені кати» пройшли центром села.

Практично одночасно з проголошенням колишньої Російської імперії Республікою відбулося становлення нових органів влади на теренах України. З 16 по 20 березня 1917 року відбувся процес створення Центральної Ради, яка взяла на себе функцію представництва Тимчасового уряду на теренах України. Слід зазначити, що стурбований кроками Центральної Ради в напрямі реалізації ідеї автономії України Тимчасовий уряд довго ігнорував появу українського уряду. Зрештою, 1 вересня Тимчасовий уряд визнав Генеральний Секретаріат і затвердив його склад.

Крах старого режиму в березні 1917 року закінчився тим, що селяни силою привласнили великі маєтки. В 1917 році у 110 тис. поміщиків було відібрано 108 млн гектарів землі, і ще 140 млн забрали у двох мільйонів заможних селян, які володіли в середньому по 70 га землі кожен. З 1917-го по 1919 роки майже наполовину скоротилася кількість безземельних селян, а тих, хто мав у своїй власності понад 10 десятин (приблизно 27,5 га) землі зменшилося більше ніж на дві третини. Таким чином, у селах відбувався процес соціального вирівнювання.

З огляду на традиційно патріархальне розуміння селянами таких понять як «закон», «справедливість», «демократія», «влада», «автономія», політичні заклики часто мали зворотний ефект. Володимир Сакальський, аналізуючи специфічність сприйняття селянами постанови УЦР від 3 червня 1917 року, у якій містився заклик «до негайного закладання підвалин автономного ладу на Україні», доходить висновку, що вже тоді формувалися підстави для майбутньої отаманщини, повної нівеляції авторитету державної влади й аграрних самоуправств.

Одним із перших рішень Кобижчанського волвиконкому була постанова про відправлення до Чернігівської селянської спілки двох делегатів. Волвиконком їм доручив заявити: в Кобижчі визнають і підтримують Тимчасовий уряд. Земля має належати хліборобу. Україна має бути ав-

тономною державою. На тих самих зборах волвиконкому розглянули дві постанови мітингу й вирішили агронома Б-вича, який допустив зловживання під час реквізиції і приймання хліба для армії, від продовольчої справи усунути й замінити цього бездіяльного і антикооперативного агронома на іншого та просити про призначення в Кобижчу агронома-кооператора, поборника свободи народу¹.

Ця сама газета розповіла, що в першій половині березня у Козелецькому повіті революційний рух мав стихійний характер. Повсюди в селах і містечках під червоними прапорами населення висловлює світлу радість свободі. Появлялись оратори: сільська інтелігенція і старі революціонери з народу, які колись постраждали за свої переконання. Останніх народ повсюдно вітає.

Виникала нагальна потреба власними силами організовувати нові органи влади — волосні виконавчі комітети. Першою приступила до організації цих органів влади найрозвиненіша південна частина повіту, а потім уже й північна. До 10 квітня вже в усьому повіті функціонувала нова влада. Вона ще не має керівного органу, який би спрямовував її діяльність, і працює тільки за власним почином. Деякі, більш рішучі комітети, відразу ж арештували старшин й інших представників старої влади, успішно ревізуючи їх минулу в окремих випадках кримінальну діяльність, а інші, більш мирно налаштовані комітети, розгублювались і не знали, що можна робити, а чого не можна й чекали «бомаг».

Цю назрілу потребу в регіональному керівному органі задовольнили перші Козелецькі повітові організаційні народні збори (9–10 квітня). В цих зборах брали участь представники волосних комітетів і представники від усіх сіл і хуторів повіту, від кооперативів й інших організацій.

Другі народні збори (23–24 травня), на яких головував лікар І. В. Зеленін, багато в чому відрізнялися від попередніх. Пройшло свято п'яної радості й наступили складні будні. Серйозно та вдумливо вислухали збори доповідь голови повітового комітету і доповідь голови губерньського комітету про завдання й постанову продовольчої справи... Обличчя учасників були зосередженими, і тільки другого дня, присвяченого організації селянських спілок у повіті, коли обговорювали і відродження України, хвиля радісного ентузіазму знову запанувала на зборах. Були заслухані доповіді про завдання і цілі Селянських спілок і «Просвіт», про минуле й майбутнє України. Десь у куточку під час перерви молоді голоси затягнули «Ще не вмерла України» і «Заповіт». Автор цієї кореспонденції М. Риськін пише, що він бачив селян, які плакали, коли слухали допові-

1 «Черниговская земская газета», 1917 рік, № 29.

дачів з українського питання. Звідкись одразу прийшла ця могутня хвиля, яка постукала до сердець людей і знайшла там відгук¹.

Ці збори обрали земельний комітет, створили мировий суд, а головою обрали поміщика С. С. Неверовського. Крім пристава ввели посаду урядника.

У Кобижчі, як і в усій губернії, впродовж весни та літа практичне розв'язання поточних аграрних проблем взяли на себе земельний і продовольчий комітети, інші органи влади. Розмежовувати їх функції не було кому, і вони діяли на власний розсуд, бо були демократично обрані й в основному віддзеркалювали соціальний склад села.

Тимчасовий уряд закликав воювати «до переможного кінця». Але фронт уже розпадався. Виникають ради робітничих і солдатських депутатів. Революційні комітети направляють своїх представників у міста і села для організації повстання та захоплення влади у свої руки.

Більш як пів року від свого створення, у березні 1917-го, Центральна Рада присвятила переговорам із Тимчасовим урядом про організацію автономної влади в Україні. Це змушувало відкладати розв'язання гострих соціально-економічних проблем українців. Ситуація в селах Чернігівської губернії змінювалася досить швидко й небезпечно. Бо вже з початком осені того самого року тенденція деструктивної правової поведінки селян, прагнення до анархії, самочинного вирішення земельного питання, про яке так мріяли селяни, взяли гору над ідеєю правового розв'язання болісних соціальних проблем.

Народ у Кобижчі теж хвилювався. Щодня до приміщення волосного комітету збиралися люди. До них доходили чутки, що в Ніжині й Козельці вже виникли ради. Революційного настрою селянам додало повернення в село фронтовиків і солдат із дійових частин. Протягом 1917 року в Кобижчу повернулося понад 200 вчорашніх матросів і солдатів.

Ще в лютому 1917 року в село повернувся з фронту Гордій Мусійович Шпиг, 1898 року народження і виходець із селян, родина якого мала в Кобижчі авторитет. Люди згадують, що він був вольовий і енергійний. Гордій взявся за створення підпільної бойової групи. До неї ввійшли матрос Чорноморського флоту А. Макаренко, С. Сидоренко, В. Малько.

Старожили розповідали, що діяла також група Наума Савича Київського. До неї входили Ничипір Степанович Ромашко, Никодим Семенович Кохан, Степан Потоцький, Іван Григорович Макаренко й інші. Ця група підтримувала зв'язок із робітниками Донбасу.

На території Кобижчанської волості, зокрема поблизу Степових Хуторів, діяв і партизанський загін двадцятирічного робітника Новобиків-

ської цукроварні Гаврила Кичі, на честь якого назване село Гаврилівка на Бобровиччині. Підпільники вели революційну пропаганду серед населення, нападали на охорону місцевої влади.

Своєрідним пробним каменем у легітимізації нових порядків стало вирішення продовольчого питання. Як відомо, Тимчасовий уряд увів закон про хлібну монополію та «тверді» ціни на хліб. Його виконання фактично означало реквізицію, і тому селянство майже по всій губернії намагалося вийти з-під юрисдикції держави. Селяни в кожному міському жителі вбачали свого ворога, якому треба віддати хліб майже задарма. Вони не поспішали везти хліб на ринки, а якщо й везли, то вимагали адекватного забезпечення промисловими товарами. Цей самий уряд для стримування руху незадоволених діями влади селян і робітників розквартирував у Кобижчі кірасирський кавалерійський полк.

Перша половина 1917 року характерна також боротьбою за вплив на селянство різноманітних політичних сил: від крайніх правих (монархістів) до крайніх лівих (більшовиків). Та найбільшої популярності серед сільського населення здобули есери, аграрна програма яких здавалася хліборобам найсприятливішою для розвитку землеробства та хлібовиробництва.

З осені на Чернігівщині майже повсюдно став зростати вплив партії більшовиків. Гучними, але, як з'ясувалося пізніше, брехливими лозунгами вона спромоглася привабити до себе найбільш біднішу частину селянської маси.

Так, більшовицькі комітети стали однією з гілок тодішньої влади. Зазвичай у губернії та Кобижчі агітаторами за більшовиків стали матроси або солдати, що поверталися додому з окопів. Тепер ні для кого не секрет, що більшовики здебільшого не обтяжували своєї совісті моральними міркуваннями, обіцяючи людям усе, що могло привернути на їх бік симпатії темних і неосвічених мас. А обіцянки їх були про мир, землю, свободу слова та преси, конфіскацію й розподіл поміщицьких земель, перерозподіл майна так званих глитаїв.

Сьомого (за старим стилем) листопада Мала Рада обговорила й затвердила Третій Універсал, який проголошував створення Української Народної Республіки у федеративному зв'язку з Росією. В аграрному питанні проголошувалося скасування права власності «на землі поміщицькі та інші землі нетрудових господарств сільськогосподарського призначення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі».

Результати виборів до Всеросійських Установчих зборів, ставлення селянства до української проблематики підтверджують тезу про те, що агітація більшовиків не дала їм на той час бажаного результату. Більшовицькі списки набрали незначні відсотки голосів в українських губерніях. На Чернігівщині вони були найвищими — 27,9 %, на Київщині — 4,4 %.

¹ «Черниговская земская газета», 1917, № 50.

Саме цю більшовицьку тріскотню, просякнуту брехнею, популізмом, ошуканством, проводили члени новообраних більшовицьких ревкомів. І Кобижча тут не виняток. Як і по всій Україні, більшовики спрямовують громадську думку в потрібне їм русло. Наприкінці 1917 року селяни не зважають на туманні законодавчі акти із земельного питання Центральної Ради. Вони неспроможні збагнути соціальні й політичні програми різних партій і владних структур. Вони тільки чують заклики, розраховані на негайний ефект. Люмпенізованому прошарку села особливо зрозумілий і до вподоби більшовицький лозунг «Грабуй награбоване». Така позиція спричинила «більшовизацію» селянських мас, яка зuboжила за час війни та революції.

Починають ділити землю поміщиків, майно, трошити його. Вже ніхто не хоче згадувати, що вони безоплатно давали на користь сільської громади землю і ліс для побудови шкіл, храмів, що вони стояли біля першоджерел інших добрих громадських справ. Зокрема, на все село лунає звинувачення на адресу Олександра Шпи́га, колишнього піклувальника будівництва двоповерхової школи-кам'яниці, що буцімто це він старався не для громади, а заради власної наживи, бо, мовляв, усі зароблені на будівництві гроші люди пропивали в його шинках. Але ж ніхто не каже, що за рукав ніхто їх у ті шинки не водив...

Після перевороту 1917 року поміщики Носенко, Жила й інші покинули свої маєтки в Кобижчі. Тим, хто залишився, громада заборонила рубати ліс. У грудні 1917 року в село повертається матрос гідроавіації Чорноморського флоту, учасник штурму Зимового палацу Андрій Іванович Шмаль. Разом із матросами Семеном Сергієнком, Тимофієм Пантелієвичем Ярмоленком, Миколою Лебедею вони повели пропаганду серед солдатів кавалерійського полку кірасирів і пришвидшили його розформування. Наприкінці грудня 1917 року в приміщенні актового залу гімназії на мітингу, який проводили Роман Оврамович Гурін і Микола Охрімович Лупало, в Кобижчі було проголошено радянську владу.

Потрібно сказати, що після державного перевороту в листопаді 1917 року в Україні виникло двовладдя рад. Про справжню, народну українську владу більшовики нічого не залишили в радянських архівах. Не друкували спогадів чи розповідей про їх представників і газети. Гірше того, переважна більшість членів проукраїнських рад, українських спілок, представників «Просвіт», які більшовики нарекли контрреволюційними, націоналістичними організаціями, була закатована та знищена. Про їх діяльність нині доводиться читати поміж рядків офіційних й інших повідомлень.

Свою незалежність і соборність український народ сто років тому мав захистити в збройній боротьбі. Формальним приводом до війни в 1917

році стало небажання тодішнього українського парламенту — Центральної Ради виконати вимоги петроградського Раднаркому, бо виконання цих вимог означало фактичну ліквідацію української державності. Через це російські більшовики відразу ж охрестили законну українську владу буржуазно-націоналістичною, контрреволюційною, владою подвійних стандартів. Тобто таку саму риторику щодо влади й народу України, але вже не з Петрограда, а з Москви, ми чуємо й тепер.

У ті часи Польща та Фінляндія, які також були у складі Російської імперії, зуміли вислизнути з її лабетів. Не втрачала такої надії й Україна. Проте вождь більшовиків Ленін, наляканий перспективою відмежування України, негайно кинув лозунг, що про вільну й незалежну Україну не може бути й мови. Це тому, що більшовицькі лідери розглядали Україну як потужну ресурсну базу, як колонію, що мала забезпечувати метрополію хлібом, салом, цукром, вугіллям. Щоб не випустити це зі своїх рук, вони встановили контроль над природними ресурсами України і, зокрема, над Донецьким басейном. Саме з цією метою вони створили маріонеткову Донецько-Криворізьку радянську республіку на чолі з Артемом (Сергєєвим). На Україну вже посунулися орди озброєних до зубів «російських братів», які, використовуючи думку про самостійність, всюди вчиняли «червоний» терор.

Від риторики російські більшовики перейшли до збройного вторгнення. Військову агресію проти Української Народної Республіки більшовицька Росія розпочала від імені народного секретаріату — маріонеткового радянського уряду в Харкові, який повністю контролювався з Петрограда. На території Росії більшовики розпочали формувати збройні загони, перші ешелони з ними прибули в Харків за тиждень до проголошення ультиматуму на адресу УНР. Слідом за цими формуваннями пішли ешелони зі зброєю та військовим спорядженням.

Показово, що ставка в тій збройній агресії, яка переросла у справжню війну, робилася не тільки на збройну силу. Комісари розпочали шалену агітаційну кампанію, що це війна не проти українського народу, а проти нелегітимної контрреволюційної української влади. Для більшого психологічного впливу новостворені збройні полки й дивізії більшовики часто-густо називали іменами видатних українських діячів минулого, гетьманів, яких любили й поважали українці. Такі підрозділи мали імена Тараса Шевченка, Івана Богуня, Богдана Хмельницького тощо.

Терор був червоним у прямому розумінні цього слова, бо всю Україну залили кров'ю. Та кров лилася потоком до 1922 року. Бій під Крутами, що за кілька десятків кілометрів від залізничної станції Кобижчі, через яку їхав ешелон юних добровольців на двобій з озброєною до зубів армією вчорашнього царського генерала Муравйова, 29 січня 1918 року справед-

ливо вважається початком збройної боротьби за українську державність. А радянська пропаганда події від самого 1917 року назвала громадянською війною, війною всіх з усіма, перемогу у якій здобула найвпливовіша сила — радянська влада, що перемогла «зрадників» українського народу — націоналістів, а Червона армія звільнила у 1918–1920 рр. Україну.

А в результаті союзу українських націоналістів із Польщею в 1921 році Росія тимчасово втратила Західну Україну. Про національний характер цього збройного протистояння українців, факт об'єднання обох частин України, діяльність УНР заборонялося не лише говорити, а й думати. Як найбільше благо для України та й інших держав подавалося створення Радянського Союзу.

Лідерів державного творення України було знищено. Для залякування, масової покори новій владі більшовики розпочали гоніння, травлю та масове винищення тих, хто служив у війську Симона Петлюри й інших збройних формуваннях армії УНР. Національно-визвольні змагання українців за незалежну державу радянська ідеологія підіграла у єдиний революційний процес, і це явище ідеологи «руського мира» стали гордо називати «Великой русской революцией», що є неприхованою брехнею. Цю саму брехню Росія використовує й тепер, коли вже восьмий рік триває збройна агресія проти незалежної України.

Двадцять другого січня 1918 року четвертим Універсалом була проголошена незалежна Українська Народна Республіка. Відразу ж розпочалася інтервенція російської більшовицької армії в незалежну державу з метою встановлення в ній нової влади. Тільки зустрічний наступ німецьких й австрійських військ примусив більшовиків відступити. До кінця квітня 1918 року 450-тисячна австро-німецька армія окупувала всю Україну й самою своєю присутністю пригальмувала процес силового перерозподілу власності. Вона стала на бік заможного селянства та поміщиків, керуючись власними інтересами. Боротьба на селі за перерозподіл власності загрожувала підірвати весняну сівбу.

З березня по грудень 1918 року німецькі окупаційні війська перебували в Україні. Зокрема, і в Кобижчі. З 26 березня до 23 квітня в Києві працювала комісія з представників України, Німеччини й Австро-Угорщини з вироблення умов матеріальної компенсації. УНР зобов'язалася надати Німеччині й Австро-Угорщині 60 млн пудів зерна та виробів із нього, 400 млн штук яєць, 2,75 млн пудів живої ваги великої рогатої худоби, 3 млн пудів цукру.

Німецька окупаційна влада з недовірою ставилася до уряду України, не бачили в ньому гарантії дотримання власних інтересів. Насамперед щодо забезпечення поставок продовольства до Німеччини. Тому австро-ні-

мецька адміністрація, як переконують окремі дослідники того періоду активно сприяла поваленню українського уряду. Двадцять дев'ятого квітня 1918 року гетьманом України в Києві «обрали» Павла Скоропадського.

У 1918 році на Чернігівщині збіглися у часі й просторі дві протилежних моделі влади. Сто сорок чотири волості губернії, зокрема й Кобижчанська, перебували у складі Української держави Гетьмана Павла Скоропадського. А 43 волості — у складі Чернігівської губернії з центром у місті Почепі (місто на території сучасної Брянської області), де й перебував Чернігівський виконавчий комітет ради робітничих, селянських і солдатських депутатів Радянської Росії. І тільки на штиках більшовиків вона згодом перебралася в Чернігів. Та частина губернії весь час просилася до української держави. Газети тієї пори рясніють заголовками на кшталт «Не хочемо жити в кацапській стороні», бо комітети бідноти там об'єднали різних покидьків, які під лозунгом соціалізації грабували селян.

Заради справедливості треба сказати, що й на території губернії, що входила до Гетьманату Павла Скоропадського, відновлення приватної власності на землю відбувалося репресивними методами. Створювались гетьманські тимчасові земельні комісії, яким доручалося повернути поміщикам їх експропрійовані господарства. І поміщики у 1918 році відверто мстилися селянам за їх дії. За таких умов у волості й повіті розпочалася більшовицька агітація проти гетьманату і робилося все, аби в очах селянства та інших верств населення дискредитувати ідею української державності.

Попри все, скажу: українці, які скинули гетьмана Павла Скоропадського і у 1919 році повірили популістам-більшовикам, що з московитами можна домовитися, у 1921 році втратили державу Україну, а в 1933-му їли своїх дітей. Ніколи про це не можна забувати і не дай Боже повторити таке жахіття!

Період існування гетьманської влади став часом перманентних селянських проявів непокори та збройних повстань. У цей період налічується понад 600 збройних виступів селянства проти чинної влади. Головною причиною масових селянських повстань літа 1918 року стала спроба гетьмана П. Скоропадського побудувати державу з опертям на основоположний принцип тогочасного й нинішнього світу — право приватної власності. На практиці це означало реставрацію поміщицької власності

Під час правління Скоропадського поміщик Є. Неверовський і так званий куркуль Олександр Шпиг створили місцевий каральний загін. Була ліквідована земельна управа, створили волость, а на селян наклали контрибуцію.

Після повалення в Україні уряду гетьмана Скоропадського новоство-

рені військові частини Директорії під проводом Симона Петлюри стали виганяти німців й австрійців із нашої землі.

Ось як згадував про перший післяреволюційний рік у рідному селі учасник тих подій Федір Циба, спогади якого опубліковано в бобровицькій районній газеті від 8 вересня 1957 року.

У липні 1918 року він, матрос недавно затопленої в Чорному морі Севастопольської ескадри, повернувся в рідну Кобижчу. Влада тут ще належала поміщикам Неверовським, спокій яких охороняв поліцейський пристав. Незабаром він дізнався, що в селі є ще два матроси, відряджені Севастопольською радою солдатських депутатів для встановлення радянської влади на місцях. Це були Андрій Шмаль і Антон Макаренко. «Ми зібралися разом і домовилися про створення партизанського загону. Керівником його став молодий і сміливий Гордій Шпиг. Тут же вирішили діяти спільно із сусіднім носівським партизанським загonom. Його очолював Кропив'янський. Відправили до нього нашого зв'язкового, який приніс настанову чекати сигналу для спільних дій. А нам уже було відомо, що на Чернігівщині розпочалася підготовка до одночасного виступу партизанських загонів. Такий виступ стався. У Кобижчі ми вбили пристава, розігнали його прибічників, розгромили його канцелярію.

Прислали іншого пристава, але ми також його вбили. Нас видали німцям. Командира Гордія Шпи́га арештували, але нам вдалося його визволити. Згодом зазнав перші втрати: загинув Антон Макаренко. Арештували й Андрія Шмалю. 1 грудня 1918 року ми одержали наказ від Кропив'янського роззброїти варту Неверовського, у якої на озброєнні були два кулемети та сотня гвинтівок. Загін вночі раптово напав на загін варту, обеззброїв його, захопили ми й телефонну станцію. Телефонном зв'язалися з командуванням варту, відрекомендувалися представниками червоної гвардії і поставили ультиматум скласти зброю і не чинити опору. Гайдаки розбіглися, а панів посадовили в холодну, де до цього вони утримували непокірних селян. Загін розмістився у будинку іншого поміщика Носенка, в якому пізніше розмістилася контора МТС. Ми охороняли спокій у селі. Вершили владу аж доки на початку 1919 року у Кобижчі не створили революційний комітет...»

Документи й свідчення інших очевидців та учасників тих подій показують, що справді в липні 1918 року окремі партизанські групи в селі об'єдналися в партизанський загін. Його очолив Гордій Мусійович Шпиг. До загону ввійшли Андрій Іванович Шмаль, Федір Федорович Циба та його брат Мирон, Антон Тарасович Макаренко, Василь Самійлович Малько, Мартин Жеребило, Кузьма Іванович Жеребило, Яким Чаус, Григорій Митрофанович Малько, Роман Оврамович Гурин, Наум Савич Київський,

Наум Данилович Оряп, Тимофій Пантелійович Ярмоленко, Гнат Дем'янович Рудько, Степан Потоцький, Петро Сакун, Овсій Григорович Глушко, Лука Герасимович Даниленко, Іван Данилович Шаповал, Іван Парфенович Даниленко, Федот Григорович Зозуля, Федір Тихонович Шульга, Федір Григорович Глушко, Григорій Олешко.

На підтримку серпневого повстання в Ніжині Р. О. Гурин і Г. М. Шпиг зробили спробу підняти повстання в Бобровиці, але німці заарештували Гурина, і повстання не мало успіху. Через день вночі партизани Г. М. Шпиг, А. І. Шмаль, Г. М. Малько й інші розгромили канцелярію пристава в Кобижчі та захопили зброю.

Партизанський загін діяв спільно з носівськими партизанами. У вересні кобижчанські партизани вбили пристава, розігнали його прибічників і розгромили канцелярію. Куркулі видали Г. М. Шпи́га, проте йому вдалося втекти. Згодом гайдаки по-звірячому вбили А. Т. Макаренка та його брата Григорія, заарештували А. І. Шмалю. У той час носівські партизани напали на станцію Кобижча, яку охороняла варта, і під покровом ночі Шмалю вдалося звільнити. В одному з боїв з гетьманцями загинув і партизан Яким Чаус.

28 листопада 1918 року відбулася нарада партизан у селі Макарівці. У ній брав участь представник Бобровиці Михайло Лугівський. Внесли пропозицію підняти повстання в Кобижчі. Лугівський не погодився. Повернувшись у Кобижчу, партизани обстріляли комендантський пост, а в ніч на 1 грудня раптовим нападом ліквідували в центрі села штаб гайдаків у маєтку поміщика Є. Неверовського. Також захопили сто гвинтівок і два кулемети. В підготовці й проведенні операції відзначились А. І. Шмаль, К. І. Жеребило, Г. М. Шпиг, Яким Чаус, Ф. Ф. Циба, наймичка поміщика Парасковія Бутко.

1 грудня 1918 року в Кобижчі було створено перший революційний комітет. Наприкінці січня 1919 року було створено Кобижчанський волосний революційний комітет. До складу місцевого комітету ввійшли голова А. І. Шмаль, якого незабаром замінив присланий із Козельця Д. Г. Андрос, Ф. Ф. Циба (заступник), Н. С. Київський (зав. Земвідділу), Г. М. Шпиг, О. Мишко, С. Є. Басанько. Розташувшись у маєтку Носенка, ревкомівці ділили поміщицькі землі, посіви, худобу, ліс, організовували самооборону села та вели боротьбу з бандитизмом, організовували поставку продовольства армії.

Владу ревкому 2 грудня закріпив Таращанський полк так званої Першої української радянської дивізії, яка через Кобижчу просувалася на Київ. Згодом із сільського ревкому в ревком Козельця були направлені Р. О. Гурин, Н. С. Київський, М. О. Лупало й інші.

У грудні цього самого року партизани Кобижчі на чолі з Андрієм Шмалем і Федором Цибою з червоними прапорами вирушили до Бобровиці, де на території цукрозаводу базувалася військова частина німців. Вони закликали їх до братання та приєднання до червоних партизанів. Німці вагалися, але на бік більшовиків так і не перейшли.

Тисячу дев'ятнадцятий рік став роком особливо важких випробувань для українського села. Відомий дослідник історії російських революцій і громадянської війни Р. Пайпс так характеризував цей період: «1919 рік був для України періодом цілковитої анархії. Вся територія розпалася на частини, на безліч зон, ізольованих як від одної, так і від решти світу, де безкарно діяли озброєні банди селян або грабіжників. У самому Києві уряди приходили та йшли геть... Решта ж країни жила власним життям, де єдиним дієвим засобом був револьвер або рушниця. Жодна з влад, що претендувала на Україну впродовж року після повалення Скоропадського, не мала на цей час справжнього впливу...»¹

Ситуація навколо Кобижчі та в самому містечку у цей період мала нестійкий характер: від повного затишшя до затяжних боїв.

Друга більшовицька окупація України почалася в січні 1919 року й тривала шість місяців. У цей період Москва ніколи не контролювала всю українську територію, влада постійно змінювалася. Головне питання, яке влада більшовиків намагалася вирішувати в цей час, — нагодувати робітників Москви та Петрограда. Весною 1919 року почалася організація походу робітничого класу в українське село шляхом створення продовольчих загонів. За неповними даними, у цих загонах налічувалося 5000 українських і 2500 російських робітників.

З початку 1919 року в Україні утворювалися сільські й волосні комітети бідноти, яким до відновлення сільрад віддавалася вся повнота влади. Після створення мережі рад комбіді були підпорядковані волосним і повітовим виконкомом, але зберігали свою владу на місцях. Вони здійснювали розкладку на місцях, причому 10 % зібраного хліба залишали у їх розпорядженні як винагорода... Незважаючи на всі зусилля, до липня цього самого року створити мережу комбідів вдалося тільки в половині сіл. Часто вони створювалися, але не діяли.

У теці з таємними документами, телефонограмами, що зберігається в обласному архіві, можна читати рапорт військкома з Кобижчі Андроса від 2 квітня 1919 року, у якому він доповідає Козелецькому повітовому комісару про те, що в «Кобижчанській волості становище без змін, все

спокійно...»¹ Для порівняння ситуації в краї додаю, що цього ж дня в. о. новобиківського волосного військового керівника Мандельбойм у телефонограмі на ту саму адресу доповідав, що населення живе одними чутками. Інформації нема. Якись безвідповідальні люди поширюють провокаційні й брехливі чутки, які військовий комісаріат у корені припиняє... Настрій спокійний... Стосунки між владами — військовими і цивільними — нормальні. Відсутність реальної сили є гальмом до перетворення в життя указів повіту і центру².

Десятого квітня 1919 року Вороньківський військком Потоцький і військкерівник Пальчик доповідали, що настрій населення «возбуждений», ходять якись чутки про якусь зелену наступальну армію, крім того, про грабежі... В районі волості — спокійно³.

Військкерівник Мандельбойм і військком Поліно в телефонограмі від 10 квітня № 92 доповідають, що в межах Новобасанської волості все спокійно. Антиурядових виступів нема. Ставлення громадян до мобілізації та справи всеобучу «безразличное». Взаємні відносини між владою — цивільною і військовою — нормальні. Робота військкому йде нормально⁴.

Якщо 2 квітня в Кобижчі все було спокійно, то в телефонограмі від 10 квітня вже доповідається, що по Кобижчанській волості спостерігається тривожний настрій громадян через різні провокаційні чутки. Помічена агітація проти влади через прокламації. Жодних виступів не було⁵.

Поступово в містечку більш-менш стабілізувалася ситуація. На зламі 1918/19 рр. селяни вже мали 4600 десятин озимих і засіяли 2897 десятин ярих, посадили 850 десятин картоплі. В розпорядженні селян було 1921 коней, 2632 голів рогатої худоби, 2150 свиней, 4779 овець. Нова влада нібито набувала окремих прихильників. Такого висновку можна дійти з того, що у червні 1919 року в Червону армію з Кобижчі було відправлено 70 осіб. Зокрема, пішли Прокіп Омелянович Шабельник, Федір Юхимович Савченко, Трохим Федорович Кихтенко й інші.

Літом того 1919 року з Півдня розпочався наступ білої армії генерала Денікіна. На боротьбу з ним стає й Кобижча, зокрема, половина партійного осередку влилася в ряди Червоної армії. А загін односельців із 60 осіб на чолі з Ф. Ф. Цибою й А. І. Шмалем вступає в червоне козацтво. Тридцятого серпня денікінці захопили Київ і розпочали наступ на Чернігів. За рішенням Козелецького повітового революційного комітету

1 ДАЧО, Ф. Р-5080, оп. 1, с. 1, арк. 2.

2 3 Там само, арк. 5.

3 4 Там само, арк. 6.

4 1 Там само, арк. 9.

5 2 Там само, арк. 15.

1 Цит.: Магочій Павло-Роберт «Україна. Історія її земель та народів» — с. 477.

Денікінці вступають у Київ, 1919 р.

Г. М. Шпиг, П. М. Нещерет, І. Д. Лашнюков прибули в Кобижчу для організації боротьби в тилу ворога. З участю К. І. Жеребила, М. С. Київського, С. Є. Басанька було сформовано партизанський загін із 60 селян на чолі з Гордієм Мусійовичем Шпигом. Повстанці зосередилися біля лісу на краю села в маєтку Главинської, де їх очолював помічник командира загону, колишній штабскапітан царської армії Михайло Савич Київський.

Уже перші кроки денікінської влади засвідчили її наміри відродити дореволюційні виробничі відносини на селі та місті. Новий закон про землю планувалося впровадити протягом семи років після припинення громадянської війни. Він передбачав викуп селянами поміщицької чи іншої землі в розмірі до 45 десятин на господарство. Поміщицьке землеволодіння обмежувалося 400 десятинами.

До впровадження положень земельного законодавства поміщики за допомогою каральних загонів повертали собі земельні ділянки, конфісковані будівлі, худобу, реманент. Згідно із законом про врожай 1919 року селяни повинні були віддавати третину зібраного збіжжя поміщикам й орендарям, а також по 3 пуди зерна з кожної десятини на потреби денікінської армії.

На початку вересня 1919 року денікінці зайшли в Кобижчу. Вони майже відразу вчинили єврейський погром. За відмову служити у їх армії денікінці розстріляли колишнього офіцера, керівника червонопартизанського допризовного пункту Свирида (Спиридона) Даниловича Сороку, матроса Г. П. Лахна й інших. Денікінці спалили аптеку й повісили аптекаря Белінського, який видавав бинти та ліки пораненим червоноармійцям і парти-

занам. Розпочалися грабежі населення. Про звірства денікінців на Чернігівщині у жовтні 1919 року йшла мова й в бюлетені бюро інформації при раді оборони України. Там йдеться, що втікачі з білого стану передають: денікінські козачі банди під прапором переслідування комуністів і радянських службовців проводять звірячі розправи з трудовим населенням. У містечку Смолянці повішено 6 людей, майже 70 жінок зґвалтовано. Особливо постраждали від розгрому містечка Олишівка, Топчіївка, Кобижча Козелецького повіту, а також Носівка Ніжинського повіту. По вулицях і шосе валялися трупи розстріляних, замучених, закатованих до крайностей¹.

Люди сім'ями разом із худобою переховувались у лісах. Варварські дії денікінців викликали загальне незадоволення, і на боротьбу з ними пішли всі, хто мав зброю.

Третього листопада Гордій Шпиг із групою партизан (Овсій Григорович Глушко та його брат Федір, Олександр Андрійович Зась, Наум Данилович Оряп) напали на групу грабіжників по вулиці Мальківці. В збройній сутичці загинули О. Глушко, І. Д. Овдій, С. В. Рибак й інші кобижчанці. Другого дня бій зав'язався в центрі села і точився з перервами вісім днів, про що засвідчує й архівний документ. Повстанців налічувалося понад сто осіб. Денікінці підтягнули до Кобижчі бронепоезд й артилерію. За розповідями людей, на панцирнику ніби був і поміщик Неверовський.

14 листопада загинув командир партизанського загону Гордій Шпиг. Поранило й М. С. Київського. Партизани відійшли до Козар і Носівки. Там вони спільно з носівськими партизанами, які вже тримали під контролем залізницю Бобровиця — Носівка — Ніжин, 19 листопада захопили бронепотяги «Буян» і «Витязь» і відкинули денікінців у напрямку Києва. Разом із носівськими кобижчанськими партизани під командуванням С. Д. Шелеста допомогли таращанцям розгромити ніжинське угруповання денікінців, потім влились у Богунський полк 44-ї дивізії і 30 листопада 1919 року звільнили Кобижчу.

Про один з останніх боїв із денікінськими військами між Кобижчею і Браницею розповідається в книжці, присвяченій бойовому шляху Богунського полку. Там старий богунець-кулеметник 388-го полку М. С. Зайцев згадує про те, як богунці цього полку захопили Ніжин, Носівку й успішно просувалися в напрямку на Київ. «Денікінці робили відчайдушні спроби затримати наступ богунців. Вони сконцентрували на дільниці Кобижча — Браниця відбірні свої частини (офіцерські полки). Але зусилля ворога були марні. Лихою атакою богунці звільнили Кобижчу й розпочали наступ на Браницю.

¹ ЦДІАУК. Ф. 2579, оп. 2, с. 3, арк. 2.

Противник встиг тут закріпитися й вчинив нашим частинам сильний опір. Перебіжками підійшла наша п'ята рота на відстань ста кроків до противника. Помкомроти т. Малиновський із криком «ура» кинувся в атаку. Братва підтримала його приклад. Офіцерський ланцюг вмить був відкинутий.

Денікінці тим часом підтягнули свіжі свої частини й розпочали контр-наступ. Вони обходили наші частини з фронту і тилу. Наші роти змушені були відійти. Тоді наш кулеметник Петро Привалов відкрив сильний кулеметний вогонь по денікінському ланцюгу. Золотопогонники стали падати один за одним під прицільним вогнем наших кулеметів. Несподівано зліва вискочила денікінська піхота, яка кинулася на наші ряди. Зав'язався наполегливий бій. Нарешті, нам підійшло підкріплення і ми відкинули денікінців. Ми розсипалися в ланцюг за селом і знову розпочали наступ на Браницю... Противник втік, залишив нам масу вбитих і поранених, а також три кулемети «Кольт», два — «Максими», 4 — «Люйси», масу гвинтівок і патронів. (К. 1923. с.146).

Є спогади про ці події й отамана армії Української Народної Республіки Івана Семесенка. Його оперативне повідомлення свідчило про таке: «на дільниці Ніжин — Київ позиція не змінювалася. Від командира Білоцерківського полку ніяких відомостей немає. Зв'язку не прислав... О 03:30 розісланий наказ, щоб командири частин мобілізували населення і починали рити окопи по всьому фронту... Розвідка донесла, що козаки білоцерківського й першого київського полків п'янують, населення грабує спирт із заводу і роздає його даремно козакам. О 10-й ранку я з панцерним потягом виїхав на фронт... Направився до станції Бобровиця для розвідки, де зустрів усю адміністрацію на своїх місцях, а також затримав більшовицьку розвідку 25 чоловік, котрі козаками із Запорозького куреню пластунів роззброєні й розстріляні. З панцерним потягом відправився по напрямку станція Кобижча. Біля Кобижчі верстів за п'ять від Бобровиці на північ зустрів наступальну більшовицьку банду, котра вогнем панцирного потяга запорозької бригади розсіяна... О 03:00 26 (січня) я поведу наступ...»

26 січня 1919 року отаман І. Семесенко прикривав напрямом Ніжин — Київ і повідомив генеральний штаб, що козаки Білоцерківського полку вирішили переходити на бік більшовиків. Вони рушили назустріч червоним, але їх зустріли кулеметним вогнем. Це так вплинуло на полк, що вони на зборах присяглися битися з грабіжниками-більшовиками і прислали до отамана Семесенка полковника з повинною... Запорізька бригада негайно виступила у наступ о 6-й ранку, вона захопить Бобровицю, Браницю, Озеряни. Отаман Семесенко попросив надіслати в його розпорядження ще полк певних людей із гарматами, щоб розширити фронт і вести наступ...

Як бачимо, в описаних подіях є розбіжності в хронології. Залишимо це на совісті авторів спогадів.

Десятого грудня 1919 року до Козелецького воєнно-революційного комітету було подано рапорт від командира Кобижчанського червоного партизанського загону. В ньому доносилося, що в містечку Кобижча 9 грудня утворився тимчасовий революційний комітет у кількості семи чоловік. А саме — Дмитра Лебеди, Івана Макаренка, Михайла Пустовойта, Леонтія Пінчука, Федора Пономаренка, Федора Бандика, Івана Шаповала. В рапорті також повідомлялося про те, що «мною сформований партизанський загін в кількості ста чоловік, який раніше підпільно, так і активно діяв проти Денікіна. В даний час мною залишено в загоні тільки 30 чоловік. Останні мною розформовані, про що прошу належного від вас розпорядження¹. (Під рапортом стоять два підписи «Н. К. Кобижч. Красного парт. отряда і секретаря. Розібрати їх неможливо, — авт.).

Згідно з протоколом № 1 засідання Кобижчанського волосного революційного комітету від 13 грудня 1919 року першим пунктом розглядалося подання Козелецького повітового воєнно-революційного комітету від 10 грудня про те, що членами волосного ревкому затверджено Л. І. Пінчука (голова) і Д. К. Лебеду, Ф. П. Бандика. Цю інформацію взяли до відома.

Наступним пунктом стояло питання про те, що в нинішній період назрівають різні роботи, а тому запропонували кооптувати до ревкому трьох членів для несення служби у відділах. Кооптували у відділ продовольства Івана Трохимовича Шаповала, у відділ соціального забезпечення — Федора Івановича Пономаренка та в земельний відділ Івана Григоровича Макаренка, які виявили бажання працювати.

Третім пунктом першого засідання ревкому стояло питання розформування місцевого партизанського загону, бо згідно з новим положенням ніяких загонів не може бути, та про формування місцевої міліції. Її став формувати тепер уже колишній командир загону Степан Діонісійович Шелест. Йому доручили кооптувати туди довірених осіб.

Реальне ставлення влади більшовиків до України яскраво малюють протоколи засідань її місцевих установ. Вони показують погляд московської влади на Україну як на власну комору та годувальницю.

Одним із підтверджень цьому є протокол № 2 засідання Кобижчанського волосного воєнно-революційного комітету від 13 грудня 1919 року. Як і на першому засіданні комітету, на ньому були присутні голова ревкому Л. І. Пінчук, члени ревкому Ф. П. Бандик, Д. К. Лебеда, коман-

¹ ДАЧО, ф. Р-5080, оп. 1, с. 22, арк. 4.

дир місцевого партизанського загону, а відтепер керівник місцевої міліції С. Д. Шелест й інструктор Є. С. Басанько. Головував — Л. І. Пінчук.

Слухали доповідь голови про потреби Червоної армії в продовольстві та про можливість передачі безпосередньо такого, а також про значення райпродкому й інших продовольчих органів. Козелецький райпродкомітет від 8 грудня 1919 року вимагав від кобижчан поставити 60 голів худоби, 70 овець, 15 пудів свіжого сала, 400 пудів жита, 250 пудів вівса, 150 пудів ячменю, 15 пудів цибулі, 200 пудів гречки, 150 пудів картоплі, 150 пудів проса, 20 пудів буряку. Крім основного (№ 38) був ще й тимчасовий наряд (№ 39) на постачання продукції. Згідно з ним із Кобижчі мало надійти 400 пудів сіна, 400 пудів ярої соломи, 300 пудів кульової і м'ятої соломи, 100 пудів вівсяної полови та інше.

На засіданні постановили ухвалити тимчасові наряди Козелецького райпродкому та провести їх у життя. Проте ревком вирішив просити райпродком зменшити наряди, бо містечко Кобижча — місцевість революційна, яка підняла зброю проти денікінських банд і 15 днів активно боролася з білими бандитами до приходу радянських військ, від чого населення Кобижчі постраждало від «ужасных» грабежів денікінських банд, які взяли масу худоби, коней, овець, свиней, гусей, хліба, фуражу, одягу, взуття. Крім того, населення Кобижчі зараз виконує наряд Богунського радянського полку на постачання майже такої самої кількості, яка виконується, правильність чого можуть перевірити агенти Козелецького райпродкому на місці...¹

Наступне засідання волосного військового революційного комітету відбулося через два дні — 15 грудня. Цього разу першим пунктом голова зборів Л. І. Пінчук доповів про призначення штату міліціонерів. У штат місцевої міліції старшим міліціонером призначили Омеляна Опанасовича Троцька, міліціонерами — Павла Артемовича Пузика, Григорія Івановича Семіна, Онисима Григоровича Домарацького, Петра Андрійовича Ромашка, Андрія Опанасовича Корольова.

Другим параграфом розглядалося питання про доручення Козелецької особливої продовольчої комісії від 11 грудня 1919 року за № 79 про виявлення кількості та місця знаходження державного зерна, про кількість осіб куркульського населення по селах повіту із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові, складу сім'ї й кількості десятин, кількості продовольства — худоби, свиней та ін., що залишили поміщики та куркулі, які втекли від радянської влади. З цього моменту передбачалося провести в життя наказ № 18 про стягнення чотирьох фунтів борошна з кожного пуда змеленого на всіх млинах зерна. Це була своєрідна «революційна десятина».

Після висловлення й обговорення параграфів ревком установив, що державного зерна в межах волості не було, і його нема й тепер, із куркулів від радянської влади у волості ніхто не тікав. У розпорядженні Кобижчанського ревкому залишилося 30 голів рогатої худоби, 65 овець, 8 поросят¹.

23 грудня 1919 року в Кобижчі відбувся волосний продовольчий з'їзд. Більшістю голосів його головою обрали завідувача волпродкому І. Т. Шаповала, його товаришем Ковальчука та секретарем — С. Є. Басанька. Заслуховували звіти представників продовольчого відділу волості та доповіді делегатів з'їзду. (Очевидно, зібрання було скликане через невиконання завдань про поставку продовольства.) Знову з'ясувалося, що державних запасів хліба на звалочних пунктах волості немає. Частково вони були змолочені восени цього року перед відходом радянської влади, а той, що залишився, забрали денікінці. Частину хліба й худоби, що залишалася в економіях для робітників, забрали радянські війська, які витіснили денікінців. Частину запасів розграбували банди ще до сформування ревкому². (Як тут не згадати класичне: білі прийшли — грабують, червоні прийшли — теж грабують.)

Така ситуація з постачанням продовольства не задовольняє революційну владу. Через два дні в Кобижчі відбувається об'єднане засідання волосного революційного комітету (волревкому), волосного комітету бідноти (волкомбід) й завідувача продкому волревкому. На порядку денному — питання про розграбування економій та про худобу. Головує Пінчук. Завідувач земельного відділу Макаренко доповідає, що у всіх економіях розграбовано не лише живий, а й мертвий інвентар. Розбирають навіть будівлі. Беручи до уваги те, що ніякі моральні дії і накази про зупинення грабежів не діють на жителів, а збройних формувань ревком у своєму розпорядженні не має, тому ревком уважає, що вина за розграбування економій на нього лягати не може.

У другому питанні той самий доповідач сказав, що живий інвентар — це 22 бики, для яких потрібен корм. Оскільки ж його нема, треба довести це до відома повітового начальства. Якщо ж воно не дасть жодної вказівки, то волревком через відсутність кормів віддасть цю худобу місцевому населенню в тимчасове користування³.

Селян же й далі грабують звідусіль. Для прикладу наведу лист громадянина кобижчанських Степових Хуторів Йосипа Михайловича Горбача від 12 липня 1920 року до Кобижчанського комітету незаможних

1 Там само, арк. 68.

2 Там само, арк. 69.

3 2 Там само, арк. 72.

1 ДАЧО, Ф, Р-2, оп. 1, с. 52, арк. 63–65.

селян. Він бідкається, що загін башкирської червоноармійської бригади 10 липня відібрав у нього з дому коня дев'яти років, росту у два аршини, масті гнідої з возом і збруєю. Далі він пише, що інших коней не має, «а має одну десятину землі, яку тепер нічим обробляти». Ще він має одну корову, стоїть за радянську владу і в той час, коли в нього забирали коня, він нездужав на тиф. «Тому прошу комітет незаможників допомогти мені як-небудь придбати коняку»¹. На жаль, на заяві немає резолюції, тому й не можна сказати, чи вирішили клопотання людини, яка, за його ж словами, «стоїть за радянську владу» і яку пограбували свої ж...

Хоч була армії й нібито добровільна допомога, проте 2 листопада 1920 року на засіданні Замоського куреня обговорювали питання добровільної допомоги червоному фронту. Вирішили «мобілізувати кравців і роздати їм полотно для пошиву теплих куфайок, надрати вовни і дати напрати і нав'язати шкарпетки та перчатки, пошити кожухи і піджаки. Все це мають зробити кравці Йосип Маховка, Тихін Гуць, Петро Литвин, Тихін Маховка, Овсій Саченко, Олексій Йовтук, Максим Буглак, Зіновія Квітницька, Прокіп Говорун, Ганна Буглак»².

Громадянська війна, яка, по суті, була російсько-українською, стала важким випробуванням для суспільства. Вона не лише згубила мільйони осіб, завдала неймовірних руйнувань, перетворила на ворогів навіть близьких родичів. Українці воювали з обох боків цього трагічного протистояння. Кобижчанці не стали винятком.

Один з активних учасників боротьби з денікінцями партизан і член полку червоних козаків Роман Оврамович Гурін був родом із селян-бідняків, працював на залізниці. Після громадянської війни працював у Козелецькому повітовому комітеті. Тоді його перевели на роботу в Харків, працював там інженером. Інший учасник протиденікінської боротьби Іван Парфенович Даниленко теж був родом із бідної селянської сім'ї. Після громадянської йому довелося пройти й фронтовими дорогами Другої світової. Обороняв від фашистів Москву. Мав військове звання підполковника й після перемоги жив у Носівці.

В обласному архіві зберігається лист від 1920 року Дементія Потоцького до Козелецького відділу народної освіти. У ньому він розповідає, що в Платонівській школі з 1919 року й дотепер працює сторожем Пелагея Буглак — «жінка сімейна, а сімейство її складається з чотирьох синів і однієї дочки. Всі вони живуть у шкільному приміщенні. Коли тут були денікінці, то її два середніх сини вступили у це військо і спільно з ними те-

роризували й грабували місцевих кобижчанських громадян. Вони й інші денікінці пограбували т. Шмаля, який нині працює головою Кобижчанського волвиконкому, і т. міліціонера Яковенка. Також було пограбовано багато інших громадян села. Коли денікінці відступали, її сини разом із ними пограбували Платонівську школу, а тоді сини пішли разом із денікінцями. Тепер один із них — менший — повернувся і переховується в житах та школі.

Тому прошу відділ народної освіти зробити розпорядження або виконкому сільської ради, або вчителям Платонівської школи про «удаление» вказаного сторожа зі школи, адже школа не повинна бути сховищем для дезертирів і бандитів (дезертиром назвав я його через те, що його рік уже мобілізовано до армії, а він ховається)»¹.

У відповідь на цей лист до Кобижчанського волосного виконкому надійшла телефонограма з Козельця. У ній повідомляється, що в Платонівській школі у сторожихи Пелагеї Буглак переховується дезертир, доброволець денікінської армії — молодший її син. Повідомляючи про це, відділ пропонує вжити заходи до його затримання, а також встановити, чи відповідає сторожиха Буглак своєму призначенню².

Експериментальний революційний плут переорював без жалю людські життя. Під пласт злomu й розорення пущено талант і працю, практику й досвід багатьох людських поколінь, зруйновано економічні підвалини суспільства. Під цей пласт для згину лягло створене людьми багатство, розум, культура, мораль. А на цьому пласту зійшли і вибуяли будяки та кукіль: безбожність, зловтіха, занепад моралі, руйнування господарств. Перетворення селянина-хлібороба-годувальника на безмовного пролетарія, який усіляко не бажав працювати в колгоспах навіть через десятиліття після їх примусового створення.

Імперіалістичні війни, а за ними й революція погубили мирне життя людей. Потім влада стала вигублювати своїх творців, нищити відданих революційній справі людей, втягла у свою орбіту й ошукала мільйони, створила кривавий апокаліпсис. Прикро, що окремі з них навіть після відбуття на Соловках не одного року покарань за гріхи, яких не було, так і не розібралися в трагізмі більшовицької влади й навіть із гордістю носили на грудях значок про півстолітнє перебування в рядах єдиної і єдиної партії, що вони є комуністами ленінського призову. Чого гріха таїти, були такі люди і в Кобижчі.

¹ 3 ДАЧО, Ф. 6002, оп. 1, с. 4, арк. 49.

² 1 ДАЧО, Ф. Р-6002, оп. 1, с. 2, арк. 11.

¹ ДАЧО, Ф. Р5080, оп. 1, с. 22, арк. 556.

² Там само, арк. 557.

«Продрозкладку виконаємо з допомогою збройної сили»

Так погрожували більшовики хліборобам Кобижчі. І зброя «заговорила»

Продрозкладка, продподаток,
Постанови та декрети.
Як усе це досягнути?
Перші сільські депутати,
Збори куренів гарячі:
Як тут справи повернути,
Аби виправдять мандати?

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Точної дати завершення громадянської братовбивчої війни на теренах України немає. Її вогненний смерч залишив після себе повністю розорене господарство і тисячі загублених життів. Адже воювали з бандитами, басмачами, куркулями, іншими «ворогами» радянської влади. На Чернігівщині та в Кобижчі теж тривав спротив більшовицькій владі, у якій практичні справи розходилися з проголошуваними лозунгами.

У середині жовтня 1920 року В. Ленін скаржився: «Ми беремо хліб із Сибіру, беремо хліб із Кубані, але не можемо взяти його з України, бо там кипить війна, і Червоній армії доводиться боротися проти банд, якими вона кишить».

Та поступово життя більш-менш почало налагоджуватися. Люди і в Кобижчі змирилися й звиклися, розпочали більше уваги приділяти господарським справам, сіяли хліб, льон, коноплі, розводили коней, худобу, пасіки, ростили сади, будували хати.

У 1920 році в Кобижчанській волості жило 16 156 мешканців. Орної землі було 13 890 десятин. Цього року селяни засіяли 4762 десятин озими. У 1923 році населення Кобижчанського району становить 32 215 осіб, а в 1925 році територія Кобижчі становить 35 квадратних верст.

Чим і як жила Кобижча та навколишні села від кінця громадянської війни й до початку примусової колективізації, спробую знову ж таки розповісти за допомогою архівних документів, спогадів старожилів і публікацій газет.

Бойові дії тільки що закінчилися, а місцеві органи влади вже звертали увагу на санітарний стан житла, вулиць, дворів, криниць, громадських площ. За невиконання розпоряджень був штраф від 10 до 20 тис. рублів. Комісія лісного відділу 17 січня 1920 року ухвалила рішення — виділити ліс в урочищі Миничів Ріг для будівництва й опалення. Впорядковується лісокористування. Ще в 1918 році ліс поділили селяни. З 1919 року він переходить у народне розпорядження. Обирається уповноважений з організації й охорони посадки та рубки лісу. За даними 1920 року Кобижча мала 4873 десятини лісу й 1108 десятин сіножатей у лісових дачах. Влада брала на облік промислові та кустарні об'єкти, млини, олійниці, крупорушки, кузні.

Зберігся список членів волості й сільських комітетів бідноти, складений 27 грудня 1919 року. Його відкриває Данило Ізмайлович Маховський. Записано, що він є головою Кобижчанського волосного комбіву з 7 грудня 1919 року. (Очевидно, з цього часу й треба вважати організацію комбіву у волості.) За ним записаний Матвій Пантелеймонович Могильний — член волосного комбіву з того самого часу. Членом комбіву також записано Федора Кузьмича Боглака. Головою сільського комбіву Каштелівського куреня записано Матвія Гнатовича Вареню, головою Савенського куреня — Мойсея Гнатовича Івашка, головою Яришківського куреня — Архипа Йосиповича Боглака, головою Сотенного куреня — Порфирія Даниловича Сороку, головою Степнохутірського куреня — Гордія Опанасовича Коломійця, головою комбіву хутора Степанівка — Семена Васильовича Ткаліча. Комбів тут організовано 27 грудня 1919 року¹.

9 січня 1920 року розпорядженням волосного ревкому провели сільський сход під головуванням А. І. Шмаля та секретаря С. Є. Басанька. На порядок денний винесли питання виборів депутатів. До складу волосної сільської ради обрали депутатів — одного від ста душ населення. Загальна кількість населення тоді становила 16 156 осіб. У містечку було 2309 дворів, у хуторі Шаповалівці — 382, у Степанівці — 87. Частина об-

1 ДАЧО, Ф. Р-2, оп. 1, с. 52, арк. 73.

раних депутатів увійшла до складу створених курінних рад — по 3 представники. Серед перших сільських депутатів після громадянської війни були Ничипір Степанович Ромашко, Василь Степанович Шиян, Федосій Євтихійович Шпиг, Федір Пантелійович Бандик, Яків Каленикович Тишко, Павло Григорович Бандик, Леонтій Іванович Пинчук, Андрій Іванович Шмаль. До волосного виконкому ради ввійшли А. І. Шмаль (голова), Н. С. Київський (завідувач земельного відділу) та Леонтій Іванович Пинчук.

Двадцять четвертого січня 1920 року волвиконком за підписом військового Рейхардта одержав телефонограму для передачі уповноваженому з очищення залізниці тов. Басаньку. В ній ідеться, що до керівництва 12-ї армії повідомили про те, що робітників з очищення залізниці від снігових заносів забирають рубати дрова та виконувати інші роботи. Одночасно на залізниці склалося катастрофічне становище. Реввоенрада армії наказує військовим властям робітників із залізниці не знімати. Ревкомам треба вжити всіх заходів для мобілізації на очищення снігових завалів на залізниці все нетрудове населення.

25 грудня 1920 року відбулося об'єднане засідання волревкому голів волосних комбідів і завідувачів відділів волревкому. Там останнім питанням розглядали призначення на пост завідувача відділу соцзабезпечення через хворобу попереднього керівника тов. Пономаренка. Пост обійняв член ревкому Лебеда, який дав на це свою згоду.

Тема продрозкладки не сходить з порядку денного засідань органів центральної, республіканської та місцевої влади. Чому так? Бо в Україні продрозкладка взагалі провалилася. Ця форма хлібозаготівель не мала перспективи. Знаючи, що їх чекатиме та сама продрозкладка, селяни просто відмовлялися від обробітку частини вже одержаної землі, аби держава не знайшла у них «лишків», що підлягали вилученню. Продрозкладка вела до недосіву полів, роз'їдала селянську економіку та трудову етику.

Ось витяг із протоколу № 17 об'єданого засідання КНС і членів сільрад. Воно відбулося в жовтні 1920 року. На порядку денному — продовольче питання. Доповідає Олксна. «Заслухавши доповідь про продовольче питання та швидше виконання наряду, — йдеться в документі, — ми, комнезамівці та члени сільрад, постановили: напружити всі сили для швидшого виконання наряду». Далі йдеться, що «хліб треба відібрати в куркулів. Він у них фактично є, і земля в них не відчужувалася, і вони не виконують державну продрозкладку. Отож вважати їх заручниками»¹.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-6002, оп. 1, с. 3, арк. 27.

Не можу сказати, чи того року в Кобижчі виконали план продрозкладки. У документах про це інформації не знайшов. Але є протокол загальних зборів членів волосного комітету незаможників від 6 січня 1921 року. Знову виступає начальник продовольчої групи Олксна. «Ми, каенесники та сільрадівці, — каже він, — з допомогою збройної сили вживемо найпоширеніші заходи для виконання державної продрозкладки, щоб виконати її до 15 січня цього року»¹. До цього документу додам, що тов. Олксна — не місцевий. Як розповідали сільські старожили, він був одним із представників так званих латиських червоних стрільців, яких відряджали ледь не по всій Україні для організації продзагонів, виконання продрозкладки й інших каральних акцій. Розповідають, що вони відзначалися особливою жорстокістю у ставленні до українців. Але, очевидно, навіть погрози Олксни використати збройні сили для викачування хліба не вплинули на кобижчанців. 4 лютого того самого року відбувається засідання волпродкому. На ньому виступає голова комітету Гребенюк. Після його доповіді та виступів інших (у протоколі не зазначено їх прізвища, — *авт.*) постановили в триденний строк виконати продрозкладку не менше ніж на сто відсотків, яку взяти в «кулацького елемента и объявить таковым, что если таковую не выполним, то они будут взяты в заложники...»².

Розкладку й справді виконували примусово. В одному з протоколів сказано, що під час «принудительного изъятия продуктов невыполненной прошлагодовой недоимки» у громадянина Замоського куреня Опанаса Васильовича Косовця було конфісковано 5 пудів 15 фунтів гречки. При «изъятии» він погрожував і намагався вдарити тов. Тишка, про що складений окремий протокол»³.

А ось в наказі № 27 по Кобижчанському райвиконкому йдеться, що членів Савинського куреня Труша, Сакайду, Стецького, Бутка, Білодіда, десятих Андрюся, Кладиногу, Макаренка, Голенача, Брусиловця за халатне ставлення до виконання своїх обов'язків (очевидно, в ході виконання продрозкладки) арештувати в дисциплінарному порядку на дві доби кожного⁴.

У той час, коли примусово виконувався план продрозкладки, коли виміталася із засіків навіть посівне зерно, лютував голод. Саме на початок двадцятих років припадає перша голодовка, організована більшовицькою владою. Не минула вона й Кобижчу. В одній з архівних тек зберігаються списки зареєстрованих незаможних селян містечка Ко-

1 ВДАЧОН, Ф. — Р-6002, оп. 1, с. 6, арк. 3.

2 Там само, арк. 5.

3 ВДАЧОН, Ф. Р-5994, оп. 1, с. 7, арк. 24–25.

4 Там само, арк. 46.

бижча на 1 січня 1921 року. У ньому 323 прізвища. Поруч із ним список голодняків. Там зафіксовано 265 селян. Зауважено, що в кожного з них від одного до восьми осіб сім'ї дорослих і дітей. Отже, потерпали від голоду значно більше людей.

В іменному списку КНС Замоського куреня на видачу хліба з 25 % волосного фонду по циркулярному розпорядженню особливої продовольчої комісії з Козельця числиться 40 сімей. У кожній із них 4–5 їдоків — дорослих і дітей. В іменному списку, хто гостро потребує продуктів, у Савинському курені 65 родин. У них нема ні хліба, ні картоплі. У Степовохутірському курені від голоду потерпають 27 родин, у Сотенному — 22, у Кашталівському — 18 родин¹.

Збори мешканців Савинського куреня, наприклад, вирішили клопотати перед повітовим відділом внутрішнього управління про відкриття в них ручної маслоробні «ввиду отсутствия жиров для союза бедноты, что является упадком физической способности»².

Про бідність кобижчанців після першого радянського голодомору свідчать і листки про харчування сільського населення Козелецького повіту за тиждень із 6 по 12 листопада 1922 року. На жаль, в ньому не вказано прізвище, так би мовити, піддослідного селянина. Однак відомо, що господарю хати 30 років, дружині — 26, брату — 22 і жильцю — 23. Всі вони сім днів харчувалися вдома. Сім'я займається сільським господарством і вважає це заняття головним. Сім'я не займається ніяким промислом, крім сільського господарства. Господар поза сільським господарством учительствує і займається «извозом».

Восени 1921 року сім'я посіяла $\frac{3}{4}$ десятини, а весною 1922 року — в ярому полі — $\frac{1}{2}$ десятини. В господарстві є один робочий кінь і одна дійна корова. За останній місяць без урахування продуктів, витрачених на корм худобі, сім'я спожила 5 пудів 200 фунтів всякого борошна на випікання хліба, всякого борошна — на пироги і «лепешки» — 30 фунтів, різних круп і пшона — 60 фунтів, картоплі — 5 пудів 200 фунтів, інших овочів — 20 фунтів. Рослинної олії — 6 фунтів, масла коров'ячого не споживали взагалі, м'яса всякого 5 фунтів, сала сім'я не споживала ніякого. Молока — 78 фунтів, солі — 5 фунтів.

Для своєї сім'ї вона вважає достатнім споживання у день 14 фунтів хліба, хліб випікають самі, без домішок. Цього самого року сім'я зменшила споживання м'яса, зменшилось споживання яєць, а ось споживання молока збільшилось.

Далі в анкеті пропонується відповісти, чим сім'я харчується, і що вона їла за останні два дні. У суботу, 11 листопада, вранці їли два стакани молока з хлібом, в обід — суп пісний і гречана каша, ввечері — молоко з хлібом.

У неділю, 12 листопада, сім'я їла майже те саме, тільки суп замінив борщ.

Витрати продуктів за тиждень із 6 по 12 листопада 1922 року: хліба печеного — 93,75 фунта, борошна на «лепешки» й пироги — 1,5 фунта, круп всяких — 17,5 фунта, гороху, бобів, сочевиці — 2 фунти, картоплі — 31 фунт, капусти квашеної і свіжої 6 фунтів, буряків, моркви, ріпи — 11 фунтів, молока — 23,25 фунта, яблук — 4,25 фунта, солі — 1,75. Харчувалося чотири людини, і це дорівнює 28 людиноднів.

Сім'я протягом тижня не їла ніякого м'яса й м'ясних продуктів, сала, оселедців та іншої риби, коров'ячого масла, сиру, сметани, яєць, цукру чи льодяників, грибів.

З першого снопу (14 серпня) до Покрови (14 жовтня) сім'я зі сторони за вільними цінами купувала 5 пудів житнього борошна, 3 пуди гречаної крупи, 2 пуди цибулі, 2 пуди яловичини, 4 фунти рослинної олії.

Сім'я відповідає, що вона не може обійтись увесь рік своїм хлібом. Власних хлібних запасів вистачає до Різдва. В господарстві відчувається брак хліба, солі і всіляких жирів. Це замінюється різною пісною їжею. Цього року стали більше вживати тільки молока. Припинилось проти минулого року споживання жирів.

На запитання: яка в сім'ї норма виходу хліба з борошна, відповідають, що з пуда борошна випікають 1 пуд 10–15 фунтів хліба. Борошно вживається житнє¹.

Радянська влада зміцнювалася репресивними й іншими методами. Але дії її органів у верхах і на низах постійно дискредитували цю систему правління. Особливо велике незадоволення та спротив викликала грабіжницька продрозкладка. У середовищі селян краю і села наростало незадоволення радянською владою.

Та й чи могло бути інакше. Дійшло до того, що політична ситуація в Ніжинському окрузі, до якого тоді належала Кобижча, так загострилася, що в будь-який момент міг розпочатися відкритий антирадянський селянський бунт. Відомий факт, коли на міському ринку Ніжина серед білого дня голодні містяни розграбували хлібний обоз продзагону, а по селах «заговорили гвинтівки».

З історії відомо, що початок двадцятих років характерний для теренів України антибільшовицькими виступами. Повсюдно формувалися або ж відроджувалися заново повстанські загони. Навколо Кобижчі

¹ ВДАЧОН, Ф. р-6002, оп. 1, с. 10, арк. 1–22.

² ВДАЧОН, Ф. р-6002, оп. 1, с. 2, арк. 29.

¹ ДАЧО, Ф. Р-942, оп. 1, с. 4956, арк. 15–16.

в збройну сутичку з більшовиками вступали повстанські загони Ангела, Панкрата Хижняка, Марусі Чорної, Шидловського, Бута.

Про ще один загін під проводом отамана Щуся розповів недавно у своїй книзі «Земля, полита кров'ю» Віктор Моренець. Наведу звідти кілька витягів. Автор розповідає, що отаман Щусь не повів своїх хлопців на Ніжин, його наздоганяв маневровий загін 58-го полку, а розвідка доповіла, що з боку Бобровиці до Ніжина прибуває бронепотяг. Повстанці подалися на Згурівку... Банда, а саме так називається загін повстанців у зведеннях чекістів, пішла в Козелецький повіт. Тут вона з'явилася в районі Кобижчі й Вороньківської волості в ніч з 29 на 30 квітня 1921 року. З-під Носівки попрямували через село Веприк — Білоцерківці на Новий Биків, де в цукровому заводі пограбувала 2 млн карбованців грошей, взяла коней, розігнала всю владу й захопила продзагін, з якого одна частина здебільшого була захоплена в полон, а інша — зникла. Чотири червоноармійці сильно побиті. Начальнику продзагону пощастило втекти від бандитів. Жертви з'ясовуються, крім того, Банда (саме так із великої літери писали в донесеннях) зняла телеграфний апарат і відвезла із собою. 30 квітня цього року Банда захопила Нову Басань, де зруйновано телефонну станцію та знищено склади райпродкому. Повернувши того самого дня на Ядлівку і зустрівши опір з боку червоних частин Остерського повіту, Банда повернула того ж дня на Стару Басань, де вбила одного продармійця, і звідти попрямувала на с. Ярославку, де вбила члена комнезаму, двох продпрацівників, одного волосного військового комісара та двох міліціонерів. Зруйнувавши там весь Советський апарат, Банда потім повернула в бік залізниці і, захопивши села Мокрець і Заворичі, влаштувала аварію пасажирського поїзда з жертвами... Пробираючись лісовими дорогами, через хутір Хомовці увійшли в с. Браницю, де перервали телефонну лінію Бобровиця — Козелець. Після цього Банда пішла лісовою дорогою на Козари й о 10:00 ранку 1 травня захопила Козари¹.

Повертаючись до теми бандитизму, скажу, що часто на сутички та бої з представниками міліції та ЧК провокували й представники нової влади. Безчинство червоноармійців підтверджує, зокрема, телеграма з Ярославки військкерівника Тарасенка Козелецькому повітовому військкому. В ній повідомляється, що в село Мокрець 1 травня явились заворицькі червоноармійці й хотіли арештувати голову села, а коли той зник, то вони розпочали погрожувати людям, «говорячи, що сьогодні їхнє свято». А потім погрожували (очевидно, жителям села, — *авт.*), якщо вони завтра прийдуть, то і «село все розіб'ємо»².

Інша телеграма з Ярославки у Козелецький повітовий виконком, а до нього належала й Кобижча, дає інформацію про те, що в ніч з 18 на 19 серпня був замах бандою з майже 60 осіб на життя голови Ярославського волвиконкому Шаповала й інструктора волземвідділу Лемеша та завідувача цього відділу. Кулею вбита дівчинка десяти років Якова Михайлова Криворучка. Там же у квартирі вбили міліціонера. Обеззброєних трьох червоноармійців відряджено в село, також обеззброєно інструктора волземвідділу. Відібрано румунські гвинтівки, 15 патронів, годинники, шкіряний товар, два самовари й інші речі. В телеграмі зазначається, що це була військова банда Демида Ромашки. На завершення голова волвиконкому Шаповал скаржиться, що «волисполком оставлен на произвол судьбы»¹. На цій телефонограмі стоїть резолюція з написом «таємно», підписана Зубцем (хто він, не вказано, — *авт.*) «пора принять решительные меры». Додам, що перед цим була ще одна шифрована таємна телефонограма. У ній мова про організацію в навколишній місцевості червоного терору.

Я не випадково зупинився так детально на цих документах. Відомо, що загін отамана Ромашки мав авторитет у Кобижчі, в його загоні були й жителі села. Так само, як і в загоні батька Панкрата (Панкрата Хижняка), який в основному дислокувався в сусідній Браниці, а жах на представників нової влади наводив в усій окрузі. Повстанці Демида Ромашки оперували 25 серпня 1921 року на відрізку залізниці Ніжин — Носівка. В ньому було до 3 тис. повстанців. Було перервано сполучення від Києва до Бахмача. На бік повстанців тоді перейшов у повному складі один із більшовицьких полків. Загін Ромашки 28 серпня захопив станцію Кобижча. Неподалік містечка повстанці захопили бронепотяг із чотирма гарматами, десятьма кулеметами та різним військовим спорядженням. Поблизу станції Бобровиці він підірвав міст².

У січні 1921 року в Україні була створена ціла мережа постійних нарад по боротьбі з бандитизмом — від повітових до всеукраїнських. Постійні наради мали широкий спектр завдань: контроль за сівбою всіх посівних площ і виконання продрозкладки та продподатку, викачування зброї із села, створення КНС і ЧОН, експропріація засобів виробництва.

Розрядили вибухонебезпечну ситуацію в країні рішення Х з'їзду РКП(б) про заміну продрозкладки продподатком. На їх основі уряд України видав низку постанов і декретів, спрямованих на втілення в життя нової економічної політики, яка дала кисень для розвитку майже мертво-

1 Моренець В. «Земля, полита кров'ю» с. 166–167.

2 ДАЧО, Ф, Р-5080, оп. 1, с. 1, арк. 22.

1 Там само, арк. 37.

2 Сірик В. Національні спецслужби в період 1917–1921 років.

го сільського господарства краю. Ніжин, Кобижча, Носівка дуже бурхливо переходили до непу. Стало більше товарів. Запрацювала державна й приватна торгівля. В хід пішли червонці.

Всі думали, що жахи громадянської назавжди відійшли в минуле, і до них не буде вороття.

Трохи посвітліло в душах людей, коли проголосили нову економічну політику. В протоколі Кобизького волосного з'їзду комітетів незаможних селян у присутності членів волвиконкому та комосередку від 8 березня 1922 року йдеться, що обговорювали питання про нову економічну політику. Ухвалили запропоновану тов. Київським таку резолюцію: «заслухавши доповідь про неп, з'їзд волкомнезамів вітає починання Центрального уряду. Зі свого боку обіцяємо строго керуватися законами центру в смислі нової економічної політики і підтримувати всіма силами встановлювати останню до потрібного моменту».

Неп ніби дав друге життя зруйнованим і зубожілим селам. Хоч дрібні селянські господарства й мали примітивні знаряддя обробітку землі, але з часом Україна стала завойовувати позиції житниці — тепер уже Союзу РСР.

Однак ні в Москві, ні в Харкові — тодішній столиці України — а отже, і в Ніжині та Кобижчі, не було єдиної думки про долю непу. Та й сам Ленін до своєї смерті так і не зміг сказати, чи це всерйоз і надовго чи тимчасово. Остання теза стала панівною після смерті вождя більшовиків. Повсюдно більшовики почали кричати: «За що кров проливали?» у 1923 році на партійній конференції Ніжинщини, у якій брали участь і представники Кобижчі, на весь голос заявили: «Є випадки оренди землі, будинків і підприємств членами партії. До таких товаришів вживатимуться найсуворіші заходи»¹. Констатувався тут ще один факт про те, що працівники округу навіть не хочуть чути про колективізацію, бо ці ідеї не підтримує селянство. Сільські комуністи в комуну не йдуть...²

По гарячих слідах таких заяв провели так зване «дослідження» сільських парторганізацій округу. Після нього трьох комуністів виключили з лав партії, а дванадцять сільських начальників позбавили своїх посад. У цю «обойму» потрапив голова сільської ради Яришківського куреня тов. Молодуха. 21 січня 1923 року відбулося зібрання членів сільради цього куреня. В ньому брали участь 8 осіб. Слухали доповідь тов. Яковця про перевибори голови сільради як такого, що не відповідає своєму призначенню. На місце Молодухи обрали Тимофія Пантелійовича Ярмоленка³. Цей архівний документ доповню іншим. На посаду голови сільради цього

курень Федора Гордійовича Молодуху, який до цього закінчив сільське училище, було обрано тільки 16 листопада 1922 року. На тих самих зборах членів сільради його помічником обрали Дмитра Павловича Косенка, головою сількомпраці — Мефодія Омеляновича Шелеста, а секретарем — Артема Івановича Цирня¹. Як бачимо, Федір Гордійович побув на посту голови сільради всього два місяці. Не відаю, які там були знову кадрові пертурбації, але в документах Яришківської сільради з протоколами і місячними відомостями на 5 травня 1923 року головою цієї сільради знову значиться Федір Молодуха, а секретарем ради — Іван Чередник².

19 жовтня 1922 року в Кобижчі відбувся волосний з'їзд членів сільрад і уповноважених із проведення продрозкладки — десятників куренів. Присутніх — 70 осіб. На порядку денному одне питання: про виконання продподатку й діяльність сільських рад до виконання такого. В протоколі зазначається, що в Кобижчанській волості залишилися не виконаними завдання по здачі озимого жита — 3 тис. пудів, а ще більше ярого зерна, здача голодного пайка майже не розпочата, як не розпочата й здача м'яса, сіна, картоплі. Є недоїмки й минулого року. Тому з'їзд постановляє і себе зобов'язує вжити всіх енергійних заходів для негайної ліквідації своєї сплячки... З'їзд зобов'язує волвиконком і голів сільрад арештовувати й штрафувати та передавати суду як посадових осіб, так і окремих громадян за невиконання продрозкладки³.

На цьому з'їзді говорили не лише про виконання продрозкладки, а й бандитизм. Зазначалося, що останнім часом у Кобижчі значно побільшало вбивств, грабежів, крадіжок. З'явилося також багато невідомого елемента в ролі шукачів роботи, біженців тощо. З'їзд тоді постановив: із цього дня в кожному курені Кобижчі встановити нічне чергування по наряду десятичких. У нічному дозорі має бути не менше як двоє чоловіків, які мають стежити за невідомими й підозрілими особами, перевіряти в них документи, а підозрілих затримувати⁴.

Тема боротьби з бандитизмом була винесена на порядок денний Кобижчанського районного з'їзду комнезамів 12 квітня 1923 року. Виступав секретар райпарткому Гламазда. Констатували факт, що допоки є загроза життю не лише комнезамівців, а й кожного громадянина, потрібно кожному члену КНС стежити за добробутом республіки і про всі помічені виступи, як політичні, так і кримінальні, негайно доповідати у відповідні органи⁵.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-5998, оп. 1, с. 2, арк. 29.

2 Там само, арк. 4.

3 ВДАЧОН, ф. Р-5994, оп. 1, с. 7, арк. 13.

4 ВДАЧОН, Ф. Р-5994, оп. 1, с. 7, арк. 13.

5 ВДАЧОН, Ф. Р-6043, оп. 1, с. 17, арк. 17.

1 ДАЧО, ф. 11, оп. 1, с. 327, арк. 11.

2 Там само.

3 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 14, арк. 28.

Початок 1920-х років характеризується формуванням нових органів влади на селі та її атрибутів.

Сімнадцятого жовтня 1923 року за підписом голови райвиконкому всі сільради Кобижчі одержали вказівку негайно представити в РВК всі печатки, які є в сільрадах з відбитками й одночасно клопотати про замовлення печатки без державного герба, в середині якого має бути напис українською мовою «сільрада», а по колу в обідку — назва сільради з вказуванням району, округу та губернії¹.

Маю сказати, що в документах того часу дуже часто йдеться про десятників у куренях села. Це були найнижчі представники органів влади на селі. На них покладалася великі обов'язки в забезпеченні громадського спокою, порядку. З усього видно, що обирали чи призначали їх з авторитетних людей. Згідно з протоколом загального сходу Замоського куреня під головуванням Мойсея Прядка та секретаря Пилипа Болгака від 17 січня 1923 року тут відбулися вибори десятників. Ними стали Данило Романович Лях, Тихін Брилевич, Ілля Петрович Процько, Стефан Андрійович Якуб, Нестор Федорович Маховка, Пилип Стефанович Орап, Стефан Григорович Книш, Зіновій Петрович Гуць, Яким Юхимович Шут, Петро Опанасович Якуб².

1 січня 1923 року члени КНС і сільради Савинського куреня десятниками (десятьцкими) обрали Іллю Самойловича Дешка, Василя Севастьяновича Болгака, Фому Мартиновича Єрмака, Петра Юхимовича Сакуна, Романа Васильовича Цибу, Андрія Івановича Тимченка, Михайла Марковича Труша, Дениса Гордійовича Стецького, Кирила Дмитровича Басанька, Варнаву Івановича Труша, Івана Івановича Сокирка. Соцьким на тих же зборах обрали Петра Осиповича Бабича, а кандидатом до нього — Іларіона Павловича Довгала³. Тоді ж соцьким Сотенного куреня обрали Фому Тарасовича Рудька⁴.

Згідно з архівними документами Яришківського куреня від 1923 року, замість Циреня на посаду соцького призначено кандидата на цю посаду Опанаса Ройка, і сільрада просить волвиконком затвердити це рішення. Зазначається, що новий кандидат на соцького буде обраний на першому ж сільському сході⁵. У квітні цього самого року у Яришківському курені через хворобу відбулися перевибори десяцького Федора Шпиґа. На його місце обрали Якова Дмитровича Шпиґа⁶.

Архівні документи хоч і не в повному обсязі донесли до нас списки не лише керівників курінних сільрад, соцьких, десятників, а й працівників волосного виконкому Кобижчі. Зокрема, в 1923 році головою волвиконкому працював Пилип Петрович Білодід. Йому було 34 роки, жив у Кобижчі, хлібороб. Мав місячний оклад 75 руб. Його дружині Харитині Зотівні було 32 роки, синам Миколі — 10, Федору — 8 років, а Петру — 3 місяці.

Член виконкому Григорій Петрович Хрол мав 26 років. Жив у селі Мостище. Був неодружений. Одержував 75 рублів. За соціальним станом — хлібороб.

Інший член виконкому Михайло Савич Київський мав 38 років, жив у Кобижчі. Мав таку саму платню. Його дружина Уляна Яківна мала 32 роки. Вони виховували Михайла — 8 років, Ганну — 5, Софію — 2 роки і Парасковію — 3 місяці. За соціальним станом Михайло Савич записаний хліборобом.

Секретар волвиконкому Сергій Євменович Басанько мав 34 роки. Жив у Кобижчі. Одержував 60 рублів. Хлібороб. Дружина Харитина Федорівна. Вони мали Тетяну 10 років, Ганну — 8, Олександра — 6 років.

Діловоду Миколі Якимовичу Фещуну було 24 роки. Жив у Кобижчі, одержував 60 рублів. Сім'ї не має. Писар.

Діловод воєнного відділу Іван Тимофійович Даниленко мав 22 роки. Жив у Кобижчі, одержував 60 рублів, хлібороб, сім'ї не мав.

Діловод подзагса Павло Миронович Рудько мав 23 роки, жив у Кобижчі, одержував 60 рублів, без сім'ї, писар.

Діловод волкомтруда Федір Іванович Малько мав 24 роки. Жив у Кобижчі, з хліборобів. Дружина Меланія Петрівна, 23 роки. Є син Микола, йому 4 місяці.

Уповноважений земуправління Лука Вікторович Кислий, 36 років. Живе в Кобижчі. Писар. Одержує 108 рублів. Дружина Марія Митрофанівна, їй 29 років. Дочці Олександрі 12 років.

Секретар земвідділу Андрій Матвійович Чекан має 27 років, житель Кобижчі, з хліборобів, одержує 52 рублі. Дружині Уляні Іванівні 23 роки. Сину Олександрю 4 роки, а дочці Ніні — 4 місяці¹.

Волость підпорядковувалася районним органам влади. Згідно з архівними документами, на 21 березня 1923 року головою райвиконкому був Трохим Петрович Кебкал. Він — українець, козак, за професією писар. Комуніст із 1920 року, в інших партіях не був, йому 27 років, одружений, грамотний, закінчив нижчу школу. До лютневої революції 1917 року

1 ВДАЧОН, Ф. Р-5994, оп. 1, с. 1, арк. 298.

2 Там само, арк. 20.

3 ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 14, арк. 11.

4 Там само, арк. 8.

5 ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 4, арк. 2.

6 Там само, арк. 4.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 2, арк. 5.

був секретарем дивізійного ревкому, під час служби в армії брав участь у жовтневій революції. Очолив райвиконком із 18 лютого 1923 року. До цього був секретарем Носівського волвиконкому. З січня по червень — секретар волпродвідділу, завідувач наросвіти. Також працював заступником голови волвиконкому, помічником начальника міліції.

Членом Кобижчанського райвиконкому на 23 березня 1923 року був Пилип Петрович Білодід, українець, козак, хлібороб, кандидат в члени партії з 1921 року. Народився 10 жовтня 1888 року. Одружений. Грамотний, завершив сільське училище. До цього працював головою Савенської сільської ради, обраний на цю посаду з'їздом комнезаму та сільради 29 березня 1919 року. З 20 лютого 1920 року очолював Савенський сільКНС (комітет незаможних селян), з березня 1921 року — голова Кобижчанського волосного КНС. З 20 лютого 1923 року — член Кобижчанського райвиконкому.

У цей час завідувачем райнаросвіти працює Микола Олександрович Гламазда. Українець, козак, з хліборобів, член КП(б)У з 24 листопада 1924 року. Має 23 роки. Нежонатий. Грамотний. Закінчив 6 класів гімназії. У дні жовтневої революції був секретарем сільського ревкому. Живе в Лихолітках Козелецького району. На цій посаді з 20 березня 1923 року.

Член райвиконкому Іван Андрійович Ромашко, українець, селянин, безпартійний. Хлібороб, холостий, грамотний, у час лютневої революції навчався в Києві. Живе в Кобижчі. В 1918 році працював у повітовому комісаріаті, слідчим Козелецького УЧК, в Чернігівському губЧК. З 1920 року в Червоній армії.

Член райвиконкому Порфир Кузьмич Молодик, українець, селянин, хлібороб, безпартійний, член КНС. Народився 28 лютого 1897 року. Одружений. Грамотний. Освіта сільська. У дні Лютневої та Жовтневої революцій служив на чорноморському флоті. Бився проти Колчака і Каледіна. З 20 лютого 1923 року — член РВК у Кобижчі. З 7 лютого 1922 року працював головою Козарського волвиконкому. Живе в Козарах. Має 27 років.

Завідувач райземуправління Іван Андрійович Барішовець. Українець, козак. Столяр. Член КНС. Партстаж з 1920 року. 39 років. Одружений. Грамотний — закінчив початкове училище. У дні Жовтневої революції був на військовій службі. Був у партизанському загоні. Був під слідством за підозрою в убивстві. Сесією ревтрибуналу оправданий. Голова Кобижчанського волосного земельного комітету з 1917-го до 1920 року. На посаду обраний товариством. Був арештований німецькою владою. З 3 травня 1923 року працює завідувачем земельного управління. У 1918 році — голова волземкомітету. У 1919 — член Кобижчанського волви-

конкому, завідувач волосним продвідділом. 1920 рік — голова волосного КНС. З 17 січня 1923 року — голова волКНС, обраний з'їздом КНС. Із 3 травня — завідувач районним земуправлінням.

Заврайземуправління Лука Вікторович Кислий. Українець, селянин. Професія — писар. Безпартійний, 36 років. Одружений. Грамотний — сільська освіта. У дні Жовтневої революції був у підпіллі. Живе в Кобижчі.

Секретар райвиконкому Сергій Семенович Басанько, українець, козак, хлібороб, безпартійний, народився 7 жовтня 1889 року. Одружений. Закінчив земське початкове училище. З 20 жовтня 1918 року працював у Кобижчанському ревкомі, членом райвиконкому обраний громадою. У 1920 році — секретар ревкому. 12 травня 1920 року з'їздом рад округу призначений завполітпросвіту. З 29 лютого 1923 року — секретар Кобижчанського райвиконкому. Через кілька аркушів цієї архівної справи є ще інформація про Сергія Семеновича. Сказано, що він службовець по залізниці. У сім'ї разом із ним живуть батько, мати, жінка і троє дітей. Закінчив трикласне земське училище. І нині він не секретар райвиконкому, а голова кооперативного товариства в Кобижчі. Прикро, але на обох документах нема дат, отож нема й змоги вибудувати хронологічний ланцюжок його служби.

Вище я цитував документи, де фігурував латиський стрілець Олксна. Він у Кобижчі був не один. Головою Кобижчанського райвиконкому працював теж латиш Мейріс Жан Ансович. Він народився в 1898 році. Рідна мова — латиська. Знає російську. Бідняк, робітник, сім'ї немає. Закінчив нижче училище. У Червоній армії з 1918 року по 1921. Був рядовим, а потім інструктором-організатором КП(б)У. З 1923 року — голова райвиконкому. Вчився зимою до 14 років, а потім працював батраком у німецьких баронів¹.

В іншому архівному документі сказано, що Жан Ансович Мейріс народився 4 червня 1898 року. Неодружений. Військовозобов'язаний. Латиш. Селянин. «Учащийся, а затем служащий». Член КП(б)У з листопада 1919 року. Не член КНС. Радянський стаж з 24 травня 1918 року. Призначений членом райвиконкому 16 листопада, а обраний 20 листопада 1923 року. В Червоній армії по 1921 рік, а з червня цього року — старший інспектор. Завідувач податкового райбюро й окрінспектор. Закінчив Тукумське вище початкове училище, заробляв у барона. Під час війни вчився і працював у Москві. Воював у Червоній армії проти чехословаків і Колчака. Репресіям не піддавався. За продовольчу роботу губпродкомісії нагороджений шкіряним костюмом, листом-подякою і черевиками цивільного

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 35, арк. 1–55.

зразка. В характеристиці на Жана Мейріса зазначено, що він витриманий і політично вихований, а тому райпарком вважає його кандидатуру члена райвиконкому такою, що відповідає посаді.

Поруч із виборами соцьких, десятицьких по куренях вибирали й депутатів рад і їх керівні органи. Згідно з протоколом засідання сільради й загальних зборів (сходки) (а традиція скликати їх і розв'язувати на них найактуальніші проблеми життя села чи куреня в Кобижчі тягнулася з давніх козацьких часів, — *авт.*) в листопаді 1922 року під головуванням представника волвиборкому Івана Болгака і представників від нього Пантелімона Косовця, Матвія Замаха провели вибори сільради Замоського куреня. До неї обрали: Мойсея Процька, 45 років, хлібороба, члена КНС; Матвія Замаха, 45 років, хлібороба, члена КНС; Максима Шиша, 28 років, селянина, комнезамівця; Івана Ромашка, 23 роки, селянина, комнезамівця; Григорія Ченчика, 31 рік, хлібороба, комнезамівця; Григорія Ботина, 35 років, хлібороба, комнезамівця; Кирила Сташейка, 29 років, хлібороба, комнезамівця; Максима Бойка, 24 роки, хлібороба, безпартійного; Євмена Голоту, 27 років, хлібороба, безпартійного; Івана Болгака, 28 років, селянина, комнезамівця; Сергія Басанька, 35 років, хлібороба, спочутливий. Кандидатами до них обрали Петра Носка, 32 роки; Андрія Ярмоленка, 29 років; Федора Савченка, 40 років. Усі три були зазначені хліборобами. Перші два — комнезамівці, а третій — безпартійний¹.

Згідно з протоколом загального сходу від 12 жовтня головою сільради зазначено Григорія Ченчика, а соцьким — Іллю Дмитровича Сала. У грудні того самого року відбулися перевибори президії сільського комнезаму. Головою обрали Мойсея Процька, а його заступником — Григорія Ченчика, названих вище в складі депутатів курінної сільради.

Протокол № 2 засідання Кобижчанського волвиконкому від 6 грудня 1922 року зазначає, що головами сільрад затверджено: у Кашталівському курені — М. Є. Сеня, а його заступником — Г. Ф. Блоху, керівником сількомтруда — А. П. Червяка, секретарем — А. І. Киселя. У Яришківському курені головою затверджений Г. Ф. Молодуха, заступником — Д. П. Косенко, сількомтруда — М. Шелест, секретарем — А. Цирень. У Сотенному курені до керма стали А. Гороза (голова), А. Ф. Брилевич (заступник), П. В. Гурин (сількомтруд), Н. А. Болгак — секретар. У Замоському курені головою затверджений Г. П. Ченчик, заступником — М. Є. Процько, головою сількомтруда — Є. Голота. Савенський курінь очолили голова Д. Є. Пустовойт, заступник — К. Ф. Циба, керівник сількомтруда — І. А. Бутко, секретар — Ф. П. Труш. Степовохутірську сільра-

ду очолив голова Т. Т. Ковальчук, його заступник — П. Покормяко, сількомтруд — І. Н. Вітер, секретар — Ф. Пузік¹.

Приймально-здавальний акт від 5 грудня 1922 року говорить нам про те, що «голова сільради Замоського куреня Пантелій Косовець здав справи Григорію Ченчику, який вступає на посаду голови сільради цього ж куреня»². У Ченчика заступником був Мойсей Процько, головою сількомтруда — Євмен Голота, а «секретаря не обирали через те, що відсутня технічно здатна людина»³. В іншій архівній теці з формулярними списками й анкетами членів сільрад і райвиконкому Кобижчанського району про голову Замоської сільської ради Григорія Петровича Ченчика йдеться, що він народився 4 лютого 1881 року в містечку Кобижчі. Одружений, на утриманні має чотирьох членів сім'ї. Українець, козак. Хлібороб. Був членом КНС. Працював головою Замоського комнезаму, заступником голови КНС. З 1920 по 28 жовтня 1923 року працює головою сільради. Радянський стаж — 4 роки. Бідняк. Має хату. Освіта — сільська. Під судом і слідством не був. Чесний, енергійний радянський працівник. У характеристиці, підписаній головою комнезаму Замоського куреня Процьком від 6 грудня 1923 року, йдеться, що тов. Ченчик — людина революційної стійкості й на посаді, що обіймає, незамінний. В іншій характеристиці за підписом голови райвиконкому Мейріса зазначено, що тов. Ченчик «политически развит удовлетворительно, революционный работник хорош...»⁴ (Додам, що Григорія Петровича Ченчика після окупації Кобижчі фашисти замордували одним із перших серед колишніх активістів радянської влади.)

Заступником у Ченчика — Мойсей Микитович Процько. Йому — 40 років, член КНС. Має хату, клуню, коня. Бідняк. Освіта в нього сільська.

Уважаю доцільним подати деякі біографічні й інші дані архівних справ представників місцевої влади того часу, яких майже століття не торкалася рука дослідників. Отже, у 1923 році секретарем Замоської сільради фігурує Пилип Васильович Болгак. Він народився 10 жовтня 1896 року в Кобижчі. Неодружений. Українець. Козак. Закінчив двокласне училище. Був членом армійського комітету рад робітничих і червоноармійських депутатів.

Характеризується як людина з політичним світоглядом і технічно здатна. В характеристиці за підписом Мейріса уточнюється, що тов. Болгак «работник хорош и политически развит в среднем масштабе».

Головою Кашталівської курінної сільради працював Петро Карпо-

1 Там само, арк. 7

2 Там само, арк. 10.

3 Там само, арк. 11.

4 ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 36, арк. 5.

1 ВДАЧОН, Ф. 5994, оп. 1, с. 7, арк. 1.

вич Гмир. Народився 29 червня 1888 року в Кобижчі. Одружений, на утриманні п'ять душ сім'ї. Українець. Селянин. Безпартійний. До обрання в сільраду служив по виборах у комнезамі. Голова СКНС. Завершив навчання в школі. У характеристиці зазначено, що тов. Гмир — людина політично слабка, а як працівник хороший і «исполнителен».

На 7 квітня 1923 року головою Каштелянівської сільради в документах названо Микиту Семеновича Сеня. Він 1897 року народження. Має один рік радянського стажу. Українець. Освіта — сільська.

Заступником у нього — Григорій Федорович Блоха, 1891 року народження, має сільську освіту.

Секретарем сільради цього куреня працює в цей час Сергій Захарович Семишин, 1860 року народження. Одружений, має на утриманні чотири члени сім'ї. Великорос. Безпартійний. Член КНС. З 1920 року на радянській службі. Закінчив Воронежську учительську семінарію. Характеризується як хороший працівник сільради, але політично слабкий.

Головою сільради Савенського куреня зафіксовано Бориса Яковича Михна. Народився 24 липня 1886 року в Кобижчі. Одружений, на утриманні сім осіб сім'ї. Українець, козак, безпартійний. В Червоній армії не служив. Служив секретарем СКНС з 12 грудня 1920 по 15 вересня 1921 року. У 1923 році був секретарем волкомнезаму. З 20 червня 1923 року дотепер — голова сільради. Має трохи більше як чотири десятини землі, дві будівлі, має коня й корову. Закінчив народне училище. Характеризується як слабо політично розвинута людина, а як працівник — хороший. Призначений членом РВК з 16 листопада, а обраний — 20 листопада 1923 року. Заступником у нього працює Володимир Данилович Дешко, який має три десятини землі, а секретарем — Фалалій Андрійович Сакун. У нього 5 десятин землі. Обидва безпартійні.

В іншому документі вже йдеться, що головою сільради Савенського куреня є Григорій Омелянович Пустовойт. Йому 27 років, а його заступником працює Кирило Федорович Циба, якому 30 років. Пустовойт одружений, на утриманні має дружину та сина. Він українець, козак, хлібороб. Безпартійний. Закінчив сільську школу. За матеріальним становищем — бідняк. При Денікіні був у партизанському загоні, при німцях — ховався. При гетьмані піддавався репресіям і втік з-під них. За словами голови райвиконкому Кебкала із характеристики, Пустовойт політично мало розвинутий, працювати може під натиском, авторитет має. В іншій характеристиці від 12 квітня 1923 року йдеться, що Пустовойт як бідняк завжди готовий йти на захист бідного селянства і підтримувати чинний революційний уклад життя.

Щодо його заступника Кирила Федоровича Циби, то йому 37 років. Радянський стаж — 10 місяців. З козаків. Бідняк. Освіта домашня. Украї-

нець. Далі йдеться, що «испытавши все ужасы империалистического плена в Германии (три года) сохранил здоровье, взгляд на вещи, приобрел некоторые знания и является полезным членом в деле администрации...».¹ Секретарем Савенської сільради працює Кочержачова Марія Олександрівна, 1888 року народження. Вдова. Має трьох дітей. Великороска. Селянка. Безпартійна. Біднячка. На радянській службі 4 роки. З 15 лютого 1923 року — секретар ради. З 1918 по 1921 рік вчителювала в Тамбовській губернії. Після цього працювала конторницею на залізниці в Києві. Освіта — 7 класів. Вкрай потребує матеріальної підтримки. Завжди йде назустріч радянській владі й завжди готова працювати на захист інтересів радянської республіки. Кебкал характеризує її як політично підготовленого працівника. Як секретар — задовільний, авторитет має.

Поруч із цим документом підшита справа ще на одного секретаря Савенської сільради — Петра Олексійовича Созановського. Він народився 31 грудня 1907 року в селі Бобрик Остерського округу. Нежонатий. Українець. Селянин. Хлібороб. Член КНС з 9 вересня 1923 року. 29 жовтня 1923 року обраний секретарем сільради Савенського куреня. Мав спеціальну освіту. Закінчив Кобижчанську семирічну школу. Характеризується як «вполне годный на занятие должности секретаря сельсовета... Секретарь Созановский политически подготовлен слабо, но к занятию должности секретаря сельсовета годен...»

Працював головою Савенської сільради і Федір Парфенович Труш. Він народився 8 лютого 1880 року. Одружений. На його утриманні п'ять дітей. Українець. Козак, хлібороб. Безпартійний, член КНС з 1921 року. Обраний головою 6 вересня 1923 року. З 1922 року був секретарем сільради. Грамотний. При німцях сидів у тюрмі. При гетьмані був висланий за межі села на 7,5 місяців. В характеристиці сказано, що тов. Труш політично «немного развит и человек работоспособный, грамотный и честный...»

Секретарем Савенської сільради працює Фалалей Андрійович Сакун. Він народився 20 травня 1893 року. Одружений, окрім себе на утриманні ще має три душі. Українець. Козак. Безпартійний. Тов. Сакун також характеризується як хороший працівник, але політично розвинутий слабо.

У жовтні 1923 року у Савенському курені було 1900 виборців, 48 осіб у цьому курені були позбавлені виборчих прав. До ради обрали 18 членів сільради. З них 17 чоловіків й одну жінку. Серед членів ради — два комуністи, 16 безпартійних, 7 членів КНС, 18 селян. Усі вони українці, всі — грамотні².

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-5308, оп. 1, с. 23, арк. 1.

² ВДАЧОН, Ф, Р-5997, оп. 1, с. 1, арк. 459.

Головою сільради Сотенного куреня працює Антон Іванович Гороза. Народився 7 грудня 1882 року в Кобижчі. Одружений. Утримує 5 членів сім'ї, українець. Селянин, хлібороб. Безпартійний. Бідняк. Майна немає ніякого.

Освіта домашня. Головою сільради працює три роки. У 1920 році був секретарем сільради і СКНС по виборах. В 1921 році брав участь у роботі земельних комісій. Закінчив сільську школу. За словами Мейріса з характеристики, Гороза теж політично слабо розвинутий. Як працівник хороший і повністю благонадійний... В іншій характеристиці, підписаній головою Кобижчанського РВК Кебкалом, вказано, що тов. Гороза як радянський працівник підготовлений, він зразковий і має авторитет. Ще він характеризується твердістю і наполегливістю, а як бачить неправду, стає запальним і «раздражительным».

Заступником у Горози — Андрій Федорович Брилевич. Йому 26 років. Бідняк. Майна немає ніякого. Освіта в нього домашня. Має твердий і наполегливий характер.

Секретар Сотенної сільської ради Олексій Михайлович Назаренко. Народився 9 лютого 1900 року. Одружений, має двох членів родини. Українець. Селянин. Хлібороб. Безпартійний. Обраний секретарем 28 листопада 1923 року. У 1920–1921 роках служив начальником міліції. В 1922 році пішов в Червону армію. У листопаді 1923 року обраний секретарем сільради. Закінчив двокласне сільське училище. Характеристика Мейріса на Назаренка однотипна: політично розвинутий слабо, але працівник хороший.

За секретаря цієї ради Микиту Якимовича Болгака в цьому документі сказано, що він має 27 років, бідняк, майна немає ніякого. Освіта домашня. Характер нервовий і наполегливий.

Ще одним секретарем Сотенної сільради значиться Федір Іванович Малько. Він 1898 року народження, народився в Кобижчі. Одружений. Сину — 6 місяців. Українець. Селянин, член КНС. Радянський стаж — 5 років. Був помічником начальника міліції, діловодом, начальником охорони залізничної станції, переписчиком, діловодом волвиконкому. Закінчив двокласне училище. В одному з документів зазначено, що Федір Малько — людина доволі грамотна і з задовільним радянським минулим... У характеристиці, за словами голови КНС Зася, йдеться, що тов. Малько як людина, що стоїть при організації КНС, політично й технічно розвинута і благонадійна... Вже відомий нам Кебкал доповнює, що секретар Малько — працівник енергійний, добросовісний і «по письменству спеціаліст...»¹. Федір Іванович прийшов на місце звільненого секретаря М. Болгака — як малоздатного до секретарської роботи. 28 жовтня

1923 року до членів сільради Сотенного куреня були також обрані Федір Гнатович Литвин і Грицько Митрофанович Малько.

До речі, ще один Малько, що мав всього 25 років від народження, Митрофан Мойсейович був рівночасно членом сільради Яришківського куреня.

Член Кобижчанського райвиконкому Федір Григорович Глушко народився 18 жовтня 1902 року в Кобижчі. Холостий. Має батьків. Обом їм по 57 років. Допризовник. Українець. Селянин. Козак. Основної професії нема. Частково займався хліборобством. Член КСМУ — Член КНС. Радянський стаж — 1 рік.

Обраний членом РВК районним з'їздом 18—19 листопада 1923 року. До призначення членом РВК працював в сільбуді, з лютого 1923 року обраний завідувачем сільбуду. Виконував різні радянські роботи. Закінчив в Кобижчі семирічну школу. У 1921 році був відряджений в комнезам. У 1919 році брав участь у боротьбі з денікінськими бандами як партизан. 3 5 травня 1923 року — член профспілки працівників Всерайземлісу. Піддавався репресіям денікінцями за участь у партизанському загоні Кобижчі. В лютому 1923 року тов. Глушко радою сільбуду обраний головою ради, а з 11 вересня того самого року — член РВК. Призначений райпарткомом. На з'їзді 19 листопада 1923 року обраний завідувачем культвідділу, уповноваженим райсобезу, завідувачем податкового столу. Глушко характеризується як витриманий і політично вихований. Тому райпартком, за словами Мейріса, вважає його кандидатуру на члена РВК такою, що повністю відповідає посаді¹.

Протокол № 5 засідання президії Кобижчанського райвиконкому від 1 лютого 1924 року має одне питання порядку денного: про зміщення Кобижчанського голови сільської ради т. Гмира й призначення на його місце іншої особи — більш працездатної.

Зупинюся на відповідній постанові. У ній йдеться, що беручи до уваги, що Гмир абсолютно малограмотний і погано розбирається зі справами й взагалі не відповідає своєму призначенню, звільнити його з цієї посади, назначивши на його місце П. П. Білодіда (кандидата КП(б)У і члена РВК). Заступником йому призначити тов. Тишка Якова Калениковича. До того ж клопотати перед окрвиконкомом про внесення заступника в кошторис на оплату його в однаковому розмірі з головою сільради. Мотивувати це тим, що в Кобижчанську сільську раду входить п'ять куренів, де до районування сільрад, проведеного 24 грудня 1923 року, була сільрада в кожному курені, а тепер вони всі ввійшли до однієї сільради, у якій налічується понад 3 тис. дворів, і тому одній людині справитися зі справами ніяк не

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 40, арк. 25–56.

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 36, арк. 5–62.

можна, а обов'язково повинен бути постійний заступник, якому необхідно платити, бо інакше людина безплатно як слід працювати не буде¹.

Отже, 24 грудня 1923 року з п'яти курінних сільрад у Кобижчі організували один орган місцевої влади. У 1934 році Кобижчанська сільська рада розділилася на Кобижчанську, Червонопартизанську, Шевченківську та Ворошилівську сільські ради.

Після створення об'єднаної сільради постало питання про приміщення для неї. Це розглядали на засіданні президії Кобижчанського райвиконкому 1 лютого 1924 року. Вирішили канцелярію сільради розташувати у двох кімнатах будинку Покровської церкви (ось так відділяли державу від церкви й церкву від держави, — *авт.*) Але через те, що там потрібен ремонт вікон і печей, запропонувати голові сільради негайно представити кошторис із необхідною для ремонту сумою. Доки її відремонтують, канцелярія залишатиметься в попередньому приміщенні². У якому саме, не вказано. Скільки років сільрада жила «в приймах» — теж невідомо.

Як сказано вище, головою об'єднаної сільради 1 лютого 1924 року призначили «більш працездатну людину» П. П. Білодіда. А вже 17 квітня на засіданні Кобижчанського райвиконкому слухали його звіт про роботу сільради. Її визнали зовсім незадовільною. Голові тов. Білодіду дали двотижневий строк на виконання всіх директив, і після цього доповісти про свою працю, у якій обговорити все те, що він зробив за весь час праці. І якщо вдруге його доповідь буде такою ж сухою, як і перша, то тов. Білодіда буде притягнуто до карної відповідальності³.

Не можу сказати, чи притягували тов. Білодіда до карної відповідальності, але вже в протоколі № 40 засідання Кобижчанського райвиконкому від 28 грудня 1924 року головою сільради фігурує тов. Малько. Він доповів, що справи прийняв 17 грудня. На всі курені призначено уповноважених. Робота просувається важко, бо населення Кобижчі велике, і воно розкидане на великій території. Деякі члени сільради й колишні партійці окуркулились «и внесли тормоз в работу сельсовета». Серед таких були названі тов. Басанько і Циба. Завдання зі збору сільгосподатку виконуються в строк, якщо буде надана допомога райвиконкому⁴.

Інший документ — акт передачі справ заново обраним голові та секретарю сільради 16 грудня 1924 року — вказує, що голова сільради містечка Кобижчі Іван Якимович Буглак і секретар Василь Іванович Цибенко передали справи обраним голові сільради Григорію Митрофановичу Мальку

й секретарю Михайлу Васильовичу Ничику¹. Це дає підстави говорити, що Білодід був позбавлений посади значно раніше ніж 16 грудня, і в цьому періоді працював головою Іван Якимович Буглак, а можливо, й інші люди.

Григорій Митрофанович Малько теж недовго головував: 19 лютого 1925 року він на підставі «предписания» Кобижчанського райвиконкому від 16 лютого склав акт у присутності секретаря Ничика й здав справи, книги та печатку Кобижчанської сільської ради заново обраному голові тов. Кащенко².

Інший акт від 18 травня 1925 року знову написаний на основі розпорядження райвиконкому. Він стверджує, що голова сільради тов. Кащенко у присутності знову ж таки секретаря Ничика здав книги, печатку й інші документи і справи заново обраному голові сільради тов. Чижу³.

Об'єднання громад винесло на порядок денний обрання нових депутатів ради. У березні 1926 року відбулися перевибори. До Кобижчанської сільської ради мали право обирати 5775 осіб. Брали участь у виборах 4438 особи, 135 осіб у селі були позбавлені виборчих прав. До Кобижчанської сільради обрали 122 депутатів. З них — 107 чоловіків і 15 жінок. Кандидатами в депутати обрали 44 особи, з них 39 жінок. Серед членів сільради цього скликання було 13 комуністів, 8 комсомольців, 17 службовців, 56 бідняків, 49 середняків і жодного заможного. Хоч в Олександрівці під час виборів цього самого року не побоялися проголосувати за заможну людину.

Саме тоді життя стало відкидати лозунги й більшовицькі догми. Звісно, вони цього не могли допустити. Тому терміново й реанімували лозунг про «класову боротьбу». В сільських умовах він вилився в штучне розпалювання політичного протистояння між різними верствами селянства. І, як набат, на партійній конференції Ніжинщини пролунав крик: «Куркуль може стати економічним гегемоном, і ми повинні прагнути до злиття бідняків із середняками»⁴.

1 ВДАЧОН, Ф, Р-5308, оп. 1, с. 185, арк. 148.

2 ВДАЧОН, Ф, Р-5308, оп. 1, с. 185, арк. 27.

3 Там само, арк. 50.

4 Там само, арк. 147.

1 ВДАЧОН, Ф, Р-5308, оп. 1, с. 193, арк. 14.

2 Там само, арк. 27.

3 Там само, арк. 32.

4 Газета «Нове село», № 57, 1925 р.

«Один кінь у товариша Гусака зайвий...»

**Так вирішили комнезамівці Сотенного куреня.
Схожі рішення ухвалювали й в інших комітетах
незаможників**

Біжить стежина в моє дитинство —
Там, за селом, старезний млин,
В нім дід Левко, мабуть, столітній,
Мов казка проступа з імлі.
Біжить стежина в моє дитинство,
Сріблиться в полі свята стерня.
Шумить діброва, моя сестриця.
Мене роками вже обганя.
З дубів спадає премудрий жолудь,
Клен опаде золотим дощем.
По цій стежині мого дитинства
Сьогодні з сином удвох ідем.

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Як ви вже побачили, початок 1920-х років був характерний для Кобижчі кадровою плутаницею. Не менш неспокійною була й суспільно-політична та економічна ситуація. Наведу витяг із доповіді про діяльність Кобижчанської райміліції і УРО з 1 січня по 20 грудня 1924 року.

У документі сказано, що за цей період складено 600 протоколів. З них 9 за вбивство, 40 — за крадіжки, 30 — за конокрадство, 18 — за безпатентну торгівлю, 115 — за самогоніваріння, 18 — за порушення санітарії, 6 — за грабежі, 13 — за пожежі, 45 — за побої і поранення, 70 — за дезертирство, за документами нарсуду й інших «властей» — 236 протоколів... Вилучено 6 обрізів, одну гвинтівку, 2 бомби, 1 револьвер. Затримали 83 дезертирів. Вилучено також 10 відер самогону, 50 самогонних апаратів, 122 відра самогонної закваски¹. Додам, що криміногенна ситуація розглядалася на засіданнях президій рад, райвиконкому. Зокрема, восени 1923 року обговорювали питання щодо громадянина Кобижчі Тихона Малька, який є неблагонадійним політичним суб'єктом. На жаль, не сказано, як із ним вчинили.

¹ ВДАЧОН. Ф. Р-5308, оп. 1, с. 185, арк. 149.

Радянська влада намагається взяти під контроль розвиток господарства на селі. У 1920 році були складені поволосні відомості промислових підприємств Козелецького повіту. На той час у Кобижчі зафіксували 39 робочих об'єктів, на яких працювало 56 осіб. З механічним двигуном було 26 підприємств. Зафіксовано також два неробочих підприємства з одним штатним працівником, обидва об'єкти з механічним двигуном. У хуторі Степанівці працювали три підприємства, у Шаповалівці — п'ять, у хуторі Дерев'янка — один, у хуторі Сеня теж одне підприємство, на хуторах Лисенка — три, Ярмоленка — два, Олешка — два, Доморацького — одне, було одне підприємство в хуторі Бараниха, а в хуторі Татаровка їх діяло аж чотири. Всі вони працювали й були з механічними двигунами. Отож у Кобижчі й прилеглих до неї хуторах було 62 промислових об'єкти, 49 з них — з механічними двигунами, там працювало 79 осіб¹.

Незважаючи на важкі наслідки громадянської війни, у Кобижчі зберігся млинарський промисел. Архів свідчить, що в 1923 році в Савинському курені Кобижчі вітряки мали Григорій Терентійович Книш, Петро Процько (артільний вітряк), Данило Ярмач, Євдоким Грушко, Михайло Миц, Параска Гуринова, Йовхим Боглак, Михась Раскін (коноприводний млин), артільний вітряк-млин «простого устрою» утримували Ченчик, Боглак, Ярмоленко, Ботин. Крупорушка й просорушка були в братів Гуринових — Афанасія, Данила, Івана й Олексія².

Після революції млини, як й інші промислові об'єкти і не тільки в Кобижчі, націоналізувала нова влада. Окремі з них ще працювали. В архіві збереглися за окремі місяці статистичні карточки з обліку підприємств Козелецького повіту за 1921 рік. Є там дані й про млини в Кобижчі. Так, можна дізнатися, що в січні того року працівникам дев'ятого Кобижчанського парового млина видали на трудпайок робітникам, службовцям і членам їх сімей 34 пуди борошна, 2 пуди квасолі, 11 фунтів солі. В штаті млина було 11 робітників і 1 службовець. Через відсутність пального млин працював у січні всього три дні³. Статистична карточка за лютий дає інформацію за млин Олешка. Того місяця він працював 11 днів, бо теж не було пального. Млин виробляв борошно, олію, пшоно. На трудпайок людям видали 30 пудів борошна, 6 фунтів цукру, 12 фунтів солі, 2 пуди гороху⁴.

У статистичній карточці за квітень уже записано нову назву млина. Він тепер називається «Дев'ятий Кобижчанський радянський паровий

¹ ДАЧО, ф. р 942, оп. 1, с. 4088. Арк.8.

² ВДАЧОН, ф. Р 5994, оп. 1, с.13. Арк.13.

³ ВДАЧОН, ф. Р942, оп.1, с. 4242, арк. 5.

⁴ ВДАЧОН, ф. Р-942, оп. 1, с. 4243, арк. 7.

млин». Але в дужках все-таки зазначено (колишній Олешка). В ньому 12 працівників, млин працював 8 днів — нема палива. На пайок людям дали 33 пуди борошна, 12 фунтів солі, 6 фунтів цукру¹.

У травні млин працював три дні. Як і в попередні місяці, пайок на 12 осіб поділили порівну, а видали 31 пуд борошна, 1 фунт солі, 12 фунтів цукру. Через відсутність палива в червні млин працював тільки 7 днів. Продуктів на пайок уже не одержували.

У липні того самого року через відсутність палива дев'ятий Кобижчанський радянський паровий млин працював усього 5 днів, у штаті було також 12 працівників. Однак продукти на трудпайок людям теж не видавали². Не одержували люди пайка і у вересні. Хоча цього місяця млин працював 12 днів. Нагадаю, що 1921 рік був роком першого радянського голодомору, тож і зрозуміло, чому люди навіть у млині не одержували харчових продуктів.

Згідно з карточками професійного складу промислових установ Козелецького повіту, складених на листопад 1921 року, в дев'ятому Кобижчанському радянському паровому млині Союзу харчовиків, який на той час належав Козелецькому окрнаргоспу, в попередні часи ним володів Григорій Пилипович Олешко. Головними продуктами виробництва є борошно, рослинна олія, крупа й пшоно. Серед виробничих підрозділів виокремлено борошномельне, крупорушка й олійниця. На 1 листопада 1921 року тут працюють 12 робітників. Це — Федір Пантелійович Бандик, йому 41 рік, він є завідувачем млина; машиніст Максим Ульянович Станкевич, якому 32 роки, а його помічник — Йосип Скребжиський. Теж мав 32 роки. Кочегарами були Сава Іванович Брусиловець і Дементій Петрович Потоцький (по 24 і 32 роки), вагарем — Іван Максимович Чередник (39 років), мірошником — Семен Іванович Романець (59), вальцівником — Денис Романович Цирень (42), парщиком — Митрофан Пилипович Чаплай (38), забійником — Яків Романович Тищенко (41), насощиком — Омелян Петрович Потоцький (41), сторожем — Василь Федорович Король (43)³.

У жовтні 1923 року з Ніжинського окрвиконкому Кобижчанському райвиконкому надіслали телефонограму, у якій зобов'язували поставити до відома населення району про те, що на 6 жовтня назначено торги на здачу в оренду націоналізованих у Кобижчі млинів Олешка й Бурдюка. Торги мали відбутися об 11-й годині в Ніжині в приміщенні окрвикон-

кому. Просили також проінформувати про це орендаторів млинів¹. Як пройшли ці торги, і чи вони відбулися, на жаль, сказати не може через відсутність в архіві документів про це.

Відомо, що вже 28 березня 1926 року на загальних зборах Кобижчанського районного комітету незаможних селян слухали питання про реалізацію млина із Савинського куреня. Він був відчужений 1921 року, а в 1925-го — зданий в оренду члену КНС Бурдюгу. За оренду брали 15 пудів хліба, який ішов на літературу. На зборах була висловлена думка — млин продати². На тих самих зборах ухвалили: млин дає мало користі членам КНС і приходить у негодність, а тому, щоб мати кращі прибутки, його треба продати й гроші пустити в місцевий оборот. Для цього обрали комісію у складі Т. В. Роговця, І. В. Лахно та С. А. Ріг. Вони мають обстежити млин і назначити торги³.

Протокол № 6 об'єданого засідання президії Кобижчанського СКНС та комісії з реалізації млина від 29 березня 1926 року дає нам інформацію, що призначено прилюдні торги на млин райКНС. А для цього треба оповістити селян містечка Кобижчі й сусідніх сіл, де розвісити об'яви. Торги були назначені на 12 годин 11 квітня в приміщенні кобижчанського СТВД. Наступні документи дають нам зрозуміти, що того дня торги не відбулися, і їх перенесено на 16 квітня. Однак і того дня вони не відбулися, і їх перенесли на 16 травня 1926 року «про що розклеїти об'яви»⁴. Чим завершилася епопея з продажем насильно відібраного новою владою від власника млина — архіви мовчать, і про це не пам'ятають сільські старожили.

Радянська влада активно створювала реєстр промислових підприємств. В архіві зберігся каталог промислових підприємств містечка Кобижчі Кобижської волості, Остерського повіту за 1920 рік. У ньому зафіксовано вітряки й млини. Наведу цей документ повністю, аби нішні кобижчанці могли відшукати тут своїх прадідів-дідів:

- Вітряний млин, власник Шульга І. П., виробляє борошно, робив на оборону в 1920 році, працює один член сім'ї, млин з вітряним двигуном;
- Вітряний млин Бабица І. І. — головний продукт — борошно, на оборону в 1920 році не працював, а взагалі млин працював, працює один член сім'ї, один вітряний двигун;
- Вітряний млин Шульги І. І. Виробляє борошно, працював на оборону в 1920 році, працює один член сім'ї, має один вітряний двигун;
- Вітряний млин Болгак І. Г. — видає борошно, у 1920 році працював,

1 ВДАЧОН, ф. Р-942, оп. 1, с. 4245, арк. 6.

2 ВДАЧОН, ф. Р-942, оп. 1, с. 4240, арк. 10.

3 Там само, арк. 38.

4 Там само, арк. 104–107.

1 ВДАЧОН, ф. Р-942, оп. 1, с. 4245, арк. 6.
2 ВДАЧОН, ф. Р-942, оп. 1, с. 4240, арк. 10.
3 ДАЧО, ф. Р-942, оп. 1, с. 4328, арк. 6.

але на оборону не працював, працює один член сім'ї, має один вітряний двигун;

- Вітряк Лесенка Я. К., головний продукт — борошно, у 1920 році працював, на оборону теж працював, працює один член сім'ї, має один вітряний двигун;

- Вітряк Кіктенка Д. Ф., головний продукт — борошно, не працював на оборону в 1920 році, а так діяв, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Бабко Т. Д., головний продукт — борошно, на оборону не працював, а так діяв, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Передерій Ф. Е., випускав борошно, на оборону працював, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Гайко М. С. (можливо, Бабко, бо погано читається в документі), випускає борошно, на оборону в 1920 році працював. Володіють два члени сім'ї, працює один вітряний двигун;

- Вітряк, власник Шульга А. К., головний продукт — борошно, у 1920 році працював, а на оборону — ні, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Гурин Г. П., головний продукт — борошно, на оборону в 1920 році не працював, а так діяв. Працює один член сім'ї, має один вітряний двигун;

- Вітряк Гурин М. Г., головний продукт — борошно, на оборону не працював, а так у 1920 році діяв, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Коросташовець Ф. А. Випускає борошно, на оборону не працював, а так діяв, працює один член сім'ї, має один вітряний двигун;

- Вітряк Шелест Т. Н. Видає борошно, на оборону в 1920 році не працював, а так діяв, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Розколій П. О., головний продукт — борошно, на оборону не працював, а так у 1920 році діяв, працює один член сім'ї, має один вітряний двигун;

- Вітряк Процько Л. Н., головний продукт — борошно, на оборону не працював, а так діяв, працює один член сім'ї, має один вітряний двигун;

- Вітряк Глушко Я. Л., головний продукт — борошно, на оборону не працював, а так діяв, працює один член сім'ї та має один двигун;

- Вітряк Буглак (?) Г., головний продукт — борошно, на оборону не працював, а так діяв, працює один член сім'ї та має один двигун;

- Вітряк Монць М. П., головний продукт — борошно, на оборону не працював, а так діяв, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Гурин А. Я., головний продукт — борошно, на оборону 1920 року не працював, а так діяв, працює один член сім'ї, має один двигун;

- Вітряк Гобин Л. І. (можливо, Бобин), виробляє борошно (більше жодних даних нема);

- Паровий млин Гурбич Н. П. Виробляє борошно, працює з 1918 року, чи працював у 1920 році та скільки робітників — не вказано¹.

У наведеному вище каталозі промислових підприємств містечка Кобижчі від 1920 року я вказав тільки власників млинів. Тепер наведу перелік власників інших об'єктів і ремесел. Отож власник Т. К. Крилов вичилював овчину, шив кожухи. На оборону 1920 років він не працював, а так діяв, працює без залучення людей.

Шкірзавод мав Н. М. Тесленко, головні вироби — шкіри на обробіток, на оборону 1920 року працював, працює один.

Тесленко К. М. — чинбар, чинить шкіри. На оборону в 1920 році не працював, а так діяв, працює один.

Труш А. П. чинить шкіри, на оборону не працював, а так робив. Працює два члени сім'ї.

Висовенко А. К. має кожевню. Головні вироби — юхта й підшва. На оборону в 1920 році не працював, а так працював сам.

Паскуда А. М. має кузню, ремонтує сільськогосподарські знаряддя, на оборону в 1920 році не працював, а так кузня діяла. Працює сам.

Кихтенко І. Р. мав кузню, у 1920 році працював, а чи працював на оборону, не вказано. Працює один член сім'ї.

Мали також кузні Ф. Е. Чиган, Ф. Л. Гурбич, А. А. Розколій, І. Ф. Морма. Всі вони ремонтували сільськогосподарський реманент, на оборону того року не працювали, а так діяли. В перших двох власників кузня була з вітряним двигуном².

У 1922 році був складений огляд кравецького (портняжного) промислу Чернігівської губернії. Наведемо витяги з нього. Отож у Кобижчі на той час було 1914 дворів, із них у 82 займалися кустарними промислами. Там були зайняті 139 осіб. Це по 1,7 особи на двір.

А тепер для порівняння наведу дані сусідніх містечок і сіл. Так, у Бобровиці на цей час було 1033 двори, у 43-х — займалися кустарництвом. Зайнято 61 людину, це по 1,4 людини на двір. У Браниці було 632 двори, у 24 займалися кустарництвом і було зайнято 33 особи. У Новій Басані було 1590 дворів, у 38-ми займалися промислами, було там зайнято 65 осіб, або 1,7 особи на двір. У Ярославці зареєстровано 746 дворів, у 42-х — кустарі, зайнято — 70 осіб. Це 1,7 — на двір. Щаснівка мала 384 двори, у них було 21 кустар і працювало там 29 робітників. Це 1,4 людини на двір. У Марківцях було 403 двори, у 22-х займалися кустарництвом, там працювала 31 особа. Це по 1,4 — на двір. На той час до складу Чернігівської губернії

1 ДАЧО, ф. р-942, оп.1, с. 3734 арк. 1–92.

2 ДАЧО, ф. р-942, оп. 1, с. 3734, арк. 90.

належала Ядлівка (нині — село Перемога Київської області). Отож тоді там було 704 двори, в 47-ми займалися кустарництвом, зайнято було 67 осіб. Це по 1,4 — на двір¹.

У Кобижчі на окрузі кравецьке ремесло передавалося з покоління в покоління. Спершу кравці та швачки були самоучки. Пізніше з'явилися спеціальні курси для кравців. Наведений вище документ засвідчує, що в губернії одним із найпопулярніших центрів підготовки кравців були сусідні з Кобижчею Вороньки. Плату за навчання тут вносили відразу, і воно тривало в основному два-три роки. Плата значно коливалася. Якщо у Вороньках, Дрімайлівці, Володьковій Дівиді брали за це від трьох рублів, то в Носівці, Мені, Щаснівці, Семиполках — до 20 рублів, а в Глухові плата сягала до 40 рублів².

Кравцювали в ту пору в основному євреї. Це були ремісники, які жили тільки своїм ремеслом. Вони були зосереджені в основному по містах і містечках і місцями становили понад $1/2$ всіх кравців. Жили вони і в селах. Для прикладу документ називає Семиполки, Кобижчу, Бобровицю, Нову Басань, Монастирище, Івангород, Ічню³. Крім євреїв кравцями ставали безземельні або малоземельні селяни. Цим промислом вони займалися в основному в осінньо-зимовий період. Після Першої світової війни кравці широко стали користуватися швейними машинками. Хто мав такі машинки, той постійно мав і роботу.

Потрібно сказати, що тогочасні кравці пильно стежили за модою. Вони вміли шити не лише ватяні куфайки, а й корсетки, спідниці, кожушанки, кожухи, спідниці, чемерки із сукна зі зборками і без них, зі стоячим коміром і полеглим, свити, піджаки, блузки, сорочки, штани, галіфе, очіпки.

Як записано в архівному документі, не раніше 1923 року був складений список підприємств Ніжинського округу, до якого належала й Кобижча. Тоді в ній зафіксували маслозавод, що належав Олешку. Він «був зданий в оренду тим Олешко до 14/ VIII — 2 5 р., після 1/1—24 по срок оренди з нього мали бути сплачені належні платежі в сумі 581 р.»⁴.

Був на той час у селі шкірзавод, який належав Д. Трушу. Він зданий в оренду Трушу й Пустовойту до 1/ V-24. Якщо правильно розуміти запис у документі, то орендна плата встановлювалася зі щомісячного обробітку 250 шкур. Завод Труша мав заплатити за оренду на 1 січня 1924 року 135 пудів жита. Шкірзаводи в містечку в той час також мали М. Сидок, Б. Косовець, С. Сидько, П. Косовець, А. Труш, Ст. Труш, А. Труш, К. Тесленко, К. Скалозуб. Усі вони на той час не сплатили належні платежі⁵.

А тепер пропоную увазі читачів ще один архівний документ — список володільців дрібних промислових закладів і промислових господарств відповідно до перепису 1929 року. Спершу наведу список власників вітряків і млинів. Отже, такі промислові об'єкти в Кобижчі того року мали Петро Митрофанович Литвин, Юхим Федорович Чиж, Іван Михайлович Горбач, Марія Потапівна Ройко, Мартин Романович Циба, Самійло Петрович Юренко, Омелько Григорович Ярмоленко, Захарко Гаврилович Лесенко, Іван Іванович Шульга, Іван Павлович Шульга, Гнат Омелянович Могильний, Грицько Савич Бабич, Михайло Маркович Труш, Нестор Митрович Борець, Кіндрат Никифоров Бурдюг, Степан Потапович Лесенко, Параска Шульга, Ярок Макаренко, Микита Йовминович Голінка, Овсій Федорович Шуляк, Андрон Корнійович Шульга, Григорій Ілліч Лахно, Микола Данилович Кихтенко, Йовмен Дем'янович Миць, Данило Михайлов Горбенко, Гордій Якимович Лесенко, Гнат Федорович Буглак, Микита Федорович Буглак, Григорій Петрович Дешко, Микита Овсійович Лесенко, Іван Григорович Буглак, Пилип Данилович Киктенко, Наум Андрійович Ющенко, Семен Андрійович Ющенко, Іван Степанович Олешко, Євдоким Миколайович Вишневський, Михайло Іванович Руденький, Назар Михайлович Шульга, Гарасим Павлович Гурин, Лука Йовхимович Тишко, Василь Миколайович Гурбич, Прокіп Остапович Розколий, Гаврило Йовхимович Гришко, Парфен Данилович Бойко, Петро Харитонович Шаповал, Данило Митрофанович Малько, Грицько Терешкович Книш, Михайло Пантелійович Миць, Данило Ярмач, Параска Гурин¹.

У цей час у Кобижчі кравцювали Костянтин Іванович Старчевський, Гордій Петрович Маючий, Логвин Самійлович Юренко, Нисель Мусійович Клиницький, Іван Хведорович Божок, Єсип Григорович Тишко, Василь Степанович Шиян, Петро Михайлов Передерій, Мануїл Хведорович Литвин, Євген Дмитрович Сакун, Сергій Назарович Гурин, Трохим Сокира, Федір Парфенович Труш, Іван Якович Мироненко, Хима Іванівна Масенко, Антон Захарович Мамась, Степан Іванович Буцан, Володимир Іванович Олешко, Іван Наумович Олешко, Іван Якович Гурбич, Мусій Хведорович Божок, Іван Мусійович Божок, Іван Олексійович Олешко, Іван Васильович Буглак, Сергій Мусійович Божок, Федір Васильович Маховка, Лисавета Тимофіївна Сьомин (водночас займалася і чинбарством), Михайло Панасович Якуб, Михайло Петрович Буглак, Олексій Зотович Йовтух, Прокоп Андрійович Онищенко.

Шевцями були Никифор Васильович Ничик, Федір Михайлович Іванець, Марко Григорович Тесленко, Павло Сергійович Шуляк, Терешко Сидорович Жеребило, Хватій Моргун, Іван Якович Мироженко, Хима

1 Там само, арк. 3.

2 Там само, арк. 21.

3 Там само, арк. 9.

4 ДАЧО, ф. р 942, оп.1, с. 5714, арк. 2.

5 Там само, арк. 2–3.

1 ДАЧО, ф. р 944, оп.3, с.29, арк. 6–10.

Іванівна Масенко, Антон Захарович Мамась, Степан Іванович Буцан, Володимир Іванович Олешко, Петро Сакович Овсієнко.

Теслярували Гнат Микитович Глушаниця, Василь Павлович Сергієнко, Дешко Федорович Литвин, Олексій Андрійович Щербина, Порфирій Микитович Рог, Гарасим Микитович Рог, Платон Якович Михно, Терешко Данилович Бойко, Ладимер Денисович Сокира, Йовтух Кузьмович Ющенко, Павло Іванович Закорка, Іван Григорович Чміль, Йовхим Митрович Кисіль, Олексій Захарович Мамась, Антон Владимиров Пластовець, Тимофій Наумович Росколій, Павло Іванович Дубок, Митрофан Буглак, Яків Петрович Литвин, Мусій Сергійович Лесенко, Овсій Савич Кисіль, Агав Степанович Олешко, Захарко Акакійович Гурбич, Хведосій Митрофанов Кладинога, Михайло Парфенович Руденький, Семен Парфенович Руденький, Одарка Іванівна Янко, Іван Данилович Скок, Гнат Степанович Росколій.

Столярували Митрофан Пилипович Стрижак, Нестор Митрович Кисіль, Михайло Йосипович Шелест, Павло Григорович Гмир, Лука Іванович Кладинога, Яків Степанович Росколій.

«Кожевенниками» і чинбарями були Ульян Адамович Ревака, Гнат Данилович Труш, Данило Митрофанович Труш, Марко Михайлов Пустовит, Максим Григорович Сакун, Грицько Миколайович Андрус, Михайло Іванович Білодід, Яків Михайлович Андрус, Тимофій Костянтинів Кривов, Гаврило Хведорович Косовець.

Чоботарською справою володіли Гаврило Іванович Сердюк, Іван Йовхимович Масенко, Левко Семенович Мартовий, Ялисей Митрович Циба, Микита Ілліч Голубкін.

Бондарували Петро Пилипович Лудічко, Харитон Іванович Стражник, Олексій Григорович Кресан, Яків Степанович Росколій. Колесникували Омелько Петрович Потоцький, Андрій Тихонович Кладинога, Андрій Нестерович Биляєв.

Були в Кобижчі й два віршовочники — Євдоким Іванович Околот та Іван Іванович Таракан.

Мали кузні Сергій Олександрович Паскуда, Григорій Хведорович Блоха, Андрон Корнійович Шульга, Давид Романович Кіхтенко, Пилип Йовхимович Чиж, Яків Корнійович Чередник, Федір Петрович Гурбич, Овсій Маркович Гурбич, Федір Масенко, Павло Миколайович Котляр, Іван Романович Кіхтенко.

Олійницями володіли Микола Антонович Буглак, Опанас Гордійович Покормяко, крупорушками — Яків Гнатович Литвин, Самійло Андрійович Гмир, Євстафій Оврамович Фонарьов. До того ж у двох останніх кобижчанців були й просорушки, а у Фонарьова — єдина на всю Кобижчу вовнодборка¹.

¹ Там само.

Цей документ має доповнення, що не було записане раніше: по с. Кобижча є приватна артіль, яка має млин із нафтовим двигуном, є інвалідна артіль — виробляє ободи для коліс¹. У цей великий список були також записані десятки прізвищ людей, які мають січкальні, ручні та кінні молотарки, візників і малярів. Але потім їх було викреслено. До речі, млини виручали кобижчанців навіть після Другої світової війни. Як свідчить протокол засідання правління колгоспу імені Шевченка від 19 жовтня 1948 року, з комори господарства на млин-вітряк відправили 925 кг зерновідходів для переробки на дерть².

А тепер кілька слів про інвалідну артіль у Кобижчі. Архівний документ розповідає, що 23 січня 1925 року Чернігівський губкооператком зареєстрував першу об'єднану інвалідну артіль «Красная звезда». Вона мала кооперативно-виробничо-збутовий, борошномельний, просушувальний, круподерний, маслосімейний, шкіряний, булочний, м'ясний, лісообробний, колесо-майстерський та інші напрями діяльності³. Далі в документі сказано, що інвалідна артіль заснована на установчих зборах 12 січня 1925 року. До неї ввійшли інваліди Леонтій Динник, Микола Шумейко, Андрій Горбач, Юхим Гурін, Федір Ракоїд, Артем Сташейко, Максим Горбач, Омелян Шелех, Василь Глібоко, Тиміш Неділько, Федір Неділько, Георгій Семинін, Данило Шумейко, Андрій Неділько, Макар Цирень, Микита Гурін, Федір Шуляк⁴.

Промислова кустарна артіль «Червоний кустар» працювала в селі досить тривалий період. На зборах колективу в 1940 році вказано, що її очолював тов. Гутман і зазначалося, що їй ніхто не допомагає. Але вирішили роботу не згортати, а, навпаки, розширювати асортимент. Зокрема, організувати випуск ліжок, відер, петель й інших потрібних товарів.

Через відсутність коксу стоїть ливарний цех. Можна випускати повозки, але немає для цього матеріалу. Запропонували організувати швейну майстерню, а тов. Сеня зобов'язали організувати розробку торфу на території колгоспу «Перемога». Збори вважали за потрібне організувати в селі чинбарню та майстерню з виготовлення валянок. Для цього вирішили просити райком партії та райвиконком у 1941 році добитися включення такої майстерні в план будівництва.

Домінантною основою місцевої економіки, як і раніше, було сільське господарство. За результатами опитування, в Кобижчанській волості на 1922 рік було 3297 господарств, і в них загальна площа посівів станови-

¹ Там само, арк. 11.

² ВДАЧОН, ф. Р 7059, оп. 1, с. 8, арк. 3.

³ ВДАЧОН, ф. Р 6292, оп. 1, с.30, арк. 10.

⁴ Там само.

ла 5637,9 десятини. Для порівняння скажу, що в Новобиківській волості було 2958 господарств і площа посіву — 6330, у Новобасанській — 2357 і 7683,8, у Вороньківській — 3062 і 7563,1, у Щаснівській — 2003 і 5328, Ярославській — 2057 і 3492,2, Бобровицькій — 2427 і 5168,5 десятини¹.

Водночас у Кобижчанській волості було 1879 корів, у Бобровицькій — 1505, Ярославській — 2324, Щаснівській — 1743, Вороньківській — 2327, Новобасанській — 2145, Новобиківській — 1686, Ядлівській — 1521. У Кобижчанській волості було 53 74 овець, Бобровицькій — 4854, Ярославській — 6788, Щаснівській — 3686, Вороньківській — 5022, Новобасанській — 4243, Новобиківській — 2869, Ядлівській — 3646. Свиней у Кобижчанській волості було 1351 голова, Бобровицькій — 1071, Ярославській — 1051, Щаснівській — 856, Вороньківській — 1333, Новобасанській — 542, Новобиківській — 1145, Ядлівській — 403 голови².

Після громадянської війни в Кобижчі хоч і повільно, але відроджувалося конярство. У ті часи у волосних комітетах і райвиконкомках були навіть воєнно-кінські дільниці. За їх даними, на 25 липня 1923 року в Кобижчанському районі було 3891 коневласників. По одному коню мали 3456 селян, а по двоє коней — 459, в шести господарів було по троє коней. А вже на 1 листопада 1923 року в Кобижчанському районі ці дані змінилися. Одного коня мали 3436 господарів. Двоє робочих коней мали 418 осіб (у Кобижчанській волості — 192). Троє коней утримували шість господарів. Двоє коней, одну однокінну повозку й упряж мав Олександр Шпиг. Двоє коней мав Василь Ілліч Шпиг, а його брат Іван Ілліч — одного. Двоє коней утримував Федір Дмитрович Шпиг, а Яків Дмитрович та Карпо Мойсейович Шпики мали по одному коню. Двоє коней мав Мойсей Якович Малько³.

У Яришківському курені на 1 червня 1923 року коней мали 389 господарів (за іншими даними — 431 коня). Однокінних повозок тут мали 387, а однокінної упряжі — 354 штуки. В Заміському курені коней мали 371 господар, однокінних повозок зареєстровано 294 штуки, а однокінної упряжі — 330 штук⁴. Список повозок і упряжі, взятих на облік у Степному курені Кобижчанської волості, має такі дані: у 463 громадян було 60 повозок на залізному ходу, а в 334-х — на дерев'яному. Зареєстровано 149 комплектів ремінної упряжі, 208 — вірьовочної, 254 хомути, 219 дуг, 166 черезсідельників, 211 віжок, 152 сідла, 155 недовузdech, 71 вуздечка і 60 попруг⁵.

За архівним документом, в Савенському курені у 1921 році коней мали 175 селян. В окремих господарів їх було вже по двоє-троє¹. У 1923 році в цьому самому курені зареєстровано 14 повозок на залізному ходу та 135 — на дерев'яному. Ремінної та вірьовочної упряжі не було ні в кого. Хомутів було 143, дуг — 149, сіделок — 116, віжок — 141, черезсідельників — 138.

До речі, саме коней у першу чергу реквізували більшовики в так званих куркулів і заможних людей. Наведу тільки один приклад, хоч їх тоді були десятки, якщо не сотні. Згідно з протоколом № 11 засідання членів КНС Сотенного куреня від 19 квітня 1921 року, там вирішили мобілізувати одного коня в Карпа Михайловича Гусака, бо в нього є двоє робочих коней, пара биків і дві корови, то «засідання одноголосно вирішило, що один кінь у тов. Гусака зайвий, і його треба мобілізувати. Мерина вороної масті, п'яти років передали волвиконкому для відправки в Козелець»².

Влада обліковувала не лише коней та упряж, а й кількість пасік, садів і городів. На мій погляд, досить цікавим є список громадян Савенського куреня, що мають понад 600 квадратних сажнів садів і понад 1200 квадратних сажнів городу. Першим у ньому записаний померлий Нагорський, у якого було 800 квадратних сажнів саду. В Марії Полонської його було 700 квадратних метрів. У Петра Олександровича Гомона — 650, Юхима Олександровича Гомона — 650, Нестора Дмитровича Борця — 650, Павла Сергійовича Косовця — 725, Івана Івановича Тимченка — 1800, Степана Митрофановича Труша — 625, Омеляна Андрійовича Шабельника — 745, Олександра М. Шпиго — 615, Ісидора Васильовича Труша — 1100, Марії Павлівни Борщевської — 1600, Василя Івановича Бабича — 900, Кузьми Фед. Борця — 700. Більше ніж 600 квадратних сажнів мали саду 21 господар Кобижчі³. Неважко уявити, в якому біло-рожевому океані щовесни «плавали» хати жителів містечка. Разом із тим прикрою реальністю є той факт, що частина власників садів із цього списку були позбавлені права обирати й бути обраними. Серед них і 65-річний Олександр Миколайович Шпиг. Він хоч і записаний «пахарем», що веде домашнє господарство, але відсторонений від виборів через експлуататорство. До речі, сади мали люди і в Степовому курені Кобижчі. Зокрема, Федір Павлович Литвин доглядав там 1800 квадратних сажнів садів, а Ксенія Пилипівна Назаренко — 208.

Де сади, там, звісно, й пасіки. Бджіл у Кобижчі тримали споконвіку, коли ще добували мед із дупел дерев у навколишніх лісах. У згаданому

1 ДАЧО, Ф. Р-942, оп. 1, с. 4692, арк. 1.

2 Там само, арк. 10–32.

3 ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 64, арк. 3–35.

4 Там само, 33–39 і 83–88.

5 ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 63, арк. 38.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-6002, оп. 1, с. 9, арк. 27.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-6002, оп. 1, с. 3, арк. 34.

3 ВДАЧОН, Ф. Р-5997, оп. 1, с. 1, арк. 457.

вище Степовому хуторі Кобижчі у 1923 році 37 селян мали 644 вулики — 56 рамкових і 591 дуплянка. Зокрема, Павло Семенович Шпиг мав 81 вулик і пасічникував 30 років. Григорій Федорович і Лука Федорович Олешки мали 90 вуликів-дуплянок, а пасічникували 35 років. Володимир Петрович Левченко мав 50 вуликів, Тимофій Пантелійович Сидоренко — 42, Степан Іванович Твердомед — 30¹.

З давнини на землях Кобижчі навчилися вирощувати культуру «свекловицю», як тоді писали про цукровий буряк. В архіві зберігся список плантаторів Кобижчанського району, які уклали договір на сівбу й вирощування цієї культури в 1923 році з Носівсько-Козарським і Бобровицьким цукрозаводами. У цьому списку 338 прізвищ. Вони вирощували цукровий буряк на 231-й десятині. В основному кожен обробляв по пів десятини. А ось Овсій Митрофанович Литвин обробляв 1,5 десятини, Іван Васильович Рибак — три. Угоди уклали також Корній Максимович Шпиг, Андрій Дмитрович Шпиг, Антон Ілліч Шпиг, Іван Ілліч Шпиг, Федір Гнатович Литвин, Яків Гнатович Литвин, Федір Павлович Литвин, Хима Іванівна Малько, Данило Матвійович Малько й ін. Список дає підстави стверджувати, що вирощування солодких коренів у ті часи було родинною справою. До речі, в 1921 році в Кобижчі розпочала роботу контора бурякосіяння. Вона обслуговувала Бобровицьку та Носівську цукроварні. Контора контракувала посіяні площі й здавала буряк на переробку, а бурякосіячі постачали насінням і видавали за буряк цукор. З допомогою акціонерного товариства Носівської цукроварні в Кобижчу прибувають сільськогосподарські машини, які через кредитове товариство, створене в 1923 році (голова Федот Якович Цирень) продають плантаторам. З січня 1926 року селяни брали машини через прокатний пункт бурякового товариства, очолюваний Євгеном Панасовичем Мицем.

Є ще список плантаторів Кобижчанської волості. Він теж датований 1923 роком. Його відкриває Федір Юхимович Литвин. Він посіяв 1,5 десятини буряків. Далі прізвища Порфирія Микитовича Рога, Якова Дмитровича Брусиловця, Миколи Даниловича Кихтенка, Миколи Карповича Бондара, Опанаса Мойсейовича Ройка, Опанаса Давидовича Шафаренка. У 1923 році вони посіяли від півтори до двох десятин цукрових буряків, а ось Іван Іванович Сьомин посіяв аж три десятини².

Вирощували також в містечку льон, коноплі, тютюн й інші технічні культури. Для прикладу й ознайомлення наведу витяги з програми для опису культури льону в містечку Кобижча. Анкету заповнював т. Наза-

ренко. Льон він сіє не в сівозміні, а в запольних смугах. Найбільше сіють його на лузі та низових місцях. Після льону сіють буряки. Льон висівають разом із коноплями і тютюном (розсадою). Сіють льон і для одержання насіння, і для волокна. На сівбу використовують насіння зі свого господарства, якщо його бракує, то позичають або вимінюють у сусідів. До війни насіння льону привозили в кооператив. Сіють у господарстві і довгунець, і льон-стрибун (пригун). Останнього сіють більше. На сівбу ідуть і пригун, й інші сорти, які є. В середньому на десятину сіють два пуди насіння. Найпридатнішим для льону в Кобижчі є луговий ґрунт. Льон краще вдається на низьких місцях. Під льон ніяких добрив не кладуть — ні гною, ні хімічних. Сіють льон переважно для свого господарства, але деякі люди його і продають. Продають в основному вдома, на місцевому базарі.

Восени 1923/24 рр. фунт лляної олії збували по 20 коп. Пуд жмихи — 50 коп. Продажу волокна не було. Льонове насіння переробляють у своєму селі, тут є олійний завод.

Тов. Назаренко відповідає далі, що хорошим вважається врожай у двадцять пудів із десятини, середнім — 15 і поганим — 10 пудів. З 10 пудів насіння льону виходить 3 пуди олії і 7 пудів 20 фунтів макухи. З 10 пудів льонотрести виходить 4 пуди трепаного волокна і 3,5 — чесаного. Куделі — 3,5 пуда. Макуху в господарстві підмішують коровам у пійло.

Для обробки льону купують м'ялки. Домашнє ткацтво з льону в селі не існує. Предмети ткацтва використовують тільки для свого господарства¹.

Скажу, що в ті роки окремі господарі відповідали на подібні запитання анкет із вирощування конопель і соняшнику.

Вирощування цих й інших культур забезпечувало родину харчами, роботою. Поповнювало воно й сімейний бюджет. Прикро, але не так, щоб бути заможними та незалежними. Переважній більшості мешканців ледь вдавалося, як мовиться, зводити кінці з кінцями. Для прикладу наведу один архівний документ. Їх там немало.

Цей яскраво демонструє злиденне життя окремих родин у післяреволюційну пору. Це опис майна вдови Акулини Григорівни Сидоркіної. Вона померла 4 січня 1923 року. Опис складено в присутності п'яти свідків. Після її смерті залишилися дві малолітні сироти. Вони передаються Євдокії Литвиновій (очевидно, треба читати Литвин — *авт.*). Сестра Сидоркіних виявила бажання прийняти сиріт на своє утримання. Нижче іменується живе й мертво господарство покійної. У неї було 4 підголовні подушки, один новий лантух, ще дві головні подушки, одна велика по-

1 ВДАЧОН, Ф, Р-5995, оп. 1, с. 13, арк. 64.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-6207, оп. 1, с. 2, арк. 1.

1 ДАЧО, Ф, Р-942, оп. 1, с. 5819, арк. 287–288.

душка, один чоловічий чорний кожух, один жіночий кожух, дві ватяні чорні юпки, одна корсетка, чотири спідні жіночих спідниць, чотири білих скатертини, одна кольорова скатертина, двоє білих простирал, дві постілки, одна верхня біла ковдра, одна ковдра різнокольорова, один великий кольоровий рушник, один малий кольоровий рушник, чотири білих рушники, дві кольорові вовняні хустки, дві малих шовкові хустки, одна тепла велика хустка, одна тепла бавовняна хустка, один вовняний передник, дві головні хустки, три жіночі вишиті сорочки, одні жіночі чоботи, одні ботинки, один нікельований самовар, дві дитячих корсетки, дві спідні дитячі сорочки, одна дитяча хустка на голову, дві «спіднички» дитячі, чотири ікони, одна діжка, два мішки, один мішок з п'ятьма пудами жита, квасолі два пуди, один мішок з шістьма пудами борошна, сундук із насінням 20 фунтів, 6 пудів гречаного борошна в одному мішку, 15 фунтів маку, 2 пуди пшона, 20 фунтів солі, одна поперечна пилка, два пуди гречаної крупи, 9 пудів гречки, двоє свиней по 6 місяців, 25 пудів картоплі, дві діжки, одна яма закрита із картоплею, один стіл, один тапчан, один ослін, одні ночви, 2 великі чавуни і 4 — малих, одне цинкове відро, одна коробка, одна скриня, два малих сундуки, три нових мішки, дві нові шалівки, одна стара хата, одна клуня, два старих сараї, касова книжка за № 2573. За цим переліком стоять підписи свідків і офіційних осіб¹. Додам, що охочі можуть порівняти цей опис з описом майна поміщиці Солонинової, яке вона заповідала після своєї смерті чоловікові та церквам і монастирям. Він уміщений у цій книзі в розділі «Село в молитвах до небес...».

Сьомого квітня 1924 року в Кобижчі відбулися загальні збори батраків. На зібранні присутні 11 осіб. Головує тов. Талашко, секретар зборів А. Ухо. Слухали доповідь секретаря Всерайземлісу тов. Ляшенка про сільськогосподарську кооперацію. Ухвалили, щоб всі батраки, які служать по договорах, у триденний термін зробили внески, а сільгоспооперацію просити, щоб зарахувала їх членами. Тоді ж говорили про організацію гуртка батрацтва при сельбуді. Знову доповідав Ляшенко. Ухвалили: всім батракам вступити в гурток батрацтва при сельбуді з навчання статуту спілки Всеробітземлісу та кодексу законів праці. З третього питання виступав знову Ляшенко й говорив про колективну передплату на газету «Батрак» і журнал «Сільгоспжиття». Для цього кожному батраку здати по 50 коп².

Двадцятого квітня того самого року на інших зборах батраків знайомлять із статутом Всеробітземлісу й одногосно ухвалили кожної суботи

та неділі з'являтися о восьмій вечора на зібрання батрацтва в сельбуді. Сількому мати тісний зв'язок з осередком К. С. М. У, і всі зібрання проводити спільно¹. У травні батраки говорили про боротьбу з неграмотністю.

Бідність переважної частини населення містечка та й усієї України винесла на порядок денний створення комітетів взаємодопомоги (КВД). За архівними документами, його створено в містечку 1923 року, а реорганізовано 25 березня 1925 року.

На 1 липня 1925 року є 458 членів товариства, із них 7 партійних, 93 — члени КНС, не членів КНС бідняків — 145, батраків — 1, заможних — 13, інтелігентів — 13, жінок — 49. Установлено членський пай — 1 руб. вступних — 25 коп. Товариство має майна (будівлі та живий інвентар) на 842 руб. 82 коп. Має також 9 ⁷/₈ десятин землі, з неї польової ріллі — 8 десятин, городньої — ¹/₄ десятини, сінокошу — ⁵/₈ десятини. Орендованої є 6 ¹/₂ десятин — колишня панська садиба. Товариство взяло на облік 51 вдову, 54 інваліди, 28 сиріт, 2 сім'ї червоноармійців, одну — демобілізованих.

На сівбу весняної кампанії видано в кредит посівматеріалу через сільськогосподарське кредитове товариство 19 сім'ям 28 пудів гречки².

До 5 квітня 1925 року товариство КВД в Кобижчі очолював Іван Олександрович Труш. Цього дня він справи здав, їх прийняла комісія у складі президії комітету Якова Федотовича Цирня, Олексія Івановича Мишка, Федота Максимовича Бутлака у присутності члена ревкомісії СТВД (Селянське Товариство Взаємної Допомоги) Кирила Федоровича Циби³.

На засіданні комітету Кобижчанського СТВД 27 квітня 1925 року розглядали питання встановлення розміру кредиту в банках і держустановах. Ухвалили: беручи до уваги те, що кредит нині відіграє величезну роль у піднятті та поліпшенні сільського господарства, що кредитові установи на селі та в Кобижчі не можуть задовольнити потреби всього населення кредитами, особливо коли Кобижчанський район потерпів від недороду, а тому просити Чернігівське губернське товариство сільськогосподарського кредиту відрахувати Кобижчі кредиту на весняну посівну кампанію 1925 року 2000 руб. І для посередницьких операцій 1000. Для отримання кредиту уповноважується голова СТВД Федот Якович Цирень⁴.

У червні 1925 року комітет вирішив взяти в оренду паровий млин. На той час він був один у Кобижчі, й орендувала його приватна особа. Переробляти там зерно було не вигідно для населення. Розв'язати питання передачі млина з приватних рук в оренду товариства доручили О. І. Мишку,

1 Там само, арк. 9.

2 ВДАЧОН, Ф, Р-6292, оп. 1, с. 24, арк. 82.

3 Там само, арк. 20.

4 ВДАЧОН, Ф, Р-6292, оп. 1, с. 29, арк. 24.

1 ВДАЧОН, Ф, Р-5998, оп. 1, с. 2, арк. 95–96.

2 ВДАЧОН, Ф, Р-6207, оп. 1, с. 22, арк. 8.

Ф. П. Бандику та М. З. Лейбовському. Вирішили також клопотати перед вищими інстанціями про видачу товариству безплатного патенту на роботу млина.

Того самого місяця комітет товариства звернувся до культкому залізничників станції Кобижча та Кобижчанського драматичного гуртка й вчительства про проведення вечорів-концертів на користь безпритульних сиріт, а до Кобижчанського сельбуду — про безкоштовний відпуск помешкання для цього. Вирішили також звернутися до всіх раддержслужбовців, торгових службовців, службовців релігійних культів про одноразове відрахування максимального денного заробітку для цих самих цілей¹.

На засіданні комітету СТВД 26 липня 1925 року слухали про призначення завідувача та ремонтування дому задля чайної. Призначили на цю посаду Ол. Ів. Мишка. Його зобов'язали негайно приступити до ремонту й облаштування чайної, булочної та їдальні. Для цього вирішили прохати райвиконком відпустити товариству колишній будинок Лахна на пільгових умовах. У ніч з 17 на 18 серпня квартиру Мишка пограбували. Справу передали слідчим органам. А в жовтні того самого року на загальних зборах членів Кобижчанського СТВД вирішили за брак грошей у тов. Мишка притягнути його до відповідальності в кримінальному порядку через прокуратуру та пред'явити позов на стягнення з нього грошей через нарсуд, а його самого виключити не тільки з членів комітету, а також зі складу членів товариства².

Переглянемо анкету Кобижчанського районного селянського товариства взаємодопомоги на 1 жовтня 1925 року. В ній сказано, що такий комітет у Кобижчі реорганізували 29 березня 1925 року. (Вище в іншому документі названо 25 березня — *авт.*). У складі його комітету три людини. З них членів КНС — один, позапартійних — два, бідняків — два, середняків — один, жінок — одна. В ревкомісії теж три члени. З них членів КП(б)У — один, членів КНС — один, позапартійних — два, бідняків — два, середняків — один, інтелігентів — один, жінок — одна.

У розпорядженні товариства землі немає, орендованої землі нема, фонд товариства грошми — 31 руб. 33 коп. Їх одержали від продажу без господарських будівель. У натуральному фонді теж нема нічого. Прибуткових підприємств у комітеті теж нема.

На утримання апарату й канцелярські товари товариство витратило 221 руб. 80 коп.

Комітет не надавав допомоги хатам-читальням, лікарням, сельбудам, школам. Видано позик кооперації 232 руб. 75 коп. Товариство має по одному гамазею у Вороньках і Веприку, вони й тепер у розпорядженні СТВД. На запитання «як ставиться селянство до товариства взаємодопомоги» написано: «З довір'ям». На інше запитання «чи сприяють сельтовариству в роботі сельрада та КНС» написана відповідь: «ставляться байдуже».

Товариство за цей час встановило опіку над 72-ма сиротами¹.

У травні 1925 року Кобижчанське товариство взаємодопомоги реорганізували. Стало вже 7 членів комітету, з них фактично працюють у комітеті 3. Головою комітету є Ф. Цирень. Він же завідує млинами комітету. Там він й одержує платню — 40 руб. Заступник голови завідує хлібозаготовками. Його платня 20 руб. Член комітету, він же й скарбник, він же й помічник завідувача млина одержує 32 рублі. Крім цього, є два технічних працівники — секретар одержує 15 руб. на місяць, та бухгалтер — 30 руб. Як сільський, так і районний комітет ВД містяться у будинку, що належить РВК. Цей будинок РВК здав в оренду СТВД на три роки...

У Кобижчанському товаристві на 3 березня 1925 року є 104 члени. Виборців у Кобижчі понад 5000.

Під час першої ревізії виявили нестачу в касі товариства 280 руб. Звільняючись із посади, скарбник за це притягувався до відповідальності через суд.

СТВД орендує у РВК паровий млин й олійницю — взято в оренду на три роки за платню 1515 руб., до того ж СТВД потрібно зробити там ремонт. СТВД також взяло в оренду в РВК 1,5 десятини землі на три роки за 110 рублів в урочищі Юр'євка².

У розпорядження товариства передали колишній будинок Нагорського на сім кімнат із кухнею та два сараї. З господарства Лисенка передали три плетені сараї, та одну рублену комору. З рубленого сараю садиби Нагорського зроблено комору при млині. Комору Лисенка перенесено на базар для хлібозаготівель. Один плетений сарай віддали даремно погорільцям. Другий — продали за 15 руб. Будинок і кухню Нагорського продали за 2473 руб. і у рахунок платні одержали 500 руб. Хоча цей продаж у натурі ще не оформлений. Ці гроші СТВД має на меті використати на будову парового млина. Два сараї по весні використаємо на будівництво цегельні.

У протоколі засідання ревізійної комісії Кобижчанського СТВД від 27 лютого 1927 року зазначено, що підприємство товариства дає збитки,

1 ВДАЧОН, Ф. Р-6292, оп. 1, с. 29, арк. 54.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-6292, оп. 1, с. 20, арк. 10–27.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-6292, оп. 1, с. 6, арк. 1–4.

2 Там само, арк. 19.

тому голову правління товариства М. П. Савченка з роботи зняти, а його замінити Ф. Я. Цирень. Він працюватиме за сумісництвом¹. Як і коли зник із сільської арени комітет взаємодопомоги, в документах не вказано. Зрозуміло тільки, що він повністю так і не виконав свою місію, бо бідність ще довго супроводжувала життя селян.

У грудні 1925 року XIV-й з'їзд ВКП(б) проголосив курс на індустріалізацію країни. Доволі швидко всім стало зрозуміло, що провести її хочуть за рахунок селянства, а для цього треба було відібрати в нього найцінніше й основне багатство — хліб. Для виконання цього завдання більшовики обрали найстрашніший шлях — шлях знищення заможних селян, а решту перетворити на слухняних і покірних рабів. І знову селяни стали на двобій із владою.

У навколишніх лісах і степах і далі наганяли страх і боязнь на представників нової влади так звані банди — саме так охрестили більшовики повстанські загони селян, які не сприймали нову політику. В таємних телеграмах згадуються такі не лише поблизу Кобижчі, Козар, а й коло Нового Бикова, Ярославки, Нової Басані, Вороньків, Свидовця, Заворич, Браниці, інших сіл.

Так, у ніч з 19 на 20 березня 1925 року о 7-й годині вечора в сільраді пострілом у вікно був вбитий заступник голови сільради, він же голова земельної комісії Григорій Миколайович Смоловик. Про це Кобижчанська сільрада повідомляла місцевий райвиконком².

Того самого року в Кашталівському курені розглядали заяву Ганни Єгорівни Гмирової. Вона просила допомоги як бідна вдова, чоловік якої, член КНС загинув від рук бандитів. Одноголосно постановили видати 10 руб. Із поверненням по «зжаттю врожаю 1925 року без процентів»³.

¹ Там само, арк. 19 і 30.

² ВДАЧОН., ф. Р-5308, оп. 1, с. 397, арк. 2.

³ ВДАЧОН, ф. Р-6292, оп. 1, с. 29, арк. 31.

«Нам своє робити...»

Новоявлені князьки з партквитками в кишенях були відірвані від робочих мас

Реформаторів нині — до біса,
Вони хлібороба доводять до сліз.
Не знає вже ратай, де дітись з паєм,
До кого податись із кровним шматком,
Чи тішитись в мріях обіцяним раєм,
Чи з вилами йти на чиновний райком?
Та де ті райкоми?..

Микола БУДЛЯНСЬКИЙ

Винесену в заголовок цього розділу фразу з вірша нашого земляка Павла Тичини про партію, яка веде, у радянські часи цитували чи не на кожному кроці. Справді, комуністи робили своє діло. Воно не відповідало здоровому глузду, не знаходило розуміння й підтримки в простого народу. Врешті, завершилося тим, чим і мало завершитися. Компартія повністю вичерпала себе, а за вчинені нею злочини до цього часу ніхто й не відповів. Нині багато краєзнавців у публікаціях про історію того чи іншого населеного пункту уникають теми компартії й комсомолу. Вважаю, що це неправильно. Якщо з пісні викинути слова, то це вже буде не пісня. Партія, комсомол, піонерія і жовтеньські організації — це наша історія. Інша справа — добра вона чи погана. Проте знати ці сторінки життя потрібно, хоча б для того, аби не повторити помилок.

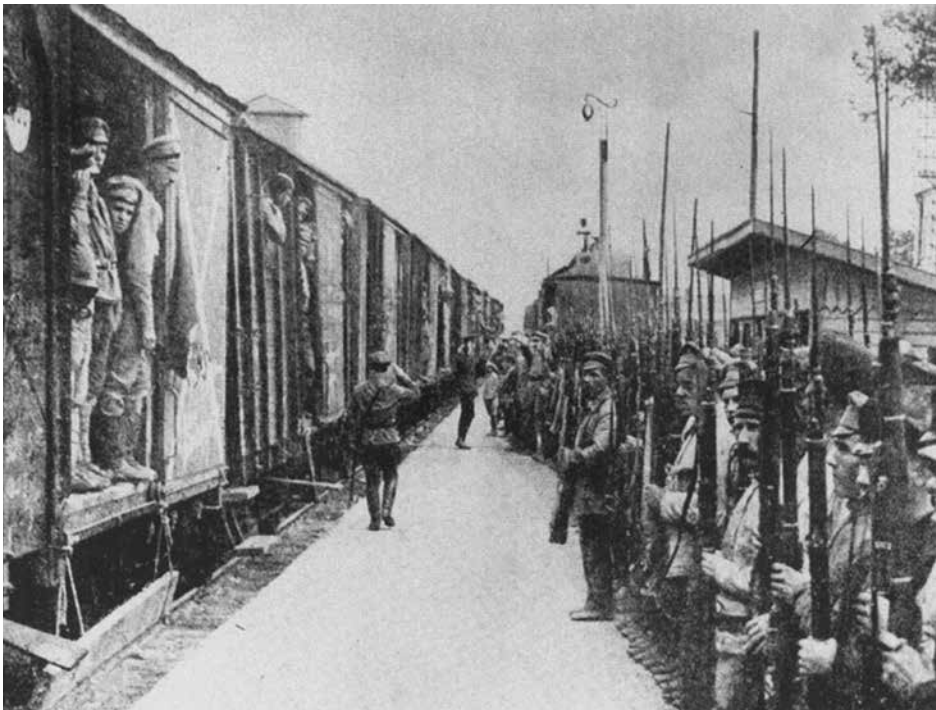
Партійна група в Кобижчі виникла 30 березня 1919 року. Це зробили за рішенням ініціативної групи на чолі з головою Донським. До неї входило п'ять кобижчан. Отже, говорити, що ленінські ідеї заволоділи масами в Кобижчі, буде неправдою. Навіть через кілька місяців до неї

ледь набрали десяток людей. Серед новоприйнятих — Н. С. Київський, Р. О. Гурин, Ф. Ф. Циба й інші. До спочутливих прийнято Олександра Андрійовича Зася. Того ж року 23 квітня в містечку вперше заявив про себе створенням партійний комітет осередку. Очолив його Іван Павлович Мартиненко.

В умовах громадянської війни й іноземної інтервенції партосередок прагне вжити заходи з організації самооборони села. Організовується допризовна та військовий вишкіл, політмасова робота серед населення. На курси агітаторів відряджають членів партії З. Голубкіна, Я. Гербера, Б. Атласа.

14 травня 1919 року ухвалюється рішення призвати половину членів осередку в армію для боротьби з армією Денікіна, яка наступала з Півдня.

Партійний осередок відновив свою роботу тільки на початку 1920 року. У 1921–1922 рр. в осередку знову ж таки тільки шість членів партії. Про масовість вступу не йдеться, але й ця шестірка наробила немало горя. У всіх дослідженнях місцеві краєзнавці як велике досягнення комуністів подають розгром ними групи націоналістів, які були в культосвітній «куркульській, націоналістичній, контрреволюційній організації «Про-

Перед відправленням на денікінський фронт.

світа»». До неї входила, зокрема, частина офіцерів, які не поділяли поглядів радянської влади й нібито вели в селі контрреволюційну роботу. Прикро, що ніхто й ніде не називав прізвищ цих офіцерів. Ліквідацію «Прогресу» провів у 1921 році політінспектор Козелецького повітового відділу народної освіти за участі представника місцевого КСМ осередка Федора Григоровича Глушка. До речі, його колеги по партії не забули заслуг свого активіста — в середині 1930-х років він «загримів» на Соловки як ворог радянської влади й народу... Відбув там десяток років, а після цього, виснажений і морально зломлений, поневірявся безробітним і безквартирним. Аж до реабілітації...

Партійний осередок села відправив на керівні посади в інші села Якова Калениковича Тишка, Іллю Григоровича Дерев'янка, Василя Івановича Конона, Кузьму Євграфовича Бабича, Бавила Івановича Гарбузу й інших. Та на місце вибулих селяни не поспішають писати заяви про прийняття в партію. А тепер наведу окремі дані з облікових карток членів осередку КП(б)У Савенського куреня за 1926 рік. Першим у списку записаний Пятюта Климентій Савич 1900 року народження, партійний стаж із березня 1926 року, селянин, хлібороб, українець, член кооперації. Разом із братом має 6 десятин землі, хату, клуню, хлів, коняку, плуга.

Далі записана Івашківська Вівдя Михайлівна, 1898 року народження, партстаж із 1925 року, хліборобка, біднячка, малописьменна, українка. Має хату, 1 7/8 десятини землі, член кооперації.

Денис Іванович Виноград, 1896 року народження, кандидат, партстаж із 1925 року, учитель, селянин, має середню освіту, українець. Одружений, заробітна плата — 30 руб. Учителює в Кобижчі з 1920 року. Секретар райкому Робосу з 1923 року.

Прокіп Дмитрович Могильний, 1895 року народження, кандидат, партстаж з 26 листопада 1925 року. Хлібороб, бідняк, одружений. Зарплата 48 руб. Має хату, клуню, сарай, дві корови, дві коняки (разом із батьком), 4,5 десятини землі. Працює головою райсудземкому з 22 жовтня 1925 року.

Михайло Омелькович Пустовит, 1891 року народження. Кандидат із 20 лютого 1926 року, хлібороб, бідняк, освіта нижча, одружений. Зарплата 25 руб. Має хату, клуню, хлів, 3,69 десятини землі. Член правління КТ.

Микола Миколайович Полуктов, 1898 року народження, член партії, чорнороб, освіта нижча, за національністю великорос (литовець), зарплата 34 рублі на місяць у чернігівській територіальній дивізії, в 1919-му територіальному полку числиться політруком. Працює заврайкультсоцфілією з 1 вересня 1924 року.

Іван Іванович Косовець, 1897 року народження, кандидат, стаж із березня 1926 року, хлібороб, середняк українець, освіта нижча. Зарплата

20 руб. Має 10 десятин землі, хату, клуню, двоє коней, два сараї, працює головою Кобижчанської сільської ради.

Філарет Трохимович Лахно, 1902 року народження, кандидат з 22 жовтня 1925 року, кравець, освіта нижча, нежонатий, українець, має 6 душ сім'ї. Грицько Мусійович Бондарос, 1905 року народження, кандидат з грудня 1925 року, член ЛКСМ, чорнороб, селянин-бідняк, українець, член профспілки, зарплата 30 руб., секретар РК радторгівлі, службовець з 6 лютого 1926 року.

Яків Каленикович Тишко, 1890 року народження, член КП(б)У з 12 лютого 1921 року, батрак-хлібороб, освіта сільська, українець.

Іван Нестерович Суд-Злочівський, 1897 року народження, кандидат в члени партії з 23 листопада 1925 року, вчитель, селянин, освіта середня, українець, одружений, зарплата 50 руб. 37 коп., член КТ та Робосу. Працює вчителем семирічної школи в Кобижчі з 15 вересня 1925 року, секретар педради з 20 грудня 1925 року, член Кобизької сільради з березня 1926 року, член ревізійної комісії по райКНС, член президії сільКНС з 20 грудня 1925 року.

Павло Сергійович Кльова, 1897 року народження, член ВКП(б)У з 15 лютого 1920 року, хлібороб, селянин, освіта нижча, зарплата 27 руб. 50 коп. Є у батька хата, сарай, кінь, корова, 7 десятин землі, завсільбуду в м. Кобижчі з серпня 1925 року.

Іван Мартинович Дворський, 1895 року народження, партстаж з квітня 1926 року, службовець і поліцейський, робітник, освіта сільська, українець, чотири чоловіки сім'ї, зарплата 40 руб. 30 коп., голова райКНС із 12 червня 1926 року.

Йовхим Григорович Козел, 1902 року народження, кандидат у члени партії з 14 травня 1925 року, до ЛКСМ належить з 1920 року, учитель, незаможник, освіта середня, парубок, зарплата 30 рублів. Член спілки Робосу та член КНС. Учитель Кобижчанської семирічної школи з 1924 року.

Панас Климович Ющенко, 1897 року народження, член партії з 1922 року, робочий, кочегар, освіта нижча, українець, має дружину, інспектор політосвіти.

Семен Григорович Медведєв, 1895 року народження, член партії з 1925 року, слюсар, робітник, освіта нижча, українець. Знає російську, польську, німецьку. Зарплата 48 руб. на місяць. Завідувач соцкультфілії Кобижчанського району з 19 січня 1926 року.

Яків Євдокимович Шульга, 1900 року народження, член партії з 1925 року, чорноробочий, українець, одружений, сім'я з двох душ. Зарплата 55 рублів 50 копійок. Начальник райміліції Кобижчанського району з 8 січня 1925 року.

Харитон Калініч Сиволожський, 1890 року народження, член партії з 1921 року, шахтар, робітник, освіта нижча, українець, одружений, сім'я з трьох осіб, зарплата 75 руб. З 1 квітня 1925 голова Кобижчанського райвиконкому.

Владислав Сергійович Бурякін, 1901 року народження, член партії із 7 липня 1921 року, столяр, робітник, українець. Знає польську. Має дружину і двоє дітей. Зарплата 32 руб. 50 коп. Член профспілки. Уч. Доглядач.

Данило Гарасимович Передня, 1897 року народження, член партії з 1919 року, хлібороб, селянин, українець. Секретар РТО з 13 травня 1926 року.

Василь Іванович Цибенко, 1906 року народження, кандидат в члени партії з 20 лютого 1926 року. Хлібороб, селянин. Освіта нижча. Зарплата 23 руб. Працює в батьківському господарстві. Член кооперації. Секретар райКНС з 17 січня 1926 року.

Михайло Миколайович Засенко, 1901 року народження, кандидат з 4 квітня 1926 року, належить до ЛКСМ, хлібороб, селянин, освіта нижча, парубок, працює в батьківському господарстві, зарплата 50 руб. Секретар райкому ЛКСМУ з 23 березня 1921 року.

Іван Федорович Колтунов, 1895 року народження, член партії з 1920 року, хлібороб, селянин, освіта нижча. Належить до кооперації і профспілки. Учень партійної школи.

Григорій Петрович Ченчик, 1891 року народження, член партії з 1926 року, хлібороб, селянин, освіта нижча, знає польську, одружений, сім'я з чотирьох осіб. Є хата, 4,95 десятини землі, учень п. р. школи.

У цьому списку є два партійці з Вороньків — Митрофан Омелянович Руденко, 1902 року народження, кандидат в члени партії з березня 1926 року, хлібороб, селянин, освіта нижча, працює в батьківському господарстві; Микола Йовхимович Потіха, 1901 року народження, кандидат в члени партії з березня 1926 року. Живе в одному дворі з батьком. Є хата, клуня, сарай, сани, корова, кінь, 5,5 десятин землі, вітряк, освіту має 4 класи. Зарплата 20 руб. як голови сільради у Вороньках. Працює там з 17 жовтня 1925 року.

Очевидно, в ту пору в Вороньках ще не було свого осередку партії, і два сільських комуністи були приписані до Кобижчі.

Опублікований список переконливо свідчить, що в Кобижчі та і в інших селах району не було масового вступу в партію в так звані дні ленінського призову, про який трубили в радянські часи.

У продовження теми додам, що комуністів краю чекала перевірка після так званого ленінського призову в партію. Висновки були маловтішні: пияцтво, бійки серед місцевих новоявлених князків із партквитками в кишнях, відрив від робочих мас. Сільське начальство стали притягувати до суворішої відповідальності. Але знову ж таки враховували їх «класові позиції».

Прочитаємо витяг зі звинувачувального висновку по справі колишнього уповноваженого ГПУ в Бобровицькому районі А. А. Єрьоміна. У селі Ярославка, йдеться в ньому, арештовані Лемеш і його син. Єрьомін став вимагати в Лемеша зброю. Коли ж одержав відмову, побив його, а потім поставив до стінки й почав імітувати розстріл. Потім схопив Лемеша за горло і став душити... Через два дні знову його викликали на допит, на якому знову били. Лемеша били так, що в нього горлом пішла кров. В арештантську його приволокли червоноармійці¹.

Не відставали від Єрьоміна і його підлеглі. У березні того самого року, йдеться в іншому документі, житель Кобижчі Григорій Ткач продав у Бобровиці на базарі коня. Тут до нього підійшла людина в шкірянці й затримала його. В будинку колишнього священника той, що в шкірянці, запропонував Ткачу покласти гроші на стіл, коли той відмовився, почав його бити руків'ям револьвера в обличчя... Ткач, рятуючи своє життя і гроші, кинувся до вікна і став кричати: «Рятуйте, вбивають!» Чекіст разом із солдатом відтаскували його від вікна, але вже було пізно. У двері будинку вже стукали².

Єрьоміна арештували, але чим завершилася справа, сказати важко, в архіві немає про це матеріалів. Цілком імовірно, справу спустили на гальмах, бо вже через три-чотири роки ось такі Єрьоміни масово калічитимуть і вбиватимуть селян. Уже на законній основі — «в ім'я соціалістичної перебудови села».

Навіть на 1941 рік партійна організація Кобижчі налічує всього десять членів, що свідчить про невисокий авторитет компартії на селі.

1 ВДАЧОН, Ф. 867, оп. 1, с. 48, арк. 24.

2 ВДАЧОН, Ф. 867, оп. 1, с. 45, арк. 35.

«Батько в ТСОЗІ, а я — ні. Ну, навіщо він мені?»

Кобижча в часи більшовицького наступу на українське селянство у 1920–1930 рр.

«Повісити (неодмінно повісити, щоб народ бачив), не брати у них весь хліб. Призначити заручників... Зробити так, щоб на сотні верст народ бачив, тремтів, знав, кричав... Телеграфуйте одержання і виконання...»

Володимир ЛЕНІН

Поясню, чому я повністю усвідомлено взяв до цього розділу за епіграф цитату головного «вішальника» партії більшовиків-комуністів. Бо саме з осмислення цієї й інших схожих тирад розкоренились і розкущилися всі драми і трагедії «радянського народу». Масові арешти і розстріли, витравлення віри в Бога, НКВД, ГУЛАГи, Соловки, Сандомири, жахлива загибель людей у часи трьох голодоморів, пережитих Україною, врешті-решт, таке явище, як сталінізм, пішло від цього творця революції, полум'яного трибуна, як нас вчили називати справжнього ката українського народу.

Така люта ненависть до заможних людей не раз звучала з вуст «вождя». Відчуйте його зоологічну лють до них із цих слів: «Куркулі — скажений ворог радянської влади. Середина тут бути не може. Миру не бувати: куркуля можна і легко помирити з поміщиком, царем і попом, навіть якщо вони посварилися, але з робітничим класом н і к о л и. І тому бій проти куркулів ми називаємо останнім, рішучим боєм. Куркулі — найзвірніші, найгрубіші, найдикіші експлуататори. Ці п'явки... Ці вампіри... Ці павуки... Безпощадна війна проти куркулів! Смерть їм!»

За словами пішло діло. Україну й, звісно, Кобижчу, накрила хвиля репресій. Донедавна нам втокмачували в голову, що боротьбу з куркулями, виселення їх із села, висилання на виселку чи розстріл ініціювала перед владою місцева бідняцько-наймитська громада. Опубліковані архівні документи свідчать: це — брехня! Це — обман людей!

Ліквідацію куркульства як класу, як явища української історії зніціював особисто Ленін. Утілювати ж цю ідею взялася компартія на чолі з ще одним так званим полум'яним революціонером — Сталіним. Трохи пізніше він продовжив думку свого попередника на посту держави. «Куркулі розбиті, але вони далеко ще не добиті. Ба більше — вони не швидко ще будуть добиті, якщо комуністи позіхатимуть і будуть благодушними, гадаючи, що куркулі самі зйдуть у могилу в порядку, так би мовити, стихійного свого розвитку»¹.

Той страшний, кривавий терор у країні, знищення духовенства, інтелігенції та селянства, масові розстріли козаків на Кубані та «куркулів» в Україні, ще раз наголошу, розпочався з ініціативи Леніна, а Сталін зі своїми опричниками все це продовжив. Додам, що вже у 1921 році у двадцяти областях Росії існувало 48 концентраційних таборів, створених за вказівкою Леніна, і вони передбачалися для «реабілітації ворогів народу» й перевиховання «непевних елементів». В основному з бунтівної України.

Створення підґрунтя для проведення «лінії партії» в українському селі

Перші спроби колективізувати сільськогосподарське виробництво більшовики зробили відразу після захоплення влади. Але у 1918–1921 рр. щойно створені колгоспи, які існували тільки на кошти державних дотацій, були нечисельними й неефективними. І тому Ленін презирливо називав їх «богадільнями». Ряд великих маєтків було перетворено на радгоспи, які вважалися найвищою формою ведення соціалістичного сільського господарства. Невдача спіткала й плани одержавлення селянської власності у формі колективізації. Поодинокі комуни виникли переважно в поміщицьких маєтках, врятованих від поділу всілякими ініціативними групами (не завжди селянськими за складом).

Завоювати українське село більшовикам було особливо важко. Вони не мали тут власного коріння. Тому в Україні виник феномен селянської

політичної організації, яка не мала аналогів у радянській Росії — **комітети незаможних селян. Вони виникли в 1920 році як альтернатива радам** і були наділені повноваженнями, відібраними у рад. За допомогою пролетарських КНС влада проводила розкуркулення селян — власників, викачували зерно в місцевості, що потерпала від голоду, боролися з так званим куркульським бандитизмом.

Зважаючи на загострення ситуації в українському селі, Х. Раковський із дозволу центрального компартійно-радянського керівництва добився визнання за комнезами у квітні 1921 року статусу «організацій державного значення»... Однією рукою наділяючи комнезами великими повноваженнями, керівники УСРР другою рукою намагалися послабити в них все, що могло натякати на вираження ними селянських інтересів. Тому з вересня 1921-го по квітень 1923 року проводили майже безперевні перереєстрації організацій КНС, в ході яких вони звільнялися від політично малоактивних членів і взагалі від тих, хто мав більш-менш міцне господарство. Починаючи велику чистку КНС, Х. Раковський так сха-рактеризував на Політбюро ЦК 30 вересня 1921 року засади: «Здійснити основну чистку для того, щоб в комнезамах залишився напівпролетарський і малоземельний елемент».

Комітети незаможних селян або ж комбіді (комітети бідняків) почали створюватися на початку 1920-х років, а згодом приступили до організації ТСОЗів (товариства спільного обробітку землі). Організовували їх на основі рішень IV конференції КП(б)У всеукраїнського з'їзду рад і закону ВУЦВК. Створювали їх ударними темпами. У жовтні 1920 року в Україні налічувалось 10 тис. таких установ, де було 800 тис. членів, а в листопаді вже було більше як мільйон членів. У квітні наступного року комнезами вже оголосили організаціями державного значення. Із запровадженням непу комнезами стали виконувати й функції рад. А одним із головних завдань цих органів було виконання закону про продрозкладку, тобто, примусового викачування хліба в селян.

Своєрідним «дороговказом» у їх роботі знову стали слова Леніна про те, що «селяни далеко не всі розуміють, що вільна торгівля хлібом є державним злочином. «Я хліб виростив, це — мій продукт, і я маю право ним торгувати», — так розмірковують селяни, за звичкою, по-старому. А ми кажемо, що це державний злочин». Отож і стежили комнезами, щоб не було цих «злочинів».

За даними автора нарису «Кобижча» І. Динника, опублікованому в кількох номерах бобровицької районної газети «Жовтнева зоря» у 1967–1968 рр., 7 грудня 1919 року в Кобижчі створюються волосний, загальносільський і п'ять територіальних комітетів бідноти по куренях.

¹ Сталін Й. В. т. 13, с. 231.

Головою волосного комітету став Данило Ізмаїлович Махівський, а курінними керівниками були обрані чи призначені Матвій Пантелійович Могильний, Архип Йосипович Болгак, Порфирій Данилович Сорока. Вони ж входили й до складу ревкому. В ті часи це забезпечувало погодженість дій із бандитизмом, дезертирами, самогоноварінням. Комітети бідноти конфісковували поміщицьку землю, худобу, будівлі, інвентар, обліковували врожай, розпочали ділити землю і надавати її біднякам.

Кобижчанський комітет незаможних селян було створено у травні 1920 року. Його першим головою став Іван Михайлович Баришовець. Тоді ж, за словами автора нариса, запрацювали шість курінних комітетів на чолі з Петром Карповичем Гмирем, Григорієм Миколайовичем Смоловиком, Яковом Калениковичем Тишком, Матвієм Замахом і Володимиром Дешком. Вони об'єднали понад 400 членів.

Як і по всій Україні, вони виконують основне завдання — зміцнюють радянську владу на селі, спільно з представниками партосередку організовують боротьбу з так званим бандитизмом і куркулями, виконують продрозкладку, а правильніше сказати, викачують хліб у селян, розподіляють землю. Наприкінці 1920-х і на початку 1930-х років саме комнезами стали підґрунтям й основою створення колективних господарств. А тепер звернемося до документів тієї пори.

Протокол сходки Савенського куреня від 20 червня 1920 року говорить, що на це зібрання прийшло понад 2/3 мешканців куреня. Головав на ньому Захар Гаврилович Лесенко. Для обговорення «заявлен один *вопрос: о выборах в комитет неимущих крестьян*». За пропозиціями жителів куреня його членами одноголосно обрані Дмитро Васильович Лахно, Федір Парфенович Труш, Василь Басигин, Володимир Данилович Дешко, Захар Гаврилович Лесенко. Протокол засідання членів комітету незаможників Савенського куреня від 15 серпня 1920 року розповідає, що головою комітету більшістю голосів обраний Володимир Дешко, а секретарем — Федір Труш.

До складу комітету незаможних селян Сотенного куреня тоді ж обрали Олександра Зася, Пилипа Шульгу, Андрія Конона, Івана Олешка, Федора Болгака. Керівником обрали Івана Олешка, а помічником — Андрія Конона.

П'ятнадцятого серпня 1920 року відбувся також сход Замоського куреня. Головою комітету КНС тут обрали Луку Герасимовича Даниленка, помічником — Арсена Назаровича Малегу. Секретаря поки що не обрали, бо нема відповідної людини. Членами комітету стали Феодосій Глушко, Ілля Івах, Лука Даниленко, Євген Глушко, Арсен Малегу.

Того самого дня в Каштелянівському курені головою комнезаму обрали Сергія Кохана, а секретарем — Опанаса (прізвище розібрати неможливо).

Перший з'їзд комнезамів волості в Кобижчі відбувся 21 жовтня 1920 року. На нього із Сотенного куреня прибуло три чоловіки, із Замоського — 3, із Савенського — 3, Ярошківського — 3, Каштелянівського — 3, Степових Хуторів — 3. На з'їзді був присутній селпрацівник т. Воробійов, який тільки-но повернувся з першого Всеукраїнського з'їзду комнезамів. До речі, представником Кобижчі на Всеукраїнському з'їзді незаможників у Харкові був Іван Андрійович Баришовець, який на зібранні незаможників Кобижчі виступив із доповіддю. На зібранні постановили повести найширшу агітацію серед бідняків за об'єднання своїх комітетів і повести нещадну боротьбу з куркульством¹.

На цьому з'їзді просили в повітового комітету компартії, щоб залишили тов. А. І. Шмалю для організаційної та партійної роботи в Кобижчанській волості, бо для цього нема більше працівників. А його відкликання стане гальмом для роботи, бо Шмаль є ініціатором й організатором КНС у Кобижчі².

До речі, ще 11 липня 1920 року А. І. Шмаль звернувся із заявою в комітет незаможників із проханням безоплатного надання йому будь-якого житла. Тоді ж постановили: *«удовлетворить просьбу т. Шмалю как щирого советского работника, работающего с первых дней революции не покладая рук, лишившегося как материальных, так и физических сил, и определили ему нежилый в настоящее время дом бывшей помещицы Главинской...»*³

Ось так, поміщиці у власному будинку жити не можна, а щирому «советскому работнику» він саме буде впору. Додам до цього документа й таку думку. Колишні організатори радянської влади в Кобижчі на сторінках районної газети не раз захоплено розповідали, як вони будували нове життя за законами Ілліча, але жодного разу ніхто з них не обмовився, що в нагороду за такі старання одержували безкоштовно поміщицьку садибу й інші заохочення. Хто думав, що про це колись розкажуть архівні документи?

Характерною особливістю кадрової політики більшовиків 1920–1930-х рр. була постійна плинність кадрів. Окремі керівники комбідів, волосного комнезаму, сільських куренів, рад, а згодом і колгоспів встигали перебувати на посадах тиждень-другий, а то й кілька днів. Так було і в Кобижчі.

Після вже згаданого з'їзду комнезамів волості знову розпочалися передвибори голів і президій комітетів. Сьомого листопада 1920 року відбу-

1 ВДАЧОН, ф. Р-6002, оп. 1, с. 2, арк. 1–8.

2 ВДАЧОН, ф. Р-6002, оп. 1, с. 3, арк. 16.

3 Там само, арк. 15.

лися такі перевибори в Савенському курені. До комітету обрали Ларіона Павловича Довгаля, Бориса Михна, Прохора Павловича Євтуха, Івана Пустогара, Івана Савича Сакуна, кандидатами стали Андрій Андрійович Рог та Тимофій Павлович Євтух. Яришківський комнезам очолив Нефодій Омелянович Ярмоленко, а секретарем обрали Федота Яковича Циреня. Але через невеликий проміжок часу у Яришківському комнезамі знову змінився керівник. Головою комітету обрали Прокофія Кладиногу, а секретарем — Гурбича. Товаришем голови став Семен Митько, а кандидатами — Семен Шмаль та Мойсей Передерій.

Тринадцятого лютого 1921 року пройшли вибори в Степному курені. Головою КНС обрали Якова Прокоповича Ждана, а секретарем — Олександра Федосійовича Кладиногу. Каштелянівський комнезам очолив Омелян Мартовий, секретарем там став Микола Рудько. Членом волосної президії обрали Гордія Бойчуна.

Наведу ще один список від січня 1921 року. Тоді до президії волосного комітету незаможних селян входили Олександр Андрійович Зась, Іван Андрійович Баришовець, Захар Гаврилович Лесенко, Федір Кузьмич Болгак, Марк Іванович Федорищенко.

Перевибори керівників дали мало позитиву: 19 березня 1921 року на загальних зборах комнезамівців Кобижчанської волості знову йде мова про організацію роботи комнезамів і залучення всіх курінних організаторів до міцної організації роботи комнезамів¹.

А 27 жовтня 1921 року на засіданні Яришківського куреня головою комнезаму обрали Якова Ничика. Цього самого місяця головою КНС Савенського куреня обрали Лаврентія Павловича Довгаля, а помічником і скарбником — Саву Андрійовича Сову, секретарем — Марка Івановича Федорищенка. У Сотенному курені до керма комнезаму став у жовтні Омелян Шелест, казначеєм обрали Арсена Чауса, а секретарем — Івана Божка.

До президії Каштелянівського куреня входили Сергій Семенович Кохан, Павло Родіонович Москотінов, Опанас Розколій. На чолі Савенського куреня були Володимир Данилович Дешко, Василь Басигин, Дмитро Васильович Лахно, Федір Парфенович Труш. У Яришківському курені верховодили Мефодій Омелянович Ермоленко, Харитон Кузьмич Литвин, Федір Якович Цирень. До президії Сотенного куреня входили Іван Олександрович Ярешко, Андрій Юхимович Конон, Пилип Назарович Шульга. У Замоському курені керували Петро Васильович Шут, Іван Данилович Скок, Данило Севастьянович Рибак, Михайло Тимофійович

Буглак. До президії кобижчанських Степових Хуторів входили Федір Іванович Гальченко, Василь Андрійович Горбач¹.

Згідно з протоколом від 8 березня 1922 року № 1, на Кобижчанському волосному з'їзді комітету незаможних селян у присутності членів волвиконкому й комосередку (присутніх 50 осіб) обговорюється питання про допомогу голоднякам. Присутній активіст Шмаль запропонував записати в резолюцію таке: «оскільки до цього часу організація комнезамів є... швидкою подачею допомоги голоднякам, тому пропоную всім сільським комнезамам приступити до обліку осіб куркульського звання для обкладення їх продовольчим податком для голодників Поволжя і Півдня України. А для посилення «мощи» комнезамів провести широку агітацію про організацію таких в ударний блок...»². По суті, це був один з перших закликів у Кобижчі до репресій заможних селян. І подала його людина, яка, яка недавно одержала в подарунок у свою власність від нової влади добротний будинок колишньої поміщиці. Що ж, тридцять іудських срібняків треба відпрацьовувати. По-друге, По-друге, визнано, що комбіди ще не мають сили, на яку сподівалася від них влада.

У поганій роботі комнезамів розпочали шукати винних: 23 серпня 1923 року на об'єднаному засіданні комнезамів, голів сільських рад і членів Кобижчанського волвиконкому було заслухано доповіді з місць голів сільрад і комнезамів. Як записано в протоколі, з'ясувалося, що головам сільрад і комнезамів заважає в роботі те, що уповноважені від повіту Смирнов і Савелов (обидва, до речі, не місцеві, а, очевидно, відряджені «братими-великоросами»), грубо до них ставляться, погрожують і арештовують. Це підтверджує і доповідь голови волвиконкому т. Білодіда, який наголосив, що арешти комнезамівців проводяться без його відому як голови волкомнезаму. Взяття в заручники окремих жителів села, а особливо комнезамівців, щоб змусити інших виконати поставлені перед ними завдання, стало початком розгортання справжніх економічних репресій на селі.

Комнезами дуже добре відчували прихильне ставлення до себе з боку влади й свідомо цим користувалися. Вони не бажали відмовитися від тих засобів боротьби, що використовували під час громадянської війни. Особливо широко використовувалося розкуркулення. Однак розкуркулення суперечило з новими кодексами, запровадженими з 1922 року радянською владою, з усією ситуацією непу. 11 червня 1923 року вищий радянський орган УСРР ухвалив постанову, у якій будь-яке протизаконне відбирання землі й майна розглядалося як кримінальний злочин.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-6002, оп. 1, с. 9, арк. 34–37.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-6002, оп. 1, с. 12, арк. 1.

1 ВДАЧОН, ф. Р-6002, оп. 1, с. 6, арк. 6.

Не додавало авторитету новим органам влади на селі й нескромність її представників і бажання заволодіти чужим майном. Вище йшлося про передання активісту радянської влади будинку поміщиці Главинської. А тепер ще один документ. Посвідчення № 167 дано секретарю Кобижчанського волкомнезаму Опанасу Мойсейовичу Райку про те, що він є членом вказаного волкомнезаму й потребує придбання клуні, бо такої в нього немає і коштів на її побудову він не має. На звороті цього посвідчення є резолюція про те, що повітовий виконком і його структури вважають за потрібне задовольнити прохача.

Для порівняння. Того самого року в травні в Кобижчі від удару блискавки на території Замоського куреня в громадянина Василя Марковича Харченка згоріло п'ять будівель: чотири сараї — два плетені й два рублені — та клуня. Він попросив Кобижчанський волвиконком дозволити йому виділити безоплатно лісного матеріалу хоча б на одну клуню в першу чергу... На заяві стоїть резолюція: «Лісу нема, доведеться щось знайти з конфіскованого лісу»¹.

Селяни не могли не бачити цю гостру несправедливість. Вони відчували два діаметрально протилежних підходи до розв'язання соціальних і побутових проблем: одна справа — потреби чиновника нової влади, яка била себе в груди й переконувала, що вона служить інтересам народу та селянина; інша — потреби того самого пересічного селянина. Отож, чи могла бути довіра до такої влади?

Відповідно до архівної книги особистого складу президії райКНС і сільКНС від 1923 року, у Яришківському курені головою цього формування влади був Іван Андрійович Баришовець. Заодно він і заступник голови райКНС. Йому 39 років, його партстаж розпочався з 1921 року, має сільську освіту, за професією — хлібороб, на цій посаді працює з 6 квітня 1923 року. У Червоній армії не служив. Має 4 десятини землі.

Сотенний курінний КНС очолює Олександр Андрійович Зась. Йому теж 39 років. Партстаж з 1921 року. Освіта сільська. Хлібороб. На посаді з 3 квітня 1923 року. Радстаж з 1920 року. У Червоній армії не служив, має вдома 2,5 десятини землі.

У Яришківському курінному КНС секретарем працює Макар Іванович Конон. Йому 24 роки, партстаж з 1921 року, освіта — сільська, за професією хлібороб, на посаді з 6 квітня 1923 року. В армії не служив, має 2,25 десятини землі. Хто очолює цей КНС, у документі не вказано. До речі, через сторінку цього документа знову міститься запис про цей курінь і там вказано, що секретарем КНС працює Іван Костянтинівич Ничик. Йому

43 роки, він член КНС, має партстаж з 2 лютого 1923 року, освіта у нього сільська, службовець, на посаді з 24 жовтня 1923 року. Дома землі нема. Вибув через скорочення адмініюдиниці.

Хто очолює КНС у Блудшому, теж не вказано. Секретарем тут працює Іван Демидович Ващенко. Йому 22 роки, партстаж має з 1921 року, освіта в нього середня, професія — вчитель. На посаді з 26 березня, радстаж з 1921 року, вдома землі не має, в Червоній армії служив і нині відкликаний в окрвоєнкомат. І знову ж таки трохи пізніше є запис, що головою КНС тут Онисим Якович Сидоренко. Йому 42 роки. Член КНС. Партстаж у нього з 1919 року. Освіту має сільську, за професією хлібороб. На посаді з 20 березня 1923 року, а радянський стаж з 1919 року. Має 4 десятини землі.

Головою КНС Замоського куреня працює Мойсей Микитович Процько. Йому 48 років. Член КНС, має партстаж з 1918 року, сільську освіту, хлібороб. На посаді з 4 квітня 1923 року, а радянський стаж із 1918 року. В армії не служив. Має одну десятину землі. Вибув із посади через скорочення адмініюдиниці.

У Савенському курені головою КНС працює Федір Денисович Сидоренко, йому 23 роки, член КНС, партійний і радянський стаж має з 1920 року, освіта сільська, хлібороб, на посаді з 2 квітня 1923 року. Служив у Червоній армії. Має 1,5 десятини землі. Секретарем Савенського куреня працює Денис Андрійович Рог. Йому 30 років. Член КНС. Партстаж з 1920 року. Освіта — сільська, хлібороб, на посаді з 3 квітня 1923 року, радянський стаж з 1920 року. В армії не служив. Має дві десятини землі. З посади вибув через скорочення.

У Сотенному КНС секретарем працює Стефан Омелянович Сидоренко. Йому 27 років, партстаж і радстаж у нього з 1920 року, освіта сільська, хлібороб, на посаді з 5 квітня 1923 року. В армії служив, має 2,25 десятини землі. З посади скоротили.

На чолі райКНС стоїть Денис Федорович Колесник, йому 29 років, член КСМ, партстаж з 1922 року, освіта сільська, хлібороб, на посаді з 12 березня 1923 року, служив у Червоній армії. Має ³/₄ десятини землі. Секретарем РКНС працює Андрій Миколайович Каленіченко. Йому 22 роки, партстаж з 1921 року. Освіта середня. Хлібороб. На посаді з 15 квітня 1923 року, радянський стаж з 1921 року. В армії не служив, вдома землі немає. І в голови, і в секретаря райКНС стоять примітки: «Вибув як негодний елемент». Секретарем райкомнезаму працює член КНС, 20-річний Іван Федорович Сакун. У нього партстаж з 1920 року, закінчив трудову школу, хлібороб, на посаді з 2 квітня 1923 року, радянський стаж з 1922, в армії не служив, має 1,5 десятини землі. Відряджений на політкурси при Ніжинському окрпарткомі 15 грудня 1923 року. Очевидно, після

1 ВДАЧОН, ф. Р-6002, оп. 1, с. 13, арк. 8.

курсів він повернувся на цю саму посаду, бо в документі всі дані повторюються, тільки зазначено, що на посаді він з 24 лютого 1924 року¹.

Тепер пропоную переглянути список комітету незаможних селян Кобижчанської волості. На Каштелянівці членами комнезаму були: Олександр Косенко, Семен Кіндратович Лахно (виключений), Василь Макарович Сень, Микола Григорович Рудько (вибув), Петро Карпович Гмир, Опанас Павлович Супрун, Гаврило Трохимович Терещенко (виключений), Уляна Боярко (вибула), Уляна Литвинова (вибула), Домнікія Стражнік (вибула), Єфросинія Рижикова (вибула), Анна Фецунова (вибула), Євфимія Масенко, Парасковія Лаврентіївна Мамченко (вибула), Ксенія Герасимова Мамченко (вибула), Меланія Василівна Гамашна.

У Савенському курені членами комнезаму були: Семен Федорович Киктенко, Филип Петрович Білодід, Борис Якович Михно, Олександр Омелянович Сідько, Євстафій Трохимович Твердомед, Сидір Олександрович Галаган, Михайло Омелянович Пустовойт, Іларіон Павлович Довгаль, Іван Михайлович Турчин, Никифір Петрович Бурдюг, Іван Омелянович Сакайда, Мирон Слепушко, Платон Якович Михно, Зот Ігнатович Брусиловець, Прокл Іванович Дей, Марк Іванов Федорищенко, Євмен Павлович Довгаль, Юхим Данилович Цирень, Мокрина Михайлівна Брусиловець, Ганна Микитівна Сакун, Олена Василівна Тарасенко, Яків Павлович Сергієнко, Кіндрат Якович Сідько, Євмен Степанович Сидоренко, Парасковія Степанівна Литвин, Сава Андрійович Рог, Трохим Пигасійович Євлах, Тимофій Павлович Євтух, Григорій Сергійович Кладинога, Дмитро Сергійович Зозуля, Марфа Стефанівна Шиянова, Денис Андрійович Рог, Ганна Гордіївна Дешко, Мойсей Ігнатович Івашко, Агафія Брусиловець, Уляна Паримонівна Самарська, Костянтин Кіндратович Труш, Лаврентій Захарович Бутко, Петро Тихонович Андрус, Парасковія Мойсеївна Гомон, Севастіан Михайлович Болгак, Пилип Омелянович Сидоренко, Прокопій Омелянович Шабельник, Іван Петрович Пустовойт, Григорій Омелянович Пустовойт, Степан Павлович Потоцький, Дмитро Васильович Лахно, Данило Якович Сакайда, Федір Парфенович Труш, Архип Іллч Носок, Самуїл Володимирович Пластовець, Василь Григорович Слепушка, Микола Юхимович Пластовець, Ксенія Павлівна Бабич, Володимир Данилович Дешко, Павло Омелянович Шабельник, Катерина Микитівна Труш, Григорій Анфілович Циба, Сергій Отрощенко, Павло Юхимович Пластовець, Устина Пантелимонівна Сидоренко, Олена Петрівна Гарбуза, Кіндрат Іванович Шульга, Юхим Антонович Кармеліт, Петро Кузьмин Сакун, Трохим Федорів Кихтенко, Євдокія Івашко, Іван

Микитович Бабич¹. Маю додати, що проти окремих прізвищ є помітки «затвердити» і «виключити».

У списку членів комнезаму містечка Кобижча, які залишилися після чистки у вересні 1922 року, — 101 особа. Під № 94 записаний Василь Данилович Малько і зроблена примітка — «виброшен как кулак», а під № 98 Прохор Сергійович Динник і примітка — «вичищений»².

Згідно з місячними звітними відомостями Кобижчанського райкомнезаму на 16 березня 1923 року в Савенському комнезамі 35 селян вели господарство одноосібно, і в них було в обробітку 67 десятин, 21 голова робочої худоби, 19 — племінної та іншої, 14 — плугів, 15 — борін, інших знарядь — 29, середня норма землі на одну душу — 1 десятина. Згідно з іншим протоколом зборів цього КНС від 26 червня 1923 року, відомо, що секретарем комітету обрано Вавилу Гарбуза.

У Замоському комнезамі одноосібно обробляли землю 12 осіб, у них було 26 $\frac{1}{2}$ десятини землі, по шість голів робочої і племінної худоби, 4 борони, 6 плугів, 6 возів.

У Сотенному комнезамі — 26 одноосібників, у них 58 десятин, 21 голова худоби, 14 корів, 10 плугів, 15 борін, іншого інвентарю — 10 штук.

У Яришківському комнезамі — 6 одноосібників обробляли 14 десятин землі, вони мали 5 голів худоби і ніякого реманенту.

У Блудшанському КНС — 12 одноосібників, 36 десятин землі, 16 голів різної худоби, плугів — 4, борін — 10, возів — 3³.

Згідно з протоколом від 22 січня 1923 року № 1 об'єднаного засідання членів комнезамів Сотенного куреня під головуванням Омелька Шелеста та за секретаря Гната Сидоренка йшов розбір заяв про приймання в члени КНС жителів Сотенного куреня. Їх було 13. Надійшли вони від Олексія Артемовича Пузика, Федора Івановича Малька, Максима Омеляновича Федоренка, Микити Якимовича Болгака, Леонтія Михайловича Шпиґа, Овсія Прохоровича Руденького, Івана Євдокимовича Шульги, Федора Тихоновича Шульги, Йосипа Гнатовича Короля, Пилипа Степановича Короля, Антона Івановича Бороди, Пилипа Оврамовича Гурина, Гаврила Герасимовича Гурина.

Цікава постанова цих зборів. Намагатимуся повністю передати її зміст мовою оригіналу. В ній ідеться: *«Мы, как настоящие члены комитета незаможных селян Сотенного куреня, заслушав заявления граждан Сотенного куреня числом 13 человек, принимаем во внимание важность, что организация селькомнезамов должна быть расширена и находим большую важ-*

1 ВДАЧОН, ф. Р-6043, оп. 1, с. 1 арк 1–4.

2 Там само, арк. 6.

3 ВДАЧОН, ф. р-6043, оп. 1., с.3, арк. 1.

1 ВДАЧОН, ф. Р-6043, оп. 1. с. 2, арк. 1–22.

ность принять в члены всех граждан в числе 13 человек как людей крайне беднейшего населения и участвующих ранее и в настоящее время в разных ударных работах советского строительства. Председатель собрания Шелест, секретарь — Сидоренко» (ВДАЧОН, там же, арк. 16).

Архіви підтверджують, що чи не найперші кроки в роботі комнезамів були спрямовані не на створення засобів виробництва, не на будівництво нових об'єктів і створення там робочих місць, а на експропріацію зробленого попередніми й нинішнім поколіннями. Одне слово, грабуй і володарюй. Для прикладу наведу витяги з протоколу засідання від 23 січня 1923 року № 2 того самого Сотенного куреня під керівництвом Зася та секретаря Сидоренка.

Того разу обговорювали затвердження за членами КНС будівель і мертвого інвентарю. В постанові записали, що на підставі телефонограми ВЦІК від 3 листопада 1922 року № 15692, комітет незалежних селян просить Кобижчанський волосний комнезам і волзем затвердити за вказаним вище комітетом відчужене від «кулацького елемента» будівлі й мертвий інвентар у вказаному нижче списку. До цього переліку потрапили: клуня Твердомедових, клуня Устима Леонтійовича Чижа, клуня й комора та соломорізка з приводом Тихона Омеляновича Шелеста, комора на два відділення та клуня Івана Семеновича Болгака, плетений сарай без верху Григорія Лукича Покормяка, клуня Павла Васильовича Гурина, дерев'яний сарай Андрія Лукича Покормяка, плетений сарай Тихона Михайловича Малька, клуня та соломорізка Івана і Дементія Маховки, клуня Гната Бойка, соломорізка з приводом Марфи Григорівни Кибальник, дерев'яна комора Якова Семеновича Болгака на двоє дверей, крита бляхою, рало залізне (культиватор) Іллі Івановича Сахна¹. І це тільки в одному курені!

В іншому документі 1923 року йдеться, що в громадянську війну німці й гетьманці розташовувалися в Кобижчі у володінні поміщика Борщевського. Коли ж їх вигнали, Борщевського арештували і відправили в Козелецьку тюрму. Але там роздивилися, що він старий, і відпустили додому. Борщевський виїхав із містечка, а його землю роздали бідним. У 1923 році в Кобижчі появилася його дочка Людмила Рождаєва (приїхала з Польщі) і стала вимагати повернути землі меншій сестрі, яка жила в Кобижчі. На зборах комнезамівці Савенського куреня просили райземуправу забрати в Рождаєвої землю, а документи на неї анулювати².

Експропріацію місцевим комнезамівцям допомагають втілювати відряджені для хлібозаготівлі та встановлення нової влади червоноармійці

та червоногвардійці. Згідно з протоколом від 30 березня 1921 року № 3 засідання членів КНС Савенського куреня, на якому головував Стефан Павлович Потоцький і секретарював Марк Іванович Федорищенко, на ньому був присутній продармієць тов. Кислов із загону № 13. Розбираються справи щодо жителів куреня Уласа Артемовича Борця та Омеляна Андрійовича Труша. Збори постановили: відповідно до резолюції всеукраїнського з'їзду незаможників й інструкції із земельного питання в Уласа Артемовича Борця як у куркуля конфіскувати коня й передати «такову» бідняку, якому накаже організація КНС.

Наступним питанням стоїть розгляд організації прокатного пункту в курені. За завуальованою назвою мова знову йде про конфіскацію майна. У постанові йдеться, що збори постановили **відібрати** мертвий інвентар в тих обивателів, що придбали його в поміщицьких господарствах, а також у куркулів. Згідно з актом від 4 квітня 1921 року, за пропозицією голови КНС Пилипа Петровича Білодіда для всієї бідноти, що зорганізувалась у Савенському курені, створити прокатний пункт мертвого інвентарю. До нього добровільно здали: Улас Артемович Борець — залізний плуг, Данило Митрофанович Труш — бігунки на залізному ході й пару необладнаних залізних коліс. На пункт повернули повозку на металевому ході відібрану в Андрія Романовича Труша. Залізні напильники й одну борону здав Федір Федорович Сакун, чотири залізні колеса й дві залізні осі здав Герасим Микитович Рог, у Георгія Андрійовича Сакуна конфіскували віз на дерев'яному ході, одну борону й один залізний плуг.

Ніби добровільно, а фактично примусово, здали на пункт залізні плуги Сергій Степанович Труш, Трохим Михайлович Слепушка. З розсувним хомутом німецького зразка мусив розлучитися Іван Іванович Бабич. Олександр Миколайович Шпиг віддав дугу. Гордій Корнійович Стецький віддав залізний хід без передньої осі, Марко Михайлович Гусак — дві залізні осі та двоє коліс на залізному ході, Антон Андрійович Шабельник — дерев'яне рало із залізними зубами. Щоб виправдати свої дії, представники влади змусили всіх власників реквізованого майна дати розписки, що все це майно в них зайве¹.

Шостого квітня 1921 року збори комнезамівців постановили: негайно в саду колишньої поміщиці Главинської організувати артіль, до якої мають увійти тільки члени КНС і члени сімей червоноармійців. Там же має бути й ремонтна майстерня. До неї КНС назначили слюсарів Івана Петровича Пустовгара, Архипа Ілліча Носка та теслярів Никифора Бурдюга, Іларіона Довгаля, Прокопа Дея, Олександра Сідька, Дмитра Лахна.

¹ Там само, арк. 21.

² Там само, арк. 120.

¹ Там само, арк. 31.

Завідувати прокатним пунктом доручили Саві Рогу та помічником до нього назначили Марка Івановича Федорищенка.

На цьому експропріація в Савенському курені не припинилася. Як ідеться в наступному архівному документі, у зв'язку з осінньою посівною кампанією відчужено соломорізки в Олександра Шпиґа та Петра Сакуна, та пружинні рала — в Андрія Труша, Федора Сакуна, Василя Бабича¹.

Наприкінці 1920 року в Кобижчу надходить термінове розпорядження про негайну поставку коней для потреб Червоної армії. Нова влада ще не виростила їх, отож треба знову братися за конфіскацію.

Довелося віддати задарма новій владі коней Антону Андрійовичу Шабельнику — бо «цей елемент не визнає цієї влади, продрозкладки не виконав, від гужової повинності відмовляється, від його земельних володінь видно, що має бути зайвина хліба, а при обшуках його не знаходять...»².

На Савенцях забрали також коней в Андрія Яковича Гурина, Андрія Івановича Труша й інших селян. Я навів приклади цинічного вилучення майна тільки в Савенському курені села. Але така сама жорстока реальність панувала тоді й в інших куренях Кобижчі. І це підтверджують архівні документи.

Того самого року на засіданні КНС Замостянського куреня під головуванням Литвина й секретаря Болгака переобрали президію сільКНС. За пропозицією Ченчика головою обрали Мойсея Процька, а заступником — Григорія Ченчика. Від цього ж курінного КНС на районний зліт комнезамів обрали делегатом Афалампія Мальця, а окружний з'їзд — Василя Цибенка.

Нові органи влади терміново доводять до кожного двору цифрові показники податку за різними видами продовольства. Обчислювалися вони пудами. Цифри ті бралися зі стелі, і вони й справді були непідсильними до виконання переважній більшості кобижчанців. Згідно з документом від 1923 року, Олександр Миколайович Шпиґ із Савенського куреня мав на утриманні 10 їдаків. Він обробляв 7 1/4 десятини землі. Йому до сплати було назначено 12 пудів 9 фунтів жита, 1 пуд 25 фунтів пшениці, 7 пудів 12 фунтів вівса, 24 пуди 18 фунтів картоплі, 1 пуд 10 фунтів ячменю, 3 пуди 10 фунтів гречки, 33 фунти бобових, 15,5 пудів сіна, 6,5 пудів соломи. Господар тримав 2 голови великої рогатої худоби, 5 овець, 2 свиней. Тому він був зобов'язаний здати 1 пуд 13,5 фунтів яловичини, 20 фунтів баранини, 18,5 фунтів свинини³. Звісно, це був непідсильний податок. І на стіл голів сільських рад посилалися заяви селян. У них — крик душі хліборобської, безвихідь і страх.

Це змусило комнезамівців шукати вихід: 29 січня 1923 року голова Яришківського куреня Федір Гордійович Молодуха в присутності голови комнезаму Дениса Романовича Циреня склав акт про те, що в пойменованих нижче громадян — Олександри Чечерської, Леонтія Шульгина, Юхима Брусиловця, Євдокії Митко, Якова Ничика — під час обстеження виявилось, що їх майновий стан повністю (совершенно) бідний, примусової конфіскації проводити неможливо. Цей акт передається в податкову інспектуру, в чому вони й розписуються¹.

Наведу ще один такий акт від 27 грудня 1922 року. У ньому йдеться, що становище родин Марини Сало, Олексія Сала, Євдокії Шостки, Мокрини Пузик, Марії Дудки, Федора Шуляка «совершенно скудное». Примусової конфіскації там проводити неможливо².

Шостого лютого 1923 року відбулося засідання Савенського курінного КНС під головуванням Сави Андрійовича Рога та секретаря Марка Федорищенка. На порядку денному питання про призначення членів із сільради й сільКНСу для «дослідження громадян із «беднейших» по Савенському куреню, які не в змозі сплатити продподаток на 1922 рік. У складі комісії було 5 осіб — Марко Іванович Федорищенко, Лукиня Кузьмівна Болгак, Сава Андрійович Рог, Никифір Петрович Бурдюг та Євдокія Михайлівна Івашко. Маю сказати, що такі самі питання розглядали й на засіданнях комнезамів інших куренів села.

Відповідно до анкети Кобижчанського району від 1923 року тут діяли один райКНС, 13 сільКНСів. У них були 403 члени, з них 381 чоловік і 22 жінки. Вище я вже наводив керівний склад курінних комнезамів. Оскільки голови й секретарі змінювалися там часто, подам ще один архівний документ. Отож у Савенському курені залишалися керувати Федір Денисович Сидоренко та Денис Андрійович Рог. У Замиському курені керували бідняк Мойсей Микитович Процько, йому 48 років, і Василь Іванович Цибенко (про нього даних ніяких немає). У Сотенному курені — Олександр Андрійович Зась і Стефан Омелянович Сидоренко. їм відповідно по 39 і 40 років. У Ярошківському курені комнезам очолювали Денис Романович Циренко й Іван Костянтинович Ченчик. Їм 40 і 42 роки відповідно.

Згідно з актом від 18 квітня 1923 року, в райкомнезамі відбулася зміна керівництва. Його голова Іван Андрійович Баришовець і секретар Борис Якович Михно здали справи районного комнезаму новій президії, обраній на районному з'їзді 12 квітня. Прикро, але в протоколі не вказано,

1 Там само, арк. 62.

2 Там само, арк. 35.

3 ВДАЧОН, ф. Р-5997, оп. 1 с. 3 і 4, арк. 9 і 7.

1 ВДАЧОН, ф. Р-5998, оп. 1, с. 2, арк. 87.

2 Там само, арк. 88.

хто ж відтепер став «рулювати» комнезамом. Хоча дивуватися особливо нічого, якщо прочитати наступний абзац цього самого документа. Там записано: «дела... Кобижчанской волости организации КНС находящиеся в полном хаосе, которые президиум и принял без всякой отчетной ведомости...»¹. Хаос в документах — хаос і в історії.

У ті часи всі члени КНС одержували спеціальні квитки про членство. В списку отримувачів таких квитків по Савенському куреню 38 прізвищ. У переважної більшості комнезамівців освіта сільська або ж домашня, 13 із них — неграмотні. За професією хлібороби, орачі, батраки, чорнороби. Тільки Павло Юхимович Пластовець записаний шорником і Сидір Олексійович Галаган — чоботарем. Усі вони вступили в члени КНС в 1921–1922 рр.

У Замоському курені – 8 членів КНС, всі записані землеробами, в члени КНС вступили в 1920–1922 рр. У Яришківському курені 3 члени КНС, вступили до нього в 1920 році, всі — землероби. В Сотенному курені — 25 членів. Час вступу 1920–1922 рр., всі хлібороби².

Дванадцятого січня 1924 року на першому цього року засіданні президії райкомнезаму під головуванням т. Колесника та секретаря т. Малька на порядок денний винесли питання про ліквідацію сільських комнезамів. Тоді ж постановили ліквідувати Яришківський, Сотенний, Савенський, Каштелянівський, Замоський сільКНСи, з яких організувати один Кобижчанський сільКНС. У президію Кобижчанського сільКНС назначили Івана Андрійовича Баришовця. Він же й став головою сільКНС. До загальносільського комітету комнезаму ввійшли Вавило Іванович Гарбуза, Семен Федорович Кихтенко, Василь Іванович Конон, Григорій Петрович Ченчик, Наум Данилович Оряп. За словами людей, усі вони на той час уже були комуністами. З цього числа в Кобижчі запрацював і єдиний орган сільської влади — сільська рада.

Читачам цієї книжки вже знайоме прізвище Наума Київського, який брав активну участь у встановленні нової влади в селі після лютневої революції 1917 року та в період громадянської війни. Восьмого лютого 1924 року збори членів КНС Кобижчанської організації слухали заяву Наума Київського про прийняття його в члени КНС. Одноголосно постановили прийняти його до організації КНС і клопотати перед райКНС про затвердження цього рішення. А тепер повністю наведу власноручно написану заяву Наума Київського. Вона збереглася у фондах Ніжинського відділу Чернігівського обласного архіву. Даю мовою оригіналу. «Проработав с 1917 года на платформе Советской власти до 1923 года, с 1923

года в силу сложившихся домашних обстоятельств и стрепанности своего здоровья отстал в настоящее время желая продолжить дальнейшую борьбу по укреплению революционных завоеваний, прошу Кобыжской КНС зачислить меня в запасной кадр работников организации КНС, передав заявление для утверждения в районный КНС. Проситель Н. С. Киевский, 1924 г., 20 января»¹. Додам, що Наум Савич пізніше став працювати на відповідальних посадах у Кобижчі та в повіті. Він став одним з ініціаторів організації переселень кобижчанців на нові землі, на честь його перші поселенці й назвали село Наумівка поблизу Кобижчі. Тепер же повернемося до комнезамівської теми.

У післяреволюційних публікаціях у місцевій пресі, особливо з нагоди якоїсь ювілейної річниці Жовтня, колишні перші комуністи села із захопленням розповідали про «тріумфальну ходу радянської влади на селі», великий ентузіазм і захоплення від рішень партії. Тепер сміливо можна говорити, що це є брехня. Одним з аргументів на підтвердження подам такі факти із місячних звітних доповідей про склад організації комітету незалежних селян у Кобижчі. Отож на початок січня 1925 року в Кобижчі проживало 12 420 селян. З них заможними вважалися 2721, середняцькими — 4274, бідняцького населення було 5425. А тепер зверніть увагу: з цієї кількості бідняків тільки 198 були в рядах комнезамівців (175 чоловіків і 23 жінки, 32 неписьменних, 4 комуністи, 6 кандидатів в члени партії, 20 членів КСМУ, 169 позапартійних, 196 українців і росіян — 2). Як бачимо, нова форма організації життя і праці привабила менше як 200 людей із майже 5500. І це за чотири роки існування комнезамів. Переможну ходу радянської влади більшовики уявляли тільки у власній хворій уяві.

Про незадовільну роботу комнезаму свідчить і протокол загальних зборів організації КНС с. Кобижчі від 20 грудня 1925 року, де були присутніми 37 членів КНС. Слухали питання про реорганізацію роботи комнезаму. Збори ухвалили: «поскольку работа велась слабо, что свидетельствует с самой доповіді Кулаєва, признать работу слабой и одновременно пропонувати т. Кулаєву здати всі справи сільКНС заново обраній президії, якій доручити розвити роботу сільКНС». Тоді ж більшістю голосів обрали до президії Івана Нестеровича Суд-Злочевського, Бориса Яковича Михна й Іллю Артиневича Цибу. Кандидатами до членів президії обрані Семен Федорович Кихтенко, Зот Зотович Митько. Ревізійну комісію обрали у складі Антона Яковича Лигуна, Степана Омеляновича Сидоренка, Роговець і кандидатами — Івана Яковича Ярмоленка, Цибенка².

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-6004, оп. 1., с. 17. Арк. 1.

² ВДАЧОН, ф. Р-6043, оп. 1, с. 12, арк. 6–10.

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-6043, оп. 1, с. 20, арк. 23–27.

² ВДАЧОН, ф. Р-6043, оп. 1, с. 47, арк. 139–140.

Тепер скажу про персональний склад президії сільського КНС на 1 січня 1925 року. Головою комітету був Калістрат Іванович Кочубей, заступником — Григорій Миколайович Смоловик, секретарем — Сергій Семенович Басанько. Розмір утримання кожного — 13 руб. 50 коп. Згідно з протоколом від 20 грудня 1925 року головою сільського КНС обрали Цибу, секретарем — Суд-Злочевського, а скарбником — Бориса Михна. На 1 січня цього ж року до складу президії районного комітету незаможників входили кандидат у члени партії Пилип Васильович Буглак (голова), комуніст Іван Андрійович Барішовець (заступник) — вони одержували утримання 30 руб. щомісячно та секретар — комсомолка Зота Зотівна Литовко¹.

Делегатами на районний зліт КНС від Кобижчі обрали Б. Михна, Ів. Суд-Злочевського, Д. Івашкова, О. Цибенка, П. Сало, Ів. Цибу, Л. Сало.

В одному з попередніх розділів йшла мова про дореволюційний розвиток кооперації в Кобижчі. Через братовбивчу війну й інші причини ця справа підупала, але в середині двадцятих років ХХ ст. про кооперацію, як про одну з форм господарювання на селі, знову згадали й почали її відроджувати. За короткий час кількість пайовиків збільшується до 500 осіб. Кредитове сільськогосподарське товариство на чолі з І. Я. Буглаком веде операції товарами як споживчого, так і сільськогосподарського призначення на суму до 30 тис. карбованців.

У 1923 році в селі розпочинає роботу кредитове товариство на чолі з Федотом Платоновичем Циренем. Тоді держава розпочала більш-менш упорядковувати роздрібні ціни на товари й промислові вироби. Зникають керенки, миколаївські рублі, українські гривні, червінці, і з 1925 року вводиться новий радянський рубль.

На загальних зборах членів КНС Кобижчі про роботу місцевого сільгосптовариства 31 січня 1926 року звітував його голова Шмаль. Доповідь він розпочав із розвитку товариства за часи українського уряду й перейшов на сучасний момент. На жаль, усієї доповіді в архівній теці нема. З інших документів відомо, що на початок 1925 року кобижчанська сільськогосподарська кооперація об'єднувала 408 членів, а вже в жовтні у її рядах було 640. З них 232 члени сплатили внески повністю, а зовсім не внесли — 22. Кооперація об'єднувала 15 членів партії, 23 комсомольці, 129 членів КНС, 33 жінки. Товариство скуповувало сільгосппродукти й постачало машини та інше приладдя. Товариство контракувало цукрові буряки, тютюн і квасолі. Мало пташник, але він не приведений до ладу, і це зроблять тільки наступного року. Товариство має бика і кнура.

Був відкритий цементобетонний завод, але через відсутність цементу він тимчасово не працює. Кооперація заготовила 13 506 яєць¹.

На наступних засіданнях сільські комнезамівці обговорювали питання організації роботи в Кобижчі трудової артілі з виробництва цегли. Двадцять дев'ятого серпня 1926 року ухвалили організувати машинове товариство при Кобижчанському сільськогосподарському кредитовому товаристві з незаможних селян, обговорили питання про заснування артілі по виробництву овчини. Наголосили також, «що буде дуже добре, коли до молотарки придбати трактор». Додам, що на 4 листопада 1926 року в члени машинового товариства записався 21 кобижчанець, а 3 січня цього року в Кобижчі розпочинає працювати бурякове товариство. Воно постачало селянам плуги, борони, вози, жатки, культиватори, а через прокатний пункт можна було одержати косарки, молотарки. У 1928 році в Кобижчі появилася перший трактор — «Фордзон». Його появі раділи, але попереду селян чекали карколомні зміни їх життя, жахливі випробування.

Радянська копія Fordson, що будувалася протягом 1924–1932 років на заводі «Червоний Путиловець» у Ленінграді.

¹ ВДАЧОН, ф. Р-6043, оп. 1. С. 30, арк. 8, 12.

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-6043, оп. 1, с. 43, арк. 22.

Жити стало веселіше...

Початок «колгоспного руху» та доля селян Кобижчі

У своїй кіноповісті Довженко критикує політику партії в галузі колгоспного будівництва. Він зображує справу так, нібито колгоспний лад вбив у людях людську гідність і почуття національної гордості... Довженко не розумів і не хоче зрозуміти, що тільки колгоспи по-справжньому розкріпачили радянську жінку... Завдяки трудодневі колгоспниця перестала бути економічно залежною від сім'ї, від чоловіка.

(Зі стенограми виступу Йосифа Сталіна на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 30 січня 1944 року, де піддано гострій критиці фільм Олександра Довженка «Україна в огні»)

Я знову взяв за епіграф маловідому цитату «вождя» партії і країни. Це він зі своїми опричниками комуністичної ідеології зумів переконати й отруїти свідомість мільйонів людей тим, що в Радянському Союзі будеться найсправедливіше суспільство, де на кожному кроці панує справжній рай. За їх мисленням, для відсталого, затурканого пореволюційного українського села таким раєм стали колгоспи — небачені досі форми організації праці, які ніхто й ніколи не зможе зрушити з п'єдесталу.

Колективні господарства, за якими закріпилася назва колгоспів, не мали нічого спільного з кооперативами. По-перше, колгоспи базувалися на відчуженні засобів виробництва. Якщо форми кооперативів розрізнялися за стадіями виробничого процесу, то форми колгоспів визначалися ступенем відчуження засобів виробництва, яке могло бути цілковитим (у комунах), проміжним (в артілях) і початковим (у товариствах спільного обробітку землі — тсозах). У колгоспах селянин позбавлявся власних засобів виробництва й індивідуальної відповідальності за результати виробництва.

По-друге, економіка колгоспів була натуральною або принаймні могла цілком обходитися без товарно-грошових відносин. Якщо кооперативи становили елемент ринкової економіки, то колгоспи вписувалися в економіку, засновану на директивному плануванні.

На відміну від колективізації, яка зовсім не захоплювала селян, кооперування на селі стрімко розвивалося. Сільськогосподарською кооперацією охоплювалося в 1924 році 15 % господарств, а в 1928-му — 39 %.

У 1927–1928 рр. на сільськогосподарську кооперацію припадало 36 % планової заготівлі хлібопродуктів, 55 — картоплі, 61 % молочної продукції.

У Кобижчі чи не вперше заговорили про колгоспи у 1924 році. Це трапилося 21 січня 1924 році на районному з'їзді комнезамів. У протоколі його засідання записано, що треба вести пропаганду серед населення району про найшвидший перехід зі старої форми землекористування до нової — колективної¹.

Згодом більшовики під керівництвом Сталіна скасовують неп і далі нав'язують народові соціально-економічні й політичні зміни, які називали «другою революцією». Ухвалена партією 1928 року перша п'ятирічка ставила за мету «наздогнати і перегнати капіталістичний світ», і вона стала великим лихом для народу України й Кобижчі, як її краплинки. Кобижча хоч і набуває статусу районного центру, все ж втрачає свою ідентичність у веденні господарства, де переважна більшість селян позиціонувала себе як заможні та середняки. Ці верстви населення не дуже вірять у комуністичну утопію, бо за роки непу навіть окремі бідняки розжилися певними статками. Заможний селянин ставав економічно сильним, а отже, він все більше й більше вимагав політичної незалежності та свободи. Це суперечило планам партійного керівництва СРСР, яке наполегливо впроваджувало казармові порядки в країні, роздаваючи залишки «непівських свобод». Протягом 1920-х рр. створювалися передумови для проведення колективізації.

І ось для виконання планів зловісної п'ятирічки Сталін наказує розпочинати рішучу кампанію «суцільної колективізації». З примусовим залученням до колгоспів не погоджується багато одноосібників, яких у Кобижчі відтепер почали прозивати «індусами». Вони відмовляються ліквідувати свої господарства, нажиті власними мозолями. Один із голів Кобижчанської сільради на початку 1930-х рр. цинічно заявив: «Що нам одноосібний сектор, він все одно не сіятиме. Нам треба старатися, щоб колгоспи посіяли...» Забігаючи наперед, хочу наголосити, що так звані одноосібники («індуси» — за місцевою назвою) відігравали суттєву роль

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-6043, оп. 1, с. 19, арк. 2.

у загальному процесі сільськогосподарського виробництва й в подальші роки. Навіть у післяголодоморний 1934-й рік одноосібники Чернігівщини посіяли майже 530 тис. десятин зернових. Заради цього в них припинили вилучати тягло та землю, дозволили навіть обмінювати насіння в колгоспах. Але після того як вони посіяли цю площу, понад 50 тис. десятин явочним порядком влада передала колгоспам¹.

І вже наприкінці двадцятих років приступили до утворення колгоспів. Основною «легальною» зброєю, використаною проти селянства, була «стаття 107», що набрала чинності з 1926 року. Вона передбачала термін ув'язнення та конфіскацію майна для тих осіб, хто навмисно спричиняв підвищення цін чи відмовлявся постачати свій товар на продаж. Стаття нібито ніколи не призначалася проти селянства, а вводилася тільки як засіб боротьби з посередниками — «спекулянтами».

Ще у 1928 році провели лісовпорядкування, і ліс перейшов у власність держави. З лісу до села переселяли хутори. З 1928-го до 1940 роки з лісу переселили понад 150 хуторів. Того самого року в Кобижчі організували комуну «Ленінівка». Її організаторами були голова сільради Ілля Артемович Циба та вчитель Яків Васильович Герман. Комуна проіснувала два роки й розпалася.

Дев'ятого листопада 1929 року була заснована артіль «Перемога» — перша в Кобижчі. Розташовувалася вона на Каштелянівці. Біля джерел її організації стояли троє — Пантелій Максимович Андрусь, Дмитро Степанович Домарацький, учасник партизанського руху в селі у 1919 році, і Данило Михайлович Горбенко, 1882 року народження. До них долучилися Яків Михайлович Білодід, Тимофій Карпович Макаренко, Омелян Савич Патюта, Панас Григорович Ждан, Корній Юхимович Олешко, Іван Семенович Дей, Костянтин Теплуха, Панас Розколій, Юхим Рудько, Іван Дерев'янка.

Коли підібрали 17 господарств (а такий був мінімум), 9 листопада в присутності голови райземвідділу Салівонova в хаті Д. М. Горбенка підписали статут, який зобов'язував усупільнити землю, тягло й реманент. Зібрали, що в кого було: плуги, коси, інші сільськогосподарські знаряддя. Головою обрали Домарацького й назвали колгосп «Перемога». Одинадцятого листопада артіль одержала 134 гектари землі. Щочетверга сім'ями вони збиралися на збори, радились, що сіяти і як працювати, з'ясовували, чи варто вести підсобні господарства вдома. За наявності восьми коней приступили до підняття зябу. Весною 1930 року через райземвідділ одержали допомогу посівним матеріалом. З Носівки дали на один день 12 пар волів із погоничами. Так виконали план сівки ярих.

Ставлення до колгоспного руху з боку селян було дуже суперечливим, переважно негативним. Пропоную звернутися до архівних документів. Протокол зборів комсомольського осередку Кобижчі від 10 грудня 1928 року свідчить, що в містечку зініціювали групу з колективізації, а господарям-комсомольцям рекомендували вступити до артіль і виконати постанову щодо організації перевірки роботи комсомольців артіль¹.

Третього березня 1929 року комсомолія села знову на зборах обговорює питання колективізації сільського господарства та завдання комсомолу. На зборах висловився т. Гуцик (хто він — не вказано). Він заявив, що комсомольська організація має поламати старий лад господарювання, повести роз'яснювальну роботу між масою та в першу чергу вступити всім комсомольцям до колективу. Йому намагається заперечити т. Чукулєнко. Він зауважує, що треба мати певну теоретичну підготовку, аби знати завдання колективного господарювання. Секретар комсомольського осередку Кобижчі Сьомин наполягає, що комсомольці повинні всі вступити до колективу й організацією обробити землю вдовам...²

Через тиждень спілчани знову збираються на збори, де вкотре виносять на порядок денний «похід комсомольських осередків у справі усупільнення господарства». Знову виникає дискусія. Іван Конон каже, що комсомольська організація повинна як центральна організація організувати колектив... треба остаточно загострити увагу й дати приклад основній масі. Йому аргументовано заперечує Косовець. Він заявляє, що комсомольцям потрібно поїхати на екскурсію до якоїсь комуні або колективу й на власні очі побачити їх роботу, і тільки після цього вести роз'яснювальну роботу серед населення. Тоді ж збори ухвалили поїхати вивчати досвід роботи комуні «Червоні партизани» в місті Ніжині.

Восени 1929 року ледь не кожного тижня комуністи й активісти збирають людей на збори. Особливою активністю, за свідченнями селян, відзначалися комуністи Г. П. Ченчик, В. І. Конон, Я. К. Тишко, І. Бойко, М. О. Пустовойт. На порядку денному одне питання — роз'яснення рішень партії і уряду про колективізацію й організацію колгоспів. Якщо хтось особливо супротивиться, команда активістів може прибути ввечері усім складом і чадіти в хаті самосадам до самого ранку, доки зморені господарі не напишуть заяви на згоду йти в колгосп.

Відкриємо збірник документів і матеріалів про настрої та поведінку населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори» 1928–1938 рр. Там у доповідній записці від 11 квітня 1929 року завідувача

1 ДАЧО, ф. П-667, оп. 1, с. 18, арк. 14.

2 Там само, арк. 20.

1 Бойко М. К., Лазаренко В. М. Нариси з історії Чернігівщини. Вип. IV. Ч. 2002 р., с. 41–42.

оргвідділу Ніжинського окружкому КП(б)У Ганжи про настрої селянства в умовах посівної кампанії йдеться, що з боку деякої частини агрономії спостерігається ліквідаційний настрій і недооцінка методів роботи партії по питанню посівної кампанії та підвищенню врожайності. От як вони висловлюються: «Партія неправдиво поставилася до питання підвищення врожайності через те, що до цієї роботи (залучені) маси, учительство, робітників, громадські організації і т. Інш. На думку агрономії, цю роботу слід доручити лише агрономії». Також є нездорові моменти з боку земельних робітників, як-от, наприклад, Кобижчанський район: землевпорядник на зборах машино-тракторного товариства, а також на зборах Олександрівської земгромади загострював думку про те, що власне господарство вигідніше за колективне.

27 червня ВЦВК і РНК РСФРР, а 3 липня 1929 року — ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про розширення прав місцевих рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів». Коли сільський схід брав на себе хлібозаготівельний план, місцеві ради повинні були вжити заходів щодо тих господарств, які не виконували покладених на них зобов'язань. Зокрема, сільські ради тепер могли накладати на них штраф, який уп'ятеро перевищував установлені зобов'язання. В разі несплати штрафу майно порушників продавалося з торгів. Якщо протидія здаванню хлібопродуктів організовувалася групою осіб за попередньою змовою, подібні дії каралися позбавленням волі на строк до двох років із конфіскацією майна та виселенням з місцевості.

Отже, конфіскація й депортація як каральні заходи були передбачені уже наприкінці червня 1929 року.

Тоді ж влада негайно оголошує одноосібникам терор і екзекуцію. «Вождь» на весь голос заявив, що відтепер влада переходить від політики обмеження експлуататорського куркульства до ліквідації куркульства як класу.

Розпочинається масове розкуркулення кобижчанців. Пасивною формою спротиву розкуркуленню стала відмова селян від своєї землі. Так, І. Семена із села Катеринівка Кобижчанського району заявив: «Треба зда-ти землю до сільради, зробитися бідняком, а потім вступити до колгоспу». Хто є «куркулем» в Кобижчі, вирішують курінні трійки. До них входять голова сільради, представник ЧК та партійний секретар. У людей, заляканих своїми й прибулими більшовиками, майже відразу не стало козацького духу. Закриваються кустарні підприємства, вітряки, олійниці, крупорушки. Влада видурює в людей все, навіть золото. Його несли на пошту, нібито для збереження, там воно й залишилося. Аби людей заплутати в цінах, часто міняють гроші.

З початком січня 1929 року в Ніжинській окрузі, до якої входила й Кобижча, розпочали форсувати виконання плану кооперації найбідніших верств населення. Для цього влада виділила чималі гроші, але селяни не хотіли об'єднувати свої господарства. Як свідчать протоколи зборів і нарад, причину такого пасивного спротиву партійні керівники округу вбачали у відсутності активної пропаганди. Повсюди складали плани організаційних заходів, у яких зобов'язували постійно читати лекції про користь кооперації, проводити про це ж бесіди, систематично підбивати підсумки виконання плану кооперацією.

У той самий час ніжинська окружна газета «Нове село» друкує статтю «Біднота і ради». У ній йдеться про роль комнезамів у період розгортання колективізації. Директивно лунають слова про те, що комбіді повинні діяти як класові організації, вони мають посилити свою роль у господарському й політичному житті села, в розгортанні масової роботи серед членів комбідів і серед бідняків. А цій роботі треба надавати систематичного характеру та постійного виховання класової свідомості у тих розмірах, щоб вони могли дати опір куркулю¹.

Проте темпи колективізації не влаштовували більшовицьку владу. «Великого перелому», про який твердив Сталін, не відбулося. Для підтвердження звернуся до протоколу засідання Ніжинського окружкому та Кобижчанської районної посівної трійки (була й така) і, зокрема, до резолюції по доповіді т. Салівона про стан колективізації сільського господарства по району, ухваленій Кобижчанським райпарткомом 25 лютого 1929 року. Було констатовано, що по району темпи колективізації недостатні — маємо тільки три артілі, з яких одна остаточно не оформлена. Машинно-тракторних товариств є 7, із яких деякі роботу проводять слабо та вижидають переходити до вищих форм усупільнення. Річний план, який був затверджений РПК ще в жовтні 1928 року, виконано всього на 9 %, організовано всього одне товариство СОЗ.

Що ж до розгортання роботи по колективізації через поставлене завдання щодо підвищення врожайності, то здвиг є, як це організовано тов. СОЗ (Григорівка) й утворено кілька ініціативних груп (Кобижча — 2, Веприк — 1).

Серед причин згаданого вище недостатнього темпу колективізації в резолюції називаються недостатня увага роботи в колективі з боку частини партійців і партосередків, а також комсомольських осередків. З 20 партійців-господарів до колективних об'єднань увійшло тільки 10 осіб, комсомольців-господарів — всього 24. По-друге, мало проробляється

1 «Нове село» 1929 р., № 3.

питання колективізації як на партійних, так і комсомольських зборах в осередках. У резолюції також зазначається, що на погані темпи колективізації впливає недостатнє керівництво з боку агрономів, і на додачу до цього помічено деякі перекручення. Зовсім слабо працюють над справою колективізації сільського господарства кредитові товариства.

Резолюція зобов'язує збільшити темпи колективізації й повністю виконати складений план колективізації по району, поставити перед кожним партійцем-господарем завдання про обов'язковий його вступ до колгоспу в тому селі, де вже такі є; там, де ще таких нема, — взяти на себе ініціативу у їх створенні. Дано розпорядження сільрадам й організаціям КНС та іншим організаціям про більше звернення уваги з їх боку справі колективізації та через КНС більше втягувати бідноти¹. Додам, що весною 1929 року при Кобижчанському райпарткомі запрацювала «райпартпосівтрійка». Вона стежила за ходом посівної, і її виїзні засідання відбулися у Вороньках, Олександрівці, Свидовці².

Незважаючи на всі потуги місцевої влади та «вказівки згори», на кінець 1929 року спостерігалися дуже низькі темпи колективізації в районі. З плану 17 188 га усупільнено в Кобижчанському районі 4235, або 24 % до плану³.

І все ж величезний тиск держави на селян давав деякі результати. На початок жовтня 1929 року в колгоспах України налічувалося 477 тис. селянських господарств проти 173 тис. за рік до того. Питома вага колективізованих дворів становила в середньому по республіці 8,8 %.

Напередодні пленуму ЦК ВКП(б) 7 листопада 1929 року в газеті «Правда» з'явилася стаття Сталіна «Рік великого перелому» (до 12-х роковин Жовтня). Маніпулюючи цифрами, Сталін робив із тих нещасних відсотків колективізованого селянства потрібні йому висновки: «Мова йде про корінний перелом у розвитку нашого землеробства від дрібного і відсталого індивідуального господарства до великого і передового колективного землеробства, до спільного обробітку землі, до машино-тракторних станцій...» Сталін повідомляв, що розпочався масовий колгоспний рух, тому що в колгоспи селяни «пішли цілими селами, волостями, районами».

Події нового 1930 року почали розвиватися дуже бурхливо. Центральні й місцеві газети рябили цитатами з промови Сталіна на конференції «марксистів-аграрників». «Великий вождь» твердо гнув свою лінію із суцільної колективізації і не збирався від неї відмовлятися. Газети цитують його слова про те, що тепер розкуркулення в районах суцільної колек-

тивізації є звичайними адміністративними заходами... розкуркулення є основною частиною створення й розвитку колгоспів. Ось чому сьогодні смішно й нерозумно розмірковувати про розкуркулення. Коли втрачаєш голову, за волоссям не плачуть...

У Ніжинському окрузі теоретичні висновки «вождя» та його поплічників утілюють в життя. Вже 4 січня 1930 року ухвалюють рішення про негайну колективізацію 11 492 га землі. Це майже 32 % всієї ріллі округу. Округна газета «Нове село» 1 січня 1930 року в статті «Перебудувати роботу сільських партійних організацій за виробничим принципом» ставить перед комуністами партосередків чергові завдання — проводити роботу серед бідняків, батраків і середняків, готувати їх до суцільної колективізації. В окрузі розпочинаються перевибори тільки-но обраних голів колгоспів. Ставиться завдання перевірити, як колгоспи виконали свої зобов'язання. Та головне — треба дуже уважно підібрати новий склад правління, обрати найкращих колгоспників, партійців і комсомольців.

Для останніх відводився дуже великий обсяг роботи на селі. На спеціальному засіданні партійного бюро округу ухвалюють рішення мобілізувати 70 комсомольців для роботи в села. В рішенні наголошується, що мобілізація має бути добровільною. Якщо ж свідомості у них забракне, то з ними не потрібно церемонитися й «таких комсомольців організація має право змусити виїхати в село силою...»¹

У Ніжинському окрузі Бобровицький і Лосинівський райони оголошують районами суцільної колективізації. В першому з них заплановано колективізувати не менше як 40 % орної землі, а в другому — 65 %. Бобровиччина для експерименту обрана не випадково: тут умови для суцільної колективізації має забезпечити тракторна колона. На Лосинівщині таких технічних можливостей немає, однак там створено всі політичні умови для експерименту. Він дуже дорого обійшовся для селян і країни загалом.

18 січня 1930 року за вказівкою з Москви політбюро ЦК КП(б)У затвердило окремою постановою заходи, підготовлені ГПУ України. Вони передбачали в короткі терміни завершити кількарічну й не завжди плідну роботу більшовиків на місцях із розкуркулення одноосібних господарств і переведення сільського господарства на рейки колективізації. Головним відповідальним за проведення такої спецоперації партія призначила С. Косіора — одного з найлютіших ненависників усього українського в Україні.

Незважаючи на це, на Бобровиччині спостерігається повний провал політики колгоспного будівництва. В номері районної газети за 12 вересня

¹ ДАЧО, Ф. П-361, оп. 1, с. 67, арк. 15–16.

² Там само, арк. 32.

³ ДАЧО, Ф. П-361, оп. 1, с. 81, арк. 42.

¹ Газета «Нове село» 1930 р., № 1.

є зведення про перебіг колективізації в районі. Зазначено, що в Кобижчанській сільраді значиться 2691 господарство. На цю дату колективізовано 1951, або 72,5 %. По району — 21 304 господарства, з них колективізовані — 8196. Це трохи більше за 38 %. Але до зведення є примітка, що від 70 колгоспів за цю декаду відомостей не надали.

Настрої людей щодо колгоспів були вкрай негативними. Пропоную витяг із доповідної записки від 25 березня 1930 року начальника Ніжинського окрввідділу ГПУ України Самуїла Самовського інформвідділу ДПУ УСРР про діяльність районних уповноважених під час колективізації та про антирадянські висловлювання селян Носівського, Ічнянського та Кобижчанського районів, що були інспіровані діями районних уповноважених. Відправлені вони під грифом цілком таємно у серії «К». Так, у селі Катеринівка Кобижчанського району на останніх зборах селян уповноваженому райвиконкому Євлаху, який проводив цей схід, поставили запитання: «Як буде, коли мені потрібно буде з'їздити кудись у своїх справах? Ну, наприклад, у Нову Басань». На це Євлах відповів: «Будете платити 15 копійок за годину відсутності». Після такої відповіді з боку селян почулися викрики: «Нам такий колектив не потрібен. Викреслюйте нас із колективу».

Цей же уповноважений райвиконкому Євлах грубий у ставленні до селян і лає всіх останніми словами. Так, недавно вилаяв дружину колективіста Стецьку за те, що її чоловік Стецький Григорій не привіз своє насіння на усупільнений склад. Через це серед селян чути такі розмови: «Це ще нічого. А ось коли ми будемо в колективі, тоді на нас їздитимуть верхом і битимуть нагайками...»

Затискування та викривлення лінії партії призвело до того, що на хуторі Катеринівка 20 господарств подали заяви про вихід із колективу. Залякуючи останніх, уповноважений РВК Євлах і голова сільради Дитищенко кажуть: «Вам землі не буде, насіння не одержите й будете сидіти голодними...» Без сумніву, подібні методи залякування лунали на зборах і сходах Кобижчі.

Супротив колективізації з боку селянства мав різні форми, але, поза сумнівом, набрав величезних масштабів. Серед найтрагічніших сторінок — масове знищення селянами власної худоби. В Україні було вирізано 48 % великої рогатої худоби, 63 % свиней і 73 % овець та кіз. Це не лише суттєво підірвало стан тваринництва, а з огляду на наступні трагічні роки Голодомору призвело до додаткових людських втрат.

Найзапеклішою формою опору стали «бабські бунти». Назва протестів не лише вказує на склад учасниць, а й наголошує на їх хаотичному й ірраціональному характері.

В історії СРСР вже були жіночі протести в 1927-му і 1928 роках, учасниці котрих вимагали продовольства, а не зміни політики. Начальнику інформвідділу ГПУ України в Харкові доповідали, що через те, що колективізація в селі Олександрівка Кобижчанського району проводилася шляхом різних погроз представників місцевої влади, 28 березня до сільради прийшло майже 200 жінок, які вимагали виключити їх із колгоспу. Вони кричали, що не хочуть бути в колгоспі, що їх записали примусово, а тепер у газетах пишуть, що колективізація має проходити добровільно, що їх залякували відправити на Соловки, якщо вони не підуть у колгосп. Уповноважений від райвиконкому Шведов спільно з членами сільради справді ходили там по хатах і пропонували селянам записатися в колгосп, погрожуючи їм арештом і висилкою на Соловки¹. У цей час органи радянської влади, міліція й прокуратура були буквально завалені скаргами рідних репресованих і висланих під час колективізації. Практично всі вони залишилися без відповідей.

У лютому-березні 1930 року ОГПУ нарахувало тільки в Україні близько 2000 масових виступів, у більшості яких брали участь самі жінки. Загалом, за висновками ОДПУ протягом 1930 року відбувся майже один мільйон проявів колективного й індивідуального спротиву колективізації.

Бобровицька районна газета «За суцільну колективізацію» 22 вересня 1931 року знову друкує зведення про перебіг колективізації. В ньому вказується, що великий спротив колективізації чинять жителі Свидовця, Білоцерківців, Козацького. Не можуть похизуватися темпами цієї справи в Кобижчі, Новій Басані, Петрівці. Спротив був не тільки словесний. Люди захищали свою власність і права зі зброєю в руках.

Таємне оперативне зведення-інформація міліції Ніжинського округу розповідає, що в Лосинівському районі, визначеному територією суцільної колективізації, діє банда. До її складу входять середняки, і її дії мають політичний характер, бо вони підпалюють будинки радянських активістів... Цього самого січневого дня в Кобижчі чекісти арештували Лახна й Матвієнка. Вони тривалий період ховалися від влади в підпіллі. Десять днів їх тримали під слідством у місцевій міліції. З міліцейського начальства ніхто не підозрював, що ця банальна для 1930 року подія матиме несподіване для всіх продовження.

Шістнадцятого лютого близько п'ятої години ранку збройна банда із 6–8 осіб напала на управління Кобижчанської міліції... Була роззброєна охорона й визволено 10 арештантів. Під час слідства встановили, що

¹ ВДАЧОН, Ф. 60, оп. 2, с. 1, арк. 30.

в затриманого Лахна є брат Прокіп, який організував банду... Визволив арештантів, а потім усі вони пішли до міліцейського гуртожитку, де обеззброїли міліціонерів, які спали. Після цього ввірвалися на квартиру голови райвиконкому, хотіли його вбити, але того не було вдома¹.

Отямившись після такого раптового нападу, чекісти арештовували 29 кобижчанців за підозрою у відносинах із повстанцями. Розпочалися допити. І тут їм чисто випадково пощастило: один із затриманих несподівано зізнався в участі в нападі. Одночасно чекісти одержали інформацію від своїх сексотів. Так вони й дізналися, що повстанці Лахна готуються до нападу на Бобровицьку міліцію. Вдалося дізнатися й про ймовірне місце розташування повстанців. На світанку 21 лютого зведений чекістсько-міліцейський загін вирушив у бік Свидовця, де сподівалися раптово напасти й ліквідувати загін повстанців. Але не вдалося.

Що ж трапилось під Свидовцем, дізнаємося з оперативного донесення НКВС УРСР. У ньому розповідається, що приблизно метрів за 150–200 від села з-за куців вискочили чотири грабіжники й дали залп по загону... Чекісти відкрили вогонь у відповідь, але бандити не злякались і кинулися прямо на наших людей, розпочалася рукопашна бійка... Міліціонер Кузуб і секретар партосередку Барило з місця бою зникли. Уповноважений ДПУ Завгородній погнався за одним із бандитів, але заблукав у кущах і також не з'явився на місце бою. Товариш Пухальський вступив у рукопашний бій із Лахном і відібрав у нього гвинтівку. Сам Лахно зник. У результаті цієї операції були знищені керівники банди Єлисей Лахно і його родичі Василь і Фотій².

Однак і на цьому збройний та інший спротив проти колективізації та розкуркулення на Бобровищині й Ніжинщині не припинився. Партійне керівництво округу 1930 року змушене було констатувати, що особливих досягнень на фронті колективізації нема. На 1 лютого колективізовано тільки 4,6 % всієї площі орної землі. Особливу тривогу в начальства викликав Бобровицький район. Газета «Нове село» писала, що цей район повинен прагнути... до суцільної колективізації, а він має всього 3,4 % колективізованої площі. І це незважаючи на те, що тут є цукровий комбінат, радгоспи, які мають відігравати велику роль у колективізації. Виникла реальна загроза невиконання плану колективізації худоби³.

І ось 2 березня 1930 року газета «Правда» друкує статтю Сталіна «Головокруття від успіхів». У ній усі свої помилки в колективізації він звалив на голови конкретних виконавців на місцях. «Вождь» декларував, що

колгоспи не можна насаджувати силою, тому селяни мають право вільного виходу з колгоспів. Цією декларацією активно та швидко скористалося багато селян. З колгоспів розпочався масовий вихід.

Як виявилось пізніше, це був не задній хід Сталіна, а справжнє лицемірство й лукавство, за якими наступили ще жорстокіші репресивні заходи проти селянства. Протверезілі від такого дурману селяни знову заговорили, що по-їхньому не буде, і їм знову нав'язують комунію. Голова Ніжинського ОВК Зеленська надсилає в райони власну директиву. У ній вимагається робота з проведення колективізації будувати на самодіяльності бідняцько-середняцької маси... Потрібно неухильно виконувати вказівки партії. Велике значення має політичне піднесення з боку бідняцької й середняцької маси, незважаючи на вагання окремих бідняків і терористичні виступи куркулів у Кобижчанському районі, які організують банди й вбивають представників влади.

На Ніжинщині бунти в Олександрівці й інших селах викликали величезний переполох і паніку серед керівництва. На конференціях, пленумах, нарадах, у газетах тільки й лунає про потребу мобілізувати всю бідноту навколо зміцнення колгоспів і збільшити план хлібозаготівель. Суворо каралися ті керівники, що за своєю наївністю повірили сталінській статті й навіть ризикнули публічно критикувати колективізацію й методи її проведення. Відмову окремих комуністів від вступу до колгоспів назвали проявами контрреволюції, які треба нещадно викорчовувати.

Сталіну не повірили й інші люди, які й не припинили спротиву владі. Свідчить про це поштотелеграма № 135 інформбюро ГПУ України про випадки терористичних актів у Кобижчанському районі. В ній ідеться, що в ніч на 12 березня 1930 року на хуторі Нова Гребля пожежею знищено сарай із сіном і сільськогосподарським інструментом та хлів зі свинями уповноваженого Кобижчанського комітету бідноти, члена партії й активного працівника Івана Степановича Ольковича... Підпал зробили жителі села Блудше — Іван Запаха й Анатолій Маринчик, яких підтримували куркульські та кримінальні елементи. Злочинців затримано. У ніч на 17 березня в будинку члена сільради Володимира Омельченка вистрілом через вікно вбито жителя села Олександрівка, колишнього червоного партизана — активіста Кроля. За підозрою в цьому арештовано куркуля Кравченка.

До цього повідомлення додаю, що був убитий пострілом у вікно і голова колгоспу з Горбачів. Куля у вікно також обірвала життя першого голови колгоспу «Нове життя» в Кобижчі Федота Яковича Циреня. На початку першої хвилі колективізації 1930 року його обирають заступником голови кущового об'єднання колгоспів й одночасно членом правління колгоспу «Нове життя». Наприкінці цього року Федота Яковича оби-

1 ВДАЧОН, Ф. 60, оп. 1. с. 19, арк. 15.

2 ДАЧО, Ф.416, оп. 2, с. 2, арк. 92.

3 Газета «Нове село», 1930 р., № 40.

рають головою правління цього колгоспу. На пленумі сільради президія доручає йому протягом двох тижнів збудувати електростанцію. Вночі він повернувся додому зі зборів, і тут пролунав постріл. Постріл обірвав життя і його наступника Івана Андрійовича Стрільця. Трагічно також обірвалося життя й одного з перших голів комнезаму в селі І. А. Барішовця та його наступника, колишнього голови земельної комісії Олександра Андрійовича Зася (у 1930 році). Додам, що ще в 1925 році загинув заступник голови комнезаму Григорій Миколайович Смоловик і в 1928 році — голова Кобижчанського райвиконкому Григорій Кіндратенко.

Округ поспішно вживає заходів до порятунку становища, в основному репресивного характеру. На місця відряджають спеціальні комісії для перевірки роботи сільрад і громадських організацій. Нещадній критиці піддається Кобижчанський район. Згадана окружна газета пише, що під час громадянської війни він уважався одним із найкращих. Тепер він відстає по всіх напрямках. Перевибори сільрад не мобілізували батрацьку, бідняцьку та середняцьку маси. Не дано належного опору куркулю. В сільради пролізли явні вороги й пристосуванці. Керівництво парторганізації приховувало ці викривлення партійної лінії... Самокритики нема. Потрібно рішучіше вести боротьбу з правим ухилом...¹ (№ 40, 1930 р.).

Бюро окружного райкому партії ухвалює спеціальну постанову про стан роботи в Кобижчанській райпарторганізації. У ній йдеться, що після доповіді секретаря Кобижчанської райпарторганізації товариша Мойсеева бюро ОПК визнає роботу Кобижчанського РПК незадовільною... Відсутні чіткість і твердість у проведенні партійної лінії. Визнаючи на словах боротьбу проти правого ухилу... парторганізація нічого не зробила в боротьбі з ним. В умовах загострення класової боротьби на селі, недостатньо було приділено уваги організації боротьби з куркульнею. В результаті такої політики куркуль зумів у ряді сіл добитися політичного й економічного зміцнення свого становища й навіть в окремих випадках підпорядкував собі структуру керування².

В інтерв'ю цій газеті голова Ніжинського окрвиконкому Зеленська змушена була визнати, що, незважаючи на низку директив партії і уряду, деякі райвиконкоми, комбіди та сільради не посилили свою роботу з підготовки до весняної сівби. Плановість, дисципліну та рішучість у вирішенні постанов про весняну сівбу й колективізацію в цих районах не видно. Особливо це стосується Носівського, Кобижчанського, Комарівського районів й окремих сільрад Бобровицького. Навіть із цього обережного

зізнання стає зрозумілим, що ситуація з весняною сівбою в колективізованих округах, як, до речі, і в усій Україні, складалася катастрофічна.

Репресивний маховик на Чернігівщині крутився з неймовірною силою. У цьому переконалися, коли гортаєш поживклі сторінки тогочасних районних й обласних газет. Попри це, на кінець січня 1931 року в губернії не було жодного району суцільної колективізації. Спротив людей був великим і непередбачуваним для влади. У доповідній записці ГПУ України від 1 лютого 1932 року про ситуацію в Чернігівській області йдеться про те, що спеціально відряджена група чекістів виявила й ліквідувала 34 повстанські групи, 19 бандитських груп, заарештовано 1007 кримінальних злочинців і 224 терористи. Всього по області заарештовано 7861 людину, зокрема 2456 куркулів. Область посідає останнє місце серед семи областей України не лише за темпами колективізації, а й за виконанням плану хлібозаготівель.

Наведу ще один витяг із таємної доповідної записки облпрокурора М. Батрака до секретаря облоргбюро П. Маркітана про роботу органів юстиції за період з 25 по 31 грудня 1932 року. В ній йдеться, що «28 грудня 1932 року було проведено нараду оперативного складу облпрокуратури й облсуду, на якій обговорено план роботи для зламу спротиву в тих селах, де виконання плану хлібозаготівлі по одноосібному сектору не перевищує 30 %. Як об'єкт концентрованого удару по лінії юстиції взято такі села: Кобижча Бобровицького Району, яке має 13 тис. населення, колективізовано до 20 %, село по землезабезпеченості й інших сільськогосподарських показниках є в основному куркульсько-заможним, в минулому бандитське, виконання плану по одноосібному сектору на 31 грудня 1932 року — 8 %.

У такі села Бобровицького району вислано судово-слідчу бригаду, причому дано розпорядження, аби навколо роботи судово-слідчої бригади була проведена масова робота.

Одночасно прокурорам доручено перевірити й вимагати виплати штрафів як грошових, так і натуральних, накладених за невиконання планів хлібозаготівлі.

У зазначених селах заплановано заслухати 20–40 справ і дано вказівки, що в окремих моментах виявленням ям із хлібом злочин кваліфікувати за 54–14 арк. Кримінального кодексу СРСР.

Крім того, всім учпрокурорам дано директиву, аби вони, своєю чергою, роботу судово-слідчих бригад сконцентрували в аналогічних напрямках.

Утворені бригади виїхали на такі райони:

- до Бобровицького району, с. Кобижча, виїхала бригада під керівництвом заступника облпрокурора тов. Маковського: помічники облпрокурора тов. Матинкін і Калій, голова сесії — член облсуду тов. Кущенко, нарсуддя Бурштук, інспектор облміліції тов. Сергеев...

¹ Газета «Нове село», 1930 р., № 40.

² Там само.

...Про наслідки роботи зазначених вище бригад докладно повідомлю в наступну п'ятиденку...»¹.

Яку ж мету ставили перед собою більшовики-комуністи, коли розпочинали ламати віками усталений уклад життя селянина, споконвічного годувальника не тільки власної родини. Для чого потрібна була колективізація на селі? На чільне місце тут виступає більшовицька мета — забезпечити харчовими продуктами не через ринкові умови. Коли є попит і пропозиція, а звідси й ціни, то забрати їх за твердим планом без урахування валових зборів урожаю тощо. Тобто методом конфіскації.

По-друге, більшовицька влада ставила мету відірвати селянина від землі, позбавити його приватної власності не лише на землю, а й на засоби виробництва, нерухоме майно. Таким чином, перетворити його на пролетарія, який повністю залежний від адміністративних чинників і вимушений працювати, бо інакше його родина стане перед загрозою голодної смерті. Плюс до цього: пролетарієм легко керувати, вимагати від нього всього, чого заманеться роботодавцю. Та й заробітна плата його розрахована на прожитковий мінімум родини, а не на збагачення.

Давайте загляньмо трохи вперед і згадаймо: коли колгоспи в 1970-х рр. XX ст. перейшли на грошову оплату праці й практично наблизилися до цієї мети, то селянина фактично вже відірвали від землі. Перше, що зробила тоді влада, відрізала городи при садибі. Часто-густо ця земля заросла бур'янами-лопухами, але обробляти її господарю садиби не дозволяли. Згадаймо, в перші роки радянської влади на кожного члена родини в Кобижчі виділяли по пів гектара ріллі. Після проведення колективізації на всю родину (двір) залишали по 0,6 га. У 1960-ті роки XX ст. город скоротили до 0,4 га, а в 1970-ті — до 25 соток, а не членам колгоспу дозволяли обробляти всього 15 соток. Цілком можливо, що в недалекому майбутньому колгоспникам залишили б по 6 соток, як і міським дачникам. Саме відсутністю приватної власності на селі окремі історики цілком справедливо пояснюють і розпад СРСР. Сільським пролетарям не було чого захищати. Адже під час колективізації на початку 1930-х рр. люди захищали свою власність, своє, горбом і мозолями нажите добро.

З розповідей старожилів кобижчанці пам'ятають, що в житті і їх села міцно ввійшло слово «контрактація». Це така собі домовленість, коли весною селянина змушували підписувати угоду, скільки й чого він повинен здати восени. Нікого не цікавило, що сільське господарство — ризикована галузь, і результати праці тут часто залежать від природи й пого-

ди. З тими, хто не виконував план контрактації, розправа була жорстокою. На такі дії нової влади в селі гострослови відреагували частівкою:

*Батько в СОЗІ, мати — в СОЗІ,
Голодні діти лазять по дорозі.
Нема хліба, нема сала —
Контрактація забрала.*

Звісно, на повен голос її не співали. Було небезпечно. Влада більшовиків всюди ростила плем'я павликів морозових. Сексотство навіть у селі набуло небачених масштабів, а після доносу можна було гарантовано одержати багаторічну путівку на лісорозробки. Кобижчанцям, як, до речі, й жителям інших сіл Бобровиччини та Новобасанщини того періоду, в основному пролягала дорога в Вологодську область, яка тоді була справжньою тайгою.

В «обойму» експортників потрапила й родина жителя Кобижчі Олександри Дмитрівни Бабко. Ще за життя вона розповідала: «Наша сім'я з шести чоловік мала шість гектарів землі. Одного коня, корову. Мій чоловік не захотів вступати до колгоспу. Взимку 1932 року нас розкуркулили. Сказали, що маємо молотарку, соломорізку, млин. Нічого цього в нас не було. Чоловіка відправили в тюрму, а мене з дворічною донькою вигнали з хати на вулицю. До 1935-го року я жила у своїй сестри. А взимку того року мене відправили на виселку у Вологодську область. Донька залишилась у сестри. Коли чоловік вийшов із тюрми, його відправили зі мною. Людям казали, що це добровольці з Бобровицького району їдуть. Тоді нас виселили із села чоловік із п'ятдесят. Усіх привезли в селище Тотьму — за 30 кілометрів від Вологди. Їсти в дорозі не давали. Давали тільки окріп. Поселили в бараках без вікон і дверей, але печі були. За три дні прибульці вставили шибки, двері, й тоді нас переселили в інший барак. Переселяли доти, доки в усіх бараках ми не вставили вікна й двері. Чоловіки вантажили ліс на залізницю, а жінки — чистили від снігу дороги-льодянки. Щоб не вмерти з голоду, вирішили втікати. За десять днів, голодні, ми пройшли 250 кілометрів і прийшли на станцію Харовську. Тут усіх чоловіків забрали й знову відправили на роботу, а жінкам дозволили їхати. Місяць я жила в брата в Києві, а потім повернулася до Кобижчі. Чоловік повернувся у 1938 році. З 1940 року я вимушена була йти працювати в колгосп...»

Вимушена так була зробити не одна Олександра Дмитрівна, а й інші жителі Кобижчі. В селі переповідають, що в ті часи на дверях сільрад, магазинів, в інших людних місцях висіли плакати. На них була намальована річка, а через неї вузька дерев'яна кладка. На одному березі ріки стояла хата з написом «колгосп», а на іншому березі — довгий дерев'яний барак

¹ Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: влада та народ. Збірник документів Ч. 2008, с. 150–153.

зі словом «Соловки». Як бачимо, агітація більш ніж промовиста: в селянина тільки дві дороги, третьої — йому не дано. Не підеш у колгосп, виселять і заберуть хату та майно...

І забирали. Яків Тимофійович Дитина після завершення першої світової війни повернувся в рідну Кобижчу і придбав за фронтові гроші 7 гектарів землі, 4 — лісу, корову, волів, пару коней. Родиною обробляли господарство. Все б і добре, та нагрянула колективізація. Активісти змушували писати заяву. Відмовився. Забрали землю і ліс. Прийшли знову. Категорично відмовився від колгоспу. Розібрали хату і сарай, а колоди відправили в колгосп. Родину з п'ятирічним сином залишили біля зруйнованої печі. Якова прихистили на зиму сусіди. Баба з дідом натягали з городу соняшничиння, кияшиння, а з берегів — гілля. Все це накрили ряднами. Весною знову прийшли комісари виселяти родину на Соловки. Але Яків Тимофійович був мудрою людиною. Він влаштувався на Носівський цукрозавод кагатником і всю зиму щоденно ходив туди й назад пішки по 12 кілометрів. Показав посвідчення з портретами Сталіна та Мікояна. Так вдалося уникнути заслання. Але попереду чекала нова біда — голодомор. Під час голоду в нього померли батько й мама, брат і три сестри.

Величезною трагедією селян на початку тих же років стало їх розшарування на куркулів-глітаїв і батраків-бідняків, позбавлення селянства власної землі, що належала їм з діда-прадіда. В попередніх розділах, коли йшла мова про купівлю-продаж землі, то наші пращури писали: «Нива споконвіку козака, дісталася мені від прадіда-діда...» і т. д. А тут приїхали чужі люди: 25-тисячники, вчорашні робітники-пітерці чи матроси-балтійці й розпочали втілювати політику «розділяти і володарювати». І вони розподіляли.

Не минула ця пошесть і Кобижчу. Розподіляли так, що конфіскований у селян одяг самі носили або ж продавали на базарах, а гроші безсоромно пропивали. Нахабно забирали реманент, тяглову силу, живність. На торг виставляли хати, клуні, сараї, бо 4 % (за іншими даними, 10 %, — *авт.*) виручки йшли в кишені комнезамівців. Руйнували млини, пасіки, олійниці, жорна. Трощили навіть ступи. Але на усуспільнених дворах нічого не будували. Конфісковані в так званих куркулів чи середняків, віддані добровільно бідняками коні, свині, вівці, стояли на колгоспних дворах голодними й у багнюці по саме черево.

Більшовицькі вожді постійно наголошували на посиленні класової боротьби на селі. Характерним є виступ Затонського на VI з'їзді комбідів України. Він повчав, що колективізація — процес тривалий, але іншого виходу нема. Тепер іде напружена класова боротьба. Найбідніше селянство свого часу боролось зі зброєю в руках. Я знаю, наголошував він, як ви боролись проти куркульства. А хіба тепер повсюдно не класова бо-

ротьба: і в місті, і в селі? Просто ця класова боротьба повністю набуває нових форм. Куркуль тепер виступає не з кулаком, а із солодкими промовами... Нам не страшний куркуль із дубиною або бандит, а страшні такі слова й думки представників нашої бідноти. Наші бідняки не розуміють як треба завдання класової боротьби й не завжди вміють зорганізуватися для спротиву куркулю.

Партійним керівництвом держави був взятий курс на створення міфу про засилля куркулів на селі: відбувалося штучне збільшення оцінок куркульського прошарку в селянському середовищі. Це робили через тих, хто використовував у своєму господарстві найману працю або в минулому брав участь у збройній боротьбі проти радянської влади. В різноманітних анкетах тієї пори постійно звучать запитання: «де був у роки Денікіна?», «де був у роки Петлюри?», «чим займався у період Лютневої та Жовтневої революцій?» тощо. Одне слово, якби в Україні й не було так званих куркулів, то їх би видумали. Що й зробили.

Конкретний механізм розкуркулювання у другій половині січня 1930 року опрацювала комісія політбюро ЦК ВКП(б) на чолі з В. Молотовим. Комісія підготувала постанову Політбюро ЦК ВКП(б) під назвою «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Ця постанова була повністю опублікована тільки у 2000 році. Вона поділила всіх «куркулів» на три категорії. До першої зачислили «контрреволюційний куркульський актив», який підлягав негайній ліквідації або в ув'язненні в концтаборах. Другу категорію повинні були скласти інші елементи куркульського активу, які підлягали висланню у віддалені місцевості СРСР. Третю категорію складали ті, хто залишився в районі постійного проживання. Після розкуркулення їм надавали невеликі земельні ділянки за межами колгоспних масивів.

Загальна кількість розкуркулених повинна була скласти від 3–5 % селянських господарств у кожному регіоні. Розподіл розкуркулених на категорії в персональному вимірі був прерогативою місцевих органів влади. Але масштаби всієї кампанії з розкуркулення визначалися якраз цією постановою Політбюро ЦК.

Десятого грудня 1930 року особливий відділ ОДПУ підготував підсумкові дані про депортацію «куркулів». З України було депортовано 31,6 тис. сімей. Наступного року така доля спіткала ще 23,5 тис. українських сімей.

У листопаді 1932 року ЦК КП(б)У ухвалює постанову про роботу з колгоспним активом, завдання якого полягало в боротьбі з «куркулем і об'єднанні всієї бідняцько-середняцької маси селянства в справі проведення заходів партії і радянської влади на селі». Від місцевого населення партійні

організації вимагають «забезпечення підтримки й схвалення репресивних заходів, які проводили партія й радянська влада проти куркулів, проти злісних саботажників хлібозаготівлі з-поміж керівників колгоспів, проти розкрадачів державного хліба, проти переродженців і комуністів, які розклались, і яких партія виганяє з своїх лав». Ця постанова пов'язана з початком діяльності в Україні надзвичайної комісії по хлібозаготівлі, яку очолював В'ячеслав Молотов.

На виконання цієї постанови в українські села посиляли міських робітників, російських комуністів і комсомольців. У села Ніжинського округу відрядили 72 робітники з міста. Вони мали стати керівниками колгоспів, членами правління. Прибули такі представники 25-тисячників і в Кобижчу. Серед них Пантелій Іванович (за іншими даними — Петро Григорович) Федоров (його призначили головою колгоспу «Перемога»), Іван Андрійович Стрілець і Самійло Михайлович Бельських. Народився Самійло Михайлович аж над Дністром у Бендерах. Працював учнем слюсаря депо, кочегаром, помічником машиніста паровоза. Вступив у партію. І ось цього пролетаря відряджають організовувати колгоспи на Чернігівщину. Спершу був у Ярославці, Озерянах. Згодом відправляють у кобижчанський колгосп «Боротьба», а в 1936 році він стає головою сільвиконкому. Це один із прикладів того, що Сталін уже не покладався на комітети бідноти, місцевих голів сільрад і партійних секретарів, які не завжди були готові розкуркулювати своїх односельців, у яких важко було вбачати ворогів народу. Отож місцевих керівників, котрі не поспішали розкуркулювати своїх односельців, теж часто відправляли на широкі простори «єдиної і неподільної» Росії.

Колгосп імені Шевченка організовував Василь Іванович Конон. У минулому наймит. Пізніше став головою сільради, директором МТС, головою колгоспу у Ярославці, де його поранили пострілом так звані куркулі. В роки війни партизанив.

У 1932 році до колгоспу приєдналася створена 1931 року артіль «Вірний шлях», організатором якої був Ничипір Степанович Ромашко. Головою об'єднаної «Перемоги» став Кузьма Євграфійович Бабич. У 1934 році колгосп об'єднував 520 господарств. З 1935 року поставки та натуроплату виконували зерновими культурами. З 1936 року колгосп додатково до плану продавав не менше як 3000 ц хліба, а на трудовень видавали по 2–3 кг. У 1938 році колгосп мав 320 робочих коней, 120 волів. У 1939 році грошовий прибуток становив 870 тис. карбованців. Це був найкращий показник по району.

Серед перших організаторів колгоспів у Кобижчі був і Микола Євгенович Шпиг. Разом із Василем Кононом й іншими ровесниками він створював

колгосп імені Шевченка. Трудився тут до 1941 року, а тоді пішов на фронт. За добре серце, за розкішні вуса солдати групи повітряного десанту називали його «батею». У 1945 році десантники групи Шпиґа форсували Одер. Офіцер Шпиг залишив і свій автограф на рейхстазі. Рік по війні працював у військовій комендатурі. Після повернення в Кобижчу тривалий час працював бригадиром рільників. До фронтових нагород добавилися трудові.

А ось Максима Лукича Дяченка мобілізували до Кобижчі на початку 1930-х років з Нової Басані. В райкомі партії йому сказали, що він там очолюватиме партійний осередок, який треба мобілізувати «на боротьбу з куркулями, що підняли голови». За його спогадами, у 1931 році в селі було 42 комуністи, 150 комсомольців, сотні активістів. Довелося організовувати бойовий загін і зі зброєю в руках проводити колективізацію. Додам, що цей та інші «бойові загони» працювали в тісній взаємодії з підрозділами чекістів і міліціонерів, які постійно перебували на території Кобижчі та району і на сусідніх територіях, і які ламали хребет селянству. Опір хліборобів, врешті, зламали. Згодом Максим Лукич працював у Кобижчі директором школи колгоспної молоді, середньої школи, завідувачем районного відділу освіти.

З кінця 1929-го і на початку 1930 року колгоспи виникли на усіх землях, які належали Кобижчі. Першим головою колгоспу «Більшовик» був Григорій Савич Бабич (за іншою версією — Євмен Павлович Довгаль), «Нового життя» — Григорій Михайлович Неділько (за іншою версією — Федот Якович Цирень), «Червона хвиля» — Михайло Павлович Гурин, імені Шевченка — Василь Іванович Конон. Вони об'єднували всього 129 господарств. У 1934 році з колгоспу «Нове життя» виокремилася «Боротьба». Того самого року з колгоспу імені Шевченка виокремився «Червоний шлях».

У 1931 році за дорученням райземвідділу Прокіп Омелянович Шабельник, який очолював «Більшовик», організував артіль «Нова Хвиля», до якої ввійшло 30 господарств і яку очолив Федір Семенович Стецький.

Щоб зміцнити матеріальну базу, у 1932 році об'єдналися колгоспи «Більшовик», «Нова хвиля» і «Червона Україна» в колгосп «Червоний кобижчанець». Його очолив Михайло Іванович Гмир. Та тут трапилися нездорові амбіції й організаційні непорядки, і колгосп розділився на «Більшовик» на чолі з Вавилою Івановичем Гарбузою й «Червону хвилю» на чолі з Григорієм Петровичем Ченчиком.

За іншими даними, колгосп «Червона хвиля» організували навесні 1930 року. Серед перших колгоспників тут називають Марію Матвіївну Гурин, Марію Митрофанівну Гурин, Петра Каву, Григорія Кривошею, Миколу Сташейка, Івана Гурина, Якова Овдія, Миколу Масенка, Єфросинію Івах, Петра Іваха, Єфросинію Рибак й ін. Очевидці тих подій також роз-

повідали свого часу, що тогорічна весна прийшла в Кобижчу в зазраві пожеж, бо «куркулі так виміщували свою злість на організацію колгоспів».

Сьогодні ми знаємо, що це була злість усього селянства — від бідняків до найзаможніших. **Період 1920–1930-х років характерний для Кобижчі та навколишньої округи великою кількістю повстанських загонів.** Поруч із Лахном діяли загони Бута, Буглака, Шидловського й інших сміливців. Зокрема, в інформаційному звіті про роботу Кобижчанського РПК за квітень-червень 1926 року мовиться, що «рештки Козарської банди під проводом «Бута» оперують у деяких місцях Кобижчанського району, хоч діяльності вони не проявляють ніякої»¹. Пояснення більш ніж туманне, але висновок напрошується сам по собі: якби не було ніякої діяльності, то про рештки «банди» керівники районного партійного комітету взагалі б не згадували у звіті.

У селах триває вакханалія колективізації. А в організованих колгоспах нема порядку й дисципліни. У Кобижчі вже зареєстровано вісім колгоспів — «Боротьба», «Перемога», імені Шевченка, «Більшовик», «Червона хвиля», «Червоний шлях», «Нове життя», «Вірний шлях». У номері районної газети за 17 вересня йдеться, що в колгоспі «Нове життя» справа з дисципліною була найгіршою, порівнюючи з останніми артільми села Кобижчі. Факти виходу на сівбу всього трьох селян тут непоодинокі. У «Новому житті» була небезпека зриву засіву озимини, аж доки за покращення трудової дисципліни не взялася наймитсько-бідняцька група. Скликана 13-го вересня, вона по-господарському взялася за колгоспівські справи й сказала своє авторитетне «годі куркульським вибрикам», скерованим на підлив роботи, недисциплінованість! Ухваливши на загальних зборах — закінчити всю роботу за п'ять днів — вже 14-го на роботу вийшли не лише самі, а й примусили вийти ледарів і підкуркульників. Унаслідок 90 % явки на роботу, а по окремих десятках то й усі 100 %, виконання планів сівби забезпечено.

Крім ухвалення про негайну задачу біднотою належної кількості хліба, виділили з-поміж себе по три людини в бригади по десятках для організації здачі хліба колгоспниками й одноосібниками.

Збори підтвердили постанову управи про виключення з колгоспу підкуркульників, ледарів, тих, що приховалися в артілі від участі в хлібозаготівлі, не здають посівматеріал, підривають трудову дисципліну. Ось їх прізвища: Тиченко Кирило, Шарун Кирило, Ільєнко Демид, Конон Мусій — це найвидатніші куркульські посіпаки, які вступили в колгосп, аби його розкласти.

Партійні організації повинні негайно взяти напрям на активізацію наймитсько-бідняцьких груп по колгоспах, скерувати їх роботу на боротьбу з куркульськими тенденціями в колгоспі, на боротьбу з куркулем,

притягти їх до безпосереднього господарювання, і кращий стан колгоспу буде забезпечений.

Про те, що він не міг бути забезпечений, свідчить така публікація районної газети «За суцільну колективізацію» за 17 січня 1932 року. В ній розповідається, що в одній із найбільших артіль Кобижчанської сільради, що об'єднує 465 господарств, «керівна верхівка колгоспу «Нове життя» в особі тт. Покормяка, Павленка і Андроса за потурання партосередку й решти членів правління замість праці по організаційно-господарському зміцненню колгоспу вдалися до того, щоб колгосп розвалити щоденною п'янкою... Вони довели колгосп до того, що за короткий час у колгоспі загинуло до 30 штук коней, дохнуть потроху свині, гниє картопля...» Все це, звісно, бачили люди, які не звикли до такої безгосподарності. Отож чи й треба дивуватися, що вони не поспішали писати заяви про вступ у колгоспи, де все гуртове — чортове?

Бачили люди й інші факти несправедливості представників нової сільської еліти. Так, голова колгоспу «Перебудова» Коноваленко в перших числах серпня 1934 року намагався схилити до співжиття та статевого акту дружину колгоспника Логвина Юренка. Та відмовилася. Після цього Коноваленко поставив на правлінні питання про виключення сім'ї Юренка з колгоспу, ніби за антирадянську агітацію проти хлібоздавання колгоспом, а також за симуляцію й ухил від роботи. Ні правління колгоспу, ні загальні збори ініціативу Коноваленка не підтримали, але той заявив, що свого доб'ється через політвідділ МТС. Справу розбирала районна комісія з чистки партії. Заступник начальника політвідділу Завгородній цілком таємно доповідав голові цієї комісії тов. Фогелю, що дружина Юренка біднячка, двічі обиралася членом сільради, і вона бере активну участь у громадсько-політичному житті колгоспу й села. Юренко з дружиною виробляють по 250–300 трудоднів, добросовісно виконують всі роботи в колгоспі. А ось Коноваленко має зв'язок із місцевими самогонниками, окремі з них були неодноразово під судом за забій худоби та коней.

Тов. Фогелю також доповіли, що виключення Юренків із колгоспу необгрунтоване, базується на особистій неприязні й особистих відносинах Коноваленка. Сам він і його дружина грубо поводяться з колгоспниками, ображають їх словами майданної лайки. Дії Коноваленка та його дружини негативно впливають на трудову дисципліну в колгоспі. Враховуючи, що Коноваленко 25-тисячник, політвідділ переведе його на роботу в сільську раду, щоб розрядити напружену ситуацію в колгоспі «Перебудова»¹. Ось такі були 25-тисячники!

¹ ДАЧО, Ф. П-361, оп. 1, с. 17, арк. 81.

¹ ДАЧО, Ф. П-617, оп. 1, с. 420, арк. 17–18.

У номері за 3 квітня 1933 року районна газета «За суцільну колективізацію» знову повертається до колгоспу «Нове життя». Вона розповідає, що у 1932 році це господарство було напівзруйноване класовим ворогом — куркулем, який обіймав тоді посади завгоспу, комірника й рахівника. Партія тоді викрила куркульські маневри, й ворога покарали. Тепер на чолі колгоспу партієць Неділько, проте правління не думає викривати куркульські дії, воно не здатне боротися з класовим ворогом — куркулями та його агентурою, що ще й на сьогодні сидить тут, у колгоспі.

У цьому самому номері газети є замітка «Замість сівби вділяють увагу «сорокаградусній»». У ній ідеться про інший місцевий колгосп — імені Шевченка. Тут сівбу проводять черепашачими темпами. На 13 вересня засіяно тільки 81 га, тоді як за планом треба посіяти 480. У колгоспі спостерігається невихід на роботу багатьох колгоспників, а правління на чолі з головою і в «ус не дує», заливаючи «сорокаградусну» за краватку.

Якби вже в перші роки колективізації влада проаналізувала на тверезу голову перші її результати, вивчила думку людей, то вона б мала відмовитися від абсурдної витівки, де все гуртове — чортове, і пішла б іншим шляхом продовольчого забезпечення країни. Цього не зробили, і ми й дотепер пожинаємо ці гіркі плоди. Втім, повернемося до публікацій районної газети того часу.

Згадувана вище газета «За суцільну колективізацію» 13 січня 1932 року друкує постанову бюро райпарткому, де вказує на бездіяльність, безгосподарність, нехлюйство й низький рівень трудової дисципліни в колгоспах Кобижчі, Козацького, Нової і Старої Басані.

А ось номер районної газети «За суцільну колективізацію» від 18 серпня 1933 року. На першій шпальті під великим заголовком опубліковано статтю «Шлях до заможного життя один — шлях чесної праці» з підзаголовком «Несіть у відсталі колгоспи сувору трудову дисципліну, господарчий порядок, більшовицьку правду про сьогоднішній день». Таку назву дали відкритому листу колгоспники Озерянської артілі «Українка» до колгоспників кобижчанської артілі ім. Шевченка. Оскільки такий відкритий лист був одним-єдиним на весь район, вважаю доцільним навести його без купюр.

У ньому йдеться, що «назавжди ми відріклися від одноосібного господарювання на розрізнених смужках, ми з вами об'єдналися в колгоспи. Праця кожного колгоспника тепер не тільки його власна справа, але і справа всього колгоспу. Адже ж ми всі разом, спільно взялися побудувати гарне життя.

І ось бачимо ми з нашої районної газети, як погано і ганебно ви провадите жнива, обмолот, хлібоздачу, обробіток буряку, осінню сівбу, і нам соромно за вас. Обідно. Адже ж ви, як і інші колгоспи, маєте велику площу землі, ви

користуєтесь величезною допомогою держави — машинами, агропомогою — і постійною підтримкою партії, уряду й робітничої класи.

Наші колгоспи однакові і працюють в однакових умовах, на одній і тій же землі, давайте поглянемо, — хто як працює?

Перевірку буряку ми закінчили, буряки наші дадуть 120–140 центнерів з гектара, за 14 днів ми зібрали ранні зернові, (жито, пшеницю, ячмінь, горох), не залишено на полі жодного колоска, розгорнули молотьбу і скиртування хліба, виконали на 15. VIII 48 відс. річного плану хлібоздачі, (до 20. VIII цілком закінчимо план хлібоздачі), почали осінню сівбу. Наші кращі колгоспники і ланки косили жатками по 4 га на жатку, виконуючи норму, косарі скошували 0,40–0,50 га, в'язальниці нав'язували по 4–5 кіп і зношували снопи. Колгоспниці Руденко Марина, Джужа Оксина, Бреус Кулина, Бондаренко Наталка нав'язували по 6–6 1/2 кіп.

А ви? 10 серпня, коли ми закінчили косовицю ранніх зернових, ви тільки ще скосили 44 відс., та й то ще треба другий раз хліб збирати: ви ж самі знаєте, що колосків ви не зібрали. Багато зерна залишилось на полі на поталу недобиткам — класовим ворогам.

Ми вже підготувалися до косовиці пізніх культур (гречка, просо), готуємось до копки і возки буряку, другий день провадимо осінню сівбу.

А ви? Ви ще не закінчили косовиці ранніх зернових, не закінчили обробітку буряку і не розпочали осінньої сівби. Ваші поля і чорні пари покриті бур'яном.

Ми зарані знаємо ваші відповіді. Ви скажете, адже коні в наших колгоспах неоднакові. Погані коні — не виправдання. Це ваша ганьба, ваша вина перед самими собою і перед всією країною.

Ви скажете далі, що трактори і молотарки не виконують норму. Дурниця! Справа не в трактористах, в машиністах, а в барабанниках і в бригадирах.

Починаючи з 27 липня, день у день ми в поле виходимо до світанку. Встановили твердий розпорядок дня і суворо дотримуємося його, більш всього турбуючись про те, щоб жодна година золотого часу не пропала даремно. Сніданки і обіди готуємо в полі.

А який у вас день? О 8 годині ви починаєте збиратись на бригадному дворі. О 8 1/2–9 годині йдете в поле. О 10–11 годині розпочинаєте роботу. По 3–5 км туди і 3–5 км назад. 3 години в'ялої роботи і ви починаєте кожен для себе готувати обід. Ще 3 години роботи, — а там вже на сонце поглядаєте: чи не пора додому?

У вас, ви скаржитесь, не вистачає робітничих рук. А скільки цих рук робить непотрібну Роботу, скільки людей улаштувалось на легких хлібах? в одній бригаді Гурина із 32 чоловіків — 16 не працює в гарячу пору на полі, зайняті «господарчою роботою»...

Загляньте в свої табелі, 40 дорослих колгоспників із 580 не мають в цьому році жодного трудовдя. А скільки таких, що виробили на 1 серпня 10–25 трудовднів? Ваші бригадири ходять під вікнами скликати людей на роботу. Далі йти нікуди! Ледарі вас міцно осідлали.

Робота у вас ще й тому не клеїться, що у вашому колгоспі орудує куркуль. Тільки куркуль хоче і прагне, щоб у колгоспі ладу не було, щоб затягувати жнива, щоб хліб гинув на полі, щоб буряк заріс в бур'яні, щоб колгоспники не стали заможними.

Візьміть до відома: жодного прогулу не зробили наші колгоспники за весь час жнив. Ніяких господарчих робіт на час жнив у нас нема. Ті, кому не дісталось роботи, спокою не дають бригадирам. А коли ми побачили, що Бреус Яків, Шубський Сергій, Глушко Іван ледарюють, пізніш всіх виходять на роботу в поле і не бажають справитись, ми прогнали їх геть із колгоспу. Колгоспників без трудовднів ми в своїх лавах не терпимо.

Ми можемо сказати на весь голос: ми працюємо чесно, добре збираємо хліб і збираємо з гектара пересічно 10 цен.

По закону про хлібний податок ми здамо зерна нашої робітничо-селянській державі 3 цент. з гектара. Після оплати роботи МТС і утворення всіх потрібних фондів нам припадає хліба для розподілу на трудовдні по 5 кг на трудовдень — ось що дає нам чесна праця в колгоспі. Ми вже одержали авансом 400 грам на трудовдень. Крайні колгоспники-ударники Кадух Тимофій на 1 серпня вже виробив з сім'єю 636 трудовднів і одержує 195 пудів хліба. До кінця року він зможе ще виробити 400 трудовднів і одержить 120 пудів. Руденко Сергій виробив 494 трудовдні і одержує 155 пудів хліба, а до кінця року він має змогу заробити ще 65–70 пудів хліба.

І у вас є всі можливості до того, щоб забезпечити собі добре життя. Однієї тільки умови у вас нема — нема гарної роботи.

На що ви розраховуєте, дорогі друзі? Закон про хлібний податок не на стороні ледарів. Ви зобов'язані будете, так як і ми, здати державі те, що приходить з вашої площі. Цього вимагають інтереси всієї країни, інтереси всіх колгоспів, і радянська влада нікому не подарує жодного кілограма хліба, інакше і бути не може. Зберете хліб з втратами — пеняйте на себе.

Партія поставила завдання зробити всіх колгоспників заможними, але в своєму слові на всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників тов. Сталін вказав, що шлях до заможного життя тільки один — шлях чесно́ї праці.

Чи посмієте ви сказати, що працюєте чесно?

Ми ще раз запитуємо: на що ви сподіваєтесь? Чи подумали ви, що, впустивши час, ви залишите сотні й тисячі пудів хліба на полі?

Окремо звертаємось ми до вас, ударники колгоспу імені Шевченка. До яких пір ви будете вести дружбу з ледарями? Адже вони вас же об'їдають! При-

киньте, скільки вам коштує кожен прогул, кожне запізнення, кожний колосок, залишений на полі, кожний бурячок, що загинув в бур'яні, і ви побачите, що вони збавляють не одну сотню пудів з артільного врожаю, не один десяток пудів з прибутку колгоспника. Бути ударником — значить не тільки добре працювати самому, а бути господарем загальної справи, не давати жодної поблажки ледарю. Ледар в колгоспі — той же злодій. Нещадно, без будь-якого жалю викривайте своїх ворогів. Пред'явіть ледарям суворий рахунок.

Ширше фронт боротьби за трудову дисципліну в своєму колгоспі! Цей фронт — самий важливий для успіху збирання, для перетворення всіх колгоспів в більшовицькі, а колгоспників заможними.

Бондаренко, Андріяш, Шепель, Косенко, Шеремет, Муравейник, Ульянов-ченко, Бреус Я., Томко К., Приходько, Лебідь Ів., Корновал Ів., Руденко П., Коваленко, Белюшенко, Коновал Гр.»

У газеті за 22 серпня № 85 на другій сторінці опубліковано лист-відповідь кобижчанців. Він називається «Ділом змити ганебну пляму відставання». Підзаголовок до публікації вказує, що лист колгоспників з «Українки» широко обговорено на зборах бригад колгоспу імені Шевченка.

Подам теж без купюр. Отже, у відповідь пишуть, що «колгоспники кобизького колгоспу імені Шевченка, широко обговоривши — на зборах колгоспників і бригад — відкритий лист колгоспників озерањської с. г. Артїлі «Українка», намітили цілий ряд конкретних заходів, щоб вийти з того ганебного проривного стану, в якому вони опинились.

Шевченківці цілком визнали свою головну провину в тому, що вони самі не боролись за тверду більшовицьку труддисципліну в своїх лавах. Куркуль та його агентура, що шалено розгорнули контрреволюційну підриєну роботу, не зазнавали більшовицького одкоша.

Колгоспники вигнали геть з колгоспу підкуркульників ледарів і симулян-тів Зася Олекс. Г., Оряпа. Д., Мироненка Мик., Сала Гор., Дейнеку Гн. та інші., які замість робити в колгоспі фактично стали дезорганізаторами колгоспного виробництва. Зараз у колгоспі помітне значне піднесення трудової дисципліни, збільшився вихід колгоспників на роботу Незважаючи на те, що 19 серпня було релігійне свято «спас», майже всі колгоспники вийшли на роботу.

За два дні 17 і 18 серпня колгосп засїв 25 га жита. Сіяли жито й 19-VIII».

Колгоспники зобов'язалися вчасно закінчити виконання хлібоздачі, осінню сівбу й якісно провести збирання цукрових буряків.

О. Майсак.»

У номері за 23 серпня вказано, що з 56 колгоспів району сівбу розпочали вдесяти. Серед них найпершим фігурує колгосп імені Шевченка з Кобижчі. Диво?

Щоб пришвидшити колективізацію, центральна влада вирішує підняти роль і значення колгоспних бригадирів. Відтепер вони є, так би мовити, номенклатурною одиницею й затверджує їх райвиконком. Отож з 26 лютого 1933 року в колгоспі «Червоний Кобижчанець» бригадами затверджені: Г. М. Рог, С. Брусиловець, Г. П. Ченчик, Я. О. Бабич, А. В. Гурин, М. І. Сьомин, С. М. Гомон, Я. В. Бабич. У «Новому житті»: С. Шелест, Р. Каптон, М. Сідько, М. Цирин, Г. Комісар, П. Цирин. У «Перемозі»: С. Я. Цирин, Й. О. Сало, Г. Дешко. У колгоспі імені Шевченка: Ф. Н. Олешко, І. Гусак, А. Гурич, Ф. Литвин, М. Король, П. Кладинога.

Маю сказати, що колективізація в Кобижчі не завершилася і в голодоморному 1933 році. В районі, до речі, теж. Колгоспники-ударники з артілі «Червоні Вороньки» закликають провести в Бобровиці районний з'їзд колгоспників-лестарів. Райпартком схвалює таку ініціативу й ухвалює спеціальну постанову. Як повідомляє та сама районна газета «За суцільну колективізацію» за 28 січня 1934 року, в колгоспі «Нове життя» її опрацювали на зборах і вирішують послати на цей з'їзд лестарів Архипа Жеребила, Мину Хлопчуна, Оксану Лесенку, Василя Буглака, Петра Яковенка, Федора Циреня, Ганну Ничик, Данила Ракоїда, Орину Тимченко, Івана Олешка, Ф. Ничика, Ганну Глушко та Петра Буглака. «Хай знає весь район про цих лестарів», — пише газета.

За задумом влади, зміцненню колгоспів у селах мав би сприяти й так званий стахановський рух. Його активно пропагують на сторінках районної газети. Але знову «біда». Стахановцям і стахановкам не дають активно працювати місцеві шкідники. 16–17 травня 1936 року в Кобижчі організовують показове засідання виїзної сесії обласного суду. Розглядають кримінальну справу проти Г. Стецького та М. Сакуна. Їх звинувачують у знущанні з ланкових-трисотенниць колгоспу «Більшовик» Ганною Жулак і Марією Тарасенко. На суді вказується, що вони приховано й відверто глузували з трисотенниць, дискредитували їх, мали на меті зірвати стахановський рух у колгоспі. Незважаючи на це, стахановки виконували взяті на себе зобов'язання, і ці мерзотники 9 і 12 березня вчинили над ними нахабне знущання. Стецького засудили на п'ять років позбавлення волі та на три роки поразки у правах, а Сакуна — на три роки позбавлення волі¹.

Наступного року ця сама газета розповідає, що в колгоспі «Перемо-

га» п'ятисотенниця Вівдя Литвин зібрала з гектара по 479 ц цукрових буряків, Олександра Дей — 427, Ївга Лебеда — 368, Проня Бабко — 368, Катерина Скалозуб — 293. Вівдя Литвин одержала 250 карбованців премії, а Степанида Дей — 320. За здобуття високого врожаю цукрових буряків завод преміював голову колгоспу К. Бабича персональною грошовою премією 600 карбованців.

Бригадирів рілльничих бригад, що перевищили план здачі буряків у своїх бригадах, — Овсієнка, І. Дешка, І. Макаренко, Рудька — завод преміював сумою в 400 карбованців, а М. Лесенка — 200.

Колгоспниці-ланкові по буряку Оришка та Сало зобов'язалися разом із членами ланки виростити 1150 ц буряків із гектара, ланкові Мотря Сень, Варка Олешко — 1200, ланкові Ганна Розколий, Ївга Лебеда, Проня Бабко, Вівдя Литвин і Ганна Литвин — по 1000 ц. Ланкова Марія Бабко — по 800, Олена Ющенко та Катерина Кохан — 700. Ланкові Ганна Глушаниця, Марія Дерев'янка, Наталка Байчук, Улита Динник, Палажка Іваницька, Марфа Скалозуб, Пріська Гличенко, Катерина Скалозуб, Лисавета Найдьон — по 500 ц з гектара.

У колгоспі «Боротьба» в 1937 році ланкова Парасковія Цирень боролася за 1200 ц буряків із гектара, Марія Харитонівна Динник — 1000, Марина Передерій — за 500 ц. Ланка Горпини Шуляк боролася за вирощування 50 ц тютюну з гектара.

У колгоспі імені Шевченка серед п'ятисотенниць-ланкових були Дуня Передерій, Уляна Король, Віра Шульга, Меланія Гурич, Наталка Шульга. В колгоспі «Червона Хвиля» стахановками з вирощування махорки були Тетяна Книш, Фекла Рибаківа, які зібрали по 75 центнерів махорки з гектара.

Попри все, в процесі тогочасного суспільного виробництва вирости справжні трудівники-ударники, які мали протягом десятиліть заслужену повагу в Кобижчі. Серед них Парасковія Іванівна Малько, Марина Андріївна Покормяко, Софія Трохимівна Олешко, Тетяна Йосипівна Литвин, Анастасія Григорівна Київська, Олександра Андріївна Бойко, Ганна Йосипівна Гурич, Єлисей Семенович Буглак, Лазар Семенович Буглак, Сава Романович Лях, Наталія Овсіївна Андрусь, Ірина Іванівна Лахно, Устина Пантеліївна Сидоренко, Соломія Білодід, Федора Сліпушко, Варвара Шульга, Наталія Маховка й багато-багато інших.

Радянська пропаганда дуже багато й досить результативно працювала над формуванням у простих людей негативного образу того прошарку українців, який від неї ж отримав загальне негативне й узагальнене слово — куркуль. Саме на нього цькували селянство й пролетаріат і цим прагнули розколоти українське село, знекровити його та поставити на коліна.

¹ Газета «Сталінський шлях», 18 травня 1936 року.

З утворенням у лютому 1932 року областей і районів тема боротьби з куркульством як злочинного класу стала провідною на сторінках обласної та районних газет. Майже протягом десятиліття не знайдеться номера бобровицької районної газети, яка б не закликала розтрошити куркулів. Наведу окремі крикливі й імперативні заголовки публікацій і «шапок» до них. «Розпеченим залізом випекти куркульське сміття з колгоспів», «Реалізацію позики довірили класовому ворогу», «Орудює класовий ворог», «Бондар, Гарбуза, Павлюк і Коломієць стали на відверто куркульський шлях саботажу...», «Кермо трактора довірили класово-ворожому елементу», «Куркульського агента Брусиловця з лав партії виключено», «Куркуль Неділько простягає руку на колгоспний врожай», «Куркульському полигачу Древинському суворої кари», «Провід Новобиківського колгоспу через куркульський саботаж поставив під загрозу загибель 119 гектарів цукробуряка», «Куркулю Конону — найсуворішої кари», «Витурити куркулів з колгоспів», «Зламати куркульський опір сінозаготівлям», «Викоренити куркульську тенденцію, що спрямована на применшення врожайності», «Скерувати більшовицький вогонь по куркульні та її агентурі», «Сильніше вдарити по куркулях, петлюрівцях, перекупниках та спекулянтах, що діють на зрив хлібопоставок», «Куркульських агентів Новика, Коломійця та Метелицю засуджено», «Примусити куркулів здати хліб державі», «Куркуль спрямував свій удар на тік», «Куркульські махінації Лиги викрито», «Куркульські дії бригадира Сала», «Куркуля Фонарьова з колгоспу виключено», «Вибити куркулів з колгоспу «Краще життя», «Розбити куркульський саботаж заготівлі олійних культур», «В дні куркульсько-попівської «пасхи» жодного невиходу на польові роботи», «Великдень — свято контрреволюції», «Об'єктивні причини — це пісня куркульських агентів» тощо...

Не минули ці отруйні стріли й жителів Кобижчі. Вибірково наведу окремі, на мій погляд, найхарактерніші публікації на цю тему. Ще 20 вересня 1931 року бобровицька райгазета розповіла, що в Кобижчі «розгорнутим фронтом маси пішли в наступ на куркуля, що встиг або закопувати свій хліб (на Каштелянівському і Заміському куренях знайдено 120 пудів хліба), або поховати по підкуркульниках (Яришківський курінь). Куркульське майно знайдено в колгоспника Шуляка Олександра, члена спілки залізничників».

«Через те, що сільські ради виступають в ролі куркульських агентів у Кобижчі спромоглися здати в хлібозаготівлю 36 центнерів зерна. Є й такі курені, як Каштелянівський та Сотенний, по яких на це ж число заготовлено аж 48—60 кілограмів зернозбіжжя. Це пояснюється тим, що численний актив, який є в селі, не використовується, окремі члени та

кандидати в члени партії та комсомольці на хлібозаготівлі не працюють, як, приміром, кандидат в члени партії тов. Оряп та член партії Ясківець... Комсомольці хоч і розбиті по бригадах, але на кутках не працюють, а секретар КСМ колективу тов. Пастухов не вживає до них ніяких заходів»¹.

Активну критику на тодішнього голову сільської ради Кострубка газета розпочала з чорного списку сільрад, що «своєю опортуністичною бездіяльністю, покладанням на куркульський самоплив злочинно зривають реалізацію позики 2-ї п'ятирічки серед одноосібників». Другою у списку тут зазначена Кобижча на чолі з О. Кострубком. Райком ЛКСМ та редакція райгазети порядком соціального буксира бригадою з кращих фінударників-комсомольців і рабселькорів сьогодні вирушають до вирішальних сіл району — Кобижчі, Браниці, Ядлівки, Пісок на ліквідацію прориву особливо серед одноосібників².

А вже 26 липня районка під заголовком «Куркульського агента Кострубка з лав партії виключено» розповідає, що в «нашій газеті вже не раз писали, що голова Кобижчанської сільради, член партії О. Кострубко зробився явним куркульським агентом, зривав посівну кампанію та з кварталу в квартал мобілізацію коштів тощо. Останнього часу, зв'язавшись із куркульсько-ворожим елементом села (типу Шияна, колишнього спекулянта) щодня пиячив із ним, зривав підготовку до збирання в колгоспі та по одноосібному сектору, організував навколо себе розкладницький елемент й іншу антирадянську наволоч...»

Бюро райпарткому на засіданні від 26 липня постановило Кострубка як куркульського агента, зрадника партії й радянської влади з партії виключити, а справу за зрив вчасної підготовки до уборки... та сінозаготівель, мобілізації коштів передати до слідчих органів для притягнення до кримінальної відповідальності.

Двадцять четвертого жовтня того самого року газета розповідає, що сількор із Кобижчі написав до газети про куркуля Фонарьова, який у колгоспі «Перемога» завідує млином і має власну просорушку, вовнодерку, використовує найману працю, торгує хлібом, має бакалійну крамницю та пивну. Контрольна комісія запропонувала управі колгоспу негайно звільнити Фонарьова з посади завідувача млина й поставити на зборах питання про виключення його з колгоспу.

Ще гірша кара чекала на жителя села, одноосібника Сергія Мусійовича Солоху. Виїзна сесія нарсуду в Кобижчі визнала, що він справді став на куркульсько-ворожий шлях й уперто не виконував свого обов'язкового

¹ Газета «За суцільну колективізацію, 1932 р., № 17.

² Газета «За суцільну колективізацію, 26 червня 1933 року.

завдання зі здачі м'яса державі. Нарсуд позбавив його волі на три роки й оштрафував на 300 рублів на користь державі¹.

Ненавість до заможних верств сільського населення партія прищепила досить глибоко. Її не змогла витравити навіть Друга світова війна. В березні 1945 року до загальних зборів колгоспу «Нове життя» звернулася Лукерія Неділько. Вона просила прийняти її в члени колгоспу. Голова правління М. Р. Орап виступив проти, бо «ця сім'я була розкуркулена». Загальні збори підтримали думку голови².

Не можна оминати ще одне звірство більшовицької влади. Мова піде про такий пропагандистський виверт, як публічне зречення своїх батьків через пресу. Вперше таку ідеологічну зброю комуністи застосували всередині 1920-х рр., коли на державному рівні розпочалася кампанія дискредитації Української автокефальної православної церкви. Повторили цю акцію з початком 1930-х рр. Представники влади й органів спочатку доводили людей до психозу, після чого вони привселюдно заявляли про розрив із найближчими родичами та про вихід з їхнього двору. Тільки трішки влада змінила тактику: в зреченнях перестали показувати, з якого населеного пункту ця людина.

З огляду на маловідомість і соціальну значущість таких фактів, відтворюю оригінали кількох таких зречень для історії.

У номері за 22 вересня 1931 року зрікаються й виходять із членів двору: Левченко Уляна — свого батька експертника. Глухенький Савка Дем., — своєї матері й виходить із членів двору, Шута Ївга — своєї матері-експертниці. Радченко Дмитро Андрійович — свого батька та виходить із двору. Іван Васильович Семенів — свого батька. Моренчук Мусій Григорович — він виходить з двору свого тестя Малька Пилипа як релігійного службовця та розриває з ним всякі стосунки. Ющенко Тетяна Ром. Зрікається свого вітчима Ілька Проценка та виходить із двору. Плєскач Петро Іванович, З. М. Зазимко, Кошель Олекса Семенович, Макаренко Наталка Марківна, Чаплай Надія Максимівна, Литаш Зінька Андріївна, Миколаєнко Олександра Яківна, Теличко Петро Карпович зрікаються свого батька-експертника Покормяко Миколу Ничипоровича — батька-експертника Дзус Іван Юхимович і Горбач Грицько Андрійович. В іншому номері цієї самої газети є повідомлення від Павла Володимировича Реутського про зречення свого батька попа й перехід на своє трудове життя.

Думаю, читач уже звернув увагу, що в ті часи страшного більшовицького терору в українських селах найбільш революційним і найпопу-

лярнішим серед активістів нової влади став прикметник «червоний». За прикладами можна піти й за межі Кобижчі, але обмежуся кордоном села. Отже, на його тодішній карті з'явилися «Червона хвиля», «Червоний шлях», «Червоний кобижчанець». Навіть артіль товарів ширвжитку стала «Червоним кустарем». А ще ж була й артіль «Красная звезда». Хоча заради справедливості маю сказати, що ще на початку 1930-х років нова влада не повністю витравила репресіями в кобижчанців українського патріотизму, які одне з господарств назвали іменем генія свого народу Тараса Шевченка й пронесла його до повного розвалу колгоспів.

Суть створеного за допомогою тотального терору, штучного голоду, свавілля й омани колгоспної системи красномовно висвітлюють так звані «Зразкові статuti» колективних господарств, переглянуті й ухвалені в лютому 1934 року.

А) Колгосп зобов'язувався «проводити своє колективне господарство згідно з планом, суворо дотримуючись планів сільськогосподарського виробництва, встановленого органами робітничо-селянського уряду, та своїх зобов'язань перед державою;

<...>

В) кожна селянська родина могла залишити невеличку ділянку землі для власного використання (від чверті до половини гектара) та невелику кількість домашньої живності, як правило, одну корову, пару телиць чи бичків, одну свиноматку з виводком, до десяти овець і/або кіз, без обмежень — птиці та кролів, до 20 вуликів;

<...>

Д) колгосп зобов'язувався розглядати крадіжку колгоспного майна та «шкідництво» як «зраду справи колгоспу та пособництва ворогам народу» і передавати «винних у злочинному підриванні засад колгоспної системи» до суду «для накладання покарання за усією суворістю законів робітничо-селянського уряду».

...До речі, фразу «Жити стало краще, жити стало веселіше» приписують Сталіну. Дослідники ж стверджують, що авторство належить його вірному соратнику Анастасу Мікояну. Ніби на якійсь п'ятиці в Кремлі він промовив: «Жити стало легше, жити стало веселіше, а тому й культурно випити можна!» І пили! Людську кров зокрема!

1 Газета «За суцільну колективізацію» 1933 р., № 123.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-7092, оп. 1, с. 9, арк. 46.

«У радянському апараті Сакуну не місце...»

Такий вердикт, що винесений у заголовок цього розділу, оголосила комісія з чистки кадрів секретарю бурякової спілки Фалалею Андрійовичу Сакуну. Рахівнику цієї спілки Есічу, секретарю сільської ради Лесенку та багатьом іншим кобижчанам репресивний орган поставив клеймо «це — не наша людина». Засідання комісії стало наступним кроком більшовицької влади на чорному й кривавому шляху великого терору проти власного народу

Заходить в редакцію.

Плаче:

— Старою стала я...

Напишіть у газеті

Буквами отакеними:

«Вірую в Йосифа Віссаріоновича

Сталіна!

І підпис поставте:

«Парасковія Вікентіївна».

Тільки не помиліться:

Йосифа, а не Йосипа.

Брат переплутав —

Забрали вдосвіта...

Я медсестра,

Лікувала колгоспне село.

В пекло ходила,

Я за Сталіна, за Родіну,

У вогні горіла,

Не згинула — пощастило...

Під Сталінградом вручили

Медаль в нагороду.

Я не сприймаю культу особи осуду.

В серці тримаю,

До смерті вождя не забуду...

Тітко Парасковіє,

Ніколи Вам не вмирать! —

Був би Всевишнім,

Видав би такого ордера.

Пробачте, не вірю я

В сталінську благодать.

Вірую в дядька,

Убитого коло Одера.

Довіки віків і нині, і прісно

Вірю в тітку Парасковію...

Василь НІКІТИН

Історики й дослідники чомусь вважають, що останнім ударом комуно-більшовицької партії по куркулях стала кампанія показових чисток у колгоспах. Її організувала влада після пленуму ВКП(б) 7 січня 1933 року. Саме на цьому пленумі Сталін зробив заяву про те, що партія домоглася того, що куркульство як клас розгромлено, хоч і не добито ще. Трудяще селянство звільнено від куркульської кабали й експлуатації, і під радянську владу підведено міцну економічну базу на селі, базу колективного господарства.

Це — цинічна, брехлива заява першої особи держави про зроблену міцну економічну базу в селі. Її тиран зробив у часи, коли від штучного голоду Україна вже вкривалася штабелями трупів. Ще не один мільйон українських хліборобів і робітників помре протягом чорного, 1933-го року, який тільки розпочався. Але навіть в умовах постійної голодної смерті в Україні не припинявся терор проти «класово-чужих елементів». Розпочався ж він майже відразу після громадянської війни та національно-визвольних змагань українських патріотів проти більшовицької навали. Повторюся, але скажу, що вже тоді влада в різноманітні анкети внесла пункти: де людина була під час лютневого та жовтневого перевороту, в роки боротьби з Денікіним, із гетьманом, Петлюрою, чи служила в царській, Червоній армії тощо. А вже наприкінці 1920-х рр. розпочали чистку партійно-радянського апарату. «Чистили» від керівника до сторожа.

Ще на початку 1920-х років розпочали формувати списки громадян, які не вміщувалися в «прокрустове ложе» радянської влади, і які першими потраплять під репресивні жорна. Так, у другій половині 1923 року було складено список громадян Савенського куреня, що мають понад 600 квадратних сажнів садів і городу більше як 1200 квадратних саж-

нів. З цього документа бачимо, що в померлого Нагорського саду було 800 квадратних сажнів, у Марії Полонської — 700, Петра Олександровича Гомона — 650, Юхима Олександровича Гомона — 650, Нестора Дмитровича Борця — 650, Павла Сергійовича Косовця — 725, Івана Івановича Тимченка — 1800, Степана Митровича Труша — 625, Омеляна Андрійовича Шабельника — 745, Олександра Миколайовича Шпиґа — 615, Ісидора Васильовича Труша — 1100, Олексія Васильовича Труша — 1100, Марії Павлівни Борщевської — 1600, Василя Івановича Бабича — 900, Кузьми Федоровича Борця — 700. У 21 господаря із Савенського куреня було більше як 600 квадратних сажнів саду¹.

Наступна сторінка цієї архівної справи розповідає про вибори до сільської ради Савенського куреня. Там було 1900 виборців, а 48 осіб були позбавлені виборчих прав. Серед тих, хто не мав права вибирати й бути обраним, бачимо людей із попереднього списку. Отже, вже тоді елементарних прав тільки на Савенцях були позбавлені священник Успенської церкви Олександр Степанович Красногорський (44 роки), псаломщик Василь Іванович Колесник (20 років), дочка попа Марія Миколаївна Полонська (60), дочка поміщика Марія Павлівна Дегтярьова (42), дружина офіцера Людмила Павлівна Рождаєва (40), дружина дворянина Мотрона Яківна Радченко (60), регент Григорій Савич Бабич (36). Пахар Олександр Миколайович Шпиґ, якому 65 років і який веде домашнє господарство, був відсторонений від виборів через експлуататорство. Серед позбавлених виборчих прав також значаться Омелян Андрійович Труш (29) — хлібороб, колишній гайдамака; Кузьма Федорович Борець (65) — куркуль, експлуататор; Андрій Іванович Труш (26) — шкірник, бандит; Олексій Іванович Труш (18) — шкірник, куркульський агент; Андрій Іванович Тимченко (20) — хлібороб, петлюрівець; Василь Іванович Бабич (65) — хлібороб, ворог радянської влади; Тимофій Григорович Голенач (47) — хлібороб, чоботар; Омелян Васильович Труш (67) — хлібороб, невідомий; Федір Зленко (48) — жандарм; Мойсей Микитович Рог (35) — стражник; Мина Федорович Кихтенко — батрак, гайдамака; Самуїл Лад. Пластовець (29) — батрак, петлюрівець; Василь Андрійович Шабельник (42) — урядник, куркуль; Трохим Петрович Труш (27) — жандарм, середняк; Сидір Васильович Труш (67) — пасічник, куркуль, невідомий; Олексій Васильович Труш (62) — пасічник, куркуль, невідомий; Прохор Іванович Бабич (26) — хлібороб, експлуататор².

Як відбувалася наступна в Кобижчі чистка кадрів, розповідь «прото-

кол № 10 засідання комісії з перевірки й чистки радянсько-кооперативних і громадських організацій від 26 березня — 5 квітня 1930 року». Тоді головою комісії був Маслій, членами — Ченчик, Компанець. Від селян — Ф. Неділько та від робітників — Г. Герасько. Секретар комісії — Дейнеко.

Спочатку заслухали інформацію т. Маслія про значення чистки райпартапарату й доповідь про роботу Кобижчанського райвиконкому голови РВК Антосіка. За ним висловились: т. Даниленкова — сказала, що з боку президії РВК не було звернуто належної уваги на постачання хлібом бідноти, крім того, сільська рада, до якої президія посилала тих чи інших бідняків, аби остання задовольнила їх хлібом, то звідтіля їх гонили в шию...; тов. Ярмоленкова додала, що були випадки, коли уповноважені, які мають на куренях у справах колективізації, з'являлися на куренях п'яними... Тов. Конон заявив, що не звернуто належної уваги з боку президії РВК на роботу райкомнезаму, тому що на сьогодні вся біднота поза межами колективу. До цього часу роботою КНС керував колишній ромашківець (прізвище, на жаль, не вказано, — *авт.*)... В інвалідній кооперації до цього часу там теж сиділи куркулі й п'яниці та взагалі небажаний нам елемент, чого й призвели до великих збитків, як, наприклад, пожежа парового млина.

Тов. Мамась підтверджує слова Конона. Крім того, додає, що коли проходила весняна хлібозаготівля, то премії одержували тільки ті товариші, які призначались від РВК, актив чи біднота села, який працював по хлібозаготівлі на кутках, жодних премій не одержував і нині чомусь на цих активістів дивляться вороже...

Тоді перейшли власне до чистки й перевірки співробітників радянських, громадських і кооперативних установ села Кобижчі.

Першим у чистилище потрапив голова райвиконкому Яким Зотович Антосік. Він народився 1899 року в місті Жовтень Кременчуцької округи, в сім'ї селянина-батрака, закінчив середню школу. З дев'яти років батрачив по наймах, а тоді працював робітником. В 1914 році був мобілізований на військову службу, де був у чині старшого прожекториста-машиніста. До партії вступив у 1917 році. За підпільну роботу його заарештували й присудили до розстрілу. Замінили висилкою. Брав участь у поваленні царату в 1917 році в Петрограді. Там був до 1918 року. Після цього повернувся додому, де працював. До 1922 року служив у Червоній армії. Після демобілізації був головою РВК, завідувачем райземвідділу та на Ніжинщині головою окрколгоспсекції, на сьогодні — голова Кобижчанського райвиконкому. *Ухвалили: вважати перевіреним.*

Наступним слухали відповідального секретаря РВК Михайла Гельбштейна, 1910 року народження, Народився в Кременчуку, в сім'ї робіт-

1 ВДАЧОН, Ф. Р-5997, оп. 1, с. 1, арк. 457.

2 Там само, арк. 545–546.

ника-кустаря. Закінчив семирічну школу, з 12 років працював у наймах. У 1924 році із сім'єю переїхав до Ніжина, де працював у різних установах до 1930 року. В сучасний момент працює відповідальним секретарем райвиконкому. *Його теж ухвалили вважати перевіреним.*

Наступним перевірявся технічний секретар райвиконкому Федір Іванович Малько, народився 1898 року в Кобижчі, в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив церковноприходську школу, працював в економії у Затишші до 1916 року. Потім — на Дарницькому фанерному заводі. В 1916 році мобілізований на військову службу. Там був до 1918 року. Повернувся додому й працював по сільському господарству, вступив на залізницю й звідти був мобілізований Петлюрою. Там пробув місяць і звідти, з-під Бердичева, добровільно пішов до Червоної армії, де прослужив до 1922 року. Тоді демобілізувався й переїхав до Кобижчі, де й працював по сільському господарству до 1923 року. З цього року працює по різних установах Кобижчі. З 1928 року донині працює технічним секретарем Кобижчанського райвиконкому. *Ухвалили: вважати перевіреним.*

За ним перевірявся діловод РВК Олександр Костянтинович Колесник, 1907 року народження. Про нього більше жодних даних нема. А після нього перевіряється реєстратор виконкому Надія Миколаївна Сидоренко. Вона народилася в 1914 році в Петербурзі в сім'ї службовця. Батько до 1917 року працював завідувачем архіву у 1918 році добровольцем пішов до Червоної армії, де був до 1924 року. Вона до 1924 року жила в Петербурзі, а потім із батьком переїхала до Ніжина, де працювала у відділі праці, а також в окрвійськкоматі до 1929 року. Згодом із чоловіком переїхала до Кобижчі, де й працює реєстратором у РВК.

Друкар РВК Андрій Іванович Кисіль народився в 1899 році в сім'ї селянина-бідняка. З 13 років працював робітником по економіях і цукроварнях. У 1915 році мобілізували в царську армію, прослужив там до 1916-го. Тоді був поранений і відправлений на лікування в Ростов, лікувався до 1917 року. Тоді повернувся додому. Після встановлення радянської влади працює в райвиконкомі друкарем. У часи панування Денікіна брав участь у партизанських загонах на теренах Кобижчі.

Райтехнік Андрій Андрійович Потоцький народився в 1882 році в Кобижчі в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив середню школу, потім навчався в Києві в художній школі, після чого працював по будівництву в Києві до 1904 року. До 1908 року служив, тоді працював вдома. У 1917 році обраний у раду робітничих і селянських депутатів, де перебував до 1917 року. З 1920-го по 1921 рік був у Червоній армії, після чого повернувся додому й працював фінагентом у волвиконкомі, згодом перейшов на посаду техника.

У протоколі записано, що його з роботи зняли, причин чи пояснень — жодних.

Райстатистик Андрій Іванович Шмаль народився в 1895 році в Кобижчі в сім'ї селянина-бідняка. З дитинства наймитував, закінчив сільську школу, а потім сільськогосподарську школу на Полтавщині. Був на військовій службі — механік у військовому повітряному морському флоті. У 1917 році брав участь у поваленні царату в Петрограді. Коли повернувся додому, брав участь в організації партизанського загону. Після наступу Денікіна пішов у Червону армію, де був на відповідальних посадах. Був членом Козелецького повітового ревкому, а також, коли повернувся додому, членом ревкому й працював у різних установах в Кобижчі. Нині райстатистик і член президії РВК. *Ухвалили: вважати за перевіреного.*

Бухгалтер РВК Петро Парфенович Хряпа народився в 1893 році в сім'ї селянина-бідняка, закінчив сільську школу. З 1914-го по 1918 рік служив у старій армії, після чого до 1919 року був удома.

Помічник бухгалтера РВК тов. Григорій Павлович Сімонтовський народився в Іржавці в 1902 році в родині дядка. З п'яти років із батьками переїхав до Кобижчі, закінчив сільську школу. До 1915 року вчився в Чернігівській бурсі, але її не закінчив, після чого переїхав додому, а потім вступив на службу в управління Південно-Західної залізниці в Києві, де працював до приходу німців в Україну. У 1918 році звільнився і жив вдома до 1919 року, після чого добровільно пішов до Червоної армії, де прослужив до 1921 року. Потім повернувся додому й служив у лісництві, а також інших установах до 1924 року. З 1924 року працював у конторі будінспектора конторником, три роки був будінспектором Лосинівського району — до 1928 року. Переїхав додому і нині працює помічником бухгалтера в Кобижчанському райвиконкомі. Має 1,75 десятини землі.

Промовець Циба висловився, що Сімонтовський у 1919 році був у петлюрівській армії, а також запитали, у яких справах він перебував у 1919 році в Севастополі. Відповів, що не пам'ятає. *Ухвалили: визнати перевіреним, але за випадки грубого ставлення до відвідувачів винести йому догану.*

Касир РВК Антоніна Семенівна Млюнко народилася у Пскові в 1884 році в сім'ї селянина-бідняка. Закінчила гімназію. Після смерті батька працювала в різних установах до 1917 року. З 1927 року служила в начальника Північно-поштового управління на посаді листоноші, після чого служила в Архангельську на цій самій посаді. Була в Червоній армії в управлінні 12-ї армії в місті Києві, де й перебувала до 1921 року. Цього року з чоловіком переїхала в Кобижчу і з 1925 року до цього часу працює в райвиконкомі. В 1918 році її чоловіка мобілізували в армію. Нині він інвалід.

Після цього перевіряли завідувача райземвідділу Василя Панасовича Салівона. Дані про нього відсутні, але написано — перевірений. Така сама ситуація і з завідувачем фінподатфілії Григорієм Федоровичем Гакалом.

Діловод райземвідділу Іван Устинович Савченко народився в 1891 році в Кобижчі в сім'ї селянина-торговця. Закінчив сільську школу і в 1913 році мобілізований на службу до 1917 року. Коли повернувся, вступив на службу в управління залізниці, де служив до 1919-го. Повернувся і жив вдома. З 1923-го до 1924 року був безробітним, потім бурлакував на шкірзаводі в Кобижчі, а також працював у різних установах, зокрема діловодом у сільраді. Нині на такій посаді в райземвідділі.

На запитання «чи був під судом?» відповів, що так, але не знає за що. У старій армії був телеграфістом. Нині — секретар товариства «Безвірник» і товариства Осовіахім. *Ухвалили: визнати перевіреним.*

Агроном райземвідділу Олександр Петрович Пічкурченко народився в 1903 році в Іваничі Прилуцької округи в сім'ї селянина-бідняка. Згодом батько став дяком. В 1918 році закінчив вищу початкову школу, а потім — сільськогосподарську агрошколу, де навчався до 1922 року, після чого був вдома. Працював у радгоспі на посаді агронома-практиканта до 1924 року. Цього року звільнився й вступив до Майнівського сільгосптехнікуму, який закінчив у 1927 році, після чого працював у Шрамківській цукроварні на посаді агронома-стажера. Нині працює на посаді агронома-колективізатора при Кобижчанському РЗВ.

У відповіді на запитання пояснив, що батько в 1930 році зрікся сану дяка. Після цього його запитали, чи він зрікся від батька через пресу? Людина чесно відповіла, що не зрікався — за це винесли сувору догану.

Інший агроном райземвідділу Василь Прохорович Лесенко народився в 1902 році в Кобижчі в сім'ї селянина-середняка. У 1920 році закінчив гімназію, потім вступив до Майнівського сільгосптехнікуму. Навчався до 1922 року. З 1925 року працював агрономом-стажером на Уманщині, а потім — у радгоспі. Нині працює агрономом-зоотехніком. До революції його батьки мали 15 десятин землі. *Ухвалили: вважати перевіреним.*

Про землевпорядника Півня, якого також перевіряли, жодних даних немає, але його вважали, що він перевірений.

Секретар райкомнезаму Гнат Кирилович Дейнеко народився 1902 року в Кобижчі в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив сільську школу й до 1920 року бурлакував. З 1920-го по 1921-й служив санітаром при станції Дарниця. Повернувся додому й працював на залізниці ремонтним робітником до 1924 року. Був висунутий на роботу районного секретаря спілки СГЛР Лосинівського району — працював до 1925 року. Потім до 1927

року завідував книгарнею при Кобизькому колбуді. З 1927 року — діловод адмінвідділу і нині — секретар райкомнезаму.

На додаткові запитання відповів, що був у підпіллі зв'язковим у партизанів. У 1926 році перебував під судом за розтрату, коли працював у Козарах страхзбирачем, де два місяці був без утримання й тому 16 рублів витратив на харчування, за що суд присудив умовний строк, а на честь десятих роковин Жовтня був амністований. *Ухвалили: перевірку пройшов.*

Райлісовод Сергій Юркович Стець народився 1901 року в Охрімівцях Конотопського округу. В 1914 році закінчив Городнянську вищу початкову школу, після чого до 1919 року вчився в Сновській гімназії. З 1919-го по 1921 роки навчався в профшколі, потім — в Чернігівській лісовій школі, після чого працював у губернському лісовому управлінні до 1925 року. Рік був безробітним. Нині працює лісником трьох районів. Батьки мають три десятини землі, де я вважаюся за члена двору. *Ухвалили: перевірений.*

Агроном Миліщенко народився в Халявках чернігівської округи в 1903 році. Закінчив землевпорядний технікум у 1925 році, нині працює в Кобижчі. Батьки мали 11 десятин землі. Нині він землевлаштовує колгоспи в Кобижчанському районі. *Ухвалили: перевірений.*

Завідувачка крамниці Д/Д Капер Слава народилася в 1900 році в Кобижчі, закінчила сільську школу, служила в колишнього непмана Лейбовського в мануфактурній крамниці прикажчиком. З 1925 року працювала по різних крамницях і нині завідує крамницею Д/Д. Батьки були торговцями.

На запитання «чому у їхній крамниці погане мило» Слава відповіла, що беруть його у кустаря. *Ухвалили: завідувачку крамниці Д/Д Капер Славу, яка позбавлена виборчих прав, з роботи зняти.*

Наступним перевірку проходив завідувач ошадкаси Петро Примушко. Народився він в 1894 році в селі Володьковій Дівиці Носівського району в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив сільську школу працював у поштово-телеграфному відомстві до 1920 року. З 1920 року був відряджений до Першої кінної армії на польський, а також на врангелівський fronti, де служив за спеціальністю. У 1921 році мобілізувався й приїхав на Ніжинщину, де відразу ж вступив на винокурний завод, на якому працював до його ліквідації. З 1926 року працював за своєю спеціальністю в Конотопі. З 1928-го — контролер ошадкаси в Кобижчі.

Телеграфіст Олександр Іванович Денисенко народився в 1893 році в Кобижчі в сім'ї селянина-бідняка, закінчив сільську школу, до 1914 року бурлакував. Пішов на службу й служив до 1918 року. Повернувся додому й працював по сільському господарству. Того самого року його

арештували німці, коли звільнили, працював на телеграфі до 1922 року в Сновську. Після того працює в Кобижчі, має 2,5 десятини землі.

Затим проходили перевірку листоноші Олексій Циба, Євдоким Вишневський, даних про них нема. Зазначено тільки, що, як і попередніх два товариші, перевірку вони пройшли. Пройшла перевірку й телефоністка Маруся Григорівна Литвякова, яка народилася в 1903 році в Носівці в сім'ї робітника.

Касир райсельбанку Макар Іванович Конон народився в 1899 році в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив сільську школу, до 1915 року працював по наймах. До 1919 року працював на залізниці, після чого мобілізували служити в петлюрівських загонах, звідки втік і перейшов до Червоної армії під Проскуровим, але через хворобу з армії вийшов і служив у загоні по боротьбі з бандитизмом, а потім захворів на тиф і прийшов додому. Має 6 десятин землі.

Після цього звіту виступив Ченчик і сказав, що тов. Конон неухважно ставиться до своєї дружини, були випадки, коли він бив її до напівсмерті. Взагалі активному робітнику з дружиною так поводитися не годиться. Критика не вплинула на результат перевірки, і він залишився на посаді.

Зостався також і рахівник цього самого банку Іван Тимофійович Даниленко, 1901 року народження. Сам місцевий, закінчив сільську школу, навчався в телеграфній школі. У 1919 році вступив переписувачем до волвиконкому, де працював до 1923 року, після чого працював у цьому самому РВК діловодом податкового столу, касиром, техсекретарем РВК, діловодом адмінвідділу, а потім до 1930 року — рахівником. Нині має таку саму посаду в райсельбанку і 44 десятини землі.

Рахівник-статист Іван Данилович Шаповал народився в 1900 році в сім'ї селянина-бідняка, закінчив сільську школу. До 1919 року наймитував. Працював у ободній майстерні. З 1919-го по 1920 роки був у загонах червоних партизанів на території Кобижчі, а потім пішов у Червону армію, де служив до 1922 року. До 1927 року вдома вів сільське господарство. Був головою сільської ради. Нині — рахівник райсельбанку.

Діловод військового столу Павло Миронович Рудько народився в 1900 році в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив сільську школу навчався в Києві в чотирирічній вищій початковій школі до 1920 року. Повернувся додому і став працювати у волвиконкомі, нині теж тут. Має 3 десятини землі.

Павла Мироновича запитали, чи не п'є він горілку. Відповів, що інколи випиває. А чи не було кількадечних прогулів? Відповів, що такого не пам'ятає.

Член правління споживчого товариства Олексій Михайлович Назаренко народився в Кобижчі в 1900 році в сім'ї селянина-середняка, за-

кінчив сільську школу, а потім — школу телеграфістів. Коли розпочав наступати на Україну Денікін, приїхав додому і жив дома до його ліквідації. З 1919-го по 1920-й служив у міліції, потім був у Червоній армії. Після повернення у 1923 році працював у різних установах. Має 4,5 десятини землі.

Крамник Ісак Абрамович Тотодов, 1897 року народження, з Глухова, закінчив міську школу. Пішов працювати у 12 років прикажчиком по мануфактурних лавках, де працював до 1916 року. Тоді його мобілізували в царську армію, де служив до 1917 року. З 1917-го по 1920 рік вдома, а потім мобілізований у Червону армію. Служив там до 1923 року. Наступного року переїхав до Кобижчі, і з 1925 року працює в споживчому товаристві. Батько був службовцем, мати торгувала, але тепер торгівлю припинила. *Ухвалили: питання про крамника Ісака Абрамовича Тотодова до виявлення матеріалів слідчими органами про спекуляцію цукру в Києві залишити відкритим.*

Начальник міліції Петро Данилович Нагорний — даних про нього ніяких у протоколі нема, запитань не було. *Ухвалили: вважати перевіреним.*

Доглядач міліції Степан Тарасович Тимошенко народився в 1893 році у Заворичах Бобровицького району в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив сільську школу, батракував до 15 років. Після цього переїхав до Києва, де працював у трамвайному парку. У 1914 році мобілізували до армії й служив до 1917 року. До 1918 року працював в Умані в госпіталі, після чого там же служив у комбіді, з 1920-го по 1922 роки працював на м'ясній фабриці в Умані. З того часу й дотепер служить у міліції. *Ухвалили: вважати перевіреним.*

Проміліціонер Володимир Мироненко народився в 1906 році в Кобижчі в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив сільську школу, батракував. З 1924-го по 1928-й працював на залізниці. У 1929 році обраний членом сільради, працював судовим виконавцем, нині — в міліції.

Проміліціонер Федір Піддубний народився в родині селянина-бідняка в 1903 році, закінчив сільську школу. Потім пас худобу і працював у сільському господарстві. З 1922-го по 1927 рік служив у Червоній армії. З 1930 року — у міліції.

Діловод міліції Михайло Андрійович Солоха народився в Кобижчі в 1906 році в сім'ї селянина-бідняка, закінчив сільську школу. Батько працював весь час на залізниці. Після школи сезонно працював і Михайло. З 1928 року — діловод у міліції. Має землі 4 десятини.

Діловод райадмінвідділу Андрій Матвійович Чекан. Народився в Кобижчі в 1893 році в бідній селянській сім'ї, закінчив сільську школу, працював писарем у волості до 1914 року. На військовій службі перебував

до 1918-го. У 1920 році був членом волвиконкому, потім працював у волземвідділі. З 1929-го працює діловодом у райадмінвідділі. Батько має 7 десятин землі. Він живе окремо й має 5,5 десятин.

Голова скотарського товариства Олексій Трохимович Талашко народився в 1904 році в Кобижчі в сім'ї селянина-бідняка. Закінчив сільську школу, до 1919 року батракував. До 1924 року працював у крупорушці, а потім — у радгоспі Платонівка. У 1926 році пішов служити до армії. У 1929 році повернувся й працює в скотарському товаристві. В армії був командиром роя.

Після голови перевірку проходив рахівник цього товариства В. І. Чепіга, але даних про нього в протоколі нема.

Заготівник шкіри цього товариства Охрім Косовець мав таку саму біографію — весь час вів сільське господарство, має 4,75 десятини землі.

Голова правління райсільбанку Д. С. Лук'яненко перевірений без обговорення, даних про нього теж нема.

Старший рахівник цього банку Іван Федорович Маценко народився в 1884 році в селі Веприк в сім'ї робітника. Закінчив сільську школу, працював у колишнього діда Кочубея в конторі писарчуком до 1913 року. Після цього працює на Полтавщині в економії. У 1914 році призвали на військову службу. Працював у лазареті санітаром. З 1917-го по 1918-й — на фронті. З 1918 року працює у Вороньківській продовольчій управі діловодом-рахівником, а потім у Веприцькому споживчому товаристві. З 1922-го по 1924 рік на Бобровицькій базі працює старшим рахівником, до 1928 року працював у Кобижчі в різних установах. Тепер у банку. Має землі 1,5 десятини. *Ухвалили: вважати перевіреним, а за випадки пияцтва та неявку на роботу без поважних причин винести сувору догану з попередженням.*

Рахівник Савка Якович Лесенко народився в Кобижчі в 1901 році в сім'ї бідного селянина, закінчив сільську школу. До 1917 року працював у крупорушці, потім рахівником у споживчому товаристві. В 1920 році мобілізований до Червоної армії, де служив до 1923-го. З 1928-го — рахівник, має 2 десятини землі.

Далі в протоколі записано, що реєстратор райсільбанку т. Григорович перевірений, але даних про нього ніяких.

Агент міліції Микола Олексійович Деркач народився в 1904 році на Кубані. Батько був землеміром. Закінчив гімназію. З 15 років добровільно пішов на фронт, де був до 1922 року. Після того навчався в Москві, служив у ГПУ міста Вятки. Був військовим інструктором. В 1925 році з військового обліку знятий і вступив на службу в міліцію. Працював у багатьох районах і округах. Тепер у Кобижчі.

Завідувач поштової філії Степан Федорович Мороз народився в 1887 році в Ніжині в сім'ї ремісника. Закінчив міську школу, працював на пошті в Ніжині.

З 1906-го по 1908 рік — на Київщині, потім знову на Ніжинщині. З 1923 року і дотепер — у Кобижчі.

Завідувач УЧХ Новиков народився в Степових Хуторах в сім'ї селянина-бідняка. З 12 років працює в Києві кухарем, після чого до 1921 року був у Червоній армії. До 1930 року безперервно працював на залізниці, а нині завідувач їдальні УЧХ.

Завідувач крамниці Центроспирту Яким Петрович Ярошенко народився в 1878 році в сім'ї селянина-бідняка в селі Гурбинці на Полтавщині (нині — Срібнянського району, Чернігівської обл., — *авт.*), закінчив сільську школу, батракував до 1889 року. Пішов на військову службу до 1906 року. Був на Японському фронті. З 1906-го по 1914 роки працює по винних лавках. У 1914 році мобілізований до царської армії — служив до 1917 року. Коли повернувся додому, був головою сільради. У 1918 році переїхав до Чернігова, працював у різних установах до 1926 року. Відтоді й донині в Кобижчі завідує крамницею Центроспирту.

Проміліціонер Трохим Федорович Кихтенко. Даних про нього ніяких. *Ухвалили: перевірений.*

Молодший кінний міліціонер райміліції Іван Володимирович Лазарев. Народився в 1899 році в Петербурзі в сім'ї робітника. Закінчив міську школу. В 1917 році пішов добровольцем на фронт у Червону армію і був там до 1919 року. До 1920 року — в партизанських загонах. До 1923 року працює в міліції. Сидів у Бупрі за вбивство бандита. Тепер знову служить у міліції.

Міліціонер Максим Яковенко народився в 1900 році в сім'ї селянина-батрака. Закінчив сільську школу, батракував по економіях. З 1916-го до 1920-го працює на залізниці, до 1928 року — у кузні. З 1928 року в міліції.

Міліціонер Пилип Павлович Зозуля народився в 1902 році в селі Сиволожі Комарівського району. З 1917-го по 1920-й працює на залізниці, потім служить у Червоній армії. З 1925 року — в міліції.

Міліціонер Андрій Олексійович Буглак народився в 1897 році в Кобижчі в сім'ї селянина-середняка. Закінчив сільську школу. З 1913-го по 1919 рік працював на залізниці. До 1922 року — в Червоній армії. Після повернення вів сільське господарство. З 1927 року — в міліції. Має 5 десятин землі.

Доглядчий Щербинський — перевірений, про нього в протоколі жодного слова.

Нарсуддя Володимир Краснощок народився в 1905 році в сім'ї столяра в Ніжині. Закінчив вищу початкову школу. З 1919-го по 1921 рік працював із батьком по столярству, потім рік працює на млині та до 1927 року — на тютюновій фабриці. Два роки служив в Червоній армії, а після служби — на судовій роботі.

Секретар суду Микола Акимович Фещун народився в 1898 році в Кобижчі в бідній сім'ї. Закінчив сільську школу. До 1919 року працює на залізниці. До 1925 року — діловодом райвиконкому, тоді ж на такій посаді в суді. Нині — секретар суду. Має 4 десятини землі. За випадки пияцтва (п'яний заснув у сільбуді) винесена догана.

Діловод нарсуду О. Боярко, про нього нічого не сказано, крім того, що перевірку пройшов.

Рахівник «Червоного кустаря» Давидович. Народився в 1888 році в сім'ї селянина-бідняка в Острі. Закінчив сільську школу в 1907 році. Після цього працює в кредитовому товаристві. До 1913 року — в Остерському банку рахівником. Після цього був у військовій школі, а потім до 1916-го на фронті. З 1916-го до 1918 року був в Українському полку в Чернігові. Повернувся додому, працював у казначействі, військкоматі, а також по різних установах й організаціях до 1926 року. Тоді — в Ніжинському окрфінвідділі, а тепер — в Кобижчі.

На додаткові запитання відповів, що в царській армії мав чин поручника. Ухвалили: питання про рахівника кустпрому Давидовича до з'ясування справи відповідними організаціями залишити відкритим.

Комісія вирішила визнати перевіреними голову бурякоспілки М. О. Пустовита, члена правління бурякового товариства Романа Митровича Басанька, рахівника бурякового товариства Пилипа Михайловича Сташейка.

А ось до завідувача зсипного склепу цього товариства Степана Денисовича Шелеста було запитання: чому він не усуспільнив своєї коняки? Відповів, що цьому суперечить дружина. Під час перевірки впливли й цікаві факти з його біографії. Зокрема, в царській армії він закінчив школу прапорщиків, у Петлюри служив командиром роти. У 1918 році був мобілізований гетьманом Скоропадським у Чернігів і та частина, у якій він служив, зробила там проти нього повстання. Наприкінці 1918 року звідти втік і повернувся в рідну Кобижчу й вступив до партизанського загону. Був військкерівником, військкомом Кобижчанської волості, завідувачем ЗАГСом. Нині завідує склепом.

Голова райбурякоспілки Михайло Супрун народився в Носівці в сім'ї селянина-бідняка, закінчив школу, кравцював біля матері до 1911 року. Того року пішов працювати на Носівську цукроварню, а потім мобілі-

зували в царську армію. Там був до 1917 року. Повернувся додому знову на цукроварню. Під час денікінської влади переховувався в Києві. Тоді знову до 1929 року, на цукроварні. Тепер на кооперативній роботі.

Далі перевірку проходили агроном бурякоспілки І. С. Потоцький, крамник книгарні споживчого товариства Черноштан, агроном райбурякоспілки Іван Оврамович Козел. Іван Оврамович до Кобижчі в 1925 році закінчив Майнівський сільгосптехнікум, працював у буряковому відділі в Ніжині, згодом — у Бобрику.

Агроном районної бурякової спілки Березенко, який проходив чистку після них, народився у Вороньках у 1883 році в сім'ї селянина-бідняка. Після сільської школи вчився в Майнівському технікумі, після якого працював по наймах у сільському господарстві, а також у різних конторах. З 1915-го по 1918 рік служив у Козарському лісництві, тоді вдома — по сільському господарству. Був обраний до волосного комітету. Знову переїхав у Козари в лісництво. З 1924-го до 1927 року був головою Вороньківської сільради, а також членом правління кредитового товариства. З 1927-го по 1929 рік працював рахівником цього товариства, нині — агрономом бурякового товариства.

Крамник споживчого товариства Петро Павлович Даниленко, який проходив чистку наступним, був 1904 року народження, з родини селянина-бідняка, до 1918 року вчився в школі, працював шорником. У 1926 році призвали в Червону армію, з 1928 року працює крамником споживчого товариства.

Помічник рахівника споживчого товариства Семен Левин народився в 1913 році в сім'ї крамаря, закінчив сільську школу, потім — семирічку, працював по різних установах: сільській раді, кредитовому товаристві.

Завідувач лісного склепу споживчого товариства Сергій Степанович Шелест народився в 1905 році в сім'ї селянина-бідняка. До 1917 року вчився в школі, до 1923 року — в семирічці. Був вдома, працював по установах. З 1927 року по 1929-й служив у армії, після звільнення завідує склепом.

Страхінспектор Іван Григорович Цокота мав подібну біографію і пройшов чистку теж успішно. Того дня чистку проходили діловод райстрахінспектури Іван Глушаниця, касир споживчого товариства Маруся Травник, касир залізничної крамниці Параска Вітер, крамник залізної крамниці Тихон Брилевич, учень споживчого товариства Андрій Замах, крамник Савенської крамниці Павло Минович Кихтенко, вагар сільськогосподарського продуктового споживтовариства Іван Максимович Чередник, скарбник споживчого товариства Пантелій Андрусь, крамники споживчого товариства Іван Нипор і Трохим Павлович Розколій.

Після них чистку проходив завідувач лісних розробок споживчого то-

вариства Наум Данилович Орап. Він народився в 1896 році в сім'ї селянина-бідняка, закінчив сільську школу. До 1915 року батракував, до 1917 року перебував на військовій службі, з якої втік і повернувся додому, пішов працювати на залізницю. У 1918 році вступив до партизанського загону, який діяв тоді на території Кобижчанського району. Після розгрому Денікіна пішов служити у міліцію. У 1921 році звільнився й пішов працювати на громадських роботах до 1929 року. Нині в кооперації. Був під судом, коли не виконав наказ на посаді голови сільради. До Наума Даниловича були додаткові запитання «чи правда, що він випиває горілку» відповів, що інколи це буває, але зауважень до служби не має. На запитання «чи правда, що він вивіз ліс на будинок без ніякого дозволу» відповів, що неправда, а дерево він одержав як погорілець за дозволом сільської ради. Зазначили також, що Орап був дуже активним під час колективізації. *Ухвалили: вважати його перевіреним.*

Наступними проходили чистку друкар райбурякоспілки Олендра Савченкова та помічник рахівника цієї спілки Інна Павлівна Космінська. Батько Інни родом зі Шняківки, був батюшкою, у 1929 році відрікся від сану. Попри це, член комісії тов. Циба зауважив, що, на його думку, тов. Космінська як дочка попа могла зловживати, коли працювала в садо-городницькому товаристві. Але на це зауваження ніхто не відреагував.

Не було зауважень і до конторника лісових операцій Сергія Петровича Хачка. А ось старшого рахівника споживчого товариства Данила Миколайовича Шостку комісія звільнила з роботи за першою категорією. Народився він у Кобижчі в заможній сім'ї — батько мав 20 десятин землі, і він сам нині має 3,5 десятини. Батьки мали два будинки, але до Кобижчі переїхали з Полтави, бо там «не можна вже було існувати». Першим в обговоренні кандидатури Шостки висловився тов. Ченчик. Він сказав, що коли збудувалася Шрамківська цукроварня, він там працював, а Шостка там був головним бухгалтером. За ініціативи Шостки були передані урядникам окремі робітники цукроварні за їх революційну роботу. Крім того, було багато випадків розстрілу робітників заводу, про що Шостка теж знає, а коли його тут про це запитали, то відповів, що нічого не пам'ятає.

Після Ченчика виступила тов. Даниленкова, яка категорично заявила, що, на її думку, таких робітників, як Шостка не повинно бути в радянських установах. Ухвалили: рахівника споживчого товариства тов. Д. М. Шостку, який перебував у Шрамківській цукроварні на посаді головного бухгалтера в часи панування гетьмана, Петлюри, Денікіна та грубо поводився з робітниками, видавав бандитам активних робітників, що стверджується матеріалами та виступами деяких товаришів, з роботи зняти за першою категорією.

До столу комісії для чистки затим підходили завідувач пивної київського харчотресту Федір Миронович Рудько, завідувачка ще однієї пивної (невідомо якого підпорядкування) Настя Мойсеєнко, заготувач худоби споживчого товариства Дем'ян Хомич Шиян. Про нього відомо, що він із бідної сім'ї, закінчив сільську школу, після якої до 1916 року працював у Кобижчі на заводі мінеральних вод. До 1918 року працював на залізниці, а потім до 1929 року — візником.

Немало претензій було в «чистильників» до секретаря райбурякоспілки Фалалея Андрійовича Сакуна, батьки якого мали в Кобижчі до революції 20 десятин землі. У 1918 році його батька вбили червоні партизани. Фалалей Андрійович теж був куркулем і «в сучасний мент теж є таким і в радянському апараті йому не місце. Сакун — заможний селянин, не виконує план хлібозаготівель та інших податків, які були на нього накладені...»

Через сито чистки проходять молодший кінний міліціонер Кобижчанської райміліції Яким Мінченя, міліціонер Сергій Іванович Мисан, статист райсельбанку Михайло Шведов, голова СТВ Іван Івашко, лісник П. Коморний, рахівник лісництва Федір Іванович Савченко, уповноважений лісами Пилип Динник, інструктор райбурякоспілки т. Жижун, заготовач худоби цієї спілки Воль Аронов, член правління бурякового товариства Василь Кащенко, лісник споживчого товариства Володимир Малько. З'ясували, що Малько у 1926 році був під слідством за бандитизм, але його виправдали.

Найпершим до рахівника районної бурякової спілки Есіча прозвучало запитання «чи знає він бандита Ангела». Він чесно відповів, що знає, але стосунків із ним не мав ніяких. Однак і цього було достатньо, аби його звільнили з роботи. Але ще до винесення такого вердикту тов. Циба доповів, що Есіч добровільно служив у гетьмана й ніякої участі в партизанських загонах не брав і радянською владою він не цікавиться. Тов. Конон до цього додав, що, на його погляд, «правління бурякової спілки неухважно ставиться до приймання на роботу тих чи інших працівників. Приклад цьому — Есіч. По-моєму, а це також впливає із висловлюваних тут думок деяких товаришів, товариш Есіч — людина не наша». *Ухвалили: рахівника бурякової спілки тов. Есіча за систематичне п'янство, недисциплінованість (а про це в протоколі чистки жодного слова, — авт.), агітацію проти колективізації, несвоєчасну здачу підзвітів із роботи зняти за другою категорією.*

Немало претензій висловили й до члена правління райбурякоспілки Прокопа Шабельника. Народився він у 1898 році в Кобижчі в сім'ї селянина-середняка. Після школи служив на пошті в Києві. До 1918 року

служив в армії. Коли повернувся додому, до 1919 року вів сільське господарство. Потім забрали в Червону армію. З 1920-го по 1922 рік був секретарем суду, а згодом і його головою. З 1923 року знову вдома веде сільське господарство. Працює секретарем суду. З 1930-го року працює у буряковій спілці.

Далі з'ясувалося, що Прокіп служив у гетьманській варті, але це було через його несвідомість. Прозвучало також запитання «чи не звинувачували його за зв'язок з куркулями?» Відповів: «Так, це було». На захист Шабельника став тов. Кихтенко. Він зауважив, що той справді служив у гетьманській варті, але це було через його несвідомість. Однак йому заперечив тов. Циба, який сказав, що, на його погляд, Шабельник свідомо пішов служити до гетьмана, бо коли повернувся додому, то не брав участі в партизанських загонах, і Кихтенко його неправильно захищає. Крім того, його брат служив у Петлюри, і Шабельник про це знає... *Комісія ухвалила: члена правління райбурякоспілки тов. Шабельника вважати перевіреним, а за випадки пияцтва в куркуля Шияна в 1928 році... Винести сувору догану.*

Після цього в чистилище потрапляють представники сільської ради. Перший у списку — голова Митро Семенович Ясківець. Він 1904 року народження, народився в Кобижчі в сім'ї селянина-бідняка, закінчив сільську школу. Весь час живе вдома, працював по сільському господарству, а також на залізниці. У 1926 році пішов до Червоної армії. Служив два роки. Коли повернувся додому, працював по різних компаніях, був також членом правління скотарського товариства, нині — голова сільради й член колективу.

Найперше, що запитали в Ясківця «чи п'є він горілку?» Відповів, що не п'є. До стінгазети він потрапив за неувагу до легкої кінноти. Коли відповідав на запитання, чи не грубо ставиться він до відвідувачів, пояснив: якщо це й було, то має несистемний характер. Наступне запитання: «на яких умовах сільрада працює з куркулями?» відповів, що таких осіб не мається. Але на наступне запитання «чи мається заборгованість за куркульськими господарствами» відповів, що така становить майже 2000 карбованців. «Чи правда, що ви виганяли куркулів голими, коли забирали їхнє майно?» — відповів, що таких випадків не було й примусово людей до колективів не зтягував. На запитання «чому не виконані описи по хлібозаготівлі в куркулів?» відповідь прозвучала така: «Деякі господарства продані, а деякі ще залишилися». «Чи були випадки, коли спродували спідниці тих, хто нерегульово ходить на заняття в лікнеп?» — «Такого не було», — відповідав голова.

У виступах лунали звинувачення на адресу голови сільради, що він не

звертав уваги на те, що в сільраді працює куркуль, як приклад, Книш, а коли прислали туди членом комсомольця, то його не прийняли. *Комісія ухвалила: вважати голову сільради Ясківця перевіреним, а за невжиття своєчасних заходів зі стягнення заборгованості з куркульських господарств оголосити йому догану.*

Секретар сільської ради Андрій Митрофанович Лесенко народився в 1895 році в Кобижчі в сім'ї селянина-середняка. Після школи працював писарем у волості, а потім — секретарем у мировому суді. У 1915 році мобілізований до царської армії, там служив до 1918 року. Коли повернувся додому, знову став працювати секретарем у мирового судді. В часи денікінщини був у партизанському загоні, а потім діловодом у військовому комісаріаті до 1922 року. Працював вагарем парового млина, потім вступив секретарем райсудземкомісії. З 1928 року — секретар сільради.

Найпершим запитанням було «з ким п'єте горілку?» Відповів, що сам. «Чому не потрапили до експертного оподаткування ваш зять Шпиг та Пластовець?» — цікавило членів комісії. Відповів, що ці люди є середняками.

Слово взяла відома нам із попередніх сторінок протоколу чистки Даниленкова. Вона звинуватила Лесенка в тому, що він продавав колишніх партизанів поміщику Неверовському, і взагалі це людина, яка захищає куркулів, є випадки невірної розподілу дворів куркулів, він також давав довідки куркулям про вступ до кооперації на бідняцький фонд. Врешті вона робить категоричний висновок, що таких людей, як Лесенко, треба гнати з радянського апарату.

На його захист стали т. Ройко, який сказав, що Лесенко до відвідувачів ставиться добре й негативного за ним не було. Хоч справді був випадок, коли тов. Даниленкова називала Лесенка контрреволюціонером. Тов. Шелест теж сказав, що після ліквідації денікінщини до цього часу в роботі Лесенка нічого поганого не було. Лити ж бруд через особисте ставлення на тов. Лесенка не треба. Він відповідає своєму призначенню.

Цьому заперечив тов. Ченчик. Він сказав, що коли Лесенко був суддею, то бив бідняків за те, що останні судилися з куркулями. Підбив ризику в дебатах тов. Мойсеев. Він категорично сказав, що Лесенко — людина не наша. *Комісія ухвалила: відповідального секретаря сільради тов. Лесенка Андрія Митрофановича за пияцтво з куркулями, що стверджено наступними матеріалами та виступами, за невжиття відповідних заходів як старого члена сільради до стягнення заборгованості з куркульських господарств і торговців, грубе поводження з біднотою з роботи зняти по другій категорії та заборонити обіймати відповідальні посади протягом року.*

Того самого разу заступнику голови сільради Іллі Дерев'янку за випадки тяганини та пияцтва винесли догану. Ухвалили вважати перевіреними діловода сільради Степана Охрімовича Косовця, рахівника сільради Михайла Васильовича Ничика, який до 1926 року був секретарем сільради, та контроль-асистента райбурякоспілки Христю Василівну Хвостенко. А ось лісника Макара Сирицю запитали, чи не переслідувала його банда Бута? На це він відповів, що в той час його тут не було. Дуже прикро, що в протоколі не вказано роки діяльності цієї банди в Кобижчі, про яку в архівах немає жодних документів.

Чистку проходили також завідувач крупорушки СТВ Грицько Савчук і завідувач парового млина Микола Зленко. До них зауважень у протоколі не зафіксовано. А ось технічного працівника бурякового товариства Івана Васильовича Григоровича за приховування про його перебування в Петлюри, з яким їздив у Київ на паровозі і з яким його бачили у Бердичеві, з роботи зняли по другій категорії.

Завершує протокол чистки колишній діловод райстрахінспектури т. Модестов. Народився він в 1879 році в Москві. Закінчив гімназію й університет. Після цього служив у Польщі до 1908 року. Після — до 1915 року служив в акцизному управлінні, а також судовим слідчим. З 1916-го по 1918-й працював у Катеринославі в округовому суді на посаді слідчого й потім працював там же в губуправі. Потім переїхав до Ніжинщини й служив у продкомі. З 1 жовтня 1929 року працював у Держстраху, звідти звільнили його як колишнього дворянина.

Щодо Модестова ухвалили: постанову, підготовлену комісією з чистки радянського апарату окрдержстраху, підтвердити, матеріали з виступів про його грубе ставлення до відвідувачів і співробітників додати до матеріалів комісії та з роботи зняти за другою категорією.

Протокол завершується висновками та пропозиціями. У них ідеться, що комісія з перевірки та чистки радянського апарату по Кобижчанському району констатує, що районний виконавчий комітет із затвердженнями на ньому заходами в основному справився, але керівна верхівка (кол. голова РВК т. Погорецький, чл. президії Шутий) за пияцтвом не змогли своєчасно доводити до президії РВК про всі недоліки в роботі. Як наслідок, невиконання й перекручення класової лінії в таких заходах: весняна хлібозаготівля — по плану 142 950 пудів, виконано — 102 600. З описаних 178 господарств повністю продано 33, частково — 87. Розпроданого майна на 27 345 руб. 14 коп. За 6150.

Скільки з цієї суми надійшло до гінкому — дізнатися неможливо: кол. бухгалтер Бабка бухгалтерію запустила.

...Загалом по району виявилось, що на час чистки апарату сільрад,

з боку яких не вживалися заходи до повного стягнення з хлібозаготівлі, як наслідок чого мається за куркульськими та експертними господарствами по селах району, а саме — Кобижчанська сільрада — 2274 пуди, Веприцька сільрада — 800 та Горбачівська — 900.

Зазначили про неприпустиме явище з боку деяких сільрад як продаж майна середняцьких господарств за несвоєчасне виконання самооподаткування за невеликі суми, в той час як до куркульських й експертних господарств не вживали жодних заходів. У Кобижчанській сільраді були фіктивні розподіли дворів.

...Відмітити слабке надходження грошей по третій позиції індустріалізації по сільських радах, особливо з куркульсько-експертних господарств (Катеринівка, Козари, Вороньки та Кобижча) — по плану 109 200 руб., надійшло всього 54 %¹.

Досить задовгий протокол чистки радянських органів я навів майже повністю, аби показати не лише жорстокість каральних ексекцій нової влади тільки за те, що в когось брат служив у Петлюри, чи він був знайомий з отаманом Ангелом. Наведений протокол дає можливість побачити майже всю «обойму» номенклатурних кадрів тогочасного райцентру, яким на той час була Кобижча, її соціальний і економічний стан, освіту, щаблі службової кар'єри, риси характеру тощо. Врешті, це дозволяє багатьом нинішнім жителям і вихідцям із села побачити в цьому архівному документі майже сторічної давності своїх предків і таким чином знати про своє родове коріння.

Уважаю, такою самою цінністю є й протоколи «чистки» партійних кадрів села від 1934 року. Крім того, ці документи дозволяють побачити жалюгідний стан кобижчанських колгоспів після голодоморного 1933-го року.

В колгоспі «Боротьба» чистка відбулася 6 вересня, були присутніми 6 комуністів, 6 комсомольців і 74 безпартійних.

Першим «чистили» члена партії Ф. М. Бреуса. Народився він у 1899 році в Бобровиці, в сім'ї селянина-бідняка. З 13 років пішов працювати в найми. Спершу працював у поміщика, а потім на цукрозаводі, де був до 1919 року. До 1921 року служив у Червоній армії. Після демобілізації до 1933 року працював на заводі цеховим майстром, головою завкому. Був висунутий на роботу в колгосп, де й працює головою правління.

Тов. Бреусу довелося відповідати на різні запитання. Наприклад, чому він дезертував із Червоної армії, а коли вступав у партію, про це змовчав; де був за Денікіна; скільки куркулів і «чуждих елементів» є в колгоспі; що

1 ДАЧО, Ф. П-361, оп. 1, с.81, арк. 1-42.

він робив і думає робити з колгоспниками, які не хочуть працювати в артілі (штрафувати, окремих виганяти, а думаємо ще треба виключати). На запитання «скільки є активу в колгоспі» відповів, що активу як такого немає.

Першим виступив безпартійний Бардак. Він сказав, що в колгоспі є та біда, що людей в артілі багато, а працювати виходить зовсім мало.

Після нього говорив член партії Галіулін, який знає Бреуса з 1929 року. Як за людиною компромату за ним нема, але політично він неграмотний і не хоче працювати над собою. Як присланий у колгосп для його зміцнення з поставленим завданням не справився і колгосп перебуває у про-риві, є тут і куркулі. Культурно-масова робота й робота з комсомолом не проводиться, і його в колгоспі не видно.

Другим чистку проходив член партії з 1929 року Р. Ф. Бобер. Народився він у 1892 році в сім'ї селянина в Польщі. З 12 років батрачив. У 1910 році поїхав у Німеччину, де працював два роки. Тоді прибув у Росію. З 1912-го по 1918 рік був в армії. Потрапив у полон в Німеччину, був там до 1919-го. Коли повернувся додому, вступив у Червону армію. З 1921-го до 1922-го служив міліціонером. З 1922-го по 1931-й теслярував на заводі, два роки був головою завкому. У 1933 році висунутий на роботу в колгосп. Працював парторгом у Горбачах, а два місяці тому «*переброшен*» в колгосп «Боротьба», де і працює парторгом.

На запитання відповів, що в Польщі й тепер живуть брат і сестра. Листувався з ними два роки тому, тепер — ні. Брат живе в Німеччині, листувався з ним до цього року. Брат має в Польщі 10 десятин землі, землеробствує. Він сам потрапив на роботу в Німеччину, бо мав паспорт для виїзду.

Після такого звіту першим висловився безпартійний Ширик. Він сказав, що Бобер — людина в колгоспі нова, і про нього ніхто нічого не знає. Можливо, він і чужий елемент, але в нас працює добре. Член партії Лузановський сказав, що Бобера знає місяців із п'ять, коли працював у Горбачах головою колгоспу, справлявся з роботою добре. Як перевіреного працівника його послали в цей колгосп для його зміцнення, але тут він не зжився з головою колгоспу, і в них нема злагодженості в роботі. Недостатньо твердо веде боротьбу з «чуждим» елементом у колгоспі, якого тут багато і вони шкодять, тому треба негайно вигнати цих людей і створити свій актив.

У постанові первинної комісії з чистки записано, що парторга Бобера вважати перевіреним.

Щодо Ф. М. Бреуса, то в постанові йдеться, що він член партії з 1931 року. Працює головою колгоспу, має нижчу освіту, із селян, в опозиції не був, у фракційній роботі участі не брав. Комісія з чистки також вста-

новила, що М. Ф. Бреус політично неграмотний і не знає що таке «комуністична партія», які обов'язки комуніста, коли партія стала називатися комуністичною, кого переводять у кандидати й спочутливі, не знає, про що говорив тов. Сталін на XVI партійному з'їзді... *Комісія з чистки постановила: тов. Бреуса, який не знає елементарних політичних знань, необхідних для члена партії, перевести з членів партії в кандидати...*¹

Наступного дня чистку проводили в парторганізації колгоспу «Пербудова». На зборах були присутніми 51 особа.

Першим чистку проходив секретар парторганізації колгоспу тов. Коноваленко. Він доповів, що колгосп об'єднує 32 господарства, працездатних у колгоспі — 81, коней — 17, є кролеферма, ріллі — 176 га. Збиральну кампанію в основному завершили, тепер завершується скиртування. Збирання проходило незадовільно. Збір колосків організували погано, через відсутність робочої сили затягнули обмолот. Трудова дисципліна в колгоспі слаба, 10 осіб взагалі не мають трудовнів, 8 — до 15 трудовнів. Колгосп відчуває сильний брак тяглової сили. Колгоспні корови до робіт у ярмі не привчені, змагання нема, стінгазети не випускають.

Запитання до парторга були в основному господарського характеру: «чому не пропололи просо?», «чому погано обробляється земля?», «чому засмічений хліб?», «чому не заскиртована пшениця?», «скільки пропало кролів?»

Першим у дебатах виступив тов. Лужицький. Він сказав, що в колгоспі загрозливе становище з робочою силою, молотити немає кому, багато колгоспників на роботу не ходить... Тов. Вітницький (К. С. М) сказав, що правління колгоспу не вживає заходів до ледарів і симулянтів. Третій промовець — тов. Бойчун — теж говорив про погану роботу комбайнів, часті їх поломки й зупинки. Як записано в протоколі зборів, «після цього розпочалася чистка парторга Коноваленка». Народився він у 1906 році, батьки були бідняками. У 1907 році батько служив у Самарській губернії двірником. Парторг розпочав працювати з 11 років. Під час громадянської війни переїхав у Чернігівську губернію. До 1925 року пас корів. Тоді пішов працювати на залізницю. Вступив у колгосп. Був на курсах голів сільрад, у 1931 році працював начальником райпромбюро і в міліції. У 1932 році партком послав головою сільради, був знятий із роботи й відданий під суд за перевищення влади — арештував голову колгоспу й одного колгоспника. Суд присудив один рік виправних робіт, за що був виключений із партії, згодом відновили. Нині працює парторгом колгоспу «Пербудова».

У дебатах Юрченко та Запара висловилися, що Коноваленко взявся за

1 ДАЧО, Ф. П-617, оп.1, с. 381, арк. 1-7.

роботу, і справи в колгоспі стали налагоджуватися, колгоспники його слухають, але Коноваленко погано знає сільське господарство, і тут йому треба допомогти.

У висновках і пропозиціях чистки записано, що «колгосп «Перебудова» засмічений класово-чужим елементом. Наприклад, Сало — син куркуля-експертника, був конюхом, за кіньми не доглядав, через що вони до сівби були не підготовлені. Нині Сало працює на косарках. Щоб затримати збирання, він її поламав. Крім Сала, є ще 6 чоловік — колишніх куркулів — Литвин, Лебеда, Труш та інші. У більшості випадків класово-чужі люди займають відповідальні посади. Наприклад, куркуль Юрченко працює вагарем коло молотарки, а Лебеда працює барабанщиком коло молотарки, Сало працює на косарці. Трудова дисципліна слаба, багато симулянтів і ледарів, із 81-го працездатного колгоспника десять взагалі не ходять на роботу... 33 кролі у поганому стані, дохнуть... Громадське харчування в колгоспі організоване погано, їжа готується несвоєчасно, дит'ясел в колгоспі немає...»

М. С. Коноваленка, члена партії з 1931 року, який в інших партіях не був, колгоспник, у момент чистки працює головою колгоспу «Перебудова». *Ухвалили: вважати перевіреном.*¹

Згідно з протоколом, під час чистки на зборах у колгоспі «Перемога» були присутніми 180 осіб. Доповідав секретар парторганізації Дей. Він сказав, що «Перемога» об'єднує 331 двор. Загальна кількість працездатних — 681 особа, в артілі є 1438 га ріллі, 123 коней. Збирання провели незадовільно, збір колосків не організували, скиртування затягнули. Колгосп засмічений класово-ворожими елементами — куркулями Ткаченко та Макаренко, які мають по 40 га землі, й іншими. Масова робота в колгоспі проводиться слабо, рішення XVII з'їзду партії пророблені частково, але про завдання й значення чистки партії люди знають, хоч і слабо...

До тов. Дея були запитання про зрив парувальної кампанії, чому телят не контракують члени правління й бригадири, чому не пропололи просо?

Першим у дебатах виступив безпартійний колгоспник М. Тимченко. Він говорив, що до правління колгоспу пролізли куркулі, і коли до них за допомогою звертаються колгоспники, то вони з ними й говорити не хочуть, дружини членів правління на роботу в колгосп не ходять... Колгоспниця, безпартійна Лебедиха сказала, що в колгоспі є люди, які виробили 200 трудоднів і торік вони робили добре, а городу їм не дали. Її підтримала колгоспниця Ф. Савченко, яка також сказала, що правління роздавало городи тим, хто погано працює, а хорошим колгоспникам їх не виділили.

Виступали бригадир Рудько та колгоспники Рудченко й Дяченко. Останній зауважив, що на сьогодні ще не скошено 21 га ярих зернових...

Після цього розпочалася чистка. Першим її проходив член партії з 1932 року К. Є. Бабич. Народився він у Кобижчі, батько — бідняк, мав 0,25 га землі. З 9 до 16 років служив у куркулів. У 1916 році пішов в стару армію, служив там п'ять місяців і поїхав додому — вів сільське господарство. У 1918 році працював у залізничній міліції. До приходу Денікіна був у партизанському загоні. Захворів і до 1930 року працював у своєму господарстві. Тоді вступив до колгоспу, був організатором цього колгоспу, в 1931 році обрали головою правління «Перемоги», де працює й до цього часу.

Тов. Бабича запитували, де він був за Петлюри й гетьмана? Відповів, що вдома, а за поляків — служив у міліції. На запитання «чому в колгоспі велика засміченість класово-ворожими елементами?» промовчав. Під час виступів зазначалося, що Бабич до колгоспників ставиться грубо, завжди страхає їх політвідділом. Він не вів достатньої боротьби за поліпшення догляду за худобою, не карає людей, які погано ставляться до коней, тому шість їх загинуло.

Тов. Бабич погано працює над підвищенням свого політичного рівня, тому часто припускається помилок...

Далі «чистили» І. С. Дея. Він член партії з 1932 року. Батько — бідняк, мав два гектари землі. З восьми років працював пастухом, служив у поміщицькій економії. У 1916 році пішов до старої армії в 58-й полк навчальної команди, був єфрейтором. У 1918 році демобілізувався через хворобу. Працював у своєму господарстві. У 1919 році партизанів проти Денікіна. У 1930 році вступив до колгоспу. У 1932 році був під судом за невиконання плану заготівлі картоплі — засуджений на примусові роботи. У 1933 році працював головою кустарної промисловості, наступного року — головою робочому МТС. За особистим бажанням політвідділ «перекинув» його партторгом у колгосп «Перемога».

Висновки й пропозиції чистки такі: колгосп «Перемога» у 1934 році об'єднував 331 господарство, мав 1438 га ріллі, 105 коней, 20 волів, 75 голів ВРХ, зокрема 21 корову, 83 свині. Проте колгосп має низку грубих недоліків, зокрема, план хлібозаготівлі виконано всього на 31 %. У колгоспі є колишні розкуркулені Г. Васечко, Т. Макаренко, колишні торговці, позбавлені права голосувати, Фонарьов, Денисенко... Догляд за худобою поганий, вона брудна, свині в незадовільному стані, контракція худоби постійно зривається, хоч у колгоспі є 200 господарств, де тримають корів і теличок. Трудова дисципліна незадовільна — 32 % колгоспників мають не більше як 25 трудоднів кожен.

¹ ДАЧО, Ф. П-617, оп. 1, с. 382, арк. 1–7.

Запропоновано: стежити за класовою чистотою колгоспу. Голову колгоспу «Перемога» Баби́ча і парторга І. С. Дея вважати перевіреними.¹

Протокол чистки керівних і партійних кадрів колгоспу імені Шевченка від 11 серпня 1934 року майже з перших рядків підтверджує висловлену раніше думку про розвиток сексотства в радянському селі, чого воно не знало в дореволюційну пору. Однак про все за порядком.

Прикро, але даних про колгосп обмаль. Зазначено, що в 1934 році надійшло всього шість заяв про вступ до колгоспу. Задоволено чотири, двом заявникам відмовили, бо це куркульські господарства. Сказано також, що на території колгоспу є 72 господарства одноосібників.

Після цього слово бере Пузік і заявляє: «У нас у колгоспі як тільки станеш що говорити, то про це того ж дня вже знає ГПУ і на другий день тебе вже туди викликають і пресують, що Пузік — петлюрівець, підрильник роботи, тому нема життя через органи ГПУ».

Думку Пузіка підтримав Ченчик. Він сказав, що «в нас у колгоспі є група, яка сіла на шию чесних колгоспників, і якщо ти щось правдиве скажеш, то тут же тебе розпочинають лякати...»

За ними слово взяв начальник політвідділу Посашко. Він на весь голос заявив, що обіцяв цей колгосп як належить розчистити і всіх вигнати (наприклад, Пузіка, Савченка, Орапа й інших). У колгоспі нема боротьби за хліб, він гине, актив тут нездоровий, він тягне тільки для себе. Правління таке саме.

Колгоспний сад, наприклад, найняли за 30 рублів, а тепер спекулюють яблуками. Вони пограбували колгосп.

Після цього розпочалася чистка. Спершу її проходив Семен Федорович Кихтенко, член партії з 1928 року. Він народився в 1891 році в Кобижчі в батрацькій сім'ї. Батько весь час батракував, землі взагалі не мав. Сам Семен Федорович із семи років наймитував у Браниці в куркулів. Потім через каліцтво два роки жебракував. Кинув цю справу і поїхав у Київ, де працював на заводі до 1918 року. Тоді працював у раді народного господарства. Звідси добровольцем пішов в Червону армію. Був у полоні в Зеленого біля Трипілля, але втік.

З 1920 року повернувся в Кобижчу, працював сторожем. До 1927 року працював і жив у своєму селі, вступив у партію. З 1929 року — в колгоспі. Нині працює на Дарницькому вагоноремонтному заводі. За випивку мав партійну догану.

Про Кихтенка першим висловився Пузік. Він сказав: «Коли Кихтенко був завсільбуду, то довів його до того, що майно розікрали, а частину він сам його розпродав». Посашко сказав, що Кихтенко як член партії не є для неї цінним, і він не хоче працювати в колгоспі.

Далі проходив чистку Михайло Прокопович Гурін. Він працює в колгоспі з 1930 року. Колгосп організували зі 159 господарств, із яких 109 мають посіви зернових на присадибних землях, 20 господарств мають власних посівів зернових 1–1,5 га, а в окремих господарів (Г. Рудько) — до 3,5 га. З 238 працездатних 135 мають до 25 трудоднів. Колгосп засмічений колишніми петлюрівцями, п'яницями. Кандидат у члени партії Гурін допустив порушення партійної й радянської дисципліни. Його обрали головою, а він від роботи відмовився.

За результатами чистки Кихтенка з членів партії перевели в кандидати, а М. Гурина з партії виключили як буржуазного переродженця...¹

Трохи більше інформації про Михайла Прокоповича Гурина дає виписка з протоколу № 25 загальних зборів партійної організації колгоспу імені Шевченка. Як і протокол чистки, цей документ датований 11 вересня 1934 року. Отже, Михайло Прокопович був кандидатом партії з 1931 року. Народився він у 1906 році. Батько був селянином-бідняком, освіта нижча. У старій армії не служив, а через інвалідність не служив і в Червоній армії. В опозиції не був. У фракційній роботі участі не брав. За невиконання хлібопостачань притягувався до партійної відповідальності — мав догану. Судився за образу — один місяць примусової праці. З 1930 року працює в колгоспі бригадиром.

Збори встановили, що тов. Гурін втратив класову пильність, не реагував на засміченість колгоспу класово-чужими й ворожими елементами (Беліков, Пузік, Орап, Гурін). Протягом 4–5 місяців не бував на полях колгоспу, допустив розвал масової роботи, пиячив із ворожими елементами (Пузік й Оряп). Гурін не організував колгоспників на виконання завдань, що стоять перед колгоспом, і цим дискредитував колгоспників і голову колгоспу, чим сприяв розвалу трудової дисципліни в колгоспі.

Весною 1934 року Гурін постанову загальних зборів колгоспників про обрання його комірником колгоспу виконувати відмовився. Категорично відмовився він і від виконання постанови Кобижчанської МТС і загальних зборів колгоспників про взяття на себе обов'язків голови правління колгоспу. *Збори постановили: М. П. Гурина за втрату класової пильності й зростання з класово-ворожими елементами, за розвал масової роботи, за відмову від виконання рішення політвідділу та загальних зборів колгоспників із рядів партії виключити як буржуазного переродженця та порушника залізної дисципліни партії і держави².*

До постанови зборів додається заява Гурина. У ній він пояснює, що

¹ ДАЧО, Ф. П-617, оп. 1, с. 384, арк. 1–10.

² ДАЧО, Ф. П-617, оп. 1, с. 420, арк. 6–7.

народився в бідній сім'ї, батько мав всього один гектар землі, з якої не могли прожити. Працював по заводах, у куркулів. З малих років він пас худобу, зимою вчився вдома. Батько помер, коли йому було 8 років. Коли досягнув робочих років, пішов у радгосп, на залізницю. В 1930 році вступив у колгосп. Від посади комірника відмовився через те, що він інвалід II групи, що не дозволяє йому повноцінно працювати. Від обов'язків голови відмовився, бо фактично він нездоровий, до того ж має низький рівень грамотності й малу практику в сільському господарстві¹.

Поступово набирал обертів сталінський репресивний маховик. З кожним його кроком тріщали кістки все гучніше й гучніше. На зборах комуністів територіальної партійної організації Кобижчі 13 вересня 1936 року на порядок денний винесли питання про пошук троцькістсько-зінов'євських банд у Бобровицькому районі й Кобижчі. Того разу обговорювали закритий лист обкому партії про викриття троцькістсько-зінов'євських груп у Козельці й інших районах області. Комуніст Лузановський розповідає учасникам зборів Ченчику, Гмиру, Бабищу, Чапинському, Міненку, Сахаровій, Боберу, Дешку, Процьку, Осадчому, Маківському, що він працює в Кобижчанській МТС, де трьох виключено з лав партії — Моїсєєв, Лотво і Боголов починають групуватися між собою, поширюють анекдоти, спрямовані на дискредитацію керівництва МТС. Отож потрібно зосередити нашу увагу й на селі Кобижчі та наших колгоспах. Адже колгоспи «Боротьба» й імені Шевченка ще не розпочинали осінньої сівби, яку за постановою партії треба розпочати 10 серпня.

Інший промовець Левківський обурений, що в Кобижчі занепада робота серед комсомольців і молоді, а щоб розпізнавати й виявляти поміж собою запеклих ворогів, треба підвищувати свій ідейно-політичний рівень.

У постанові зборів записали, що партійна організація села Кобижчі зобов'язує кожного члена й кандидата партії бути непримиренним до класових ворогів, тому що село Кобижча має свої особливості в частині розміщення класово-ворожих елементів у минулому (половина останнього речення в протоколі підкреслена зеленим чорнилом, — *авт.*) Парторг Ченчик².

Уже через п'ять днів, 18 серпня, відбувається мітинг робітників і службовців Кобижчанської МТС, на якому присутні й 76 колгоспників і колгоспниць сільської ради. На них слухали повідомлення тов. Онанка про викриття органами НКВС терористично-білогвардійсько-терористично-троцькістсько-зінов'євського блоку й передачу його членів до суду.

Ворогів народу клеймують ганьбою Ченчик, Миндрилюк й інші. Ухвалу мітингу цитувати не буду — вона від першого до останнього слова написана в дусі того часу¹.

Тридцятого листопада того самого року в МТС знову відбуваються відкриті партійні збори. На них присутні 36 осіб. На порядку денному питання про контрреволюційну троцькістську шкідницьку групу на Кемеровському руднику. І знову мова про розгнужаних фашистів-троцькістів і всяку контрреволюційну наволох². Рефреном лунає заклик — шукати ворогів народу і в Кобижчі. Вони поруч, але зачалися.

У лютому-березні 1937 року відбувся пленум ЦК партії. На ньому Сталін особисто визначив кількість жертв. Уявіть собі: він виступив на пленумі й сказав: **«Треба знищити три-чотири тисячі з вищої ланки керівників, тридцять-сорок тисяч — із середньої і сто-сто п'ятдесят тисяч — із нижчої»**. Тобто він дав конкретну рознарядку на той ліміт жертв...

По всій країні йшли мітинги з вимогами смерті троцькістській банді. Такі заголовки-лозунги зарясніли й на сторінках Бобровицької районної газети. Тридцятого січня вона друкує замітку «Розстріляти скажених псів» зі зборів колгоспників і колгоспниць кобижчанської артіль «Більшовик» Ворошилівської сільради. Вони з презирством і невимовним гнівом таврують підлих псів фашизму — троцькістів П'ятакова, Радека, Сокольникову, Серебрякову й інших ворогів радянської влади, які разом із німецькими фашистами та японськими імперіалістами готували повалення радянської влади, думали розпродувати радянську землю, заводи й фабрики, намагалися залити кров'ю наше щасливе культурне життя.

Колгоспники однак вимагають до кінця викрити вороже обличчя правих... підсудних Бухаріна, Рикова й інших ворогів нашої радянської батьківщини та судити їх з усією суворістю революційного закону. Бригадир Щербина говорила: «Коли ворог не здається, його знищують. Ніякої пощади не може бути ворогам народу...»

В Україні у 1938 році відбулися вибори до Верховної Ради. Один із кандидатів у депутати — перший секретар обкому партії Олексій Федоров. Повсюдно на Бобровищині відбуваються мітинги-зустрічі, де до небес підноситься його відданість партії Леніна-Сталіна. Людям ніби пам'ять відібрало, адже рівно рік тому вони так само вихваляли «стійкого більшовика», теж першого секретаря обкому партії Маркітана. Його ім'ям називали колгоспи, школи, літаки. Але раптом у «конторі» НКВС виявили,

1 Там само, арк. 11.

2 ДАЧО, Ф. П-617, оп. 1, с. 466, арк. 1-4.

1 Там само, арк. 16.

2 Там само, арк. 21.

що Маркітан переродженець, злісний ворог партії й народу, український буржуазний націоналіст, який ледь не в кожному районі до керма поставив троцькістів й іншу нечисть. І вже 19 вересня сумнозвісна «трійка», у якій донедавна він сам засідав і виносив смертні вироки, постановила: Маркітана вважати ворогом народу й негайно розстріляти. А разом із ним знищили і весь апарат обкому партії. Жертвами стали багато керівників і на місцях. Ось таке було веселе й щасливе життя!

Статистика червоного терору свідчить про інше життя, яке щасливим не назвеш. Точну кількість жертв назвати нині ніхто не зможе. До цього часу тривають ретельні підрахунки. Дослідники на серпень 2017 року написали облікові карточки на 720 тис. репресованих і закатованих людей. Робота триває. Сумні жнива!

Чистки, пошуки ворогів народу, репресії призвели територіальні парторганізації села до трагічно-комічної ситуації. У березні 1937 року під час виборів секретаря осередку було запропоновано чотири кандидатури. Один із претендентів — Самуїл Михайлович Бельський — взяв самовідвід і розповів партійній організації про свої політичні помилки та непатріотичні вчинки. Виявилося, що в 1935 році він жив по сусідству з розлученою попадею, і йому довелося бути в неї в гостях на вечорі. Того самого року він був на вечорі з нагоди 1 Травня, організованого профспілкою в ощадкасі, де довелося співати контрреволюційну пісню («Гей, наливайте повнії чари, щоб через вінця лилося і краще в світі жилося...»)¹.

Того ж таки 1937 року на зборах у Кобижчі говорили про шкідницьку роботу обласних керівників Маркітана, Загера й інших. На весь голос лунає, що ця згряя весь час маскувалась і вела свою шкідницьку роботу. Є така «нечисть» і в Кобижчі.

В колгоспі «Перебудова» доручили провести осінню сівбу Пластовцю. Одержавши в коморі посівний матеріал, Пластовець засіяв житом 12 га. На цю площу треба було розсіяти 15,6 ц жита. Скільки ж розсіяв Пластовець, нікому невідомо, але ж 8 га зовсім не зійшло, а на чотирьох — дуже рідке.

Пластовець — колишній гайдамака, проліз до правління й шкодить колгоспу. Колгоспники пам'ятають, як у 1933 році він знущався з коней. Торік Пластовцю доручили посіяти пів гектара ярої пшениці й видали з комори 68 кг насіння, але на тому місці вирости бур'яни...²

Жителя села П. З. Гурина вперше арештовують 24 грудня 1929 року. Так звана трійка при ГПУ засудила його за якусь антирадянську агітацію на п'ять років. Ще страшніші звинувачення були висунуті проти хлібороба

в 1937 році. Цього разу йому пришили ворожу агітацію й участь у терористичних групах зі знищення сільського активу. Трійка при Чернігівському облуправлінні НКВС відправили Гурина на 10 років у сталінські табори. Ще на початку 1930-х рр. його сім'я залишилася без власної хати й усього майна.

У далекий Сибір вислали з Кобижчі «ворога народу» Д. М. Малька. Родина залишилася без хати й майна. Відтоді подальша доля селянина невідома. В довідці, виданій службою безпеки, зазначено, що про місце відбування покарання й дальшу долю репресованого даних немає. За надуману провину перед сталінщиною розстріляли жителя села Омеляна Андрійовича Труша.

Уродженцю Кобижчі Івану Тимофійовичу Гуцику, члену партії з 1929 року, так простелилася життєва стежина, що йому довелося працювати заступником голови Чернігівської обласної ради Тсоавіахіму. 27 вересня 1937 року його репресували. Як записали в документах чекісти «за участь у військово-фашистській змові в РСЧА». 22 грудня того самого року військова колегія Верховного суду СРСР винесла вирок — розстріл. Своєї вини він не визнав. У камері оголосив голодування. Після його арешту дружині Ользі Іванівні, викладачу історії, з малим сином на руках довго не давали роботу, бо вона — дружина ворога народу, не мала права викладати такий предмет. Їй не дозволяли ходити на Першотравневі й жовтневі демонстрації, а коли це дозволили після війни, то попередили, що вона має право йти в колоні з протилежного від трибуни президії боку. Все ж медалью за доблесну працю в роки війни її нагородили. Справедливість восторжествувала 1957 року, коли Івана Тимофійовича було реабілітовано. Після реабілітації Ольга Іванівна почала працювати завучем, а тоді й директором школи.

Шостого березня 1938 року районна газета «Сталінський шлях» під заголовком «З корінням знищимо фашистських гадів» друкує резолюцію мітингу вчителів й учнів Кобижчанської середньої школи № 1. Вони вимагають нещадної розправи — розстрілу тричі проклятим фашистським бандитам із троцькістсько-зінов'євського блоку Бухаріну, Рикову, Гриньку, Ягоді й іншим поганцям... Усі учні та вчителі дякують славним органам НКВС і сталінському наркомуну Єзову за викриття цієї зграї ворогів.

Через один номер ця сама газета друкує ще одну резолюцію «Собакам повинна бути собача смерть». Цього разу з мітингу колгоспників Кобижчанського колгоспу «Нове життя». Вони всі як один висловили свою глибоку ненависть до фашистських кривавих собак — Бухаріна, Рикова, Ягоди, Раковського й інших, які ... «продалися фашизму, які хотіли розчленувати Радянський Союз, відновити в СРСР капіталізм... Ці продажні

1 ДАЧО, Ф, П-617, оп. 1, с. 561, арк. 12.

2 Газета «Сталінський шлях» // «Потуряють ворогові народу» // 20 вересня 1937 року.

зрадники батьківщини хотіли відірвати нашу рідну квітучу соціалістичну Україну від великого Радянського Союзу й віддати її у ярмо фашистських головорізів... Не має бути місця на землі виродкам людства, які посягнули на наше щасливе життя, які заподіяли смерть кращим синам партії Леніна-Сталіна.

Ми всі як один вимагаємо розстріляти фашистську банду. Собакам повинна бути собача смерть...»

Без сумніву, тоді мітингувала вся Кобижча. Звісно, не з власної волі йшли на ці зборища трудівники підприємств й організацій. Та й спробуй не піти! Наступного номера в цій же газеті резолюції мітингів із колгоспів «Червона хвиля» й імені Шевченка та артілі «Червоний кустар». У них висловлено обурення та лють до тричі проклятих зрадників соціалістичної батьківщини й одноголосна вимога — розстріляти скажених фашистських собак. І розстрілювали та замучували в ГУЛАГівських таборах смерті. Жителів Кобижчі зокрема. Прикро, але наведений нижче мартиролог жертв сталінізму далеко не повний. Причини цього відомі. Отож перед розпадом СРСР та на початку здобуття Україною незалежності були реабілітовані такі жителі села:

- Бабич Нестор Семенович, 1912 року народження, колгоспник;
- Басанько Йосип Іванович, 1882 р. н., колгоспник, репресований 1938 року;
- Буглак Антон Михайлович, 1880 року, одноосібник, репресований 1937 року;
- Гомон Василь Юхимович, 1880 р. н., селянин, репресований 1929 року;
- Гомон Василь Юхимович, 1886 р. н., колгоспник, репресований 1937 року;
- Гончаров Іван Іванович, 1890 р. н., вчитель, репресований 1937 року;
- Карпинський Віталій Олександрович, 1881 р. н., служитель культу, репресований 1937 року;
- Лахно Юхим Кіндратович, 1890 р. н., без занять, репресований 1938 року;
- Левицький Пантелеймон Павлович, 1872 р. н., священник, репресований 1930 року;
- Литвин Петро Митрофанович, 1885 р. н., одноосібник, репресований 1929 року;
- Малько Тихін Михайлович, 1880 р. н., одноосібник, репресований 1930 року;
- Олешко Іван Іванович, 1885 р. н., працівник артілі, репресований 1938 року;

- Пономаренко Михайло Павлович, 1907 р. н., робітник ст. Бобровиці, репресований 1938 року;
- Рог Калістрат Павлович, 1877 р. н., без занять, репресований 1937 року;
- Сакун Петро Юхимович, 1891 р. н., охоронник ст. Дарниця, репресований 1937 року;
- Труш Омелян Андрійович, 1894 р. н., робітник ст. Дарниця, репресований 1938 року;
- Цирин Микита Павлович, 1872 р. н., одноосібник, репресований 1929 року;
- Чиж Федір Устинович, 1892 р. н., робітник ДВРЗ, репресований 1937 року;
- Шабельник Назар Миколайович, 1889 р. н., колгоспник, репресований 1937 року;
- Шляхтипер Абрам Давидович, 1896 р. н., заготовач хутра, репресований 1937 року;
- Шостка Тимофій Митрофанович, 1897 р. н., вант. ДВРЗ, репресований 1938 року;
- Басанько Йосип Іванович, 1883 р. н., одноосібник, репресований 1932 року;
- Горбач Григорій Федорович, 1909 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Литвин Омелян Кузьмич, 1876 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Малько Данило Матвійович, 1878 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Пономаренко Федір Іванович, 1888 р. н., селянин, репресований 1932 року;
- Рог Калістрат Павлович, 1879 р. н., одноосібник, репресований 1929 року;
- Рог Мусій Микитович, 1886 р. н., селянин, репресований 1932 року;
- Сакун Олександр Олександрович, 1885 р. н., одноосібник, репресований 1932 року;
- Сакун Федір Федорович, 1882 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Сень Микита Семенович, 1898 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Смага Іван Григорович, 1894 р. н., селянин, репресований 1932 року;
- Троцько Кузьма Омелянович, 1911 р. н., військовослужбовець, репресований 1941 року;
- Цирень Леонтій Микитович, 1903 р. н., одноосібник, репресований 1931 року;

- Шелест Гаврило Леонтійович, 1888 р. н., одноосібник, репресований 1931 року;
- Шелест Тихін Миколайович, 1879 р. н., селянин, репресований, 1930 року;
- Шпиг Панас Терентійович, 1907 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Яценко Захар Сергійович, 1872 р. н., одноосібник, репресований 1931 року;
- Адамський Гнат Францевич, 1897 р. н., колгоспник, репресований 1937 року;
- Баранов Олександр Пилипович, 1907 р. н., електромеханік, репресований 1944 року;
- Буглак Микита Якимович, 1896 р. н., завідувач вагонобази, репресований 1938 року;
- Буглак Прокіп Якович, 1885 р. н., одноосібник, репресований 1930 року;
- Гурин Петро Андрійович, 1908 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Гуць Яків Іванович, 1891 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Іножарський Михайло Дмитрович, 1894 р. н., учитель, репресований 1937 року;
- Кисіль Єфрем Никифорович, 1888 р. н., вант. ст. Дарниця, репресований 1938 року;
- Конікоф Пилип Трохимович, 1910 р. н., охоронник бази, репресований 1937 року;
- Литвин Дмитро Якович, 1882 р. н., сторож автомайстерень у Києві, репресований 1937 року;
- Литвин Яків Гнатович, 1875 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Малько Тихін Михайлович, 1881 р. н., безробітний, репресований 1937 року;
- Овсієнко Панас Зіновійович, 1900 р. н., священник, репресований 1937 року;
- Олешко Георгій Іванович, 1891 р. н., черговий ст. Муравійка, репресований 1937 року;
- Патюта Ілля Гаврилович, 1901 р. н., робітник, репресований 1937 року;
- Передерій Ілля Павлович, 1890 р. н., тесляр, репресований 1937 року;
- Покорм'яко Григорій Лукич, 1879 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Рябко Пантелій Прокопович, 1911 р. н., військовослужбовець, репресований 1942 року;

- Рибак Іван Васильович, 1880 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Сакун Іван Савич, 1894 р. н., військовослужбовець, репресований 1945 року;
- Самойленко Василь Максимович, 1901 р. н., безробітний, репресований 1937 року;
- Хижняк Марк Омелянович, 1893 р. н., одноосібник, репресований 1933 року;
- Цирень Гнат Самойлович, 1904 р. н., селянин, репресований 1937 року;
- Цирень Павло Іванович, 1901 р. н., вагар ст. Київ-Пасажирський, репресований 1937 року;
- Цирень Гнат Самойлович, 1902 р. н., селянин, репресований 1930 року;
- Цирнюк Кіндрат Захарович, 1880 р. н., робітник цукрозаводу, репресований 1937 року;
- Чиж Федір Устинович, 1892 р. н., робітник ДВРЗ, репресований 1937 року;
- Шкавро Микита Олексійович, 1894 р. н., колгоспник, репресований 1937 року.

Ще раз наголошую на неповному списку репресованих і реабілітованих. Формально колишній всемогутній КДБ ніби й передав зі своїх спецхронів у державні архіви справи на розкуркулених і репресованих так званих ворогів народу. Але прочитати їх — велика проблема. Відповідають, аби не нашкодити третім особам. Яким? Тим, хто зі злорадною усмішкою на вустах виселяв за Урал і говорив, що ось тут тепер ваша Україна, тим пролетарям-путіловцям й іншим бездомним пролетарям-25-тисячникам, які знищили в Україні вікову хліборобську культуру?

До речі, ці пролетарі, які були наглядчаками над селянами в колгоспах і сільрадах, одержували 120 руб. на місяць. Оперуповноважений НКВС, який змушував підписувати сфабриковані справи, мав 1200 руб., інші співробітники цього карального органу — до 3000 руб., звичайний робітник на заводі мав платню 15 руб., шофер — 25, а колгоспник-годувальник — палички-трудодні, які в СРСР так і залишилися неконвертованою валютою, або ж у найкращому разі на них нараховували по 20–30 коп., які тут же відбирали на різноманітні позики...

«Трупи на вулицях Кобижчі штабелями лежали»

**Такими словами розповідала про голод 1933-го року
бабуся журналістки, уродженки Кобижчі
Тетяни Потолап — Єфросинія Никифорівна Малько.
І це було правдою. Бо Кобижча, як і вся Україна,
дуже болісно і з великими втратами пережила
ту трагедію**

Лежать під лісом люди на траві,
На грудях склавши руки воскові.
Лицем до неба, тьмою оповитого,
Напівукриті, хто сачком, хто свитою, —
Чи вже умерли, чи іще живі?

Ліна КОСТЕНКО

Від 1988 року в останню суботу листопада в Україні і світі відзначають День пам'яті жертв Голодомору. Джерела цієї трагедії варто шукати відразу ж після більшовицького жовтневого перевороту. Тоді здобути перемогу й утримати владу на теренах колишньої Російської імперії більшовики не могли без України. Тож на фронті боротьби проти новоствореної 1918 року незалежної Української Народної Республіки були кинуті значні сили. Україна, на жаль, тоді програла цю битву та не зупинилася в боротьбі за свободу. Навіть факт створення УРСР, а не анексія українських територій, як і раніше — в статусі губерній Росії, свідчив: війна вичерпала сили обох сторін. Це тривало недовго.

Наприкінці 1920-х років Йосиф Сталін, який остаточно утвердився як єдиний керівник Кремля, втілює програму побудови тоталітарної держави. У відповідь на це Радянський Союз охоплюють численні повстання, протести, локальні виступи: люди обурені новою політикою. Обіцянки

«Землю — селянам, а заводи — робітникам» перетворилися на насмішки над людьми: влада забороняє навіть дрібне підприємництво й повертає на село знайоме з попереднього століття рабство. У селян відбирають землю, засоби виробництва, їх обмежують у пересуванні.

В Україні, яка мала досвід власної державності у 1917–1921 рр., комуністичний режим наразився на найбільший спротив. Бо тут була найсвідоміша й найпотужніша національна еліта й економічно незалежне та національно свідоме селянство. Селянські повстання ставлять під загрозу реалізацію планів Сталіна. Значна частина цих повстань припадає на Україну. Створюється реальна загроза існуванню СРСР. Тому диктатор завдає страшного удару у відповідь, яким став штучно організований голод. У 1932–1933 рр., оточена військами, які силами відбирали навіть вузлики з насінням, Україна втратила 4 млн жителів. У цьому мартирологу — понад тисяча мешканців Кобижчі.

Голодомор прийшов не за один день. Його цинічно планувала й готувала влада. Він став логічним наслідком і жахливим апофеозом усієї політики більшовицької влади щодо села та селян. Зв'язок між їжею та владою для більшовиків був очевидним.

Царський уряд, що потерпав від браку продовольства під час війни, розпочав конфісковувати зерно ще в 1916 році. Таку політику назвали продрозкладкою. В березні 1917 року Тимчасовий уряд також постановив, що селяни повинні продавати все зерно (за винятком зерна для власного споживання та насіння) державі за встановленими нею цінами. Більшовики наслідували попередників. У травні 1918 року Рада народних комісарів встановила «диктатуру продовольства». Згідно з декретом «Про монополію на продукти харчування» від 9 травня 1918 року Народний комісаріат продовольства був уповноважений відбирати в селян «надлишки» зерна, які перевищували норму, ним же і встановлену, додаючи формулювання, що «це зерно належить куркулям». У січні 1919 року в декреті «Про конфіскацію продовольства» надлишки планувалося відбирати на користь «потреб держави». За підрахунками фахівців, у 1919 році було конфісовано близько 15–20 % сільськогосподарської продукції, а в 1920-му ця цифра зросла до 30 %.

Уже у січні 1928 року більшовицький режим запроваджує примусові хлібозаготівлі. Держава забирає в селян значну частину або й усе вирощене зерно за значно заниженими цінами. Водночас розпочинається знищення заможних селянських господарств, які режим охрестив «куркульськими». У «куркулів» конфісковують землю, зерно, майно. Їх і їхні родини виселяють за межі населених пунктів, а значну частину депортують на Схід і Північ Радянського Союзу. У 1928 році комуністи розпочинають суціль-

ну колективізацію. Про неї йшлося в попередньому розділі. Скажу тільки, що окремі невеликі господарства примусово об'єднують у державні колективні — «колгоспи». В них селяни позбуваються всіх прав. А мають тільки обов'язки — день і ніч працювати й за працю майже нічого не мати.

Насильницька колективізація викликає масові протести й повстання. Дослідники твердять, що протягом 1930 року в Україні відбулося понад 4000 масових виступів. У них взяло участь майже 1,2 млн селян. Спротив жорстоко придушували, і до жовтня 1931 року колективізованими — фактично державними — стали 68 % селянських господарств та 72 % орної землі.

Після грабіжницьких державних хлібозаготівель 1931 року в колгоспах і одноосібних господарствах із зібраного збіжжя не залишилося майже нічого. Як викачували хліб у Кобижчі, можна стежити за окремими публікаціями районної газети. Так, число газети за 15 вересня 1931 року відкривається великим лозунгом «Прорив у хлібозаготівлі по с. Кобижчі та Ярославці є наслідок опортуністичного покладання місцевих організацій на самоплив, відсутності організаційної і масової роботи». Підзаголовок до цього лозунгу закликає «нещадно вдарити по опортуністах-самопливниках, що допомагають куркулеві зривати хлібозаготівлі». Далі — публікація «Специфічні умови Кобижчі». Наведу її повністю.

«У розмовах з керівниками організації і установ про виконання планових завдань завжди одержуши відповідь секретаря партколективу тов. Компанця, а йому вторить і голова сільради тов. Гарбуз, що Кобижча має свої специфічні умови. Така відповідь ще більше зацікавлює, починаємо ще глибше знайомитись і вивчати Кобижчу.

На зборах, нарадах активу чуєш у виступах, що у виконанні соціалістичної програми третього вирішального року основним з'являється боротьба за хліб. Ленін казав: «Боротьба за хліб, боротьба за соціалізм». Залишається враження, що всі свідомі, напевне все гаразд. Переходиш до конкретної перевірки виконання плану хлібозаготівлі і тут викриваються все більше і більше дійсно суто специфічні умови.

Село налічує 2714 господарств, з них колективізовано 63 відсотки. План хлібозаготівлі 13990 цент. За даними на 7-IX виконано по колгоспах 13,8 відс. річного плану, одноосібниками — 20,5 відс. По твердих завданнях — 20,3 відс. Серед усіх колгоспів перед веде «Більшовик», який виконав 40 відс. плану, ганебно відстають колгоспи «Шевченка» — 8 відс., «Нове життя» — 10 відс., «Нова хвиля» — 7 відс.

Напрошується питання, як розгорнута масова робота, як мобілізована партійна, комсомольська й професійні організації та колгоспники на виконання плану хлібозаготівлі?

Голова колгоспу імені Шевченка тов. Пузик з усмішкою розповів: «Масову роботу проводили, по всіх млинах забрали хліб, трохи, правда, й агітували, пробіжиш іноді й сам по кутку, а тепер може що і нового привезли».

Секретар цехпартосередку колгоспу «Нове життя» тов. Стрілець, а за ним і управа галасують, що зараз сівба, оранка, уборка буряку, а потім візьмуться за хлібозаготівлі. Цей настрій опанував всі управи колгоспів, цехпартосередки та передається в колгоспівську масу.

Не уступилена озимина колгоспників лежить по клунях під замком, молотба не проводиться. В колгоспі «Перемога» з 200 господарств не уступиленої озимини жодне не здавало. Артіль «Більшовик» з належної за нормами задачу не уступиленої озимини 434 цнт, здано 77 ц., задача припинилась. Колгосп «Червона хвиля» не уступиленої озимини здав 39 ц., до задачі належить 647 ц. Голова колгоспу не знає пляну та його виконання. Серед управ колгоспів панує повна безвідповідальність. Майже по всіх колгоспах довели колгоспникам норми задачі не уступиленої озимини на обум, особливо пишениці, площі засіву не знають.

Поряд з цим частина колгоспників, бідняків і середняків виготовила хліб до задачі державі, деякі готувались до червоної хлібної валки, але заможні господарства, в минулому бувши твердоздатчики, експертники, що приховали свою шкуру, ведуть шалену роботу в середині колгоспу, скеровану на зрив хлібозаготівлі та уперто самі не здають хліба. Призначена червона валка на 6-IX зірвана. Колгоспники та одноосібники з площі, де збирались, роз'їхались з хлібом по домах. В колгоспі імені Шевченка на зборах наймитсько-бідняцької групи в своїх виступах окремі бідняки відверто заявили: «Ми під впливом куркуля, кажуть, хліба немає і ми теж кажемо і не здаємо, треба плян виконати, а з куркуля лишити мокре місце».

На кого опираються цехпартосередки, управи колгоспів, яку роль відіграють наймитсько-бідняцькі групи в колгоспі, як запроваджується соцзмагання, ударництво? — Крім голих резолюцій, нічого цього немає. Серед бідняцько-наймитської групи класове почуття притуплене, роботи серед них ніякої не ведеться.

Гірше цього, одноосібники-бідняки від контрактації звільнені, а колгоспникам-біднякам норми задачі доведено, що занадто обурює останніх.

З 200 чоловік Кобизької КСМ організації працюють лише окремі одиниці, профспілки, крім Робосу в роботу не втягнуті.

Всі об'єктивні умови до виконання плану є, але нема головного — це твердого, конкретного повсякденного керівництва від бюро партколективу. Скритий опортунізм під революційними фразами, резолюціями за постанови партії панує всередині парторганізації Кобижчі.

Ось усі ті умови, які зривають пляни, які послаблюють темпи.

Висновок один — рішуче вдарити по опортуністах, розгорнути дійсну масову роботу, активізувавши наймитсько-бідняцьку та кращу середняцьку частину колгоспників на боротьбу з куркулем, за виконання планів. Негайно виправити припущені недоліки.

За виконання плянів та висунення зустрічних, за суцільну колективізацію, — повинно стати бойовим гаслом кожного колгоспника, кожного одноосібника бідняка й середняка — завтрашніх колгоспників. Виїзна бригада «ЗСК» Сидоров, Кича».

Біля цієї розгромної статті розміщено ще одне телефонне повідомлення від виїзної бригади редакції газети з Кобижчі про те, що тут «на 16 вересня готують червону валку з 10 000 пудів хліба. У ній ідеться, що на 13 вересня по селу Кобижча виконано загальний план хлібозаготівлі всього на 14,4 %. З п'ятьох куренів першим по виконанню, хоча теж із ганебною цифрою (22,1 проц.) іде Савенський курінь. Найгірше — Яришківський курінь, де уповноваженими «ударники» Стрілець і Ясківець. На цьому курені відсоток виконання становить 10,7, тверді завдання — на 6,7 %.

На ліквідацію прориву мобілізована вся парторганізація, актив, наймитсько-бідняцькі групи по колгоспах, працює штурмова бригада з м. Бобровиці.

Є зрушення в хлібозаготівлі, але темпи ще далеко недостатні для вчасного виконання плану. Особливо мляво виконується план здачі з не усупільненої частини по колгоспах, де робить опір заможна частина.

Збори бідноти, ударні бригади, крім щоденної здачі хліба на 16 вересня обіцяють дати червону валку з хлібом, не менше 10 000 пудів хліба...»

Червона валка вийшла значно меншою: 17 вересня та сама газета публікує статтю під заголовком «У відповідь на куркульські зазіхання», де пише, що «колгоспники і бідняцько-середняцькі маси села червоною валкою вивезли до засиппунктів біля семи тисяч пудів хліба. Почесне місце в цій роботі, як і минулого року, починає набирати Яришківський курінь, де кілька днів тому прорив мав найбільшу загрозу. Після короткої наради бригад і наймитсько-бідняцької групи рушили в дальший похід. Яришківський курінь на 20 вересня готує червону валку в 2000 пудів.

Кобижча — село суцільної колективізації темпів не здасть. Виробничі та державні завдання будуть виконані, а куркуль та його прихвосні одержать по заслугі...»

В одному з номерів районки є ще одна замітка з Кобижчі. Вона називається «Бригадири зривають засів 500 га». У ній повідомляється, що план засіву озимини по колгоспу «Нове життя» визначено загальними зборами в 500 га. Звичайно, для такої великої артїлі це площа невелика. Виконати планове завдання за належної соціалістичної організації праці

артіль не забарилась би. Але ж на сьогодні справа із сівбою озимини в загрозливому стані: посіяно всього 150 га жита й жодного гектара пшениці Члени артїлі не відчують відповідальності за таку велику роботу: так, на 10 вересня працювало на сівбі всього два культиватори і два сівачі.

В артїлі майже зовсім відсутня відрядна система праці, не застосовується ударництво й соцзмагання. Не перевіряється виконання розпоряджень правління. Так, 150 га земельної площі, що має бути засіяна, ще не убрано й не зорано. Обсипається нескошені 42 га насінневої вики. І зібрано тільки 50 % озимого насіння.

Ворожі куркульські сили в артїлі намагаються розгорнути свою підривну роботу, а такі колгоспники-бригадири, як Зот Передерій, Йосип Рижик, Олешко Феодосій і Патюта Петро допомагають куркулеві тим, що самі не виходять на роботу й не керують бригадами.

Правлінню артїлі треба негайно мобілізувати всю свою увагу на цій ділянці роботи, згуртувати навкруги себе той широкий радянський актив, що є в артїлі, і застосовуючи соціалістичну методику і систему праці, рушити в похід за своєчасний засів 500 га озимини.

Артіль «Нове життя» — велика міцна артіль. Актив колгоспівців сильний, і куркульський хребет буде зламано. 500 га озимини буде посіяно». Під цим повідомленням стоять прізвища бригади «ЗСК» Кича, Денисенко, Каптан, Процько, Стражников, Розколий, Іванець.

Не меншу увагу привертає також замітка в цьому номері районки про преміювання осіб, що виявлять місця переховування хліба. Це звернення до всіх сільрад, видане на основі розпорядження Наркомпостачання. У зверненні йдеться, що в окремих селах куркульсько-заможні господарства приховують хліб, намагаючись не здати його державі. Треба, йдеться далі, вжити всіх заходів до виявлення прихованого хліба. Особам, що виявлять місця переховування хліба, видавати 25 % вартості захованого хліба грішми, а за бажання й натурою — хлібом. Розплату проводять на місці сільради. Ось так нова влада розпочала плодити павликів морозових й іншу підлоту не лише в Росії, а й в Україні. Прикро, але Кобижча не стояла осторонь такої ганьби...

Як відомо, перший за радянських часів голод припав на осінь-весну 1921–1922 рр. Про нього у літературі йдеться зовсім мало, як, до речі, й інші два голоди. Другий голод 1932–1933 рр. прийшов у хати кобижчан рівно через 10 років. Він розпочався після насильницької суцільної колективізації, знищення на соловках і сандомирах найкращих господарів-годувальників, після проголошення більшовицькою партією нового курсу на будівництво «світлого комуністичного завтра».

Якщо перший радянський голод 1921 року був спричинений певною

мірою розрухою громадянської війни та неврожаєм, то у 1932 році місцеві чорноземи були родючими. Але влада й далі твердо виконує намічене і всілякими методами вирішує поставити українське селянство на коліна й вибити з нього ненависний росіянам дух мазепинства та петлюрівщини. Заходи з конфіскації і розорення господарств цього разу вражають цинізмом і жорстокістю.

Перші голодні смерті припадають на весну 1932 року. Та масову смерть людей ще можна було зупинити. Для цього варто було переглянути надмірні плани викачування хліба, оголосити охоплені голодом райони зоною гуманітарного лиха. Комуністичний режим цього не зробив. Це не входило в його плани. Навпаки, він взявся до «остаточного вирішення» українського питання, і в липні 1932 року Україні нав'язують свідомо нереальні для виконання плани хлібозаготівлі.

Далі — гірше: 20 липня 1932 року Сталін написав Кагановичу і Молотову лист з розпорядженням негайно ухвалити закон про охорону державного й колгоспного майна. **Сьомого серпня 1932 року виходить сумновідоме постановою про «охорону соціалістичної власності». Мірою судової репресії за розкрадання колгоспного і кооперативного майна обирали вищу міру соціального захисту — розстріл із конфіскацією всього майна.** За «пом'якшувальних обставин» розстріл замінювали на позбавлення волі та строк не менше як 10 років. У народі блискавично назвали її законом «про п'ять колосків». За таку кількість колосків, зібраних на полі навіть після обмолоту врожаю, людей карали з нелюдською жорстокістю.

У жовтні 1932 року з Москви в Україну приїжджає спеціальна комісія з хлібозаготівлі на чолі з керівником уряду Радянського Союзу В'ячеславом Молотовим. Її завдання — посилити репресії та збільшити вилучення зерна в українських селян. Вісімнадцятого листопада в Україні запроваджують натуральні штрафи. В господарствах, що «заборгували» за нереальними планами заготівель, а таких були тисячі, конфісковують усе продовольство й худобу. Того ж місяця влада організовує спеціальні загони для пошуку й конфіскації зерна, інших продуктів і худоби в особистих господарствах. До кампанії залучають увесь особовий склад міліції, органів держбезпеки, місцевих комнезамів, компартії, комсомолу. Організуються бригади «яструбків», «буксирні бригади». Вони з металевими штирями промацували подвір'я, город, сараї в пошуках ям чи діжок із зерном.

Запроваджується режим «чорних дошок». Занесення на неї села фактично означало цілковиту воєнізовану блокаду, проведення репресивних заходів, що часто було рівнозначним смертному вирoku жителям кон-

кретного села. Наприкінці листопада цього ж року радянські спецоргани розробляють таємну спеціальну операцію зі знешкодження всіх, хто міг би чинити опір повному вилученню хліба. Операція охоплює 243 райони України, зокрема Новобасанський і Бобровицький.

У грудні 1932 року, коли вже ледь не масово є голодні смерті, влада розпочинає другий етап вбивства голодом. Комуністичний режим звинувачує українців у саботажі та підготовці до повстання. Слово «саботаж» уже не сходить зі сторінок бобровицької районної газети «За суцільну колективізацію». Для посилення хлібозаготівель Кремль відправляє в Київ Лазаря Кагановича та Павла Постишева, а 14 грудня ЦК компартії та рада народних комісарів ухвалюють ще одну таємну постанову «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі та Західній області». Вона передбачала не лише повне вилучення зерна, а й ліквідацію українських шкіл на Кубані та масове переслідування і репресії українських інтелектуалів.

Зміст цієї постанови ще раз підтверджує: організований штучний голод мав на меті зруйнувати українську національну ідентичність і знищити українців як націю. І ще одне переконливе, але жахливе підтвердження тому — наприкінці грудня 1932 року з українських сіл, які не виконали грабіжницьких і нереальних планів заготівлі зерна, вивозять усі його запаси, навіть посівний матеріал. Першого січня 1933 року виходить ще одна спеціальна постанова ЦК більшовицької партії про застосування найжорстокіших репресивних заходів щодо кожного селянина, який не здав хліб. Масові обшуки позбавляють селян останніх залишків хліба, іншої їжі й прирікають їх на голодну мученицьку смерть.

Майже все вирощене в колгоспах зерно відправляють державі. Більшовики ухвалюють закон, яким заборонялося давати селянам колгоспне зерно, доки не виконано план хлібозаготівлі. «У промові, виголошеній в січні 1933 року, Сталін наказав партійному апарату подвоїти зусилля: «Не дозволяйте, щоб вашу увагу відвертали всіляки фонди і резерви, не забувайте про основне завдання: розгортайте кампанію хлібозаготівель... І прискорюйте її. Першою вашою заповіддю є виконати зернозаготівлю».

Часто зерно звозили й зсипали в бурти коло колгоспної комори, а оскільки належних умов для його зберігання не було, воно псувалося, бо транспорту для його перевезення на великі хлібні бази бракувало. Додам, що «геніальні» сталінські слова про першу заповідь перед державою звучали зі сторінок усіх газет Союзу й на зібраннях будь-якого активу всіх рівнів аж до розпаду Союзу.

Тоді ж повноважні представники Сталіна в Україні з гордістю заявляли: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба

на смерть. Цей рік (1933-й, — *авт.*) став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну». Тепер ми знаємо, якою ціною була виграна війна з власним народом.

Однак страшні жертви не лякають Сталіна та його оточення. В Україні від запаморочення та від голоду падають і помирають люди, а в Москві у 1933 році — сотисячний парад фізкультурників. У газетах того часу — портрети Сталіна та його опричників, розповіді про їхні ювілеї. У цей страшний, підлий голодний період так званий братній російський народ не простягнув руку допомоги знедоленому «молодшому брату». Тисячі українців ішли до російського й білоруського кордонів, але там стояли війська й нікого не пропускали. Всіх повертали в «Хохляндію». Кремлівська влада не пустила в Україну й валки із зерном, які йшли в східну Україну із західних областей, що були тоді в складі Польщі. Більшовики не дозволили завезти в Україну і зерно з Канади, яке добровільно зібрала для своїх родичів українська діаспора.

Особливо цинічно на тлі знищення штучно створеним голодом мільйонів селян виглядає наполегливість більшовицької влади щодо забезпечення експорту зерна до Європи. Цифри кажуть самі за себе: 1928 рік — 1 млн центнерів, 1929-й — 13 млн, 1930-й — 48,3 млн, 1931-й — 51,8 млн, 1932-й — 18,1 млн центнерів. І навіть у найстрашніший рік смертей від голоду — 1933 рік — 10 млн центнерів зерна.

Комуно-більшовицькій владі було замало голодних смертей в Україні, і вона того ж таки 1933 року розгортає масові політичні репресії за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі». Їх розмах співмірний із масштабами з Великого терору 1937–1938 рр. За офіційними даними, в Україні 1933 року були арештовані понад 124 тис. осіб, що більше від 1938 року. Тодішній комуністичний керівник України Павло Постишев заявляв, що 1933 рік став «роком розгрому націоналістичної контрреволюції».

Детальна хроніка розвитку подій яскраво підтверджує про спланований голодомор в Україні. Він досягає апогею в червні 1933 року. За оцінками демографів, в Україні цього місяця померло більше як 1 млн осіб. Ось тоді й Кобижча вкрилася штабелями трупів. Досить резонансною в історії Кобижчі стала трагедія родини Дитин. У ній комуністи замучили голодом четверо малолітніх дітей — від 3 до 8 років.

Як саме це було, як люди вмирали голодною смертю, зафіксували кілька десятиліть тому юні дослідники історії рідного села з тодішньої середньої школи № 2 під керівництвом директора Олександри Василівни Данилевської. До речі, за виконану дослідницьку роботу вона та її

підопічні одержали вдячний лист тодішнього керівника Українського інституту Національної пам'яті, академіка Ігоря Юхновського. Нема сумнішої повісті від розповідей живих свідків тієї трагедії. Кожне речення, кожна фраза — то крик душі людської. Їм слово.

Розповідає Валентина Миколаївна Ворошилїна, 1934 року народження, а їй про ті часи згадувала бабуся Олександра Прокопівна Кава, 1892 року народження. У 1933 році Олександра Прокопівна виховувала трьох дітей. Вижили, бо мали корову. Але під час голоду корову й теля вкрали. Злодіїв зустріли комсомольці, які йшли з клубу. Був серед них і племінник Гриша Кава. Він впізнав тітчину корову. Злодії втекли, а худобу хлопці забрали.

Під час голоду з Києва приїхала сестра з двома дітьми — Федора Прокопівна Молочна. Вона була дуже знесилена, і її не змогли врятувати. Діти попросилися назад у Київ, їх відвезли. Хлопець вижив і в 1951 році приїжджав до Олександри Прокопівни Кави в Кобижчу. Ходив на могилу матері...

Розповідає Ганна Іванівна Слуговина (Тименко). (Записано 20 квітня 2004 року). — Народилася 5 лютого 1925 року. Батько залишив сім'ю. Мати хазяйнувала сама. Батьки були середняками. Мали 12 десятин землі. В неї було ще четверо братів і сестер. Двоє померли малими. На початку 1930-х їх розграбували, бо не хотіли йти в колгосп. Забрали 25 овець, свинюматку, коней, корови, свині, землю, на якій збудували свиноферму колгоспу імені Шевченка.

У 1933 році померли мама Агафія та дід Іван, баба Єлизавета, зять Максим — чоловік тітки Христі, онук — хлопчик Ляоня. Коли в тітки Христі помер чоловік Максим, вони переїхали до них, щоб разом жити, бо в баби померли всі... Коли мені було 8 років, то влаштували до євреїв няньчити дітей у Києві...

Розповідає Олександра Дмитрівна Бабко. — Наша сім'я із шести осіб мала 6 гектарів землі, коня, корову. Мій чоловік не хотів вступати в колгосп, і взимку 1932 року нас розкуркулили. Сказали, що маємо молотарку, млин, соломорізку. Нічого цього в нас не було. Чоловіка відправили в тюрму, а мене з дворічною донькою вигнали на вулицю. До 1935 року я жила у своїй сестри, а взимку 1935 року мене відправили на виселку у Вологодську область. Донька залишилась у сестри. Чоловік саме вийшов із тюрми, то його відправили зі мною. Людям казали, що це їдуть добровольці з Бобровицького району. Тоді виселили приблизно 50 селян. Усіх привезли в селище Тотьму за 30 кілометрів від Вологди.

Розповідає Ганна Іванівна Слуговина, 1924 року народження. — Мені було 8 років, і дуже добре все пам'ятаю. Таке страхіття не забуду до смерті. В нашій сім'ї всі померли від голоду — 5 людей. Залишилася жити я

одна. Один із «буксирів» — наш сусід попередив, що будуть ходити по хатах, але ми не встигли нічого заховати. Позабирали все, навіть у чугунці була квасоля, то й ту забрали. На хаті була торішня гречка й полова, забрали також. У нас були овечки, воли, свині, корова, кінь — все забрали. Ходили вдень і вночі, зимою і літом. Ходили зі шпичцями, перештирхали весь город. Мати не витримала й повстала проти них, то вони її задушили хрестом, що був у неї на шиї. Їздили підводи й збирали на дорозі мертвих людей. Їсти приходилося все підряд: лободу, кору дерев і листя, жолуді, голубів, горобців. Мене вигодували люди. Наймитувала, пасла корів. Жити перейшла до тітки, і вдвох якось вижили. Як трохи підросла, пішла в колгосп. Платили по 3 копійки на день, 200 грамів зерна. На обід давали 500 грамів хліба...

Розповідає Парасковія Ларіонівна Кононенко, 1929 року народження. — Було дуже важко. Позабирали все — худобу, зерно. Навіть забрали зварену кашу в чугунці. Залишилися тільки овечки, які потім порізали і поїли. А батько перед цим поїхав у Ніжин і продав коня. Вторинував трохи грошей і якимсь чудом ми всі вижили. А дід не витримав, помер від горя у перший день, як усе в нас забрали. Але треба було якось виживати, і батько вступив у колгосп.

Розповідає Марія Антонівна Потапенко, 1925 року народження. — Час був дуже страшний. Люди вмирали прямо на дорозі. «Буксири» забирали все зерно, сало, картоплю. Коли наша мати побачила, що заходять у двір, вона взяла мішок зерна й поклала його на піч, а зверху лягла баба й укуталась. Але «буксири» все зрозуміли, скинули бабу з печі, забрали зерно. Залишилася корова, і не знайшли картоплю, закопану у яму. Завдяки корові ми й вижили. Картопля у ямі погнила, але був крохмаль, тому пекли млинці, а в них додавали борошно з жолудів.

Розповідає Марія Миколаївна Труш, 1931 року народження. — Нас було шестеро — батько, мати й четверо дітей. «Буксири» забирали все. Батько сховав просо, а вони знайшли, стали вантажити. Батько в розпачі не давав. Вони забрали батька, і ми його більше не бачили. В нас залишилася корова. Мати годувала нас, носила ще й сусідам молоко, бо вони пухли з голоду. Мати також робила масло. Носила продавати на базар. Ось так і вижили...

Розповідає Тетяна Романівна Первушова, 1914 року народження. — у 1932 році мій дядько Дементій Буглак заховав у нашій хаті облігації, а коли його розкуркулили й вели допит, чи не заховав він які цінності, то він привів міліцію до нас. За це мого вітчима назвали підкуркульником, сказали, що він ховає хліб Буглака, і в нас усе забрали, навіть подушки з хати. Ми мали всього чотири десятини землі, коня й корову. Але віт-

чим не схотів вступати в колгосп, і за це в нас все позабирали, а в 1933-му його відправили на виселки. Їли в голодовку макуху, гнилу картоплю (збирали на полі), іноді розживалися на дохлу конину.

Розповідає Олександра Никифорівна Околот. — Улітку 1933 року студенти Ніжинських учительських курсів одержували 100 грамів хліба, чай без цукру та варену без солі ботвіну. Багато людей вмирало просто на вулицях. Їх вивозили вантажні машини, закопували всіх разом.

Першого вересня 1933 року мене направили вчителькою другого класу в Хороше Озеро Ніжинського району. В класі було 48 дітей. За осінь від голоду вмерло восьмеро. Вчитель одержував 8 кілограмів кукурудзяної муки на місяць. Після уроків обов'язково повинен був працювати в колгоспі. Колгоспники за 1932 рік одержали по 200 грамів хліба на трудовий день, але більшу частину його забирали хлібозаготівельники. В 1933 році їсти не було чого. Товкли в ступі пусті кукурудзяні качани й випікали з цього млинці.

Розповідає Марія Іванівна Глушко, 1905 року народження. — 1933-й був дуже важким. Хліба в селі не було. Їздили до Києва. По селу люди пухли й вмирали від голоду. Жінки більше виживали, а чоловіки не витримували. По хатах ходили бригади й забирали все їстівне.

Розповідає Марія Матвіївна Величко, 1913 року народження. — у січні 1933 року я була на педпрактиці в Сиволожі Ніжинського району. Там жила на квартирі в голови кооперації. Якось хазяїни пішли, а мене попросили вийняти хліб із печі. Гарячий хліб я клала на лаву. Раптом у хату ввійшла жінка з дівчинкою — прохачі. Вони вклякли на порозі від вигляду й запаху свіжого хліба. Не кажучи ні слова, вони схопили по хлібині, вийшли з хати й навіть не мали сил тікати. Стали їсти. Їх знайшли за городами мертвими.

Улітку 1933 року я була в Кобижчі на канікулах. На млині пиляли березові дрова. Пухли від голоду сусіди. Хлопчик наївся березової тирси й вночі помер. Стару жінку Ярмач Мокрину задушили в хаті, щоб забрати в неї з-під подушки торбинку з зерном, яку вона показувала сусідам за день до смерті.

На нашій вулиці Смаговці було 17 дворів, у них від голоду померло 13 душ.

Розповідає Михайло Іванович Дузь, 1924 року народження. — Наприкінці 1932 року мені пішов дев'ятий рік. Що я запам'ятав? У хату прийшло п'ятеро людей. Залізними палками штрикали долівку в хаті, шукали зерно. Торбинку з ним мати заховала на піч і посадила мене на неї. Один із них — Іван Глушаниця — прогнав мене й забрав торбинку. Мати почала плакати й просити, щоб віддав. Але у відповідь почула: «Не по-

дохнуть твої діти, хай їдять полову». Пам'ятаю, що батько носив полову, і ми її переточували. Товкли жолуді, мішали макуху й пекли «хліб». У сусіда Розколія Трохима померла вся сім'я. Я з меншим братом ходив і бачив, як там у дворі закопували мертвих. Ще пам'ятаю, як Тимофія Книша вбили на городі за те, що розгрібав і їв посаджені лушпайки картоплі...

Розповідає Олександра Миколаївна Михайленко, 1919 року народження. — у 1933 році в Кобижчі від голоду померло дуже багато людей. А в місті можна було купити кооперативний хліб. У Києві він коштував 75 копійок за кілограм (більше на одну людину не продавали), а чергу треба було займати ще звечора. У нас на базарі в цей час буханку хліба продавали за 100 карбованців. Наша мати купувала приблизно по 1/5 буханки — на 20 карбованців, доки були гроші. Потім їли кору, макуху. Одного разу наїлися макухи й ледве не померли — вона виявилася тютюновою...

Розповідає Віра Мироненко, 1920 року народження. — у 1933 році мені було 13 років. Мати брала мене на поле, два рядки брала собі й два — мені. Вона гнала три рядки, а я — один. Ми весь час поглядали, коли повісять ганчірку на голоблю, що означало, що скоро обідатимемо. Варили нам муку. Їли з мисочок і просили добавки. А Йосип казав, якщо залишиться, то дасть. У нашого батька ноги попухли. Він лежав вдома, і ми несли йому поїсти.

Ще ми ходили обробляти тютюн; пололи бросові (покинуті) ланки. На Біле болото ходили брати воду, цідили її крізь хустку, бо там було багато мошкарі. Пам'ятаю, що від голоду помирали на ходу на вулицях, пухли. Померли Оксина і Євдокія Гуць, їхні батьки...

Розповідає Віра Миколаївна Ющенко, 1915 року народження. — у голодовку 1933 року довелося їсти все, що бачили очі. Ловили щурів, котів, горобців, ворон. Їли лободу, молоде кияшиння. Ходили на картопляні поля збирати торішню картоплю, мололи її й пекли млинці.

Розповідає Ольга Свиридівна Рудько, 1925 року народження. — Прийшов голод і в нашу сім'ю. Нас було п'ятеро. Щоб якось вижити, я і старший брат Павло вночі ходили в поле збирати кінський щавель, з якого мати пекла млинці, коржі. Коржі пекли з макухи, малясу. Ми жили й думали, що хліба вже ніколи не побачимо.

Розповідає Ганна Юхимівна Лахно, 1921 року народження. — 1933-й був дуже важким. Нас у батьків було десятеро дітей. Коли розпочалася колективізація, нашу сім'ю розкуркулили, бо ми на той час жили багато. З хати вигнали. Тільки під час війни нам дозволили повернутися у свою хату. Їли в голодовку все, що могли, аби вижити. Пекли млинці з трави, коржі з кукурудзи, гнилої картоплі, малясу. Їли листя кропиви, м'яти, давали муку й смажили...

Розповідає Катерина Митрофанівна Юрченко, 1922 року народження. — Мені тоді було 11 років. Я добре пам'ятаю події, які відбувалися під час голодомору. Боляче згадувати все це. В мене був братик Степанко, йому тоді виповнилося 5 років. Одного разу я знайшла його в калюжі, де він збирав і їв дощових черв'яків. Згодом він помер. Менша сестричка, коли помирала, теж просила скибочку хліба, але ми не могли її дати, бо не було. В людей відбирали останні припаси. Пам'ятаю, батько приніс торбинку борошна. Та тут налетіла комісія на чолі з Іваном Глушаницею. Зі словами «Твої діти не подохнуть» він забрав те борошно. Знаю, як виганяли на поле збирати зернятка із землі. Там стояв наглядач. Одна жінка заховала за пазуху три зернинки, а він побачив і наказав її повісити...

Розповідає Мотря Степанівна Коломієць, 1917 року народження. — Я живу зараз у Горбачах, а в часи голодомору жила в Кобижчі. Батько працював на всю силу. А коли в людей почали забирати придбаний хліб, для селян настали страшні часи. По хатах ходили представники сільської ради й уповноважені та забирали зерно, картоплю, борошно, квасолю, горох, боби, буряки. На початку 1933 року в Кобижчі почався страшний голод, а з ним і масове вимирання людей. Вмирали старі, малі, працездатні. Вмирали родинами...

Розповідає Федосія Пилипівна Сокирко. — У 1933 році я працювала кухарем. Варила юшку. Але взяти додому щось поїсти не можна було, бо перевіряли ретельно. Хліба на людину давали 200 грамів. У нашій сім'ї було п'ятеро. Під час голоду померли батько, мати й брат. Сестра працювала на залізниці в Кобижчі. Робітникам там видавали пайки — трішки борошна, крупи. Хліб, що вродив, забирали уповноважені з району та свої, сільські.

У 1947 році теж була голодовка, але не така страшна. У цей час ми мали вже трохи картоплі. З колгоспу дозволили залишити коня, ми його зарізали і з'їли. Траплялося, що протягом двох тижнів не бачили картоплі, то варили лушпайки, товкли їх у ступі й варили з цього юшку.

Розповідає Ольга Миколаївна Кихтенко. — Страшно згадувати той час. Голодні люди помирали на ходу. Падали, як солома. Їли буряки, опуцьки, липовий цвіт, луску з гречки, макуху, дохлу конину, гнилу картоплю, собак, котів. Люди знімали із себе останню одягу й вимінювали її на продукти.

Багато людей померло, хто вижив, пізнав ще війну й голод 1947 року. Але цю голодовку ми перенесли вже легше, і менше померло людей...

Розповідає Параска Логвинівна Авраменко, 1928 року народження. — Час був жахливий. Жили ми дуже бідно. І в голодовку 33-го і 47-го років їли гнилу картоплю, з цвіту акації робили млинці, з качанів кукурудзи пекли хліб. Їли різні трави. Голод був страшний. Людей померло багато...

Розповідає Ганна Семенівна Кладинога, 1909 року народження. — у 1932 і 1933 роках голод був страшний. Ми мололи бурякове насіння й пекли з нього млинці «наче кізяки». Збирали минулорічну гнилу картоплю й робили крохмаль. Їли серединки із соняшника. Під час голодовки ми жили в Степанівці. Там вимирали цілі сім'ї. Одна з них Бойків — Йосип, Параска, Одарка. Діти ходили як скелети...

Розповідає Іван Андрійович Троцько. — Ми збирали на городі із землі загублене зерно й гризли його. А ще ходили на болото по горозу, вона на смак солодкувата. Коли діставали корзяну макуху, це було свято. Мій батько Андрій Йосипович Троцько ходив у ліс по гриби. Одного разу повертався назад, дійшов до городу й впав мертвий від голоду. Мертвих збирали підводами. У 1947 році голод був менший, але було дуже багато вошей...

Розповідає Тетяна Іванівна Бутенко, 1920 року народження. — Пам'ятаю, мама випрошувала в сусідів кукурудзяні стрижні без зерна. Спершу розбивала їх молотком, а тоді несла на млин. Виходило щось схоже на тирсу. Домішували туди жменьку побитого зерна, яке вимінювали в людей на одяг, і пекли в печі коржі. А якщо в когось здихало порося чи інша живність, то це була радість для всіх, адже з такоїдохлятини варили все. Повесні рвали спориш, кропиву, іншу зелень.

Розповідає Катерина Юхимівна Товстенко, 1928 року народження. — Мені тоді було шість років, але багато чого врізалося в пам'ять. І я з жахом згадую ті страхіття. Бачу опухлих людей і майже скелети дітлахів. Згадую, що ми їли — квіт акації, щавель, заячі бурячки. Мало того що голодували, так ще холера ходила. В нашій сім'ї померли два хлопчики, одному було 8, а другому — 10 років. Нас залишилося троє.

З розповідей мами знаю, що вона нас постійно замикала в хаті, коли йшла з дому. Бо були люди, які ходили по хатах, викрадали дітей, їх різали й м'ясо продавали на базарах.

Голод 1947 року пам'ятаю добре. Але його ми якось легше пережили. Хоч за пів хлібини доводилося працювати весь день. Тоді я вже їздила в Київ по хліб. Там стояла за ним у черзі по пів дня. На власні очі бачила під магазинами пухлих від голоду людей. Такого ніколи не забути...

Розповідає Петро Федорович Спашиба, 1910 року народження, родом із Татарівки. — У 1933 році від голоду померла мати. Нас залишилося троє: я і сестри Ліда й Надя. Надя кудись поїхала в бік Харкова. Де вона й куди поїхала, досі не знаю. Я із сестрою ходив по селах, старцювали, просили їсти. Не можу забути те, що бачив на станції Кобижча. Там лежали два кагати зерна. Кругом них ходили два вартових із гвинтівками. Бачу, лізе до зерна рачки опухлий чоловік. Вартові кричать «назад!», а він

не слухається. Доліз до кагату, і тут прогрімилі постріли. Я бачив, як чоловік, звиваючись, помер. Довго ми з Лідою ходили по селах. Аж у Свиловці добрі люди взяли нас у колгосп. Мене поставили пасти свиней, а сестричку у ясла взяли...

Розповідає Парасковія Михайлівна Горбач, 1911 року народження. — Я була однією дитиною в сім'ї. А всієї сім'ї було четверо: батько, мати, бабуся по маминій лінії. Батько й мати в 1933 році працювали в колгоспі. Мати обробляла буряки. За це їй видавали макуху. Її ми підмішували до тіста. Додавали туди ще й картоплі. Ми утримували корову, вона допомогла нам вижити.

Біля нас жила сім'я діда Коверзенка. Їх було п'ятеро. З трьох синів один хворів, мати й батько не працювали. Часто старий Лука приходив до нас із проханням дати залишків їжі. Мати вже варила з розрахунком, щоб і їм щось дати. Стара Коверзенчиха, коли мама приносила їм у глечики молоко, цілувала їй руки... Так і виживали...

Розповідає Григорій Андрійович Дерев'янка, 1924 року народження. — 1933-й я не забуду ніколи. Люди ходили розпухлі, водянисті, неповороткі. Трупи лежали під парканами. Щоб купити щось поїсти на базарі, не було грошей. Хто мав сережки, обручки чи інші прикраси або ж коштовну річ, все пішло в обмін на продукти. Їли ворон, собак, лободу, липу, люпин. Я пробував рятуватися старцюванням, але в людей не було чого подати. У всьому селі тільки в начальника міліції Макаревського пекли пиріжки. Іноді й мені за якусь роботу в його господарстві давав пиріжок. Місцеві активісти теж справні ходили. Але в них не попросиш. Активісти вигрібали в людей все. Навіть 50 грамів сала загрібали і віддавали його собакам, якщо самі не з'їдали...

Розповідає Марія Євlampіївна Сергієнко, 1926 року народження. — Мені було 7 років, коли почалася голодовка. У матері нас було троє. Батько помер раніше. Він був сторожем на току в колгоспі «Більшовик». Під час голоду його посадили у в'язницю у Владивостоку за те, що дав голодним дітям гороху з колгоспної комори.

У нас була корова. Вона нам і не дала померти з голоду. Але ні хліба, ні картоплі ми не бачили. Сушили квіточки з акації, конюшину, товкли і пекли млинці. Люди вмирали, як мухи. У нас під двором помер Микола Білодід. Люди сиділи під парканами кволі, виснажені — вони так чекали смерті. Мама наша допомагала людям молоком. Ділила його справедливо між усіма сусідами. Корову на ніч ховали в хатніх сінах. Померлих людей не хоронили, бо не було сили підняти гроб. Та й зробити його було нікому. Звозили всіх до однієї ями, там і закопували.

Коли маминого брата Гната Могильного поставили завгоспом у кол-

госпі, нам стало трохи легше, бо він приносив частину свого пайка. Він нам приніс картоплі, то ми її всю з'їли, лушпинням посадили ділянку. Так і пережили голод...

Розповідає Лисавета Петрівна Найдьон. — у 1933 році люди пухли від голоду. Їли все, що бачили і що можна було в рот покласти. З тирси пекли хліб, з гнилої картоплі — оладки. У цей період було дуже багато бліх і вошей. Вони загризали людей, особливо коли на тілі була ранка. У цей страшний час багато людей божеволіли...

Розповідає Олександра Кузьмівна Овсієнко, 1907 року народження. — Мій батько Рибак Кузьма Федорович мав свою землю. Щоб вижити, треба було багато працювати. В сім'ї було четверо дітей, батько, мати й бабуса. Всі працювали на повну, навіть діти. Вставали о четвертій ранку. До колективізації наша сім'я жила в достатку. Коли організували колгоспи, то батька зачислили в куркулі. Сім'ю призначили вивезти із села. Потім це рішення скасували, а тільки забрали хату і нас звідти виселили. Забрали й все майно з хати і подвір'я.

Бабуса на той час була заміжня, і вся родина пішла жити до неї. Там жило 9 людей. Бабуса розповідала, що варили макуху, коли пекли хліб, додавали тирсу. Чоловік бабусі працював на залізниці. Йому давали пайок, але для такої великої сім'ї то була крапля в морі. Коли почало весніти, рвали й варили молоду траву, лободу.

Одного разу до хати бабусі зайшов невідомий чоловік. Це була не людина, а якась примара. Він просив їсти. Але що можна було дати, коли самі всі голодні? Він ледве вийшов із хати й упав біля порогу. Недалечко ж лежав торішній качан з-під кукурудзи. Він почав його жадібно гризти. Дідусь розповідав, що одного разу на дорозі бачив теж мертву жінку, а по її тілу повзало обідране маля й плакало.

Розповідає Марія Михайлівна Сало, 1914 року народження. — ...Це було з березня 1933 року. Я і моя подруга якось зайшли до тітки Килини. Там побачили страшну картину. Жінка дивилася на нас безумними очима. Почала кричати, що їжі вже нема й нема чого забирати. «Ось бачите, — залишилась тільки дитина, її зараз варю», — і показала на казанок. Ми вибігли геть.

Навесні 1933 року в Кобижчі почалось найстрашніше і найжахливіше — людодство. В голодному божевільні люди коїли нелюдські вчинки. Я тоді працювала в лікарні. Завідувач наказав усім, хто звертається з проханням видати довідку про смерть родичів, видавати їх без зволікань. Кілька разів за такими довідками приходила багатодітна матір. Одного разу міліціонер привів у лікарню дівчину років 18-ти й приніс довідки, які ми їм видавали. З'ясувалось, що ця дівчина і її мати вбили і з'їли всіх

молодших дітей, а потім озвіріла від голоду дівчина вбила матір. Коли її варила, сусіди почули запах вареного м'яса й заявили в міліцію...

Тепер пропоную сповідь про ті страшні роки **Марії Антонівни Єременко,** 1919 року народження. Жахливу оповідь опублікували в книжці «Голодомор на Чернігівщині 1932–1933 років», виданій у 2003 році. Вона згадує: «Мого батька арештували в 1929 році як куркуля. Мене й сестру вигнали зі школи. Бо ми були дітьми класового ворога. Батька кудись повезли, а нас біля матері лишилося п'ятеро. Але місцеві активісти вважали, що куркульське гніздо ще не зовсім зруйноване й цілою бригадою прийшли до нас навесні викидати з хати. В цей час мами не було вдома. Мені йшов десятий рік, я всю зиму хворіла на тиф, не могла ходити. Один з активістів взяв мене за пояс. Виніс із хати й поклав під лісою над самісінькою дорогою. Потім біля мене посадив маленького братика, якому не було ще й року. Тримав його за комір, а він тільки ворухив рученятами та ноженятами й плакав. Як згадаю ту картину, і досі в очах темніє, сльози ллються. Старша ж сестричка і два брати самі повиходили з хати й посідали коло нас. Коли мама прийшла, хата вже була опечатана. Так ми й прожили все літо на вигоні перед своєю хатою. Там протікала невеличка річка, де ми брали воду та милися. До того ж — голодували. Вже всі попухли. Ніколи не забуду, як проходили мимо нас активісти. Побачили, в якому ми становищі. Що ж думаєте, серце у них здригнулося? Совість озвалася? Де там! Схопили нас за комірці та повкидали в річку. Один пояснив: «Все одно вам хана! Навіщо комусь клопоту завдавати з похованням?» з криками «Рятуйте!» мама витягувала з річки дітей. Ваня, найменшенький, захлинувся. Мама закопала його під грушею в саду.

Настали осінні холоди. Куди подітися? Хоч порожніх хат було вдоволь, — одних повиселяли, інші самі повтікали, — але для житла вони вже були непридатні. Ті самі активісти повибивали шибки, повиймали двері, порозбивали печі й грубки. І все ж мама надибала якусь напівруїну, де можна було притулитися. Підмазала піч, принесла соломи й топить. Ми позищуємося на черені одне біля одного й гріємося. Активісти не спускали з нас очей. Бувало, несе мати з поля соломі, а хтось із них прямо біля хати ту соломі одніме й тут же спалить. Хай куркульські діти мерзнуть! Одного разу мама прийшла із соломію і впала посеред хати: «Ой діточки рідненькі, сили мене покидають». Старша сестричка, що була в п'ятому класі, написала про це батькові в Архангельську область, де він відбував покарання. Передала листа на станції незнайомим людям. А вони, слава Богу, десь далі листа цього вкинули, і незабаром ми одержали від батька відповідь. Він просив приїхати до нього. Ми це й зробили. Там були всі в'язні й допомагали одне одному. Я не ходила, мене лікували

лікарі, теж з ув'язнених. Сестра пішла до школи, два брати — в садок. Незабаром і мене на ноги поставили, і я пішла в школу.

Так прожили більше ніж рік. Татко хотів там залишитися, але начальство не дозволило. Куди їхати? а в татка був помічник на елеваторі з Веприка Бобровицького району. Ми й поїхали до нього. Там нас прийняли до колгоспу без жодних документів. Тато став ковалем, мама ходила на різні роботи. На трудовень давали по 200 г хліба. Життя було важке. Доймали податки.

Війна принесла нове горе: помер батько, два брати загинули на фронті. Зараз живу сама-самотою.

Розказала про це, щоб усі побачили: радянська влада була жорстокою й немилосердною. Вона була проти людини».

А тепер пропоную відшукати згадки про цю жажливу національну трагедію на сторінках тодішньої бобровицької районної газети «За суцільну колективізацію». Скажу відразу: ні за 1932-й, ні за 1933-й чи 1934 роки в ній жодного натяку на голод у країні чи районі. Про страшне лихо можна знайти тільки між рядками окремих публікацій. Переважна більшість їх про викачування зерна з колгоспів і господарств селян. Двадцять четвертого вересня газета пише, що виконання плану хлібозаготівель населенням Кобижчі йде непросто кволо. На 20 вересня виконання по одноосібному сектору становить 0,9 %. Сталося це через відсутність своєчасного натиску на куркульсько-заможні господарства, які ховають хліб. Так, твердоздатчиця Васька Шелест, маючи тверде завдання в 15 ц не здала жодного кілограма, а свій хліб поховала по родичах. Так, у лісника А. І. Яковенка знайдено майже 8 ц хліба.

Газета закликає: тільки зробивши більшовицький наступ на твердоздатців, перевівши глибоку агітаційно-масову роз'яснювальну роботу серед трудящих-одноосібників, вдаривши по підриивниках хлібозаготівлі, ворогах радянської влади, виконаємо план на 100 % у встановлені строки. І приклад в цьому по селу Кобижчі зобов'язались показати одноосібники Яришківського куреня.

Чому саме на цей курінь було покладено сподівання влади у виконанні хлібозаготівлі, пояснень у публікації нема. Зате через два номери та сама газета розповідає про «несвідомих» сільських комсомольців, які відмовилися забирати хліб в односельців. Так, Андрій Москотін категорично відмовився допомогти виписувати контрактаційні картки одноосібникам на здачу хліба, а Петро Стеценко й Микола Іваницький категорично відмовилися працювати по хлібозаготівлі (читай — бути у так званих «буксирній бригаді» й ходити з металевими штирями й вишукувати останню торбинку із зерном у людей чи забирати вузлик квасолі від голод-

них людей, — *авт.*). Газета далі пише, що й загалом уся комсомольська організація не працює по хлібозаготівлі за винятком кількох осіб і закликає райком комсомолу очистити комсомольський осередок Кобижчі від опортуністичних елементів. (Газета «За суцільну колективізацію», за 30 вересня, № 93.)

Великим злочином перед державою називає газета невиконання плану хлібозаготівлі. Його чинять і в Кобижчі куркулі та підкуркульники. А за це радянський суд суворо карає. Цими днями в селі відбулося виїзне засідання нарсуду. Як пише газета, злочин вчинив контрактант Ярофій Федорович Передерій, що не здав 4,26 ц зерна по хлібозаготівлі. Його засудили на 3 роки бупру та 300 руб. штрафу (№ 101, 22 жовтня). На два роки позбавили волі й оштрафували на 100 руб. власників вітряків Омелька Іваницького та Павла Вареню кожного — за перемелювання зерна людям без дозволу влади.

Голод уже розпочинає косити людей, а газета, як і в 1931 році, й далі розповідає про червоні валки хліба й закликає організувати суцільні такі валки на дострокове виконання хлібних планів до XV роковин Жовтня. Попереднього ж номера газета закликала до тієї самої дати відправити два ешелони картоплі робітникам Донбасу, і це справа честі всієї Бобровиччини.

Критиці піддаються сільські вчителі за неприпустиме явище. Їх у селі 40, а на кутках по хлібозаготівлі працюють одиниці. Школи загалом беруть незадовільну участь у хлібозаготівлях. Як знаємо з історії, влада ініціювала всілякі езуїтські методи, аби вишкребти в людей залишки хліба. Одним із таких методів стало запровадження чорних дощок у газетах.

За 12 грудня 1932 року газета «За суцільну колективізацію» інформує, що села Ярмолівка, Піски, Ядлівка та Кобижча є кандидатами на чорну дошку, а щоб на неї не потрапити, там потрібно розбити опір куркуля та виконати план хлібозаготівлі в грудні. Відсутність багатьох примірників газет у підшивці не дозволяє сказати, потрапила чи уникнула тоді Кобижча чорної дошки. Забігаючи трохи наперед цієї жажливої хроніки, скажу, що Кобижчанська сільрада все-таки потрапила на чорну дошку. Трапилося це у вересні 1933 року. Тоді за постановою бюро райпарткому за незадовільну організацію хлібопостачання по одноосібному сектору на цю дошку була занесена не тільки Кобижчанська сільська рада на чолі з Іваненком, де серпневий план на перше вересня виконали на 55,7 %, а річний — на 24,2 %, а також і сільради Горбачів, Козацького, Нової Басані, Степових Хуторів, Свидовця, Пісок. Але повернемося в рік 1932-й.

Дев'ятнадцятого грудня ця ж газета друкує статтю «Алілуйство кобизьких гучномовців». У ній ідеться, що «Кобижча — найвідсталіше село

по хлібозаготівлі, особливо в одноосібному секторі. На 10 грудня виконання плану становить 4,8 %, а 11 грудня не надійшло жодного кілограма — це був вихідний день кобижських «робітників».

Наступного ж номера газета під «шапкою» з великих букв інформує про постанову бюро Бобровицького райпарткому від 17 грудня. В ній повідомляється, що голову Кобижчанської сільської ради М. С. Ясківця, якого надіслано до Кобижчі як члена президії РПК для зміцнення радянської роботи, злому спротиву куркуля й організації виконання хлібозаготівлі, який не виправдав довір'я партії, зрадив її, розклався, не став на шлях куркульського плану хлібозаготівлі, виключити з лав партії, зняти з роботи голови сільради, заарештувати й віддати до суду як куркульського агента.

Трохи нижче розміщено інформацію про виведення М. С. Ясківця з членів пленуму та президії РВК.

У цьому ж номері газети надруковано постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У за підписами В. Чубаря та С. Косіора про те, що Бобровицький район відстає у хлібозаготівлі, і до нього заборонено ввозити промисловий крам (тобто всі промислові та господарчі товари, — *авт.*), аж доки він не досягне рішучого зрушення у виконанні хлібозаготівлі. Додам, що Бобровицький район на Чернігівщині був єдиний, який, за словами газети, «позбавлений права на одержання промислового краму від пролетарської держави».¹

Влада спільно зі «стрибками», ударними бригадами вимела в мешканців Кобижчі майже весь хліб. Тепер серед лютої зими вона взялася за збір картоплі. Газета за 6 січня 1933 року привертає увагу лозунгом про те, що заготівля картоплі дорівнює до хлібозаготівель. Далі йдеться, що районний план заготівлі картоплі виконано на 28 %. «Ми заготовляємо лише один відсоток від п'ятиденного завдання. Села Нова Басань, Новий Биків, Кобижча, Ядлівка, Олександрівка, Петрівка, Степові Хутори повністю припинили заготівлю картоплі. До тих, хто не здає картоплю, вживатимуться такі ж репресивні заходи, як і під час хлібозаготівлі». Газета наголошує: незважаючи на зимові умови, примусити куркулів відкопати картоплю у ямах і негайно здати її до пунктів...² і це в січневій морози... Хіба цей, вибачте, дурний крок не є свідченням про геноцид народу, який більшовицька влада прирікала на голодну смерть?

Не одним судовим засіданням над кобижчанцями був позначений 1932 рік. «Червоним судом над куркульсько-контрреволюційною зграєю»

розпочався і 1933-й рік. Якраз на Різдво, 7 січня в Кобижчі відбулася в'їзна сесія Чернігівського обласного суду. Розглядали справу про куркульсько-контрреволюційну зграю, якою керував куркуль Пономаренко і яку викрили органи ГПУ.

Ця куркульська зграя протискувала на керівні посади в сільраду й колгоспи людей, які активно діяли на зрив політгосподарських кампаній, особливо хлібозаготівлі, підбурювали несвідому частину бідняків і середняків села. Вони розвалювали колгосп із середини, завдавали шкоди, дискредитували колгоспне виробництво, проводили різні контрреволюційні провокації, спрямовані на зрив завдань радянської влади та партії.

Розглянувши справу про цю «зграю», суд засудив Пономаренка — колишнього завгоспа колгоспу «Нове життя» та колишнього рахівника цього самого колгоспу — до вищої міри соцзахисту — розстрілу з конфіскацією всього майна. Контрреволюційну зграю куркулів і різний карний елемент — Андроса — колишнього комірника колгоспу — на 10 років позбавлення волі з поразкою у правах¹. Ясківця — колишнього голову сільради — на 7 років, Н. Орапа — на 3 роки, Труша, Лахна, Шульгу, Динника — на 5 років виселки в далекі місцевості Радянського Союзу.

...Щоб люди не думали про голод, їм втокмачують у голову, що розбитий куркуль, але не добитий одночасно, завбачуючи свою загибель, осканеніло кидається в усі щілини, щоб перешкоджати переможному соціалістичному будівництву на селі, особливо тепер — це розвалювати колгоспи, зривати хлібозаготівлі.

Маю сказати, що на Бобровищині це був перший показовий процес влади над нею ж організованою в кабінетах «куркульсько-контрреволюційною зграєю». У крайньому разі, перший, що піддався такій гласності. Мотив — ще більше залякати людей, морально паралізувати, викачати всі рештки продовольства...

А поруч із цим влада готує перший з'їзд колгоспників-ударників. А до з'їзду треба підготувати подарунки. Масово мруть люди. Трупи валяються по вулицях. Розпочинається канібалізм. Влада ж занепокоєна тим, як вишкребти решту зерна. На порозі весна — сіяти нічим. Влада через свій рупор — районну газету — говорить, що в селах Кобижчі, Петрівці, Горбачах, Козацькому, Новій Басані, Старому Бикові сільради, партійні осередки колгоспів, радянські організації з уповноваженими райвиконкому стримують утворення насінневих фондів і в них є від 3 до 8 % насіння до потреби... Тут керівники проявили явну опортуністичну благодущність.

Аби якось вижити, люди просто змушені красти в колгоспах. Стайни-

¹ Газета «За суцільну колективізацію», 1932 р., № 120.

² Газета «За суцільну колективізацію», 1933 р., № 2.

¹ Позбавлення прав голосувати.

чий Сергій Передерій, пише газета, замість того щоб годувати коней і готувати їх до виходу в поле, краде дерть для обмішки різанки. Свинарки Оришка Малько та Пріська Кладинога й собі крадуть... Пильне око активістів записало в злодії і варткових біля комор Ст. Гусака, Ст. Горбача та Ів. Патюту. Виявляється, вони виточують для власного споживання зерно з полову. Всім відомий симулянт Андрій Голота переточує пшеничну полову, у якій залишилося чимало зерна. Управа спокійно спостерігає, благодушнічає. А за прикладом Голоти до полову ходить ціла зграя злодіїв, витрушують зерно, крадуть полову¹. (газета за 3 квітня, № 30). Дивуєшся, як можна назвати симулянтом людину, яка перетрушує торішню полову, що всю осінь, зиму й весну пролежала на вулиці під дощами і снігом? Та вклонитися треба такому Голоті й отим людям із «цілої зграї», що відшукували в полові зернинки, аби ними врятуватись від голодної смерті.

А чи можна визнати куркулем Юхима Неділька, який тільки-но повернувся з бупру (будинку примусових робіт, — *авт.*) (липень 1933 року) і направляє дітей красти картоплю з колгоспного поля? До такого відчайдушного кроку так званого куркуля, у якого, мабуть, нова влада вже відібрала все що можна, змусила система, бо він повинен був рятувати в такий спосіб від смерті власних дітей. Так ні ж, газета закликає судово-слідчі органи негайно покарати цього куркуля як найзапеклішого ворога радянської влади...²

Доречно тут сказати, що масштаби голоду були б значно меншими, якби влада не ухвалила отой страшний закон про смертну кару за «розкрадання соціалістичної власності» та не наділила необмеженими й особливими повноваженнями та правами хлібозаготівельні комісії. Саме вони мали право забирати не лише зерно, а й все збіжжя — оті вузлики з квасолею, сушку яблук і груш. А ухвалений владою декрет Ради Народних Комісарів СРСР від 7 липня 1932 року передбачав розстріл за будь-яке розкрадання.

Літо 1933 року знову не порадувало добірним урожаєм. Адже чимало земель залишилися не засіяними восени й весною. Влада бачила це, бачила й знала про масштаби голодовки, яка ще тривала в селах і містах. Але вона вже виношувала нові плани та підходи у виконанні непосильних планів хлібозаготівлі. Одним із таких шляхів стало затвердження уповноважених по 10–20-хатках, які мали стежити за збиранням хлібів серед одноосібників. Архіви донесли до нас списки цих уповноважених. Уважаю їх варто назвати.

Отож у Савенському курені серед них були Савка Рог, Євмен Довгаль,

Пилип Білодід, Василь Бурлак, Дмитро Гусак, Федір Стецький, Борис Михно, Федір Сидоренко, Петро Гурин, Грицько Кривошей.

У Замиському курені — Семен Гомон, Сидір Ждан, Петро Сідько, Євмен Голота, Феодосій Косовець, Пилип Сало, Іван Глушаниця, Андрій Замах, Федір Гурин, Іван Даниленко, Василь Кава, Федір Книш.

У Каштелянівському курені — Нестор Терещенко, Микола Рудько, Кирило Тесленко, Лазар Потоцький, Гордій Бойчун, Сергій Хапко, Федір Лобер, Феоктист Лобода, Свирид Скалозуб, Грицько Гороза, Федір Сень, Андрій Ступак, Іван Лахно, Семен Сергієнко, Іван Скриняк, Грицько Кохан, Сергій Мамась, Самійло Донський, Віктор Рогочий, Пилип Сидоренко, Грицько Цирень.

По Яришківському курені уповноваженими були Кузьма Денисенко, Степан Шелест, Прохор Цирень, Федосій Передерій, Павло Цирень, Петро Стеценко, Іван Дешко, Михайло Петровський, Володимир Розколій, Федір Молодуха, Іван Явон, Іван Глушко, Петро Ярешко, Грицько Маючий.

По Сотенному куреню — Степан Євдощук, Петро Руденький, Йовхим Васечко, Мирон Тишко, Микола Лесенко, Грицько Лесенко, Павло Кладинога, Грицько Руденький, Михайло Гурин, Микола Зленко, Петро Пономаренко, Овсій Руденький.

По Шевченківській земгромаді — Лука Мишко, Тарас Пластовець, Прокіп Ромашко, Кіндрат Шульга.

По Петрівській земгромаді — Сак Щербина, Іван Сокирко, Федій Зогуля.

Очевидно, такий підхід до виконання планів хлібоздавання одноосібниками був вдалим. У крайньому разі газета «За суцільну колективізацію» 9 серпня 1933 року писала, що перший у районі трудящий одноосібник села Кобижчі П. Г. Київський свідомий свого обов'язку достроково виконав своє річне зобов'язання з хлібоздавання державі. Його приклад мусять наслідувати всі одноосібники району.

Однак у господарствах села справи йшли незаздрісно. Дев'ятого серпня райгазета публікує постанову президії Бобровицького РВК та бюро райкому партії від 6 серпня 1933 року. У ній за незадовільну організацію збирання врожаю секретаря парторганізації та голову артїлі імені Шевченка Авдієнка й Тишка попереджено про вжиття до них найсуворіших заходів партійного покарання, якщо вони протягом трьох днів не забезпечать повного виконання плану збирання жита та ячменю.

А вже 11 серпня газета пише, що Кобижчанська сільська рада має дати 8 % районного плану хлібозаготівлі. Проте це мало турбує керівників села — голову сільради Іваненка й секретаря парторганізації Дяченка. Вони, як і торік, не організували хлібопостачання з перших днів обмолоту.

¹ Газета «За суцільну колективізацію», 1933 р., № 30.

² Газета «За суцільну колективізацію» від 9 липня, 1933 р.

Приміром, колгосп імені Шевченка має намолоченого 60 ц, а державі нічого не вивіз. Колгосп «Червоний Кобижчанець» має намолоченого хліба 160 ц, а здав державі 33 ц.

Ще гірше з одноосібним сектором, що має здати 42 % плану села. Серед одноосібників масової роботи не проводять. У селі є 24 комуністи, але вони не одностайні... й тому тут одноосібники здали тільки 10 пудів зерна. Куркульсько-заможні елементи села не дали державі ще ні кілограма, проте сільська рада до цих господарів жодних заходів не вживає. Сільрада сподівається, що куркулі самі здадуть хліб, а тим часом вони його розбазарюють. Уже є випадки, коли куркулі ховають хліб. Так, наприклад, куркуль Динник зібрав свій хліб і заховав його, а державі не здав жодного кілограма.

Неподалік від сільради працює млин, але роботу його ніхто не перевіряв. Тут мелють без довідок сільської ради, а сільрада не звертає на це ніякої уваги. Відсутня також боротьба з таємним помелом¹.

Тема здачі хліба державі одноосібниками Кобижчі й далі панує на сторінках наступних номерів газети. Зокрема, 10 вересня йдеться, що одноосібники села мають здати державі 3775 ц зерна, але на 5 число здано всього 1036, що становить 27,4 %. Кобижча заборгувала державі вже 847 ц зерна. У цьому винна сільська рада (голова Іваненко) і партійна організація. Хлібоздаванню тут не приділено серйозної уваги. За ганебне відставання в хлібоздаванні постановою бюро райпарткому Кобижчу занесено на чорну дошку. В Кобижчі є понад 70 одноосібників, що злочинно зволікають хлібопостачання, прагнуть обійти закон про тверді ціни на хліб.

До цих публікацій проситься авторський коментар, але, думаю, читачі самі розберуться, чому люди не хотіли продавати хліб... І не тільки в Кобижчі. А для роздумів наведу слова секретаря партосередку колгоспу імені Шевченка Тишка. У жовтні того самого 1933 року він публічно заявив: «Я що дурний, щоб законтрактував телицю за 150 рублів. Я її краще продам на ринку за 300 рублів і куплю чоботи...» Через таку позицію газета називає його людиною з дрібно-буржуазно-куркульською душею, і цей опортуніст досі носить у кишені партквиток...²

Більшовицька влада попустила зашморг на селянській шиї десь після 1936 року. Зробили це з двох причин. По-перше, треба було за будь-яку ціну реабілітувати в очах селян колгоспну систему, яка за роки голодомору повністю себе дискредитувала, а без суцільної колективізації села тодішня влада життя в Україні не уявляла. По-друге, у Європі склалася

дуже напружена політична ситуація. Гітлер розпочав реалізовувати свій план світового панування. В повітрі вже віяло війною, а в ній владі треба було спиратися на плечі селян. А щоб замести сліди голодомору, влада розпочала новий хрестовий похід на кадри в партійно-радянських органах та в армії.

Одне слово, влада у ті трагічні роки не зупинялася ні перед чим, аби тільки вилучити хліб й іншу продукцію у селян, бо перед нею стояло чітке завдання — знищити Україну й українців. І нищили.

Отож нинішнє і майбутнє покоління кобижчанців мають бути глибоко вдячними юним дослідникам цієї трагічної сторінки в історії села на чолі з їх керівником Олександром Василівною Данилевською, у якої й самої серед жертв голодомору дві рідних тітки — Ольга та Марія, за те, що вони вчасно записали спогади очевидців цієї страшної трагедії і тепер можуть донести їх до нащадків. Спасибі їм і за те, що біля приміщення колишньої школи № 2 вони висадили вишневий садок пам'яті жертв Голодомору. Щовесни деревця радують білокрітими букетами, а влітку вони палають гарячими ягідками-вогниками пам'яті про замучених голодом.

Увіковічила пам'ять земляків і місцева влада. Вона підтримала ініціативу людей і на цвинтарях були встановлені й освячені символічні хрести пам'яті жертв голодомору. Тепер нинішнє покоління може вклонитися пам'яті невинних жертв. Замислилися вони й над питанням, скільки ж кобижчанців загинуло в ті страшні роки терору? Адже тодішня влада взяла на себе непростачний гріх і зробила все можливе, аби сфальсифікувати чи знищити документи тих часів, зокрема записи в сільських радах і ЗАГСах, які облікували дати народження й смерті. Майже до самого початку ХХІ ст. було заборонено вголос говорити про голодовку 1930-х років і за це навіть була передбачена кримінальна відповідальність, хоча люди знали й пам'ятали одинокі та братські могили. Як згадували селяни, одне з таких братських поховань є на Савинському кладовищі — праворуч від арки. Відразу за рівчаком.

Сільські дослідники, щоб наблизитися до реального показника кількості жертв голодомору, зробили максимальну кількість обчислень різними способами. Значну роботу з вивчення цього питання виконав ентузіаст В. Домбровський. За це йому особлива подяка від кобижчанців. Були виконані шість підрахунків за принципово різними методиками та висхідними даними. Результати в усіх варіантах майже збігалися. Далі підрахунки надіслали на експертизу в основні профільні інститути Національної академії наук України. Матеріал доопрацювали зі спеціалістами й офіційно одержали висновки. Експертні висновки надавали Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України, Інститут

¹ Газета «За суцільну колективізацію», 1933 р., № 77.

² Газета «За суцільну колективізацію», 1933 р., № 108.

демографії та соціальних досліджень України. Експертні цифри проаналізували, узагальнили й одержали єдиний результат. На основі цієї роботи зробили висновок: під час голодомору 1932–1933 рр. У Кобижчі померло 1100 осіб. Ось така братська могила за неповних два роки...

За оцінками демографів, загальні втрати України під час жахливого Голодомору становили майже 4 млн померлих, порівнюючи з так званим «звичайним рівнем смертності». В окремих частинах цей рівень було перевищено в 10 і більше разів. Це був справжній геноцид за штучно організованого голоду. Нагадаю, що сільське населення радянської України на той час становило майже 25 млн осіб. Який Данте чи Шекспір міг передбачити, що на еталонних українських чорноземах жахливою смертю від голоду загине така кількість людей! Схилимо ж голови перед цією братською могилою...

Підсумовуючи трагічний досвід 1930-х років, не можна не погодитися зі словами Богдана Кравченка: «Найбільшим досягненням українців у це десятиліття було те, що вони пережили його»¹.

Хліб у селян відбирали так звані продзагони, з яких складалася Продармія. Численність Продармії 1920 року складала 62000 чоловік — по суті, це була армія, створена для війни з громадянським населенням.

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. с. 339.

«Дим-димок від машин...»

Про історії створення та діяльності машинно-тракторних станцій

Була в містечку й перша МТС,
І трактори «Фордзони»,
І перші нагороди трударів.
І найскладніша техніка,
Й ремонтна майстерня...
Немало успіхів було у сівачів.
Були недовіки і труднощі, невдачі...
Але ж ніхто над ними в Кобижчі не плаче.
Їх просто ліквідують.
Переборюють трудом гуртом.
Хіба сліпий цього не бачить.

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Проблема механізації сільськогосподарського колективного виробництва радянська влада вирішувала за допомогою машинно-тракторних станцій. Вони мали перетворитися на інтегральний елемент колгоспного ладу. Рада праці й оборони 5 червня 1929 року ухвалила постанову «Про організацію машинно-тракторних станцій». Їх розгортання відбувалося швидко. Наприкінці 1932 року діяло 594 МТС, у яких налічувалося 25 600 тракторів, у зоні їх дії перебувала майже половина колгоспів (48,2 %).

Своєрідним передвісником машинно-тракторної станції в Кобижчі можна вважати прокатний пункт сільськогосподарського інвентарю, організований на межі 1920–1930 рр. на Савенцях. Там селяни мали можливість брати для обробітки власних земельних наділів плуги, борони, хомути, дути й інше. У 1928 році в Кобижчі з'явився перший трактор «Фордзон».

Крім суто технічної МТС виконували насамперед функцію політико-соціального контролю. На них дивилися як на форпости пролетарської свідомості, керовані партійцями.

У червні 1931 року навіть з'явилася постанова, яка передбачала, що МТС не лише повинні організовувати роботи колгоспів, а й доставляти продукцію цих господарств державі. Влада МТС на селі зміцнилася й утвердилася після указу від 11 січня 1933 року, за яким при них відкривалися «політичні відділи».

Двадцять восьмого лютого 1934 року зорганізувалася Кобижчанська машинно-тракторна станція. Трішки раніше — 2 лютого 1934 року районна газета «За суцільну колективізацію» писала, що Раднарком України до весни цього року ухвалив організувати по Україні 50 нових МТС. Зокрема, на Чернігівщині створять Линовицьку, Маршалівську та Кобижчанську. Контору МТС нова влада розташувала в будинку колишнього поміщика Носенка. Директором МТС призначили Федора Семеновича Лузанівського. Не встигло, як кажуть, висохнути чорнило на наказі про його призначення, як районна газета вказує, що директор МТС Лузанівський мусить зі свого боку вжити термінових заходів, щоб покращити догляд коней у кобижчанських колгоспах «Нове життя» і «Боротьба». Вже того року МТС мала 26 тракторів, 12 комбайнів. Станція обслуговувала колгоспи Кобижчі, Браниці, Свидовця, Горбачів, Степанівки. Щороку при МТС організовували курси трактористів. На них нову для села професію освоювали групи по 20–25 осіб із різних артілей. Після отримання кваліфікації вони поверталися в рідні села. Головним інженером МТС під час її створення був Іван Михайлович Сенік, а начальником політвідділу — Волков.

Райвиконком виділив інструкторську зону МТС на чолі зі Струком. До неї ввійшли 23 бурякосійних колгоспи, у яких працювало 55 комуністів, створено 4 первинні парторганізації та дві кандидатські групи.

Районна газета 21 лютого 1935 року знову критикує МТС за те, що погано ремонтуються трактори. З 33 тракторів, які мали відремонтувати до 20 лютого, не відремонтовано 11.

Через кілька номерів газета розповідає, що до 1 травня в МТС привели в культурний вигляд будинки, зроблять волейбольний майданчик, радіо та придбають струнний оркестр для клубу МТС. Всі будинки, парк і вулиці території МТС будуть повністю забезпечені електролампочками й освітлені електрикою. Гуртожитки робітників уже побілено. Робітники й службовці МТС відрахували свій одноденний заробіток на побудову літака-велетня замість загиблого літака «Максим Горький». Ще одне повідомлення в райгазеті розповідає, що в МТС фінкціонують клуб, біб-

ліотека, драмгурток. Має МТС і два комбайни. Ці складні машини довірили ремонтувати бригаді шоферів на чолі з Вакуленком. А ось серед найкращих шоферів газета називає Груню Овдієнко. Вона ударно працює на вивезенні цукрових буряків. Груня добре зберігає свою автомашину, кожного дня чистить її.

У травні 1936 року зміцнилася технічна база станції. Сюди водночас надійшло 12 нових тракторів ХТЗ. У той самий час відповідний підрозділ у Бобровиці отримав 7 таких самих тракторів. А 10 липня районна газета повідомила про одержання Кобижчанською МТС чотирьох нових комбайнів, а Бобровицькою — п'яти.

Як і всю країну, так і МТС Кобижчі, у 1937 році охопив стахановський рух. На зборах 5 березня того самого року механік Литвиненко заявив, що «у нас є багато причин, які гальмують виконання стахановських зобов'язань». Слюсар Постол скаржився на погане харчування, а «на голодний шлунок добре не попрацюєш. Перепало й завідувачу їдальні, який робив націнки на хліб понад установлені державою ціни. Старший агроном Приходько сказав, що стахановський рух мають очолити найкращі наші працівники¹. Серед найкращих райгазета називає тракторну бригаду Грицька Сугака, яка перевищила план першого півріччя й виробила на тракторі ХТЗ 350 га оранки, та бригаду Антона Гончаренка. У неї виробіток — 320 га. Комбайнер Макаренко зібрав комбайном «Комунар» 400 га врожаю, а Мороз — 360 га.

Не оминула колектив МТС й епідемія зборів із клеймування ворогів народу. У січні того ж таки 1937 року на зборах говорили, що «не можна сказати, що класовий ворог не діє на нашій МТС. Про те, що він діє, нагадує фінансове та господарське становище МТС. Нам треба ворога викрити і вигнати з нашої МТС і цим забезпечити високу більшовицьку роботу нашого виробництва².

П'ятнадцятого квітня того самого року на партійних зборах обговорювали питання про підготовку святкування першого травня. Вирішили: провести масову гулянку — виїзд у ліс усього складу робітників і службовців МТС та їх дружин 2 травня, залучивши для організації цього гуляння жіночу раду МТС.³

У серпні того ж року секретарем парторганізації МТС обрали Володимира Федоровича Малюшицького, який досить тривалий період працював у цій системі.

Початок 1939 року був радісним для колективу МТС. Як пише район-

1 ДАЧО, Ф, П-617, оп. 1, с. 559, арк. 5–9.

2 Там само, арк. 5.

3 Там само, арк. 24.

на газета «Сталінський шлях», робітники й службовці Кобижчанської МТС з великою радістю сприймали Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження орденом Трудового Червоного Прапора найкращого тракториста МТС Рева Івана Івановича. Щодо цього в МТС відбувся мітинг, на якому були присутні до 150 працівників МТС. Рева на мітингу зобов'язався цього року виорати 1000 га¹. Іван Іванович Рева жив у Браниці, бо й там у колгоспі «Червона Браниця» відбувся такий мітинг.

На межі 1930–1940-х років у МТС змінилося керівництво. Директором на шпальтах районки вже фігурує Головач.

На початку 1940 року МТС уже має 74 трактори. Надійшло також 16 кінних обприскувачів.

Я не випадково заголовком до цього розділу взяв відомі слова з «Пісні трактористки» Павла Тичини. За прикладом Паші Ангеліної, а згодом опоетизованої ним Олесі Кулик освоювали науку керувати тракторами, комбайнами й автомобілями і дівчата Бобровищини. З 15 по 21 червня при Кобижчанській МТС проходив семінар причіплювачів. На ньому вивчали тракторну справу та сільгоспмашини 15 дівчат. На відмінно за своїли пройдений матеріал П. Тесленко, Є. Сириця, Г. Рудько, М. Гусак, П. Коровай та інші. З 1 липня почне знову працювати семінар, на якому будуть навчатися 30 дівчат².

За підсумками роботи в 1940 році 11 трактористів і комбайнерів МТС вибороли право взяти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. Бобровицька МТС відправила 20 учасників. Малою срібною медаллю виставки 19 березня 1941 року був нагороджений відомий уже нам комбайнер Іван Іванович Рева. Він на тракторі У-2 713 виробив у 1938/39 роках 5 га оранки.

Разом із тим газета повідомляє, що МТС 1938 рік завершила зі збитками у 202 тис. рублів, 1939-й — 128 тис. І 1940-й рік приніс 46 тис. рублів збитків. Про долю МТС в роки війни невідомо нічого. Розповідали люди, що техніку тут вивезти встигли не всю, матеріальну базу використовували окупанти для свого забезпечення фатерлянду. А вже в 1945 році газета пише, що Кобижчанська МТС вважається однією з передових в області — річний виробничий план тут виконано на 170 %.

У 1946 році в роботі республіканської наради передовиків сільського господарства від району брав участь і тракторист Кобижчанської МТС Олексій Семенович Шаповал. Цю велику честь він завоював наполегливою працею. Разом із напарником Василем Чередником вони трактором

ХТЗ зробили 728 га умовної оранки, залишившись у нормі з витрачання пального. Знову ж таки поруч із чоловіками за штурвалом трактора сиділи й жінки. Райгазета 25 грудня 1946 року розповідала про найкращу трактористку Кобижчанської МТС Євдокію Олександрівну Висовенко. Нічне виробниче завдання вона виконала на 113 %. Вона однією з перших у МТС завершила ремонт свого трактора. За самовіддану працю трактористка нагороджена медаллю за добросовісний труд у роки війни. У 1947 році в МТС є п'ять тракторних бригад. Крім Євдокії Висовенко ударно працюють Ольга Шелест і Віра Турчин. Трактористку ж МТС Ганну Панасівну Дитиненко обрали депутатом районної ради. Вона в 1939 році закінчила курси трактористів. У 1947 році річне завдання виконала на 123 %. Родом вона зі Свидовця й обиралася по Свидовецькому виборчому округу № 40.

Як колгоспи та сільські ради, не обійшла кадрова карусель і МТС. У листопаді 1946 року її очолює Іваницький, який з особистих запасів продав державі 50 кг хліба. Тоді ж тов. Іваницький закликав наслідувати його приклад усіх працівників Кобижчанської та Бобровицької МТС. А вже в квітні 1947 року її директором фігурує М. Рибак. Рівно через рік на шпальтах районки директором МТС знову називають П. Іваницького. А МТС поповнилася на чотири нові трактори ХТЗ-Наті.

А ось на партійних зборах за підсумками роботи за 1949-й і завдання на 1950-й рік із доповіддю виступав уже директор Олешко. Він сказав, що в 1949 році МТС працювала погано. Не виконано план тракторних робіт. Не виконано у визначені строки договори з колгоспами. Провалено план ремонту тракторів у IV кварталі. На зборах 20 січня повторили майже ті самі недоліки, про які говорили й 5 січня. Додалися тільки теза про відсутність для ремонту запчастин, через що й зривається ремонт. На зборах 21 лютого зазначали, що не пізніше як 10 березня треба відправляти трактори в колгоспи, а тракторні бригади ще не всі укомплектовані. В колгоспах імені Ворошилова та «Сьомому з'їзді» нема вагончиків на полі та польових погребів для зберігання пального. З 44 тракторів відремонтовано всього 21, із них 9 гусеничних. Не розпочато ремонт похідних автомайстерень¹.

На 20 січня 1950 року в МТС є 13 бригад. За ними закріплено уповноважені Россоха, Мартовий, Сисоєв і Шабельник, Острянка і Гурбич, Твердомед і Гурин, Турчин і Сокол, Коваль і Броварський, Баранець, Сало і Дитиненко, Дешко і Матяш, Чепіга і Передерій, Омельчук і Шейко, Бабич і Сидорко, Костенко і Бурдюг. Серед робітників і службовців цим займалися Даниленко, Остапенко і Бабко².

¹ Газета «Сталінський шлях», 1 січня 1939 року.

² Газета «Сталінський шлях», 27 червня 1940 р.

¹ ДАЧО, Ф. П-617, оп.47, с.109, арк. 7.

² Там само, арк. 23.

У 1950 році в зону обслуговування МТС на збиранні врожаю входили колгоспи «Перемога», «Червона Браниця», імені Леніна, «Друга п'ятирічка», «Більшовик», «Червоний хутір», «Червона хвиля», «Червоний Шлях», імені Петровського, імені Сталіна, «8 Березня», «7-й з'їзд Рад», «Червоний комунар», імені Ворошилова, імені Чапаєва, «Боротьба», «Нове життя»¹. Цього ж року у зв'язку з призовом в армію у МТС не вистачало 14 трактористів.

На 1951 рік МТС був установлений план тракторних робіт — 46 тис. гектарів умовної оранки. Вже на 20 листопада було виконано 49 460, що становить 110 %. Трактористи МТС заборонували 4269 га зябу, заборонували 2663 га озимих, засіяли весною 7911 га, виорали 2449 га чистих парів, посіяли 7035 га озимини, зібрали врожай на 6295 га. Цього року МТС знизила вартість обробки одного гектара на 5 руб. 13 коп. Зменшилися витрати пального, перевиконувалися норми виробітку. З 11 тракторних бригад 9 виконали річні плани тракторних робіт достроково².

У 1952 році МТС виконала в колгоспах зони обслуговування 57 098 га тракторних робіт, що на 5819 га більше від попереднього року. Цей рік МТС завершила з прибутком 6339 руб., заощадила 3 т пального, знизила проти плану обробіток одного гектара на 24 коп³. У 1954 році тут збудували типові майстерні для ремонту сільськогосподарських машин. Це розширило базу колишньої МТС.

У 1958 році МТС реорганізували. На грудневому Пленумі ЦК Компартії України 1957 року за участю М. С. Хрущова останній приголомшив усіх новою ідеєю — передати техніку МТС колгоспам. У травні 1958-го вийшов закон, за яким замість МТС створювалися ремонтно-технічні станції (РТС), на які покладалися ремонтні й постачальні функції. Колгоспи повинні були купувати в них нафтопродукти, хімікати, міңдобрива, техніку за цінами, які досить швидко зростали, щоб закрити дірки в державному бюджеті. До кінця 1958 року колгоспи України купили 108 тис. тракторів, 43 тис. комбайнів, багато іншої техніки. Цей викуп підірвав фінансове становище колгоспів.

Тоді ж три кобижчанських колгоспи придбали 28 тракторів, 18 комбайнів, мали 18 автомашин. На початок 1968 року вже є 63 трактори, 31 комбайн, 50 автомашин і десятки інших машин сільськогосподарського призначення. Шляхом забезпечення високої агротехніки й культури землеробства створюється міцна економічна основа колгоспів і самої станції. Її загін родючості вносить на поля тисячі тонн органічно-мінеральних

добрив. Уперше в догляді за культурами в Кобижчі розпочинають застосовувати сільськогосподарську авіацію.

У 1967 році у відділенні сільгосптехніки працювало 120 осіб. Тут навчилися ремонтувати найскладнішу техніку й механізми для хліборобів. Створили загін родючості. За роки свого існування він перевіз на колективні поля тисячі тонн органічних добрив, торфогнойових компостів, провапнували сотні гектарів кислих ґрунтів. На її базі створили й спеціалізовану майстерню з ремонту сільгоспінвентарю. Звичайно, поруч з успіхами були і труднощі та невдачі. Врешті, з розпадом колгоспів полинуло в Лету і Кобижчанське відділення райсільгосптехніки, саме таку офіційну назву мало підприємство в останні роки свого існування.

Утім, ні МТС, ні інші форми матеріальної й технічної підтримки не змогли зробити колгоспну систему ефективним способом сільськогосподарського виробництва. Незважаючи на зусилля мільйонів працівників, постанови пленумів, партійні програми та «ініціативи трудівників», Радянський Союз не спромігся забезпечити власне населення достатньою кількістю продовольства та забезпечити селянам достойні умови життя.

Трактор ХТЗ-Намі.

¹ Там само, арк. 45.

² ДАЧО, Ф. П-617, оп. 6, с. 35, арк. 79.

³ ДАЧО, Ф. П-617, оп. 8, с. 30, арк. 211.

Ішла війна народна...

**На двобій із ворогом у тилу й на фронтах
стали тисячі кобижчанців**

*Біля пам'ятника партизанської
слави у Кобижчанському лісі.*

ВETERАНАМ

Впаду навколiшки на білий квіт роменів,
Тих, що для мене юність вашу зберегли,
Хай щастям б'ються в береги життя
Зелені хвилі жита, пшениці колос

Хай наповниться врожайної ваги.
Зберу з усього поля сині квіти,
У них — моя печаль, мій смуток, всі жалі
За тими, хто пройшов у вересні далекім
По цій згорьованій і паленій землі.
І всім героям — іменним і без імені —
Вклонюся низько я до самої землі.
І подарую рясно пам'ять серця
За все прекрасне, що мені ви зберегли.
За мир у світі, щедрий і всесильний,
За скибку хліба на білім рушнику,
За день синів моїх, щасливий і надійний,
За мудрість матері у сонячнім вінку.
Впаду навколiшки, де яблунь квіт рожевий,
Немов вінок над вами весняний,
Де б'є вода з криниці кришталево,
Якої ви колись не допили.
І доспіваю пісню вами не доспівану,
Дожну те поле, що не дожали ви,
І насаджу з синами сад вишневий біля хати,
Який колись не досадили ви.
І збережу вас в серці і в уяві.
Портрети ваші намалюю у душі,
І простелю вам рушники на всіх дорогах,
Якими ви колись додому не прийшли.
І буду жити я з надією у серці,
Що ви колись повернетесь до хати...
І всім селом ми вийдем зустрічати
Всіх вас, війни далекої солдати!

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Кобижча на початку Великої Вітчизняної війни

Напередодні війни знекровлена після репресій і голодоморів Кобижча й далі тяжко працювала. Як і по всій Україні, тут вірили обіцянкам влади, що життя стане кращим і веселішим, що комуністичний рай уже за найближчим лісом, хоча поля орали коровами й волами, мішки зі збіжжям жінки тягали на своїх плечах і спинах, а гній із сараїв вичищали вилами. Селяни були на-мертво зв'язані вузлами колгоспної панщини, робочі дні — ненормовані. Нова-воявлені осавули-бригадири заливали в печах водою жар, де допрівали пісні борщ із кашею, й удосвіта ледь не нагайкою гнали хазяйку на колгоспне поле.

Вихідних у колгоспах не існувало. Відібрали в людей навіть Різдво, Великдень, храмові свята. Українські селяни практично до кінця 1960-х років були позбавлені права мати паспорт. Тривала політика «закручування гайок», бо наближалася загроза війни. І вона прийшла.

Я уважно перечитав архівні протоколи зборів і нарад того періоду, газети Бобровицького та Новобасанського районів. Про війну — ні слова! Хоч партійні й радянські органи влади мали б готувати населення через місцеві газети до життя в умовах війни. Адже усі знали, що у травні 1941 року пройшла перша мобілізація резервістів — призвали 800 тис. осіб. Не минула вона район і Кобижчу. Настрої людей після цього стали далеко не мирними. Люди також знали, що промисловість Союзу перевели на військові рейки. А на зборах і шпальтах газет — про використання курей у боротьбі з довгоносами!

Мирну працю кобижчанців, як і всіх людей країни, 22 червня 1941 року перервала війна. Німецькі бомбардувальники безперешкодно прорвали небо на польсько-радянському кордоні й о четвертій годині ранку 22 червня 1941 року скинули перші бомби на столицю України — Київ. Вибухи бомб і перші руїни столиці бачили й кобижчанці, які працювали тієї ночі на вахті в залізничних та інших підприємствах та установах Києва. Саме вони після нічної зміни привезли в рідне село тривожну звістку про початок війни. Про напад Німеччини Москва також сповістила людей о шостій годині ранку по всесоюзному радіо знайомим голосом Левітана.

За спогадами жителів села, вже ввечері 22 червня 1941 року десятники рознесли повідомлення, а наступного дня в клубі зібралися придатні до військової служби чоловіки. За публікацією в «Робітничій газеті» статті учасника війни, старшого сержанта колишнього 393-го артполку П. Голенача «Ніби й невелика Кобижча», першими із села на фронт пішли комуністи С. М. Більський і Я. Т. Проценко. А комуністи Г. П. Ченчик, М. І. Гмир, І. С. Дей, Ф. І. Сень, Д. Т. Дешко, які zostалися в селі, стали душею всієї роботи з переведення господарства, а головне — настрою людей на воєнні рейки¹.

Через два тижні забрали тих, хто не потрапив у першу партію. Мобілізації підлягали військовозобов'язані з 1905 по 1918 рік народження. Жінки дуже плакали. Та тоді ні вони, ні призовники, ні їхні батьки та діти й гадки не мали, що ця війна триватиме майже чотири роки, а в Кобижчу повернутися пощастить далеко не всім.

Разом із тим навіть 27 червня 1941 року, коли ворог уже п'ять днів топтав нашу землю, коли бомби руйнували міста й села, заводи та колгос-

пи, коли вже були тисячі вбитих і поранених співвітчизників у колгоспі «Червона Хвиля» на зборах обговорюють хід сінозбирання, планують агітмасову роботу серед колгоспників і затверджують план роботи партторганізації на липень¹. Територіальна партійна організація Кобижчі 26 червня 1941 року теж розглядає аж «занадто зловоденні питання життя села». Це — робота агітколективів, виконання плану товарообороту сільським споживчим товариством у першому кварталі та про мобілізацію й використання курей на бурякових плантаціях у боротьбі проти довгоносіків. Про те ж, що вже чотири дні на фронтах від Балтики до Чорного моря летіть людська кров — ні слова!

З села майже ж відразу на фронт мобілізували автомашини, спорядження і людей. Після збору врожаю влітку 1941 року було видано наказ — сільськогосподарські машини відправити в Курську область, а худобу — в Саратовську. Напризволяще радянське керівництво залишало мільйони своїх співгромадян.

У численних публікаціях радянської доби тема евакуації на початку війни худоби й транспорту або замовчувалася, або ж подавалася в бравурних тонах. Для прикладу пропоную заглянути в енциклопедичний довідник «Чернігівщина», виданий під егідою Української Радянської Енциклопедії. Ця гостра тема там означена двома штампованими реченнями в дусі найкращих фальшивих зразків радянської пропаганди: «Як і весь радянський народ, трудящі Чернігівщини піднялися на захист Батьківщини... Проведено часткову евакуацію в східні райони країни населення, а також промислового устаткування, колгоспної худоби тощо».

Евакуацію колгоспної худоби з Кобижчі не вдалося виконати повністю. Представники німецького командування, які виступали на зборах громади Кобижчі після її окупації, дозволили людям забрати її по домівках, аби вона не померла з голоду на колгоспних фермах.

Бобровицька районна газета 25 червня 1941 року розповіла про мітинги в селах Браниці, Озерянах і райцентрі Бобровиця, на яких «з великим обуренням зустріли повідомлення про звірський напад німецько-фашистської вояччини на територію нашої квітучої батьківщини». Повідомила газета й про лист студентів — випускників Майнівського технікуму до військкомату з проханням зарахувати їх добровольцями на фронт. Добровольцями на фронт записувалися і в Кобижчі та інших селах району й України.

З початком військових дій на землях Союзу в Кобижчу надійшла постанова ЦК ВКП(б) — спалити на полі вирощений хліб, аби він не достався

¹ Газета «Робітничая газета», 13 березня 1985 року.

¹ ДАЧО. Ф.П-617, оп.1, с.620, арк. 22.

ворогу. Селяни не виконали це розпорядження, бо розуміли, що й самим треба щось їсти. Врожай 1941 року вони зібрали вчасно й без примусу і майже весь розібрали по домівках. Люди бачили, що влада рятує техніку, худобу, інше майно, а на їхні майбутні долі на окупованій території ніхто не звертав увагу. Людське життя для Сталіна та його оточення було не варте й копійки. Командири частин, що відступали, вибачалися, що не можуть забрати із собою навіть дітей.

У навколишніх лісах таємно готували склади зброї, боєприпасів, одягу та продовольства. Боїв під Кобижчею практично не було, але в лісах наша армія залишила велику кількість військового спорядження, блукали коні. Командири приходили в село й вимінювали форму на цивільний одяг. Так склалося, що в навколишніх лісах сконцентрувалася велика кількість оточених червоноармійців. На чолі з військовим командиром Іваном Бовкуном пізніше вони склали основу партизанського загону, у який потім увійшли і місцеві жителі. З кожним днем лінія фронту наближалася до села.

Восьмого вересня 1941 року в село з боку Козельця ввійшла військова частина. На зборах біля клубу колгоспу «Більшовик» один із командирів звернувся до населення й сказав людям правду, що через день-два сюди ввійдуть німці. Офіцер сказав, що наші частини не можуть забрати людей із собою, а також, щоб люди не боялися передових частин загарбників. Вони людей не чіпатимуть, але вимагатимуть продукти, то нічого їм не давайте. Він висловив думку, що ворог тут довго не буде, отож сійте хліб, щоб на наступний рік був посівний матеріал. Порадив не скиртувати соломі поруч із дорогами, а ставити скирти врозкид, щоб ворог, відступаючи, не зміг їх усі спалити. Свій виступ командир завершив словами, що вони обов'язково повернуться з перемогою.

Кобижча в часи німецької окупації

За спогадами людей, 11 вересня в будинок школи № 2 біля лісу ввійшли троє військових і сказали вчителям:

— Дорогі друзі! Щойно виявлено німецьку розвідку. Відпускайте учнів додому, а вдома нехай вони скажуть, що ми відступаємо.

Як було домовлено раніше, вчителька Є. К. Пустовит передала пароль-попередження в контори колгоспів «Більшовик» і «Перемога»: «Вода за греблею». Після цього вона ж особисто пішла в урочище Майорщина, знайшла там голову колгоспу «Більшовик» М. М. Пустовита, начальника поштового ящика № 5 Кузьму Євграфійовича Бабича, голову колгоспу «Перемога» Федора Івановича Сеня, бригадира колгоспу «Більшовик» Ісака Івановича Щербину, Івана Семеновича Дея й трьох людей з Остерського району. Вони вислухали повідомлення, і К. Є. Бабиш порадив:

— Влаштувайся на роботу, — і додав: — Мене тут залишили рішенням ЦК партії як командира партизанського загону. Комісаром буде Олексій Максимович Брусиловець. Це буде організація двох районів — Бобровицького й Носівського. Наш пароль: «Москва — Волга». Загін називається «За Родину».

Дванадцятого вересня 1941 року шістнадцятирічний юнак Михайло Дешко зайшов у хату до Прокопа Юхимовича Лахна, який зі своїм учнем Андрієм Пластовцем шив чоботи. На столі стояли страви — лаштувались обідати. Зайшли сюди поранений у ногу фронтовик у військовій формі Михайло Онисимович Дешко та машиніст паровоза далеких рейсів Давид Парфенович Ситник. Побачили, що хтось заглядає у вікно, а тоді — в хату. Не звертаючи уваги на присутніх, сіли за стіл. То були німці.

Вони поїли, розбили милиці й забрали М. О. Дешка та Д. П. Ситника, одягненого у форму військового типу. Їх замкнули в сараї Луки Григоровича Ромашка. Батьки Дешків у 1914–1917 рр. перебували в німецькому полоні, знали мову й упрохали звільнити затриманих. Коли їх випускали із сараю, єфрейтор попередив, аби зняли форму, бо буде капут. Через шість днів М. О. Дешко та Д. П. Ситник пішли в ліс, ніби на заготівлю березового дьогтю для громадського господарства. В лісі знайшли Баби́ча й zostалися там партизанити. У 1943 році М. О. Дешко командував партизанським полком, а Д. П. Ситник загинув у бою.

Тринадцятого вересня 1941 року окупанти скликали збори громади, говорили, що Червону армію вони швидко розгромлять, і війні буде кінець. Буде всьому свобода, працюватиме церква, а ворогів рейху знищать. Підстаркувата Устина Пантелеймонівна Сидоренко, у якої син служив у Червоній армії, не зрозуміла справжнього стану речей і запричастила:

— Ой, чого ж ти це, сину, став мені ворогом?

Задоволені німці посміхалися.

Двадцятого вересня 1941 року о 15-й годині передові частини німецької армії зайшли у Савинці. Мотоциклісти й бронемашини вїхали в село з боку Козар. Чого гріха таїти, окремі жителі зустрічали їх із хлібом-сіллю. Люди добре пам'ятали голодомор і розкуркулення й сподівалися, що німці принесли їм краще життя. Помілилися... Частина ворожих сил направилась у бік Свидовця, решта — zostалася на місці встановлювати «новий порядок». Що він передбачав, яскраво свідчать слова рейхскомісара України Еріха Коха. Він казав, що чекає від своїх підлеглих граничної жорстокості до місцевого населення. Немає ніякої вільної України. Мета нашої роботи полягає в тому, щоб українці працювали на Німеччину. Ми тут не для того, щоб ошчасливити цей народ...

Ще відвертіше й цинічніше заявляв рейхсляйтер генерал-губернаторства Х. Франк. Це йому належить фраза про те, що після перемоги Гітлера «Я відправляю українців хоч на фарш...» Аналіз директив і наказів імперського міністра промислового і сільського господарства Г. Бакке свідчить про те, що кінцевою метою окупантів була організація масштабного голоду в Україні.

Кобижча, як і вся Чернігівщина, входила в зону командування військового тилу німецької групи армій «Південь». **Відразу ж після початку окупації Кобижчі розпочалися арешти й розстріли.** Одними з перших у Кобижчі були знищені родини євреїв Биргера, Оршеровича та комуніста Дем'яна Трохимовича Дешка. Німці організували свої установи управління — волосний комітет із відділом поліції при ньому, старостат зі старостою. До німців пішли служити Іван Іванович Бойко, Яким Кар-

пович Гусак, Олексій Бойняк й інші. Частина активу села перейшла жити на нелегальне становище, більшість із них зобов'язали приходити на перереєстрацію.

Сьомого травня 1942 року окупанти вчинили жорстоку розправу над групою активістів. В акті, складеному Ворошилівською сільською радою 20 липня 1944 року, йдеться: за розпорядженням начальника жандармерії Франца було заарештовано й відправлено в тюрми Чернігова та Ніжина 115 осіб. Серед них рядові колгоспники, одноосібники, учні, діти, транспортники станції Дарниця.

Сьомого лютого 1943 року за розпорядженням цього ж Франца були арештовані й відправлені в Чернігів до в'язниці Баняс Дмитро, 50 років, українець, колгоспник колгоспу «Більшовик»; Баняс Пелагія Вас. 49 років, українка, колгоспниця цієї ж артілі, та Баняс Сергій Дмитрович, 15 років, українець, учень¹.

Досить трагічна історія трапилася з родиною Банясів. У 1942 році до хати Дмитра Михайловича Баняса зайшли невідомі. Відрекомендувалися партизанами. Господар чим міг, пригостив, душевно поговорив і люб'язно провів.

На другий день його, дружину та середнього сина арештували й розстріляли. Виявилось, заходила група зрадників, а не партизанів².

Фашистські кати розстріляли голову колгоспу «Більшовик» Микиту Михайловича Пустовита (41 рік) і бригадира цього ж колгоспу, а останнім часом заступника голови Ворошилівської сільської ради Євгена Павловича Довгаля (57 років) та голову колгоспу «Червона Хвиля» Григорія Петровича Ченчика; голову старобасанського колгоспу Іллю Григоровича Дерев'янка; завідувача школи Пилипа Васильовича Сала; голову колгоспу «Нове життя» Григорія Кальченка; суддю Бобровицького суду 28-річного Дмитра Вавиловича Гусака. Загинули від рук фашистів комсомолки Ольга Жеребило, Катерина Божок, Поліна Осадча, Григорій Малець, Федір Труш, Григорій Київський та інші. За зв'язок із партизанами вбили ученицю другого класу школи № 2 Галю Сидоренко.

З приходом німців люди розібрали колгоспну худобу, яку не встигли евакуювати, реманент, зерно. На прохання родичів німці відпускали додому військовополонених. Їм потрібні були робочі руки для вирощування врожаю. Німці дозволили відкрити три церкви — Троїцьку, Покровську й Успенську. В них почали правити українською мовою. Як, до речі, засвідчують історичні документи, мовне питання було принциповим для органі-

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7060, оп.1, с. 40, арк. 1–10.

2 Районна газета «Наше життя», 13 вересня 1991 року.

заторів нового ладу на українських землях. На таких сходах німці зазвичай наголошували, що вони визволили селян з-під московсько-більшовицького поневолення і тепер пропонують жити за законами вільної Німеччини і вже у вільній від ненависних селянам більшовиків Україні. Це пояснюється тим, що німецькі ідеологи тонко вловлювали ті проблеми, що створила більшовицька влада в українських селах, виконуючи ленінсько-сталінські вказівки щодо суцільної колективізації та відбирання решток хліба, що призвело згодом до масштабного голоду українців. На цьому й вирішила зіграти німецько-окупаційна влада, задобрюючи українське селянство. Народ сподівався, що роздадуть їм землю, але цього не трапилося.

Німці поселилися в центрі села. У школі № 1 розташували комендатуру на чолі з німецьким офіцером. У гарнізоні були німці й угорці (мадяри). Солдати квартирували по хатах. Ближче до лісу їх не було — боялися партизанів.

Було організовано так звану Службу порядку, яка підпорядковувалася німецькій поліції порядку. Ця служба спочатку не мала сталого спорядження. Тільки в 1942–1943 рр. служба порядку отримала застарілі форми загальних СС, а також радянську трофейну зброю. В Україні налічувалося близько 170 тис. працівників Служби порядку.

На чолі цивільної адміністрації був староста. Теоретично йому підпорядковувалися представники Служби порядку. Їх набрали з ображених радянською владою людей: покидьків і мобілізованих місцевих та військовополонених. Вони були одягнуті в цивільний одяг, ходили з пов'язкою на рукаві й мали на озброєнні старі гвинтівки. Автоматів німці поліцаям не довіряли. Згідно з установленими окупантами нормами один поліцай був на 100 мешканців села, отож у селі їх було майже сто осіб. До речі, для багатьох молодих чоловіків, яких з якихось причин не призвали до Червоної армії, постала дилема: йти в поліцію чи в партизани? у тих, хто пішов у ліс, із часом окупанти розстріляли родини, спалили хати... А у тих, хто пішов служити в поліцію, комуністична влада теж репресувала не тільки їх, а й членів родини.

За розповіддю однієї з жінок, яка жила на Савинцях, записаною місцевими краєзнавцями, поліція попередила людей: якщо вони побачать партизанів, то мусять негайно повідомити поліцію. Косарі — 22 чоловіки — які їхали на косовицю на возах через ліс і серед яких був її батько, зустрілися в лісі з партизаном. Він попрохав цигарку. Трохи порозмовляли про життя в селі. Поїхали далі. Через кілька днів один із косарів про зустріч у лісі розповів знайомому. Доповіли поліції. Батько знав, що можуть арештувати, але в ліс не пішов, бо боявся, що знищать сім'ю. Всіх 22 косарів німці відвезли в Чернігів. Більше живими ніхто їх не бачив.

На окупованій території гітлерівці наклали на населення велику кількість податків. Примушували сплачувати податок на будинок, сад, город, худобу, на кішок і собак. Селянин, незалежно від того чи була в нього корова, чи не було, мав здати 600–700 л молока або ж сплатити за таку кількість грошми. Вводився подушний податок — 120 крб за чоловіка і 100 — за жінку. Німці платили за отриману від населення сільгосппродукцію гроші, але ціна була значно нижча від ринкової. Крім офіційних податків окупанти грабували й мародерствували.

Німецькі окупанти залишили фактично колгоспний устрій, але зі значно жорстокішою дисципліною. Намагаючись зберегти тотальний контроль над сільським господарством України, нацисти заборонили розділяти колгоспні землі та майно, перейменувавши колгоспи на громадські господарства. Керівниками цих підприємств на рівні районів призначали присланих із Німеччини «фахівців». Уже на середину весни 1942 року в Україну прибуло 7613 німецьких окружних і районних керівників.

Розповідали старожили, що німці привезли в село багато своїх сільгоспмашин. Фашисти використовували й наявну техніку в колишніх колгоспах і МТС. За згаданою вище публікацією в «Робітничій газеті», Андрій Динник і Василь Галега підірвали вже відремонтовані машини в колгоспі «Перемога» та МТС. У грудні 1942 року Розенберг підписав Земельний закон, яким перейменовували колгоспи і їм дали свою назву — громадські господарства. Радгоспи стали державними господарствами. Таким чином, колгоспи й радгоспи були визнані ідеальною формою експлуатації сільського населення. Всі жителі від 18 до 50 років повинні були працювати восьмигодинний робочий день. За робочими картками отримували пайки, а в громадських дворах — трудовні.

Скажена експлуатація допомагає пояснити той факт, що 85 % усього постачання Німеччини продуктами з окупованих радянських територій вивозилося з України¹. Як свідчить архівний документ, тільки громадському господарству № 26 у Кобижчі на 1943 рік довели обов'язковий план поставок 400 ц зернових, 650 ц картоплі. До неухильного виконання зобов'язували засипати 920 ц посівного матеріалу ярих зернових².

У Кобижчі розпочало діяти громадське господарство № 26 майже відразу ж після окупації села. Процитую кілька архівних документів, що розповідають про ці формування. Згідно з актом ревізійної комісії від 29 жовтня 1941 року на чотирьох бригадах було 7 рублених сараїв, 2 плетені

1 Субтельний О. Україна. Історія. 2-ге видання. К.: «Либідь», 1992, с. 406.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-3337с, оп. 1, с. 1, арк. 18.

з ліси клуні, 32 жолоби, 30 дроб, 22 кінних вози, 4 вози волові, 4 кінних безтарки, 2 безтарки волові, 2 мажари, 19 саней-гринджол, 2 жатки, 30 хомутів, 27 дуг, 14 сідьолок, 6 черезсідельників, 8 віжок, 14 шлей, 28 посторонок, 1 вірьовка, 16 оборків, 6 оборків двойних, 7 плугів, 18 пружининок, 13 боронок-плашок, 3 стельваги, 3 січкальні, 1 станок з бочкою без коліс, 2 ящики для зерна, 4 оброті ремінні, одна хата, 3 ярма, 4 сани-решотки, 2 приводи, 1 косарка, 3 фонарі, 1 грабарка, 12 оглоблей для саней, 1 сінокосарка, одні ясла, 2 дошки, 6 сівалок, 2 тракторні сівалки, один тракторний плуг. Господарство мало 40 робочих коней, 7 коней до трьох років, 13 лошат від одного до двох років, 10 лошат до одного року, 18 волів¹. Одержано в комору з-під ціпа в листопаді 1941 року 83,74 ц жита, 25,31 — проса, у грудні 1941 року намолотили в такий же спосіб 102,82 ц жита.

Збереглися відомості й про населення Заміського куреня на листопад 1941 року. Тут всього проживало 1447 осіб, із них старші 16 років — 1006, працездатних чоловіків — 271, жінок — 376, підлітків — 130, усього дворів — 130. У примітці до цих відомостей зауважено, що працездатними вважаються чоловіки від 16 до 50 років, жінки — від 16 до 45, а підлітки — 13–15 років.

Поруч є й відомість про худобу Заміського куреня на 13 січня 1942 року. Отож у колгоспі є 15 конематок, а в селян — 29, меринів — відповідно 14 і 16, нетелей — 1 і 18, молодняку — 0 і 75, волів старших два роки — 8 і 0, вівцематок — 0 і 76, ярок — 0 і 29, ягнят — 0 і 12, свиноматок — 0 і 4, свиней старших чотири місяці — 0 і 75, поросят до чотирьох місяців — 0 і 136, кіз разом — 45².

У лютому 1942 року в господарства надійшов наказ районної земельної управи за підписом сільськогосподарського коменданта Бібраха про використання корів як тяглової сили, про збереження посівного насіння городніх культур і про інші сільськогосподарські питання. У наказі про використання корів ідеться, що це треба робити через високу напруженість для тягла. Отож треба привчати корів для роботи у ярмі (Увага: далі в наказі сказано — «як це було раніше»!!! Отже, німці знали наш «досвід» експлуатації корів-годувальниць не за прямим призначенням, — *авт.*) Власники корів, ідеться далі в наказі, які відмовлятимуться від цього, будуть суворо покарані. У разі протистояння корови відбирати й передавати держгоспам.

Сьомого листопада того самого року до Кобижчч уповноваженому кол-

госпу «Червона Хвиля» надійшло попередження, що в господарстві до цього часу з плану 85 га викопано всього 60 га цукрових буряків. Такого стану надалі терпіти в жодному разі не можна. Попереджають, коли викопування буряків не завершать до 12 листопада цього року, то доведеться робити відповідні висновки. Агрономам районної земельної управи треба домовитися зі старостами сіл і допомогти в цьому уповноваженим колгоспів¹.

Повітовий комендант в одному з документів зобов'язував усіх керівників колгоспів і радгоспів Бобровицького району здавати на заготовчі пункти кооперації всі шкіри від забою та загинилих тварин. Надалі зобов'язували робити це без всякого попередження. За невиконання цього на винних накладатимуть штраф 200 крб².

Цікавим є акт від 13 листопада 1941 року, у якому агроном Лесенко й уповноважений громадського господарства Заміського куреня села Кобижчч (колишній колгосп «Червона Хвиля»), де вказано, що в господарстві з плану 85 га цукрового буряку викопали 68. Залишилося копати 17 га. З них 2,5 га — під водою. Накопано 8625 ц, закагатовано — 4039 ц³. До речі, відомість на видачу жита за викопування цукрових буряків до 1 листопада показує, що в першій бригаді його копали 89 людей, у другій — 55, у третій — 63, у четвертій бригаді — 87 людей. У 1941 році колгоспникам нарахували за копання цукрових буряків 7138,4 ц зерна, гороху — 34,47 ц⁴.

Розпорядженням Бобровицької райземуправи уповноважених господарствами зобов'язували зробити облік озимини, зокрема, жита й пшениці, і скільки засіяно індивідуально кожним селянином. Ці списки зобов'язували доставити в Кобижчанську волость до 20 листопада 1941 року.

Того самого місяця всім уповноваженим господарств Кобижчч та району надійшло з управи комендатури роз'яснення, що дозволяється за роботу в колгоспах оплачувати по одному кілограму зерна та по одному карбованцю грішми за кожен трудовдень⁵.

Архівні документи показують, якими педантичними були німці в обліку всього. Вони фіксували навіть реквізоване в людей майно та продукти. Так, староста Кобижчч Гурін зобов'язував уповноваженого «Червоної Хвилі» Андрія Гнатовича Гурина віддати Ляху Савці одну

1 Там само, арк. 6.

2 Там само, арк. 8.

3 Там само, арк. 11.

4 Там само, арк. 69–87.

5 Там само, арк. 13.

1 Там само, арк. 89.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-3337с, оп. 1, с. 3, арк. 6–8.

колгоспну овечку, що була в Косовця Андрія, замість забраної 17 жовтня 1941 року в нього овечки німцями. Цікавий з цього приводу й список громадян, у яких німецька армія відібрала сіно й іншу продукцію. Так, в Дуньки Шаули німці взяли 13 пудів сіна, у Говорун Марії — 1 ц картоплі, у Івашка Семена — 30 снопів жита, у Кіндрата Гуця — 30 пудів сіна й центнер картоплі, у Приськи Смаги — півтори копи й одну копу кулів¹.

У першій бригаді для годівлі коней німці взяли сіно в Павла Котляра, Вівді Косовець, Андрія Косовця (порося 32 кілограми) Степана Якуба, Івана Івашка, Андрія Іваха, Арсентія Ляха, Юхима Якуба, Григорія Покормяка, Климентія Клочка, Прокопа Носка, Мусія Івашка, Харитона Варені, Юхима Покормяки. У другій бригаді постраждали від окупантів Іван Басанько, Семен Глушаниця, Василь Косовець, Данило Брусиловець, Михайло Тим. Гурин, Іван Хролович Писецький, Мелаха Кава, Пантелій Рибак, Данило Павлович Гурин, Сергій Панасович Гурин, Олексій Кирилович Рибак, Петро Гаврилович Шульга, Мусій Данилович Гурин, Семен Іванович Книш, Мар'яна Петрівна Гурин, Макар Глушаниця, Іван Васильович Рибак². Маю сказати, що це далеко не повний перелік постраждалих людей.

Другого січня 1943 року до пана уповноваженого громадським господарством № 26 села Кобижчі з бобровицької райуправи надійшло дуже термінове розпорядження. На підставі розпорядження місцевої комендатури пропонувалося негайно з одержанням цього листа, але не пізніше як на другий день, посланцем доставити райуправі списки тих, хто в минулому займався або обізнаний із культурою кок-сагизу. Справа йде не лише про спеціалістів, а й простих робітників, які мають будь-який досвід у цьому. Документ підписали райстароста Ярошенко та завадмінвідділу Домницький³.

Іншого разу Бобровицька райуправа вимагала від уповноваженого господарством № 26 Гурина на завтра, 21.02.1943, до 12-ї години дня дати відомості, скільки партизани взяли із села коней, рогатої худоби, свиней, зерна, картоплі, транспортних засобів, зробили вбивств, забрали людей, спалили будівель тощо. Вимагалось дати таку саму відповідь і по господарству. За невчасне подання таких відомостей погрожували відповідальністю перед німецьким командуванням. Цей документ підписали бургомістр Кобижчі Гурин і писар сільуправи Сало⁴.

Зведена відомість обліку трудовнів у квітні 1943 року показує, що люди

в громадському дворі різали січку, возили картоплю від кагатів, працюють біля мірника, орють городи, возять молоко з Шевченківського пункту в центральний пункт Кобижчі, труять зерно коло комори. Микола Йовменович Косовець 11 квітня варив дьоготь.

У квітні цього ж року в громадському господарстві № 26 штатними працівниками були уповноважений Андрій Гнатович Гурин, рахівник Віра Іллівна Івах, обліковці Ольга Петрівна Косовець, Марія Григорівна Чумак, бригадири Петро Гаврилович Шульга, Іван Дем. Овдій, Микола Петрович Савченко, Іван Юхимович Івашко, огорожник Іван Гарасимович Даниленко, садівник Іван Данилович Рудько, комірники Арсентій Антонович Лях, Марія Арсентіївна Лях, огорожник Лука Гарасимович Даниленко, прибиральники Марфа Покопівна Твердомед, мірник Іван Семенович Книш, курятниця Тетяна Гнатівна Гурин. У кузні працювали ковали Павло Котляр, Андрій Дей, Степан Якуб, Андрій Слива¹.

Випереджаючи події періоду війни, скажу, що майже через десять років після перемоги над фашизмом, 13 квітня 1953 року, закриті партійні збори колгоспу «Перемога» на порядок денний винесли питання «проработки листа колгоспників в обком партії». Його представник тов. Шульга доповів, що люди скаржаться, що в артілі до цього часу відповідальні посади обіймають особи, які під час окупації співпрацювали з фашистами. Так, бригадиром другої бригади працює Іван Микитович Кихтенко, який і в роки окупації допомагав німцям відправляти в Німеччину своїх односельців. Також рілляником працює Андрій Павлович Лебеда, який у період відступу Червоної армії зостався вдома, служив у поліції, а потім працював бригадиром у громадському господарстві. Під час окупації був бригадиром дорожників Микита Семенович Лесенко, який і нині на цій посаді. На посаді бухгалтера общини працював Андрій Митрофанович Лесенко. Він і тепер бухгалтер колгоспу. Був бригадиром Степан Пластовець, а його дочка — перекладачкою. Нині він теж бригадир у колгоспі. Збори постановили, що зазначені особи, які співпрацювали в роки війни з окупантами, не повинні бути тепер у керівництві артіллю. Їх звільнили з посад за винятком Микити Семеновича Лесенка². Та повернемося в буремний 1941 рік.

Нацисти використовували Україну як головного постачальника продуктів до рейху. Грабіж України виявився у таких цифрах: до березня 1943 року у фатерлянд німці вивезли 5950 тис. тонн пшениці, 1372 тис. тонн — картоплі, 2120 тис. голів худоби, 49 тис. тонн масла, 220 тис. тонн — цукру,

1 ВДАЧОН, Ф. 3433с, оп.1, с. 2, арк. 10.

2 Там само, арк. 12.

3 ВДАЧОН, Ф. 3337С, оп. 1, с. 19, арк. 1.

4 Там само, арк. 17.

1 Там само, арк. 59.

2 ДАЧО, ф. П-617, оп. 8, с. 32, арк. 168.

400 тис. голів свиней, 406 тис. овець. До березня 1944 року ці цифри значно виросли: 9,2 млн тонн зерна, 622 тис. тонн м'яса і мільйони тонн іншої продукції. Крім того, грабували музеї, картинні галереї, бібліотеки, церкви.

Україна була також і джерелом примусової праці для недостатньо забезпеченої робітниками промисловості та сільського господарства Німеччини.

Гітлерівці розгорнули колосальну пропагандистську кампанію в Україні із закликом до населення добровільно записуватися на роботу до Німеччини. В агітаційних плакатах, піснях, фільмах усіляко вихваляли життя в Німеччині, рекламували високі соціальні стандарти, хороші умови праці. Встояти перед спокусами такого «райського життя» в напівзруйнованій Україні було важко.

Тож спочатку виїзд на роботу до Німеччини справді мав добровільний характер. Однак уже наприкінці лютого 1942 року з Німеччини почали надходити перші розпачливі листи від цих робітників. Тому потік добровольців різко скоротився.

З початку 1942 року поліція Коха була вимушена проводити масові облави, хапаючи українську молодь на базарах, на виході з церков чи кінотеатрів, щоб відправити її до Німеччини. Про «перевагу», яка надавалась українцям у трудовій мобілізації до Німеччини, свідчить те, що з 2,8 млн оstarбайтерів наприкінці війни 2,3 млн походили з України¹.

Навесні 1942 року почалися масові облави на майбутніх «остарбайтерів» із залученням поліції, жандармерії, охоронних військ, есесівців. У сільській місцевості оточували заздалегідь визначені села й забирали всіх юнаків і дівчат, які не встигли сховатися або втекти. Практикували брати в заручники родичів.

Доповню, що 3 вересня 1942 року Гітлер видав розпорядження про негайне залучення 400–500 тис. українських жінок, віком від 15 до 35 років для використання їх в домашньому господарстві. Ця кампанія мала завершитися протягом трьох місяців. У зв'язку з цим неофіційну доставку в Німеччину українок для роботи в домашньому господарстві повинні всіляко заохочувати представники військового командування, а також інші офіційні установи. Поряд з офіційним вербуванням і надалі дозволялося неофіційне².

Болісною і трагічною сторінкою в історії Кобижчі періоду Другої світової є примусове вивезення земляків у рабську неволю до фашистської Німеччини. Розповідають, у Кобижчі на старостаті, в інших установах з'явили-

ся плакати українською мовою із закликом їхати працювати в Німеччину, де їх чекає заможне та щасливе життя й можливість одержати землю. Добровольців у селі було небагато. Перші звістки від них розвіяли в багатьох сумніви. Бо розповідали про неймовірно важкі умови праці, погане харчування, нелюдське до них ставлення. І тоді старостат і поліцейські дільниці розпочали складати списки молоді для примусового вивезення. Розпочалися справжні облави на хлопців і дівчат з пострілами та погонями.

Окупанти та їх посібники відправили в Німеччину 167 людей¹.

Серед тих, кому доводилося носити одяг з емблемою OST, була й кобижчанка Ганна Іванівна Слуговина, 1925 року народження. Вона згадувала: «22 вересня 1942 року я сиділа в схованці свого дядька, бо знали, що буде облава на молодь. Справді, о другій годині ночі ввірвалися поліцаї Марченко й Манюк. Тітка мене переховала в хаті. Але поліцаї гупали у двері так, що вони могли вилетіти. Двері довелося відчинити. Поліцаї розпочали нищпорити по всіх закутках — шукали мене. За сорочку стягли мене з печі, змусили одягнутися. Привели в контору. Там уже було багато молоді до 17 років. Пам'ятаю, були Швед Тетяна, Шульга Євдокія, Циба Марія. Нас повезли у волость. Тітка Христина бігла за натовпом молоді й кричала, аби мене відпустили. Поліцай Марченко вистрілив, але не влучив, і вона залилася жива. Я ж весь час думала, що її він убив. Дев'ять діб нас везли у товарному поїзді, у вщерть набитому людьми вагоні. Біля дверей стояв німецький вартовий. Він нам показував, що не винен, а винні Гітлер і Сталін, які розпочали цю війну. Дорогою я все думала про тітку. Привезли нас у місто Мюнстер. Ми пройшли дев'ять медичних комісій, санобробку, всю нашу одягу пропарили. Потім нас розібрали на пересильному пункті. Мене теж кудись привезли. Загадали ще раз помитися, передягтися. Тоді відвели в підвал. Там стояли якісь станки. Мене поставили до одного з них, але я була така мала, що не діставала, щоб на ньому працювати. Через це мене й забрали до дочки хазяїна цього заводу. Я там бавила п'ятеро дітей. Ще працювала по хазяйству, мила посуд, обробляла город, поралася в саду, носила воду... І так два з половиною роки.

Коли розпочався наступ наших військ, мене забрали на фабрику в Арендоф. Там виробляли електрозапчастини. Я тут прибирала, була як підсобна робітниця, бо на інші роботи не підходила — була мала ростом.

У попереднього хазяїна мені було легше. Там було й харчування краще. А на фабриці їли всяку всячину, навіть мерзлу капусту гризли й брукву.

1 Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією. 1941–1943 рр. Черн. 1947, с. 54.

1 Субтельний О. Україна. Історія. 2-ге вид. — К., Либідь. 1992. — с. 406.

2 Центральний державний архів вищих органів влади, ф. 3538, оп. 2, с. 256, арк. 403.

...Одного разу нам сказали, що сьогодні їдемо додому. Нас відправили пішки до поїзда. Йшли п'ятдесят кілометрів. Добрались добре, але на мене тут очікували неприємності. Вдома мене записали, що я добровільно поїхала в Німеччину й уважали фашисткою. А один із колгоспного начальства, якийсь Коморний, мене ледь не пристрелив.

Ще з Германії я послала листа додому й дізналася, що тітка Христя жива. Мені дозволили один раз на місяць писати відкриту листівку. Але зі свого села я змушена була тікати. Дядько влаштував мене на роботу на станції «Дарниця». Працювала там 14 років. Вийшла заміж, народила двох дітей. Там розрахувалася й пішла в колгосп. Була свинаркою на фермі до самої пенсії. Та й на пенсії ще працювала...»

Про облави фашистів на молодь у Кожичі в районній газеті в числі за 1 січня 1946 року згадував житель села Ів. Михайленко. Подам витяг із цієї публікації, який дає правду про звірства окупантів та їх поплічників. «Як сьогодні — пише він, — пам'ятаю той жахливий день, коли німці влаштували в нашому селі облаву Люди тікали, куди очі бачать, ховалися, де тільки можна. Люди були ладні крізь землю провалитися, аби не потрапити до рук ворогів. Але не багатьом пощастило сховатись. Незабаром натовп хлопців та дівчат німці гнали на вокзал.

Потрапив туди і я. З важким серцем і втраченою надією на життя ішов я серед своїх товаришів. Нас вели як отару тварин з стусанами і потиличниками.

На вокзалі нас навантажили в ешелон і повезли. Скільки вже ми їхали, я не згадаю, але то була страшна подорож. Нам не давали ні їсти, ні пити. Від голоду й спраги кілька людей померли, а останні були ледь живі. Насилу пересували ногами.

Нарешті дороги скінчилися. Нас привезли в Німеччину і вивантажили в огорожений колючим дротом табір... Незабаром нас погнали на роботу до одного заводу. То була істинно каторжна робота. Важка і непосильна праця і мерзенне харчування виводили з ладу тисячі людей. А мордували як! За найменшу провину — мордобій, нагаї і тюрми.

Потрапив до тюрми за одну провину і я. Спочатку мене положили на лаву, били, скільки хотіли і вже потім непритомного кинули до камери.

З наближенням Червоної армії полонені почали тікати з табору. Пощастило втекти і мені. П'ять днів лежав у лісовій канаві під листям. Чув, як стрибають через неї перелякані німці, втікаючи від наступу Червоної армії. Нарешті, почув я свою мову. Це були незабутні хвилини в моєму житті. Це були хвилини воскресіння із мертвих і повернення до життя.

Мене, виснаженого, підібрали наші бійці і відправили до госпіталю. Здоров'я скоро повернулося до мене, і я, взявши автомат, з потроєною люттю

пішов добивати ворога. І ми добили фашистського звіра. Скінчилася війна і ми знову повернулися до рідного села, до рідного колгоспу».

За спогадами жителя Кожичі й колишнього оstarбайтера Володимира Семеновича Кихтенка, які були опубліковані 29 липня 1999 року в газеті «Сільські вісті» в статті «Було мені тоді лише сімнадцять», його забрали на каторгу 27 травня 1942 року. «Того дня з мого рідного села Кожича насильно вивезли до Німеччини 23 хлопці і 77 дівчат. П'ятого червня пізно ввечері нас привезли у місто Франкфурт-на-Майні. Загнали у бараки. Там уперше побачили триярусні нари. Другого дня зранку невільників почали розбирати «покупці». Хлопців відправили в місто Кассель. Тоді, 6 червня, мені виповнилося 17 років 6 місяців.

Проте каторга розпочалася ще задовго до «торгів» — у дорозі до Німеччини. Ніколи не забуду тісноту й задуху, яка була в товарних вагонах, що в них ми їхали. Донині зберігає пам'ять і баню, про яку скажу детальніше.

З Чернігівщини нас відправили у Брест. А там усіх гуртом повели в лазню. Під суворим контролем німця-лазника свій одяг ми здали в камеру на дезінфекцію. Нас же загнали до душу, де потроху текла вода. В кутку стояла велика бочка з якоюсь маззю. Баник змушував нас добре намазувати нею все тіло, а особливо голову й під руками. Тільки-но всі намазалися, вода перестала капати. Нестерпний біль пронизував усе тіло, шкіра облазила... І це вже була справжня каторга. Здалося, минула вічність, доки нарешті дали воду.

Після миття погнали по одяг. З'ясувалося, що в деяких камерах він згорів. Уявляєте, що тоді творилося?.. З'їхалося начальство. Через багато годин звідкись привезли солдатські зелені робочі спецівки і цивільний старий одяг. Мені дістались поношені штани і піджак, а замість сорочки — солдатська куртка. В тому одязі, вже в таборі, мене й сфотографували.

Більш ніж пів року то було моє єдине вбрання. На правому боці піджачка пришито — OST. Номер на фото, то мій заводський номер. А працював я у фірмі Геншель-Зону місті Кассель.

Коли нас пригнали на завод, то перекладач запитав, хто ким хоче працювати. Я сказав, що хочу бути токарем. Приставили мене до молодого німця. Став я токарем-револьверником, де деталі виготовляються за хвилину. Безперервний рух — 12 годин на добу. Від голоду темніло в очах і наморочилася голова...

На револьверних верстатах для охолодження деталей використовувалася мильно-масляна емульсія, яка у перші дні роботи частіше попадала на обличчя, ніж на деталь. Німець, сусід по верстату, якось сказав до мене: «Африка». Так і всі стали називати мене — Африка.

У величезному цеху працювали не лише невільники з Радянського Союзу,

а й чехи, німці, поляки, голландці, французи, італійці. Трудилися і чоловіки, і жінки. Проте вони на роботу ходили вільно. Говорили, що «Червоний Хрест» допомагав їм і в харчуванні. Нас же водили на завод великими колонами по три...»

Потрібно сказати, що всіх, кого вивезли на німецьку каторгу, після звільнення відразу ж зачислили до ворогів народу. Нікого не відпускали додому без пересідки в так званих фільтраційних таборах, де чекісти-особісти допитувалися, як і чому вони потрапили в Німеччину. Дошукувалися, чи не стали вони «німецькими шпигунками» і чи вестимуть вони тепер підривну роботу в рідних краях? Додам, що всі ці документи на каторжників понад сім десятиліть були надзвичайно таємними, і тільки недавно їх розсекретили та й то не для широкого загалу охочих знати правду.

*Відправка українців на роботу до Німеччини з головного вокзалу.
м. Київ, 1942 р.*

Кобижчанці у боротьбі проти німецьких окупантів

**В умовах жорсткої фашистської окупації українці зроби-
ли єдино правильний вибір: вони масово стали
на герць із ворогом. Не стала винятком і Кобижча**

Майже все населення допомагало партизанам. За словами кобижчанки Катерини Товстенко, опублікованими на інтернет-сайті села, окупанти тричі зганяли мешканців села, аби спалити його, і тричі від такого жахиття рятували людей і хати партизани. Так це чи ні, сказати нині важко. Допомога ж партизанам була різною.

Одні — як-от майбутній вчитель російської мови й літератури Петро Іванович Олешко, а тоді просто парубчак — розповсюджували листівки, які закликали до боротьби з ворогом і збирали навколо села боеприпаси, що потім передавали в ліс месникам. Інші — тримали явкові квартири, через які налагоджували зв'язок із підпільниками й партизанами. Треті — пекли хліб, збирали одяг і все це передавали в ліс. Четверті — діставали медикаменти. П'яті — йшли служити до окупантів, щоб бути там очима і вухами народних месників.

Наш земляк — геніальний Олександр Довженко з глибоким болем у серці й невимовною тугою згодом запише у свій знаменитий щоденник: «На українських ланах і селах в огні і полум'ї вирішується доля людства на нашій недолі. Така нещаслива земля наша...» Та наш народ залишився незламним у титанічній боротьбі, якій історія не знає рівних. Він боровся за свободу і переміг. Але це було згодом.

Кобижчанські й інші навколишні ліси стали надійним прихистком для народних месників південної частини Чернігівщини. На початку 1942 року в навколишніх лісах розпочало діяти партизанське з'єднання «За

Батьківщину» під командуванням майбутнього Героя Радянського Союзу Івана Михайловича Бовкуна та комісара Михайла Івановича Стратілата. У січні 1943 року партизанський загін Носівського району об'єднався із загonom Бобровицького району. До останнього входило понад 300 бійців і командирів — вихідців і жителів Кобижчі. Шостого серпня 1943 року в загоні було 2000 партизанів, і його реорганізували у з'єднання «За Батьківщину»¹.

Партизанський загін Козелецького району був створений у серпні 1943 року в Пилятинському лісі. Там же була підготовлена база зі зброєю, продовольством, медикаментами. З приходом окупантів провокатор виказав базу, довелося переходити в підпілля, а також вливатися до інших загонів. У квітні 1943 року на основі групи з 8 осіб на чолі з А. С. Яровим створили новий загін із 153 партизанів. Вони дислокувалися в Кобижчанському Темному та Пилятинському лісах².

Третього квітня 1943 року з Києва у Кобижчанські ліси прибула група підпільників на чолі з Григорієм Самсоновичем Кочубеєм. Незабаром він став політруком 4-ї роти другого батальйону. Це був стійкий, відважний партизан. Загинув він 26 липня 1943 року під час виконання бойового завдання. Додам, що Григорія Самсоновича поховали в братській могилі в Кобижчі. Народився ж він у селі Березівка. Закінчив сім класів, технікум, інститут народного господарства, вступив до аспірантури. З початком війни одягнув шинель і пішов на фронт. На його долю випали важкі випробування відступу, полону за колючим дротом, втеча і поява в окупованому Києві, де очолив підпільну групу, яка з шести чоловік розрослася до 250. Ворог напав на їх слід, і довелося перебиратися в партизанський загін. Так Кобижчанські ліси стали його рідною домівкою...³

Переважає більшість населення Кобижчі та навколишніх сіл надавала систематичну допомогу партизанському з'єднанню матеріально, збирала і передавала в ліс цінні розвідувальні дані про ворога, постачала зброю, боеприпаси. Тільки в Кобижчі було більше як 30 підпільних явкових квартир і зв'язкових. Учителка Кобижчі Надія Тимофіївна Роговець принесла в Бобровицю велику суму грошей для пошиття прапору для партизанів з написом «Привіт героям-партизанам», який виготовили підпільники райцентру.

Партизанське з'єднання «За Батьківщину» бойовими діями в тилу ворога зробило значний внесок у справу перемоги над німецько-фа-

шистськими загарбниками. За безпосередньої участі бійців і командирів, які проживали в Кобижчі, здійснено понад 30 великих бойових операцій, у ході яких пустили під укіс 13 залізничних військових ешелонів, знищили стільки ж паровозів, більше як 73 вагони, велику кількість бойової техніки, солдат й офіцерів гітлерівської армії та 92 зрадників-поліцаїв, захопили велику кількість зброї, боеприпасів, продовольства, спорядження.

Кобижчанські партизани мали зв'язок із бобровицькими підпільниками. І коли народні месники дізналися, що тим із допомогою патріотів із ветеринарної служби вдалося врятувати від постачання німецькій армії велику кількість худоби, попрохали, аби і в Кобижчі оголосили карантин для тварин через сибірську виразку чи іншу хворобу. Досвід саботажу німецьких наказів був використаний 1943 року. Таким чином, і в Кобижчі вдалося врятувати чимало худоби, яка поповнила після визволення села колгоспне поголів'я.

Про партизанське з'єднання в Кобижчанських лісах знали і на Великій землі — так тоді називали Москву. Звідти авіацією доставляли допомогу партизанам. Якось чи то штурман, чи пілот помилився в розрахунках і висадив загін парашутистів між Свидовцем і Кобижчею. Серед людей із сусіднього села знайшовся зрадник, який доповів про десант у поліцію. Всі учасники диверсійної групи загинули в сутичці з ворогом. Вони й тепер сплять вічним сном у братській могилі у Свидовці. Тому партизани й далі потерпали через відсутність професійних радиста, мінерів і підіривників.

Фашисти боялися партизанів. Через цей страх вони навіть вирубали майже в центрі села великий парк, який колись облаштував місцевий поміщик Носенко, якому він і належав. Іншим розпорядженням німецьке командування зобов'язувало розбити курені в Кобижчі на п'ятихатки й назначити п'ятихатників, які мають стежити за рештою хат, щоб там ніхто не ночував і не перебував. Ночувати всіх направляли в постійні двори. Крім того, наказували оголосити населенню, щоб у кожного на дверях був наклеєний папірець, де вказувалося б, хто живе, скільки в сім'ї душ, і яка саме сім'я персонально. Цей наказ був до неухильного виконання¹.

Урядовими нагородами за героїзм і подвиг орденами й медалями нагороджено 64 партизани-кобижчанці. Активну участь у партизанських загонах з'єднання брали командир третього полку Михайло Онисимович Дешко; командири рот Дмитро Корнійович Труш і Пилип Тарасович Іваницький; партизани Михайло Степанович Чиж, Єфросинія Кирилівна Пустовит, Олександра Наумівна Орап (Потоцька). Майже з перших днів організації загону партизанів явковою квартирою стала хата вчительки

1 Партизанська слава. Чернігівська область. Ч. 2011.

2 Партизанські загоони і з'єднання на Чернігівщині в роки Великої Вітчизняної війни Ч. 2008, с. 6.

3 Газета «Комсомольський гарт» від 11 грудня 1971 року.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-3433, оп.1, с. 1, арк. 213.

Юлії Євменівни Сало. Допомогали дочці й батьки Олександра Матвіївна та Євмен Олексійович. Часто вони переховували вдома людей, яких Юля переправляла в загін. Як зв'язкова загону познайомилась із партизанками Олександрою Оряп, Надією Роговець, Зосею Вовківською. Після виконання партизанами бойової операції — підірвали ворожий ешелон — Юлія залишилася в загоні, стала його рядовим бійцем. Доглядала поранених, дітей. Тут доля звела її з майбутнім чоловіком — Миколою Кузьмичем Гавриленком. По війні його бойові нагороди — орден Червоної Зірки, партизанські й інші медалі зберігала поруч зі своїми бойовими нагородами, серед яких була й медаль «За бойові заслуги».

Багато партизанів і підпільників були нагороджені відразу після завершення війни. Та окремі народні месники чекали нагород два десятиліття. В 1965 році був поданий список громадян Кобижчі для нагородження. У ньому — 54 особи. Серед них й Іван Олексійович Ситник, 1926 року народження, зв'язковий партизанського загону, який ще школярем передавав дуже цінні відомості для месників, уміло виконував бойові доручення командування загонів¹. Пізніше Іван Олексійович працював у райкомі партії, очолював Кобижчанську сільську раду.

У 1966 році за активну участь у партизанському русі державними нагородами були відзначені: вчителька середньої школи № 1 Юлія Євменівна Гавриленко — борець з'єднання «За Батьківщину»; Федот Федорович Глушко, який мав вдома явкову квартиру і виконував бойові завдання; заготівельник Іван Рог, який переховував сім'ї партизанів; Галина Купріянівна Острянка — зв'язкова і хазяйка явкової квартири; Корній Петрович Хачко — розвідник, господар явкової квартири і матеріально допомагав партизанам; Єлизавета Харитонівна Рибак — хазяйка явкової квартири, зв'язкова, допомагала партизанам матеріально; Домаха Юхимівна Ситник — тримала явкову квартиру, виконувала завдання командування².

За спогадами колишнього командира одного із загонів з'єднання Андрія Ілліча Конішевського, у густих лісах Кобижчі жило 96 дітей. Там працювала з дітьми Єфросинія Кирилівна Пустовит. Вона навчала дітей грамоти, була їм за няньку й виховательку. А лікувала дітей педіатр Олександра Романівна Семенова, гречанка за національністю³.

У кобижчанському лісі партизани випускали підпільну газету. Шрифти для цього доставив Андрій Динник. Він доставив їх до Надії Тимофіївни Роговець, яка була партизанською зв'язковою й організатором підпільної партизанської друкарні. Пізніше її переправили в партизанський загін.

Шостого липня 1958 року в Кобижчі відкрили пам'ятник воїнам і партизанам. Його встановили на площі, де розташовується братська могила воїнів і партизанів, що полягли смертю хоробрих у роки Другої світової війни. У липні 1969 року обласна газета «Деснянська правда» розповіла про відкриття в Кобижчі обеліска слави односельцям, які загинули в роки громадянської і Другої світової воєн. У його відкритті взяли участь колишній командир полку, голова колгоспу «Комунар» М. В. Олешко, повний кавалер ордена Слави О. І. Якушко, ватажки партизанського загону «За Батьківщину» Герої Радянського Союзу І. М. Бовкун й О. І. Шерверьов, колишні партизани — комбат А. І. Конішевський, командири рот Д. К. Труш, П. Т. Іваницький і багато інших. Після урочистого мітингу партизани й гості побували в місцях, де колись базувався партизанський загін «За Батьківщину».

У жовтні 1979 року в Кобижчанському лісі в урочищі Миничин Ріг відбувся велелюдний мітинг колишніх партизанів і підпільників, жителів Кобижчі та навколишніх сіл із нагоди відкриття обеліска на честь polegлих у боях з фашистами народних месників. Його відкривав тодішній голова сільради Павло Павлович Кравченко. Оваціями зустріли колишнього командира партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу Івана Михайловича Бовкуна, який незадовго до цього був у немилості до влади, зокрема, тодішнього першого секретаря обкому партії Олексія Федорова, який вирішив усі заслуги народних месників Чернігівщини приписати з'єднанню, яке очолював він. Бовкун не стримав свого обурення і за це відбував покарання, а його книжка про бойових побратимів була вилучена з бібліотек і заборонена для читання. Але справедливість запанувала, і це окрилювало командира і його побратимів.

Тоді ж біля підніжжя обеліску учень шостого класу середньої школи № 1 Володимир Цирень запалив вогонь вічної слави. Опушене з гранітної плити покривало відкрило напис: «Вічна пам'ять бійцям і командирам партизанського з'єднання «За Батьківщину», які загинули в боях з німецько-фашистськими окупантами 1941–1945 років». Стоїть цей обеліск і донині. До речі, учитель тодішньої школи № 2 Микола Іванович Копоть неодноразово організовував із нагоди вигнання нацистів із Кобижчі у це святе місце стокілометровий похід партизанськими стежками цього з'єднання.

В обласному архіві збереглася персональна справа про приймання кандидатом у члени ВКП(б) Дмитра Корнійовича Труша. Розпочата вона 6 квітня 1943 року й завершена 30 червня 1944-го. У справі заява в партійну організацію 3-ї роти другої бригади від комсомольця Д. К. Труша. Написана вона на сторінці учнівського зошита в клітинку. Цією заявою

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 692, арк. 16.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 710, арк. 1–2.

3 Районна газета «Жовтнева зоря» від 17 вересня 1983 року.

він просить партійну організацію прийняти його кандидатом у члени партії, бо політику партії він визнає правильною і бажає бути в її рядах й до кінця боротися з її ворогами. Всі доручення партійної організації, пише він, виконуватиме з честю, віддасть усі знання та вміння для боротьби з фашистами, які віроломно напали на країну.

До заяви додається автобіографія. «Я, Труш Дмитро Корнійович, народився в 1918 році в селі Кобижча Бобровицького району Чернігівської області в сім'ї селянина-бідняка, — пише він. — Батько до революції і після неї займався хліборобством. Я закінчив сільську чотирирічну школу. В 1930 році вступив у колгосп. Після смерті в 1933 році батька я зі старшим братом виїхав у Дніпропетровську область, в Томаківський район, працював у колгоспі бригадним обліковцем, в 1936 році вступив в комсомол.

У 1937 році завідував сільським клубом, звідки був призваний у армію в 1938 році. Спершу був курсантом полкової школи 1-ї Московської пролетарської стрілецької дивізії. У зв'язку з визвольним походом у Західну Україну та Білорусію був достроково випущений зі школи з присвоєнням військового звання молодшого командира взводу, восени 1939 року.

Після завершення походу в Польщі повернувся додому і служив у Західному особливому військовому окрузі. У момент фінської війни командував кулеметним взводом у полковій школі. Після закінчення фінської війни мені було надано звання старшини і працював завідувачем червоноармійської їдальні.

У зв'язку з присвоєнням нових військових звань для молодшого комскаду мені надали звання старшого сержанта. З початком нападу німецького фашизму на фронті був лише три місяці як командир кулеметного взводу. Наша 210-а дивізія вступила в бій під Барановичами і з боями відступала до містечка Чауси Могильовської області. Тут потрапили у завершальне оточення. Наш батальйон став пробиватися маленькими групами. Коли я прорвався, то виявився в тилу ворога. В полоні не був. Переодягнувшись у цивільний одяг, пробрався в Кобижчу, де жила моя сестра. Прожив тут майже рік. Першого грудня 1942-го року пішов у партизанський загін «За Батьківщину», де працюю і тепер. До приходу в загін мав дуже часті зустрічі з тов. Кихтенком.

За час служби в армії стягнень ніяких не мав. Не мав їх також за час перебування в комсомолі.

22 квітня 1943 року. До цього Труш (підпис)».

У доданій рукописній анкеті зазначено, що він працював завідувачем клубу в колгоспі «Червоний скотар» села Петрівки Дніпропетровської області. З 1 жовтня 1942 року по 1 грудня того ж року був зв'язковим у партизанському загоні «За Батьківщину», а з того числа до 26 вересня 1943 року — Кобижчанські ліси, партизанський загін «За Батьківщину», командир роти.

Витяг із протоколу засідання партійного комітету партизанського загону «За Батьківщину» від 30 червня 1943 року № 3 дає нам знати, що рішення партійної організації про приймання в кандидати ВКП(б) товариша Д. К. Труша затверджено. Це засвідчив підписом секретар партійного комітету загону Кихтенко.

Я не випадково детально зупинився на цих документах. По-перше, я тривалий час знав і багато спілкувався з Дмитром Корнійовичем Трушем, особливо під час його роботи головою Кобижчанської сільської ради. Це справді відповідальна, авторитетна, вимоглива, справедлива людина. Таким до сьогодні його пам'ятають у Кобижчі та районі. Вважаю, такою має залишитися пам'ять про нього і в наступних поколіннях його односельців.

Маю сказати, що 9 травня 1946 року районна газета розповіла про удар безстрашних партизанів по ворогові під командуванням Дмитра Корнійовича. Дев'ятого травня 1943 року кавалерійський ескадрон під його командуванням повністю розгромив німецько-поліцейський гарнізон у селі Ярославці. В результаті бою партизани вбили 4 поліцаїв і 25 взяли в полон. Були захоплені трофеї — три кулемети, 45 гвинтівок, а також багато гранат, боеприпасів, спорядження й іншого військового майна. У цьому бою особливо відзначилися партизани П. Довгаль, М. С. Чиж, М. Скоченко й ін.

Сам же Дмитро Корнійович у районній газеті за 9 травня 1970 року розповідав про бойові подвиги товаришів Івана Шелеста, Миколу Іваницького, Олексія Сидоренка та багатьох інших, з якими ділили останню цигарку, недосипали ночей, мерзли й мокли, йшли назустріч смерті. Згадав він, як партизани пускали під укіс ворожі залізничні ешелони, але гітлерівці за допомогою спеціально створеного ремонтного потягу швидко відновлювали колію. Тоді вони розпочали полювання на поїзд-рембазу. І ось 23 лютого 1943 року двома групами партизани відправилися на залізницю. Одну групу очолив Микола Потьомкін, а другу — Дмитро Корнійович Труш. Перша група повинна була пустити під укіс поїзд із палим на відрізок колії Макарівка — Марківці. Група ж Труша чекала ремонтників біля Осокорівки. Десь о десятій годині вечора пролунав сильний вибух — це був сигнал для другої групи, що час закладати міну.

Водночас він був сигналом і для фашистів — вони поспішали з Ніжина на ремонт колії. Партизани для впевненості розібрали перед закладеною міною кілька метрів колії. Нарешті показався ремонтний поїзд. Сім вагонів, десятки озброєних гітлерівців — усе це вмить злетіло в повітря. В результаті цієї операції в у напрямку Київ — Харків довго не ходили ворожі ешелони.

Скажу відверто, діяльність партизанів сьогодні оцінюють по-різному. Одні захоплюються їх героїзмом і відвагою — і це справді було. Інші на

основі архівних документів розповідають про їх боязливість і наводять яскравий приклад, коли окупанти палили до підвалин усю Корюківку, то партизани тільки спостерігали за цією каральною акцією і не кинулися рятувати людей. Треті — наводять приклади мародерства партизанів. Я ж знову звернуся до щоденника вже цитованого вище Олександра Довженка. Він писав, що в партизанських загонах був різний люд, зокрема й нікчемний. Але вистачало там і справжніх героїв — людей із великої букви, які чесно виконували свою роботу — знищували ворога, що при-йшов на їх землю. Саме про них ми й повинні пам'ятати.

Понад 2500 сільчан-кобижчанців служили в кадрових частинах регулярної армії. Майже 200 з них нагороджено орденами і медалями. Триста колишніх фронтовиків були відзначені ювілейною медаллю з нагоди 20-річчя перемоги над Німеччиною.

Навічно у пам'яті земляків залишаться подвиги багатьох справжніх героїв. Серед них — **кавалер трьох орденів Слави Олександр Іванович Якушко**. З дивізійною розвідкою пройшов він від Бобровиці, де народився в 1925 році, до Праги. У званні старшини командував взводом. Десятки разів ходив у глибокий тил ворога, добував там цінних «язиків», спостерігав, фотографував лінії оборони ворога й підходи до них, з'ясував дислокації ворожих частин, розташування вогневих засобів. Це допомогло ефективно провести артпідготовки на Дністрі, Пруті, поблизу Мішкольця, Брно, Банської Бистриці. Перший орден Слави він одержав на початку 1944 року за доставку в штаб двох «язиків». Вони дали цінну інформацію. Того ж року представили до другого ордена Слави. Тоді після поранення він потрапив в армійську розвідку тилів дальньої дії противника. Орден Слави III ступеня. Під час одного з рейдів у тил ворога дванадцять розвідників обеззброїли й привели в розташування частин радянської армії цілу роту противника. Орден Слави I ступеня № 626 він одержав за бої у Чехії під Банська-Бистрицею у квітні 1945 року. На той час в Олександра Івановича було дев'ятнадцять успішних виходів у тил противника. Під цим містом треба було зірвати залізничний міст, який мав стратегічне значення для противника. Тоді 18 розвідників за 150 кілометрів від лінії фронту сиділи в засідці й два дні спостерігали за цим 60-метровим мостом над проваллям. Третього дня вирішили підірвати. Операція пройшла вдало. Але за ними тоді двадцять днів тривала погоня фашистів із собаками. Тільки великий досвід розвідників допоміг уникнути втрат і дістатися до своїх. Олександр Іванович демобілізувався у 1946 році. Закінчив сільськогосподарський технікум, а пізніше академію, був обраний у Кобижчі головою колгоспу «Комунар», згодом у цьому ж господарстві тривалий час працював головним агрономом.

Воювали на фронті й три брати Шпиги — Микола, Олексій та Пантелій. Микола до війни був комсоргом у колгоспі. Він першим із братів пішов на фронт. Листувалися один з одним. Підтримували один одному бойовий дух. На березі Вісли знайшло Пантелія повідомлення про загибель брата Олексія. В ньому з боєм повідомляли йому, що 6 серпня 1944 року його брат, бойовий командир капітан Олексій Євгенович Шпиг був смертельно поранений ворожим осколком у груди. Так і залишився він навічно в литовській землі 22-річним. Микола й Пантелій мстилися за брата. Дійшли до Берліна. Тричі був поранений Микола, двічі — Пантелій. Розрухою зустрів обох братів рідний край. Понад чверть віку працював бригадиром у колгоспі «Комунар» Микола Євгенович. Нагородили медаллю «За трудову доблесть». Понад двадцять років працював у Києві начальником машинно-лічильної станції Пантелій Євгенович.

У Мусія й Оришки Лесенків було п'ятеро синів. Як соколи росли. Гарні, працювиті. Підіймали небо яблуні та груші біля їхньої хати на краю вулиці, їх батьки посадили на честь народження синів. А в 1941-му виводила мати синів на фронт. Не повернулися до отчого порогу Микола, Іван, Андрій, Яків і Григорій. На честь братів-героїв до 30-річчя Перемоги над фашизмом, у 1975 році, односельці назвали цю вулицю ім'ям братів Лесенків. Нагороди знаходили ветеранів війни навіть через десятиліття після перемоги. Тільки через 41 рік після війни 22 лютого 1986 року одержав медаль «За відвагу» кобижчанець Павло Никифорович Шелест. За його словами, опублікованими в районній газеті, це його четверта така медаль.

По війні в Кобижчанській школі № 2 працював завгоспом Петро Федорович Острянюк. А в роки лихоліття був механіком-водієм танка. Пройшов всю війну. Нагороджений орденом Червоної Зірки, кількома медалями. Був поранений, контужений, але вижив, повернувся на зранену снарядами рідну землю. Трьох синів зростив фронтовик — Валерія, Віталія і Володимира. У Кобижчі всі кажуть: хороших хлопців виховав, розумних, щирих, працювитих.

Однак трапилося так, що багато подій і людських імен періоду Другої світової загубилося на її сторінках. Це не дивно, адже в горнилі кривавих подій перемололо життя майже 3000 кобижчанців. Так трапилося, що загубилося було й ім'я інваліда з дитинства, колишнього працівника школи № 2 Григорія Никоновича Мальця. Його фашисти закатували за зв'язок і допомогу місцевим партизанам. Та слідопити відновили справедливість, і в шкільному музеї з'явився про нього скромний стенд.

Звільнення Кобижчі

Сімнадцятого вересня 1943 року під тиском військ Червоної армії і партизанів німецько-фашистські окупанти залишили Кобижчу

Правда, тут є певні розбіжності.

Згадуваний вище Хронологічний довідник про тимчасову окупацію області в розділі про дати тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками залізничних станцій зазначає, що станція «Кобижча» була звільнена від окупантів не 17-го, як усе село, а 15 вересня. Така розбіжність, мабуть, пояснюється тим, що 15 вересня 1943 року 2-й батальйон третього полку партизанського з'єднання «За Батьківщину» вибив роту окупантів із Кобижчі, й дві доби месники утримували село у своїх руках до приходу частин Червоної армії¹. Під час відступу окупанти сильно бомбардували Кобижчу. Багато хат у центрі та на Каштелянівці було зруйновано. Підраховано, що бомби впали щонайменше на 30 дворів, 18–19 вересня від бомб й обстрілів села загинули майже 50 жителів, а в кілька разів більше людей були поранені.

У повідомленні Радінформбюро про визволення районних центрів Куликівка, Бобровиця, Мала Дівиця, Іваниця, Срібне, Барва, Понорниця й Сосниця від 18 вересня 1943 року йдеться, що «протягом 18 вересня на Київському напрямку наші війська продовжували розвивати успішний контрнаступ і, просунувшись вперед від 15 до 20 кілометрів, зайняли більше ніж 230 населених пунктів, в тому числі місто Миргород, місто і залізничний вузол Ромодан, залізничний вузол Кобижча, районні центри Чернігівської області: Куликівка, Бобровиця, Мала Дівиця, Іваниця, Срібне, Барва і великі населені пункти Виблі (10 кілометрів східніше Чернігова), Бакланова Муравейка, Буди, Слобода, Смолянка, Олишівка, Хрещате, Патюти, Данівка, Степанівка, Сальне, Галиця, Полова, Ольшани, Ряшки, Калюженці, Подол, Дігтярі, Світличне, Прихатки, Макіївка...»²

Про бої навколо Кобижчі розповідає витяг із короткої історії бойових дій 57-ї Гвардійської Ніжинської танкової дивізії 160-ї армії. Противник частинами 217 ПД і 375 ПД веде ар'єргардні бої і відходить у західному напрямку; 57-а бригада, що наступає в напрямку Кобижча — Марковка (Марківці) — Данівка, має завдання до кінця 17.09.1943 захопити місто Остер і переправи на річці Десна в районі Остра 17 вересня. Бригада виступила на виконання поставленого завдання. До 10:00 18.09.1943 бригада після здійснення маршу Звільнення Кобижчі зосередилася в проміжному пункті збору — радіус 3 км східніше від Данівки. Проміжний район протягом дня піддавався сильним атакам бомбардувальної штурмової авіації противника. На шляху руху бригади противник тримав оборону на рубежі: висота 116,4 Данівка і висота 112,7. Він має близько батальйону піхоти, 6 танків і до 10 самохідних гармат... Під час захоплення Данівки був застосований нічний танковий бій¹. Ці бомбардування фашистських літаків і нічний танковий бій чути було і в Кобижчі.

Про бої навколо Кобижчі під час визволення від окупантів розповідав у публікації в районній газеті «Жовтнева зоря» І. Динник. У статті «Він визволяв Кобижчу» наголошується, що двічі червонопрапорна, ордена Суворова 75-та гвардійська Бахмацька стрілецька дивізія, якою командував гвардії генерал-майор В. Горішний, звільнивши місто Ніжин, з боями йшла на південний захід. Другий батальйон 231-го гвардійського стрілецького полку із села Шатури просувався по маршруту Ударник — Степанівка — західна околиця Кобижчі.

Гвардії старшина Іван Данилович Іванець чекав із хвилюванням, коли ступить у рідне село. Водночас відчувалася гордість воїна-прикордонника. На його долю випало почати війну на західному кордоні. Обороняв Москву. Двічі поранений і контужений під Сталінградом у районі Мамаєвого кургану. Тепер звільняє рідну Кобижчу.

Підрозділи успішно просувалися, і командир батальйону капітан Юра наказав Іванцю готувати обід і зустрічати гостей у рідному селі. Але в селі Степанівці попередили, що Кобижчу бомбардують уперто й часто. Радили зачекати. Та хотілося додому, і він поїхав.

Був полудень 18 вересня 1943 року. Від околиці села до хати — 500–700 м, та в небі німецькі літаки, налічив 45. Прив'язав коня; а сам — у картопляну яму. Стихло. Виліз, а кінь лежить вбитий. Перелякані люди в поле тікають. Підбігли знайомі — Петро Шиян, Степан Яценко, Андрій Курило. Серед них скривавлена Євдокія Цирень (осколком розбило плече й ногу). Від них і дізнався, що батько та брат Петро на фронті.

¹ «Чернігівщина у вогні», К. 2003, с. 468.

² Повідомлення Радянського Інформбюро, т. 5, М., 1944, с. 135.

¹ ДАЧО, Ф, Р-1376, оп. 3, с. 18, арк. 8.

Коли стемніло, пішли в село, що горіло. Із сутінок виплила постать матері. Корову вела. В руках кошик і ціпок.

— Варко, гостя зустрічай! — вигукнув сусід.

Вона розгубилася, пустила налігач. Спираючись на ціпок, підійшла і не заплакала, а впала йому на груди.

Підійшли до хати — пошарпаної й напівзруйнованої. Підходили охочі допомогти чимось. Усі раділи нашим, пригощали, чим було, гомоніли. На зорі розпрощались. І мати плакала, не пускала Івана.

— Не плачте, мамо, — повернувся з повною перемогою, і жити станемо ще краще.

— Дорогою до центру диміли згарища. Безлюдні вулиці аж до бобровицького шляху, а там, ген-ген уже чути гуркіт бою. То сусід зліва — 241-й гвардійський стрілецький полк зав'язав бій у районі цукрового заводу. Бобровицю звільняє.

У «Червоній Хвилі» (так називався колгосп імені Шевченка) вартовий зупинив. Тут відшукав і своїх однополчан. Доки бійцям готували сніданок, побував на Савинцях. Біля школи жив дядько Іван Макаренко, та вже немає — згорів разом із хатою. На цій ділянці села регулярним частинам на допомогу з лісу вийшли партизани. І фашисти, як зайці, тікали. І, як хижі звірі, залишили руїни. У дворі Михайла Скалозуба командир партизанського полку Михайло Онисимович Дешко з ад'ютантом перев'язували поранених.

Поповнивши втрачених коней, батальйон після сніданку взяв напрямок на Браницю. І знову в небі з'явилися літаки.

— Зустрічають і проводжають бомбами, — болісно посміхнувся Іванець.

Поховали вбитих. Полк звільнив Браницю, Мостище...

Зараз І. Д. Іванець проживає по вулиці Рози Люксембург, недалеко від нашої школи, працює, згадує напоєний кривавими боями шлях на Берлін.

У школі № 2 зберігається фотографія солдата-прикордонника й газета «Правда» за 2 лютого 1968 року, де на першій сторінці велике фото: «Сталінград. 2/ II. 1943 р.» Серед бійців дивізії В. Горішнього наш земляк Іван Данилович Іванець» (вказана газета за 22 лютого 1973 року).

По війні у Кобижчанській школі №2 працював завгоспом Петро Федорович Острянюк. У роки лихоліття був механіком танка. Нагороджений орденом Червоної Зірки, кількома медалями. Був поранений і контужений. Та вижив, повернувся на зранену снарядами і бомбами рідну землю. Трьох синів зростив фронтовик — Валерія, Віталія і Володимира. У Кобижчі говорять: бравих козаків виховав фронтовик — розумних, щирих, працьовитих.

Кобижча в часи завершення Другої світової війни

Одразу ж після визволення села запрацював польовий військкомат

На фронт мобілізували майже всіх, хто міг тримати зброю. Багатьох із них не встигли навіть переодягнути у військову форму. Так сотні чорнопіджачників, або ж чорнокуфаєчників, як згодом прозвали цих бійців, й загинули під час форсування Дніпра та визволення Києва. Саме в ті дні й пролунали слова Жукова про те, що не треба шкодувати хохлів, бо «баби еще нарожают». І не шкодували...

Двадцять п'ятого вересня 1943 року відбулися перші післявоєнні збори колгоспників артїлі «Більшовик» Ворошилівської сільської ради. На них головував Іван Іванович Коморний, а секретарем зборів була Пріська Кирилівна Пустовит. Обирали ревізійну й інвентаризаційну комісії. На тих зборах слухали доповідь секретаря партійної організації партизанського з'єднання «За Батьківщину» Порфирія Федоровича Кихтенка. Він сказав, що «сьогодні ми вільно зібрались обговорити питання, які стосуються нашого колгоспу, які б допомогли скоріше завершити кроваву війну». Тов. Кихтенко, йдеться в протоколі № 1 зборів, схарактеризував роботу партизанського з'єднання. Сказав, що «Кобижча має гордитися виконанням всіх обов'язків перед батьківщиною. Тоді ж він назвав і найкращих людей Кобижчі, «які кріпко допомагали партизанам». Це товариші Сидоренко Устя, Бабич Петро Йосипович, Бурячок, Лахно Васька й інші. У партизанському з'єднанні воювало дуже багато кобижчан. Всі вони — герої. Серед них із командного складу М. О. Дешко — командир полку, Д. К. Труш — командир роти. Були також командири взводів, відділень, старшини. Партизани-кобижчани чесно виконували свій обов'язок.

зок перед батьківщиною. На території від Заворич до Ніжина пущено під укіс 100 поїздів, багато знищено німців, поліцаїв, які воювали зі старими, дітьми, жінками... Прикро, але серед кобижчан були й такі, які зрадили батьківщині: Коломієць, Пластовець, Євген Ярмак, Марченко, Бойко... Цих ворогів судитиме страшний суд — суд нашої батьківщини, суд жінок, стариків, дітей...

Від імені партизанського з'єднання тов. Кихтенко сказав, що головою колгоспу «Більшовик» призначено тов. Івана Коморного. Лісником — Басанька. Тимчасово виконувачкою обов'язків голови сільради — тов. Пустовит П. К.

На тих же зборах полеводом призначили Прокопа Шабельника, комірником — Федора Книша, городником — Антона Шабельника, бригадирів вирішили залишити тих самих. Головою ревізійної й інвентаризаційної комісій призначили Г. Кривошея¹.

А вже 25 жовтня представник військової частини 48866/м старший лейтенант Смирнов і голова сільради Білодід склали акт про те, що територія села й навколо нього, всі танки, гармати, автомашини і трактори озброєння і боеприпаси, а також все майно інтендантське, інженерне, хімічне, зв'язку, бочкотара та металобрухт із населених пунктів і полів битв, уздовж доріг повністю зібрані й вивезені. На дільниці, що здає в/ч 48866/м, ніякого майна, озброєння та металобрухту немає².

Кобижча була визволена від окупантів. Але люди у військовій формі ще тривалий період ходили вулицями села. Начальник штабу 359-ї стрілецької дивізії Г. Ховрин у книжці «Священна пам'ять», присвяченій бойовому шляху цього підрозділу армії, пише, що дивізія з-під Орші була передислокована 28 грудня 1943 року в населений пункт Кобижча. До 5 січня тривало поповнення дивізії особовим складом та озброєнням. З 15 січня 1944 року дивізія розпочала марш-кидок за маршрутом Кобижча — Київ — Фастів...

В умовах незакінченої війни село починало відбудовуватися. Спільними зусиллями сільвиконкомів і правлінь колгоспів вирішували найактуальніші питання: облік населення і відрядження в регулярну армію, постачання продуктів і коштів для армії, усупільнення коней і сільгоспінвентарю, контрактація молодняку в селян для колгоспів. Організували в селі й пункт всеобучу. Він охоплював чотири сільські ради села та село Браницю. Пункт добре обладнали, і з перших днів його роботи забезпечили стовідсоткову явку на навчання призовників, яких мали ось-

ось призвати на фронт. Найкращим призовникам присвоюється звання боець-стрілець. Так пише районна газета за перше квітня 1945 року.

Перегорнемо сторінки протоколу засідання голів сільрад Кобижчанського куреня, голів колгоспів й активу села від 2 жовтня 1943 року. На ньому присутні голови колгоспів Шпиг, Сидоренко, Коморний, Нощенко, голови сільрад Ф. П. Білодід, Ф. Ф. Циба, П. К. Пустовит і від військової частини лейтенант Расчупкін. На порядку денному кілька питань, але головне — виконання плану м'ясопоставок для армії та виконання плану хлібозаготівель. Учасники засідання говорили, що спущений план заготівель для армії треба виконати як по зерну, так і по м'ясу. Передові частини армії до 5 жовтня потребують продуктів, м'яса насамперед. Його треба забрати в тих прохвостів, що прислужували окупантам. Лейтенант Расчупкін сказав, що армія не повинна голодувати, а спущені плани повинні бути виконані... І не треба зупинятися ні перед чим. Для виконання в найкоротший термін м'ясопостачань довести до колгоспів такі плани: колгосп «Перемога» — 8 т, «Більшовик» — 5, імені Шевченка — 6, «Червона Хвиля» — 4, «Перебудова» — 3, «Червоний шлях» — 5, «Нове життя» — 2,5, «Боротьба» — 2,5 т¹.

На цьому ж зібранні згадуваний лейтенант сказав, що голова колгоспу «Нове життя» Дроботьє не відповідає своєму призначенню, бо був при німцях уповноваженим громадського господарства, і духу він не «совєцького», а тому потрібно тов. Дроботьє замінити й поставити свою надійну людину².

Тоді ж слухали голову Кобижчанської сільради Білодіда про зняття з посади голови колгоспу «Нове життя» т. Дроботьє як колишнього уповноваженого колгоспу при німецькій владі й вирішили призначити іншого голову колгоспу. Призначили колишнього червоного партизана Кирила Пилиповича Савоська. Його зобов'язали приступити до роботи з 5 жовтня.

Свідоме свого обов'язку населення Ворошилівської сільської ради (голова Пустовойт) здало 40 тис. рублів для виготовлення мінометів «Катюша». Не стояли осторонь сільчани й від будівництва танкової колони «Колгоспник Чернігівщини». В телеграмі голові Ворошилівської сільради Кобижчі від секретаря райпарткому Галіуліна зобов'язується негайно, сьогодні, провести підписку серед колгоспників свого колгоспу на танкову колону «Колгоспник Чернігівщини» й дати ж сьогодні зведення, скільки грошей зібрали³.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7057, оп. 1, с. 1, арк. 1-2.

2 Там само.

3 ВДАЧОН, Ф. Р-3060, оп. 1, с. 2, арк. 30.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7057, оп. 1, с. 1, арк. 1-2.
2 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 23, арк. 6.

Дванадцятого лютого 1944 року в сільські ради Кобижчі, всім головам колгоспів, усім уповноваженим райкому партії знову пішла директива від секретаря райкому партії Галіуліна. У ній іде мова, що райком партії повторно вимагає «під вашу відповідальність щоденно до 5-ї години дня повідомляти в райпартком про надходження коштів на танкову колону «Колгоспник Чернігівщини». Потрібно передавати, скільки чоловік і яку суму вони передали в банк готівкою. Непередача таких даних розцінюватиметься як нездатність забезпечити виконання цього важливого політичного завдання»¹. Про повну добровільність здачі коштів, як бачимо, не йшлося. До речі, про це йдеться і в листуванні місцевих органів влади Кобижчі з райвиконкомом і райпарткомом у 1944 році, у листах — мова про внесення людьми коштів у фонд оборони, розгортання соцзмагання на цьому полі. Збір грошей на танкову колону був не добровільним, а за це призначеним «вибивайлам» ще й гроші платили. Дванадцятого квітня 1944 року правління колгоспу розглядало заяву Катерини Омелянівни Шелест. Вона просила зарахувати їй трудовні за збір коштів на танкову колону. Вирішили: зарахувати десять днів.

У підбірці документів до 30-річчя Перемоги є повідомлення про виконання плану здачі хліба державі колгоспниками Чернігівщини від 1 грудня 1943 року. В них ідеться, що «трудове селянство області, визволене з-під німецького ярма, всі свої сили і збереження віддає на розгром ворога». Зразковою роботою в сільському господарстві допомогти фронту — ось під таким лозунгом проходить тепер вся робота на селі...

Багато колгоспників і одноосібників із бажанням продають лишки хліба державі...

...Днями колгоспи, колгоспники й одноосібники Козелецького, Остерського, Олишівського, Бобровицького і Носівського районів уклали угоду на соціалістичне змагання з колгоспниками, колгоспами й одноосібниками Лосинівського, Малодівицького, Ніжинського, Новобасанського і Яблунівського районів на найшвидше виконання здачі в фонд Червоної армії, розгортання хлібозакупки і обмолоту хліба². Звісно, у цьому змаганні брали участь і кобижчанські колгоспи й одноосібники.

Ледь звільнили Кобижчу та її околиці від ворога, як у низові осередки влади полетіли вказівки, розпорядження, накази з помітками «терміново», «негайно», «під вашу персональну відповідальність». Саме під таку відповідальність в. о. секретаря райкому партії Галіулін 28 вересня зобов'язував голову Ворошилівської сільради вислати 10 підвід на заліз-

ничну станцію «Носівка» для підвезення боєприпасів і продовольства частинам Червоної армії. Із собою треба брати запас продовольства для себе та коней на п'ять днів¹. Іншим розпорядженням зобов'язували керівника сільради організувати серед населення збір мішкотари для потреб військових частин².

Ще один архівний документ говорить про те, що Ворошилівська сільська рада має організувати виробництво для військових частин 75 дерев'яних лопат. Для виконання цього розпорядження штабу фронту сільраду зобов'язували виділити необхідну кількість робітників і відправити їх на роботу в Кобижчанське лісництво (там же, арк. 9). Іншого разу штаб фронту зобов'язував цю ж сільраду відправити людей у Коляжинське лісництво для виготовлення протягом місяця 25 саней³.

У терміновій телеграмі голові Ворошилівської сільради погрожува-ли, що вона відповідатиме за законами воєнного часу, якщо не мобілізує людей у вугільну промисловість Донбасу. Від неї вимагали перебудувати свій неправильний підхід до цієї справи. Іншою терміновою телефонограмою її зобов'язували під особисту відповідальність відібрати 18 осіб (10 чоловіків і 8 жінок) для відбудови вугільної промисловості Донбасу. Відібраних людей 5 січня 1944 року треба до 8-ї ранку доставити в райвиконком. Людей треба забезпечити теплим одягом, взуттям, харчами на 10 днів⁴. Інша телеграма вимагала сільраду вивезти до першого листопада 1944 року для відбудови шахт Донбасу 30 кубометрів лісу. Для цього відводилося менше як два тижні.

Тема відряджання людей і матеріалів на Донбас навіть у період війни постійно фігурує на засіданнях виконкомів сільрад, райпарткому, райвиконкому, правлінь колгоспів. У грудні 1944 року на засіданні правління колгоспу «Червоний Шлях» звільнили з роботи бригадира Дмитра Маховку й матеріали на нього передали в слідчі органи як на антирадянського громадянина за те, що його дочка була визначена для відрядження на роботу в Донбас, а він відмовився це виконати й послав її в невідомому напрямку і таким чином провів агітацію і зірвав відряджання людей на Донбас. На додачу до цього у Дмитра Маховки вирішили відібрати корову й відправити її на м'ясопоставку. Погрожували голові сільраді тов. Пустовит відповідальністю й за те, що населення Ворошилівської сільради зірвало план постачання молока у фонд Червоної армії, а також за те, що зовсім не організована закупка молока, через що не надійшло жодного літра молока,

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7060, оп. 1, с.1, арк. 1.

2 Там само, арк. 7.

3 Там само, арк. 90.

4 ВДАЧОН, Ф. Р-7060, оп. 1, с.2, арк. 3.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с.22, арк. 6.

2 Газета «Деснянська правда», 1 грудня 1943 року // Підбірка документів... Черн. 1975. с.3 6.

і цим під загрозу поставили поставку його армії. А ще вимагали заготовити для потреб армії 40 телефонних стовпів у місцевому лісництві.

Не стояли кобижчанці осторонь допомоги й військовим госпіталям. Десятого січня 1944 року голова райвиконкому А. І. Конішевський звернувся до голови Кобижчанської сільради Білодіда з проханням налагодити допомогу госпіталю, де начальником Самсонова. Під особисту відповідальність голови сільради пропонувалося забезпечувати госпіталь робочою силою і щоденно туди виділяти 8–10 людей, бажано постійних, видавати госпіталю солому мірою надходження хворих і поранених. Негайно зібрати яйця та виконати наряд по молоку для госпіталю¹. Напередодні нового 1945 року виконком районної ради запропонував провести широку роз'яснювальну роботу серед мас населення організувати збір новорічних подарунків для поранених бійців Носівського госпіталю. Збором подарунків охопити колгоспи й колгоспників, установи, інші верстви населення і до 25 грудня з представником сільради і власним транспортом відправити їх до госпіталю².

Командування військових частин із метою активізації патріотичного виховання та моральної підтримки населення на звільнених територіях шлють листи-подяки у місцеві органи влади. Один із таких листів від 30 квітня 1945 року надійшов голові сільради від командира в/ч 68587 підполковника Ливицького й замполіта майора Шульмана. У ньому йдеться, що їхній земляк «Пантелій Леонтійович Куц служить у їхній частині і в боях із німецько-фашистськими загарбниками він проявив зразки мужності й відваги. Тов. Куц на особистому рахунку має до десяти вбитих фашистів. За зразкове виконання бойових завдань командування на фронті боротьби із загарбниками його нагороджено орденом Червоної Зірки, орденом Слави III ступеня, медаллю «За відвагу». Разом із Вами, Пантелієм Леонтійовичем, гордимися й ми»³.

Друкувала листи з фронту землякам і районна газета 29 березня 1945 року. З її сторінок до земляків-кобижчанців звернувся В. Гурін. Він пише, що на його долю «випало почесне завдання — захищати свободу і незалежність нашої священної Батьківщини. І я з честю виконаю його. Разом з усіма воїнами Червоної армії ми громимо ненависного німецько-фашистського звіра в його власному лігві.

Дорогі земляки, колгоспники артілі «Нове життя», я більше звертаюся до вас. Ви доручили мені зброю — радянську зброю перемоги і дали наказ переможно пронести цю зброю на німецькій землі. Ваш наказ я виконую з честю.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 22, арк. 1.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 29, арк. 4.

3 Там само, арк. 8.

У переддень весняної сівби я бажаю, щоб ваш колгосп вийшов на поле в повній готовності, успішно і доброякісно провів сівбу і зібрав високий урожай — урожай перемоги.

Працуйте, дорогі земляки. Допомагайте кувати перемогу над лютим ворогом людства — фашистськими розбійниками...»

У номері за 1 квітня 1945 року до дорогих друзів комсомольців колгоспу «Більшовик» звернувся з листом з фронту Олексій Рог. Олексій Мусійович — корінний кобижчанин. Народився він 27 вересня 1923 року в сім'ї бідних селян. Крім нього в сім'ї було ще три сестри — Марія, Галина та Катерина. Дитинство випало на голодні тридцять роки. Коли йому минуло дев'ять років, заарештували батька. НКВСівці приписали йому систематичну агітацію за розвал колгоспів. Вислали на Північ. Доля й досі невідома й до цього часу, хоч у 1969 році сім'я й одержала повідомлення про реабілітацію. Мати Олексія працювала в колгоспі. Коли в голодний 1933 рік народилася сестра Катерина, мати через десять днів після народження, а такий був строк декретної відпустки, залишила маля та ще двох дочок на руки десятирічному Олексію. Старший брат робив у полі й інколи йому вдавалося приносити в чоботях кілограм-другий сочевиці. Варили і їли потайки, і цим врятувалися від смерті. А ще виручала корова. Після чотирьох класів пішов працювати водовозом, а потім — причіплювачем у колгоспі «Більшовик». Згодом закінчив курси трактористів і разом із старшим братом у 1940 році заробили майже 2 т зерна. Тоді сім'я вперше наїлася хлібом.

З початком Другої світової війни старшого брата мобілізували на фронт. І в перші тижні боїв на кордоні він загинув. У неповні 18 років Олексій пішов у партизанський загін, яким командував Іван Михайлович Бовкун. Пізніше в цей загін пішла і його менша сестра Марія. Староста та поліцаї дізналися, що в партизанському загоні воюють діти Мусія Рога і арештовують їх матір. З Ніжинської в'язниці її відвозять у невідомому напрямку і про її долю невідомо донині. В партизанському з'єднанні Олексій Мусійович воював до 1943 року, аж доки рідну Кобижчу не було звільнено від окупантів і не розформували загін. За бойові заслуги нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни I ступеня, багатьма медалями. До кінця 1944 року працював бригадиром тракторної бригади. А тоді призвали в армію. Воював на фронтах Другої світової. Ось тоді й звернувся через районну газету з листом до земляків. Звільнився в запас аж у 1949 році. Після закінчення курсів із підготовки голів колгоспів очолював колективні господарства у Браниці, Ярославці. Саме в цьому селі Олексій Мусійович один із найперших у районі організував механічне доїння корів на колгоспній фермі, і доярки їздили навчати

працювати з апаратами своїх колег у навколишні села. З 1966-го по 1977 роки очолював колгосп імені Шевченка в Кобижчі, а тоді ще був головним агрономом, заступником голови колгоспу. Помер у 2002 році, але Олексія Мусійовича й донині згадують добрим словом у всіх колективах, де він працював.

Друга світова й донині нагадує про себе кобижчанцям. У вересні 2009 року на території приватного підприємства «Трубіж» знайшли три авіаційні бомби ФАБ-50. Вони пролежали в землі з часу бомбардування села німецькою авіацією. Звісно, піротехніки їх знешкодили, і вони не завдали нікому шкоди.

Участь дідів і батьків у двобої з фашизмом бентежила пам'ять їхніх нащадків навіть через десятиліття після переможних залпів. Проникливо про це написав у районній газеті 13 травня 1986 року один зі спадкоємців солдатів перемоги В. Дешко. «Мій батько, — пише він, — Павло Миколайович Дешко, який живе в Кобижчі, все життя працював шофером. І на фронті водив автомашину від початку війни і до її кінця. Нагороджений орденами і медалями. Незважаючи на пенсійний вік, продовжує працювати, допомагає колгоспу «Победа». Розповіді батька про війну, про важкі фронтові дороги глибоко запали мені в серце, і як пам'яті синівської відповіді — народився вірш, присвячений батьку-фронтовику. Є в ньому такі рядки:

Война нам принесла немало горя:
Немало жен осталось без мужей,
Не знали ваши матери покоя,
Но все ж с победой ждали сыновей.
И вот с победой ты домой вернулся
Прекрасным утром, радуясь весне...
И мир тогда всем людям улыбнулся,
Как часто улыбалась мама мне...»

Власні поетичні рядки він завершує словами про те, що хочеться, щоб мир, завойований нашими батьками, завжди усміхався нам, нашим дітям, дітям наших дітей.

Завершити цей розділ логічно, вважаю, віршем знатного кобижчанина, фронтовика, залізничника з багаторічним стажем, самобутнього поета Івана Минка. Надрукувала його районна газета «Жовтнева зоря» ще в 1982 році, але рядки поезії звучать актуально й понині:

Не можу я спокійно спати,
Хоч та пора далеко нині,
Та знов наснилися мені
Страхіття Пісок і Хатині,

Страхіття ті, що бачив на війні.
Від бомб зруйновані квартали,
Зловіщі посвисти смертей,
В обломках цегли і металу
Жахливий крик скалічених дітей.
І я проснувся з жахом...
Що ж?
На сході спалахи... Чому?
Криваве сходить сонце,
Немов колись заходило в диму.
Дивлюсь в вікно.
І день погожий.
Сади цвітуть, весна буя.
Та що це? Що мене тривожить?
Чому не можу спати спокійно я?..

Згідно з «Книгою Скорботи України» за два роки окупації було страчено більше ніж 220 мешканців села і серед них більше 40 дітей.

«Не дайте вмерти з голоду...»

Так писали в заявах на ім'я правлінь колгоспів сотні селян Кобижчі

...Задухмянить вітер —
І подумки я полечу туди,
Де гомінкі сліди дитинства вітер
Час, що лишивсь трагічно-молодим.

Дмитро ГОЛОВКО,
с. Піски

Тим, хто шкодує за радянською владою, варто нагадати, що саме вона за неповне століття відзначилася організацією трьох голодоморів в Україні. Перший із них припав на перші роки радянської влади. Другий — на 1932–1933 рр., коли вимерли мільйони українців. Третій масовий голод припав на 1947–1948 рр. Про нього написано досить мало. Досить мало про це й архівних документів. Комуністи у владі постаралися, аби вичистити архівні сховища від документів, що їх компрометують.

Радянська влада не залишала колгоспне селянство «поза піклуванням» і в повоєнні роки. У вересні 1946 року Рада міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) ухвалила постанову «Про заходи ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах». На її виконання до кінця 1946 року в областях УРСР у колгоспників вилучили й передали в громадське господарство 591 тис. гектарів земель. І це в той час, коли колгоспний трудовень найчастіше був майже порожнім: 95 % грошових доходів селяни заробляли від продажу продукції з присадибної ділянки й тільки 5 % одержували за трудовими.

Зима 1946 року була малосніжною, а весна й початок літа 1947-го дуже засушливими. Температура перевищувала сорок градусів спеки. Хліб

не вродив. На базарі різко підскочили ціни на продукти. Відро картоплі коштувало 150 руб., хлібина — 100. (У 1949 році, коли голод вщух, хлібина коштувала 2,80, — *авт.*).

Люди їхали в Білорусію й Росію вимінювати речі на харчі. Найлютішим голод був узимку та навесні 1947 року. Під різними лозунгами, погрозами, указами й постановами з України знову викачали сільгосппродукцію в різні регіони радянської імперії та для нових братів із соціалістичного табору в Східній Європі. Саме в дні та місяці масових смертей хліб знову вивозили за кордон. Дослідники стверджують, що протягом 1946–1947 рр. За межі країни експортували 2,5 млн тонн зерна. Міністр заготівель Союзу РСР Двінський 5 вересня 1947 року повідомляв телеграмою секретарю ЦК партії Кагановичу, що за межі України намітили у вересні вивезти додатково майже 1 млн тонн зерна.

Як і в 1930-ті роки, організовували показові червоні валки з хлібом, а газети зарясніли заголовками та «шапками» про саботаж у хлібоздаванні, про постійний партійний контроль над хлібозаготівлею тощо. Райгазета 22 серпня 1946 року передруковує з обласної «Деснянської правди» передову статтю. З неї дізнаємося, що Бобровицький район із виконання хлібопостачань посідає останнє місце в області. Газета пише, що це сталося тому, що керівники недооцінили значення дострокового виконання хлібопостачань, стали на шлях порушення графіка хлібоздавання. Тільки цим можна пояснити, що колгоспи імені Ворошилова та імені Шевченка (с. Кобижча), «Комінтерн», імені Чапаєва весь час посідають останні місця в районі з хлібопостачання... Відставати у цій справі — нехтувати інтересами держави, інтересами нашого народу... Порушників виконання графіка хлібоздавання буде притягнуто до найсуворішої відповідальності.

Тут же газета розміщує і зведення про виконання річного плану хлібоздавання колгоспами району на 20 серпня 1946 року. Навіть передовий кобижчанський «Більшовик» має 33,1 %. «Червоний Шлях» виконав план на 22,2 %, «Червона Хвиля» — на 18,1 %, «Боротьба» — 30 %, «Нове життя» — 38,1 %. На першому місці колгосп «Перебудова» — 65,6 %.

У номері за 21 вересня вже сказано, що «Перебудова», яку очолює тов. Скалозуб, треті роковини визволення Чернігівщини від загарбників зустріє повним виконанням річного плану хлібопостачань.

Двадцять сьомого жовтня газета критикує колишнього голову колгоспу «Нове життя» тов. Рудька. Замість боротьби за виконання плану хлібоздавання він став на антидержавний шлях. В цьому колгоспі незаконно витрачено на посів 113 ц товарного жита, яке потрібно було здати державі. Таку шкідливу практику виявили і в колгоспі «Червоний

Шлях», де головою тов. Труш. Тут висіяли 26 ц товарного жита. Як влада розправлялася з неугодами головами колгоспів, свідчить історія з керівником господарства та його працівниками у приміській Лукашівці. Там голова колгоспу Сакайда 164 ц товарного зерна засипав як посівний матеріал, а не здав державі. За це бобровицький нарсуд засудив його на чотири роки позбавлення волі, комірницю Миколаєнко — на два роки, а завідувача току Лупича — на один рік.

Очевидно, за подібний «гріх» був покараний і голова правління колгоспу «Нове життя» М. Ф. Рудько. За пів року до того, 14 березня 1946 року, загальні збори господарства звільнили з посади голову правління М. Оряпа через поганий стан його здоров'я. На його місце обрали згаданого вище М. Ф. Рудька «як хорошого організатора серед колгоспників». А вже 8 вересня того ж року секретар партійної організації господарства П. С. Сорока доповідає, що М. Рудько «судимий і не може бути далі на керівній роботі, а тому треба з членів правління обрати керівника». Партійна організація рекомендує на голову І. М. Лахна.

Обрали, хоч на цих же зборах за Рудька заступився й О. Ф. Шелест. Він сказав, що коли головою колгоспу був Рудько, то колгосп ходив у передовиках, а коли поставимо малодосвідченого, то покотимося вниз¹.

Застосовує держава й інші репресивні заходи. У серпні 1946 року всі кобижчанські колгоспи одержали розпорядження голови райвиконкому Федора Петровського. Там вимагалось забезпечити цілодобову охорону, особливо вночі, врожаю, залучивши до цього актив господарств. Вимагалось також влаштовувати засідки в окремих місцях і про них повідомляти охоронців тільки в день таких «операцій». Якщо затримують злодіїв, то вимагалось негайно складати акти і того ж дня відправляти їх у райвідділ технічних культур для передачі органам МВС².

Через брак фуражного зерна впала ціна на худобу. Бракувало посівного зерна. У лютому 1947 року районна газета пише, що в колгоспі «Перемога», де голова М. Олешко, погані справи з посівним матеріалом. Щоб засіяти ярий клин, треба 650 ц зерна. Посіяли тільки 450, але й те зерно не доведено до посівних кондицій. Ураховуючи труднощі цього року з посівним матеріалом і бажаючи допомогти колгоспові засіяти всю площу ярих, колгоспники кобижчанської артіль «Перемога» поповнюють посівні фонди колгоспу з власних запасів. До колгоспної комори вже надійшло 180 кг насіння кукурудзи, квасолі, ячменю, проса, 200 кг картоплі.

У колгоспі «Червоний Шлях» бракує насіння для сівби ярих культур.

Його теж поповнюють колгоспники, вони внесли 145 кг зерна ярих і городніх культур. Голова колгоспу імені Шевченка Григорій Семенович Блоха благає колгоспників позичити колгоспу по 10 кг зерна для сівби. Вирішили також усе насіння городніх культур закупити в людей. У колгоспі «Червона Хвиля» внесли 170 кг верхівок картоплі. Колгосп імені Шевченка зібрав 400 кг верхівок. Колгоспи «Червона Хвиля», «Червоний Шлях» зібрали в колгоспників по 200–300 кг насіння ярих і городніх культур.

Газета також пише, що цього року, як ніколи, гостро стоїть питання з посівним матеріалом картоплі в колгоспах і в господарствах колгоспників. Тому в колгоспах і в особистих господарствах потрібно приступити до заготівлі верхівок. Це один із заходів, який допоможе розв'язати питання посадкового матеріалу картоплі в районі. В колгоспі «Нове життя» до плану не досадили 5 га картоплі — забракло посівного матеріалу. Навіть обіцянка повернути бульби з нового врожаю не допомогла.

Як бачимо, в населення теж було обмаль зерна та продуктів. Вони самі все частіше й частіше пишуть заяви до правлінь колгоспів виділити продукти. Наведу кілька таких звернень до правління колгоспу «Більшовик». Воно вирішило дати разову допомогу Насті Сокирко — 50 кг картоплі та 16 кг відходів, В. Брусиловцю та Уляні Овдій — по 16 кг відходів та 10 кг квасолі кожному. Двадцять третього травня того самого року допомогти хлібом просять Василь Гурін, Олександр Самарський, Фурій Маховка, Олексій Труш, Катерина Труш. Допомогли, але видана кількість не вказана. Кузьмі Назаренку дали тільки картоплі. Після розгляду багатьох заяв правління ухвалило таке рішення: «колгоспникам на заявах з проханням дати допомогу хлібом чи картоплею писати «відмовлено», поскільки в колгоспі зерна та картоплі немає...»¹ Ще через місяць правління цього ж господарства ухвалює «продати квасолі як непридатну для сівби». Очевидно, цим рішенням правління колгоспу вирішило полегшити голодні страждання своїх працівників.

Проте до правління й далі надходять заяви з проханням виділити продукти й таким чином врятувати від голодної смерті. Дев'ятнадцятого лютого відразу відмовляють у такому проханні десятьом колгоспникам. Іншого разу Катерині Труш видають 50 кг фуражної картоплі та 16 кг відходів. Кузьмі Трушу взагалі відмовили. Відмовили також 18 квітня 1947 року Гриші Сергієнку, Д. Козаренку, Гриші Ремезні, тому «що у колгоспі нема продуктів...»². Ще за тиждень до цього відмовляють у видачі

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7092, оп. 1, с. 20, арк. 7–21.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-7176, оп. 1, с. 12, арк. 15.

1 ВДАЧОН. Ф. Р-7057, оп. 1, с. 18, арк. 23.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-7057, оп. 1, с. 24, арк. 35.

продуктів Івану Ждану, Яроху Цибі, Овдію З., Грицьку Цибі, Андрію Маховці, Н. Сокирці, Ол. Самарському, бо колгосп не має змоги чимось допомогти. Цього разу пощастило тільки Онисі Пустовій — їй дали 8 кг відходів і 16 кг картоплі.

У колгоспі імені Шевченка заяви з проханням видати хліба, скільки можна, йдуть пачками. Тільки щасливцям перепадає десяток кілограмів борошна. Серед них Назар Гурин, Грицько Носок, М. О. Сидоренко, Вівдя Шаповал. Навіть агроному Палієнку, який просить продати йому картоплі за базарною ціною, відмовляють. Відповідають коротко: нема. У лютому 1948 року голова колгоспу імені Шевченка Г. С. Блоха відверто говорив людям, що весняна посівна кампанія 1947 року проходила у важких умовах — бракувало посівного матеріалу, було мало тягової сили, колгоспники коровами не допомагали, бракувало фуражу, а також і самі колгоспники не були достатньо матеріально забезпечені.

Поступають заяви й до правління колгоспу «Нове життя». Микита Денисович Шелест просить виписати йому житньої соломи, щоб накрити хату. Відмовили, «бо для худоби з ферми не вистачає 50 % фуражу»¹.

Колгоспники роблять, так би мовити, «хід конем». У заявах просять виділити продукти у зв'язку зі святкуванням роковин великого Жовтня. Ухвалили: у зв'язку з тим, що план хлібоздавання не виконано й план із тваринництва теж не виконано допомогти продуктами не можемо... Хоча в той самий час правління ухвалює рішення до 29-х роковин Великого Жовтня для облаштування хати-читальні купити в Києві лозунги, портрети, плакати. Воістину: ні корови, ні свині, тільки Ленін зі Сталіним на стіні.

Уже через два роки, коли рани голоду трохи залікували, правління колгоспу імені Шевченка, наприклад, для святкування Першого травня видало в тракторну бригаду печеного хліба 13 кг, 1 кг сала, 3,8 кг м'яса курей, 3,75 кг м'яса яловичини, 4 кг м'яса на холодне, 5,750 кг гречаних крупів, 2 кг цукру, 70 курячих яєць. Усе це правління вирішує списати за кошти колгоспу як продукти, видані на святкування Першого травня.

Однак навіть в умовах голодних років колгоспників примушували в обов'язковому порядку здати колгоспу молока по 10 л і по 15 курячих яєць. Це тому, що колгосп не виконує державний план постачань молока і яєць. За здану продукцію платили по одному центнеру озимої соломи. В колгоспі немає чим годувати курчат, яких привезли з інкубаторної станції, вони вже гинуть із голоду. Вихід знайшли такий — доручити завгоспу тов. Рудьку для годівлі курчат завтра знайти проса. У відповідь

на іншу заяву цього ж Рудька, що нічим годувати трактористів і коваля, ухвалили: оскільки в колгоспі нема ніяких жирів, зарізати одного баранчика...

Як і в 1930-ті рр., в колгоспах з'являються так звані патроновані діти. Один із них Миша Баняс 24 жовтня теж звернувся до правління колгоспу «Більшовик» допомогти йому продуктами. На щастя, правління ухвалило: надавати йому допомогу 8 кг щомісячно¹. Взагалі ж вирішили дітей-сиріт закріпити на патронат за колгоспами, де до війни працювали їх батьки. До «Боротьби» закріплені Надія Олександрівна Лесенко — 8 років, Іван Олександрович Лесенко — 12 років, Ганна Никифоровна Юренко — 11 років та Юрко Никифорович Юренко — 8 років, а також Міроненко. До «Нового Життя» — Ганна Василівна Дудка, Микола Костянтинович Гусак, Палажка Олексіївна Чаус, Микола Михайлович Бандик, Іван Михайлович Бандик. До «Червоного Шляху» — Володимир Гнатович Дейнеко — 14 років, Ніна Гнатівна Дейнеко — 4 роки, Любов Михайлівна Семена — 9 років.

До речі, така практика існувала й після голодомору 1930-х років. Тоді патронованим дітям теж жилося несолодко. Наведу з тих часів всього один документ. Це лист у районну газету патронованого Івана Глушка. Він пише, що вчиться в Кобижчанській середній школі № 1, не працює, живе при колгоспі «Червоний Шлях». Попередній голова колгоспу забезпечував його необхідними харчовими продуктами, але коли головою став тов. Дей, то він уже сьомий місяць не одержує ніяких продуктів. На неодноразові звернення тов. Дей лише обіцяє видати продукти, а реально нічого не дає².

Про бідність колгоспної післявоєнної комори свідчить ще один архівний документ. На засіданні правління колгоспу «Більшовик» 21 січня 1947 року слухали питання про організацію зустрічі депутата Верховної Ради України та видачу продуктів для організації зустрічі. Ухвалили: видати 15 штук яєць, 2 кг цукру та 1 кг олії³. Ось так би зустрічати нинішніх слуг народу!

Влітку, щоб вижити, люди знову змушені були красти їжу. Саме в цей час виходить сумнозвісний закон «про три колоски». На колгоспних нивах знову з'явилися об'їзники на конях і з нагайками в руках. Та це не зупиняє змучених голодом людей. У них було два шляхи: голодна смерть або в'язниця. Дванадцятого липня 1947 року Бобровицький нарсуд розглянув справу про звинувачення жительок Озерян Ганни Варфоломіївни Шубської та її дочки Надії Федосіївни Квартирчук у розкраданні соціа-

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7057, оп. 1, с. 25, арк. 14.

2 Газета «Сталінський шлях», 1938 рік, № 49.

3 Там само, арк. 19.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7092, оп.1. с. 21, арк. 2.

лістичної колгоспної власності — крали зерно з колгоспного поля шляхом обминання колосків. Їх позбавили волі на 7 років кожному. Але це не зупиняло людей. Уже через три дні уповноважений райвідділу міліції і колгоспна охорона затримали ще шість колгоспників із нам'ятим зерном із колосків на колгоспних ланах. Ці колгоспники також стануть перед радянським судом. У газеті та в архівах не знайшов таких прикладів із Кобижчі, але можна не сумніватися, що голод тут теж змушував людей ставати на такі стежки. Звинувачувати їх сьогодні за так зване розкрадання соціалістичної колгоспної власності язик не повернеться.

Заради справедливості треба сказати, що серед керівників господарств були сміливці, які всупереч тодішній політиці рятували людей від голодної смерті. Двадцять четвертого липня 1947 року районна газета пише про «антидержавну практику», коли голова Ярославського колгоспу тов. Гомон став на антидержавний шлях розбазарювання зерна. Він, не розпочавши здачу хліба державі, на потреби колгоспу виділив 604 кг жита — віддав людям для порятунку від голоду. Газета пише, що такий вчинок суперечить радянським законам... Не можу сказати, чи було покарано Гомона. А ось голову Старобасанського колгоспу «Серп і Молот» В. П. Плюту за «саботаж» у продажу хліба державі засудили до 8 років позбавлення волі. «Саботаж» полягав у тому, що він перестав вивозити хліб державі, а в коморах приготував для видачі голодним колгоспникам 217 ц товарного зерна. Не встиг роздати — «заклали» сексоти, яких розплодила влада.

Голод 1946–1947 років мав трагічні наслідки. Як стверджують дослідники, цього разу в країні померло майже 1 млн українців. Знову були зафіксовані випадки людодства. Майже 3 млн людей у ці роки хворіли на анемію, дистрофію й інші недуги. До всього цього додалася масова втеча селян у міста. Невдовзі після цих жахливих випробувань на тлі занепаду економіки на весь Союз пролунав клич «Наздогнати й перегнати Америку».

Як Кобижча Америку наздоганяла...

Радянський Союз так і не показав обіцяну Америці «кузькіну мат» у розвитку економіки

Хай біснуються пани,
Корчаться в істерії,
Буде масла й молока
Більше, ніж в Америці.
Тракторист мені Микола
Говорив у скверику,
Що він трактором своїм
Дожене Америку.

М. ЧЕРНИЧКО¹

Розпочну з фольклору. По-простому ж з анекдоту. Розповіли мені його люди в Кобижчі. Ніби на одному з пленумів партії виступав перший секретар Микита Хрущов. Він вкотре закликав комуністів працювати так, щоб наздогнати й перегнати клятву Америку та показати їй, так би мовити, «кузькіну мат». Несподівано із залу вигукнули: «Мовляв, наздогнати, можливо, й треба, а ось переганяти — зась». «Чому ж так?» — перепитав сміливця. «Та ж увесь світ побачить латки на наших штанах», — була відповідь.

Анекдот анекдотом, але вперше заклик перегнати Америку в розвитку економіки був озвучений майже відразу після жовтневого перевороту в Петрограді. Але ні політика воєнного комунізму, ні нова економічна політика, ні індустріалізація з масовою колективізацією не допомогли втілити в життя утопічну ідею більшовиків. І ось наприкінці 1950-х років

¹ Вірш надруковано в бобровицькій районній газеті 10 квітня 1959 року.

того ж століття нею знову захотіли потрясти світ. Знову ж з того нічого не вийшло.

Звичайно, перед тим, як догнати й перегнати Америку у виробництві харчових продуктів і з інших показників, Кобижча разом з усією державою пережила інші «важливі змагання» — на початку 1950-х років вона боролася за мир у всьому світі.

В колгоспі імені Шевченка відбулися збори, присвячені збиранню підписів під зверненням Всесвітньої ради миру. Під ним першим поставив підпис 69-річний колгоспник Пилип Васильович Буглак. Потім із короткою промовою виступила колгоспниця Оришка Ігнатенко. Вона заявила, що «на собі відчула, що таке війна. Мій чоловік, казала вона, загинув на фронті Великої Вітчизняної, захищаючи Батьківщину. Я сама стахановка, працюю в колгоспі, а мої дочки й син навчаються в школі. Свій підпис, каже вона, я ставлю за міцний і довготривалий мир».

Воно ніби й все, й нічого, переплакали й пережили смерть «улюбленого вождя та батька народів» Йосифа Сталіна, але треба боротися то з Маленковим, то з Берією. До речі, на траурному мітингу колгоспників артілі імені Хрущова, робітників, службовців села, який відбувся в сільському клубі 6 березня 1953 року з нагоди смерті Сталіна, були присутніми 950 селян. Інший протокол зафіксував нам, що на зборах із нагоди свята Восьмого березня того самого року в тому ж клубі зібралося аж 1050. Зауважу, що на ці збори люди йшли добровільно, а на траурний мітинг — примусово. Ось така була любов до «батька народу».

Понад 400 колгоспників колгоспу імені Хрущова прийшли на збори, присвячені обговоренню підсумків липневого 1953 року пленуму ЦК партії. Їх відкрив секретар парткому Саулін. Бурхливими оплесками зустріли хлібороби звістку про припинення ворожої діяльності Берією. Першою виступила ланкова Марія Брусиловець. Вона каже, що виродок Берія зазіхав на те, що для нас найсвятіше й найдорожче... Всі колгоспники, пише районна газета, схвалили постанову пленуму ЦК партії¹.

Історичними називають люди й рішення вересневого 1953 року пленуму ЦК партії. Бо після нього багато колгоспників вирішили придбати в особисте господарство корову. Народилася навіть поговорка: «Спасибі Маленкову, що дозволив придбати корову...» Правда, тут на колгоспників одразу ж полетіли окрики. На колгоспних зборах колгоспу імені Шевченка на початку 1959 року, зокрема, звучало це так: «Деякі колгоспники і не колгоспники, відчувши турботу партії (зняті поставки м'яса, молока, яєць, вовни тощо) зрозуміли це неправильно і розпочали

роздувати домашнє господарство: тримають корову, телицю, теля, по пів сотні курей, качок, десятки овець, два кабани й двоє поросят. А годувати їх треба...»¹

Щоб їх не було чим годувати, у людей перемиряють городи. У кого виявляють бодай зайву сотку землі, відрізають, і там росте кукуля. У Варвари Василівни і Костянтина Івановича Гуриних відрізають зайвих 21 сотку городу; в Кирила Яковича Тимченка, Григорія Трохимовича Малька відібрали 37 сотих; у Віктора Яковича та Федосі Іванівни Брусиловців відрізали 19 соток землі. Колгоспник Григорій Малько просить наділити його городом, бо в нього є всього 40 соток. Але і йому відмовляють. У господарстві колгоспника Федота Федоровича Глушка 71 сотка городу. Але в артілі працює тільки він, інші працездатні члени родини працюють на транспорті. Вердикт влади: залишити йому всього 30 соток городу. І таких прикладів по Кобижчі десятки, якщо не сотні.

Не оминула Кобижчу й цілинна епопея. Сьогодні не можна сказати, скільки добровольців і примусовців працювали із села на освоєнні земель Казахстану та Росії. Відомо, що там окремі з них й трагічно гинули. П'ятого листопада 1958 року районна газета опублікувала некролог комбайнеру В. В. Ковчуну: 2 жовтня цього року він трагічно загинув у Тютюгурському м'ясорадгоспі Кустанайської області. Володимир Васильович Ковчун народився 23 вересня 1939 року в Кобижчі. У 1955 році закінчив сім класів школи № 2. Через два роки вступив у комсомол. Після закінчення Мринської школи механізації за спеціальністю комбайнер Володимир у липні поїхав на освоєння цілинних земель у Казахстан, де працював на збиранні багатого врожаю. Далі в некролозі йдеться, що «тов. Ковчун В. В. Всю свою енергію, весь свій молодий запал віддавав казахстанському мільярду пудів зерна... І світлий образ передового механізатора, скромного товариша назавжди залишиться в серцях всіх трудівників Тютюгурського району». Некролог за дорученням колективу підписали директор радгоспу В. Скобцов, секретар партбюро Сатгамбетов, голова робіткому І. Голощук, секретар комітету комсомолу П. Пляченко.

Поступово зміцнюється виробничий потенціал села. У 1956 році завершувалося будівництво нового приміщення молочного заводу. В ньому обладнано чотири ванни-холодильники, місткістю на 150 бідонів. Установлюється також двигун із генератором, які дадуть струм для освітлення та забезпечать роботу сепараторів. Новий молочний завод дав змогу переробляти щодоби до 10 т молока. Згодом молочний завод придбав

¹ Бобровицька районна газета за 19 липня 1953 року.

¹ ВДАЧОН, Ф. Р-7059, оп. 1, с. 21, арк. 20.

електричну «мороженицю». Кожної хвилина вона виробляла пів кілограма морозива. Воно відправлятиметься в Київ. У Кобижчі та і в райцентрі морозива вдень зі свічкою не знайти. Хіба в день виборів. У 1959 році молокозавод відправив до Києва 817 т молока, 51 т сметани. У місцевих магазинах ці продукти продають рідко і в обмеженій кількості.

Одинадцятого листопада 1956 року в артiлі «Перемога» ввели в експлуатацію новозбудовану електростанцію. На це свято прийшло багато колгоспників. На 18:00 рубильник увімкнули, спалахнуло 50 лампочок на молочній та свинофермі, в конторі колгоспу. Незабаром, писала районна газета, буде підключена до мережі й частина будинків колгоспників. Власна електроенергія використовуватиметься також для механізації трудомістких робіт. Для цього колгосп придбав електромотори.

До 40-річчя Жовтневої революції районна газета вміщує розлогу статтю голови сільради Дмитра Труша «Кобижча святкова». У ній ідеться, що «в селі живе понад 10 тис. мешканців, є лікарня, медамбулаторія, молокозавод, пожежне депо, кілька магазинів. Цього року в мальовничому місці села виріс ще один білокам'яний двоповерховий будинок. Це друга середня школа, якій трудящі дали ім'я 40-річчя Великого Жовтня. (До речі, в жодному документі так і не зустрів повідомлення, коли й чому цю школу позбавили ім'я Валерія Чкалова, — *авт.*) у селі працює МТС, два сільських клуби, хата-читальня, три багатогалузеві колгоспи.

У двох середніх школах навчаються 1359 учнів. Їх виховують 86 учителів. Здоров'я жителів села бережуть 21 медпрацівник. Раніше в селі не було жодної машини, тепер їх 35. У колгоспників і робітників є 4 легкові автомашини, близько 1000 велосипедів, багато мотоциклів. У селі є радіовузл на 800 точок, 250 лампових радіоприймачів і три телевізори.

Цукрових буряків в артiлях збирають по 200 ц з гектара, картоплі — 130. Колгосп імені Шевченка на площі 307 га зібрав по 18,5 ц озимої пшениці, а бригада Івана Шостки має по 20 ц. У колгоспі «Перемога» бригади Андрія Лебеди, Григорія Пустовита, Григорія Сеня зібрали по 23 ц жита.

Векла Тимченко з артiлі «Комунар» надоїла від корови по 2233 кг молока. Свинарка Мотря Ярмач — депутат районної ради — одержала по 19 поросят від свиноматки.

Ні, не та тепер Кобижча, не ті й люди!»¹

Одне слово, гайда наздоганяти і переганяти клятву заокеанську Америку, показувати їй «кузькіну матір»... Саме закликами, заголовками з наміром і бажанням перегнати Америку рясніють сторінки районної та й інших газет України та Союзу. Восьмого серпня 1957 року в районці

аж ніяк не оминеш лозунг «У найближчі роки наздоженемо Америку по виробництву продукції тваринництва на душу населення». В статті пишеться, що «трудящі села нашого району гаряче сприйняли заклик нашої рідної партії в найближчі роки наздогнати Сполучені Штати Америки по виробництву продуктів тваринництва на душу населення. Щоб зробити свій внесок у розв'язання важливого завдання, колгоспники і колгоспниці зобов'язалися виробити у 1957–1960 роках на сто гектарів земельних угідь:

Колгосп «Перемога» — молока в 1957 році — 107 ц, 1958-му — 164, 1959-му — 207, 1960-му — 236 ц. М'яса в 1957 році — 31,8 ц, 1958-му — 40,3, 1959-му — 70,8, 1960 році — 85 ц. Зокрема свинини на 100 га ріллі — відповідно 22, 29,1, 48,8 і 61 ц.

Колгосп імені Шевченка — молока в 1957 році — 117 ц, 1958-му — 167, 1959-му — 215, 1960 році — 228 ц. М'яса відповідно по роках 30,5 ц, 42,2, 67,9 і 85 ц, зокрема свинини 100 га ріллі відповідно по роках — 17,1, 29,6, 45,3, 56,1 ц.

Як відомо, Америку ми не наздогнали й не перегнали. Та й чи можна це було зробити, коли про повну електрифікацію села ще й мови не вели. Її завершили тільки на початку 1970-х років. Але попри це на початку 1960-х років цей лозунг замінили на не менш яскраво-пропагандистський про те, що нинішнє покоління радянських людей житиме в комунізмі. Звітна доповідь голови колгоспу імені Шевченка за 1959 рік так і розпочинається реченням, що нинішній рік увійде в історію як перший рік розгорнутого будівництва комунізму в нашій країні¹.

Погоня за Америкою, перший та й наступні роки розгорнутого будівництва комунізму не тішать колгоспників. На палички-трудодні видають хліба як кіт наплакав, грошей — катма, одягнутися немає у що. За полювання шести соток буряків — а така була норма на день — платили 2 руб. 80 коп., за вивезення соломи — 80 коп. Усе це сплачували з великими затримками. Тільки у 1956 році було введено щомісячне авансування колгоспників і повний розрахунок за рік після жнив. Пенсії колгоспникам не платили до 1964 року. Не було оплати через непрацездатність. Аж до початку 1970-х років не виплачували декретних і не давали відпустки по народженню дитини. У 1971 році пенсія колгоспника становила в межах 12 руб., у 1985 році — 22 руб. І чи треба дивуватися, що в усі кобижанські колгоспи, та й усієї держави, масово надходять заяви людей відпустити їх із колгоспу. Не пускають. Придумують іншу причину — звільнення за не виробіток мінімуму трудової участі, а вона значно більша, ніж

¹ Райгазета 1957 рік, № 90.

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-7059, оп. 1, с. 27, арк. 1.

колись була панщина в місцевих поміщиків. Люди це бачили, але переломити нову систему гноблення й знуцання самі не могли. П'ятнадцятого березня 1960 року правління колгоспу імені Шевченка рекомендувало загальним зборам виключити з колгоспу й обмежити городами Лисавету Макарівну Шпиг, Оксину Кіндратівну Пустовит, Олександра Федоровича Занька, Настю Григорівну Гмир. Ні, вони були не проти колгоспного устрою. Вони просто бачили й розуміли його безглуздість і вирішили шукати інші шляхи для забезпечення добробуту власних родин.

Чорна сторінка нашої історії тієї доби — не видача сільським жителям паспортів. А без цього документа не поїдеш із села влаштуватися на роботу чи навчання. У 1951 році голова Кобижчанської сільради Процько та й інші керівники сіл одержали листа від голови райради Луговського. У ньому він категорично забороняв видавати довідки про те, що сільрада не суперечить про виїзд із села на роботу. Категорично забороняється видавати довідки на одержання паспорта...¹ Серед таких прохачів були й Ганна Михайлівна Буглак, Олександра Андріївна Гармидер із колгоспу імені Шевченка — їм відмовили.

Звісно, дехто насмілювався скаржитися на таке рішення. Зокрема, жителька Кобижчі Наталія Яківна Ждан написала в журнал «Перець» про те, що їй не видали довідку для обміну паспорта. Але це були одинокі приклади.

Тут варто погодитися з твердженням нашого земляка з Данини Ніжинського району професора Миколи Тимошика, висловлені ним у двотомнику «Село». Цілком можливо, пише він, що саме ці прості колгоспниці правильно зрозуміли слова нашого земляка, генія світового кіно Олександра Довженка, який відважився показати у фільмі «Україна в вогні» той колгоспний лад, який «убив у людях людську гідність і почуття національної гордості». І вони, прості селянки, іншими очима подивилися на рабську колгоспну систему, на політику керівної компартії в галузі колгоспного будівництва, яка міряла дівочі чесноти «головним чином на трудовень і на центнери буряків». Звісно, за це Довженко поплатився. Після розгромного виступу на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) Сталіна, який особисто читав сценарій фільму і який «вказав» Довженку та й усім людям, що «лише колгоспи по-справжньому розкріпачили радянську жінку... І завдяки трудові колгоспниця перестала бути економічно залежною від сім'ї, від чоловіка...» доля митця, як і вся його творчість, одним розчерком пера прирікалися на забуття. То чи могла бути іншою доля простих колгоспниць, які намагалися виплутатися з колгоспного рабства?

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-7228, оп. 1, с. 150, арк. 3.

До речі, в 1950 році в списку тих, хто не виробив мінімум трудоучасті, було 24 колгоспники. Не меншало їх і в наступні роки. За невиконання вихододнів людей віддавали під суд. Вісімнадцятого вересня 1950 року голова колгоспу «Перемога» Іваницький доповідав, що колгоспниця Марія Єременко за невиконання мінімуму трудових днів у першому кварталі була засуджена на чотири місяці примусової праці, але і в другому кварталі вона не виробила мінімуму й, незважаючи ні на які вжиті до неї заходи, до роботи не приступає... Вирішили знову передати справу до суду.

Ці та інші колгоспники бачили, що в колективних господарствах процвітають крадіжки, ініціаторами яких часто були самі керівники, пияцтво, безвідповідальність до справи, оковамилювання, приписки. Та й самі керівники не приховували такі безпорядки. На зборах у колгоспі імені Шевченка в 1961 році голова правління говорив, що в колгоспі люди гуляють усі свята: від Івана до Терентія, від Марії до Євдокії. Всі весілля, проводи, хрестини, пострижини, поминки та храми. До того ж у потрійній нормі. Весілля триває два тижні, пострижини — 5 днів, випроможання — три, храм до храму тощо. Підготовка до храму або весілля, до Різдва чи до паски триває більше як тиждень. А після цього — бійки — різанина, відморожують ноги, розганяють сім'ї, калічать дітей, гинуть самі¹.

Тим часом селяни потихеньку будували «комунізм» місцевого значення для своїх родин. Як писав у районній газеті 4 вересня 1959 року голова сільради Кобижчі Іван Ситник, цього року жителі села спорудили майже 200 будинків. Більшість їх складаються з двох-трьох кімнат і вкриті шифером і залізом. Незабаром новосілля мають справити Петро Перебийленко, Оксана Пустовит, Іван Шпиг, Іван Голота й інші.

Наступного року в селі теж було 200 забудовників. Центр села прикрасився новою будівлею — продовольчим магазином. Це 16-та торгова точка в селі. Щомісяця кобижчанці купують у сільських магазинах товарів на 1 млн рублів. Тільки в серпні один сільмаг продав їх на 200 тис. До речі сказати, на початку 1950-х років розпочалося будівництво сільмагу — одного з найкращих на той час у районі. Його відкрили в червні 1951 року. В магазині були відділи готового одягу, тканин, взуття, посуду, галантереї. За перший день торгівлі люди придбали товарів більше ніж на 10 тис. рублів. За останні місяці цього ж року населення придбало книг на 16 тис. рублів, 35 велосипедів, понад 20 патефонів, 15 радіоприймачів.

У 1954 році в Кобижчі відкрили новий культмаг. У ньому розпочали торгувати книжками, шкільним і канцелярським приладдям, дитячими

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-7228, оп. 1, с. 150, арк. 3.

іграшками, велосипедами, музичними інструментами, спортивним інвентарем. У 1977 році в торгових точках Кобижчі продали населенню товарів майже на 2 млн рублів.

У 1960 році хто з радістю, а хто із заздрістю зустрів новину, що житель села І. Лупало виграв у лотерею одноквартирний будинок, вартістю 13 тис. рублів. Та що там ті 13 тис., коли на ощадкнижках у 1510 кобижчанців зберігається 3 млн 107 тис. рублів, а за збереження вільних коштів людям нарахували відсотків 60 тис. рублів.

У 1963 році в Кобижчі вперше зіграли комсомольське весілля. На рушник долі тоді стали передовий шофер колгоспу «Комунар» Микола Пузік і старша піонервожата школи № 1 Ніна Галета. Шлюб реєстрували в сільському клубі під звуки духового оркестру. Людей був повен зал. Молодят вітало все село. Заступник голови колгоспу Микола Кузьмич Гавриленко зустрічав їх на ганку з хлібом-сіллю, в небо запускали білих голубів.

Двадцять другого березня 1975 року в селі укрупнили колгоспи. Об'єднали «Комунар» із «Переможцем» і артіль назвали «Побєда». Головою правління обрали О. В. Шутого. На початку 1970-х років на околиці Кобижчі збудували три магазини товарів повсякденного попиту. По селу проклали 5 км доріг із твердим покриттям. За п'ятирічку збудували понад 300 будинків. В індивідуальному користуванні вже було 9 легкових автомобілів. Уже майже в кожній хаті був телевізор, радіола чи магнітофон. В оселях людей з'явився в балонах зріджений природний газ. У першій школі відкрили майстерню з дерева та металу.

Попри все, далеку від Кобижчі Америку Радянський Союз не наздогнав. Мабуть, все-таки посоромилися показувати латки на дірявих штаннах...

Уся влада радам!

**Цей більшовицький лозунг не наповнювався
повноцінним змістом за всі роки існування
радянської влади**

Скажу по правді, друзі:
Щасливим буваю тоді,
Коли живу в напрузі,
Коли живу в труді.
Я хотів би точити
До ракети деталь,
Я хотів би летіти
У незвідану даль.
Я б пішов на роботу
На колгоспні поля,
Я б трудився до поту,
Щоб родила земля.
Я хотів би усюди
Бути першим в строю,
Де убогії люди
Творять долю свою.
Я віддам без останку
Усі сили свої,
Щоб жилося в достатку
Нам усім на землі.
Щоб для інших світити,
Я пійму поборю.
Буду завжди горіти,
Поки весь не згорю.

*Іван МИНКО,
с. Кобижча*

Ради робітничих, селянських, солдатських й інших депутатів створювалися ще до жовтневого перевороту в Петрограді. Вони відіграли значну роль у поваленні Тимчасового уряду. Мали вони стати організаторами мас і в післяреволюційний період. Невипадково перші роки становлення комуністичного режиму отримали гучну назву «Тріумфальна хода радянської влади». Але насправді більшовики у виконанні своїх програмних завдань висували на перший план партійні комітети та їх первинні осередки на місцях. Врешті, без компартії ніхто не мав права розв'язувати глобальні та місцеві проблеми. Гірше того, сільські ради весь час жили, так би мовити, з протягнутою рукою, бо завжди мали куций бюджет розвитку територій, і для розв'язання проблем ішли просити допомогу до голів колгоспів чи директорів радгоспів. Саме вони були справжніми господарями сіл. Саме від них залежав соціально-економічний розвиток територій. Хоч формально всім ніби й керували сільради.

Особливо стала зменшуватися роль сільських рад із розгортанням так званої суцільної колективізації. Питання, які вони вирішували у 1920-ті роки (створення комнезамів, державні заготівлі хліба й інших продуктів, розподіл землі) поступово переходили до відання колгоспів. Але в селі залишався ще сектор одноосібників й індивідуальних господарств, працювали школи, клуби, хати-читальні, церкви. Цим опікувалися й контролювали їх роботу сільські ради по куренях. А ще у їх компетенції були податкові збори, якими обкладали село, державні позики, розповсюдження лотерей. Одне слово, сільради офіційно, як і раніше, представляли нову владу в усіх проявах багатогранного життя колгоспної та позаколгоспної громади. Отож і варто тепер ту інформацію доповнити даними з життя рад Кобижчі. В різні періоди тут діяла різна кількість сільських рад. Їх то розширювали, то скорочували. Це вносило незручності в розвиток територій, межі яких не були чітко визначеними.

Насамперед впадає в око те, що в сільських радах, як і в місцевих колгоспах, постійно змінювалися керівники. Не встиг Іван Петрович Буглак попрацювати головою Червонопартизанської сільської ради, як його звільняють і на це місце 12 лютого 1945 року поставили (саме так записано в протоколі засідання виконкому сільради, — *авт.*) Марію Василівну Торопіву¹. Другого червня її звільняють із посади у зв'язку з від'їздом на курси слідчих. Обрали й затвердили головою Василя Григоровича Олешка, який працював секретарем сільради. П'ятого січня 1948 року в документах читаємо, що голова цієї сільради вже Григорій Семенович Сень, а секретарем — Надія Василівна Дешко.

Часто-густо голів не обирали, а фактично призначали. В архівних документах, наприклад, можна читати, що 16 травня 1944 року головою Червонопартизанської сільської ради Кобижчі працює М. Ф. Рудько (він же був і головою колгоспу в селі), а вже в грудні того самого року на чолі цієї ради бачимо І. П. Буглака. З архівних документів дізнаємося, що Микола Федорович Рудько народився в 1913 році. Українець. Мав середню освіту. Безпартійний. На 1945 рік мав десять років загального стажу. З 1935-го по 1937 рік служив в Червоній армії. Під час війни був на фронті. Після Великої Вітчизняної війни має другу групу інвалідності. Не розкуркулювали самого і його родичів. Ні він, ні його рідні не служили в органах окупаційної влади. З роботою справляється добре. Коли, як і чому відбулися перевибори, документів в архіві нема. Є тільки дані, що ще 12 липня 1946 року він головує в колгоспі, а 6 жовтня вже мовиться, що він засуджений народним судом і головою колгоспу «Нове життя» обрали Михайла Митрофановича Шелеста.

Сімнадцятого вересня 1947 року голова райвиконкому Ф. Д. Петровський доповідає, що голову Ворошилівської сільради Сапожнікова знято з посади за низку порушень. Облвиконком затвердив на цю посаду і рекомендує обрати Юхима Івановича Макієнка. Затвердили, 24 лютого його обрали головою колгоспу «Червона Хвиля», а головою сільради став Олексій Якович Андрусь. У нього освіта — 4 класи, працює рядовим колгоспником. Пробув він на цьому посту десять місяців і передав печатку Катерині Юхимівні Цибі. Вона ж стала головою Ворошилівської сільради після об'єднання її у 1950 році з Шевченківською сільрадою. Вона народилася в 1922 році, українка, має освіту 8 класів, член ВЛКСМ, працювала фінагентом. Шостого квітня 1952 року Катерину Юхимівну звільнили з цієї роботи (причина не вказана, — *авт.*). Головою сільради обрали Михайла Степановича Чижа, 1923 року народження, українця. Освіта — 7 класів, безпартійний, службовець.

У 1946 році на засіданні виконкому ради слухали інформацію голови сільради І. С. Дея про приміщення для сільради. Приміщення, у якому була сільрада в минулому, належало нарсуду, він претендує на його використання і в майбутньому. У приміщенні, у якому розташовувалася сільрада до окупації, тепер медична амбулаторія. Виселяти її нерентабельно. Будинок сільради, який за рішенням сільвиконкому в 1940 році був переданий дитячій консультації, до цього часу не використовувався, і він стоїть не зайнятий. Тому виконкому треба скасувати своє рішення за 1940 рік про передачу будинку під дитячу консультацію й поселитись туди сільській раді, про що й просити підтримки в райвиконкомі. Тільки наприкінці 1972 року сільська рада перейшла в нове приміщення. Там влада «прописана» й донині.

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-7227, оп. 1, с. 12, арк. 9.

Перед завершенням Другої світової війни було складено статистичний звіт про депутатів. У ньому сказано, що в грудні 1939 року було обрано 30 депутатів Кобижчанської ради. Серед них було 5 жінок, 4 члени й кандидати в партію, 2 члени ЛКСМ, до Червоної армії з початком війни вибуло 22 депутати. На 1 січня 1945 року в раді є 4 депутати, всі вони жінки й серед них один член партії.

Звісно, відбулися перевибори. На першій сесії сільради 27 грудня 1947 року, яку відкрив найстаріший депутат Василь Іванович Гребцов, оголосили, що було обрано 25 депутатів, із них 11 обрали одноголосно. Серед депутатів 8 жінок і 17 чоловіків. За освітою два депутати мають вищу освіту, 7 — середню, 16 — початкову. Серед депутатів 10 членів і кандидатів у ВКП(б). До складу виконкому обрали 7 осіб — Івана Івановича Гуцика, Івана Пилиповича Дешка, Олександру Андріївну Гмир, Якова Юхимовича Процька, Самуїла Михайловича Бельського, Олександра Пилиповича Короля, Івана Григоровича Мозгового. Головою виконкому Кобижчанської сільради обрали Івана Івановича Гуцика, заступником — Івана Пилиповича Дешка, а секретарем — Олександру Андріївну Гмир.

Головою постійної фінансової комісії обрали Олексія Яковича Тимченка, сільськогосподарської — Самуїла Михайловича Бельського, культмасової — Івана Григоровича Мозгового, охорони здоров'я — Василя Івановича Гребцова, торгово-кооперативної — Пилипа Дмитровича Баранця, соціального забезпечення — Івана Пилиповича Дешка, оборони — Петра Свиридовича Сороку, місцевої промисловості — Пилипа Івановича Лепеху, дорожнього благоустрою — Дмитра Гавриловича Рудька. До керівних органів комісій увійшли депутати Пантелій Євгенович Шпиг, Микола Євгенович Шпиг, Андрій Йовтухович Шпиг. До речі, під час виборів за Пантелія Євгеновича у виборчому окрузі № 5 зі 150 виборців усі проголосували за. Він 1924 року народження, член ВЛКСМ, українець, освіта — 8 класів, до окупації був учнем школи № 1, тоді працював у колгоспі «Нове життя», нині навчається в Ніжинській бухгалтерській школі.

Новообрані депутати взялися за роботу. Спочатку за озеленення Кобижчі. Вирішили обсадити деревами базарну площу, площу біля братської могили та пам'ятника, вулицю біля МТС. Зобов'язали голів колгоспів Бельського, Процька, Короля провести деревонасадження на центральних вулицях села, обсадити контори колгоспів і бригадні двори. Кобижчанське лісництво сільрада попросила відпустити для озеленення 4000 плодкових і декоративних дерев.

У 1947 році на території Кобижчанської сільради було 873 господарства колгоспників і 175 господарств робітників і службовців та 10 господарств одноосібників і кустарів. У них проживало 3650 мешканців. У цих

дворах утримують 595 голів ВРХ, зокрема 391 корову, 179 телят до одного року, 135 свиней, 194 овець і кіз, двоє коней.

Протокол засідання виконкому Кобижчанської сільради за 24 вересня 1948 року підписав голова Іван Іванович Гуцик, а вже за жовтень стоїть підпис голови Петра Спиридоновича Сороки. Чому знову відбулися кадрові зміни, ніде не йдеться. У жовтні 1950 року Петра Спиридоновича (в інших документах також пишуть Свиридовича, — *авт.*) рішенням виконкому Бобровицької райради відкликано на роботу завідувача відділу сільського і колгоспного будівництва. Територіальна парторганізація Кобижчі рекомендувала на його місце обрати Леонтія Спиридоновича Сороку, який на той час працював головою Шевченківської сільради і знає цю роботу.

У грудні того ж року голова колгоспу імені Хрущова Д. К. Труш запропонував обрати головою сільради, депутата сільради з 1937 року, колишнього члена виконкому Якова Юхимовича Процька, 1906 року народження, члена ВКП (б). До цього працював головою колгоспу «Нове життя». Заступником голови сільради обрали Івана Пилиповича Дешка, а секретарем — Олександру Андріївну Гмир. У 1960 році головою сільради фігурує Іван Олексійович Ситник, 1926 року народження, а в 1965 — Дмитро Корнійович Труш. Після Дмитра Корнійовича на чолі сільської громади були Олексій Мусійович Рог, Михайло Іванович Ляховенко, Григорій Васильович Шмаровоз, Павло Павлович Кравченко, В'ячеслав Павлович Бушура, Володимир Михайлович Піддубний. На час свого першого обрання В. М. Піддубний очолював Кобижчанське відділення райсільгосптехніки. У 1996 році В. П. Бушура достроково склав повноваження сільського голови, і селяни довірили керувати сільською радою В. М. Піддубному. Часи його роботи на цій посаді збіглися з карколомними змінами в житті українського села середини 1990–2000-х років. Найвищою оцінкою його праці є той факт, що ще чотири рази мешканці Кобижчі обирали його сільським головою.

З 2015 року головою сільради на альтернативній основі обрано Дмитра Володимировича Лесенка. Після процесу децентралізації Кобижча увійшла в Бобровицьку об'єднану територіальну громаду, і Дмитра Володимировича переобрано старостою села. Він і сьогодні очолює Кобижчанський старостинський округ, який входить до Бобровицької територіальної громади.

У 1950 році Ворошилівську та Шевченківську сільську раду об'єднали у Ворошилівську. Поглянемо на економічну довідку на ці сільські ради. Отож, Ворошилівська сільська рада мала тоді 464 двори з населенням 1417 осіб і один колгосп «Більшовик». Усього землі — 1616 га, зокрема ріллі — 988. Дворів колгоспників — 390, працездатних членів колгоспу —

374 чоловіки. Колгосп мав одну автомашину, два вітряних млини. Навантаження на одного працездатного колгоспника — 2,6 га ріллі, 1,6 га посівів зернових, 0,18 — посіву технічних культур, зокрема 0,08 га цукрових буряків.

На території ради було 87 коней, 407 голів великої рогатої худоби, 479 голів свиней, 433 — овець, 1113 голів птиці.

Працював один клуб, бібліотека, магазин Кобижчанського споживтовариства, семирічна школа. Сільська рада телефонізована, розташована за п'ять кілометрів від залізниці і за 19 — від райцентру.

Шевченківська сільрада має 675 дворів, населення — 2070 осіб, два колгоспи — імені Шевченка та «Червона Хвиля» з кількістю землі 2669 га, зокрема 212 га ріллі. Дворів колгоспників — 557, працездатних колгоспників — 547, у колгоспах дві автомашини, два вітряки, посівна площа — 1996 га. У сільській раді 140 коней, 662 голови ВРХ, 146 овець, 552 свині, 1304 голови птиці.

У сільській раді функціонують клуб, початкова школа, у клубі є радіоприймач. Сільська рада телефонізована.

В укрупненій сільській раді буде 227 коней, 940 голів худоби, 1301 свиня, 810 овець, 2417 голів колгоспної птиці.

Сільська рада матиме два клуби, бібліотеку, семирічну й початкову школи, два магазини споживчого товариства. Сільська рада, колгосп і дві бригади телефонізовані.

У зв'язку з укрупненням колгоспів на території одного колгоспу імені Шевченка з'явилося дві сільські ради. На загальних зборах громадян обох сільрад (сходках) ухвалили про об'єднання цих сільрад в одну. Сесії обох сільрад клопочуть ухвалити рішення про найменування укрупненої сільради у Ворошилівську¹.

У протоколі № 1 загальних зборів громадян Шевченківської сільської ради від 28 грудня 1950 року зазначено, що в них брали участь 971 особа з 1448. Слухали інформацію заступника голови райвиконкому Павла Гордійовича Довгала про об'єднання Шевченківської та Ворошилівської сільрад. На сході виступив Михайло Михайлович Шелест, який сказав, що три колгоспи об'єдналися в один, і за це ми голосували одноголосно. Після об'єднання на території колгоспу існує дві сільські ради. Отож ми маємо проголосувати і за об'єднання сільрад. Так і голосували — одноголосно².

Звісно, робота однієї з найбільших в Україні сільських рад постійно перебувала в полі зору вищих органів влади. Двадцять четвертого трав-

ня 1957 року виконком Чернігівської обласної ради депутатів трудящих розглянув питання про роботу виконкому Кобижчанської сільської ради депутатів трудящих Бобровицького району. У цьому рішенні наголошується, що «заслухавши й обговоривши доповідь голови виконкому Кобижчанської сільської ради тов. Труша, виконком облради відзначає, що виконком сільради ще недостатньо перебудовує свою роботу відповідно до постанови ЦК КПРС від 22/1—1957 «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і посилення їх зв'язків з масами». Голова сільради т. Труш і його заступник т. Пластовець, буваючи в колгоспах, глибоко не вникають у їх роботу, не викривають недоліків та не вживають відповідних заходів по покращенню колгоспного виробництва. Колгоспи ім. Хрущова, ім. Шевченка і «Перемога» одержують вкрай низькі врожаї сільськогосподарських культур. Так, урожай зернових становить 7–9 центнерів з гектара, цукрових буряків і картоплі — 70–110, овочів — 37–90.

В колгоспах ще не створено міцної кормової бази для тваринництва, що є головною причиною низької продуктивності. Станом на 1/ IV-1957 р. середній надій молока на одну фуражну корову становить в колгоспі імені Шевченка 565 літрів, ім. Хрущова — 425, в колгоспі «Перемога» — 500 літрів. На цю ж дату в колгоспі ім. Шевченка відгодовано лише по 6 центнерів свинини на сто гектарів ріллі, із запланованих на рік 23.

В колгоспах слабка трудова дисципліна: в 1956 році без поважних причин не виробили встановленого мінімуму трудоднів в колгоспі «Перемога» 11 чоловік, в колгоспі ім. Шевченка — 33 чол. І в колгоспі ім. Хрущова — 42 чол.

Колгоспи відстають з проведенням весняно-польових робіт.

Незважаючи на таке становище, на сесіях і засіданнях виконкому сільської ради питання колгоспного виробництва обговорюються дуже мало, депутати й актив не націлюються на ліквідацію серйозного відставання сільськогосподарського виробництва від поставлених завдань. Сільрада недостатньо працює над виконанням планів здавання державі сільськогосподарської продукції.

В 1956 році план здавання м'яса виконано на 32,6 %, молока — 90,9 %.

В першому кварталі 1957 року план здавання м'яса виконано на 89,1 %, шкірсировини — 48,3 %. Кошти самооподаткування з року в рік збираються не повністю.

Сільська рада недостатньо працює над виконанням наказів і пропозицій виборців.

Особливо незадовільно провадяться роботи з благоустрою села; заходи по проведенню деревонасадження, по поліпшенню й будівництву сільських шляхів, по будівництву та ремонту мостів із року в рік не вико-

¹ ДАЧО, Ф, Р-5036, оп.6, с. 106, арк. 33–34.

² Там само, арк. 35.

нуються. Пошта, лікарня, клуб, будинок сільради не обгороджені, колгоспний ринок не впорядкований; в селі є ще три сім'ї, які до цього часу живуть у землянках.

Сільвиконком не дбає про покращення торгівлі на селі, мириться з поганою роботою сільського споживчого товариства, не контролює роботи майстерень побутового обслуговування трудящих.

Культурно-освітні установи села працюють слабо. Незважаючи на те, що в селі є близько 100 чоловік інтелігенції, зокрема 60 з вищою освітою, — лекції читаються рідко, особливо з питань сільського господарства, гуртки художньої самодіяльності працюють нерегулярно.

У лікарні не вистачає ліжок, нема льодника і сушарні, хворі одержують не повністю належні їм по нормі харчі.

Виконком обласної ради депутатів трудящих відмічає, що вказані серйозні недоліки в роботі сільради є наслідком низького рівня організаційно-масової роботи серед населення, недостатньої організаторської роботи членів виконкому, депутатів сільради серед трудящих села по виконанню рішень партії та уряду. Сільвиконком не надає потрібної допомоги постійним комісіям, не залучає до роботи актив села.

Працівники виконкому Бобровицької райради депутатів трудящих нерідко бувають в селі Кобижча, але не звертають уваги керівників сільської ради на серйозні недоліки в роботі сільради і практично не допомагають їх виправляти».

Далі йде рішення виконкому обласної ради. Воно рясніє вимогами «посилити», «зобов'язати», «підвищити», «розгорнути змагання», «налагодити», «викривати недоліки», «ліквідувати», «перебудувати», «звернути», «вникати» тощо¹. Отож переповідати текст постанови не бачу сенсу. Скажу, як можна було з такими нікчемними показниками, а їх мала тоді не одна Кобижча, а й переважна більшість артіль держави, кидати через пару років лозунг про те, щоб перегнати Америку... Це могла зробити тільки Компартія Союзу РСР.

Хоч маю додати, що в окремі періоди розвитку колгоспів були тут і паростки передового досвіду. У 1959 році в колгосп імені Шевченка після навчання в академії приїхав працювати головним агрономом Анатолій Данилевський. Він уперше у Бобровицькому районі застосував сільськогосподарську авіацію для підживлення зернових культур. Потім молодий спеціаліст став широко застосовувати гербіциди на посівах злакових культур. Також першим у районі він застосував механічне проріджуван-

ня посівів цукрових буряків — так зване букетування. Це підвищило продуктивність праці колгоспників. За норми сім соток кожна з них обробляла за день 12. За ініціативу на полі, яку він не погодив із партійними органами, молодого спеціаліста ледь не звільнили з роботи. Але наступного року таку технологію стали застосовувати в багатьох господарствах області. Це й врятувало від розправи Анатолія Васильовича.

У 1965 році сільрада ухвалила такі накази виборців: завершити радіфікацію села, за кошти колгоспів завершити будівництво шосе до станції «Кобижча», завершити будівництво рентгенкабінету при лікарні, збудувати медамбулаторію, ввести в експлуатацію лазню, збудувати в селі три мости — кожному колгоспу по одному. Збудувати два магазини на території колгоспів імені Шевченка та «Переможець», розпочати клопотання про будівництво клубу на території колгоспу імені Шевченка, збудувати їдальню в центрі села на 50 місць. Останнім пунктом записано: розпочати клопотати про електрифікацію села.

Дмитро Лесенко — один з наймолодших голів у Бобровицькому районі. Після процесу децентралізації Кобижча увійшла в Бобровицьку об'єднану територіальну громаду, і Дмитро Володимировича переобрано старостою села.

¹ Бюлетень виконавчого комітету Чернігівської обласної ради депутатів трудящих. № 2, 1957 р.

«З доброї волі до школи ідуть»

Так сказав кілька століть тому про дітей українців урядовець Опанас Шафонський. Прагнули бути освіченими й кобиччанці. Вони з давніх-давен і до сьогодні в перших рядах походу до світла знань

Зелене листя ще на клені
І сонце літньо припіка.
Діброви манять ще зелені,
І наша вславлена ріка.
Та вже плоди достигли саду,
Лиш пізні стигнуть ще сорти.
Під осінь — щедру та багату —
Пора до школи нам іти.
Пора за парти і за книжки —
Скінчило літо гомін свій.
Прощай, ріка, лісні доріжки
І добрий ранок, рік новий!

*Петро САВЧЕНКО,
с. Кобижча*

Нариси історії закладів освіти у Кобижчі

Далеким від філології та мовознавства читачам скажу, що слово «освіта» в українській мові семантично пов'язане зі словами «світ», «світло». Словник подає цьому таке значення: освічений; (1) той, на кого падає світло, ясно видимий, освітлений; (2) той, який має освіту. Як бачимо, філософська категорія «освіта» є антонімом до темряви, затемнення. Отож не випадково і в Кобижчі, і в навколишніх селах про неосвічену людину й тепер кажуть «темнота».

Українці до науки й освіти тягнулися здавна. Відомий історик України Дмитро Яворницький наголошував, що грамотних людей високо цінували на Запоріжжі, «потому что они святое письмо читают и темных людей добру научают...»¹

Пан Яворницький також твердив, що церква з дзвіницею, з одного боку якої був шпиталь, а з іншого — школа, становили необхідну приналежність усякого православного приходу. Зрозуміло, що міністерства освіти у козаків не було, а ось стандарти освіти існували й працювали. Вони тоді твердо знали, яку людину має виховати школа. Деякі з цих шкіл звалися просто «козацькими», деякі «школами вокальної музики й церковного співу» і в них навчали хлопчиків музики та співу.

Найдавніші відомості про школи навколо Кобижчі належать до кінця XVII ст. Тоді в Україні ще панував козацький устрій. Колишні сотенні козаки, які поверталися із Запорозької Січі додому, оповідали громаді, як у краях, недалеко від Чернігівщини, повсюдно організовують школи для молоді й дітлахів. Адже на Січі не дозволялося селитися козакам із сім'ями, але там було багато дітей-сиріт, бо в козаків було правило — не залишати на поталу сиріток. Старшина давала вказівки побратимам дбати про малечу, яка була по селах без батьків після татарських набігів, і після повстань проти панів і поляків. Звідусіль їх привозили на Січ. Там і розпочали для них перші школи відкривати. Згодом освітні осередки стали з'являтися й на всьому Лівобережжі. І в народі їх називали козацькими школами. Найближчими до Кобижчі такі школи діяли в Козацькому та Згурівці тодішнього Переяславського полку. Одне з правил такої школи зобов'язувало розпочинати навчання з букваря й Часослова. До обіду вчити грамоти, а після обіду — писання. Правило також вимагало наказувати дітям щонеділі й у свята ходити до церкви та навчатися там співу. Тих хлопців, які не надаються до шкільного навчання, збирати в окреме місце для козацьких військових вправ.

Додам, що ініціаторами заснування таких шкіл виступали сільські громади. Вони винаймали в когось хату, інколи будували нове приміщення або ж все це було при попівській чи дяківській хаті, шукали вчителя, знову ж таки ним міг бути батюшка чи дяк, і брали на себе всі витрати з навчання дітлахів.

Осмислюючи загальний рівень освіти в козацькі часи, ще раз пропоную звернутися до першоджерел. Цікаву згадку про схильність козаків до православної віри та навчання залишив нам архідиякон Павло Халеб-

¹ Яворницький. Д. І. Історія запорозьких козаків у 3-х томах. К. Наукова думка, 1990–1991, т. 1, с. 45.

ський в описі України за часів Хмельниччини. «По всій козацькій землі ми примітили прегарну рису, що дуже нас здивувала: усі вони, за малим винятком, навіть їхні жінки та дочки, вміють читати та знають порядок служби Божої та церковний спів. Крім цього священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися по вулицях, число грамотних зросло, особливо за часів Хмельницького...»

Наведу ще одне одкровення. Цього разу датського посла Юста Юля. У 1709 році він відвідав Україну і у своїх враженнях відзначав, що наші козаки ходять до церкви з молитовниками в руках. Себто, наголошує він, вони грамотні, тоді, як московити, навіть бояри — неграмотні.

Про любов українців до навчання свідчив ще один чужинець — Теплов, який був при Розумовському. Він, зокрема, писав, коли б у Батурині відкрили університет (а його там планували заснувати, — *авт.*), то там би ніколи не бракувало учнів, як у Московському та Петербурзькому університетах: «Про охоту люду Малоросійського до науки нема чого й казати, — пише він, — бо на Україні здавна заведені школи, без жодної помочі від уряду, а учеників, хоч вони не мають за вчення ніяких нагород (привілеїв або чинів) не тільки не меншає, а все більше та більше стає...» Другий сучасник, Опанас Шафонський (теж російський урядовець) свідчив: «Про українців мусимо по правді сказати, що вони дуже охоче йдуть в науку: не тільки діти заможних, а навіть найбільш міщан та козаків з доброї волі до школи ідуть...»

Святе письмо, навчання грамоти з давнини цінували і в Кобижчі. Про це засвідчують розказані в цій книзі історії церковних громад і місцевих храмів у містечку. Культові споруди будували не тільки тому, що до окремих з них треба було долати чималу відстань. Люди знали: більше храмів у селі — більше буде й грамотних. Адже біля них пробивали собі земну твердь і перші паростки освіти. Отож знову на спогадах старожилів, архівних документів, історичних джерел спробую розповісти про розвиток освіти в містечку.

Як твердить Орест Субтельний, у XVIII ст. рівень загальної освіти українців був предметом їхньої гордості, особливо на Лівобережжі, але в XIX ст. Він став просто жахливим. Про масштаби цієї катастрофічної деградації свідчить такий факт: якщо в 1768 році у трьох найбільш волостях Чернігівської губернії одна початкова школа припадала на кожних 746 жителів, то у 1876-му — вже на 6750. До занепаду освіти насамперед спричинилися впровадження кріпосного права та переконаність уряду і дворян у тому, що освіта кріпакам не потрібна¹.

На 1 січня 1860 року в Чернігівській губернії було 64 сільські школи. В них навчали дітей 75 учителів. Учнів-хлопчиків було 2250 і дівчат — 265. У цьому самому документі сказано, що в Козелецькому повіті школи існували в Чемері, Козарах, Кобижчі та Ярославці. В них навчалось у 1857 році 153 учні, у 1860 році їх уже було 189¹. Чотири приходські училища працювали під наглядом палати державного майна. Ці скупі дані з високим відсотком упевненості дають підстави твердити, що в Кобижчі школа запрацювала однією з найперших у навколишній окрузі.

Козацькі, або ж народні, школи відіграли помітну роль у захисті й ствердженні національного елемента тогочасної української школи. Згідно зі статутом від 1807 року про парафіяльні школи в них дозволялося навчати дітей на місцевому наріччі. Скажу, що російські урядовці ніколи не визнавали право української мови бути самостійною й називали цю мову «малоросійським наріччям». Саме таким «наріччям» вони все ж дозволяли навчати українських сільських дітей початкової грамоти. Додам, що вже після виходу в 1863 році сумнозвісного Валуєвського цензурного циркуляра, за яким на державному рівні проголосили, що «українського язика не было, нет и быть не может», та виходу нового шкільного статуту видання книг українською мовою та викладання нею в школах різного рівня стало поза законом. Погіршення стану освіти пояснювало передовсім тим, що російська влада традиційно побоювалася поширення освіти серед селянства та його перетворення на неспокійний соціальний елемент. Щодо України, то додавалися політичні переслідування... З часу освітньої реформи 1804 року аж до революції 1917 року українську мову було заборонено і як мову викладання, і як окремий навчальний предмет. Українські діти навчалися російською, не зовсім зрозумілою для них мовою, якою не розмовляли ані вдома, ані на вулиці. Це дуже впливало на ефективність навчання загалом.

Російський уряд, який взявся реформувати освіту, вирішив з'ясувати реальний стан справ зі школами на місцях, який раніше склався в імперії. У 1880 році на місця пішла директива готувати такі списки. Чернігівське єпархіальне управління підготувало для Петербурга «Список шкіл, заснованих до 1861 року при церквах Чернігівської єпархії, в яких перебувало до 25 і більше учнів та учениць». Як впливає з документа, відкритих до 1860 року шкіл, що не підпадали під міністерські критерії «парафіяльна» чи «народна», у Козелецькому повіті було п'ять. З них дві у Кобижчі, одна — у Бобровиці та дві — в Лемешах. Для порівняння скажу,

¹ Домонтович М. Материалы для географии и статистики России... Черниговская губерния. СПб. 1865, с. 475.

що в Ніжинському повіті їх було чотири, у Борзнянському повіті було відкрито всього дві подібні школи (в Ічні та Плисках), в Остерському — три (дві — у Княжичах і одна — у Пухівці).

Однак повернуся до козацьких шкіл. Отож їхні вчителі самі були вихідцями з народу й справедливо вважалися найкращими носіями і рідної мови, і народних звичаїв — це вони прищеплювали своїм вихованцям. Вони не були залежними від різних урядових програм, залізної дисципліни, що вже визначала характер російської церковноприходської школи. Безальтернативна епоха саме такої школи, чужої за мовою і духом, наближалася до українських земель. Новий порядок формування структури низових шкіл у нашому краї розпочався від 13 червня 1884 року, коли російський уряд затвердив новий статут таких шкіл.

Цей документ зобов'язував усі попередні типи шкіл, які утримували місцеві громади, — народні училища, народні школи, козацькі школи, школи грамотності, парафіяльні школи, недільні школи — передати під опіку духовного відомства. Відтоді їх стали поділяти на два рівні. До нижчого з однорічним або дворічним навчанням належали школи грамоти, а до вищого — стали належати церковноприходські школи з трирічним навчанням. З кінця XIX ст. єпархіальне управління запроваджує ретельний контроль шкільної справи в нашому краї. Розроблялися єдині програми навчання, призначалися законовчителі та затверджувалися вчителі, збиралися й аналізувалися головні статистичні показники.

Основним джерелом формування сільської педагогічної інтелігенції були представники нижчих станів. У 1881 році серед сільських учителів в Україні були вихідці із: сільського духовенства — 44,1 %; селян — 26,7; міщан, ремісників — 8; солдатських чинів — 4 %.

Візьму за основу спогади старожилів, архівні документи, історичні джерела й спробую розповісти про розвиток освіти в містечку. **Розпочну з легендарної у Кобижчі так званої «Машиної школи».**

За розповідями людей, що дійшли до нашого часу, один із представників поміщицького роду Симоновських — Іван Олексійович мав великий дерев'яний дім, обкладений цеглою. Він стояв на високому фундаменті і був вкритий бляхою. У нього з дружиною не було дітей. Мабуть, після смерті дружини у 1891 році чи й раніше він продав будинок і частину ділянки священнику М. О. Полонському. Сам же перейшов жити в батьківський маєток. Кажуть, що там жив ще хтось із родичів.

Ось ця садиба й залишилась у пам'яті людей як «Машина школа». Як сказано в одній кліровій відомості, М. О. Полонський «при содействии прихожан устроил училищный дом». У домі зробили по торцях два входи, вигородили два класи на 40 учнів кожен. У меншому будинку був гуртожи-

ток, розміщувалася бібліотека, жив хтось з учителів. Засновницею школи разом із батьком і першою вчителькою в ньому була Марія Миколаївна Полонська. Вона була одинокою жінкою, 1860 року народження. Три брати на той час уже роз'їхалися по всій імперії. Молодший жив окремо.

«Машина школа» працювала аж до 1956 року. У ній у дві зміни вчилися чотири початкові класи семирічки. Ще три старших класи вчилися в будівлі, що була перед колишньою середньою школою № 2, і в «Хоминій школі» (колишній будинок поміщика Неверовського). Після введення в експлуатацію нового приміщення школи № 2 обидві будівлі розібрали і з них зробили їдальню та гуртожиток за кам'яною школою. Нині місця будівлі «Машиної школи» та садиби І. О. Симоновського позначені двома невеликими пагорбами.

Якраз у цей період, тобто у 1895 році, збудували Савинську трирічну земську школу, що до цього часу містилась у церковному приміщенні¹. Завідувачем цієї школи єпархіальне керівництво призначило Івана Васильовича Круглевського — людину прогресивних поглядів. На цій посаді він працював аж до 1929 року — до своєї смерті.

Тепер перегорнемо сторінки газети «Черниговские губернские ведомости» за 1905 рік. Тут надруковано список пожертвувань, які надійшли в Козелецьке казначейство на зміцнення військового флоту з першого по 16 червня. Весь перелік не наводитиму. Скажу тільки, що не стояли осторонь цієї важливої справи і юні кобижчанці — вихованці двокласного сільського училища відправили на зміцнення флоту 8 руб. 70 коп. Їх ровесники з такого ж Новобасанського училища зібрали 8 руб. 82 коп².

Журнал засідань Козелецьких повітових земських зборів від 3 вересня 1905 року друкує доповідь управи, у якій іде мова про видачу Кобизькому сільському товариству на побудову приміщення для другого училища — виділити субсидію у 2000 руб. Якщо товариство погодиться збудувати кам'яне приміщення, то видати товариству ще 1000 руб., які зарахувати в суму страхового капіталу, що передбачена для побудови вогнетривких споруд³.

У такому самому журналі від 8 вересня 1905 року знову знаходимо запис, що Кобизькому товариству назначено 2000 руб. «ввиду того, что в м. Кобижче 15 000 жителей, при одном училище более $\frac{3}{4}$ общего числа детей школьного возраста остаются вне школы»⁴.

Інший архівний документ розповідає, що дирекція народних училищ

1 ДАЧО, Ф.942, оп. 1, с. 18, арк. 65–66.

2 Газета «Черниговские губернские ведомости» від 25 червня 1905 року, № 137.

3 ДАЧО, ф.145, оп. 3, с. 266, арк. 20.

4 Там само, арк. 41 зв.

запроектувала в 1908 році відкрити міські училища в таких населених пунктах Козелецького повіту Чернігівської губернії:

- м. Бобровиці — 5871 особу;
- м. Кобижча — 13 397 осіб;
- м. Новий Биків — 3744 особи;
- м. Нова Басань — 7799 осіб;

Тридцятого вересня 1911 року на засіданні повітових земських зборів обирали шість районних завідувачів господарських земських училищ. Одноголосно були обрані А. А. Ракович — Новий Биків, Нова Басань, Ядлівка; П. В. Глуздовський — Вороньки, Кобижча; П. П. Катеринич — Бобровиця, Щаснівка¹. Додам, що на тому самому зібранні опікуном Кобижчанського училища № 2 було обрано Є. І. Глуздовську². Того ж дня на тому зібранні представника громади П. В. Глуздовського одноголосно в ході таємного голосування обрано почесним мировим суддею³. Очевидно, це чоловік і дружина, які входили до знаті Кобижчі.

Заплановане будівництво нового приміщення школи в Кобижчі поступово просувалося вперед. У журналі повітових земських зборів наступної сесії 1914 року, які відбулися 21 жовтня, зазначено, що була прочитана доповідь № 18 про асигнування на покриття витрат з купівлі шкільних садиб. Згідно з висновком кошторисної комісії збори постановили — загальне асигнування по витратах, проведених на придбання садиб для Кобижчанської, Бобровицької, Церковищенської, Свидовецької, Чемерської, Гламаздської, Гарбузинської земських шкіл в сумі 2667 руб. 22 коп. по сплаті 1915 року, затвердити⁴.

У 1914 році в Кобижчі освятили новозбудоване двоповерхове приміщення школи. Поява її в містечку є досить цікавою історією. Переповім її за спогадами племінника сільського священника Миколи Полонського Матвія Полонського, викладеними в книжці «Спогади священника».

«У 1908 році в міністерстві народної освіти був даний хід на відкриття в населених пунктах імперії вищих початкових училищ. Повітовим земствам було велено вказати такі населені пункти. Остерське земство вказало село Гоголів. Козелецьке земство, яке на той час очолював Кринський, вказало Кобижчу, а не Нову Басань, як того хотів і священник Полонський, і містечкова громада. Міністерство давало на облаштування приміщень 50 тисяч, а товариство, яке бажало мати таке училище, повинне було на допомогу міністерству дати з свого боку одну десятину

землі під садибу училища і 12 тисяч рублів на доставку потрібного матеріалу. Або ж воно повинне було замість грошей перевезти матеріал для будівництва за свій рахунок. Кобижчанське товариство для садиби цього училища дало в містечку одну десятину землі, уже й на ній були викопані канавки для фундаменту. А коли справа розпочалася, то відмовилися доставляти потрібний матеріал, та і грошей не хотіли платити. Через це земство потрапило в скрутне становище.

Про це дізнався батюшка Матвій, який зустрівся із заправилами земства і сказав їм, що басанці дадуть 12 тисяч і відведуть потрібну одну десятину землі, якщо можна замінити Кобижчу Новою Басанню, про що він особисто взявся уточнити в Київському навчальному окрузі. Земці з радістю на це погодилися. Отець Матвій зібрав сход людей Басані, на якому одноголосно вирішили виділити потрібну ділянку землі на вигоні по Старобасанському шляху і 12 тисяч грошей для доставки матеріалу. Рішення громади відправили до земського начальника Храповицького, який жив у Веприку, а батюшка з копією поїхав в Київ, де зустрівся з попечителем навчального округу і розповів йому ситуацію з будівництвом училища в Кобижчі. Попечитель погодився на запропонований варіант і пообіцяв влаштувати все так, аби училище будували в Новій Басані, а не Кобижчі. Батюшку ж лише попросив повідомляти йому про майбутні суперечки між кобижчанами і басанцями, яких, сказав він, не уникнути.

Коли ж в Кобижчі дізналися, що Басань може «оттяпати» в них цю будову, то під натиском Храповицького та іншого поміщика Глуздовського зібрали 12 тисяч на допомогу міністерству для облаштування училища в Кобижчі. Справа земством була залишена за Кобижчою і тепер, пише Матвій Полонський, ця двоповерхова будівля є окрасою не Нової Басані, а Кобижчі і обслуговує молодь Кобижчанської округи»¹. Як відомо з інших джерел, садибу й будівлю цього училища, а тепер середньої школи, освятили в 1914 році.

Тепер для повноти картини стану освіти в Кобижчі звернуся до рукописних спогадів відомого всім односельця Федора Григоровича Глушка. Він пише: «З'явився в Кобижчі перший двоповерховий будинок. Це нова школа... У той час цей перший двоповерховий будинок став чудовою окрасою центру села. Уже через кілька років після зведення будинку один юнак зібрав гурт молоді від школи і пішли до мосту коло кузень. Пішли. Спинились на мосту. Ось погляньте, каже Андрій, на нашу школу. З того місця із-за розкішних зелених дерев, які немов би розступились, школа показувала частину свого пречудового фасаду. Видно було і число 1914. Це рік побудови школи.

На будівельному майданчику і пришкільній садибі були ще помітні за-

1 ДАЧО, ф.145, оп. 2, с. 345, арк. 61.

2 Там само, арк. 61 зв.

3 Там само.

4 ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 581, арк. 52 зв.

1 Полонський М. Спогади священника. К., 2010, с. 301–303.

лишки розібраних будівель. Площа землі для шкільного двору була куплена громадою у господарів, які, до речі, тут не жили, а квартири в них мали інші мешканці. На шкільному подвір'ї від старих господарів залишилися кілька великих ширококронних лип, грецьких горіхів, шовковиці, бузок та різні дерева і кущі. Будівництво шкільного будинку було розпочате весною 1914 року, а восени цього ж року повністю завершилося. Зараз [спогади Федір Григорович писав у червні 1969 року, — авт.] в цьому приміщенні знаходяться шкільні майстерні. На північному заході від школи, недалеко від старої великої липи, яка є й зараз біля дороги, була огорожа Різдваної церкви й цвинтаря. В основному на тім місці тепер спортивний майданчик, будинок фізичного та хімічного кабінетів і будинок молодших класів».

Далі Федір Григорович згадує, що в 1914 році у новому двоповерховому приміщенні відкрито чотирикласну земську школу, у якій і йому довелося вчитися після закінчення Різдваної церковно-парафіяльної школи в 1913 році. «Небагато вчителів тоді було в земській школі. У пам'яті, можливо, й не всі залишилися. Ніяк не можу пригадати прізвище одного вчителя чи то з Козельця, чи з Остра. Він, мабуть, був одним з учителів-чоловіків, крім попа Криловського. Федір Григорович згадує вчителів Софію Костянтинівну Мацько, Марію Семенівну Самокиш, Серафиму Федорівну Богданівську, Юлію Григорівну Радченко. Майже всі вчителі, крім Юлії Григорівни, були приїжджі. Вчителі були строгі, вимогливі, особливо Катерина Григорівна Кмита. Майже всі учні старанно вчилися і слухали вчителів. На цьому я перерву спогади Федора Григоровича і повернуся до них трохи пізніше».

У виданому буклеті з нагоди сторіччя Кобижчанської середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів, який відзначали у 2014 році, ця розповідь доповнена не менш цікавими фактами. Там, зокрема, читаємо, що дорослі дивувались швидкому будівництву школи. Суворий виконроб ретельно стежив за якістю робіт, турбувався про доставку матеріалів. Будівництво йшло безперебійно і, як довів час, якісно. Ініціатором будівництва ніби то був місцевий поміщик Платон Васильович Глуздовський, який начебто сказав: «Я робив школу для освіти кобижчанців». Є відомості, що кошти на будівництво школи вкладали і заможні жителі села. Восени 1914 року земська школа у новому приміщенні вчасно розпочала навчальну роботу як чотирикласна. Директором школи була Катерина Григорівна Богдановська. Вчителювали — Марія Семенівна Самокиш (сестра відомого художника-баталіста М. С. Самокиша), Юлія Валентинівна Жовнірова, Юлія Григорівна Радченко.

У 1916 році видання Чернігівського губернського земства «Черни-

говская земская неделя» повідомила, що губернські земські збори постановили доручити губернській управі спільно з постійною комісією по народній освіті і за погодженнями з повітами скласти загальну мережу вищих початкових училищ по губернії і визнати потрібним додати у цю загальну мережу в першу чергу відкриття нових вищих початкових училищ. Далі в постанові йшов список з двадцяти населених пунктів губернії. Всіх їх не перелічуватиму. Скажу, чи не найпершому місці стояли Кобижча та Новий Биків¹.

За даними короткої рукописної історії села від 1967 року, в 1917 році в Кобижчі працювало двокласне міністерське училище, де навчалося до 120 учнів; чотирикласна земська школа в збудованому в 1914 році двоповерховому приміщенні (до 120 учнів), трикласна земська школа на Савинцях (до 60 учнів). І далі працювали церковноприходські школи при Покровській, Різдвањській, Троїцькій церквах (до 30 учнів у кожній).

Наприкінці 1917 року діяльність церковноприходських шкіл припинилася. Повторюся, але скажу, що у 1917 році відкрилась українська гімназія, до якої набирали три класи (до 90 учнів), що працювала у двоповерховому приміщенні, і діти там вчилися у другу зміну. (За іншими даними, до гімназії було набрано два класи, у п'ятий — 30 і у шостий клас — 25 учнів). На батьківських зборах обговорювалося питання про вступний внесок за кожного учня гімназії — 500 карбованців. Усі батьки погодилися внести зазначені гроші. Тільки дві родини були звільнені від сплати внеску через «маломіщність» господарства. Директором гімназії був призначений природознавець Г. М. Бартицький (Ф. Г. Глушко у своїх спогадах пише це прізвище Баржицький, — авт.) Того ж року розпочало навчання вище початкове чотирикласне училище.

Революційні події 1917 року внесли в навчальний процес шкіл суттєві корективи. В Україні почалися зароджуватися українські гімназії. До генерального секретаріату освіти від різних громадських організацій та установ надійшли прохання про відкриття українських гімназій, зокрема і в Кобижчі Козелецького повіту. Це буде єдина українська гімназія на всю Чернігівщину, а в Україні їх 40. У публікації сказано, що прохання таке посилалося сільськими та волосними зборами, виконавчими комітетами, «Просвітами» та земськими управами².

Молода українська держава в 1918 році розпочала реорганізацію системи царської освіти. Найголовнішою віхою було повсюдне запровадження в навчальний процес української мови. Доти за право навчати своїх дітей

1 Газета «Черниговская земская неделя», 1916 рік, № 8.

2 Газета «Черниговская земская газета», 1917, № 63.

рідною мовою українці безрезультатно боролися протягом століть перебування в Російській імперії.

Після ухвалення урядом Директорії у січні 1919 року закону про державну українську мову в УНР міністр освіти Іван Огієнко скликає комісію для остаточного редагування й погодження розробленого напередодні правописного кодексу, а 17 січня затверджує його для обов'язкового вжитку в усій Україні.

З іншого боку, Декретом Ради Народних Комісарів від 26 червня 1918 року «Про організацію справи народної освіти» була встановлена єдина система народної освіти. Замість гімназій, реальних шкіл, жіночих гімназій, церковнопарафіяльних, земських шкіл й інших навчальних закладів була організована єдина трудова школа з двома ступенями: перший — 5 років, другий — 4 роки. В Україні тоді була встановлена єдина трудова школа з двома ступенями 4 і 3 роки, її незабаром стали називати семирічною.

На жаль, чи реальним було втілення освітніх й інших реформ української влади в селах Козелецького та інших повітів області напередодні більшовизації краю, детально розповісти неможливо. Більшість документів в архівах періоду УНР, як, до речі, й багатьох інших періодів, комуністична влада вилучила та знищила. Однак є всі підстави твердити, що окремі елементи цієї реформи в українській глибинці все ж було реалізовано. Свідчення цьому — діяльність у Кобижчі товариства «Просвіта», народного дому, української гімназії та громад української автокефальної церкви.

Більшовицька влада серйозно взялася за школу наприкінці 1919 року. Вона поклала за основу розроблене й схвалене в Москві «Положение о единой трудовой школе». Воно зобов'язувало ліквідувати всі типи церковноприходських шкіл, включно з народними училищами та школами грамотності в селах. У школах знову запроваджувалося навчання російською мовою. Була оголошена державна монополія на освіту. Лозунг «Через школу — до соціалізму» став головним змістом нової освітньої системи.

Основним типом школи соціального виховання стала трудова семирічна школа. Поступово виникає низка інших типів радянської школи: селянської та робітничої молоді, школи лікнепу, фабрично-заводського учеництва. З 1925 року перші чотири класи, як нижчий рівень семирічної освіти, стали обов'язковими і безоплатними. Перші директивні документи наркомату освіти України від 1920 року не приховують прагнення більшовицької влади нав'язати вільнолюбному українському населенню чужі для нього принципи життя й праці в усупільнених комунах. І втілення цього принципу в життя влада розпочала з дітей, які мають жити в «дружній комуністичній спільці».

Звісно, нововведення більшовицького наркомату освіти докотилися й до козацької Кобижчі. Тут теж розпочалася реформа освіти. Одним із перших завідувачів семирічної школи став Іван Ілліч Пенський. Його змінив Єлисей Євдокимович Пономаренко. З 1928-го по 1936 роки директорами школи були Петро Іванович Костенко, Володимир Якович Левківський, Максим Лукич Дяченко. З 1936 року школа отримує статус середньої. Її директором призначили Петра Кузьмича Гавриленка. У 1938 році десять класів школи закінчили 28 учнів. Цікаво, що 22 з них стали вчителями. Серед них колишній завідувач обласного відділу народної освіти Олександр Юхимович Рудько. Випускник цього класу Григорій Тимофійович Фень став відомим конструктором, автором Пішохідного мосту через Дніпро в Києві; Андрій Леонтійович Динник — член Спілки письменників України, а Олександра Наумівна Потоцька понад 20 років працювала заступником директора цієї школи з навчально-виховної роботи, а в роки війни була зв'язковою в партизанському загоні в навколишніх лісах.

У ті ж перші роки нової влади Міністерство народної освіти дозволило відкрити на Чернігівщині нові вищі початкові школи. У Козелецькому повіті такі школи тоді відкривалися в Олишівці, Церковищі, Басані, Чемері, Кобижчі¹. **Українська гімназія в Кобижчі й далі працювала. У 1919 році вона офіційно називалася «Кобижчанська українська єдина трудова школа 2 і 1 ступенів (гімназія)».** Якою вона була в той час, розповість нам бодай коротко карточка опису санітарного стану з обласного держархіву. Складена вона 4 червня 1919 року.

У гімназії було п'ять класів. Вона мала майданчик для ігор, криницю. Гімназія розташовувалася в приміщенні 2-го колишнього земського початкового училища. У цьому ж приміщенні базувалася і школа першого ступеня (колишнє друге земське початкове училище). Ночувати учні не залишаються. Вчителі квартирами не забезпечені. Є в гімназії прислуга і для неї виділена окрема кімната типу кухні. У гімназії є учнівська та вчительська бібліотеки. Народних читань не проводять, а вони бажані. Попечительства і санітарної ради в гімназії нема.

Додам, що в першому класі гімназії на той час вчилася 38 учнів, у другому — 37, третьому — 40, четвертому — 24 і в п'ятому класі — 15 учнів. Всього було 154 гімназисти.

Дані про гімназію складав товариш голови шкільної ради Кобижчанської Української трудової школи I і II ступенів (гімназії) П. Бабич².

1 Газета «Черниговская земская газета», 1918 рік № 70–71.

2 ДАЧО, ф. Р-942, оп. 1, с. 78, арк. 40–41.

А тепер знову повернемося до рукописних спогадів Федора Григоровича Глушка. Він пише, що після Лютневої революції 1917 року в Кобижчі почали говорити про відкриття гімназії — з осені 1917 року вона відчинила двері. А проіснувала гімназія майже два навчальні роки. Як йому пам'ятається, до семирічки школа деякий час звалася другим ступенем єдиної трудової школи. Таким чином, гімназія після встановлення радянської влади поступово перетворилася на трудову школу, і всі вчителі й учні, як і майно гімназії, перейшло в спадщину трудової школи. Колишній директор гімназії Баржицький і частина вчителів, наприклад, Зверев, виїхали з Кобижчі, а більшість вчителів залишилися працювати в трудовій школі. Директором трудової школи (першим після гімназії) був Костянтин Леонтіївич Бабич. Учителювала і його сестра Ганна Леонтіївна Бабич, яка дуже прихильно ставилася до боротьби червоних партизанів... Тоді ще працювали такі вчителі: Василь Васильович Супруненко, Свирид Іванович Савченко, Степан Трохимович Трош-Клименко, Ольга Михайлівна Трош-Клименко, Єлисей Євдокимович Пономаренко, Петро Іванович Костенко, Іван Ілліч Пенський, Денис Іванович Виноградов, Анастасія Олексіївна Виноградова. Виноградови, мабуть, розпочали працювати з 1923 року. Про це я знаю, пише Федір Григорович, як колишній завкультвідділу — так тоді звався відділ освіти, а не як учень.

Не зайве сказати, пише він далі, що здібна радянська вчителька Виноградова (Зленко) успішно закінчила трудову школу (колишня гімназія). Те саме можна сказати й про Наталію Євдокимівну Околот, яка довгий час працювала в школах Кобижчі — № 3 і № 2).

У 1920 році в Кобижчі пройшла реорганізація освітніх закладів. Було запроваджено єдину трудову школу, і в 1923 році в селі працювало чотири школи, у яких навчалося 323 учні. У 1920 році відділ народної освіти просив видати посвідчення призначеним на посади шкільних інструкторів семи районів Козелецького повіту. Серед них і Свириду Івановичу Савченку з Кобижського району. Такі самі посвідчення мали одержати Борис Логвинович Удод й Іван Ілліч Пенський із Новобасанського району та Новобиківської волості. Інструктори мали право користуватися підводами у своїх районних роз'їздах по справах народної освіти. Це прохання підписали завідувач відділу народної освіти Волошин і завідувачка шкільного відділу Морачевська¹.

Значні, хоч і неповні, історичні відомості про розвиток освіти в Кобижчі дають нам статистичні карточки навчальних закладів і карточки опису санітарного стану шкіл Козелецького повіту. **Спершу ознайоми-**

мося із санітарною карточкою на школу II ступеня (колишня в. п. школа). Школу оглядали й карточку складали 24 травня 1919 року.

У карточці сказано, що місце під школою рівне, поблизу нема річки, струмків, джерел, криниць, озер, боліт. Ґрунт під училищем — чорнозем. Площа шкільної ділянки майже $\frac{3}{4}$ десятини. Територія не огорожена, майданчика для ігор нема, криниця для води проста, розташована в ряду житлових будинків. Для дітей шум створюють базари. Школа розташована в найманому приміщенні.

На запитання, у якому році школа збудована, записана відповідь, що приміщення дуже старе. Будівля одноповерхова, дерев'яна, на цегляному фундаменті, на стовпах. У дужках подається уточнення (одне приміщення на стовпах, а друге — на фундаменті з цегли). Школа вкрита бляхою, дах ветхий, протікає, стіни внутрішні й зовнішні потиньковані. Підлога дерев'яна, фарбована, зі щілинами, стара. Вхід у приміщення прямо і через сніг. Вхідні двері одинарні, оббиті. Стеля потинькована, протікає, стара. Вікна в класах розташовані на південь, південний захід і на схід. Зліва світло дають троє вікон, ззаду — четверо, ширина вікон 1 аршин, висота $1\frac{3}{4}$ аршина, відстань від підвіконня до підлоги 15 вершків. Штор у класах нема. Школа опалюється голландськими і руськими печами, печі зі щілинами, димлять. Вентилюються класи через квартирки та пічні витяжки зверху печей. Топки печей виходять у коридор. У вікнах рами цільні.

Туалети холодні. Є кабінки для хлопчиків і дівчаток, витяжка — трубою. Туалети не освітлюються. Підлога миється 30 разів на місяць. Навчальних посібників майже нема.

Учнівської бібліотеки при школі майже нема. Вчительської бібліотеки теж немає. Народні читання з гігієни й медицини проводить лікар. Шкільної санітарної ради чи попечительства при школі нема.

Далі документ наводить такі цифрові дані: у першому класі школи вчиться 40 дітей. Його площа 56 квадратних метрів, об'єм — 224 кубічних метри. Столи там трьох розмірів, і за кожним із них сидить від трьох до п'яти учнів.

У другому класі вчиться 22 учні. Площа класу 48 квадратних метрів, об'єм — 192 кубічних метри. Кухня — 64 квадратних метри, об'єм 286 кубічних метрів. Учительська — 48 квадратних і 192 кубічних метри.

Відомість підписав голова шкільної ради, ніби Ів. Пенський¹.

Двадцять п'ятого травня 1919 року був складений опис Кобижчанської III народної школи I ступеня. Пропоную теж зробити екскурс у те

¹ ДАЧО, Ф. Р-5080, оп. 1, с. 22, арк. 382.

¹ ДАЧО, ф. 942, оп. 1, с. 78, арк. 3–4 зв.

далеке минуле. Згадана школа була в той час однокласна з чотирма відділеннями. Місцевість під нею теж рівна. Земля — чорнозем. Площа шкільної ділянки 200 квадратних сажнів. Місце під школою належить церкві. Школа не огорожена, ігровий майданчик відсутній. Школа розташована поза житловим будинком, поблизу церкви і кладовища. Школа розташована в будівлі, яку збудувала церковна община.

Будівля дерев'яна, одноповерхова. Фундамент дерев'яний. Дах вкритий бляхою. Підлога дерев'яна. Фарбована. Прогнила. Двері одинарні й двополовинчаті. Стеля вимазана глиною. Вікна — на південь і на північ. Вікна дають світло ззаду.

Опалюється школа голландськими печами, вони задовільні. Навчальні посібники незадовільні, зіпсовані. Туалет холодний.

Квартири учителю при школі нема. Є постійна прислуга. Кубу для кип'ятку нема. Меддопомога учням не надається. До Кобижчанської земської лікарні від школи одна верста. Оглядів учнів не буває.

У школі є учнівська бібліотека. Народні читання з медицини і гігієни не проводять. Учительської бібліотеки нема. Шкільної санітарної ради і попечительства нема.

Тепер розглянемо карточку Кобижської (так у документі, — авт.) II трудової школи I ступеня. Документ теж складено 24 травня 1919 року.

У школі вісім відділень. Розташована школа на рівній місцевості, земля — чорнозем. Поблизу школи струмок. Є проста криниця. Площа шкільної ділянки 900 квадратних сажнів. Місце під школу куплене. Майданчик для ігор відсутній. Є город. Саду нема. Школа розташована в ряду житлових будинків. Поблизу погост кладовища. Школа збудована земством у 1914 році. У школі розташована гімназія.

Приміщення цегляне, двоповерхове, фундамент цегляний. Школа кри-та бляхою. Протікає. Стіни потиньковані зовні й всередині. Підлога дерев'яна і є кам'яно-плиточна. Вхід у приміщення через сіни. Вхідні двері одинарні. Вікна у класах — на південь, південний захід, південний схід. 11 вікон дають світло зліва, 12 — ззаду, з інших боків дають світло 6 вікон. Школа опалюється голландськими печами, вони в задовільному стані, але погано гріють. Класи вентилюються через кватирки і пічні витяжки. Грубок у класах нема. Топки печей виходять в класи та коридор.

Вода для пиття — з криниці. Прозора, без запаху, солоня. Зберігається в діжці з краном. Підлога миється 4 рази на місяць. Роздягалка в коридорі, вентилюється він кватиркою і пічною вентиляцією. Є умивальник.

Туалети є теплі і холодні. Вони освітлюються.

Класні столи двомісні, понад норму за ними учні не сидять. Є 122 столи. Лавочки разом зі столами зі спинками. Столи двох розмірів. Вони

потребують ремонту. Столи застарілого типу. Класні дошки з лінолеумом, матові, стерті. Навчальні посібники задовільні, старі книги зберігаються у шафі.

Перерви учні проводять в коридорах, на подвір'ї. Ночувати учні не залишаються. Квартири вчителів при училищі, вхід спільний. Квартири для вчителів розташовані окремо від класів. Опалюються вони голландськими печами. Стіни потиньковані, підлога фарбована.

В училищі є постійна прислуга. Кубу для кип'ятку нема. Є погріб для вчителів. Меддопомога надається учням лікарем і фельдшером з Кобижчанської лікарні — до неї $1\frac{1}{2}$ версти. Огляди учнів бувають. Всім зроблені щеплення від віспи. В школі проводять народні читання з гігієни і санітарії. Попечительства і шкільної санітарної ради нема.

Від руки дописано: до осіннього семестру треба полагодити дах, тиньк стін, пофарбувати підлогу і панелі, поправити печі, відремонтувати парти і столи. Необхідно придбати сто нових парт і облаштувати біля школи майданчик із гімнастичним спорядженням.

Цифрові дані свідчать, що в школі на верхньому поверсі вчилися: клас А — 60 учнів, клас Б — 60, клас В — 65, клас Г — 35. На нижньому поверсі: клас Д — 50 учнів, клас Е — 23, клас Ж — 46 учнів. На нижньому поверсі розташовувались також квартири вчителів, кухня, вестибюль. Учительська була на верхньому поверсі, там же були три квартири і кухня.

Відомості у карточці підписала голова шкільної ради М. Самокиш¹.

Наступна карточка дає нам дані про Кобижчанську першу єдину трудову школу I ступеня. Збудована вона в 1895 році. Місце для школи купили. Вона займає площу в одну десятину. Це супіщані та суглинкові ґрунти. Поруч болото. Чимала площа дозволила облаштувати майданчик для ігор. Школа розташована в ряду житлових будинків. Збудована селянським товариством. Криниці на подвір'ї школи нема.

Школа дерев'яна, одноповерхова, фундамент з цегли. Вкрита бляхою. Стіни обмазані глиною. Внутрішні стіни потиньковані. Підлога дерев'яна із щілинами. Дошки гнилі. Вхідні двері до школи одинарні. Стеля потинькована, на ній щілини. Груби гріють погано, димлять. Класи вентилюються через кватирки і пічні витяжки. Зимові рами суцільні.

Питна вода зберігається в діжці без кранів. Вона має запах. Класні столи із трьох і більше місць. За ними сидять учні понад встановлену норму. Столів 40, вони дев'яти розмірів. Лавочки для сидіння без спинок. Вони потребують заміни. Класні дошки дерев'яні, фарбовані. Навчальні посібники старі, брудні. Підлогу миють 4 рази на місяць.

¹ Там само, арк. 35–35 зв.

При училищі є три квартири для вчителів. Два вчителі квартири наймають.

Решта відповідей на запитання подібна до інших анкет — нема, нема, нема. Тому повторювати не буду. У висновках записано, що потрібно зовні приміщення потинькувати або обкласти цеглою. Потрібно зробити два нових ґанки, підвести фундамент під кладочку, поклагодити водостічні жолоби і труби, відремонтувати підлогу і печі в класах, виконати інші роботи.

У першому класі школи вчиться 75 учнів, у другому — 55, у третьому — 30 учнів¹. Дані в карточку вписував учитель Іван Круглевський.

В Україні ще не завершилася громадянська війна, але потроху розпочали відроджуватися заклади освіти. Згідно зі статистичними даними Козелецького повітового управління народної освіти про кількість шкіл, учителів і учнів від 1920 року, в повіті на цей час діяли Олександрівська, Браницька (дві), Білоцерківська, Бригинська, Бобровицька (три), Веприцька (дві), Вороньківська, Козацька (дві) школи. У Кобижчі в цей самий час працювали такі школи: Кобизька I, в ній було 4 вчителі 143 учні, Кобизька II, відповідно 6 і 260, Кобизька III — 3 і 75, Кобизька двокласна три вчителі й 165 учнів. У статистичних даних є ще такі школи: просто Кобизька, у ній 8 вчителів і 101 учень, та Кобизька б. г. — 10 вчителів і 140 учнів. Як Кобижчанські школи записані Платонівська (один вчитель і 32 учні), Степанівська (1 і 50), Шаповалівська (один і 44 учні).

До цього переліку зроблена записка на адресу губернського управління освіти, у якій Козелецький відділ народної освіти повідомляє, що дійсних відомостей за кількість учнів у школах повіту на кінець 1918/19 шкільного року дати не можуть (були нашістє денікінців і папери статистичного бюро загинули. Отож кількість учнів у школах орієнтовна)².

Таке доповнення пояснює розбіжність даних між цим і 1921 роком. За іншим архівним документом, тоді Кобижчанська волость об'єднувала такі школи: Кобизька повна, у ній 9 викладачів і 187 учнів, Кобизька друга — відповідно 6 і 155, Кобизька третя — 4 і 206, Кобизька четверта 4 і 72, Кобизька б. третя — 4 і 141, Кобизька б. 2-х кл. — 3 і 173, Степанівська — 1 і 52, Платонівська — 1 і 63, Шаповалівська — 2 і 66.³

Згідно з іншим статистичним звітом про школи повіту за 1921/22 роки в Кобижчі діяли дві повні семирічні школи й дві неповні семирічні, і в них було 30 вчителів, з яких 12 — чоловіки, учнів було 1161. У той самий час у Платонівській школі був один учитель і 64 учні, Степанівській — 1 учитель і 54 учні, Шаповалівській — 2 вчителі і 66 учнів. Ці три школи названо неповними⁴.

Для порівняння й аналізу розвитку освіти наведу статистичні дані за 1922/23 шкільні роки. Тоді в Кобижчі працювали Кобижська семирічна повна школа із 17-ма вчителями і 597 учнями, Кобизька № 35 семирічна школа, у ній було відповідно 6 і 265, Кобизька № 33 семирічна — 5 і 226, Кобизька № 36 неповна школа — 2 і 73, Платонівська неповна школа — 1 і 64, Степанівська неповна — 1 і 54, Шаповалівська неповна школа — 2 вчителі і 66 учнів.

Усього у Кобижчанській волості працювало 34 вчителі й навчалось 1345 учнів¹.

Цю картину доповнюють дані на 1 січня 1923 року. Тоді діяла Кобижська № 31 трудова семирічна загальноосвітня школа Наркомосвіти. Заняття в ній проходили вдень, повний курс навчання становив сім років. Школу організували в 1920/21 роках зі школи, відкритої до Жовтневої революції. Навчають українською мовою (а всі запитання, як і відповіді, написані російською). Утримується коштами Наркомосвіти де-юре, а де-факто — на пожертвування з боку батьків. Школу постачають засобами для навчання за кошти батьків, техперсонал і педагогів утримують за кошти батьків, паливом забезпечує управління народної освіти. Розмір заробітної плати вчителя становить 50 руб. Нині зарплату одержують за жовтень і листопад.

У школі є земля під город і рілля, саду нема. Весною 1922 року в школі було вісім основних груп, стільки ж їх і на 1 січня 1923 року. У першому класі вчать 41 хлопчик і 8 дівчаток, у другому класі — відповідно 53 і 15, у третьому — 28 і 4, у четвертому — 24 і 1, у п'ятому — 30 і 2, у шостому — 28 і 7, у сьомому — 45 хлопчиків і 7 дівчаток. Всього в школі 293 учні. Їх вчить 11 вчителів, з них 6 жінки, одночасно тут з іншої школи викладає одна вчителька. Отож є 12 вчителів, технічного персоналу два чоловіки.

Восени 1922 року заняття розпочалися 1 жовтня. Перерв у заняттях не було. Завідувач школи Іван Пенський².

У 35-й неповній семирічній трудовій загальноосвітній школі Наркомату освіти учні теж вчилися вдень, повне навчання триває три роки. Школа відкрита до Жовтневої революції. Навчають рідною, українською мовою. Школа утримується на місцеві кошти. Заробітна плата вчителя 50 грошових знаків 1923 року. Майстерні в школі немає. Є земля для городу, є рілля. Є сад.

Весною 1922 року було три основні групи, стільки ж на 1 січня 1923 року. В першому класі вчать 38 хлопчиків і 10 дівчаток, у другому — 19

1 Там само, арк. 65–66.

2 ДАЧО, ф Р-593, оп. 1, с. 172, арк. 22.

3 Там само, арк. 66.

4 4 ДАЧО, ф. Р-593, оп. 1, с. 473, арк. 24.

1 ДАЧО, ф. Р-593, оп. 1, с. 1006, арк. 3.

2 ДАЧО, ф. Р-942, оп. 1, с. 5160, арк. 12.

і 4, у третьому класі вчать 14 хлопців. Всього учнів — 85 чоловік. Заняття розпочалися 1 жовтня, діти вчилися без перерви. Звітувала зав. школи Н. Григор¹.

Коротко наведу дані на цю саму дату про інші сільські школи. У Шаповалівській неповній семирічній школі вчилася у трьох класах 37 дітей. У Степанівській неповній трудовій семирічній школі вчать три роки, вона утримується на кошти батьків, вчилася там 32 діток. У Савенській семирічній трудовій школі Наркомосвіти теж вчилися три роки, утримувалася на кошти батьків учнів, у трьох групах вчилася 107 дітей. Заняття розпочалися 25 вересня року. Школа була й до революції. Платонівська неповна трудова семирічна школа підпорядковувалася Наркомату освіти, була вона й до революції. Нині там вчать три роки. Утримується за кошти батьків. Вчиться 25 дітей².

Про трудову школу № 3 маємо дані на 1 січня 1924 року. Ця школа існувала до революції. Навчання проходить українською. На утримання учителів і сторожа кошти дає райбюджет. Паливо фінансує окрВНО, ремонт школи — сільрада. На підручники, навчальні допомоги, приладдя для письма гроші ніхто не виділяє. Школа не приписана ні до якої установи чи підприємства. Платня за навчання учнів не береться. У 1923 році в школі зробили побілку зсередини й один раз пофарбували дах. Підготовчої групи дітей у школі немає. Весною 1923 року були три основні групи учнів, один клас випустився з третьої групи. На 1 січня 1924 року знову є три основні групи. Восени 1923 року до школи приймалися нові учні: 41 хлопчик і 12 дівчат. Відмовили у прийомі 5 хлопчикам і одній дівчинці — пізно звернулися.

Заняття розпочалися 15 вересня. У вересні було 12 учбових днів. У жовтні — 25, у листопаді — 24, у грудні — 20. У першій групі (класі) тоді вчилася 41 хлопчик і 12 дівчат, у другій — відповідно 36 і 7, у третій — 20 і 8. Вчилися всі діти з Кобижчі, де є на цю дату 3200 дворів. Відстань учням до школи від однієї до десяти верст. Всього вчиться 127 дітей.

На 1 січня 1924 року діток вчать 3 вчителі, всі вони жінки, чоловіків у школі нема. Сторожує школу одна жінка. Школа перебуває під наглядом медика. Майстерні в школі немає. Біля школи є город і сад, поля немає.

У школі є книгозбірня. У селі є такі просвітні установи: школа, сільбудинок, книгозбірня. Підпис під документом розібрати неможливо³.

Про Кобижчанську повну семирічну школу на цю ж дату в архіві є такі дані. Існувала вона до революції. Вчать тут дітей українською мовою.

Утримання навчителів і сторожа фінансує райбюджет, на паливо кошти дає окрВНО, на ремонт витратили 75 % місцевих коштів. Школа не приписана ні до якої установи чи підприємства. Учні старших груп платять 25 % за навчання. Платить 92 учні. У 1923 році пофарбували дах школи, побілили класи, пофарбували панелі.

Весною 1923 року було вісім основних груп і одна — рівнобіжна. З 7-ї та 8-ї груп був зроблений випуск весною 1923 року. На 1 січня 1924 року є 7 основних та дві рівнобіжні групи. Восени 1923 року було прийнято 114 хлопчиків і 62 дівчинки. Всього — 176. Відмовили у прийомі восьми хлопчикам і трьом дівчаткам — звернулися пізно. Навчання розпочали 22 вересня. У вересні вчилися сім, у жовтні — 26, у листопаді — 24, у грудні — 25 днів. З 27 грудня 1923 по 10 січня 1924 року занять не було через відсутність у школі тепла.

У першій групі школи вчиться 114 хлопчиків і 62 дівчинки, у другій — 41 і 26, у третій — 57 і 18, у четвертій — 46 і 12, у п'ятій — 26 і 12, у шостій — 17 і 5, у восьмій групі вчиться 5 хлопчиків і одна дівчинка.

У містечку Кобижчі 3500 дворів. До школи діти долають чотири-п'ять верст. У навколишніх хуторах — тисяча дворів і діти долають 10–12 верст. З Кобижчі вчиться 241 хлопчик і 85 дівчаток. З хуторів — 65 і 51. Разом у школі 442 учні.

У школі 12 вчителів, із них 7 чоловіків і 5 жінок. З них один учитель крім школи працює в райвиконкомі. В школі два сторожі. Школа перебуває під наглядом лікаря. Майстерень нема. Є город, поля і саду немає. Є книгозбірня, у ній 983 книжки. Вона обслуговує тільки учнів.

Крім цієї школи в селі є дві неповні трудові школи, сільбудинок і при ньому книгозбірня¹. Підпис завшколи нерозбірливий, але звати його Іван. Найімовірніше, що це Круглевський.

Для багатьох кобижчанців путівку в життя дала школа в Савенцях. У 1924 році вона офіційно йменувалась Савенська неповна школа, яка брала свій початок ще до революції 1917 року. В ній тоді теж вчили українською мовою. Навчителів і сторожів утримували в ній коштом районного бюджету. На паливо і світло грошей ніхто не давав. Ремонт фінансувала сільрада. «Але грошей на все не вистачає, йдеться в документі». Учні мають власні підручники та приладдя для письма. Школа теж не приписана ні до якої установи чи підприємства. Плата за навчання не стягується. У 1923 році в школі зробили тільки побілку.

Підготовчої групи в школі немає. Весною 1923 року було три основних групи учнів. Восени 1923 року прийняли 48 хлопців і 18 дівчат. Заняття

1 Там само, арк. 13.

2 Там само, арк. 14–17.

3 ДАЧО, Ф. Р-942, п. 1, с. 5980, арк. 40.

1 Там само, арк. 5–5 зв.

розпочали 28 вересня. Перерв у навчанні не було. У першій групі вчать 45 хлопців і 17 дівчат, у другій — відповідно 33 і 9, у третій — 27 і 8. Всього в школі 134 учні. Вчать всі з Кобижчі. У селі — 3700 дворів. До школи від однієї до десяти верст.

У школі три вчителі, з них два чоловіки, сторож — один. Під наглядом медиків школа не перебуває. Майстерні в школі немає. Біля школи є город і сад. Усе це розташоване на 3/4 десятини землі. Книгозбірні в школі немає.

У селі є ще дві школи: одна з неповним семирічним, а друга — неповним курсом. Крім того мають сільбудинок, книгозбірню, читальню, театр. Учитель Іван Круглевський. Збирала відомості Т. Науменко¹.

Є в цій теці документів знову дані про школи хуторів Шаповалівка, Платонівка, Степанівка. Всі вони існували до 1917 року. У Степанівці вчився 41 учень, у Платонівці — 30, у Шаповалівці — 60. У всіх цих школах така сама бідність, як і в Кобижчанських школах². Тож повторювати все це не буду. Зверну тільки увагу на багатолюдність хуторів, де лише до школи ходило 30–60 учнів.

Після революції 1917 року на всіх зібраннях освітян будь-якого рівня трубили ленінські слова про те, що треба вчителя за його працю підняти на небачену висоту. Але слова не збігалися з конкретними справами більшовицької влади. Яскравим підтвердженням цьому є лист учителів Кобижчанських шкіл у місцевий комітет незаможних селян від 6 серпня 1920 року. Розпочинається він зверненням до товаришів бідняків. Далі йдеться про те, що вчителі уже зверталися в комітет за допомогою. *«Ви зустріли нас добрим словом... І вирішили дати нам по копійці готового хліба. Що ж тепер, Товариші, нас чекає? Ми голодні, обірвані, бідні. Ми всюди просимо, ми всюди молимо про хліб, але крім папірців у відповідь нічого не одержуємо. А їсти, товариші, хочеться до болі, до сліз хочеться. Схудли ми повністю... Нема фізичних сил і віри нема! Невже ж і далі так буде? — запитують у влади про свою долю вчителі.*

...Ми одержуємо, — пишуть вони далі, — майже 2000 руб. на місяць і більш нічого — ... як же існувати? Нам від Різдва всі обіцяють (краще б уже не обіцяли) дати хліба, а то ж ми все сподіваємося, чекаємо, живемо тим, що... Залізаємо в борги, деремо очі в сусідів та тим, хто соромиться відмовити... Просимо хліба, солі, цибулі, картошки... Хіба, товариші, це справедливо, хіба не жорстоко, хіба це не ганьба такому містечку, як Кобижча, не бачити наших мук... Комбід повинен задовольнити голодних...

Наступає осінь, початок занять, а ми без хліба. Дайте в крайньому разі по десять пудів на душу. Хай поки що хоч хліб буде... Просимо знайти кошти по справедливості, негайно задовольнити нас хлібом і сіллю...

...Отже, товариші, хліба і солі! Хліба і солі!... Про жири, шкіру, мануфактуру не говоримо, а хліба і солі ми чекаємо від Різдва...

6 серпня 1920 року»¹.

Під цим криком душі сільських педагогів стоять підписи представників шести шкіл Кобижчі. На жаль, можна розібрати тільки прізвища П. Григор'єва, Супруненко, М. Ярмоленко.

Нова влада прагнула відповідати на виклики часу у розвитку освіти в селі. У жовтні-листопаді 1923 року на засіданні Кобижчанського райвиконкому розглядали питання про переведення вчительки Платонівської школи Шакур у Савинську школу і про призначення в Платонівську школу вчительки Маслак на місце Шакур і «про добавление еще одного учителя в семиричную школу № 1 в виду того, что один не может справиться обслуживать два помещения, где занимаются 432 ученика»².

Протокол засідання Кобижчанської сільської ради з участю членів сільради, уповноважених від куренів від 2 серпня 1924 року під головуванням Григорія Малька, стверджує, що громада була занепокоєна станом приміщень для навчання й лікування жителів села. Отож і вирішили для їх ремонту ввести податок по 12 коп. з кожної десятини землі, яка є в наявності в кожного мешканця села³.

Розширення навчальних класів потребує також додаткових кадрів. На 1 вересня 1926 року семирічну школу в Кобижчі очолював Петро Іванович Костенко, 1887 року народження, закінчив вчительський інститут, на цю дату мав сім років стажу за спеціальністю, був безпартійним, але членом кооперації. Савинську школу очолював Іван Васильович Круглевський, Горбачівську — Наталка Євдокимівна Кулаєва, Платонівську — Пилип Васильович Сало, Степанівську — Варвара Трохимівна Ковальчук, Шаповалівську — Ївга Василівна Рябчинська. На посаду завідувача Кобижчанської III школи з 5 листопада 1926 року призначено Ларивона Павловича Мовчана. З приїздом у Кобижчу він затримувався, бо «здавав школу в іншому місці».

Іван Васильович Круглевський був 1863 року народження, закінчував учительську семінарію, мав 39 років стажу. Ївга Василівна народилася 1890 року, закінчувала Житомирську жіночу середню школу, мала 18 ро-

¹ ДАЧО, Ф. Р-6002, оп. 1, с. 4, арк. 35.

² ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 18, арк. 28.

³ ВДАЧОН, там же, арк. 350.

¹ Там само, арк. 9–9 зв.

² Там само, арк. 10–12.

ків стажу. Наталка Євдокимівна Кулаєва була 1901 року народження, закінчила в Києві педагогічні курси імені Бориса Грінченка, мала четвертий рік педагогічного стажу. Варвара Ковальчук, 1884 року народження, як записано в архівному документі, вона «тримала екзамен на звання народної учительки і має стаж 21 рік». Ще один педагог — Кохан Настя була 1900 року народження, закінчила Київські українські трирічні педагогічні курси і має стаж три роки¹. 19 березня 1926 року у Кобижчанську семирічну школу призначено вчительку Марію Іванівну Шелест, а 25 лютого того самого року на посаду вчителя математики — В. І. Твердомеда. Його попередник на цій посаді Василь Іванович Костенко помер від паралічу, і місцева влада прохала надіслати в школу вчителя з вищою освітою з Ніжинського окружного інституту народної освіти².

До речі сказати, що цей же інститут пропонував владі дати вчительці Савенської школи О. А. Шаламівій тижневий строк для її перебування в шкільній квартирі цієї школи, щоб дати змогу підшукати іншу квартиру, і їй також потрібно з квартирних коштів дати належну суму для наймання квартири³.

Протокол засідання комісії при Кобижчанському райвиконкомі від 12 жовтня 1926 року стверджує, що завідувач школи Савинського куреня м. Кобижчі Іван Васильович Круглевський звернувся із заявою «про зняття з нього обов'язків як учителя, так і зав школою»⁴. Тоді ж ухвалили прохання Круглевського задовольнити й вважати його звільненим із посад з 20 жовтня. На посаду вчителя та завідувачки школи Савинського куреня тоді ж призначили Настю Олексіївну Кохан, яка до цього працювала завідувачкою школи хутора Платонівки. А на посаду завідувачки школи хутора Платонівки призначили безробітну Виноградову⁵.

Згідно зі «списком» політосвітніх робітників містечка Кобижчі політичну освіту учням і молоді тут прищеплювали Павло Сергійович Кльо-ва — завідувач сільбудинку Кобижчанського району, який закінчував курси політпросвітпрацівників. Такі ж курси закінчував і секретар райсільбудинку Леонід Петрович Балаба. Він був 1897 року народження, українець, бідняк, мав середню освіту, вчитель, одружений. Письмоводом і завідувачем бібліотеки в цьому ж будинку був Гнат Кирилович Дейнеко — 1902 року народження, українець, батрак, освіта нижча, одружений, член ЛКСМУ з 1922 року, закінчив бібліотечні курси.

Історія розвитку загальнообов'язкової освіти в селі тісно пов'язана з розвитком шкіл лікнепів, які розпочали діяти у 1920–1930-х роках минулого століття. Адже основи грамоти — читання й писання — в них освоювала не одна сотня жителів села.

Згідно з протоколом № 34 об'єднаного засідання сількомнезаму, сільської ради й завшкіл Степного куреня від 25 листопада 1923 року саме тоді постановили відкрити школи лікнепу в усіх трьох школах: Степанівській (зав. школи В. Т. Ковальчук), Платонівській — (Є. Р. Маслак), Шаповалівській — (Д. С. Жирицька). Об'єднане засідання зобов'язало сільську раду протягом 24 годин дати списки неписьменних громадян, які живуть поблизу кожної з цих шкіл. Обов'язок стежити за явкою громадян на заняття в школи і «аккуратном посещении их» поклали на сільську раду і комнезам¹.

Школи ліквідації неписьменності працювали в селі та районі зі скрипом. На одному зі спільних засідань Кобижчанського райвиконкому та сільради у 1923 році зазначалося: «в отношении организации школ ликбеза дело обстоит не лучшим образом. Нет ни учебников, ни других школьных пособий и средств на их приобретение тоже нет»². У районі було організовано 9 шкіл лікнепу, фактично ж на той час працювала тільки одна — в Кобижчі, заняття в ній відвідувало в середньому 14–18 людей віком від 14 до 21 року³.

Першого лютого 1924 року на засіданні президії Кобижчанського райвиконкому заслухали доповідь завідувача культвідділу (так тоді називався відділ освіти) т. Глушка про роботу шкіл лікнепу. В протоколі зафіксовано: як видно з доповіді, робота по лікнепу йде дуже погано. Причиною цього є те, що, по-перше, у всіх школах нема палива, по-друге, небажаністю самих безграмотних селян відвідувати школи лікнепу. Засідання постановило запропонувати районному комітету незаможних селян посилити агітаційну роботу серед неписьменних членів сільКНС про безумовне відвідування ними таких шкіл. По-друге, засідання просило райпартком і комсомол виділити зі свого середовища кілька активних працівників і доручити їм провести агітаційну кампанію серед неписьменних допризовників у порядку допризовної підготовки. Третій пункт постанови сформулювали так: «У розвиток викладеного по сільських радах видати відповідні накази...»⁴

До речі, на загальних зборах сільського КНС (комітету незаможних се-

1 Там само, арк. 180–190.

2 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 570, арк. 3, 9, 19, 21.

3 Там само, арк. 3.

4 ВДАЧОН, ф. Р-6194, оп. 1, с. 8, арк. 7.

5 Там само, арк. 7.

1 ВДАЧОН, ф. Р — 5995, оп.1, с. 4, арк. 79.

2 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 18, арк. 44.

3 Там само.

4 Там само, арк. 27.

лян) 14 січня 1926 року серед поточних справ знову розглядали питання про ліквідацію неписьменності в Кобижчі й знову ухвалили «всім членам КНС, які почувають себе малописьменними, записатися в школу лікнепу і втягти туди селян, котрі ще не грамотні...»¹

Архів доніс до наших днів дані про школи лікнепу з 26 листопада 1924 року по 6 жовтня 1926 року. Наведу спершу «список виділених вчителів по лікнепу». В ньому три прізвища. У Кобижчанській школі № 1 неписьменних навчав Йофим Грицьків Козел, у Кобижчанській школі № 2 — Іван Васильович Круглевський, і в третій школі вчителькою була Наталка Кулаєва². До Кобижчанської школи № 1 ходили вчитися:

Малець Харлампій Наз., 35 років, член КНС, безпартійний;
 Вареніч Хома Йосипов, 35 років, член КНС, безпартійний;
 Ухо Олександр Платонов, 18 років, селянин, член ЛКСМ;
 Якуб Уляна Михайлівна, 17 років, селянка, ЛКСМ;
 Бричалецька Софія Санівна, 16 років, батрачка, безпартійна;
 Савчук Вівдя Леонтіївна, 16 років, селянка, безпартійна;
 Пащенко Данило Олексійович, 19 років, батрак, безпартійний;
 Пащенко Опанас Олексійович, 20 років, член КНС, позапартійний;
 Ранцев Семен Трохимов, 18 років, селянин, позапартійний;
 Харченко Митро Охтин, 19 років, член КНС, ЛКСМ;
 Носок Харитина Йовх, 17 років, селянка, позапартійна;
 Бабич Параска Григоровна, 16 років, член КНС, позапартійна;
 Шпиг Маруся Петровна, 17 років, батрачка, позапартійна;
 Бойко Уляна Костянтинівна, 16 років, батрачка, позапартійна;
 Конон Василь Сакович, 17 років, батрак, позапартійний;
 Якуб Максим Петрович, 16 років, батрак, позапартійний;
 Дейнеко Маруся Саківна, 20 років, батрачка, ЛКСМ;
 Ярмоленко Андрій Прохор, 30 років, член КНС, позапартійний;
 Носок Петро Омелянов, 32 роки, член КНС, позапартійний;
 Івасикова Євдоха, 27 років, член КНС, позапартійна;
 Шпиг Тиміш Терентійов, 16 років, батрак, позапартійний;
 Брусиловець Григорій, 16 років, селянин;
 Лахно Іван Порфіров, 16 років, селянин, позапартійний;
 Король Данило Іванов, 19 років, батрак, ЛКСМ;
 Чиж Уляна Іванівна, 16 років, батрачка, ЛКСМ;
 Киктенко Іван, 17 років, батрак, позапартійний;
 Носок Софія, 18 років, селянка, позапартійна.

У другій школі в той самий час до слухачів школи лікнепу були записані: Дешко Олексій Іванович, Дешко Артем Петрович, Дешко Микола Іванович, Шулях Грицько Петрович, Макаренко Масій Хомич, Савосько Кирило Леонт., Сакун Андрій Іванович, Скалозуб Степан Йовхим, Тарасенко Никифор Мар., Труш Пилип Лаврент., Шульга Петро Яков., Дей Степанида Петрова, Дешко Оксана Трохимова, Домарацька Наталка Ст., Домарацька Наталя Петрова, Киктенко Домаха, Макаренко Вірка Хомина, Сало Наталка Максимова, Турчина Маруся Іванова, Федорищенко Марта Маркова, Сало Оришка Андрійова. Маю сказати, що цим учням було від 15 до 18 років. Ні соціальний стан, ні партійна приналежність не вказано.

До списку тих, хто ходив до третьої школи, записано: Гурбич Ганна Кузьмівна, Гурбич Марія Денисівна, Гурич Микола Арт, Гурич Марія, Грушко Домаха Лаврентіївна, Лахно Настя Миколаївна, Лупало Василина Охрімівна, Савченко Вівдя Антонівна, Сокира Віра Яківна, Троцько Степанида Йовхимов., Троцько Уляна Опанасівна, Рог Уляна Свиридівна, Рог Ганна Василівна, Чаус Марія Степанова, Чаус Тетяна Іванова, Ясько Олена Іванова, Комісар Пилип Трохимович¹. У цьому теж проставлено тільки вік учнів — від 15 до 17 років: ні соціальний стан, ні партійність — не вказано.

За даними річних планів і звітів за січень-листопад 1925 року, у Кобижчанській семирічній трудовій школі № 1 у 1924/25 навчальному році вчилось з Кобижчі 474 дітей, зі Свидовця — 6, із Браниці — 5, Олександрівки — 5, Козар — 2, Вороньків — 2, Веприка — 2, Шаповалівки — 1 учень. З інших сіл учні вчилися тільки в старших групах. Притулку для учнів у школі нема. Серед учнів було 355 хлопчиків і 133 дівчинки. Педагогічного й адміністративного персоналу — 12 осіб, із них 8 — чоловіки. У 1924 році заняття розпочалися 10 жовтня і завершилися 15 червня 1925 року².

У Кобижчанській № 2 (Савенській) школі — 143 учні, три основні групи і три педагоги. Заняття розпочалися з 15 вересня і тривали до 15 травня 1925 року. При цій школі діяв і ліквідаційний пункт (школи лікнепу) у ньому вчилися з 3 грудня по 15 березня. Був 21 учень.

У Кобижчанській трудовій школі № 3 (Горбачівка) вчилися діти з Яришківського і Сотенного куренів (75 і 25 %). Був 141 учень, з них 106 хлопчиків. Вони були сформовані у три групи й вчили їх три педагоги. Вчилися в одну зміну з 15 вересня по 20 травня. При цій школі існувала самостійна школа лікнепу. В ній була одна група з 37 учнів. Вів заняття один учитель.

1 ВДАЧОН, ф. Р- 6043, оп.1. с.43, арк. 25.

2 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 292, арк. 13.

1 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 292, арк. 23–25.

2 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 431, арк. 60–62.

У школі всі учні вчилися читати по Букварю «Червона зброя», вчилися записувати прочитане, математичні знання одержували з усіх дій, ознайомилися з простими дробами, крім того, учням дали навички з політичних знань. Усі учні відвідували сільбуд¹.

Якщо у 1920-х роках про гарячі сніданки для учнів у сільській школі можна було тільки мріяти, то після пережитого голодомору початку 1930-х років влада замислилася над цією проблемою. Але розв'язувала її за допомогою учнівських рук.

Четвертого березня 1934 року бобровицька районна газета «За суцільну колективізацію» надрукувала замітку Сухорукова «Учні мають гарячі сніданки». У ній ідеться про те, що в Кобижчанській ШКМ № 1 з весни минулого року взялися активно організовувати харчову базу школи. Школа посіяла 16 га різних зернових культур і городини. З одержаного врожаю вона зможе забезпечити продуктами учнів на весь навчальний рік. По школі гарячими сніданками нині охоплено 200 учнів, з яких 160 харчуються безкоштовно, решта — за невелику платню. Обладнано окрему шкільну їдальню. Запроваджується меню. Кожному учневі до сніданку видається хліб.

Наступного навчального року школа передбачає охопити сніданками 100 % учнів. Для цього вже посіяно 10 га озимини та виорано 16 га на зяб під ярі культури й городину. Школа придбала трьох свиней, двоє коней, деякий реманент. Посівматеріалом на весняну сівбу школа цілком забезпечена, за винятком деяких городніх культур.

Правда, керівники колгоспів мало уваги приділяють школі. Слабо організовані й батьки. А допомога колгоспів дуже потрібна, щоб спільними силами організувати харчову базу школи й дати змогу учням мати гарячі сніданки й ще краще опановувати знання².

Того ж року ця газета пише, що Червоній армії треба дати класово витримане поповнення. В готуванні до призову до лав РСЧА допризовників 1912 року народження головним завданням є ліквідація серед майбутніх бійців Червоної армії неписьменності й малописьменності. Серед допризовників на Бобровищині 53 % малописьменні. Особливо чимало малописьменних допризовників у Кобижчі, і ще у 13 селах району, де відсоток малописьменних призовників становить від 60 до 100 %.

Траплялися в школах і курйози. Один із них 16 березня 1937 року розглядався на партійних зборах територіальної парторганізації Кобижчі. Йшлося про те, що дружина директора школи № 1 В. Я. Левківського через ревності побила в присутності учнів і вчителів учительку Марчук.

Цим самим кандидат у члени партії Левківський скомпрометував себе, і його перебування в школі Кобижчі неможливе. У протоколі зборів записано, що директору оголосили догану й просили бюро райкому партії про негайне його відкликання з Кобижчі¹. Друга світова війна перервала навчання в школах Кобижчі на два роки. Будівля нинішньої середньої школи стала тоді місцем розташування німецької комендатури, а на першому поверсі приміщення фашисти облаштували конюшню. Під час частих бомбардувань Кобижчі німецькою авіацією у вересні 1943 року одна з бомб пошкодила дах, стелю й застрягла глибоко в підлозі одного з класів.

У вересні 1943 року школа відразу ж після вигнання із села німецько-фашистських загарбників розпочинає заняття.

Нелегку ношу керівництва колективом поклали на плечі Надії Тимофіївни Роговець. В 1946 році на посту директора її змінив Іван Григорович Мозговий. З 1946-го по 1956 рік обов'язки директора виконують Микола Іванович Мринський, Олексій Кузьмич Куць. З 1956-го по 1974 рік школою беззмінно керує Микола Сільверстович Ізбенко. Талановитий педагог, умілий організатор, він зумів згуртувати міцний учительський та учнівський колективи. Досвід роботи школи з ліквідації другорічництва вивчиво й узагальнило Міністерство освіти тодішнього Радянського Союзу. Вчителька математики школи Наталія Макарівна Корнієнко нагороджена орденом Леніна. Вчительці початкових класів Марії Матвіївни Величко надали звання заслуженого вчителя України. Вчителі Тетяна Степанівна Якушко й Олександра Василівна Данилевська нагороджені медаллю Макаренка.

З 1974-го по 1978 рік школу очолює Іван Павлович Ульянович, якого з тим призначають завідувачем районного відділу освіти. З 1978 року по 2000 рік колектив очолював учитель іноземних мов, випускник Київського інституту іноземних мов Микола Лук'янович Демидюк, якого з тим призначили заступником голови Бобровицької райдержадміністрації з гуманітарних питань. М. Л. Демидюк став переможцем обласного конкурсу «Вчитель року». З 2000 року і до цього часу колектив очолює випускник цієї самої школи Сергій Михайлович Баняс.

А тепер подам події розвитку шкіл села на основі архівних документів і публікацій районної газети. Звісно, вона не повна, але все ж кидає світло на становлення місцевих закладів освіти в до- та післявоєнний періоди.

Середину 1930-х років ХХ ст. характерна розвитком стахановського

¹ Там само, арк. 94.

² Газета «За суцільну колективізацію» від 4 березня 1934 року, № 25.

¹ ДАЧО, Ф. П-617, оп. 1, с. 561., арк. 1.

руху. Цей рух, багато в чому фальшивий і агітаційно-пропагандистський, не оминув і школи.

У травні 1936 року газета пише, що піонери неповної середньої школи № 2 ділом борються за розвиток птахівництва: вони посадили 23 квочки, під які підсипано 345 яєць. Уже є 96 курчат, яких піонери старанно доглядають. Піонери змагаються між собою за найкращий догляд за курчатами. Піонер Іван Шаповал зобов'язався виростити 36 курчат. Він уже посадив дві квочки на 36 яєць. З ним змагається піонерка Тоня Київська, у якої вже є 20 курчат.

В одному із січневих номерів за 1937 рік газета публікує кореспонденцію «Організуємо роботу з молодими стахановцями». В ній ідеться, що вчителі Кобижчанської неповної середньої школи № 2, наслідуючи приклад вчителів Вінниччини, взяли на себе зобов'язання організувати індивідуальне навчання молодих стахановців-п'ятисотенниць із метою підвищити їх загальноосвітній рівень, озброїти їх знаннями.

Учителі школи Томашевський взявся вчити ланку Ор. Сало, О. Гусаков — ланку Івги Лебеди, М. Величко — ланку Ганни Розколій, О. Нелін — ланку Катерини Скалозуб, П. Гусакова — ланку Марфи Скалозуб, О. Радневич — Олени Ющенко, М. Ляшок — ланку Одарки Олешко, Г. Романенко — Мотрі Сень, М. Романенко — ланку Проні Овсієнко.

Вище ішлося про те, як сільські вчителі вимагали забезпечити їх найнеобхіднішим для життя. Маю сказати, що влада не раз із неповагою ставилася до педагогів. Ще один приклад цьому замітка «У лісі нема дров» від 4 березня 1937 року. В ній учитель І. М'який обурювався, що вчителі неповної середньої школи, які викупили в лісництві наряд для забезпечення вчителів паливом, не змогли їх забрати. Вчителі двічі з проміжком у два тижні їздили по дрова, але їм щоразу відповідали, що дров у лісі немає. «Не нарости...» Ось так і змушені були вчителі мерзнути в холодних хатах.

У квітні 1937 року районна газета вперше за весь час порушила тему будівництва в Кобижчі нового приміщення школи. В публікації йдеться, що неповна середня школа № 3 розміщена в чотирьох будинках, які фактично для школи непридатні. Ці будинки такі старі, що загрожують неминучим обвалом. Торік на вимогу директора школи тов. Шматухи райвиконком прислав техніку для обстеження цих будинків — було встановлено, що їх можна використовувати для навчання тільки один рік. З цього видно, що в Кобижчі треба будувати нову школу. Цього вимагають і колгоспники трьох колгоспів і сільські ради. Проте президія райвиконкому обмежується лише постановами... «Треба, нарешті, забезпечити учнів доброю школою», — пише газета. Але до будівництва школи в селі так і не приступили. Можливо, воно б і розпочалося, але розпочалася війна. З приходом у село окупантів навчання припинилося.

Освіта Кобижчі всією громадою заліковувала війнні рани. Дев'ятнадцятого жовтня 1943 року директор школи № 3 звертається до голови колгоспу «Нове життя» Шелеста з проханням допомогти силами колгоспу виготовити в найкоротші терміни можливу кількість столів і ослонів... бо всі парти погоріли й нема на чому сидіти учням. Десь через два тижні до голови цього ж господарства вже апелює голова сільради й просить тов. Шелеста вислати дві однокінні підводи в село Рудьківку за партами для школи № 3. Підводам треба взяти мотузки... Це прохання влади керівник господарства не виконав. 15 листопада 1943 року голова села знову апелює до Шелеста і чи то просить, чи наказує завтра, 16 листопада обов'язково вислати за партами підводи в Рудьківку. Звучить попередження, якщо й цього разу не відрядять підводи, то справу передадуть до райвиконкому — школа планує розпочати навчання, і парти треба негайно привезти¹.

Своєю чергою, правління звертається до дирекції з проханням мобілізувати учнів, а також усе населення на закінчення сільгоспробіт, на збирання технічних культур і тютюну.

Ще гриміла війнна канонада, а в селі вже вчилися. Тринадцятого серпня 1944 року на засіданні сільвиконкому розглядали звіт директора школи № 1 Роговець. Зазначалося, що минулого навчального року школа розпочала навчання в умовах, не гірших від інших освітніх закладів. Цього навчального року у школі має бути 18 класів, отже, учнів буде більше. Навчання розпочнеться вчасно, якщо вчасно відремонтують приміщення. Фінансування для школи ніякого нема. Збирають гроші серед вчителів. Допомагає сільська рада та деякі приватні особи. Вже відремонтовано 16 печей, залишилося полагодити три. Тут повинні допомогти й колгоспи. Два класи силами вчителів й учнів уже потиньковано. Залишилося відремонтувати рами, посклити вікна й побілити. Для цього в першу чергу потрібні теслярі, столяри, склярі й пічники. Вчителі школи завжди допомагають збирати кошти, допомагають вони й у збиранні врожаю, зокрема сінозаготівлі².

Уже в 1944 році від колективу неповної середньої школи № 3, очолюваного директором Ярмаком, на ім'я керівництва колгоспу «Нове життя» надходить заява. У ній ідеться, що відповідно до постанови уряду при школах утворюються підсобні господарства для забезпечення учнів гарячими сніданками. Наша школа, йдеться в заяві, «має чотири гектари землі, з яких два ваш колгосп повинен виорати та осіменити. Зокрема, зерновими 1,5 гектара (0,75 га ячменем і 0,75 пшеницею), а також 0,25 га

1 ВДАЧОН, Ф. р-7092, оп.1, с. 1, арк. 60.

2 ВДАЧОН, Ф. р-7228, оп.1, с. 5, арк. 15.

картоплею та стільки ж буряками і 0,25 — капустою. Школа учнівськими силами буде допомагати колгоспу в його роботі»¹.

Тоді ж до голови цього колгоспу надійшла заява від учителя школи № 1 Михайла Євдокимовича Околота. Він звертався з проханням до колгоспу, аби йому надали хоча б будь-яких харчових продуктів, бо в нього крім картоплі немає що їсти. «Пайка по службі я ще ні разу не одержував, а в господарстві все погоріло. Прошу допомогти мені хлібом. Поки ми розпочнемо одержувати пайки...» На цій заяві стоїть резолюція про видачу 12 кілограмів жита². А ось як вирішилася заява директора школи, сказати не можу, бо в архіві документ про це не зберігся.

Школярі не стояли осторонь і суспільного життя. У січні 1945 року газета розповіла, як учні Кобижчанської середньої школи дали для поранених бійців і командирів евакогоспіталю № 3740 два концерти. Крім того, учні неповної середньої школи № 2 зібрали для поранених майже 150 пакунків із подарунками. Подбали в середній школі № 1 й про увічнення подвигів вихованців своєї школи. Для цього ще в 1945 році облаштували фотовітрину. Зі світлин щоденно на дітей дивилися очі мужніх захисників Вітчизни — гвардії старшого лейтенанта командира батареї протиповітряної артилерії Миколи Михайловича Горбача, на рахунку якої 25 збитих літаків противника, за що був нагороджений орденом Червоної Зірки та медаллю «За відвагу». Поруч із ним були фото капітана авіації далекої дії Івана Скалозуба, нагородженого двома орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня; фронтового розвідника Олексія Тимченка, який захопив під час бойових операцій 57 німецьких «язиків», мав два ордени Вітчизняної війни і Червоної Зірки. Було на стенді й фото вихованки школи Людмили Петровської, яка добровольцем пішла на фронт з перших днів війни й служила в польових госпіталях.

Про підготовку школи до нового навчального року звітував на засіданні сільвиконкому 31 серпня 1946 року директор І. Г. Мозговий. Він доповів, що школа в основному підготовлена. Приміщення відремонтовані, побілені, вікна зашклені. Вчительськими кадрами школа забезпечена. Але бракує палива. Сарай для його зберігання не збудовано, відсутні вбиральні. Сільвиконком зобов'язав правління колгоспу «Боротьба» до 1 грудня збудувати вбиральні. Завідувача сільського споживчого товариства тов. Оряпа зобов'язали завезти потрібні канцелярські товари. Вирішили протягом місяця закріпити по одній підводі від колгоспу для завезення палива в школу. Просили також Шевченківську сільраду виділити одну підводу з кол-

госпу імені Шевченка. Зобов'язали місцеву МТС виділити по одній ходці для кожної машини. Директора школи зобов'язали розподілити книги насамперед серед учнів-сиріт і просили райвиконком звернути увагу відповідних органів на забезпечення сиріт усім необхідним. Директор школи мав зробити кошторис для виділення коштів на ремонт квартир учителів¹.

Вище я писав, що освіта в селі ставала на ноги в усі періоди спільними зусиллями громади. Зразок такої відданості школі в 1946 році продемонструвала молодь колгоспу «Більшовик». Від її імені Ніна Блошкіна, Віра Шульга, Галя Ковчун, П. Рог звернулися до ровесників із району допомогти з ремонтом шкіл у селах району. Молодь із «Більшовика» вирішила до нового навчального року повністю відремонтувати в неробочий час одне з приміщень неповної середньої школи № 2 і забезпечити школу на весь рік паливом. Для проведення цієї справи у колгоспі організували три комсомольсько-молодіжні бригади по 14 осіб у кожній. Вони закликали молодь району стати заспівувачами масових недільників у кожному селі по ремонту шкіл².

У переддень нового 1946 року секретар комсомольської організації та старший піонервожатий школи № 1 (прізвищ, на жаль, не вказано) «дуже просять правління колгоспу «Нове життя» виділити нам борошна та олії для виготовлення гостинців для дітей. Ми завжди допомагаємо колгоспу у польових роботах і надалі ще більше будемо працювати на колгоспних полях...» На прохання стоїть резолюція: «Дати 8 кг пшениці і олії»³.

Випускники цієї школи у 1948 році звернулися до голови артлі «Червоний шлях» Андрія Йовтуховича Шпиґа з відношенням про відпуск продуктів для організації урочистого свята по врученню випускникам 10-го класу атестатів зрілості. Відношення винесли на розгляд загальних зборів артлі. Гуртом вирішили — виділити 3 кілограми цукру за готівку за ціною 3 рублі за кілограм, муки 8 кілограмів, м'яса 1,5 кілограма, крупів 3 кілограми коштом культурно-побутового фонду⁴.

На сесії сільської ради у 1948 році йшлося, що в школі № 1 до цього часу не зашклені вікна, і їх закладено цеглою. Не завершили ремонт і приміщення. В той самий час учні школи посадили 5600 плодових і декоративних дерев, біля школи висадили 600 дерев, 450 кущів смородини і 150 дичок⁵.

Тим часом педколективи шкіл розгортають навчально-виховні процеси. У 1949 році під керівництвом учителя фізики Миколи Дмитровича

1 Там само, арк. 25.

2 Газета «Сталінський шлях» 1946 рік, № 50.

3 ВДАЧОН, там само, арк. 250.

4 ВДАЧОН, ф. р- 7176, оп. 1, с. 15. Арк. 58.

5 ВДАЧОН, ф. р-7228, оп. 1, с. 50, арк. 37.

1 ВДАЧОН, ф. р-7092, оп. 1., с. 6, арк. 104.

2 Там само, арк. 103.

Корнієнка у середній школі працює радіомодельний гурток. Найрезультативнішою справою цього гуртка стало виготовлення 100 детекторних приймачів. Більшість із них встановили в хатах колгоспників.

Наступного року колектив учнів і вчителів організували платний концерт, під час якого зібрали 862 карбованці. Їх здали у фонд всеобучу. На частину грошей купили одяг та взуття для дітей-сиріт.

У школі й далі працюють математичний, історичний, географічний, природознавчий, літературний й інші гуртки. В них учні підвищують знання з предметів. До речі, на зборах партійної організації села 29 квітня 1951 року слухали питання про роботу літературних гуртків при середній школі. Доповідали керівники цих гуртків О. Скалозуб, П. Сало та О. Йовтух. У 6–10-х класах школи в літературних гуртках брали участь майже 110 учнів. Учні готували літературні вечори, монтажі, обговорювали книги, вчилися самі писати літературні твори. Але було зауваження, що цього замало¹.

У 1951 році при середній школі № 1 розпочав працювати гуртожиток. У ньому живуть учні старших класів із сусідніх сіл. Кожна кімната обладнана меблями, на вікнах — вазони з живими квітами. Учні забезпечені струнними музичними інструментами та всім необхідним приладдям.

Цікаву інформацію про середню школу дає звіт про роботу Кобижчанського сільвиконкому за 1952 рік. У ньому сказано, що в першому півріччі в школі в 27 класах вчилася 1010 учнів. Працюють два вечірні класи — 5 і 6-й. Всі учні шкільного віку охоплені навчанням. У школі 11 дітей-сиріт. Усі вони вчаться й одержують від 10 до 50 руб. допомоги. Крім того, 36 сиротам і напівсиротам надана допомога з колгоспного фонду всеобучу. Паливом школа забезпечена повністю. Повністю забезпечена й педкадрами. Є 46 вчителів. З них 16 мають вищу освіту, 12 — з учительським інститутом, 10 — із середньою педосвітою, 2 — з незакінченою вищою, 1 — із середньою, 2 вчителі-заочники. Медалі за доблесну працю та за трудову відзнаку одержали вчителі М. І. Мринський, В. О. Сало.

Значок відмінника освіти — У. З. Овсієнко, Н. Ф. Мринська. За педагогічним стажем до 5 років — 13 вчителів, до десяти років — 8, до 15 — 12, до 20 — 5, до 25 і більше років — 2 вчителі. Відмінників у школі 34, вчаться добре 112 учнів².

Учні не лише вчаться, а й допомагають місцевим господарствам. Напровесні 1954 року учні школи під керівництвом вчительки Мокрини Труш для овочівників колгоспу імені Шевченка виготовили 13 тис. торфогнойо-

вих горщиків для вирощування розсади. План — 26 тис., і він, кажуть учні, буде виконаний. Для колгоспу імені Хрущова учні вже виготовили 10 тис. таких горщечків. До речі, в січні наступного року газета розповідає, що учні школи мають давню дружбу з цим колгоспом. Вони її розширюють. Учні п'ятих і шостих класів вирішили взяти шефство над молодняком великої рогатої худоби. На фермі їх зустріли як старих друзів. Діти вирішили працювати на фермі три дні на тиждень, і їх слово збіглося зі справами.

У 1955 році гурток юних натуралістів цієї школи було нагороджено бронзовою медаллю та Грамотою Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Такими ж нагородами вшановано й керівника гуртка — вчительку Надію Тимофіївну Роговець. Грамотами та медалями ВДНГ відзначено також 21 юного натураліста школи.

У 1959 році в середню школу придбали токарний і свердильний верстати. Тепер із закінченням школи учні матимуть і робітничі спеціальності. В школі створили навіть гурток юних токарів. У ньому бере участь 22 учні.

На серпневій учительській конференції 1960 року наголошували, що в колективі школи № 1 є чому повчитися. Тут дають ґрунтовні знання з основ наук. Великий і працездатний колектив на чолі з М. С. Ізбенком приклав багато сил і творчої праці, щоб заслужити таку оцінку. Школа має добре обладнані кабінети й лабораторії, майстерні. Є багато наочних приладів. Це забезпечує своєчасне і високоякісне проведення всіх практичних і лабораторних робіт... Учні виробничої бригади цієї школи за результатами роботи є найкращими в районі. За минулий навчальний рік вони виконали велику суспільно корисну роботу — у своїх колгоспах пропололи 127 га кукурудзи, 285 га зернових, на 57 га викопали картоплю і на 26 га — цукрові буряки.

З кожним роком зміцнюється матеріальна база цієї школи. У 1966 році для кращого засвоєння учнями матеріалу тут придбали магнітофони, телевізор, два кіноапарати, три патефони, шість фільмоскопів, 5 кінофільмів і 300 діафільмів. В обладнаних для цього двох класах стало затісно, тому збудували спеціальне приміщення, і через місяць там відкрили кабінет технічних засобів навчання.

Нові здобутки приніс першій школі й рік 1971-й. Міністерством освіти школа затверджена опорною Науково-дослідного інституту педагогіки України, а директор школи М. С. Ізбенко — науковим кореспондентом. Микола Сильвестрович став учасником Всесоюзного семінару працівників освіти. Він їздив у Ставропольський край вивчати досвід організації роботи учнівських виробничих бригад. У школі підхоплювали все нове. Класоводи виступали ініціаторами навчання учнів без другорічників. Учні школи одними з перших у районі розпочали вивчати автосправу, військову справу.

¹ ДАЧО, Ф. п-617, оп. 6, с. 42, арк. 61.

² ВДАЧОН., Ф. Р-7228, оп.1, с.159, арк. 9.

В школі розпочав працювати один із перших в області клас поглибленого вивчення математики. З ініціативи завуча школи Олександри Наумівни Потоцької школа в 1972 році перейшла на кабінетну систему навчання.

У школі й далі удосконалюється профорієнтаційна робота. Класний керівник 8-Б класу Марія Панасівна Ляховенко запросила на тематичний вечір головного агронома колгоспу імені Шевченка Анатолія Данилевського. Він розповів учням про красу та велич хліборобської праці. Минулого літа школярі відвідали завод «Запоріжсталь», Дніпропетровський шинний завод, заповідник «Асканія-Нова», Носівську науково-дослідну станцію.

До речі, ще в 1964 році районна газета проінформувала, що згадана вище Марія Панасівна, яка має понад 10 років педагогічного стажу, вперше в школі організувала групу подовженого дня. У ній були учні першого та другого класів.

У січні 1975 року в середній школі № 1 з ініціативи вчителя іноземної мови, недавнього випускника Київського інституту іноземних мов М. Л. Демидюка розпочав працювати один із найперших в області лінгфонний кабінет на 24 учнівські місця й одне місце вчителя. Це стало могутнім кроком в освоєнні школярами іноземної мови, і про це розповідала районна, обласна та республіканська преса. Забігаючи наперед, додаю, що з 1997 року з ініціативи М. Л. Демидюка в школі запроваджена прогресивна методика викладання французької мови «трамполін» — непосида. Частими гостями школи стали представники французького посольства в Україні, викладачі університетів Франції та представники культурних центрів цієї країни.

З ініціативи Миколи Лук'яновича на честь 30-річчя перемоги у Другій світовій війні у школі розпочав працювати клуб інтернаціональної дружби. Його президентом став Анатолій Циба, віцепрезидентом — Ліда Шуляк, а екскурсоводом — Віра Кудіна. Серед найдорожчих сувенірів був подарунок із Литви — грудочка землі з могили кобижчанця капітана Олексія Євгеновича Шпиґа. Пилявинські слідопити поруч із нею поклали привезену землю з братньої могили, у якій назавжди залишилися кобижжанці, що в роки війни форсували тут Дніпро. Випускник школи Микола Шпиґ побував у Берліні й звідти передав у школу різні матеріали, які лягли в основу стенду про Німеччину.

У 1970/71 навчальному році в Бобровицькому районі було п'ять опорних шкіл із вивчення передового досвіду й викладання окремих предметів. Дві з них працювали у Кобижчанській середній школі № 1 — з фізики (вчитель М. Д. Корнієнко) та української літератури (Т. С. Якушко). Доречно скажу, що третя опорна школа з вивчення досвіду викладання російської мови та літератури була в школі № 2, де здобутками ділилася вчителька О. Є. Сало.

На січневій конференції також зазначалося, що творчо запроваджує у своїй роботі адаптивну систему навчання вчитель математики школи № 1 О. О. Хоминський. Він увібрав найкращі елементи досвіду вчителів-новаторів — Шаталова, Лисенкової, Гузика.

Вище йшлося про вивчення й узагальнення досвіду роботи школи Міністерством освіти Союзу. Неодноразово такий досвід поширювався і через засоби масової інформації та буклети. Наведемо кілька прикладів. Так, у журналі «Радянська школа» за 1965 рік учитель школи М. Є. Околот і методист обласного інституту удосконалення вчителів О. М. Саволей узагальнили досвід унаочнення уроків співів. У статті йдеться, що наочність на уроках співів може бути різноманітною: портрети, картини, плакати, монтаж тощо. Все це не лише є джерелом знань для учнів, а й збуджує емоції, розвиває спостережливість, логічне мислення. Те, що пройшло через почуття, краще закріплюється в пам'яті. Тож наочність на уроках співів, як і підручник, є конче потрібним помічником учителя. На жаль, школи не мають поки що ні того, ні другого. Цьому, правда, можна трохи зарадити: треба лише виявити ініціативу і винахідливість.

Далі досить розлога стаття розповідає, як таку ініціативу і винахідливість проявили вчителі музики та співів Кобижчанської середньої школи № 1. Зокрема, з допомогою вокальних вправ учитель розвиває в дітей вокально-хорові навички — дикцію, забезпечує настроювання ансамблю, дихання, працює над звуком, закріплює знання нот, тривалостей. У кожній вправі учні аналізують ритмічну сторону, називають звуки, тактують і, нарешті, сольфеджують. Використовують також ці вправи як ігровий матеріал для закріплення. Крім наочності в школі дуже багато саморобних таблиць-плакатів. Ілюстровані плакати komponують із нотних записів пісень й малюнків¹.

Сьогодні можна по-різному оцінювати й ставитися до розповіді з буклета «Тваринництво — ударний фронт», випущеного Чернігівським обкомом комсомолу у 1983 році, у якому розповідається про досвід роботи загону юних тваринників Кобижчанської середньої школи. Проте для учасників того загону це — частина їхнього життя, яку не викреслити з пам'яті. Переповім зміст того буклета, а для охочих покритикувати мене за це скажу, що залишу навіть пафосні рядки з нього. Отож у буклеті йдеться, що старшокласники Кобижчанської середньої школи виступили з ініціативою створити загони юних тваринників і зробити свій внесок у виконання Продовольчої програми зі збільшення виробництва м'яса, молока та іншої продукції. Цей почин схвалили партійні організації і правління колгоспів імені Шевченка та «Победа». Відбулися відкриті

1 Журнал «Радянська школа», 1965 рік, № 7.

комсомольські збори. Розглянуто питання «Тваринництво — ударний фронт молоді». Секретарі партійних організацій цих господарств Марія Олександрівна Соснова та Василь Григорович Вербило, перший секретар райкому комсомолу Сергій Анатолійович Довгань вели розмову з учнями про почесну професію тваринника, необхідність допомоги молоді у розвитку цієї важливої галузі сільськогосподарського виробництва. Вирішили, що комсомольцям треба докласти свою частку праці у збільшення виробництва продукції тваринницьких дільниць.

Далі йдеться про те, що нині тут працюють вісім ланок юних тваринників, у них 88 юнаків і дівчат. Керує роботою ланок досвідчений педагог, організатор позакласної та позашкільної роботи Олександра Василівна Данилевська. В школі створено штаб. Він організовує і контролює роботу ланок юних тваринників з виробництва молока й догляду за молодняком великої рогатої худоби. На чолі штабу — командир Ніна Савченко, учениця 10 класу.

— Турбот у нас немало, — каже секретар комсомольської організації школи Марина Шут. — Ми доглядаємо 237 корів, 10 нетелей, 70 молочних телят. З роботою справляємося. На тваринницькій дільниці працюємо у тиждень шість днів, кожна ланка виходить на роботу у визначений день. Нас завжди тваринники радо зустрічають. Роботу ми вже знаємо, та коли щось не виходить, допомагають старші товариші.

Активними помічниками називають у колгоспах імені Шевченка та «Победа» ланки юних тваринників. Як справжні господарки ставляться до роботи дівчата. Вони вміло користуються доїльною апаратурою. їм у цьому допомагає слюсар Михайло Іванович Буглак. Визначати кількість молока, його жирність і чистоту навчила обліковець Галина Іванівна Глушко. Школярі старанно миють і дезінфікують молочний посуд, роблять усе, щоб продукція була високоякісною.

Під час годівлі тварин кожен із них знає свої обов'язки. Одні доставляють корми, інші розкладають їх у годівниці, напувають худобу. Дружно кипить робота і в санітарні дні. До щоденних турбот додаються нові — чистити годівниці, обмітати павутиння, розвішувати гілки хвої. Школярі охоче доглядають за тваринами.

Трудова участь на дільниці зацікавила молодь. Юнаки намагаються не відставати від дівчат. Шестикласник Ігор Савченко добре освоїв технологічні операції і по надоях молока випереджає свою сестру Ніну.

Між ланками організоване соціалістичне змагання. Після кожного доїння підбиваються підсумки, детально аналізуються результати роботи.

Роботою ланок юних тваринників постійно цікавиться комітет комсомолу школи. На його засіданнях, комсомольських зборах регулярно звітують члени ланок про виконання своїх обов'язків на виробництві.

Робота на тваринницьких дільницях не заважає учням у засвоєнні навчальної програми. Директор школи М. Л. Демидюк розповів, що більша частина загону юних тваринників навчається на «відмінно» і «добре», бере активну участь у гуртках художньої самодіяльності та спортивно-масовій роботі.

Праця учнів у колгоспі має великий вплив на вибір майбутньої професії. Навчаючись у досвідчених майстрів доїння Г. Я. Савченко, Г. Т. Якуб, Л. І. Потоцької, шість школярів остаточно вибрали свою життєву стежину — залишаються працювати в рідному господарстві...

Пропоную увазі читачів також нотатки про школу № 2. Їх написала Олександра Василівна Данилевська. Вони дещо повторюють сказане, але разом із тим деталізують історію цього навчального закладу. Олександра Василівна пише, що історія Савинської школи (Кобижчанська середня школа № 2) сягає в сиву давнину. Церковноприходська школа діяла при Успенській церкві, а в 1898 році збудували нове приміщення школи. У 1887 році розпочалось будівництво земської школи. Будинок робили кобижчанські теслярі. Серед них був і Андрій Парфенович Іваницький. Будівництво завершили у 1890 році. Завідувати цією школою призначили Івана Васильовича Круглевського, який працював майже 45 років. З ним працювала вчителькою Зінаїда Іванівна Каратигіна (45 років), брат Канидій Васильович (рано помер). Вчителями потім були Васса Яківна Кладиного, Юлія Григорівна Радченко. Іван Васильович Круглевський помер у 1928 році. На його місце прийшов Іван Нестерович Суд-Злочевський і його дружина Ніна Тарасівна. До 1913 року в Савинській школі було три класи, а в 1913-му — відкрився четвертий. Навчання в 1–4-х класах велося одночасно. В першому класі було 24 учні, а в четвертому — 12. У четвертому класі викладалися такі предмети: арифметика, російська мова, читання, граматики, історія, географія, природознавство і Закон Божий. Підручниками була книга «Родной мир», прописи називалися «Книгою чистописання». Дисципліна в школі була дуже сувора. День розпочинався з молитов під лампадкою, що світили перед іконою. У школі навчались діти заможних мешканців села. Щонеділі дітей виводили до церкви.

У 1914 році в ній відкрили 4 класи. У 1927 році в школі працювали такі вчителі: Ніна Тарасівна Суд-Злочевська, Ольга Дмитрівна Максимець, Степан Дем'янович Буренко, Марія Павлівна Дьогтярьова. У 1929 році школа почала розгортатись у семирічку. У 1934 році був перший випуск сьомого класу, у якому навчалось 35 учнів. Цього ж року школа стала називатись неповною середньою № 2. Її директором був Петро Петрович Желеда. Вчителювали О. А. Гусаков, Т. М. Гусакова, О. К. Куц, В. К. Шовкун, П. М. Пустовойт, Є. К. Пустовойт, В. Г. Бодяко, М. М. Ляшок, О. М. Нелін, Д. А. Малінко, Н. П. Малінко.

У 1935 році директором школи став Андрій Ілліч Конішевський. У 1936-му — Казимір Іванович Томашевський. З 1938-го по 1941 рік — Михайло Іванович Івченко.

У 1931 році в школі вже була піонерська організація, піонервожатою працювала Єфросинія Кирилівна Пустовойт, потім — Олексій Кузьмич Куц. З 1934-го по 1936 рік старшим вожатим був Дмитро Вавилович Гусак, потім — Петро Калістратович Пластовець. У школі на високому рівні була робота на навчально-дослідних ділянках, значну увагу приділяли розвитку художньої самодіяльності.

18 лютого 1939 року бобровицька районна газета «Сталінський шлях» опублікувала замітку «Велика радість». У ній розповідається, що учні та вчителі Кобижчанської неповної середньої школи № 2 порушили питання перед радянським урядом про надання їхній школі імені найвидатнішого льотчика і завойовника Північного полюсу Валерія Павловича Чкалова.

На жаль, документів про надання школі цього імені відшукати не вдалося, але замітка «Ми горді за свою батьківщину», опублікована в тій же районній газеті 24 вересня, дає підстави твердити, що школі таке звання надали. У замітці йдеться: «Ми, учні Кобижчанської школи імені Чкалова, з почуттям глибокого задоволення і гордості за нашу велику батьківщину, за могутню Червону армію, палко вітаємо рішення радянського уряду про надання допомоги трудящим Західної України і Західної Білорусії, що томляться під гнітом панської Польщі.

Ми ще краще будемо зміцнювати обороноздатність нашої батьківщини, невтомно працюватимемо над опануванням військової справи і будемо відмінниками навчання.

Хай живе непереможна робітничо-селянська Червона армія...» Лист підписали учні Овод, Гурін, І. Стельмах, М. Івченко й інші¹.

У боях за Вітчизну загинули вчителі школи Василь Григорович Бодяко, Юрій Анатолійович Малінко, Петро Григорович Третяк. У 1942 році в Кобижчанських лісах діяв партизанський загін. Ученицю другого класу Ганну Федорівну Сидоренко — першу маленьку зв'язкову партизанського загону — німці схопили й стратили разом із матір'ю і братом. З партизанами мали зв'язок вчителі Є. К. Пустовойт, М. І. Лебеда.

За зв'язок із партизанами розстріляли колишнього секретаря комсомольської організації школи Григорія Мальця. Вісімнадцятого вересня 1943 року в день відступу фашистів із Кобижчі було зруйновано дах основного будинку школи, згоріли меблі, приладдя. Першого листопада

того ж року директором стає Олексій Іванович Погорецький, який багато зробив для ремонту школи та її оснащення.

Десятого жовтня 1945 року завучем був призначений Іван Пилипович Динник, який після смерті О. І. Погорецького (03.02.1947) став директором школи. Іван Пилипович із великою енергією взявся за роботу в школі. У 1947 році зробили капітальний ремонт школи, де навчалось 406 учнів. Вони навчалися в трьох будинках у дві зміни. У цей час до складу педколективу входили: Іван Пилипович Динник — директор, Наталія Євдокимівна Околот — завуч і вчителі — Єфросинія Никандрівна Рибак, Любов Архипівна Кулініч, Ганна Купріянівна Острянка, Антоніна Яківна Гузій, Тетяна Луківна Клочко, Михайло Іванович Дузь, Катерина Пилипівна Дузь, Ніна Юхимівна Минко, Ганна Антонівна Бабко, Микола Павлович Мовчан, Антоніна Павлівна Бугославська, Євдокія Петрівна Кихтенко, Людмила Леонідівна Передерій, Ганна Михайлівна Олешко, Уляна Митрофанівна Демчук, Марина Михайлівна Ляшок, Світлана Данилівна Луговська. У 1952 році директор школи Іван Пилипович Динник був нагороджений медаллю «За трудову відзнаку». Нагороджені також були у М. Демчук, Є. Н. Рибак, Н. Є. Околот, Я. А. Кулініч.

Уже 1949 року бобровицька районна газета розповідала про успіх ланки Валі Пустовойт з цієї школи. У публікації йдеться, що серед учнів Кобижчанської середньої школи № 2, а також серед колгоспників артілі «Більшовик» має повагу секретар учнівської комсомольської організації Валя Пустовойт. Весною цього року вона організувала своїх подруг у ланку, яка взяла зобов'язання виростити на площі 0,05 га 4 ц кукурудзи, цебто в переводі на гектар по 80 ц із гектара. Після сівби дівчата старанно організували догляд посівів упродовж весни та літа. Нещодавно весь урожай зібрали. Вийшло по 82,6 ц. Валентина занесена на районну дошку пошани з нагоди 32-ї річниці Жовтня.

В історію школи № 2 вписала яскраву сторінку вчителька Єфросинія Кирилівна Пустовойт. Народилася вона в Новій Басані у 1914 році в сім'ї селянина-бідняка. У 1931 році після закінчення навчання на учительських курсах до 1941 року працює в Кобижчі. Під час німецької окупації брала участь у боротьбі із загарбниками. Спочатку зв'язковою, а потім — бійцем партизанського загону. Після визволення села працює головою Ворошилівської сільської ради. У 1949 році повернулася на педагогічну роботу в семирічну школу. В серпні 1950 року Єфросинію Кирилівну призначають директором Старобасанського дитячого будинку. Її груди прикрасили нагороди «Партизан Великої Вітчизняної війни» I ступеня, за доблесну працю в роки війни та за перемогу над Німеччиною. У 1947 році її обрали депутатом обласної ради. У 1950-му її знову

¹ Газета «Сталінський шлях», 1939 рік, № 22 і 126.

висунули до обрання в цю саму раду й обрали одностайно. Як, до речі, тоді всіх обирали до рад різних рівнів.

Вище цитувалися рядки районної газети про те, як школярі середньої школи № 1 виготовляли торфогнойові горщики. Не стояли осторонь такої справи і в семирічній школі. Для колгоспу «Перемога» п'ятикласники за п'ять годин роботи виліпили 1000 горщиків. Особливо старанно працювали на цій роботі М. Найдьон і Є. Передерій.

У 1955 році в десяти класах школи № 2 вчилася 277 учнів.

Двадцять дев'ятого серпня 1957 року відбулося відкриття новозбудованого приміщення школи. Педколектив поповнився новими вчителями — зокрема сім'єю Коношів. Цього року в школі працювало 28 вчителів. У 1957 році відбувся перший випуск десятого класу.

Дев'ятого травня 1957 року районна газета розповіла, що Головний комітет Виставки досягнень у сільському господарстві нагородив іменним годинником Ігоря Борисовича Черепова — юного натураліста семирічної школи за відмінну натуралістичну роботу.

Наступного навчального року колектив середньої школи № 2 обговорив на зборах матеріали листопадового пленуму ЦК КПРС та зобов'язання педагогічного колективу Грушівської середньої коли Кіровоградської області, гаряче схвалив їх і вніс свій гідний вклад у справу побудови комунізму, даючи учням глибокі знання, необхідну політехнічну підготовку. Кожен член колективу семирічної школи, йдеться далі в публікації районної газети, «повинен глибоко вивчати навколишнє виробництво. Опанувати однією з виробничих професій. Наприклад, 5 вчителів школи вивчатимуть агротехніку, 4 — здобудуть права на водіння автомобілів і 5 — трактора. 5 учителів опановують майстерність швачки... Такі зобов'язання підписали директор школи І. Динник, голова місцевому профспілки Л. Кулініч, секретар учительської комсомольської організації Г. Приступко, вчителі А. Гузій, А. Острянка»¹.

Дев'ятого лютого 1960 газета поділилася радістю, що в Кобижчі стало більше на одну телевізійну антену — вона з'явилася біля приміщення школи № 2, де встановили й телевізор.

Іван Пилипович Динник був директором школи з 1945-го по 1973 рік. Після нього цю посаду обіймав М. І. Дузь, а згодом Г. В. Шмаровоз. З 1987-го по 2008 рік школу очолювала Олександра Василівна Данилевська.

В роки проголошення незалежності України школа працювала над творенням школи-родини за концепцією Науково-дослідного інституту українознавства. Учні вели значну пошукову роботу, проводили цікаві

операції «Вишенька пам'яті» (збирання спогадів про голодомор 1930-х років, в ході чого записали понад 40 спогадів). Під керівництвом очільника фольклорного ансамблю В. А. Данилевського та класних керівників учні зібрали давні пісні нашого села, вивчали народні ремесла в Кобижчі. Збирали матеріали до книги пам'яті загиблих у роки Другої світової війни. У школі створили музей історії села та хату-світлицю, за що одержали нагороди від українського товариства охорони пам'яток й обласної державної адміністрації. Школа представлена своїми напрацюваннями з національного виховання в міжнародних науково-практичних конференціях.

Директор школи О. В. Данилевська виступала з доповідями «Плекання любові до рідної мови через пісенну творчість свого народу», «Українські народні традиції в курсі українознавства». Кілька статей Олександри Василівни з основ національного виховання учнів у школі-родині були опубліковані в журналі «Українознавство». На Європейському конгресі неурядових освітніх організацій вона також представила доповідь «Проблеми малокомплектної сільської школи».

Школа брала участь у дев'яти міжнародних науково-практичних освітніх конференціях з українознавства, Європейському форумі недержавних освітніх організацій, міжнародному конгресі з української мови, науково-практичних конференціях в Києві, Чернігові, Чернівцях. Учитель школи Владислав Данилевський у 2005 році брав участь у міжнародному конгресі з проблем української мови, де представив матеріали з досвіду роботи школи «Плекання в дітях любові до рідної мови через пісенну творчість рідного краю». Був нагороджений дипломом I ступеня як керівник факультативу «Етнографія і фольклор України».

Більше як 10 років школа підтримувала дружні відносини зі школою № 252 міста Києва та школою № 5 міста Ніжина. Проводили спільні педради, методичні ради, експедиції, брали участь у нарадах директорів, конференціях, педрадах. У школі побувало чимало цікавих особистостей, серед них: професор Київського університету імені Шевченка, академік Анатолій Погрібний; письменники — лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка Степан Колесник, Богдан Павлів; представники української діаспори в США та Франції. Проводилося багато інших цікавих заходів, які позитивно впливали на навчальний і виховний процеси учнів школи. З 1945 року по 1990-й цю школу закінчили 7381 учень, із них 30 випускників одержали золоті та срібні медалі. На базі школи неодноразово проходили заняття обласного клубу директорів «Творчість». Велику популярність мав драматичний гурток, у якому брали участь педагоги й учні школи. Його організатором і натхненником була директорка школи О. В. Данилевська. На сільській сцені вони ставили «За двома зайцями»,

¹ Бобровицька районна газета, 1958 рік, № 115.

«Наймичка», «Ніч перед Різдом», «В степах України», «Лимерівна» й інші вистави. Їх приходила дивитися вся Кобижча.

Педагоги обох шкіл села мали авторитет серед жителів Кобижчі, учнів. Одним з яскравих підтверджень цього є проведення спортивного турніру пам'яті вчителя фізкультури школи № 2 Миколи Копотя. У 2016 році він відбувся вшосте.

Микола Іванович жив школою і для школи. Багато сил та часу витрачав, щоб його учні росли здоровими, сильними, витривалими і перемагали на спортивних змаганнях. Микола Іванович сорок років працював учителем фізкультури, у 2007 році пішов із життя. А через п'ять років вдячні колеги, учні започаткували спортивний турнір його пам'яті. Традиційно він проходив у приміщенні колишньої школи № 2. У 2016 році в ньому взяли участь 90 учасників (38 тенісистів, 29 шашкістів, 23 шахісти). Крім кобижчанців за перемогу боролися спортсмени сіл Козацького, Нового Бикова, Вороньків, Бобровиці, Олександрівки, Рудьківки, Макарівки, Горбачів, Марківців, Ярославки, Старої Басані, Ніжина. В змаганнях брали участь учасники від 6 до 61 року (відповідно — Кирило Козлов із Козацького й Микола Ченчик — із Кобижчі).

У 2014 році колектив педагогів середньої школи № 1 видав чудовий буклет із нагоди сторіччя відкриття нинішнього приміщення навчального закладу. Є в ньому проникливі слова про те, що школа — це не лише стіни. Насамперед, це — дух, пам'ять, традиції, наступність поколінь. Це — педагоги. Ті, хто щодня переступає поріг, сіючи зерна розумного, доброго, вічного. Ті, кого вже немає сьогодні, але завжди живуть вони в пам'яті учнів і колег. Учителі-пенсіонери, для яких найвища нагорода в житті — успіхи колишніх вихованців, їхні щирі слова подяки. І це воістину так.

Кобижчанська загальноосвітня школа I–III ступенів (така її нинішня назва) у 2019/20 навчальному році мала 332 учні. Вони були сформовані у 14 класів. На цей час середня наповнюваність — 24 учні. Працює 30 педагогічних працівників, із них два — методисти, один — старший вчитель, 5 вчителів мають вищу категорію. Вчителі О. О. Хоминський, В. І. Сидоренко, О. В. Глушко — відмінники освіти України. Всі вчителі мають вищу освіту. Останні 17 років школу очолює філолог, корінний кобижчанин Сергій Михайлович Баняс. Серед педагогічних працівників школи 20 учителів — випускники цієї школи. Середній вік вчителів — 43 роки. Працює 4 групи подовженого дня. До послуг учнів — музичний, драматичний, спортивний, шаховий гуртки, а також європейський клуб, клуб художньої вишивки, виготовлення сувенірів, гурток автосправи. У школі є комп'ютерний кабінет із 14-ма комп'ютерами, два інтерактивні комплекси, кожен клас оснащено комп'ютерами та проекторами. Колектив школи працює

над розв'язанням проблеми системи інформаційного забезпечення процесу керування сучасною школою та гуманізація навчально-виховного процесу. Активно втілюється в життя концепція «Нова українська школа».

До цих слів варто додати, що основними принципами роботи педагогічних колективів усіх шкіл Кобижчі у всі часи були створення атмосфери добра, комфорту, бажання створити для дітей найкращі матеріальні та духовні умови навчання й відпочинку. Нині школа в селі на межі виживання — вкотре в історії села. Та віриться, що вона перебере всі труднощі й надалі виховуватиме інтелігентних і сучасних людей, справжніх патріотів України.

Оце двоповерхове приміщення школи, збудоване і освячене в 1914 році, і сьогодні є архітектурною окрасою Кобижчі.

Село в молитвах до небес...

**Віра в Бога неодноразово допомагала людям
врятувати й відродити з попелу Кобижчу,
як легендарну Неопалиму Купину**

Ось перед тобою шедевр, поема степового ко-
зацького зодчества. Є ритми свої в споруді собо-
ру, є вільний політ натхнення, любов висока... Чи
створиш ти щось рівне цьому, щось краще за це?
Олесь ГОНЧАР
«Собор»

Історія кожного населеного пункту України нерозривно пов'язана з історією сільського храму або храмів. Бо ще з часів Київської Русі культова споруда на території поселення виникала невдовзі після його заснування. Особливо це поширилося в древній Русі після прийняття християнства. Наші предки, які були досить набожними людьми, просто не уявляли свого села без Дому Божого, вони вірили в силу слова Божого, вони знали силу слова Божого.

Село без церкви вважалося маловартісним, і його зневажливо називали «деревней». Це можна зустріти навіть у документах тієї пори. Отож із давніх часів практично в кожному населеному пункті для Богослужіння на найкрасивішому місці будували культові споруди — і живе церква у віках. Не перелічити, яких гонінь, переслідувань, погромів вона пережила на своєму віку. Церква була зібранням людей, які зберігають віру в Господа Бога й дотримуються його заповідей.

А тепер спробуємо, ґрунтуючись на архівних документах, публікаціях в історичних книжках, журналах, газетах, спогадах старожилів й інших дослідників історії Кобижчі, показати, як зароджувалася, поширювалася і міцніла на території села віра Господня. Можливо, окремі моменти сільської історії повторюватимуться в інших розділах книжки, але уникнути цього важко. Це тільки підсилить значущість окремих моментів нашої історії і сивої давнини.

Отож у Списку населених місць Російської імперії за 1866 рік зазначено, що в містечку Кобижчі мешкало 8 тис. осіб. На той момент тут діяло чотири «старі» церкви: Покрови Пресвятої Богородиці (побудована в 1796 році), Різдва Христового (1733), Успіння Богородиці на Савинцях (1700) і Троїцька церква (1801). Трохи більше через три десятиліття, а точніше у 1899 році, в книзі «Опис Чернігівської губернії» читаємо такі дані про село: «...у 1897 році в містечку Кобижчі та степових хуторах, які належали до нього, було 2,5 тисячі дворів. У них жило вже 12 тисяч чоловік. У селі працювали дві земські школи, бібліотека, улаштували п'ять ярмарків на рік». Заодно тут зауважу, що всі вони приурочувалися до великих церковних свят.

Наприкінці XIX ст. в містечку вже діяли чотири нові церкви, зведені замість старих або згорілих. Доля нових, теж дерев'яних храмів, була така. **Троїцька церква, збудована в 1887 році**, згоріла під час бомбардування у 1943 році. Незгорілий іконостас із неї певний період зберігався в церкві Успіння Пресвятої Богородиці, його повернули знову в нову, невелику церкву, збудовану на місці знищеної.

Церква Різдва Христового (1893) знищена за наказом комуністичної влади під час колективізації наприкінці 1920-х — початку 1930-х років. Вона розташовувалася в центрі Кобижчі, орієнтовно на тому місці, де тепер їдальня середньої школи. Старожили кажуть, що вона була обкладена цеглою. Після війни в знайденому підвалі церкви також знайшли церковне начиння.

Церква Покрови Пресвятої Богородиці (1899) теж була закрита в ті ж роки, як і Покровська, її використовували для зберігання зерна. Під час німецької окупації в ній дозволили службу Божу. На початку 1950-х років цю церкву перебудували під клуб. Як пише Віктор Домбровський у брошурі, присвяченій Церкві Успіння Пресвятої Богородиці, коли скидали хрести з цієї церкви, то ніхто з кобижчанців не погодився на таку підлість, і для цього привезли людей, а правильніше сказати, антихристів, аж із Києва.

Храм Успіння Пресвятої Богородиці (1895) на Савинцях згорів ще до зведення цих церков. У будинку, який залишився на ділянці, у 1903 році жив паламар нової Успенської церкви. Люди розповідали, що там, на цвинтарі, ще певний час стояла капличка. Таким чином, пише у 2007 році В. Д. Домбровський, із чотирьох церков донині збереглася тільки одна — Успіння Пресвятої Богородиці (1895), яка хоч і була певний час закрита, але без христів ніколи не стояла. Сюди поступово потрапило багато начиння, ікон із зруйнованих храмів. Прикро, але життя в історію цього храму теж внесло ще одну трагічну сторінку — 27 вересня 2012

року в церкві спалахнув вогонь, і вона згоріла дотла разом з усім начинням. Люди не стали осторонь від такої біди. Церква відродилася з попелу, і 6 червня 2015 року її освятили й відбулася перша служба Божа.

Тут же додаю, що до революції сільські священники мали від 20 до 90 десятин прибуткової землі. Кожна ж церква мала 40–80 десятин ружної землі, тобто землі, відведеної громадою на утримання духовенства, і прибутку від якої йшов на потреби сільських храмів.

Книга «Труди Чернігівської губернської архівної комісії 1906–1908 роки» також дає нам довідку, що в Кобижчі на той час діяли Троїцька дерев'яна церква, збудована 1887 року; Покровська дерев'яна побудована 1889 року, і вона вся дубова; Успенська — теж дерев'яна, збудована 1875 року, і Христо-Рождественська — дерев'яна, збудована 1893 року¹.

У попередніх розділах ішлося про варварські набіги ляхів на Кобижчу і її розорення. Історики, які досліджували цей період історії у нашому краї та Кобижчі, стверджують, що знайдені записки 1796 року не містять повних звісток про храми Кобижчі. Те, що йдеться в них про Покровський храм замку Адама Киселя, збудованого пізніше Успенського, має бути віднесене тільки до храму 1796 року. Інакше, якщо існував замок, та ще й замок, що був у володінні благочестивого й багатого Адама Киселя, то зрозуміло, що в замку при Киселю був і Покровський храм. У 1663 році замок у Кобижчі зруйнували й спустошили ляхи. Очевидно тоді, пишуть дослідники, був зруйнований і Покровський храм. У 1770 році в Покровській церкві було 1510 чоловік і 1515 жінок — парафіян. У 1790 році їх кількість була відповідно 1681 і 1675. У 1810 році — 1250 і 1216, у 1830-му — 1164 і 1220, у 1850 році — 1136 і 1250 і в 1860-му році кількість парафіян становила відповідно 1153 і 1258.

У Рождественській і Успенській церквах в 1770 році серед прихожан було 1432 чоловіки і 1430 жінок. Через два десятиліття їх було відповідно 1530 і 1504, у 1810 — 1583 і 1620, у 1830 році — 1799 і 2109, і в 1860-му році — 1954 і 2162. У 1713 році була видана грамота священнику «міста Кобижчі церкви Успіння Пресвятої Богородиці Савинської».

У Троїцькій церкві відлік прихожан іде від 1810 року. Тоді їх було 490 чоловік і 485 — жінок. У 1830 році — 512 і 628, у 1850 році — 555 і 629 і в 1860 році — 647 чоловіків і 680 жінок. Як бачимо, кількість парафіян постійно зростала, що свідчить про постійне збільшення населення Кобижчі. Далі в цьому документі Кобижча названа «таким важливим містечком», але з прикрістю зазначалося, що навіть тут метрики і сповідні книги велись і зберігались неохайно, «як видно за їх рештками...»

У дореволюційні часи окремі люди зберігали свої заощадження, важливі документи в приходських церквах. Вони постійно були під охороною громади села й мали надійні засуви та ґрати на вікнах. Але навіть це не убезпечувало від грабежу. Одного дня 1905 року сторож на короткий час залишив церкву бездоглядною. Цим скористався злодій, який вскочив туди і вкрав касу. Козаки на конях довго шукали його в селі та в навколишньому лісі, але так і не знайшли.

Розповідь про історію та стан Церкви Успіння Пресвятої Богородиці більш детально. Частину розповіді про цей храм візьму з уже згаданої брошури В. Д. Домбровського й доповню її новими архівними та іншими матеріалами. Як відомо, ця церква й донині розташована на узліссі, трохи осторонь від села. До останньої пожежі церква була дерев'яна й базувалася на кам'яному фундаменті. Була збудована в класичному стилі монументальної дерев'яної архітектури України кінця XIX — початку XX століття. За таким же проектом були зведені церкви в місті Боярці, селах Димерці та Заворичах Київської області. Згідно з кліровою відомістю за 1903 рік, вона збудована 1895 року замість старої, теж згорілої, на Савинцях, але в іншому місці. До церкви було віднесено погост площею пів гектара від старої. Це кладовище не збереглося.

Потреба в цій церкві в Кобижчі була великою. Найближчі храми розташовувалися в центрі містечка і відстань до них була 4–5 кілометрів. Зведені в 1887–1899 роках «нові» церкви, побудовані на тих місцях, де раніше вже стояли «старі». Доступ до них був ускладнений через брак доріг із твердим покриттям. Бруківка в Кобижчі з'явилася значно пізніше. Дворяни ж, хоч і мали фаєтони, карети та баских коней, мали бажання молитися поруч із маєтком, а не їхати в інший край села.

Для нової церкви 1874 року відвели трохи більше як три десятини землі під забудову й селитьбу (сад), а також 35 десятин ружної землі. Ймовірно, прибутку від цієї землі протягом 21 року (до 1895 року) йшов на банківський рахунок, і кошти витрачалися на будівництво.

Завдяки краєзнавчим пошукам дізналися, що землю для будівництва церкви подарував кобижчанський поміщик штабскапітан у відставці Іван Олексійович Симоновський. За даними Держархіву в Чернігівській області, у списках землевласників від 1861 року у Кобижчі є тільки один Симоновський, і мав він понад 260 десятин землі, 40 з яких і пожертвував храму. Відповідно до плану забудови церкви ділянка для храму межувала зі східного боку із садибою Симоновських. Згідно з метричною книгою за 1900 рік, Івана Олексійовича Симоновського відспівували в Успенській церкві, поруч з якою він був і похоронений і де донині упокоюється прах благодійника. Заупокійну службу над тілом новопредставленого раба

¹ Труди Чернігівської губернської архівної комісії 1906–1908 роки. Вип. 7, Черн., с. 12.

Божого Івана відправляв тоді настоятель цього храму Микола Олексійович Полонський.

Віктор Денисович Домбровський наводить розповідь однієї з найстаріших жительок села, яка посилається на спогади своєї матері, що храм будували п'ять років. Тобто з 1890 року. Роботи почали на Петра й Павла (12 липня). Теслярські роботи виконували 11 майстрів із Києва. Під час роботи вони жили в заможного кобижчанина Кузьменка, що мав подвір'я по вулиці Земській. Кобижчани поперемінно годували майстрів. А ті будували храм за кресленнями.

Чоловіки з кожного двору привозили на волах колоди з лісу і пиляли їх вручну на бруси та дошку. Ліс пожертвував поміщик Неверовський. Будували на гроші, зібрані громадою, жертвування парафіян і доходи від зданої в оренду ружної землі. Успенська церква була найбільшою та найкрасивішою з-поміж інших сільських церков. Розробкою проекту Успенської церкви керував Андрій Дмитрович Фессалоніцький. Протягом 1876–1890 років він обіймав посаду чернігівського губернського архітектора. Кажуть, що донині зберігся ще один храм від 1889 року за тотожним проектом Андрія Дмитровича — в селі Плоске Броварського району. Це теж дерев'яна дев'ятизрубна, однобанна, з дзвіницею церква. Церква Успіння Пресвятої Богородиці в Кобижчі до останньої нищівної пожежі зберігалася в автентичному стилі — без перебудов і надбудов. Її справедливо вважали одним з найкращих високопрофесійних зразків церковної архітектури, зорієнтованої на використання й розвиток українських національних традицій. Її було зачислено у звід пам'яток історії та культури України. Доводиться тільки шкодувати, що про це говоримо у минулому часі.

У 1903 році парафія цієї церкви простягалася на два кілометри. Парафіян було 3000 з 370 дворів. Це були жителі з 231-го козацького двору, з 83-х військових, 54-х селян-власників та інші.

Першим священником і найбільшим організатором будівництва нової Успенської церкви був Микола Олексійович Полонський. Він народився в 1822 році в селі Припутні Борзнянського повіту в родині священника. А далі читаємо і дізнаємося про віхи життя першого священника Успенської церкви з книги Матвія Полонського «Спогади священника». Там сказано, що Микола Олексійович був середнього росту, широкий в плечах «крепыш», але за мастю — рудий (пішов у рід матері, уродженої Корольової), оскільки Полонські всі були глибокі шатени. Був Микола запальний, гарячий і швидкий на справу, але напрочуд добра людина. Учився він у бурсі при старих порядках, коли всі предмети викладались латинською мовою і ця латинь, за тодішнім звичаєм, вбивалась не в голо-

ву, а в задню частину тіла різками. Миколі часто доводилося куштувати таке задоволення — від 50 гарячих ударів і до ста — найменше помірних, а тому про латинь він ніколи не міг байдуже згадувати, але одну латинську фразу він так полюбив, що повторював її часто до самої старості... Фраза ця складена розумними головами бурсаків для втіхи після биття різками і завжди приводилась до виконання. Нашою мовою звучала вона так: «Попрацювали і випити». І неприємності побиття забувались.

Після завершення семінарії Микола одержав парафію в с. Степанівці Чернігівського повіту. А влітку приїхав до брата Тимофія в село Синяки, щоб відпочити й пошукати наречену. В селі Крапивному, що в чотирьох верстах від Синяків, був священник Федір Созановський, людина високого зросту, незвичайно товстий, із чемоданоподібним животом. Жартівник і великий веселун, із небагатих; мав у сімействі сина Федора і три дочки. Одна з них — менша Ольга — і сподобалася Миколі. Він зачастив у сімейство й, нарешті, вирішив тут і одружитися. У тодішні часи за нареченою було заведено вимагати посаг. Говорити самому на цю делікатну тему нареченому вважалося не тактовним, тому Микола попросив брата Тимофія взяти на себе такий неприємний обов'язок. І ось одного дня вони разом пішли в Крапивну. Тимофій як сват, а Микола — як наречений. Зустріли їх чудово: Тимофій засів із стариком за пуншики, а Микола увивався біля обраної нареченої. Тимофій вибрав влучний момент і запитав у Федора, який він має намір дати посаг. Федір скочив тоді з місця і, поклавши руки на живіт, присягнув: «Все-все, мій голубчику, віддам, що в мене тут у животі єсть, і зараз задаток частину можу дати, щоб ви не сумнівалися; ось ходім, бо пора вже викладать». Незважаючи на таку відповідь, справа відбулася, оскільки Ольга дуже сподобалася Миколі, і він відмовився від посагу й одружився з нею. Через пів року брати — Тимофій і Микола — обмінялися парафіями; чи то Микола пожалів брата Тимофія, чи то поступився бажанням дружини своєї Ольги, яка бажала бути ближче до своєї сім'ї, а правильніше і перше, і друге разом взяте. Степанівка вважалась найкращою парафією від Синяків.

Пробувши в Синяках 12 років, Микола перейшов у Кобижчу Козелецького повіту. У Кобижчі Миколі вдалося купити в місцевого поміщика зі збіднілих 40 десятин — місце вирубаного лісу — дуже дешево. (Нагадаю, що в розділі про місцевих дворян і поміщиків ішлося, ніби Микола Полонський придбав дім із садбою у поміщика Симоновського. Матвій Полонський каже, що Микола придбав тільки землю. Але без сумніву, що придбав він її саме в Симоновського, бо обидва джерела стверджують, що власник тих володінь був збіднілим поміщиком, а він на той час і вважався таким, — *авт.*) Як людина господарська, він (Микола) розпоря-

дився цим місцем уміло: під доглядом ліс знову розпочав швидко рости, так що через 20 років він приносив йому доволі значний прибуток, а полянки між лісом він використовував для ріллі, що теж давало немалий дохід. І він вважався людиною багатою.

У сім'ї в Миколи було чотири сини і три дочки: (1) Микола (закінчив духовну академію); (2) Марія (дівчиця, закінчила жіноче духовне училище); (3) Надія (теж закінчила жіноче духовне училище, вийшла заміж та невзабарі овдовіла); (4) Ніл (сліпий); (5) Володимир (закінчив духовну академію); (6) Олександр (учився в семінарії, але не закінчив її); і (7) Ольга (закінчила жіноче духовне училище, вийшла заміж).

Жив Микола відкрито й вважався великим хлібосолом, але характеру був непокірного. У своїй же сім'ї був просто деспот: дружина і діти його, навіть дорослими — одруженими — якось дичилися його, боялись: слабість він мав чомусь тільки до мене і від мене спокійно вислуховував вказівки в його несправедливості. Часто сімейні його, коли їм треба було щось від нього, особливо у справах грошових, звертались до мого посередництва, і моє втручання заверталось завжди в бажаному результаті. Раз тільки був такий різкий випад із боку дядька відносно мене, який і приведу тут для загальної характеристики. Як він уже говорив, пише отець Матвій, що у дядька Миколи був син Ніл, за роками його ровесник, але сліпий. Говорили, що він народився повністю нормальним хлопчиком, але нянька, яка носила його, ненароком упустила його із рук додолу; чи то від переляку, чи від удару, він і осліп. Дядько багато витратив грошей на його лікування; в київській клініці він пролежав місяців шість. Але справі допомогти не змогли. І він назавжди залишився сліпий. Хлопець — здоровий — ріс, бував. Людська натура вимагала свого, і він, досягнувши 25 років, багато приносив неприємностей сім'ї. Особливо матері, яка із боязні все ховала від батька. Мій брат Данило і я часто говорили дядьку, що Ніла потрібно оженити і для його самостійного життя віддати йому дідівську садибу з будівлями і десятьма десятинами землі в Припутнях у повну його, Ніла, власність, оскільки сестра Наталія Фостикова, яка користувалася зі згоди братів Тимофія і Миколи тимчасово, тепер живе повністю забезпечена і в землі цій та садибі з будівлями особливо не має потреби. А Ніла варто поселити в Припутнях, і він буде позитивно забезпечений, володіючи десятьма десятинами землі з садибою на ній і всіма віцілними будівлями діда, невеликим городом і садом. Крім того, він буде ще підробляти грою на гармошці на громадських і сімейних торжествах селян, на якій він міг майстерно грати. Дідівська садиба в $1/2$ десятини землі була раніше поділена так: $1/2$ десятини віддана була братами Тимофієм і Миколою сестрі Наталі Фостиковій для селитьби, $1/4$ десяти-

ни віддана була Миколою і Данилом під церковний погост для церкви, що будувалася, ще $1/4$ десятини була віддана Данилом і Матвієм під садибу школи, і залишилось $1/2$ десятини з усіма дідівськими будівлями, невеликим городом і садом, що для життя повністю вистачало. Але дядько про таке облаштування життя сина і слухати не хотів, виправдовуючись тим, що згідно статуту нашої емеритальної каси, в якій він є сплатником після смерті батька, син-каліка одержуватиме пенсію в 300 руб. на рік, що його може забезпечити до смерті, а якщо він одружиться, то таке право на пенсію він втратить. Але ми йому набридли з братом і просто вимагали облаштування в такий спосіб сина, то він таємно зійшовся з припутнянцями і все це продав їм. Фостики, які понад 25 років користувалися землею, на основі давності опротестували такий продаж. Проти нашого бажання дядько затіяв суд під свою відповідальність. Справа побувала і в судовій палаті, і хоч, врешті-решт, вирішилося на користь дядька, але в матеріальному відношенні він потерпів, оскільки грошей, одержаних від продажу садиби, не вистачило на оплату послуг адвокату та судових витрат. Але він тішив себе, що довів свою правоту.

Сусідом по володінню лісом з дядьком був теж дрібнопомісний дворянин, з яким у дядька за межу були постійні сутички і суперечки, і не раз дядьку доводилося звертатися до суду. Цей дворянин був ворог дядька. Він все шукав випадку, аби якось помститися дядьку жорстокіше. Знаряддям помсти він обрав цього нещасного сліпця. Він зумів переманити його до себе, і через місяць, прожитий Нілом у нього, одружив його на гулящій шинковій із Ніжина дівці. Після такої підлоти вигнав його зі своєї садиби і йому не було де притулитися з дружиною, оскільки батько відмовився від нього і наказав сім'ї нічим йому не допомагати і навіть бачитися з ним, і хто буде з ним бачитися, той йому не товариш. Але ми з Данилом бували у Ніла і чим могли допомагали йому. Я цього від дядька не приховував, а навіть при всіх говорив, що заїжджав до Ніла.

Далі Матвій розповідає, що одного року 11 липня, в день іменин дружини Миколи — Ольги, коли і сини, і племінники з дружинами обов'язково мали бути в домі Миколи, зібралася чимала сімейка родичів. На другий день 12 липня — день народження й іменини Ніла. Мати згадала про це й стала просити Матвія сказати про це дядьку, бо Ніл із весни не мав хліба й жив тільки на одній картоплі. Говорити про Ніла віч-на-віч Матвій уважав справою безрезультатною, бо не раз і він, і Данило говорили на цю тему. Тоді він вирішив сказати про це на всьому рідному «зборищі» й вибрав для цього обідню пору, коли всі будуть в зборі й ніхто не посміє втекти з-за столу. Звичайний порядок сидання за стіл у батьки Миколи був такий: з правого боку столової біля стінки стояла довга

лавочка, біля неї такої ж довжини стіл. З лівого боку ставилися стільці. На чолі стола сідав дядько Микола, з правого боку від себе він садив мене, а з лівого — Данила. За Матвієм на лавочці сідав жіночий персонал, а з лівої — за Данилом сідали по старшинству сини. Проти дядька сідала його дружина Ольга. Такий порядок сидання за стіл в сімейному побуті був звичайним і обов'язковим.

І ось, коли так розсілися за столом, і я, спорожнивши з дядьком по дві чарки горілки, (Данило і сини не пили горілки) то розпочав приблизно так: вчора моя дядина, а твоя дружина, дядьку, була іменинниця, і ми вшанували цей день відповідно до наших сил відмінно і сьогодні продовжуємо те ж робити. А сьогодні твій син Ніл теж іменинник, і я його не бачу в колі рідних. У нього, бідного, нема ні чим горла промочити, ні шматка хліба він з весни не має, і ти, дядьку, в усьому цьому винен. Несподіваністю такого докору він так був уражений, що дав мені можливість спокійно завершити свою промову. Коли я завершив, — пише отець Матвій, — він моментально скочив зі свого місця і швидко став ходити по їдальні, а потім підбіг до нього, підніс свій кулак до його носа і крикнув: «Йолоп ти». Так він проробив разів зо три, сів на своє місце, голову опустив на руки, покладені на стіл, і мовчав. Всі присутні за столом просто скам'яніли, навіть Данило і той голову опустив. Я весь час сидів спокійно, а коли дядько сів, я став виходити з-за столу поза спинами жінок. Присутні подумали, що я образився і зараз поїду додому. Коли ж я вийшов з-за столу, я перекривив дядька і в точності повторив те, що тільки-но він робив, підносив йому свій кулак під його ніс зі словами «йолоп ти!» Повторив стільки ж раз, скільки і він, а потім тим же шляхом повернувся на своє місце за столом. За столом продовжувала стояти мертва тиша; всі чогось очікували, і так пройшло хвилин з десять, потім почувся голос дядька: «Матвій, наливай!» «За Нілом пошлеш, то враз наллю», — була моя відповідь. «Мати, пошли за Нілом», — сказав дядько. Через годину Ніл був серед нас. Але істотних змін у стосунках батька з сином після цього все-таки не відбулося. Батько не хотів його бачити і уникав, але дав дозвіл матері давати йому щомісячний пайок, і то для нього одного. Але матері потрібен був лише дозвіл, і вона зуміла і стала відкладати відтоді достатню допомогу своєму сину. Правда, Ніл достатньо таки досаждав своєму батькові. Адже жити йому не було за що, тому він, особливо коли батька не було вдома, а це траплялося доволі часто, вночі, завдяки знайомству з собаками, приходив на садибу батька і що там лежало не в порядку, прибирав до своїх рук. Особливо ображав батька щодо садовини. У батька був невеликий, але хороших сортів садок, і всі фрукти обносились Нілом майже зеленцем. На моє запитання, як ти, Ніл, знаходиш яблука, він відповів: «Доберусь до яблуні, потрушу

її, а потім ляжу і стану качатися, яке мулить, те і моє». Все це викликало ще більшу жорстокість батька проти сина. Наведений випадок був єдиним у нашому житті, коли у мене з дядьком виникла така сутичка; любов до мене він зберіг до самої смерті. Помер він в 1910 році, проживши 88 років.

До сказаного отцем Матвієм Полонським про свого дядька теж священника Миколу Полонського можу додати, що Микола Олексійович, вочевидь, був першим священником й організатором будівництва цього храму. Микола Олексійович мав багато церковних нагород, а невдовзі після спорудження й освячення Церкви Успіння одержав орден. У 1902 році йому надали спадкове дворянство. Батьку Миколу Полонського похоронили на погості цієї ж церкви поруч із прахом дружини Ольги Федорівни. На могилі ієрея гарний гранітний надгробок у вигляді дерева з підрубаними гілками, а поруч вікова зелена ялина. Сором говорити, але могила ієрея Полонського в радянські часи була розкопана та пограбована вандалами, яких не спіймали. Довгий час пам'ятник із зірваним хрестом стояв похилений у бік розкопу. І тільки тепер стараннями настоятеля храму та парафіян могила впорядкована.

Вище, в спогадах племінника Миколи Олексійовича, в основному йшлося про сина сліпого Ніла 1856 року народження. Він мав одну доньку. Серед його потомків називають кобижчанку Галину Михайлівну Терещенко. Про інших дітей отця Миколи та його дружини у спогадах сказано штрихами. Доповнимо їх.

Крім Ніла, в отця Миколи та його дружини Ольги були ще діти: старший син Микола 1855 року народження. Він закінчив духовну академію в Санкт-Петербурзі, вчителював, згодом став доглядачем духовних училищ у Слизаветграді та Херсоні, дворянин, статський радник (полковник), нагороджений орденом святого Станіслава II ступеня, мав одного сина. Прямим потомком Миколи є його прапраправнучка Анастасія Олексіївна Полонська 1988 року народження. Це вона разом із дідусем Борисом Олексійовичем і батьками, які живуть у Волгограді, почала досліджувати родовід Полонських і сприяла випуску книжки спогадів Матвія Полонського.

В отця Миколи з дружиною була також донька Марія 1860 року народження, незаміжня й жила в Кобижчі, заснувала в батьковому домі школу, у якій вчителювала та яка відома під ім'ям «Машина школа». Їх син Володимир 1865 року народження закінчив Київську духовну академію, служив по податковій лінії у Новгородській губернії, дворянин, статський радник, мав трьох синів і дочку. Син Олександр 1871 року народження спочатку був військовим, потім чиновником казначейства Новгородської губернії, дворянин.

Уважаю, розповідь про родину Полонських буде неповною, коли не додати бодай кілька штрихів про племінника Миколи Олексійовича — Матвія Тимофійовича Полонського (1860–1946) — видатного пасторського і господарського діяча православної церкви. Саме Матвій Полонський ще в 1940 році написав свої спогади, які побачили світ тільки в 2010 році, у яких він розповів про життя парафіяльного духовенства Чернігівщини кінця XIX — початку XX ст. В основному все пастирське життя митрофорного протоієрея Матвія пройшло в Новій Басані. Люди й досі його там пам'ятають і показують побудовані завдяки його зусиллям дороги, майстерню, лікарню, школу, народний дім й інші споруди. На жаль, атеїсти знесли в Новій Басані церкву Кузьми і Дем'яна, у якій він служив настоятелем не одне десятиліття. В останні роки свого життя (1943–1945) він розібрав власний будинок, щоб відбудувати цю церкву, у якій перебувала родова ікона Полонських — образ Дегтярівської Божої Матері. Додам, що отець Матвій дуже причетний і до будівництва й освячення в 1914 році в Кобижчі двоповерхового цегляного приміщення школи. Але про це в іншому розділі цієї книжки, присвяченому розвитку освіти в Кобижчі.

Успенська церква була однобанева, бабинець — хрестоподібний, барабан куполу — восьмигранний, до бабинця була прибудована дзвіниця й теж мала восьмигранний барабан, зруб був зроблений із дубових і соснових брусів. Висота дзвіниці до верхівки хреста сягала близько 23 метрів. Площа зали для парафіян — 280 квадратних метрів. Одночасно в храмі під час служби могло поміщатися до 700 парафіян. Церква мала два храмових дні. Перший припадав на 28 серпня — свято Успіння Пресвятої Богородиці (або ж, як називають його в народі, Перша Пречиста). Другий храмовий день був 6 червня, коли святкували диво явлення Іржавської Ікони Пресвятої Богородиці (Іржавської Богоматері).

До останньої пожежі церква була пофарбована в білий колір із синіми обводами. Розташована в змішаному лісі. З північного й східного боків церкви — парафіяльний цвинтар із забутими могилами з дерев'яними хрестами й без них, а також могилами 1940–1950-х років минулого століття вже з металевими хрестами. Поруч із церквою є могила під гарним гранітним надгробком у вигляді дерева з відрубаними гілками. Хрест із надгробка збитий. На цьому цвинтарі вже давно нікого не хоронять. На території церкви стоїть також будинок священника. Старожили говорили, що в 1949 році отець Георгій перебудував його для себе зі сторожки.

Церква мала два вівтарі: центральний — на честь Успіння Пресвятої Богородиці та лівий — на честь святого апостола євангеліста Іоанна Богослова. Розпис стін і вітрал був виконаний олійними фарбами по накле-

єному домотканому полотну чи просто по дерев'яних брусах. На початку 2000-х років була розпочата реставрація розпису стін і вітрал.

Центральний іконостас церкви мав чотири іконних ряди. Нижній ряд, або як його називають — «місцевий», був із семи ікон. Основні: Спаситель, Богородиця, Вхід Господній у Єрусалим, святий Феодосій Чернігівський. Другий ряд ікон — «святковий» — мав 12 ікон, третій — «апостольський» — теж складався з 12 ікон і четвертий ряд іконостасу — «збірний».

У центрі четвертого ряду виділявся красивий список (копія) ікони Богородиці, скопійована із запрестольного образу Володимирського собору міста Києва. (За іншими даними, з Кирилівської церкви Києва). Його 1887 року написав видатний художник В. М. Васнецов. Прообразом Дитяти слугував його півторарічний син Михайло. З часом в еміграції він служив священником у православній церкві Праги. Відрізнявся «всепрощеньською» любов'ю до людей. (За іншими даними, ікона відома тим, що писана з конкретної особи — Ольги Прахової — дружини мистецтвознавця А. В. Прахова. Оригінал ікони був створений видатним художником М. А. Врубелем у 1884 році, й ікона ця збереглася з першопочаткового іконостаса, знищеного в 1937 році).

На стінах бабинця був такий розпис: праворуч — преподобний Серафим Саровський, преподобні Антоній і Феодосій Печерські, свята рівноапостольна княгиня Ольга, святий князь Володимир. Ліворуч можна було помолитися образами святого Василя Великого, святого Іоанна Златоуста, святого Григорія Богослова, святих князів Бориса і Гліба. У куполі церкви була написана Пресвята Трійця, на вітрилах — чотири євангелісти й чотири діяння Спасителя.

1995 року церкву пограбували. Викрали 19 ікон і церковне начиння. Грабіжники забрали копію чудотворної ікони Іржавської Богоматері. Злодіїв так і не знайшли, й викрадене так і не повернули на місце. У 2006 році ікону Іржавської Богоматері було відтворено і 26 березня її встановили в храмі.

Розпочинаючи з 2000 року, зусиллями священника отця Василія на кошти парафіян замінили всю покрівлю церкви (800 кв. метрів). У 2003 році президент банку «Аваль», кобижчанин Федір Іванович Шпиг й інший земляк — директор Київського пивзаводу Віктор Іванович Сташейко профінансували фарбування всього приміщення церкви зовні.

З моменту освячення церкви вона закривалася тільки один раз — у 1937 році. Служба Божа в ній не відбувалася аж до 1942 року. Весь цей час вона була коморою для зберігання колгоспного зерна.

У згаданій брошурі автор наводить розповіді мешканців села Кобижчі про те, що після закриття церкви був повністю знищений різьблений

позолочений іконостас, розібрані людьми або знищені ікони, зник архів. Позолоту з уламків іконостаса й ікон видаляли спеціальними розчинами і забирали. Хрести знову ж таки ніхто не наважився скинути на землю, і вони весь час стояли на куполах. Про це згадувала й розповідала дослідникам Марія Федорівна Тимченко.

Після війни знову взялися за реставрацію церкви. Значний внесок у цю справу зробив отець Георгій Леонідович Веселий, який служив тут із 1949 по 1993 роки. Під його керівництвом у 1956–1957 рр. Відремонтували будівлю храму, виконали розпис стін, куполів і вітрил, виготовили новий іконостас, встановили повернуті людьми й заново написані ікони. Дерев'яні конструкції іконостаса виготовив глухонімий умілець Олексій Пластовець зі своїми помічниками. Він жив по вулиці Пісковій, 14. Іконостас у лівому вівтарі виготовляли майстри з Харкова. Стіни розписав художник із Києва Леонід Міщенко. Іконостас написав талановитий художник-самоучка Мойсей Федорищенко.

У домі уже згадуваної кобижчанки Марії Федорівни Тимченко зберігалася написана ним навесні 1957 року картина. На ній видно сині маківки з жовтими зірками куполів церкви, навісу над ганком ще не було, перед церквою ріс фруктовий сад, а ялина над могилою Миколи Полонського була вдвічі нижчою до нинішнього її зросту.

У 1962 році в купол храму потрапила кульова блискавка, але церква не спалахнула. Іншого разу діти на Великдень бавилися сірниками й запалили дзвіницю. Парафіяни загасили полум'я. Господь двічі рятував її від вогню. Прикро, але втретє Він не встиг це зробити.

Досить цікавою є така деталь у біографії цього храму: 17 квітня 2006 року невдовзі після встановлення в кіот нової ікони Іржавської Богоматері отець Василій разом із парафіянином Василем Скалозубом замінювали скло на іконі Богородиці «Несподівана радість». Раптом вони побачили, що на склі відбився образ Пречистої. Скло зняли й із молитвою встановили в окрему раму поруч з іконою. Вісімнадцятого серпня того самого року у вівтарі встановили велику ікону «Цар слави», яку написали художники з Чернігова. У вересні художник з Прилук А. Донільчин розписав плафон у куполі.

На жаль, ні тоді Домбровському, ні мені не вдалося встановити імена людей, що жертвували кошти на побудову й відбудову Успенської Церкви. Можна тільки стовідсотково стверджувати, що це були предки всіх кобижчанців, які жили й живуть поблизу цього храму. А коли цю святиню настигла нова біда, то на її відновлення повстала не лише вся Кобижча, а й вся навколишня округа.

Ми знаємо, що наші церкви раніше жили на кошти прибутків від ружної

землі, яку здавали в оренду, плат за треби й пожертви парафіян. В іншому розділі я наводив заповіт сільської поміщиці Солонинової, яка перед смертю жертвувала монастирям та сільським церквам своє рухоме й нерухоме майно. Повторювати цей документ нема потреби. Скажу лише, що такими набожними в той час була не тільки сільська знать. Ще в 1693 році жителі містечка Кобижчі (на жаль, у першоджерелі не вказано їх прізвищ), які переселялися у Яготин, заявили, що вони, «не маючи позволения продать полей отцовских, вручают их на церковь»¹. Саме пожертви парафіян допомагали відроджувати сільські церкви в різні роки. Яскравим прикладом є відродження в Кобижчі обох храмів, де нині мають можливість молитися парафіяни.

За даними від 1872 року, в Покровському храмі була обрана рада попечителів. Її очолив приходський священник Віктор Величковський. Членами ради стали козаки Микола Шостка, Зіновій Ермоленко, Климент Сало, Олексій Шиян і селянин-власник Іван Брилевич².

При Троїцькій церкві Кобижчі раду попечителів очолив козак Яків Федоров Кладинога, її членами стали козаки Іван Федоров Назаренко, Олексій Тимофіїв Шемет, Петро Ільїн Шиш, Анфем Овсійович Сало, Яків Микитович Гурбич, Степан Василів Омелько, Степан Іванов Пономаренко, Олесій Максимов Шостка, Марко Іванов Шемет, Сергій Гаврилів Пономаренко, унтерофіцер Василь Якович Олешко й селянин Петро Максимович Конон³.

Варто сказати, що жертвують на користь церкви не тільки парафіяни. Благодійниками на користь світських установ були і є й самі священники. Під час роботи в архівах і бібліотеках натрапив на одну замітку, яку не можу залишити поза увагою читачів. Понад сто років тому, у січні 1917 року, священник села Вороньків нашого району Стефан Базилевич пожертвував бібліотеці Романовського вищого педагогічного інституту 35 книжок, а всього, якщо без перепльоту, 104 книжки, зокрема й світські твори Горбунова, Фета, Помяловського, Салтикова-Щедріна, Г. Гейне, Оскара Уайльда, щомісячні літературні додатки до журналу «Нива» за 1905-й, 1911-й, 1912 роки. Приходським братством Вороньків пожертвовано на українські церкви при Лялицькому палаці 25 руб. грішми⁴. Нема сумніву, що не стояли осторонь таких добрих справ і кобижчанські парафіяни та священники. Просто в підшивках зібрано не всі газети.

Тисячу дев'ятсот сімнадцятого року розпочалися небачені до цього

1 Газета «Земский обзор», 1884 год.

2 Газета «Черниговские епархиальные известия», 1875, № 2, с. 145.

3 Газета «Черниговские епархиальные известия», 1872 р., № 18.

4 Газета «Черниговский вестник». Издание братства святого Михаила, князя Черниговского, 1917 рік, № 15 (272).

гоніння на церкву, її священно- і церковнослужителів, парафіян. Після так званої Великої жовтневої соціалістичної революції для церкви та її парафіян настали тяжкі й нестерпні часи, що показують суть більшовицької влади, її цинізм і жорстокість. Для підтвердження один документ.

01. V. 1919

Строго секретно.

Председателю ВЧК т.

Дзержинскому Ф. З.

Москва, Кремль

№1866672

Указание

В соответствии с решением В. Ц. И. К. и Сов. Нар. Комиссаров, необходимо как можно быстрее покончить с попами и религией. Попов надлежит арестовывать как контрреволюционеров и саботажников и расстреливать беспощадно и повсеместно. И как можно больше. Церкви подлежат закрытию. Помещения храмов опечатывать и превращать в склады.

Председатель В. Ц. И. К. (підпис) Калинин.

Председатель Сов. Нар. Комиссаров (підпис) Ульянов (Ленин)¹.

Володимир Карпов намагається переконувати читачів, що автором цього жакливого документа є не Ленін із Калініним, а Лев Троцький. Але хіба це змінює позицію нової влади до церкви та її вірних?

Звісно, після таких настанов і благословення у державі закрутився маховик репресій проти верхніх і нижніх шарів православ'я. По всій колишній імперії, і в Україні зокрема, державні органи фактично поставили поза законом усе християнське мистецтво, в тому числі й церковний спів. Органи влади активно розпочали руйнацію храмів, нищення та розкрадання ікон й інших коштовних і унікальних виробів церковного начиння. Серед них — старовинні ікони, визолочені чаші, хрести, Євангелії, Біблії, Псалтирі, Требники з визолоченими палітурками, рукописи, метричні книги, літописи, документи. Все це нова влада назвала «церковною рухляддою». Майно розкрадали представники різних комісаріатів. Люди забули народне повір'я, що з церкви не можна красти навіть іржавого цвяха. Тоталітарна система руйнувала не лише церкви, а й людські душі, бо її влаштовувала бездуховність рабів — виконавців волі тиранів.

Нова безбожна влада не бажала пам'ятати й згадувати, скільки церква та духовенство зробили для розвитку освіти і культури країни. Церкву відділили від школи, а школу — від церкви. Відділили її від держави, а державу — від церкви. Не оминула така напасть і наш край.

Уже з 27 червня 1921 року запрацювала Козелецька повітова комісія з відокремлення церкви від держави. Трохи пізніше держава заходилася робити опис церковного майна. На перший погляд, мета ніби й виправдана — знати, що передається для користування релігійним громадам. Насправді ж вже тоді була запланована руйнація і знищення церков й інших культових споруд. Ще й не висохло чорнило на цих документах, як начальник Ніжинського окружного відділу ДПУ Самовський і старший уповноважений Марченко шлють із грифом «таємно» «бомагу», у якій допитуються у завідувача адміністративного відділу Ніжинської округи, куди мається думка золоту рухлядь зложити? Їх також цікавить, де і яка золочена рухлядь мається й просять вказати кількість металеві рухляді по вазі, а дерев'яної — на квадратні метри¹. У документі навіть вказується, що для переробки цієї рухляді ОДНУ створила 1-й Московський утильзаовод, куди й належить її вивозити².

З початку 1920-х років минулого століття всі документи з одного державного органу до іншого, які стосувалися церковного життя та служителів культу, йшли з грифами «повністю таємно» та «таємно». Нова влада не лише встановлює тотальний контроль над церквою, а й масово закриває релігійні установи. До 1917 року на Чернігівщині діяли 1040 церков і 15 монастирів. На листопад 1924 року в губернії діє всього 800 церков, із них 125 обновленських і 118 автокефальних. У 1936 році єдиним храмом у Чернігові залишилася Іллінська церква на Болдиній горі. Інші культові споруди були закриті, розтриті або переобладнані під господарські потреби.

У багатьох документах того часу органи влади весь час наголошують, що в районі нема випадків зречення сану священниками. Поміж рядками цих донесень слід читати, що влада вже запустила репресивний механізм і ніяк не дочекається, коли у священників, дияконів, паламарів лопне терпіння й вони відрікатимуться від сану та посад. І таки дочекалися цього процесу. Ба більше: влада зробила все, аби піддати цей процес гласності, й змусила священників й інших церковнопричетників публікувати оголошення про зречення і розрив із церквою в районних та окружних газетах. Уже у 1930-х рр. майже кожен номер районної газети рясніє такими оголошеннями. І вже не тільки зречення сану чи посади. Подавати заяви

¹ ВДАЧОН, ф. Р-61, оп. 2, с.267, арк. 92.

² ВДАЧОН, ф. Р-61, оп. 2, с.267, арк. 92.

¹ Карпов В. Генералиссимус. М., Вече, 2002, кн., 1, стр. 67.

змушують синів і дочок, які зрікаються своїх батьків-священників, дияконів. А згодом цих священників і навіть псалтирників запроторювали до білих ведмедів. Не оминула така гірка чаша й Кобижчу.

Протокол № 1 Кобизького волосного з'їзду комітетів незаможних селян у присутності членів волвиконкому й комосередку від 8 березня 1922 року, де були присутніми 50 активістів, розповідає нам про необхідність проведення позачергових церковних сходів, на яких слід провести агітацію для зняття в церквах села золота та срібла й обміну його на ринку в куркулів-лихварів на хліб для голодників...¹

Релігійні громади сіл розколюються на автокефалістів та екзархістів. У Кобижчі на бік незалежного автокефального українського православ'я стають громади Троїцької та Покровської церков. Громада Покровського храму довго й наполегливо бореться з іншою, проросійськи налаштованою частиною вірян, за право користуватися церквою і майном і проводити там служби рідною, українською мовою. Відносини між громадами дуже ворожі. Між ними розпочинається і довго триває боротьба за право використання церковних споруд й іншого майна для Богослужіння. Протистояння набуває серйозного характеру. І не лише в Кобижчі, а й у Рудьківці, Петрівці, інших селах району, де організовуються громади автокефальної української церкви. Сторони не можуть дійти згоди, а влада не прагне загасити це полум'я, а навпаки, провокує конфлікти. Влада на місцях вже знає, що церкви стоять на порозі закриття і руйнації, а тому вважає, що чим більше конфліктів, тим швидше це станеться. А релігійним громадам на місцях влада ставить все нові й нові вимоги. Одна з них — проведення загальних зборів вірян для реєстрації й перереєстрації церковних громад.

Четвертого лютого 1924 року відбулися збори Покровської православної парафії з участю голови Ф. Циреня, секретаря П. Болгака. З трьох питань першим на порядку денному — передача майна. На зборах ухвалили: беручи до уваги, що парафіяльні загальні збори постановили не передавати майно та ключі через те, що українська парафія має більше членів ніж слов'янська, а через те й рада постановила і тепер не передавати майно і ключів до того часу, доки не вирішать загальні збори разом зі слов'янами, котрі зібрати не пізніше, ніж через тиждень.

Крім того, беручи до уваги те, що центр (Козелець) не вважає на список (очевидно, не реагує, — *авт.*), просити представника від Козельця, котрий би на місці з'ясував обставини, через що і прохають представника ... (очевидно, прибути в Кобижчу, — *авт.*) для вирішення справи на 11 лютого².

Друге питання порядку денного — пункт про сплату страховки. Ухвалили: страховку не платити до того часу, доки не вирішиться питання, за якою парафією залишиться Покровський храм, і коли зостанеться за українською парафією, то уплатити не пізніше як через тиждень після того часу, як вирішиться це питання. На цих же зборах у поточних питаннях вирішили відремонтувати помешкання священника. Вирішили також подати заяву до Всеукраїнської православної церковної ради про затвердження священником нашої парафії Івана Івановича Нестерчука¹.

Організована в перші роки так званої радянської влади релігійна громада Покровської церкви бореться не лише за право користуватися майном храму й служити там рідною мовою. Вона бере активну участь у політичному житті Кобижчі, масових заходах на честь різних свят. Про одне з таких — реферат на честь «святкування дня смерті Тараса Шевченка» (вибачте, але так записано у протоколі нової влади села, — *авт.*) — був проведений у канцелярії сільської ради Ярошківського куреня. Як інформує 13 березня 1923 року голова цієї ради Молодуха, реферат влаштували голова сільбудинку М. А. Григор'єв, у ньому брали участь члени К. С. М. У тов. Глушко й Сакун і хор Покровської церкви. «Народу было полное здание, и остались все довольные...»²

Наприкінці цього ж року влада запросила від Покровської та інших парафій села відомості про майно й реєстраційні картки служителів культу. До Покровського храму належала одна церква і одна релігійна громада. У церкві були такі цінні речі: чаша срібна позолочена, дискос і звіздця 84 проби вагою 1 фунт 20 золотників і вартістю 70 рублів. Був хрест срібний 84-ї проби, позолочений, вагою 1 фунт і вартістю 50 рублів. Дарохранительниця зі срібла такої ж проби, позолочена, вагою два фунти і вартістю 150 рублів. Дві срібні тарілочки 84 проби, позолочені, вагою 16 золотників і ціною 5 рублів. Шата з ікони святого Миколи срібна 84 проби, позолочена, вагою 8 фунтів і ціною 400 рублів. Лампада срібна 84 проби, позолочена, 46 золотників і ціною 15 рублів. Окраси з Євангелій срібні, такої ж проби, позолочені, 13 штук, їх вага 1 фунт і ціна 30 рублів. Хрест срібний, проба не проставлена, вага 1 золотник, ціна 36 рублів. Разом у церкві було 23 цінних предмети, їх вага 14 фунтів 82 золотники на суму 756 рублів. Зроблено примітку, що ціни на всі речі вказані у довоєнних карбованцях³. Під відомістю підписи пресвітера й секретаря, але їх розібрати неможливо.

Далі з цього архівного документа можна почерпнути такі відомості:

1 Там само, арк. 31

2 Там само, арк. 201.

3 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 25, арк. 24.

1 ВДАЧОН, ф. Р-6002, оп.1, с.12, арк.1.

2 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 14, арк.31.

у сільській раді, де голова Молодуха, Ярошківська сільська рада, церков — 1, молитовних будинків — 1, громада екзархістів — 1 і громада автокефалістів — 1, баптистів — 1. Кількість цінностей — 9 фунтів 14 золотників¹.

У Каштелянівському курені громада екзархістів одна, церква — одна. Тут є такі цінності: вінчик з образу святого Миколи, срібна чаша, срібний хрест, прикраси, ковшик, ризи, прикрашена Євангеліє, хрест священника, дискос, блюда срібні. Всього речей 14, загальною вагою 7 фунтів 56 золотників².

Услід за цими звітами в Кобижчанський райвиконком надходить депеша з Ніжинського окружного управління. У ній повідомляється, що Покровська громада (автокефалістів) як та, що не має типового статуту, зареєстрованого в губернії, вважається розпущеною, і вона не має права на чергове Богослужіння... Про викладене оголосити до відома радам громад Покровської церкви: слов'янській і колишній автокефальній. Завідувач відділу управління Івашенко, секретар Шугар³.

На той час головою церковної громади Покровської церкви був Пилип Назаров Шульга, головою такої самої громади Успенської церкви — Антон Корнієв Шульга, а головою церковної громади баптистів — Йовса Якович Гурбич⁴.

Обстоювала право на існування українська громада не лише Покровської, а й Троїцької церкви Кобижчі. Чотирнадцятого квітня 1924 року вона дає підписку, у якій пише, що 51 член громади автокефальної української церкви за потрібних 50, дає підписку про те, що вони беруть на себе додаткові пункти, введені в статут громади (дозволені радянською владою) (далі — довгий їх перелік), і за це підписалися всі власноручно. Їх підписи затвердила Кобижчанська сільська рада⁵.

А тепер заглянемо в реєстраційні карточки служителів культу того періоду. Карточка № 1 розповідає про члена автокефальної православної української громади при Троїцькій церкві м. Кобижчі Коровкевича Івана Аполлоновича. Він 1882 року народження, духовного сану, батько в нього священник, закінчив Чернігівську духовну семінарію й слухав курс Київської духовної академії, до політичних партій не належить. Його дружині 35 років, а сину — 15. Засуджених за радянської влади родичів нема. Релігійне вірування: православний, автокефаліст, протоієрей. Рукопокла-

дений у 1905 році в Чернігові єпископом Антонієм. Служив у містечку Кобижчі та в церквах військового відомства. У військових установах теж був священником. Службу проводить українською мовою (тут зауважу що запитання анкети складено російською, — *авт.*). На запитання, якою мовою потрібно проводити Богослужіння, відповідає коротко й чітко — українською. У відповідь на запитання, до якої церковної течії чи угруповання він себе зараховує, пише, що до автокефальної української церкви.

Визначеної плати священник не одержує, а добровільні пожертви становлять в середньому не більше як 10 руб. на місяць. Підсобними заняттями він не займається. До революції мав дім із городом у 1100 квадратних сажнів, те саме має і сьогодні. До революції 1917 року служив у Кобижчі і в сьомому Сибірському стрілецькому полку священником по 1 січня 1918 року. У часи Петлюри жив у Києві по вулиці Багговутівській, 32, при Денікіні служив священником у селі Потоки Київської губернії. У Петлюри та в Денікіна не служив. За участь в імперіалістичній війні нагороджений Георгієм й іншими відзнаками. Ніяких покарань не мав. Підпис — протоієрей Коровкевич¹.

Друга реєстраційна карточка складена на члена Української православної автокефальної громади Троїцької церкви Миколу Даниловича Шишкіна. Він 1883 року народження. Українець, міщанин. Батьки — «из имущественных». Дружина — фельдшер. Закінчив Київську духовну семінарію й музичне училище Линевиц-Носової. До жодних партій не належав. Засуджених родичів за радянської влади нема. Віросповідання — православного, українського. Нині виконує обов'язки псаломника та регента хору церкви. Богослужіння проводить українською мовою. Визначеного розміру платні немає, живе на добровільні пожертви членів громади. Підсобних занять нема. Землі теж нема. До революції служив у 168-му піхотному Миргородському полку. При Петлюрі й Денікіні жив у Києві, вів домашнє господарство. У 1919—1920 роках служив у Червоній армії вільнонайманим в окргоспуправлінні. Мав дружину².

Третя карточка розповідає про члена громади Покровської церкви Івана Івановича Нестерчука. Він народився в 1900 році, нині живе в Кобижчі. Українець, рідна мова — українська. До служби в духовному званні був селянином і службовцем. Батьки — селяни. Джерелом їх існування була поденна робота. Закінчив Новобасанську двокласну школу та пастирські курси. До жодних партій не належить. Засуджених радянською владою родичів немає. Віри православної, священник. Рукопокладений у 1922 році в Києві. Служив у Києві у Софійському соборі. Здійснює

1 Там само. Арк. 26.

2 Там само, арк. 25.

3 Там само, арк. 40.

4 Там само, арк. 53–55.

5 Там само, арк. 57.

1 Там само, арк. 73–73 зв.

2 Там само, арк. 74.

Богослужіння українською мовою і вважає, що Богослужіння треба проводити рідною українською мовою. Зачисляє себе до української православної автокефальної громади. «Жаловання» не одержує. Живе на добровільні пожертви. У батька є хата. До 1917 року жив вдома, вчився. По 1 січня 1918 року службовець. При Денікіні був вдома. У Червоній армії не служив. Служив у Петлюри й Денікіна. Має дружину, їй 17 років¹. (Зазначу, що на всі запитання російською він писав відповіді українською мовою, — *авт.*).

Очевидно, така позиція священника не пройшла повз увагу влади, яка не бажала мати незалежну від Московського патріархату українську церкву. Вже 15 листопада (очевидно, 1924 року, бо рік у документі не представлений, — *авт.*) він звертається до Кобижчанського райвиконкому із заявою, у якій каже, що залишає своє духовне звання й просить зняти його з обліку як священника і «таким його не лічити»².

На таке його рішення могла вплинути й постанова окружного управління, яку з поміткою «терміново» відправили до Кобижчанського райвиконкому. У ній нижчий орган виконавчої влади зобов'язувався виконати доручення Козелецького повітового виконкому від 3 лютого 1923 року про передання Покровською громадою автокефалістів богослужбового будинку й предметів релігійного культу общині екзархівців, згідно з останньою укладеною угодою. Про виконання доповіді окротуправу. Завідувач отд. Управління — Голембіовський³.

Картину гоніння на українську громаду доповнює ще один документ, надісланий у Кобижчанський райвиконком із Ніжинської окружної управи 28 червня 1923 року. В ньому йдеться, що внаслідок клопотання української православної парафії при Покровській церкві Кобижчі окротуправ пропонує оголосити громаді слов'ян цієї ж церкви, що хоч храм і передано у їх користування, проте вони зобов'язані допускати і відправлення релігійних потреб й громаду автокефалістів. Райвиконкому пропонується встановити чергу, відповідно до тієї та іншої громади. Приблизно на половину. Заступник завідувача окротуправу — Нечваль⁴.

Фактично цей циркуляр перекреслював усі старання батюшки та вірних йому й Україні парафіян молитися у власній церкві, а не ділитися нею з представниками іншої конфесії. Чи могло серце батюшки, який щиро бажав українізації та молитися Богові рідною мовою, витримати таку наругу і натиск влади? Вважаю, ні.

Певний час Покровська церква була без священника. Наступним батюшкою, очевидно, став Микола Семенович Ширай, 1870 року народження. Згідно з обліковою карткою, він прибув у Кобижчу з Носівки 24 березня 1925 року, а через три дні його взяли на облік у парафію Покровської церкви. Але 28 грудня 1925 року його зняли з цього обліку, бо він переїхав до Ніжина. Ще до того Покровська церква стала місцем служби для Стефана Андрійовича Поповича, 1900 року народження. Він жив у Кобижчі й став на облік як священнослужитель Покровської церкви 6 травня 1925 року. Очевидно, певний період у церкві було два священники. І отець Микола Ширай, якому було 55 років, став навчителем для молодого 25-річного отця Стефана. На той час він ще був неодружений¹.

У матеріалах архіву чомусь відсутні реєстраційні карточки від третього до восьмого номерів. Тому не можна нічого сказати про тих служителів культу містечка. Тепер ознайомлю з карточкою № 9. Її заведено на члена Христо-Різдвяної церкви містечка Кобижчі приходської общини Івана Сергійовича Штельмаха. Він 1905 року народження, місце прописки — Кобижча. Українець. Син селянина, у якого основне заняття — сільське господарство. Закінчив курс семигрупної трудової школи двокласної церковної приходської школи. Вчився в 5-й Київській гімназії. До жодних партій не належав. Засуджених родичів нема. Віри православної, християнської. Псаломник. Назначений єпископом Дамініаном у Ніжині 29 серпня 1924 року. Співав при монастирі. На запитання, якою мовою треба здійснювати богослужіння, відповів, що тією мовою, якою народ забажає. Зачисляє себе до східної православної християнської течії. «Вознаграждение» від громади — 10 руб. Більше доходів ніяких, землі теж нема. До революції 1917 року був у Києві, Цитадель № 9, квартира 10. На 1 січня 1918 року співав у хорі Благовіщенської церкви і вчився. Не служив ні в Денікіна, ні в Петлюри, ні в Червоній армії. Дружини й дітей нема².

Карточка № 10 на члена Христо-Різдвяної Церкви м. Кобижчі церковно-приходської общини Миколу Миколайовича Криловського. Він 1872 року народження, живе у Кобижчі, рідна мова українська, син священника. Сан батьків — духовний, і він жив на кошти батьків. Завершив чернігівську духовну семінарію. До жодних партій не належить. Належить до християнської православної течії. Нині священник. Рукопокладений єпископом Питиримом у Чернігові у 1895 році. На цивільній службі був головою правління кооперативу. Богослужіння здійснює слов'янською

1 Там само, арк. 75

2 Там само, арк. 102.

3 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 26, арк. 4.

4 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 26, арк. 37.

1 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп. 1, с. 399, арк. 5 і 8.

2 Там само, арк. 81.

мовою, а взагалі вважає, що потрібно служити на тій мові, на якій народ забажає. Себе зачисляє до східної православної християнської течії. Від громади одержує приблизно 25 руб. Займається бджільництвом. Цього року воно було неприбутковим. Землі мав 24 десятини. Нині має садибу приблизно в $1/4$ десятину. До революції 1917 року служив священником у Кобижчі. На цьому самому посту був і на 1 січня 1918 року. Був священником і при Петлюрі, і при Денікіні. У Червоній армії не служив. На запитання, чим він бажає доповнити ці дані, відповів, що священникам бажано мати права громадянина¹.

Реєстраційна карточка № 14 розповідає нам про священника Успенської церкви Олександра Стефановича Красногорського, 1881 року народження, українця. Він був сином псаломника. В 1905 році закінчив курс Чернігівської духовної семінарії. Нині священник. З 1906 року служив у Марківцях. У містечку Нові Млини був учителем народної учительської школи з 1905 по 1906 рік. Зараховує себе до автокефальної християнської течії. До революції користувався 27-ма десятинами ружної землі. До революції 1917 року служив у Кобижчі священником. На 1 січня 1918 року теж на цій посаді. Священником у Кобижчі був і при Петлюрі, і при Денікіні. У них, а також у Червоній армії не служив. Має дружину 52 років, дітям — 28 років².

Вище я наводив документи про знищення християнської громади автокефалістів Покровської Церкви. Паралельно влада цювала й таку саму громаду Троїцької церкви. Пропоную увазі виклад доповіді про діяльність Троїцької Української автокефальної парафії м. Кобижчі з 10 по 25 лютого 1923 року. Настоятель цього храму протопресвітер Іван Коровкевич звітує владі, що за цей період із парафіянами проведено 5 служб. Інших зібрань і співбесід з вірянами не було. За цей період сказано 4 промови. Їх головна тема — євангельські читання. Промовцем був місцевий протопресвітер. Далі запитуються: якщо були обрання, то кого і куди? Таких не було — пише батюшка. Наступне запитання від влади: «Хто не голосував і кого обрано?». На це батюшка відповів прочерками. Далі ставили запитання, хто скликав зібрання, де вони проходили — вдома чи в церкві? Чи відбирались підписи від громади на пожертви або на заяви, хто їх писав, хто збирав, з чиєї ініціативи? І знову стоять прочерки. Також запитуються, скільки церков, молитовних будинків у волості? Скільки усіх священнослужителів? Відповідь — один пресвітер. Далі владу цікавило, чи був хто з вищого духовництва, звідки, мета приїзду, на яку тему була промова, куди він відбув, якого числа, перелічити пово-

дирів цієї спілки? На всі ці запитання пресвітер відповів прочерками, бо всього цього не було¹.

Наступний звіт священник складав, як і вимагала влада, рівно через два тижні. Знову довелося відповідати на такі самі запитання. Знову читаємо такі самі відповіді або ж бачимо прочерки. Тільки на запитання «які були головні теми зібрань» він, крім того, що вказав Євангельські теми, додав — про взаємну любов між собою. Це він так делікатно натякав більшовикам про те, чого їм так бракує.

Потрібно сказати, що список членів Троїцької православної автокефальної парафії Української церкви (релігійної громади), що в містечку Кобижчі, представлений у листопаді 1923 року в окружні служби, був досить великим. Він об'єднував 1046 душ і до нього були вписані парафіяни, яким минуло 18 років. Можна гарантувати, що звичних нам приписок бути не могло. Внизу документа зазначено, що «зазначений список провірено і свідчиться сельрадою Ярошківського куреня містечка Кобижчі». Його засвідчив голова сільради Олешко й секретар (підпис нерозбірливий)². За соціальним станом 40 осіб із цього списку позиціонують себе як заможні, 594 — середняками, а решта парафіян — біднота. Додам, що такий список склав Кобижчанський райвиконком на вимогу Ніжинського окрвиконкому. У ній ставилося завдання — «истребовать от общин автокефалистов списки членов общины с указанием имени, отчества, фамилии, возраста, социального положения. Списки эти должны быть заверены сельсоветом, засвидетельствованы и представлены в окротуправу в возможно непродолжительный срок. Завотделом админнадзора Суховоленко, секретарь ликвидкома Шугар»³.

Звичайно, весь список тут наводити не буду, хоч він має велику історичну цінність, наприклад, для вивчення родоводів. Назву тільки із середняків Василя Нестеровича, Митра Грицькова, Якова Митровича, Дементія Дмитровича, Параску Терешкину, Наталку Дементійову Шпиг. Їм від 70 до 40 років. Багато середняків із династії Мальків. Це — Марко Миколайович — 42 роки, Домаха Василівна — 33, Митро Якович — 45, Дарія Марківна — 47, Омелько Корнійов — 51, Павло Омельков — 30, Пилип Грицьков — 42 і Мокрина Іванова — 33 роки. Була серед Мальків і біднота. В цьому списку бачимо Мойсея Яковича — 66, Митрофана Мойсейова — 22, Микиту Мойсейова — 26, Євдоху Тихонову — 23, Пилипа Миколайовича — 49, Микиту Грицькова — 51, Олександра Гаврилова — 48, Гарасима Микитовича — 19 і Наталку Артемову Мальків — 49 років.

1 ВДАЧОН, ф.5308, оп. 1, с. 26, арк. 6.

2 Там само, арк. 47.

3 Там само арк. 49.

1 Там само, арк. 82.

2 Там само, арк. 86.

А тепер назву членів парафіяльної ради Троїцької церкви. До неї входили Лука Євменович Тишко (50 років), Пилип Яков Тимченко — 35 років, Андрій Євтухов Шпиг — 35, Дементій Йосипович Горбач — 56, Герасим Гнатович Покормяко — 50, Каленик Євменович Тишко — 47, Мирон Костянтинович Твердомед — 52, Іван Васильович Божок — 30, Грицько Трохимов Бандик — 53, Степан Васильов Цирнюк — 52, Дмитро Грицьків Шпиг — 70, Андрій Мойсейов Труш — 48, Кузьма Миколайович Гавриленко — 38, Петро Пантеліїв Савченко — 40, Зот Гарилів Пономаренко — 65, Іван Степанов Олешко — 50, Трохим Овсіїв Косенко — 45, Тодос Миронів Пузик — 38 років. До цього списку приписуюсь голова ради Л. Тишко¹. Маю сказати, що за соціальним станом усі вони записалися землеробами.

Наведу також список ради релігійної общини православної церкви Савинського куреня. Першим у списку Семен Андрійович Хащенко (йому 45 років), Далі — Прокофій Леонтійович Дорош (60), Карпо Тимофійович Лобода (35), Григорій Макаренко (51), Пахом Ситник (49), Капітон Ющенко (41), Семен Ємець (48), Никифор Сапожник (43), Василь Тимофіїв (43), Михайло Маркович Труш (36), Порфирий Рог (44), Тимофій Лобода (52), Андрій Сакун 59 років. Список складений 1 червня 1923 року².

Нова влада розпоряджалася церковним майном і майном священників на свій розсуд. Дванадцятого квітня 1925 року на загальних зборах Кобижчанського сільського товариства взаємодопомоги розглядалося питання про виморочне майно колишнього Нагорського критого бляхою будинку. Оціненого в 500 рублів, двох сараїв — плетеного і рубленого — під солом'яним дахом, вартістю 60 і 75 рублів, плетеної клуні за 100 рублів. Ці будівлі розташовувалися на 1200 квадратних сажнях землі. Все це майно віддавали в оренду священнику Красногорському відповідно до укладеної угоди на 3 роки з щорічною оплатою 123 рублі 25 копійок³.

Шістнадцятого квітня 1926 року на засіданні сільського комітету взаємодопомоги слухали питання про купівлю будинку колишньої Савинської церкви. Інформував Цирень. Тоді ж ухвалили купити його і призначити комісію, яка б визначила, скільки потрібно додати дерева, скільки треба теслярів для перевезення будинку, який треба заново звести на колишній садибі Лесенка⁴. Що планувалося відкрити в цьому перевезеному будинку, на зборах не говорили. Можливо, що там могли поселити представників нової влади, які не гребували жити в колишніх панських, куркульських і церковних будинках.

А ось дружити зі священниками чи їхніми членами родин для комуністів було великим гріхом. На партійних зборах територіальної парторганізації Кобижчі в березні 1937 року член партії Самуїл Михайлович Бельський, якого висували на секретаря осередку, взяв самовідвід і сказав парторганізації про свої політичні помилки та непартійні вчинки. Цитую за протоколом зборів: «Я в 1935 році жив по сусідству з розведеною попадею і довелось бути в неї один раз у гостях на вечері...»¹ Прикро, що тов. Бельський не сказав, що він робив у попаді.

На інших партійних зборах 18 квітня 1937 року члени партії територіальної організації обговорювали питання про стан антирелігійної роботи в Кобижчі, де доповідав знайомий нам Самуїл Бельський. У обговоренні висловилася Сахарова (не вказано, хто вона). Промовиця визнала, що в селі ніякої антирелігійної роботи не проводиться, а релігійники свою роботу проводять проти нас безкарно і «сковеркують» Конституцію, ст. 124. А в нас чотири церкви й жодну не закрили. Треба організувати антирелігійну роботу, роз'яснити масам класову суть релігії, їх ворожу роботу, треба поставити питання перед РПК, що нема антирелігійної літератури.

Йй підспівував такий собі Процько. Він казав, що вчительство не втягнуте в антирелігійну роботу, а попи роблять свою справу. Він просив на зборах: подивімося, скільки людей святили паску, святили вербу. Тут у дебати вступив Самуїл Бельський і сказав, що наведені Процьком факти беззаперечні. Не буду далі цитувати ораторів, бо всі ці виступи лише підтверджують, що віру в Бога у кобижчанців вбити було досить важко, і тому комуністи на тих зборах кинули клич «своєчасно викривати шкідницьку діяльність релігійників...», а на 20 червня запланували скликати збори виборців по Кобижчанській сільраді «по питанню зачинення церкви і перебудови її на колбуд...»². Однак і у вересні того ж року у звіті райпарткому було сказано: «торкаючись антирелігійного руху в районі, то він остаточно не вивчений, а сама релігійна боротьба продовжується між тихоновцями і автокефалістами за деякими випадками в Кобижчі, а в районі, то майже затихла»³.

Якщо, на думку влади, боротьба між общинами ніби й затихла, **то розпочинає крутитися маховик репресій. У його жорна потрапляють священники та церковні активісти. Зокрема і в Кобижчі.**

Одразу наголошу, що через брак архівних даних цей список неповний. Отож за віру постраждали Микола Миколайович Криловський. Він

1 Там само, арк. 15.

2 Там само. Арк. 18.

3 ВДАЧОН, ф. Р-6292, оп. 1, с. 29, арк. 30.

4 ВДАЧОН, ф. Р-6292, оп. 1, с. 20, арк. 113.

1 ВДАЧОН, ф. П- 617, оп. 1, с.561, арк. 12.

2 ВДАЧОН, там же, арк. 17 і 29.

3 ВДАЧОН, ф. Р 361, оп. 1, с. 9, арк. 81.

народився в 1872 році в селі Стригово Мглинського повіту Чернігівської губернії в родині священника. 1894 року закінчив Чернігівську духовну семінарію, після якої один рік служив при батюшці. У 1895 році єпископом Питиримом рукопокладений в Чернігові. Потім служив священником у селі Лизогубівщина, а пізніше переведений в Кобижчу, де був настоятелем храму Різдва Христового і де служив до 1929 року. Тобто до закриття храму і примусового, як він сам свідчив в органах, зречення сану. Він одним із перших потрапив в лабеті більшовицької влади. Вже у 1927 році отця Миколу запроторили в слідчі кабінети за те, «що зібрав збори куркулів й не дав закрити храм, говорив, що чекає зміни влади...» Того разу його відпустили, але залишили під негласним наглядом чекістів.

Вдруге Миколу Миколайовича арештували 22 лютого 1930 року і відвезли в Ніжинський ДОПР. Ретельний обшук не дав бажаних результатів — нічого підозрілого не знайшли. У протоколі пишуть знову ті самі звинувачення: «був проти закриття храмів і зняття церковних дзвонів. Під час проповідей агітував не підкорятись владі, не вступати в колгоспи, не здавати зерно, а краще везти його на базар...» Пригадали йому й те, що був правою рукою поміщика Степана Єгоровича Неверовського. І після арешту того дав притулок його сім'ї. Нагадаю, що Степан Єгорович був із родини поміщиків, яка дала деревину для спорудження в Кобижчі церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Криловського також звинувачували за збір грошей на підтримку репресованим і засланим єпископам. Своєї провини перед новою владою священник не визнав. Двадцять другого березня 1930 року його засудили на заслання в північні райони Росії на три роки. На той час він мав за плечима 58 прожитих років. Подальша доля священника невідома. Додамо, що його чесне ім'я було повернуте із забуття 28 червня 1989 року, коли вийшов указ про реабілітацію.

Віктор Домбровський і отець Володимир Передерій у проведених дослідженнях стверджують, що одночасно з батюшкою Миколою Криловським був заарештований і проходив по одній справі ще один священник із Кобижчі — Пантелеймон Павлович Левицький. Він народився 1882 році в селі Острівець на Уманщині — одній із колисок української гайдамаччини й козацтва. Українець. Закінчив Волинську духовну семінарію в 1895 році. З того ж року по 1899-й працював учителем початкових шкіл у Київському й Уманському повітах. Пізніше деякий час працював на залізниці. З 1908-го по 1913 рік був псаломником, а з 1913 до 1915 року служив дияконом у Чигиринському повіті. У 1916 році перевели у Київ, де теж був дияконом. З 1916-го до 1925 року — священник у церкві с. Ржищево. Потім — настоятель церкви Покрови Пресвятої Богородиці в Кобижчі.

Уперше був засуджений у вересні 1928 року народним судом Кобижчі на

один рік. Вдруге отця Пантелеймона арештували 22 лютого 1930 року разом із батюшкою Криловським. Мабуть, щоб двічі коней не гаяти з Кобижчі до Ніжина, де розміщувався ДОПР. Під час обшуку крім листів і родинних світлих, нічого не знайшли. Звинувачення в дечому подібне до того, яке й висунули його колезі, але жорстокіше: «Виступав проти закриття церкви, дав благословення на боротьбу проти радянської влади. Агітував проти кампанії госпзаготівлі. Говорив, що колгоспи — це бісівська мара, а хто вступить до нього, того прокляне...». Левицького також звинуватили у «вичитуванні» над хворою дитиною. Своєї провини Пантелеймон Павлович не визнав.

Батюшку Левицького судили в один день із батюшкою Криловським — 22 березня 1930 року. На той час йому було 48 років. Покарання — три роки заслання відбував в Архангельській області на лісопильному пункті 5–6 у Цигломені. Жив у так званій «плавучці».

Відомо, що дружина засудженого священника написала клопотання до голови Верховної ради Союзу М. І. Калініна з проханням звільнити старого й хворого чоловіка з ув'язнення. Лист до Москви не дійшов. Його «зупинили» чекісти обласного ОГПУ. Та й чи допоміг би всесоюзний староста, у якого в той час дружина також відбувала політичне покарання в таборі, а він сам вірно служив Сталіну? Подальша доля священника Левицького невідома. Реабілітований він 28 червня 1989 року.

Тепер прошу прочитати трагічні сторінки біографії іншого сільського священника — Павла Івановича Блошкіна. Народився він 18 травня 1890 року в селі Василевичі Речицького (Гомельського) повіту Мінської (Могилевської) губернії в Польщі (нині — Білорусь). Білорус. Під час арешту жив у селі Свидовець. Син безземельного міщанина. В 1909 році закінчив Волинську (Житомирську) вчительську школу. Три роки вчителював в початковій школі села Ставок Пінського повіту. У 1914 році прослухав богословські курси і став священником. Перша парафія була в селі Лясковичі Мозирської області (Білорусь). Там Павло Іванович прослужив шість чи сім років. В 1922 році «за зв'язок зі шпіоном» його арештували чекісти і він три місяці пробув під вартою.

У липні 1930 року переїхав в Україну. Служив у Кобижчі в церкві Успіння Пресвятої Богородиці до її закриття у 1936 році. Із записаних краєзнавцями спогадів жителя села С. М. Київської (1921 року народження) дізнаємося, що після Красногорського батюшкою в цій церкві був Блошкін. Невеликий, бідний, мав дружину й одинадцять дітей. Під час гоніння на батюшок новою владою окремих дорослих дітей змусили зректися батька-священника. Молодші діти разом із нею ходили в трикласну Савинську школу. Жили вони в церковній хаті, доки вона не згоріла. Очевидно, це стало однією з причин, що батюшка Павло з дружиною і трьома

дочками переїхав служити в Свидовець. Приходу йому не дали, і він живе за жертви парафіян і на гроші від виконання треб, які проводить по хатах віруючих селян.

Сімнадцятого грудня 1937 року його арештували у Свидовці й відвезли в Чернігів. Під час обшуку нічого крамольного і протизаконного не знайшли. В протоколі допиту зазначено: «У 1928 році до мене прийшла незнайома мені людина і передала мені записку від батька з Польщі і декілька коробок сахарину. У відповідь я написав, що в мене все гаразд. Живий і здоровий». Свідок допиту додає, що він чув, як батюшка Блошкін говорив, що якби він нині жив у Польщі, то йому було б значно ліпше, бо його батько має там багато землі.

У звинуваченні на ім'я Блошкіна записано, що він з 1935 року нелегально здійснював церковні треби. Був арештований у 1922 році. Мав підозріле листування по шпіонажу з родичами з Польщі, відвідував польське консульство.

Свої провини Блошкін не визнав. 24 січня 1938 року Павла Івановича Блошкіна засудили на 10 років виправно-трудових таборів. Йому було тоді 48 років. Його дальша доля, як і доля попередніх репресованих священників, невідома. Тільки в червні 1989 року його реабілітували.

Трохим Арсенійович Смага (отець Трифілій) народився 1867 року в Кобижчі. З козаків. З 1894 року в Києво-Печерському монастирі, постриг прийняв 1907 року. Рукопокладений у сан ієродиякона в 1912 році, ієромонах — з 1919-му. У 1920–1921 роках служить на приході Полковничого хутора Таращанського повіту Київської губернії. Селяни хутора в травні 1921 року свідчили про ретельне виконання отцем Трифілієм пастирських обов'язків під час тифозної епідемії з небезпекою для життя. У 1921 році повернувся в монастир.

У 1922 році рішенням Духовного собору лаври призначається начальником лаврського подвір'я, розташованого на Васильєвському острові Петрограда. Через рік у 1923 році чернецька братія подвір'я становила 10 осіб. На величезному дворі лаврського подвір'я не завжди могли розташуватися всі віряни-паломники. Завдяки великій кількості парафіян, частина прибутку надсилалась у Київ на утримання лаврського прибутку для бідних. У 1924–1928 роках на подвір'ї мешкала деяка частина слухачів Богословських курсів. Після закриття у країні вищих духовних навчальних закладів на них отримали освіту багато іноків Києво-Печерської лаври та інших монастирів.

Уперше отця Трифілія арештували 3 лютого 1924 року у складі великої групи духовних осіб на чолі з Преосвященним Мануїлом (Лемешевським) по справі «Спаського братства», і він відбув два роки на Соловках.

Повернувся на подвір'я, але 23 липня 1930 року був знову заарештований. Після табору відбув заслання. Прийняв схиму з ім'ям Феодосій. Помер 24 грудня 1946 року.

Репресіям піддавалися не тільки священники. Псаломниця Ганна Іванівна Макаревська з Кобижчі теж стала великим ворогом народу, бо вона ще й була дружиною священника Георгія Григоровича Кордовського. З ним жила до 1937 року, а тоді її судили й вислали на два роки. Після відбуття покарання повернулася в Кобижчу¹. На жаль, нічого не вдалося відшукати про її чоловіка — священника Кордовського.

Серед інших осіб духовного сану, яких не оминула репресивна машина, значиться й Микита Петрович Олешко 1886 року народження. Народився він теж у Кобижчі. Українець. Із селян. Мав нижчу освіту. Був неодружений — колишній чернець. Безробітний. Не мав постійного місця проживання. У слідчих матеріалах на нього записано, що «проповідував серед селян Бобровицького і Козелецького районів вірування секти євангелістів, проводив антирадянську агітацію, розповсюджував чутки про неминучу загибель радянської влади. Особливо посилив контрреволюційну діяльність в період з 1931 по 1934 роки».

Микита Петрович був арештований 23 березня 1934 року Чернігівським облвідділом ОДПУ Засуджений 4 квітня того самого року до ув'язнення у виправно-трудові табори на три роки. Йому тоді було 48 років. За спогадами людей, після відбуття покарання він повернувся в рідне село з невірніюваженою психікою. 21 червня 1989 року реабілітований.

Вище йшлося про отця Трифілія, який служив Богу далеко від Кобижчі. Були вихідці із села, які служили й неподалік від нього. Один із них — диякон Свято-Миколаївської церкви в Козацькому Яків Якович Яновський. Народився він у Кобижчі 23 жовтня 1855 року в сім'ї диякона місцевої церкви. Закінчив Чернігівське духовне училище. Працював учителем земського народного училища в Кобижчі. Згодом назначений в. о. псаломника в село Авдіївку Чернігівського повіту. Після випробувального терміну преосвященним Веніаміном рукопокладений у диякона. 20 листопада 1876 року Козелецьке відділення Чернігівської єпархіальної училищної ради призначило учителем школи грамоти в село Білоцерківці. Був слухачем курсів церковного співу, одержав свідоцтво на право керування хором і організовувати їх. Назначений законовчителем і учителем церковноприходської школи в Білоцерківцях. Преосвященний Антоній назначив дияконом у церкву цього села. Диякон мав власний будинок на громадській землі. А батько його, теж диякон у Кобижчі, теж має дім і $4\frac{1}{4}$ десятини землі в цьому ж селі.

1 ВДАЧОН. Ф. 5288, оп. 3, с. 2, арк. 1–90.

У диякона Якова (молодшого) Яновського в сімействі є дружина Параскева Яківна 14 жовтня 1856 року народження та діти: Андрій закінчив духовну семінарію, Костянтин — працює вчителем земського училища, Іоанн та Микола — закінчили Козелецьке народне училище, Леонід і Порфирій вчаться в духовному училищі, дочки Ольга і Олімпіада.

Диякон Яків грамоту має, читання, спів, катехизис знає відмінно і добре, поведінки дуже хорошої...¹ (З усією впевненістю можна говорити, якби Яків Якович дожив до радянської влади, то його непохитна віра і походження стали б неодмінними передумовами для репресій.)

Люди пригадують, як у період колективізації, коли активно ліквідовували церкви, в одному з храмів села службу Богу відправляв ієромонах. Прикро, але його прізвище ніхто не пам'ятає. Уповноважений із питань релігії або ж чекіст вимагав від нього здати антиминос, без якого за церковними канонами не дозволяється служити літургію. Але батюшка відмовився, за що був арештований і ув'язнений. Старий паламар С. Я. Стецький відвідував ієромонаха у в'язниці. Про це він ще в 1965 році розповідав отцю Віталію, коли той був хлопчиком.

У роки Другої світової війни, у 1942 році, фашисти дозволили відправляти службу Богу у двох сільських храмах — церкві Успіння Пресвятої Богородиці та церкві Покрови Пресвятої Богородиці. Правила в них відразу і після війни, але на початку 1950-х років трагічна доля спіткала Покровську церкву — її перебудували під сільський клуб.

У 1943 році під час бомбардувань села фашистською авіацією дуже постраждало багато будівель. Серед них і Троїцька церква. У складеному 24 жовтня 1943 року місцевою владою акті сказано, що «Троїцька церква згоріла. Перегорів цегляний фундамент і він не придатний для будівництва державних установ. Залізо покрівельне згоріло повністю і нікуди не придатне. Сортове залізо з церкви видати кузням колгоспів...»².

Протокол № 15 від 26 листопада 1946 року засідання сільського виконавчого комітету Кобижчанської сільради засвідчує про розгляд клопотання церковної общини про надання дозволу на будівництво молитовного дому на місці згорілого храму. Тоді ж постановили «дати право церковній общині збудувати молитовний дім на попередньому місці Троїцької церкви»³.

У перші роки після звільнення Кобижчі від німецько-фашистських загарбників склалася ситуація, коли в селі діяла лише одна Успенська церква. Більше того — вона була єдиною на всі навколишні села. Сюди

приїздили й приходили на недільну службу з Бобровиці, Браниці, Горбачів, Козар, Іржавця, Осокорівки, Наумівки. На Великдень, Різдво, обидва храмові свята майданчик біля церкви був заставлений возами чи санями, а в огорожі храму, як мовиться, ніде було впасти яблуку від парафіян. З обох боків стежки, яка вела до храму, торгували солодощами — найчастіше саморобними півниками на паличках. У домотканому одязі сиділо багато жебраків. Жінки, як правило, приходили до церкви в корсетках, вишитих сорочках і вишитих спідницях із фартухом. На головах були очіпки, прикриті барвистими квітчастими хустками. До речі, у національному вбранні тільки у вінку з барвистими стрічками замість хусток, були вбрані наречені під час вінчання.

Переслідування за віру в Бога, дотримання християнських традицій і виконання обрядів не припинялися в селі навіть після перемоги в Другій світовій війні. У травні 1950 року на партійних зборах МТС розглядали персональну справу Дешка. Він не вийшов на роботу в день релігійного свята (29 травня). Збори визнали, що це величезний злочин, за який треба карати, це ганьба для всієї парторганізації. Директору МТС Олешку було запропоновано відправити справу на Дешка в народний суд¹.

Того ж року 6 грудня на партійних зборах тієї ж МТС знову розглядали персональну справу кандидата в члени ВКП(б) Михайла Михайловича Дешка. (Очевидно, того самого, бо в першому документі ініціали в протоколі зборів не проставлено, — *авт.*). Він 1924 року народження, освіта 8 класів, селянин-колгоспник. Як записано в протоколі зборів, «МТС його вивчила на токаря, але він вступив у Київське художнє училище прикладного мистецтва. Але через сімейні обставини він туди не пішов вчитися, а став працювати стрілочником на залізниці в Києві. Тов. Дешко також здійснив релігійний обряд вінчання у Покровській церкві Кобижчі 19 липня 1950 року...» Збори постановили М. М. Дешка з членів партії виключити².

Факти утиску парафіян і священників у післявоєнний період і нині живуть у пам'яті старожилів села. Влада, наприклад, наказала, аби недільна служба в храмах під час збирання врожаю завершувалася до 6-ї години ранку. Фактично змусили ранкову службу проводити вночі. За примусом влади по хатах кобижчанців ходили так звані активісти, які зривали з божниць, що були в кожній оселі, святі ікони. Але не встигали вони вийти з хати, як образи поверталися на місце.

Якими не були жорсткими заборони, але новонароджених дітей

1 ДАЧО, ф. 679, оп. 3, с. 7, арк. 163–170.

2 ВДАЧОН, ф. Р-7228, оп. 1, с. 4, арк. 1–3.

3 ВДАЧОН, ф. Р-7228, оп. 1, с. 33, арк. 36.

1 ДАЧО, ф. П-617, оп. 4, с. 60, арк. 30

2 Там само, арк. 84.

хрестили навіть комуністи. Правда, таїнство хрещення зрідка відбувалося в церкві. Священники пішли на прохання вірян і робили це в людей вдома. У метричну книгу про це не записували, аби не завдати гонінь батькам і хрещеним. За це могли звільнити з роботи, а комуністів — виключити з партії. Влада заборонила священникам супроводжувати похоронну процесію з небіжчиком до кладовища та відспівувати його в церкві. Це робили тільки вдома. На церкви накладали неймовірні суми податків. Вони становили до 80 % усіх доходів. Від церкви не просили, а вимагали в категоричній формі гроші навіть на будівництво пам'ятників Леніну та іншим більшовикам-антихристам.

Протягом багатьох десятиліть у Кобижчі офіційними днями базарування були п'ятниця й понеділок. Влада, щоб зупинити потік вірян до церкви, встановила єдиний день для торгівлі — неділю. З особливою силою розпочалися гоніння на церкву наприкінці 1950-х і на початку 1960-х років минулого століття під час нової кампанії проти вірян, розпочатої Микитою Хрущовим.

За розповідями людей, у той час уповноважений із питань релігії спілкувався із сільськими священниками досить зверхньо й зневажливо. Донька отця Георгія згадувала, що після таких розмов у батька пропав голос, і він міг говорити тільки пошепки. Пошепки проводив він і службу Божу. Віряни це розуміли й вибачали.

Майже кожен номер районної газети «Радянське село» містить публікації на антирелігійну тему. Особливо в немилість потрапили релігійні престольні свята — храми. Дозволю зупинитися на окремих публікаціях.

Чотирнадцятого червня 1959 року згадана вище газета друкує на четвертій шпальті розлогу публікацію з карикатурою «В Ярославці храму могло й не бути». У ній розповідається, що в місцевих колгоспах люди не вийшли працювати на релігійне свято Вознесіння, бо в Ярославці був храм. Газета пише: «На обробіток кукурудзи послали учнів середньої школи та працювали ще комсомольці...» Далі газета менторським тоном продовжує, що храму у Ярославці могло б і не бути, якби голови колгоспів Рог і Руденький та секретарі партійних організацій Кава і Вергей широко повели роз'яснювальну роботу серед колгоспників і розповіли їм, яку шкоду завдає оте храмування, скликати в обох колгоспах загальні збори, на яких постановити — не храмувати оте «вознесіння»... Тим паче, що більшість жителів села Ярославки не вірить у Бога, а справляють храм, як кажуть, тільки від людей.

Однак храм відбувся. Секретар партійної організації артїлі імені Калініна тов. Кава знехотя заікнувся серед жінок, які працювали на проривці цукрових буряків, щоб не святкувати храму, але тон задала член правління Федора Крамаренко:

— Не ми встановили це свято, не ми його й будемо скасовувати.

І якщо ярославському активу села і колгоспу перепало, що вони не працювали з випередженням святкування храму, то вже через номер газети на першій шпальті під загальним заголовком великим шрифтом «У Кобижчі храму не буде!» друкує аж три публікації. У підзаголовку до них сказано, що храмувати тут не будуть тому, що «так вирішили колгоспники артїлей «Комунар», «Перемога» й імені Шевченка», бо «храми тільки попам та їх прихвосням потрібні».

В опублікованому рішенні зборів колгоспників артїлі імені Шевченка села Кобижчі «Храмів ми не визнаємо» йдеться, що «релігійні свята, а також храми завдають непоправної шкоди в людському житті, вигідні вони лише одним попам, що прагнуть поширити свій вплив серед віруючих і набити широкі кишені жертвоприношенням».

Ось приклад. У нас, у Кобижчі, ніколи не храмували Іржавської божої матері, не знали навіть поняття про храм на це релігійне свято. Та цього року наші попи провели храм.

Радісно потирали попи руки, порахувавши храмову виручку. Скільки було відірвано робочих рук від праці. В цей час треба було перевірити цукрові буряки, доглянути посіви кукурудзи, виконати й інші роботи. Всі знають, що весняний рік день годує. І якби ж ми визнавали релігійні свята. Ні, релігійні свята — не наші свята. Ми відзначаємо радянські свята разом з усім народом, разом з трудящими, що йдуть від перемоги до перемоги під проводом рідної комуністичної партії.

Тому ми, колгоспники артїлі імені Шевченка, зібравшись на свої загальні збори, одностайно домовившись, вирішили не святкувати храмів. Отже, храму, що носить назву «тройця» і припадає на 22 червня, в Кобижчі не буде (останні три слова набрані в газеті жирним шрифтом, — *авт.*).

У зв'язку з цим просимо всіх людей навколишніх сіл, повідомляємо родичів і знайомих про наше рішення, щоб 22 червня до нас на храм не йшли, храму не буде.

Закликаємо всіх колгоспників, всіх трудівників району наслідувати наш приклад.

У підбірці матеріалів, уміщених за дорученням зборів колгоспників артїлі «Перемога», виступ секретаря партійної організації колгоспу «Перемога» Г. Сеня «Ми проти храмів». У ній йдеться: «Зібравшись на загальні збори, колгоспники артїлі «Перемога» одностайно заявили, що храми — не наші свята. Ми вже не віримо у вигадки попів, у їх казки про силу божу, отже, ми добре знаємо, що бога нема.

«Без бога ясніша дорога», — так каже народна мудрість.

Радянський народ під проводом комуністичної партії здобуває одну за

другою трудові перемоги, буде щасливе райське життя, світле майбутнє всього людства — комунізм.

Ми, колгоспники артiлі «Перемога», написали в своєму рішенні загальних зборів членів артiлі: не віримо у вигадки попів, не будемо справляти релігійних свят.

Колгоспники нашої артiлі, як і колгоспники артiлі імені Шевченка, також звертаються до своїх родичів і знайомих, до людей із ближніх сіл із закликом не йти на храм у Кобижчу, бо кобижчанці храму справляти не будуть».

Найприкріше і найбрутальніше в цій ситуації те, що комуністична влада втягувала в цю істеричну кампанію пересічних трудівників, вкладала у їх уста слова неправди.

Третьою заміткою у цьому антирелігійному блоці матеріалів є виступ ланкової артiлі «Комунар» М. Брусиловець. Її вустами звучить, що колгоспники артiлі «Комунар» на своїх загальних зборах ухвалили не справляти храму, що має назву «тройця» і припадає на 22 червня. Не будуть храмувати колгоспники артiлей «Перемога» й імені Шевченка.

Віднині кобижчанці святкуватимуть тільки радянські свята.

На жаль, далші номери районної газети не дають змогу говорити, чи відбувся того року храм у Кобижчі. Проста ж логіка дозволяє твердити, що комуністичній владі так і не вдалося витравити в людей віру в Бога і відзначати престольні свята. У Кобижчі й донині відзначають і Трійцю, і ікону Іржавецької Божої Матері, й інші релігійні свята.

Особливу пошану у кобижчанців, як і в усіх православних християн, має упродовж віків Ікона Іржавської (Іржавецької) Божої Матері, яка свого часу була найдорожчою святинею козаків Запорозької січі.

У Кобижчі до свята цієї дивотворної ікони сплітали велику гірлянду з живих квітів і прикрашали нею цей святий образ. Квіти зносили з усього села й округи. Прикрашену ікону на спеціальних ношах кілька священників хресною ходою тричі обносили навколо церкви. Лунав переспів церковних дзвонів. Люди низько вклонялися святині, аби її пронесли над їх головами. Казали, щоб не боліла голова. Після служби мешканці Кобижчі разом із приїжджими накривали рядом і скатертинами траву навколо церкви та розпочинали святкову трапезу. Спочатку до неї приступали священники з парафіянами, а тоді приєднувалися всі охочі. Обов'язково частували жебраків і калік. У перші повоєнні роки їх було дуже багато: сотні односельців загинули на фронтах або ж отримали там каліцтво, пенсій селянам ще не платили, в багатьох хатах господарські будівлі були розбомблені та згоріли у вогні. Дуже багато вірян збиралося в церкві на Різдво. Тоді в храмі вони ледь поміщалися. Від дихання людей і тепла від горіння свічок падали краплі вологи зі стелі. Зазвичай у церкві співали

два хори: свій — на криласі та другий — з Браниці — навпроти. Особливо емоційне враження викликало виконання чоловічим тріо «розбійників».

Оскільки святість образу Богоматері завжди була шанованою в християнському світі й, зокрема на теренах України, то вважаю, трохи більше розповісти про животворну ікону Богоматері Іржавецької, яка є невіддільною історією України, Кобижчі і всіх її храмів. Адже образ Покрови здавна вважався захисницею Запорізького козацтва й усієї Гетьманщини, частиною якої була й Кобижча — сотенний центр українського козацтва Ніжинського, а згодом і Київського полків. Дослідники історії цієї ікони стверджують, що її написали в 1572 році, й ікона мала сумний пророчий дар: вона передчувала біду та поразку, і в цей час її світлий образ зрошували сльози.

Згадаймо геніального Тараса Шевченка, який писав, що заплакала Матір Божа гіркими сльозами. А згадує він про цю ікону і в поемах «Іржавець та «Великий льох». За бажання можете перечитати ці твори. Гарантую: буде корисно. Я ж процитую тільки кілька Тарасових рядків.

...Мордувались сіромахи,
Плакали, і з ними
Заплакала Матер Божа
Сльозами святими.
Заплакала милосердна,
Неначе за сином,
І Бог зглянувсь на ті сльози,
Пречистії сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовий
Образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками...

Образ Пресвятої Богородиці перебував на Січі у викопаній церкві святої Покрови. Перед походами козаки зверталися до неї з молитвами й вірили у її пророцтва. За переказами, плакала Матір Божа і перед Полтавською битвою, ікона якої була там разом із козаками гетьмана Івана Мазепи та кошового отамана Костя Гордієнка. Після поразки гетьмана під Полтавою Ікона Богородиці була в Олешківській Січі, а звідти її пере-

правили до Іржавця (на нинішній Ічнянщині), п'ять місцевих козаків, які служили в тій Січі. Свій дар козаки віддали місцевому священнику, а той передав ікону на реставрацію в Густинський монастир. Оновлена Богоматір з освітленим ликом знову повернулася в Іржавецьку церкву. Того ж дня з її очей розпочали литися сльози. І так тривало три дні. Спеціально визначена комісія визнала ікону чудодійною. До неї з усіх усюд потягнулися паломники. Був серед них і Тарас Шевченко, який навесні 1843 року зупинявся в Іржавці.

Одна з чудових копій цієї ікони була і в Успенській церкві Кобижчі, хоч там, розповідають, у свій час було кілька копій ікони Іржавецької (Іржавської, Ржавської, Ржавецької) Богоматері. Одна з них була на почесному місці в спеціально облаштованому кіоті, інші три святі образи розміщувалися на стінах храму поруч із хоругвою. Пояснюється це тим, що в кожній із чотирьох церков Кобижчі свого часу була «своя» копія ікони Божої Матері. Після погрому храмів за радянської доби частину церковного начиння й ікон передавали в Успенську церкву. Зокрема, в ній зберігався й іконостас Троїцької церкви.

Ікону Іржавецької Богоматері здавна глибоко шанували мешканці містечка. Дійшли перекази, що прадіди-діди нинішнього покоління кобижчан масово ходили за 80–90 кілометрів в Іржавець, щоб вклонитися образу Покрови. Цілком природно, що люди хотіли мати і у своїх приходських церквах її Образ. Тут варто сказати, що на всіх цих списках Богоматір зображена зі сльозами на очах. Хоч на оригіналі й перших копіях ікони Богородиці ще була зображена без сліз.

У церкві Успіння Пресвятої Богородиці Кобижчі в післявоєнну пору знаходився лише один зі списків чудотворної ікони. За спогадами старожилів села, її принесли в перші повоєнні роки з іншого Іржавця, що на Носівщині. Кажуть, що її там врятували з однойменної згорілої церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Всю дорогу, а це майже 20 кілометрів, ікону несли на руках парафіяни церкви. Це було влітку, люди чекали перенесення святині, кидали роботу на городах і йшли на Носівський шлях зустрічати святиню, яку супроводжували священник із кліром та церковний хор. Іржавську Богоматір пронесли хресною ходою центром Кобижчі й тільки затим установили в храмі. Ікона була розміром 54х76 сантиметрів і прикрашена дорогим і майстерно виконаним окладом. У кіот, зроблений Л. Міщенком і А. Пластівцем, її встановили приблизно у 1957 році.

Дослідники історії цієї ікони з достатнім рівнем імовірності твердять, що з чотирьох ікон в Успенській церкві найдорожчою за оформленням і найшанованішою була ікона в Покровській церкві. Підставою такої

думки вони наводять той аргумент, що Кобижча була центром козацької сотні, а згодом козачим містечком, а Іржавська ікона була покровителькою козаків, і на Запорізькій Січі їй молилися саме в храмі Покрови Пресвятої Богородиці — однойменному кобижчанському храму. Те, що вона прийшла не з давно розореної парафії, підтверджує факт, що ікона на початку 1950-х років ХХ ст. прийшла в Успенську церкву зі своїм акафістом і, головне, своїм збереженим святом явлення. У такий спосіб вона могла надійти найімовірніше з недавно закритої церкви¹.

Дослідники далі пишуть, що, на їх погляд, священник тільки тому зміг ініціювати свято чудоявлення ікони, яка два з половиною століття після Полтавської битви замовчувалося, й одержати на нього благословення ієрархів церкви, що в Кобижчі воно було не новим. Це свято вже було узаконене людьми значно раніше. Інакше в ті часи це просто було неможливим. Це також дає відповіді на те запитання, чому село радісно зустрічало не якусь іншу ікону, принесену з іншого села, а саме Іржавську Божу Матір.

Ікону і в церкві Успіння глибоко шанували парафіяни. Це підтверджує той факт, що перед нею до останньої пожежі висіло аж три лампади. Але однієї ночі в 1995 році грабіжники зламали ґрати на другому вікні ліворуч від входу й викрали її. В кіоті після цього встановили список зі списку (копію з копії), що істотно відрізнявся від оригіналу, написаного в 1572 році.

Улітку 2005 року за пропозицією отця Василя парафіяни Успенської церкви вирішили відновити образ чудотворної Богоматері. Парафіяни зібрали гроші і в серпні звернулися у Свято-Успенську Печерську лавру з проханням написати ікону. Під час Великого посту святий образ написав художник-самоук Михайло з Тернопільщини. Ікона була виконана на рельєфній дошці із золотим саявом. По кутках нанесені візерунки червоною, блакитною та білою емаллю. Лик Божої Матері був зрошений сльозами.

Уже згадувана вище донька отця Георгія розповідала, як вона ще в дитинстві чула в сім'ї розмови про те, що після вечірньої служби, коли церкву замикали на замок, із неї, коли підходити впритул до стін чи дверей, можна було чути спів хору. Дуже тихий, як далеке відлуння. А в окремих вікнах церкви можна було бачити відблиски вогників у запалених лампадах. Це диво багато хто бачив і чув. Спочатку ходили переверяти, чи не залишився хто в церкві, але нікого не знаходили. Потім звикли до цього. Колись у їх сім'ї залишився ночувати приїжджий свя-

1 Журнал «Вітчизна», 1999 р., № 1–2.

щенник. Увечері він прогулювався навколо храму й почув спів у ньому. Він прийшов до отця Георгія, розповів про почуте і сказав, що цілком можливо, що в храмі хтось випадково залишився, бо чому там співає хор? Її батько спокійно відповів колезі, щоб він не хвилювався, бо там нікого нема, але вони знають про цей спів, часто його чують. Отож, не хвилюйтесь, хор пішов, церква на замку. Розповіді доньки підтверджував і отець Василій Гавій.

Улітку 1980 року Успенську церкву знову спіткала біда. Два приїжджих злодії вночі розпиляли замок на дверях храму й викрали з нього напрестольну Біблію, чашу, лжицю та хрест. Злодії з церковним начинням у валізі поїхали в Москву. Там на одному з вокзалів залишили багаж в автоматичній камері схову. Наступного дня один із них вирішив забрати собі награвоване. Він прийшов на вокзал, але не знав коду до камери, тож попросив комірника допомогти відчинити камеру схову. Він описав валізу, а на друге запитання, а що в ній, — відповів, що білизна й одяг. Відкрили валізу, а там дороге церковне начиння. Оскільки отець Георгій своєчасно повідомив про крадіжку в міліцію, то московські правоохоронці відразу повідомили про знахідку в Бобровицю, і все вкрадене повернули до храму.

Насичене духовне життя багато в чому відбилося в церковних традиціях. Одна з них — піснеспіви під час Богослужіння. З нашої історії відомо, що церковний спів дуже сподобався древньому мандрівнику Павлу Алепському. У своєму щоденнику в 1652 році, коли він мандрував через Україну в Москву, занотував, що спів козаків у храмах тішить душу і зцілює від хвороб, такий їх наспів приємний, він іде від серця й виконується ніби з одних вуст. Вони страсно люблять нотний спів, ніжні й сладострастні мелодії... Піснеспіви в кобижчанських храмах теж були такими, які нікого не залишали байдужими. Бо в них майже завжди були професійні регенти й співучі півчі.

У храмах Кобижчі, зокрема й в Успенській церкві, теж здавна вірян зачаровував духовний спів півчих. У ході служби багато парафіян підспівувало і тепер підспівує хористам. За спогадами людей, приблизно з 1932-го до 1955 року регентом хору в Успенській церкві був Андрій Данилович Кононенко. Він мав духовну освіту, але не був покладений у сан священника, бо в нього померла дружина. До складу хору входило щонайменше пів сотні, здебільшого молодих людей, які знали нотну грамоту. Андрій Данилович користувався диригентською паличкою і камертоном.

Потім хором керувала колишня оперна співачка Тетяна Григорівна Бабич. Після загибелі на війні чоловіка вона оселилась в Кобижчі. За спогадами людей, мала сильний і чарівний голос. Наступним регентом

була Катерина Фотіївна Пластовець. Після неї і невдовзі по смерті отця Георгія диригувала хором його вдова Ніна Іванівна Весела. Вона теж була талановитою співачкою й регентом, але сім'я жила в Ніжині, а їздити на репетиції та служби треба було часто, тому вона відмовилася керувати хором.

Документи й спогади людей свідчать, що в Кобижчі люди сповідували не тільки християнство. Та так і мало бути в селі з великою кількістю населення. Вже йшлося, що в містечку здавна жила велика кількість євреїв. Мали вони не лише власну релігійну громаду, а й синагогу.

Окремі люди сповідували баптизм, єговізм, євангелізм й інші релігійні течії. Облікова картка Івана Яковича Гурбича, 1877 року народження, засвідчує, що місце його служби — громада євангельських християн-баптистів у містечку Кобижчі. Живе він теж тут. Має дружину Дарію 45 років і дітей: Петро 12 років, Яків — 7 років. Взятий на облік в окружних структурах 29 жовтня 1925 року.

Облікова картка Євгена Васильовича Волинського, 1882 року народження, називає місцем його служби молитовний дім у А. П. Д. Х. Ц. містечка Кобижчі Ніжинського округу. Живе він тут же. Дружині 34 роки, сину — 7 років і тещі — 93 роки. Взятий на облік 26 січня 1926 року¹.

Біблійська мудрість каже, що є час розкидати каміння і є час його збирати. Після руйнівної кампанії настала пора, коли ледь не в кожному селі Бобровицького району відновили або збудували нові храми. Не стояла осторонь і Кобижча. У центрі села на початку 1990-х років минулого століття парафіяни Свято-Троїцької церкви обстоювали старе церковне приміщення, яке було більше схоже на підсліпувату вдовину хату, ніж на храм Божий. Отець Петро (у світі — Петро Йосипович Навозенко) після приходу на службу в парафію відразу ж взявся за справу.

То був дуже скрутний час в історії держави. Всі матеріали були в дефіциті. Отець Петро засукував рукави, місив глину, цементний розчин, сам брав до рук зварювальний апарат і варив огорожу. Це побачили парафіяни й підставили своє плече настоятелю. Тепер церква тішить душу кожного, хто заходить до неї. А церква порожньою не буває ніколи. Багатьох кобижчанців і жителів навколишніх сіл навернув отець Петро до Бога, до віри, до церкви. Працює при церкві й недільна школа, де школярі вивчають основи християнської етики, закон Божий і те, як жити по ньому.

Відомо, що людська діяльність хвилями змінює одна одну, що «дев'ятий вал» час від часу змиває всі сліди. І тільки духовна спадщина з'єднує всіх

1 ВДАЧОН, ф. Р-5308, оп.1. с.399, арк. 6 і 8.

нас. І те, що зробили людина, покоління, увесь народ, ніколи не забудеться і не загубиться в історичному розвитку людства.

І тому вважаю, насамкінець, варто нагадати слова святого Іоанна Богослова, якими завершується остання сторінка Біблії: «Незабаром прийду».

20 Той, хто свідкує, говорить оце: «Так, незабаром прийду!» Амінь.

Прийди, Господи Ісусе!

21 Благодать Господа нашого Ісуса Христа зо всіма нами! Амінь»¹.

Архимандрит Трифилій (Гмага), 1924-й.

Смага Трохим Арсеньювич (о. Трифилій)

народився в с. Кобижча 1867 року, з козаків.

Вперше о. Трифилія було заарештовано 3 лютого 1924 р.

у складі великої групи духовних осіб на чолі з Преосвященним

Мануїлом (Лемешевським) по справі «Спаського братства»

і він відбув два роки у таборах на Соловках.

Повернувся на подвір'я, але 23 липня 1930 р. був вдруге

заарештований. Після табору відбував заслання.

Прийняв схиму з ім'ям Феодосій.

Помер 24 грудня 1946 р.

Від чаклунства до професійного лікування

Такий шлях розвитку медичної галузі в Кобижчі

Шумлять ялини у дворі лікарняні,
І бережуть свої спомини про далекі роки.
Ось-ось із приміщення вийде Зеленін,
Радник колезький, лікар в душі.
І оживуть ті часи незабутні,
І вклоняться лікарю сотні життів.
І віти ялинові знову розкажуть,
Як він трудився у плині років.

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Професія медичного працівника є однією з найгуманніших і найвідповідальніших, вона вимагає особливих людських якостей. Немає справжнього медичного працівника без любові до свого фаху, поваги й уваги до людей, високо розвинутого почуття обов'язку й готовності в будь-яку хвилину прийти на допомогу хворому. І щоб стати медиком у повному розумінні слова, потрібні талант і покликання.

Початок лікувальної практики в Кобижчі, як і саме село, сягає глибокої давнини. Застосовувалася вона у вигляді різних способів і лікувальних засобів рослинного, тваринного та мінерального походження. Предки нинішніх кобижчанців лікувалися тільки засобами народної медицини, серед них були люди, які емпіричним шляхом набували знання й лікували хворих. Вони — прообраз майбутніх лікарів — ретельно зберігали свої знахарські знання, досвід і передавали їх від діда до внука. Як і повсюди, в селі побутувала й певна спеціалізація перших знахарів-чародійників — були костоправи, бабки-повитухи, «спеціалісти» з лікування геморою, зуб-

¹ Біблія, або Книга Старого й Нового Заповітів. Українське біблійне товариство. (Об'явлення св. Іоанном Богословом. 22. с. 296. Вірш 20).

ного болю, корости, цинги. Удавалися наші предки й до магічних і психотерапевтичних способів лікування — гіпнозу. Адже ж не даремно їх хтось колись прозвав кобами, тобто чарівниками чи чаклунами. Протягом багатьох віків наші пращури покладалися тільки на народну медицину.

З кінця XVII ст. В Російській імперії запроваджується так звана земська медицина. Це була медицина для села. Роз'їзний лікар мав об'їжджати протягом 4–5 днів села своєї округи, а 2–3 дні відпочивати й приймати хворих вдома.

Потім створили оригінальну систему організації медичної допомоги сільському населенню й поклали початок новому її виду — лікарські амбулаторії та мережа лікарських дільниць і фельдшерських пунктів. У центрі лікарської дільниці була дільнична лікарня з амбулаторією, квартирою для лікаря, кількома фельдшерськими пунктами.

Фактично до середини XIX ст. на території, що нині належить до Бобровицького району, спеціальних медичних закладів і фахових медичних працівників не було. Медичну допомогу надавали тільки представники народної медицини. Перша земська лікарня на теренах нинішнього району з'явилася в Новій Басані у 70-х роках XIX століття. Мала вона 10 ліжок, першим лікарем був Людвиг Францевич Кулевич. У селах Козелецького повіту на території нинішнього Бобровицького району працювали дві медичні та сім фельдшерських дільниць. У складі другої медичної дільниці трудилися 4 фельдшери і 9 віспоцепіїв, зокрема в Кобижчі, Бобровиці та Ярославці.

Двадцять п'ятого вересня 1909 року на повітових земських зборах сесії заслухали звіт про встановлення посади фельдшериці-акушерки при Кобижчанській лікарні й погодилися з такою пропозицією. Тоді ж гласний П. П. Шпиг запропонував встановити їй суму квартирних грошей у розмірі 60 руб. Цю пропозицію відхилили й залишили 36 руб., як було і до цього¹.

В історико-краєзнавчому музеї Бобровицького району зберігається цікавий документ — рецепт, виписаний кобижчанськими медиками. Хворому приписано всього-на-всього заспокійливі краплі з валер'яною. Але рецепт підписали три лікарі. Вони дозволяли приймати такі ліки. Якщо ж здоров'я хворого після вживання ліків погіршиться, то рецепт мав силу юридичного документа. З ним можна було звертатися в судові органи для притягнення медиків до відповідальності. До речі, в земській лікарні тоді працювали лікарі-універсали. Лікар водночас був терапевтом, хірургом, акушером, костоправом, педіатром.

Якщо говорити про розвиток медицини навколо Кобижчі, досить цікавим є також архівний документ із журналу Козелецьких земських зборів сесії 1911 року, засідання яких відбулося 25 вересня. Тоді оголосили, що баронеса Маєндорф подарувала Козелецькому земству 2375 квадратних сажнів землі для будівництва Новобиківської земської лікарні. Збори постановили — вручити баронесі А. Н. Маєндорф подяку зборів за її дар земству, а повітову управу уповноважили прийняти цю ділянку землі й виготовити нотаріальний акт¹.

На облаштування приміщення для Новобиківської лікарні кошторисна комісія запропонувала виділити 6790 руб. 85 коп. І на розпланування садиби — 287 руб. 55 коп. Новобасанській лікарні тоді ж виділили для облаштування 10 181 руб. 64 коп².

Другого вересня 1911 року повітове земство погодилося з доповіддю управи та висновком комісії і затвердило посади доглядачки при Ярославській і Кобижчанській лікарнях³. А 30 вересня під час виборів санітарним опікуном Кобижчанської медичної дільниці одногосно обрали Є. Г. Неверовського, а Новобиківської — Д. А. Храповицького⁴.

Серед земських лікарів були справжні подвижники своєї справи. Один із них, який добрими справами ввійшов в історію медичного обслуговування, був **лікар Іван Іванович Зеленін** із Кобижчі. Родом він із дворян. Віросповідання православного. По закінченні у 1861 році повного курсу наук в імператорській медико-хірургічній академії зі ступенем лікаря він 12 серпня 1881 року прибув у Кобижчу, заснував тут лікарню й працював у ній 40 років. Як записано в списку службовців Козелецького земства, які мають права державного службовця, складеному 12 квітня 1914 року, лікар Кобижчанської дільниці Іван Іванович Зеленін працює в цьому відомстві, на цій посаді й у цьому ж чині з 12 серпня 1892 року. Мав титул колезького радника. У 1913 році був ще не одружений. На знак визнання його заслуг, із нагоди його 60-річчя з дня народження земство замовило його портрет, який довго експонувався в сільській лікарні. А потім його забрали в музей обласної лікарні. У 1913 році він одержував на своє утримання 1500 руб., а наступного року вже мав 1800 руб. річного утримання. 3 лютого 1913 року нагороджений орденом Святої Анни⁵.

Кожна лікарська дільниця обслуговувала до десяти сіл. Бобровицька дільниця мала 21 286 осіб, Новобасанська — 20 776, Новобиківська — 25 387, Ярославська — 14 662. Кобижчанська дільниця обслуговувала 21 587 осіб.

1 ДАЧО, Ф.145, оп. 2. с. 345, арк. 42.

2 Там само, арк. 55.

3 Там само, арк. 53.

4 Там само, арк. 61.

5 ДАЧО, ф. 145, оп. 1. с. 868, арк. 27.

1 ДАЧО, Ф.145, оп. 2, с. 193, арк. 9.

У 1911 році на утримання Кобижчанської лікарні з кошторису повітового земства було виділено 1102 руб.

Період Першої світової та громадянської воєн характеризується згоранням і закриттям лікарень — здебільшого через брак лікарів і фельдшерів. Багато їх було мобілізовано до війська, а замінити медиків не було ким. Однак, за спогадами старожилів, у Кобижчі лікарня працювала майже безперебійно. Зокрема, в 1914 році, як свідчить запис в журналі Козелецьких земських зборів сесії від 21 жовтня, для Кобижчанської лікарні затвердили кошторис для роботи в сумі 336 руб. Новобасанській лікарні тоді ж затвердили 160 руб., Ярославській — 230 руб. 50 коп., Новобиківській — 552 руб. До речі, тоді ж на ремонт Кобижчанської лікарні гласні земства виділили 300 руб¹.

До речі, з цього документа можна дійти висновку, що в Кобижчі тоді з лікарнею був об'єднаний ветеринарний пункт. Як ідеться в доповіді № 28, для Кобижчанської ветеринарної дільниці збільшено асигнування на медикаменти, і для цього виділили 200 руб².

Як вже йшлося в інших розділах книжки, лікар Іван Іванович Зеленін брав активну участь у житті Кобижчі після Жовтневого перевороту. Архівні документи та розповіді старожилів зафіксували факти, коли він головував на зборах громади під час обговорення та вирішення злободенних питань життя містечка. За одними даними, під територією його садиби з надвірними будівлями та садом-городом було 2,5 десятини, за іншими — 3 десятини, і на них розташовувалися дім 40 x 16 аршинів, окрема кухня 16 x 8 аршинів, клуня — 20 x 12, сарай 26 x 10 і ще один сарай 16 x 8 аршинів. На посаді головного лікаря Івана Івановича Зеленіна змінив Толочко (на жаль, ні прізвища, ні інших даних про нього в архівних матеріалах знайти не вдалося).

У протоколі об'єднаного засідання членів сільради, комнезаму і комітету взаємодопомоги Яришківського куреня під головуванням Олешка та при секретарі Ройку 9 грудня 1923 року сказано, що колишня садиба лікаря Зеленіна неправильно закріплена за Федотом Воеводою. З'ясувалося, що ця садиба належала в 1920 році повітовому земвідділу й була передана повітовому відділу здоров'я. Федоту Платоновичу Воеводі Козелецький відділ здоров'я відпустив для тимчасового користування $\frac{1}{3}$ будинку. Він же захопив весь будинок, але документів на право користування не надав. Загальні збори постановили — таке користування будинком незаконне й вирішили, що він має бути в розпорядженні органів

державного майна, а незаконне користування анулювати¹. (Прикро, але в протоколі не вказали, хто цей тов. Воевода і чому він там поселився? Пізніше вдалося з'ясувати, що це був головний лікар, за словами людей, чудовий спеціаліст, — *авт.*)

Згідно з актом передання Кобижчанської райлікарні від 8 грудня 1923 року помічник лікаря Верещака передав її лікарю Толочку в присутності представника місцевого райвиконкому тов. Глушка². Очевидно, що на посту головного лікаря Івана Івановича Зеленіна змінив Толочко (на жаль, але ініціалів теж не вказано, — *авт.*).

Історія медичної допомоги у Кобижчі пов'язана з ім'ям відомого професора медицини Київського університету Олексія Лескова — рідного дядька письменника Миколи Лескова та його рідним братом Олексієм Семеновичем. Останньому пропонували п'ятирічне директорство в Олександрівській лікарні Києва. Він відхилив цю пропозицію і вийшов на пенсію. Продав будинок у центрі Києва й придбав хутір у Кобижчі з просторим будинком, садом, озером. Місцеві медики та жителі могли користуватися його знаннями та досвідом.

Не одне покоління кобижчанців добрим словом згадує фельдшера Матвія Величка — батька відомої вчительки Марії Матвіївни Величко. Він дуже добре лікував людей, уважно ставився до пацієнтів. На особистий прийом до нього їхали не лише хворі з Кобижчі, а й з усієї округи. Навіть сивочолі заможні люди ніколи не звали його Матвієм, а обов'язково величали по батькові — Матвій Павлович. Він багато читав, і не лише фахову, а й художню літературу. Спочатку працював у місцевій лікарні, а з роками — вдома нікому не відмовляв у медичній допомозі.

Складні часи випали на долю медицини села після визволення від німецько-фашистських загарбників. Уже 24 жовтня 1943 року місцева влада зобов'язала голову колгоспу Шелеста доставити до Кобижчанської лікарні одну підводу житньої соломи для матраців³.

Тринадцятого серпня 1944 року на засіданні сільвиконкому звітував завідувач лікарні Смоляр. Він доповів, що тут працюють 20 людей. Хворих приймають із 8-ї ранку до 13-ї години дня. Лікарня має 25 ліжок стаціонару. До війни консультації не було і тепер її теж нема. Погано в нас у відношенні транспорту, тут повинні допомогти колгоспи. Ремонт лікарні частково проводимо своїми силами, — каже він. Але цього мало. Треба фінансування на ремонт даху. Ми не маємо теслярів, крім одного інваліда III категорії. Маємо шість випадків черевного тифу, сипного тифу поки

1 ДАЧО, ф. Р-5308, оп. 1, с. 11, арк. 63.

2 ДАЧО, ф. Р-5308, оп. 1, с. 29, арк. 1.

3 ВДАЧОН, ф. Р-7092, оп. 1, с. 1, арк. 24.

1 ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 581, арк. 52.

2 Там само, арк. 53.

що немає. Кожен лікар має два дні відпрацювати в колгоспі, для цього складено графік¹.

На зборах колгоспників артiлі «Нове життя» 23 грудня 1944 року виступив лікар Воевода й сказав, що нині в селі поширюється заразна хвороба — сипний тиф. Чи було обговорення цієї проблеми, і яке рішення було ухвалено, в протоколі не вказано. Це зрозуміло, адже влада тоді не дозволяла говорити вголос про якісь там епідемії. І це характерно не тільки для цього періоду. Епідемія сипного тифу була в Кобижчі й інших селах району ще влітку 1932 року. Але про неї не можна було дізнатися ні зі шпальт газет, ні з протоколів зборів чи засідань органів влади.

Жах викликає повідомлення профколективу в районній газеті за 18 квітня 1932 року, де йдеться не про боротьбу медиків із тифом серед населення, не про голод, що насувається на село, а про те, що колектив медпрацівників Кобижчанської лікарні «дотерміново виконав план підписки на позику третього, вирішального року п'ятирічки з перевищеннями та повністю оплатив всі внески і закликає піти за цим прикладом всі медлікарні району, а особливо Новобасанську, з якою складені умови на соцзмагання».

Цього разу епідемія не припинилася в Кобижчі й наступного, 1945 року. Третього січня в сільській лікарні від цієї хвороби вже лікувалися 55 людей. На зборах артiлі говорили, що в лікарні бракує ліжок, і колгосп має допомогти боротися з цією недугою. Основне вогнище хвороби розташоване на території колгоспу «Боротьба». Людей заїдають воші, тому в усіх колгоспах треба терміново організувати лазні².

Для прикладу наведу витяг із протоколу засідання сільвиконкому від 30 жовтня 1946 року. Про роботу Кобижчанської лікарні там звітував завідувач лікарні В. І. Гребцов. Він проінформував, що проти минулого року лікарня поліпшила роботу. Особливо радує те, що нема смертності після операцій та пологів. Вдається вишукувати кошти на поточний ремонт лікарні. Але є негативні моменти. Зокрема, нерегулярно хворі харчуються. А це погано відбивається на процесі лікування. Колгосп «Більшовик», який прикріплений до лікарні для забезпечення всім, що потрібно, перестав возити дрова, і їх запасу є на 10–15 днів. Лікарня не забезпечена перев'язувальним матеріалом, бинтами, ватою, гіпсом. Треба просити райторгвідділ забезпечувати лікарню продуктами для харчування хворих, а також просити райвиконком, аби він зобов'язав правління колгоспу «Більшовик» підвозити пальне для лікарні. Райздороввідділ має

добитися перед Міністерством охорони здоров'я забезпечення лікарні обладнанням і перев'язувальними матеріалами. Райздороввідділ просити, аби він провів ревізію аптеки на правильність витраченого перев'язочного матеріалу та медикаментів. Райвиконком просити додати кошти в кошторис на ремонт лікарні, а також переобладнання медамбулаторії, бо приміщення не відповідає своєму призначенню. Голів колгоспів зобов'язати доставляти хворих до лікарні підводами, особливо в нещасних випадках і породіль³.

Крок за кроком ситуація змінювалася на краще. Наприкінці 1952 року сільвиконком знову слухав питання про роботу сільської медицини. Зазначалося, що на території сільради працює дільнична лікарня зі стаціонаром на 25 ліжок, медамбулаторія із зубним кабінетом і жіночо-дитячою консультацією. В штаті є 4 лікарі й 20 осіб обслуговочного персоналу. В 1952 році лікарня обслужила 751 пацієнта. Тут прийнято 182 пологів і 41 — на дому. Зроблено 250 різних операцій⁴.

Розвиток мережі медичного обслуговування містив і забезпечення населення ліками й іншими медикаментами. Цим опікувалася аптека. П'ятнадцятого квітня 1946 року на засіданні сільвиконкому слухали заяву завідувачки аптеки тов. Вакуленко про надання приміщення під аптеку. Було сказано, що до евакуації аптека розташовувалася в будинку Литвинової. Тепер — у будівлі промартілі. Тому постановили — запропонувати Литвинової, аби вона розірвала договір із промартіллю й уклала його з аптекоуправлінням на представлення колишнього приміщення аптеки⁵.

А вже 26 листопада того самого року слухали на засіданні виконкому сільради завідувачку аптеки (прізвище не вказане, — *авт.*) про передання у власність обласному аптекоуправлінню будинку, який займає аптека, погреб та криниці. На підставі постанови Бобровицького райвиконкому від 23 червня ухвалили — передати аптеку в селі Кобижча, розташовану по вулиці Базарній, обласному аптекоуправлінню. Разом із ним передали кам'яний погріб, колодязь і списали все це з балансу сільської ради⁶.

Прикро, але, як і в інших випадках історії установ й організацій села, нема можливості скласти хронологічну таблицю керівників лікарні в Кобижчі. Відомо, що у 1965 році її очолював Іван Кирилович Черній, який згодом переїхав працювати хірургом у районну лікарню. Торувала стежку на медичній ниві Кобижчі Ніна Миколаївна Ващенко (Коваль). Вона теж

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 33, арк. 33–34.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 159, арк. 5.

3 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 33, арк. 3.

4 Там само, арк. 37.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 5, арк. 15.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-7092, оп. 1, с. 9, арк. 48.

згодом стала працювати завідувачкою терапевтичного відділення райлікарні і за добросовісну працю була вшанована орденом «Знак Пошани» й іншими нагородами. Головними лікарями дільничної лікарні в селі також працювали Володимир Антонович Мельник, Ніна Миколаївна Сташейко. З 2014 року сільську медамбулаторію очолює Ольга Андріївна Скутай.

У 1971 році жителі Кобижчі одержали чудовий подарунок — нове приміщення медичної амбулаторії. У ньому до послуг відвідувачів просторий світлий вестибюль, сім кабінетів — терапевтичний, зуболікувальний, маніпуляційний, два дитячих та інші. Медамбулаторія обладнана новими приладами. Одержали електрокардіограф¹. З часом змінювався кількісний склад населення Кобижчі, матеріальні та фінансові можливості для роботи сільської лікарні. Останніми роками відбуваються суттєві зміни в загальних підходах щодо надання медичної допомоги. Якщо в 1967 році у штаті лікарні було 49 працівників, то сьогодні медична галузь в Кобижчі — це два лікарі та чотири медичних сестри. Взимку дільнична лікарня перетворюється на геріатричний пансіонат, де знаходять притулок немічні інваліди та пенсіонери. Люди бояться, що вкотре після оптимізації сільської медицини обслуговування хворих ще більше погіршиться.

У 2019 році було завершено будівництво й оснащення нової сільської медичної амбулаторії в рамках програми «Сільська медицина». Вартість проекту становила майже 6 млн гривень. Крім того, громада Кобижчі отримала медичний автомобіль.

Нова сучасна амбулаторія загальної практики сімейної медицини. Її введено в дію замість старого закладу, який розташовувався у приміщенні, збудованому ще у 1901 року.

¹ Бобровицька районна газета «Жовтнева зоря» 10 липня 1971 року.

Ех, дороги, дороги...

Від витоптаних на полях кочівниками битих стежок до сучасних асфальтівок — такий шлях розвитку транспортної інфраструктури села

По річці снували човни і «чайки»,
А битим шляхом обози йшли.
І часто в Крим рушали чумаки.
Згодом з'явилися й залізничні шляхи.
Бо ж наші дороги — це символ життя,
Артерії щастя — для такого містечка,
Як моя Кобижча.

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Кобижча виросла на березі однойменної річки, яка мала кілька приток. Історики стверджують, і це не викликає заперечення, що річка Кобижча була колись дуже повноводною, і по ній снували не лише човни-довбанки, а й козацькі чайки. Звісно, водну артерію наші предки використовували не тільки в воєнних й оборонних цілях. Існував тут і торговий шлях, яким пливли перші підприємці. Взимку, коли ж річку сковувала крига, по ній пролягав надійний санний шлях.

Так склалося історично й географічно, що через Кобижчу і повз неї здавна пролягали й биті шляхи. Перші з них проклали кочівники, які обирали собі маршрут для захоплення ясиру. Поступово вони втоптувалися й розширювалися, і ними могли вже проїхати не лише вершники-кіннотники, а і їх обози.

Одна з дослідниць знаменитого «Слова про полк Ігорів» Людмила Наровчатська на основі вивчення та накладення тогочасних і нинішніх топонімів переконує, що село Велика Дорога поблизу Ніжина (і зовсім

поруч із Кобижчею, — *авт.*) є частиною тогочасного торгового і воєнного тракту, який вів під Прилуки. В приміському Заїзді сходилися в той час, та й нині, шляхи-дороги з Чернігова, Ніжина, Новгород-Сіверського, Києва, Переяслава, а через Прилуки вони вели до південних рубежів Русі і Дону й вклинювалися в шовковий тракт із Золотої Орди. І саме цією дорогою вів своє військо на битву з половцями князь Ігор, перша з яких відбулася на чотирикілометровому полі поблизу Малої Дівиці. Тут русичі мостили болота єпанчами половецькими. А трохи вище, поблизу Великої Дівиці, відбулася й основна січ дружинників князя з кочівниками. Тобто все це відбувалося у якихось десятках кілометрів від Кобижчі.

Пізніше цими шляхами-дорогами — трактами рушили чумаки, коломийники, інші торговці. Південними землями сучасної Бобровиччини проліг важливий торговельний шлях, який заведено називати «путь из хозар в немцы». Він зв'язував Київ із містами Золотої Орди, з одного боку, і Західною Європою — з іншого. Вже не гіпотези, а архівні джерела кажуть, що поруч із Кобижчею проходили биті шляхи Київ — Прилуки, Переяслав — Ніжин, Козелець — Прилуки. А в добу, коли Батурин став гетьманською резиденцією, повз Кобижчу проходив вторований шлях від столиці до Києва й Переяслава.

Звісно, ніхто не заперечує у важливому значенні в забезпеченні сполучення Чернігово-Сіверщини з правобережними воєводствами Речі Посполитої Любецького шляхового вузла. З історії відомо, що за допомогою перевозу в Любечі переправився через Дніпро наприкінці травня 1648 року князь Ярема Вишневецький зі своїм військом. І все ж основна роль у такому сполученні належала Київському тракту¹.

Проілюструю це фрагментом маршруту подорожі коронного канцлера Єжи Оссолінського у свої чернігово-сіверські володіння в серпні-вересні 1647 року. Так ось, 4 вересня канцлер із почтом перебував у Києві, де заночував. Наступного дня він переправився через Дніпро, найімовірніше, біля Спаського перевозу. Після цього проїхав Бровари й дістався до Бобровиці, де заночував. Звідти 6 вересня вони відправилися до Борзни, де провели ніч. Наступного дня Оссолінський із почтом подолали відстань від Батурина до Конотопа й прибули в кінцевий пункт поїздки. Отже, відстань від Києва до Конотопа за умови сприятливих погодних умов долалася за три дні. Як стверджує у вже вказаній праці Петро Кулаковський, що порівняв маршрути подорожі зі спеціальною картою Боплана, маршрут канцлера до Борзни пролягав через Гоголів, Світільнів, Бобровицю, Кобижчу, Дівицю, Ніжин².

Дослідники відводять не такий уже й далекий від Кобижчі Борзні роль чи не найважливішого шляхового вузла на задеснянській частині Чернігівського воєводства. Зокрема, саме тут пролягала дорога, що йшла з Конотопу на Захід. Тут вона мала розв'язку на київський і переяславський напрямки. Якщо взяти на поміч карту Боплана, побачимо, що переяславська дорога, яка в ту пору була велелюдним трактом, пролягала через Дорогинку, Биків, Круполь, Березань. Що до Дорогинки, що до Бикова з Кобижчі — як палицею кинути.

Уже згадувана мною книга «Материалы для географии и статистики...» М. Домонтовича від 1865 року теж називає дві воєнні дороги, що пролягають через губернію. Одна з них — від Ніжина до Ромнів, яка розпочинається від поштового тракту в селі Талалаївці й іде через села Безуглівку Томашівку до Ічні та села Туркенівки Борзенського повіту. Інша дорога йшла від містечка Олишівки Козелецького повіту через село Мрин, Носівку Ніжинського повіту село Кобижчу та містечко Биків Козелецького повіту¹. Як бачимо, ця важлива стратегічна дорога проходила не повз села, а через Кобижчу, що ще раз засвідчує про її важливість в оборонному ресурсі тогочасної держави.

Цей та й інші тракти постійно тримали в належному стані. У Центральному державному історичному архіві України у фондах Генеральної військової канцелярії зберігається справа від 1763 року про зобов'язання Київської полкової канцелярії зменшити повинності. Там ідеться про відправлення робітників і поставку підвід посполитими містечок Носівки та Кобижчі для будівництва мостів, «мощения гати и других работ по Киевскому тракту»². Далі в документі сказано, що військовий товариш і управитель Семен Пустота поданим нам донесенням доповів, що в містечках Носівці і Кобижчі «жительствоющие подданые многими отягощениями»³ перевантажені на будівництві Київського тракту. І уже багато хто просив розглянути це питання. «Сего ради Киевской полковой канцелярии приказано для жителей этих местечек на строительстве мостов и гатей для подвод и работников облегчение учинить»⁴.

Поліпшувалися дороги і в самій Кобижчі. Ще в 1902 році на сесії земських зборів Козелецького повіту ухвалили рішення замостити одинадцятку дільницю в містечку Кобижчі, для чого виділялося 3995 руб. Для порівняння скажу, що на тій же сесії ухвалили рішення замостити вулиці

Темпора, 2006, с. 48.

1 Домонтович М. «Материалы для географии и статистики...», 1865, с. 76

2 ЦДІАУК, ф. 51, оп. 1. с. 2535, арк. 2.

3 Там само.

4 Там само.

1 Клим Р. О. Роль Київського шляхового вузла в системі зовнішніх комунікацій Гетьманщини друга половина XVII — початок XVIII століття // Наукові записки. Київ. 2001. Т. 19. Історичні науки. с. 48.

2 Кулаковський П. «Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648)». К.:

в Озерянах навпроти училища на суму 1729 руб. 1 коп., і по виїзду в село Щаснівку на суму 2581 руб. Планувалося поправити ділянку дороги між Осовцем і Бригинцями на суму 469 руб., подовжити заощення в Новій Басані... по дорозі Бобровиця — Биків¹.

У журналі Козелецьких повітових земських зборів сесії 1911 року, засідання яких відбулося 25 вересня того самого року, сказано, що розпочалося облаштування (заощення) однієї версти дороги від базарної площі Кобижчі в напрямку до переїзду біля станції Кобижча. Для цього виділялося 7000 руб. Тоді ж за пропозицією гласного П. П. Шпиґа управи було доручено представити до майбутніх зборів проект кошторису дорожніх робіт на дорозі Кобижча — хутір Олександрівка. Про цю дорогу порушило клопотання сільськогосподарське товариство Кобижчі². До речі, ці самі збори ухвалили рішення про заощення дороги в Новому Бикові біля розвилки на Козацьке і Мокієвку в сумі 4198 руб 50 коп³.

Із середини XIX ст. починається будівництво залізниць на території Російської імперії.

Наприкінці XIX ст. південною частиною Чернігівської губернії пролягла Києво-Воронезька залізниця. Як пише у своєму описі губернії Олександр Русов, у межах губернії запрацювало 10 великих станцій. Він називає Бровари, Бобрік, Бобровицю, Кобижчу, Носівку, Ніжин, Крути, Плиска, Бахмач і Конотоп⁴. Про Кобижчу, залізничну станцію при ній та околиці навколо села й однойменної волості залишив нам спогади дослідник В. П. Семенов у книзі «Россия. Полное географическое описание нашего отечества». Т. 7, Малороссия. Под редакцией В. П. Семенова. СПб. 1903 г. Отож мовою оригіналу «... следующая станция железного пути — Кобыжча, в 12 верстах од Носовки. При станции расположено волостное местечко Кобыжча при реке того же имени. В местечке более 16 тыс. жителей, 4 правосл. церкви, более десятка лавок, базар и три ярмарки».

Додам, що після першої російської революції залізнична станція Кобижча була перетворена на товарну. З цього приводу відбулося досить тривале листування губернських, повітових і центральних органів влади, частина якого зберігається в обласному державному архіві. Наведемо частину цих документів.

Ось лист від управління залізницями Міністерства шляхів сполучення чернігівському губернатору від 14 лютого 1907 року з питань відкриття

вантажних операцій на посту станції Кобижча. У ньому йдеться, що відношенням від 13 лютого 1904 року губернатор довів до відома міністра про ухвалення постанови чернігівських губернських земських зборів порушити клопотання про відкриття станції Кобижча Московсько-Києво-Воронезької залізниці для проведення вантажних операцій. Правління товариства названої залізниці, якому запропонували детально проаналізувати це клопотання, повідомило, що напівстанція Кобижча вже була відкрита для вантажних операцій, але потім з'ясувалося, що вантажообіг її надзвичайно малий. Тоді рада залізниці ще 9 листопада 1896 року напівстанцію Кобижча тимчасово залишила відкритою для всіх операцій і визнала обов'язково відкритою тільки для приймання і висаджування пасажирів із багажем у прямому й місцевому сполученні.

Оскільки місцеві умови з того часу не змінилися, якщо не враховувати побудови поблизу Кобижчі Новобиківського цукрового заводу, то правління визнає відкриття на цій напівстанції вантажних операцій збитковими для дороги й уважає: якби був потрібен навантажувальний пункт для потреб згаданого заводу, то за його кошти товариство може збудувати гілку приватного користування. (Це, до речі, пізніше й зробили, і залізниця Кобижча — Новий Биків десятки років була надзвичайно важливим патичком-рятівничком для народного господарства країни та людей, — *авт.*).

Далі в листі правління залізниці пояснювало, що в Кобижчі на той момент є тільки телеграфний пост. Збудований винятково для потреб технічного руху й нема не лише жодних споруд і пристосувань для зберігання вантажів, а й товарних і приймальних колій. Тому пристосування напівстанції до вантажних операцій викликало б одноразову витрату 60 тис. рублів та збільшення щорічних витрат на утримання додаткового штату майже на 2000 рублів. Якщо ж обмежитися наявним нині телеграфним постом лише для повагонних відправлень, створивши для цього два тупики й побудувати біля них товарні платформи, то одночасна витрата виразиться в сумі 11 500 руб. Але в такому разі відсутність роз'їзної колії та колії для обгону потягів спричинить серйозні труднощі для руху потягів.

Правління залізниці висловилося категорично проти задоволення клопотання губернського земства. Що ж стосується облаштування в Кобижчі станції, то правління пояснило, що воно ввійшло в переговори з земською управою з питання про участь земства у витратах по її облаштуванню та утриманню, але відповіді не одержали. Управління залізниці визнало, що позиція земства в облаштуванні станції ґрунтовна, але виконати це можливо лише за згоди земства взяти участь у витратах з облаштування й утримання станції, що нині проектується.

1 ДАЧО, ф. 145, оп 3, с. 87. Ар. 8.

2 ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 345, арк. 47–48.

3 Там само.

4 Русов О. «Опис Чернігівської губернії», 1898 рік, с. 192.

Однак після цього був ще лист чернігівському губернатору від 16 лютого 1907 року. Його написав голова Козелецької повітової земської управи В. Юрченко. Він пише, що містечко Кобижча має 15 тисяч жителів, тут розташовано майже 20 тисяч десятин ріллі. Щорічно з Кобижчі відправляється 500 тисяч пудів хліба і стільки ж буряків для двох цукрових заводів. Вантажі, що йдуть на Київ, направляються тепер до станції Бобровиці, а ті, що йдуть на Москву, — до станції Носівка. При містечку Кобижча є залізнична станція цієї ж дороги, яка для приймання вантажів не відкрита. Через це за доставку вантажів на станції Бобровиця та Носівка виплачується 3 копійки з пуда, й жителі Кобижчі втрачають таким чином майже 30 тис. рублів із ціни своїх продуктів у вигляді знижки на доставку їх до станцій Носівка та Бобровиця.

Якби станція Кобижча була відкрита для приймання вантажів, то за мінімальної кількості останніх — 800 тисяч пудів — жителі б мали плюс на продуктах, які вони продають, майже 12 тис. рублів, бо доставка такої кількості вантажів коштувала б жителям не більше як 4000 руб. До того ж залізниця також отримала б майже 8 тис. рублів за перевезення між Кобижчею та Бобровицею, Кобижчею — Носівкою. Якщо ж взяти до уваги, що частина вантажів, які прямують нині на Київ через станцію Бобровиця з інших населених пунктів, спрямувалась би на станцію Кобижча, то залізниця б мала б ще більше як 8 тисяч рублів.

Викладені розрахунки Кобизький волосний старшина за дорученням жителів містечка вніс у Козелецькі повітові земські збори сесії 1906 року заяву, у якій просив порушити клопотання про відкриття станції Кобижчі для прийняття вантажів.

Козелецькі земські збори на засіданні 25 вересня 1906 року взяли до уваги, що питання про відкриття приймання вантажів по станції Кобижча уже порушувалося ще в 1903 році, але його не задовольнили. Тому збори доручили управі відновити таке клопотання й відправити його безпосередньо в Міністерство шляхів сполучення¹. Як відомо, залізнична станція Кобижча була відкрита для приймання та відправки вантажів. Збудували тут і запасні колії та тупики.

Додам, що на засіданні Козелецьких повітових земських зборів 25 вересня 1909 року за пропозицією гласного Катеринича розглядали питання про зниження тарифів, тобто заміною чинних тарифів на дачний до станції Кобижчі, бо навколо станцій Кобижча, Бобрин, Заворичі, Бобровиці розташовані численні дачі².

Залізнична станція Кобижча «Укрзалізниці» працює й сьогодні на розвиток народного господарства України та забезпечує людей у пасажирських і вантажних перевезеннях. У жовтні 1967 року залізниця, що пролягає через Кобижчу, була електрифікована. Замість дизель-потягів, теплотягів «у стрій» стали електротяги. Залізниця й сьогодні дає кобижчанцям і жителям навколишньої округи тисячі робочих місць.

Залізнична станція Кобижча розташована на вулиці Застанціонній. Вона відноситься до Київської дирекції Південно-Західної залізниці.

¹ ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 87, арк. 5.

² ДАЧО, ф. 145, оп. 2, с. 153, арк. 17.

Не згасиш вогонь дотиком долонь, або Пожежна справа на теренах Кобижчі

Вогненна стихія не раз і не два
Великої шкоди селу завдавала.
Та кожен господар про захист подбав
І мав необхідний в дворі інвентар,
Аби захистити і двір, і село,
Від сили вогню врятувати його...
Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Протистояння між вогненними стихіями та людиною тривають упродовж всієї історії існування людства. Людина зробила велике відкриття — вона покорила вогонь і навчилася ним керувати. Проте одночасно вогонь створював і створює для людини велику небезпеку.

В історії Кобижчі джерела зафіксували не одну нищівну пожежу. Одна з перших згадок про таку належить до 1239 року, коли монголо-татари вогнем і шаблею вщент знищили поселення на річці Кобижчі. Палало воно й і в інші періоди боротьби із завойовниками. Причинами пожеж ставали також природні явища та свідомі підпали. Такі події були характерні не лише для Кобижчі, а й інших великих і малих поселень тогочасної держави. Це винесло на порядок денний ухвалення правових документів із питань організації пожежного нагляду в Україні. Перші такі акти з'являються наприкінці XVI ст. І в них містяться вказівки щодо обережності в поводженні з вогнем.

Зокрема, наголошується, «...щоб міщани допомагали один одному при спалаху пожежі та руйнації будинків...» Описи навколишніх із Кобижчею замків і фортець XVII та XVIII ст. містять вимогу тримати в замках

і поселеннях містечок наготові діжки з водою, крюки, сокири й інший протипожежний інвентар, «щоб від вогню оберігатись». Архівні джерела свідчать, що сокира й крюка були чи не найголовнішими протипожежними знаряддями в селищах і містечках: «у разі пожежі наряджаються козаки й особлива варта, які мають діяти проти вогню. Але вогонь часто не гасять водою, а припиняють його поширення тим, що ламають близько розташовані будівлі, щоб вогонь, втративши силу, згас. Для цієї мети кожен козак та нічні сторожі носять при собі сокиру...», — ідеться в одному з давніх документів.

Перекази, що дійшли до нас, свідчать, що в Кобижчі пожежі гасили всією громадою. Воду підвозили до місця пожежі діжками. Розповідають, що навіть існувало правило: хто перший на пожежу доставить діжку з водою, тому влада виплачувала певну грошову винагороду. Це мотивувало людей до боротьби з вогнем.

Згодом гетьмани видавали універсали щодо дотримання правил пожежної безпеки. Вони передбачали протипожежні заходи щодо будівництва фортець, криниць і водозабірників для гасіння пожеж. У дворах, які будували далеко від природних чи штучних водойм, обов'язковими ставали викопані криниці. Їх облаштовували так, щоб можна було швидко брати воду. В низці універсалів місцеву владу зобов'язують мати запаси води поруч із ратушею чи будинком курінної, сотенної та волосної управ. Обов'язковими стали запаси води на базарних площах, поруч із гамазеями, торговельними коморами, храмами, будівлями, де працювали ремісники. До речі, цехи та інші кустарні об'єкти, які вимагали використання вогню, наприклад, кузні, дозволялося будувати за межами поселення та поблизу водойм. Зокрема, кузні в Кобижчі були розташовані вздовж обох берегів річки Бурчак і поблизу інших водойм.

У Кобижчі нагляд за пожежною безпекою в нічний час покладался на нічну варту. За безпекою спостерігали на кожній вулиці по два вартових. Контроль за їх роботою покладался на десяцьких — представника від кожної десятихатки. До речі, вони також відповідали за участь чоловічого населення містечка у гасінні пожеж. Якщо хто не приходив гасити пожежу без поважної причини, особливо цехові робітники, того чекало «нещадне покарання».

Перекази засвідчують, що з другої половини XVIII ст. на воротах чи парканах у кожному дворі містечка влада зобов'язувала господарів вивішувати табличку з позначенням протипожежного інвентарю, з яким господар мав з'являтися на пожежу. На будівлях того часу, які ще були в селі навіть після Другої світової, можна було прочитати написи: «сокира», «багор», «відро». Це означало, що саме цей інвентар господар мав брати із собою для гасіння пожежі.

Згодом протипожежні норми в будівництві регламентувалися документами найвищого рівня. Генеральна військова канцелярія 7 серпня 1722 року видала указ, яким зобов'язувалося в селах після пожеж відбудовувати будинки тільки по два поряд, «в одну жилу» і з розривом по ширині вулиці в 30 сажень. Рекомендувалося владі й господарям обсаджувати садиби деревами, аби убезпечити їх від поширення вогню. Про актуальність ухвалення постанов та указів із приводу протипожежної безпеки свідчать і звернення до органів влади представників кобиччанської громади, про що мова піде нижче.

До сказаного додаю, що Кожича з кожним роком розросталася. Скупчення будівель неодноразово ставало причиною масштабних пожеж у селі. Зокрема, про це свідчить листування місцевої влади з чернігівською палатою державного майна про надання грошової допомоги потерпілим від пожеж жителям Кожичі від 1840 року. Тоді Козелецький окружний начальник клопотав про надання такої допомоги козакам Якову Шостаку, Євдокії Шостаковій, Івану Пінчуку, Олексію Онопрієнку, Івану Дмитрову, Лесенку Андрію, Лесенку Микиті, Хижняку Івану, Сидорову, Лесенку відпуском кожному по 15 рублів сріблом, а всього сімейством сто двадцять рублів сріблом¹. Палата державного майна погодилася надати погорільцям грошову допомогу.

Того ж 1840 року органи влади розглянули рапорт предводителя дворянства Козелецького повіту. Викликаний він скаргою поміщиків Кожичі колезького асесора Минича, штабсротмістра Мандрики і поручика Корчика про заборону жителям містечка ставити будівлі одна поруч з іншою через постійні в містечку пожежі.

Вони писали, що протягом останнього часу в містечку триразово через пожежі були «безостаточно истреблены постройки...» Вогонь знищив не лише ті, що межують із торговою площею, «но даже близкие к ним». Пожежі дуже руйнівні для багатьох жителів. Пожежі, пишуть вони, не були б такі спустошливі, якби будівлі в базарі не були так стіснені. До цього треба додати, що будівлі мають солом'яні дахи, які є причиною моментального розповсюдження вогню на великі простори. Крім того, задній бік наявних базарних будівель загромождується господарськими спорудами, розміщенням необмолоченого хліба в снопах.

Негативні наслідки такого тісного розташування будівель повністю проявилися вночі з 15 на 16 вересня 1840 року, коли о другій годині ночі вогонь ледь не знищив два храми Божі, з яких один неодноразово загорівся від згорілих ближніх «обивательських строений». Вони залишилися цілими завдяки чудесним захистом промыслом Божим.

Місцева знать у рапорті просить не залишити без уваги їхнє прохання й учинити розпорядження про зручніше і менш «стесненное» розташування будівель на місці погорілих, «равно и о воспреещении приводит» такі на близькій відстані від церков, а гумна зі скиртами хліба і сіна віддалити¹.

У 1894 році газета «Черниговские губернские ведомости» повідомляла, що в містечку Кожичі вночі проти 16-го липня згорів дерев'яний будинок, вкритий бляхою, і рухоме майно, що перебувало в ньому, в міщанина єврея Гершка Моїсєєва Вишневского, чим завдано збитків на 2500 руб².

Вказані пожежі були постійними у містечку. Вони завдавали не тільки моральних травм, а й великих матеріальних збитків. Перед громадою постало завдання — ставити перепони перед такими викликами. У містечку створили протипожежне товариство. Воно та громада у 1905 році звернулися до чернігівського губернатора із земських і міських справ із проханням виділити Кожичі 2000 руб. допомоги з нотаріального капіталу для побудови сараїв для пожежного обозу й обладнання для обозу. Управа знаходить можливість максимально виділити 1500 руб., тому що може прийти клопотання й від Новобиківської дружини. Але проектна комісія заявила, що максимальна сума не може перевищувати 1000 руб., бо загальна сума нотаріального капіталу становить лише 7000 руб. І потрібно передбачити потреби інших пожежних дружин повіту. По-друге, вартість сараю, достатнього для розміщення двокомплектного пожежного обозу, орієнтовно становитиме 1000 руб³.

Журнал засідання Козелецьких повітових земських зборів від 3 вересня 1905 року зафіксував, що на побудову сараїв для пожежних обозів

Ось така пожежна каланча височіла донедавна в центрі села поруч з рятувальним депо.

1 ДАЧО, ф. 128, оп. 1, с. 8094, арк. 1–8.

2 Газета, «Черниговские губернские ведомости», 1894 рік, № 171.

3 ДАЧО, ф. 145, оп. 3, с. 260, арк. 1–4.

1 ДАЧО, ф. 128, оп. 1, с. 8299, арк. 2–3.

й облаштування Чемерської, Новобасанської і Кобижчанської вільних пожежних дружин гроші виділити. Збори схвалили доповнення гласного Красковського про те, що після припинення діяльності пожежних товариств вибудовані приміщення мають залишитися у власності земства, яке має стежити в процесі експлуатації за їх технічним станом¹.

Облаштування пожежних обозів винесло на порядок денний громади ще одну проблему — збудувати буровий колодязь. Громада знову звертається до губернатора. Питання вирішується позитивно: Кобижчі виділили субсидію із відсотків страхового капіталу в сумі 500 руб. на облаштування бурового колодязя і 200 руб. — на будівництво при ньому резервуару води². Як бачимо, під лежачий камінь вода не біжить. Можна тут сказати й іншу народну мудрість, яку часто повторюють в Кобижчі: хто стукає, тому й двері відчиняють.

У 1910 році Кобижчанська вільна пожежна дружина мала п'ять найманих працівників, і дружині належало шестеро коней. І знову ж для порівняння скажу, що в Новій Басані було п'ять службовців пожежної охорони й шестеро коней, у Новому Бикові, пожежна дружина якого також оберігала від вогню майно жителів Старого Бикова, Козацького, Петрівки, був один найманий працівник і двоє коней. У бобровицькій пожежній дружині було п'ять службовців і шість коней³. Додам, що у 1925 році в центрі Кобижчі спорудили пожежну вежу, яку називають каланчею.

Дванадцятого травня 1927 року пожежний староста містечка звітував у райком партії, що в Кобижчі є 5 пожежних pomp, 5 бочок на металевому ходу і ще 4 роблять. Є дві лопати, четверо вил, четверо відер, чотири залізні лопати. Пожежна дружина об'єднує 61 особу. З них 30 % — комсомольці.

У листопаді 1946 року сільвиконком просив виконком Бобровицької райради порушити клопотання про встановлення платної пожежної охорони в селі Кобижчі. Питання це вирішувалося довго.

Нині Кобижча має своє пожежне депо. У 2016 році товариство «Земля і воля», яке орендує земельні паї переважної більшості жителів села, придбало для боротьби з вогнем нову пожежну машину на базі автомобіля ЗІЛ-131 з об'ємом цистерни для води 3,8 куба. Виділило товариство гроші й для ремонту приміщення пожежного депо. У 2019 році введено в експлуатацію свердловину для забезпечення діяльності пожежного депо.

1 Газета «Черниговские губернские ведомости», 1905 рік, № 213.

2 ДАЧО, ф. 145, оп. 3, с. 266, арк. 11.

3 ДАЧО, ф. 145, оп. 1 с. 751, арк. 41.

І полетіли в Кобижчу телеграми...

Від епістолярного спілкування до найновіших інтернет-технологій за кілька століть пройшла сільська галузь зв'язку

Застрочив у Кобижчі телеграф,
І поштове відділення відкрили.
Листоноші ж у перших рядах
Завжди в районі ходили.
Сучасну звели АТС,
Хоч і проблем розв'язали немало.
Але відтоді Кобижча
Ще більше сучасною стала.

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

Прихильність козаків до епістолярію відома з давніх-давен. Про неї нам повідав навіть художник Репін. Саме він колоритно зобразив нам козаків-запорожців, які пишуть листа турецькому султану. Дивно було б, якби їх нащадки не піклувалися за прогрес у справі розвитку зв'язку.

Олександр Русов у зробленому ним описі Чернігівської губернії зауважує, що після прокладення повз Кобижчу наприкінці XIX ст. Києво-Воронезької залізниці відкрилася нова сторінка в розвитку території. У цей час у Кобижчі, пише він, ще не було ні поштово-телеграфного, ні поштового відділень. Хоч вони вже працювали у Новій Басані, Монастирищі. В Ніжині працювала поштова станція, а в Бобровиці — поштова контора. Звісно, кобижчанців заїдала така, на їх погляд, несправедливість. І вони громадою зібралися в козацьке коло й вирішили бити чолом його величності пану начальнику Київського поштово-телеграфного округу. Так і народилося колективне «прошення жителів местечка Кобижча». Воно нині зберігається в Центральному державному історичному архіві України. Перегорнемо сторінки цього листування.

У «прошенні», зокрема, йдеться: оскільки містечко Кобижча розташоване в чотирьох з лишком верстах від однойменної станції Московсько-Київської залізниці, то ми всі, кому потрібен телеграф, відчуваємо велику незручність в подачі, а особливо в одержанні телеграм, оскільки залізнична станція не зобов'язана доставляти додому одержані телеграми... Несвоечасне отримання телеграм, особливо комерційних, приносить величезні збитки. Некомерційні ж телеграми не доставляються адресатам по тижню і більше. Тому мета подачі телеграм абсолютно не досягається. Комерційна ж справа з народонаселенням округи майже 20 тисяч осіб із кожним роком збільшується, але відсутність телеграфу стримує як розвиток комерційної справи, так і життя взагалі. Тому просимо Вашу величність: чи не знайдете Ви можливість відкрити телеграф при місцевому поштовому відділенні так, як і в сусідньому з нами містечку Носівці. Також додаємо, що крім народонаселення Кобижчі телеграфом страждають і навколишні села та хутори, народонаселення яких становить більше п'яти тисяч чоловік. Якщо для вирішення цієї проблеми для казни буде потрібне сприяння громади, то ми всі, зацікавлені в цьому, одноголосно погоджуємося. Якщо це буде не так уже й багато...

Відповідь начальника округу датована 31 серпнем 1909 року. У ній йдеться, що вирішення відкриття телеграфу при Кобижчанському поштовому відділенні... «оставлено без движения впредь до представления ко мне двух гербовых марок 75-ти копеек достоинства, кой передать через начальника Кобижчанского почтового отделения»...¹

В архівній справі є ще одна відповідь. У ній йдеться, що треба об'явити жителям Кобижчі, що для здійснення їх клопотання вони повинні безплатно поставити 35 дубових стовпів для облаштування телефонної лінії і внести 300 руб. в Київське казначейство із зарахуванням у депозит правлінню округу.

На цю вимогу з Кобижчі надіслали відповідь. У ній повідомляється, що 300 руб. громада внесе за першою ж вимогою округу, а 35 стовпів через відсутність коштів поставити не можемо.

Підписані під цим документом міщани жителі Кобижчі Калман і Барун дали і гарантовану розписку, що гроші будуть внесені за першою ж вимогою начальника округу. На це в Кобижчу знову полетіло повідомлення: просимо внести гроші й надіслати квитанцію, після чого розпочнеться клопотання про відкриття телеграфу.

У клопотанні на ім'я начальника головного управління пошт і телеграфів ішлося, що надійшло прохання про відкриття телеграфу в містечку

Кобижчі Козелецького повіту Чернігівської губернії. До того ж для здійснення цього місцеві жителі внесли в казначейство 300 руб. для відшкодування частини витрат з облаштування телеграфу.

Однак розв'язання проблеми чомусь забуксувало. 27 травня 1910 року Калман і Барун надсилають «вимогу людей» начальнику Київського поштово-телеграфного округу. В ній звучить погроза: «Якщо до першого серпня цього року телеграф у Кобижчі не відкриють, то просимо гроші в сумі 300 руб. повернути жителям містечка»¹.

За цим у Київ і Кобижчу з Санкт-Петербурга йдуть телеграми. У них повідомляється, що 2 вересня дано дозвіл на перетворення сфери зв'язку в Кобижчі на сучаснішу. А тоді йде ще лист. У ньому йдеться, що прийшло розпорядження про облаштування телеграфу при Кобижчанському поштовому відділенні. Головне управління МВС пропонує після відкриття телеграфу перейменувати відділення в Кобижчі на поштово-телеграфне й призначити в штат його начальника, поштово-телеграфного чиновника VI розряду, листоношу з окладом 240 руб. І сторожа з окладом 180 руб. на рік².

Двадцять дев'ятого вересня начальнику округу з Кобижчі за підписом Зазимка надійшла перша телеграма про те, що приймання і відправляння телеграм із Кобижчі відкриті. Того ж дня пішла з Кобижчі телеграма і в Санкт-Петербург начальнику головного управління. В ній повідомлено, що Кобижчанське поштове відділення Чернігівської губернії перетворене на поштово-телеграфне й розпочато приймання внутрішніх телеграм. Її підписав начальник округу Жарков і підтвердив черговий Герасимов.

На завершення скажу ще про одну депешу від 20 жовтня. Вона на ім'я чернігівського губернатора. На жаль, без підпису. В ній повідомляється: маю честь сповістити, що Кобижчанське поштове відділення Козелецького повіту з 29 вересня перетворене на поштово-телеграфне відділення з прийманням внутрішніх телеграм³.

Наступне донесення за № 51000 було в редакцію «Черниговских губернских ведомостей». У ній начальник Київського поштово-телеграфного округу С. Жарков оголосив, що Кобижчанське поштове відділення Козелецького повіту з 29 вересня поточного року перетворене на поштово-телеграфне відділення з прийманням внутрішніх телеграм.

До речі, збори Козелецького земства на сесії 21 жовтня 1914 року визнали, що є необхідність відкрити нові поштово-телеграфні пункти

1 Там само, арк. 11.

2 Там само, арк. 16.

3 Там само, арк. 22–23.

1 Там само, арк. 3.

в містечках Олишівці, Старій Басані, Новому Бикові, Держанівці, Ядлівці. Нехай там як, бачимо, Кобижча йшла попереду інших містечок повіту. Завдяки ініціативі представників громади.

Дванадцятого вересня 1922 року Кобижчанський волвиконком власною постановою взяв на себе зобов'язання утримувати поштово-телеграфний відділ терміном на один рік. Для цього виділили необхідне для цього приміщення й квартиру завідувачу. Для їх опалення влада зобов'язувалася опалювати за нормою на шість зимових місяців і для цього виділяти на одну піч шість сажнів дров і 2/3 сажнів протягом усього року. На освітлення установи виділяли дві гасові лампи. Брала на себе влада й витрати на канцелярське та господарське приладдя, а також оплачувала губернському відділу вартість заготовки книг і бланків тощо¹. (До цієї інформації з іншого документа додаю, що пошта у відділ залізничного вокзалу Кобижча надходила тричі на тиждень — понеділок, середу і суботу, — *авт.*)

Того ж року місцева влада клопотала перед військкоматом про відтермінування від військової служби працівників поштово-телеграфного відділу. Йшлося, зокрема, про листоношу Голоту (народився 13 квітня 1900 року) та сторожа Цибу. Місцевим військкоматом Голота був відставлений від служби до особливого розпорядження². Голота на службі перебував з 25 листопада 1917 року, одружений, мав 3 душі сім'ї.

Завідував поштово-телеграфним відділом у ті роки Василь Федорович Кащенко. Згідно з персональним списком службовців Кобижчанського пункту зв'язку, він народився 28 грудня 1883 року, на службу поступив 14 серпня 1907 року, живе в Кобижчі, райвійськкоматом на облік не взятий через вікову межу, в Червоній армії не був, ніякого навчального закладу не закінчував, завідує відділенням у містечку з 19 серпня 1923 року, одружений, має 8 душ сім'ї³.

Дванадцятого вересня 1923 року в Кобижчанський райкомнезам звернувся новий завідувач Кобижчанського поштово-телеграфного відділу і повідомив, що його призначено на цю посаду, оскільки тов. Кащенко з посади «смищен и переведен на службу в Нежин». (Тут маю сказати, що в архівних документах від 1925 року Василь Кащенко фігурує як голова сільської ради в Кобижчі. Очевидно, він із Ніжина знову повернувся в Кобижчу, — *авт.*) Новий завідувач просить виділити йому земельну ділянку, яку обробляв Кащенко і яка впирається в приміщення контори зв'язку. Далі він пише, що новий завідувач — людина безземельна, має двоє дітей — 4 і 1,5 року і для нього важко буде, і він понесе великі ви-

трати, якщо йому виділять ділянку в іншому місці, віддаленому від відділу. Тут також інформується, що сім'я Кащенко жила в колишній садибі Олешка шість років, і ділянка його упирається в двері моєї квартири. Під цим зверненням стоїть підпис. Очевидно, прізвище нового начальника було Луговський¹. В іншому документі сказано, що садиба і земля Григорія Олешка, про які йшла мова вище, розташовані по дорозі на Носівку.

У списку персоналу є також Олександр Іванович Денисенко, народився 15 серпня 1893 року, живе в Кобижчі. У Червоній армії не був, з 15 червня 1919 року працює в селі листоношею. Має трьох душ сім'ї². Витяг із наказу по Чернігівському губернському відділу народного зв'язку від 28 грудня 1921 року інформує, що з Кобижчанського поштово-телеграфного відділу звільняються листоноші Сова та Розсоха через скорочення штатів із 1 грудня цього ж року³. Отож у містечку тоді було щонайменше три листоноші.

У документах від 1925 року завідувачем поштово-телеграфного відділу в Кобижчі вже фігурує Степан Мороз і листоношею — названий вище Олександр Денисенко.

Ще в 1936 році на зльоті листонош Бобровиччини відзначалося, що лише Кобижча подає справжні зразки роботи. Завідувачі агентства Горбач, Пластовець, листоноші Бандик, Лахно по-справжньому борються за реалізацію райгазети, завдання завжди виконують і на них треба всім рівнятися (20 березня, 1936 року).

Дванадцятого квітня того самого року ця газета розповідає про дідуся Василя Григоровича Лахна, листоношу колгоспу «Більшовик» Ворошилівської сільради. Він уже протягом 5 років справно доставляє колгоспникам газети, журнали, листи... За ударну роботу його дев'ять разів преміювали. Шостого лютого 1940 року газета знову розповідає про листонош Кобижчі Василя Григоровича Лахна з колгоспу «Більшовик», Максима Івановича Твердомеда з «Перемоги», Каленика Йовменовича Тишка з «Червоного шляху», Романа Дмитровича Басанька з «Боротьби», які сумлінно виконують свої обов'язки.

Після війни листоноші села теж показували приклад сумлінного ставлення до виконання обов'язків. Одинадцятого листопада 1951 року районна газета розповіла про сумлінного листоношу 68-річного Пилипа Петровича Гурина, який працює на цій посаді сім років. За цей час він розповсюдив серед населення літератури, газет і журналів більш ніж на 6 тис. рублів.

Іншого разу районна газета розповіла про листоношу артілі імені Шевченка — Олексія Олексійовича Паскуду. Він уже обслуговує людей 12 років.

1 ВДАЧОН, Ф. Р-6513, оп. 1, с. 3, арк. 6.

2 ВДАЧОН, Ф. Р-6513, оп. 1, с. 5, арк. 4.

3 Там само, арк. 55, 178.

1 Там само, арк. 155.

2 Там само, арк. 178.

3 Там само, арк. 135.

У 1955 році його визнано переможцем у змаганні серед листонош району. За це його нагороджено Почесною грамотою та грошовою премією.

Після звільнення Кожичі від німецько-фашистських загарбників зв'язківці з ентузіазмом приступили до відбудови засобів зв'язку, які були повністю зруйновані ворогами. За короткий час відновили телефонний зв'язок із Бобровицею, відбудували комутатор.

На початку 1944 року голові Кожичанської сільської ради надійшла заява від уповноваженого з організації й відновлення поштового зв'язку в селі М. К. Горбача. Він пише, що за дорученням бобровицької організації зв'язку йому належить організувати пошту і телефонний зв'язок у Кожичі. Він уже обстежив галузь і встановив, що поштовий будинок зруйнувала бомба, і для облаштування він не придатний. Для цього він знайшов колишній будинок Єсипа Шияна. Він відповідає кубатурою й розташований майже поруч із центром села, тому й просить закріпити його для пошти. Але і цей будинок сильно потерпів від бомбардувань. Зокрема, нема частини даху, а бляха розкрадена. Печі й груби в будинку розвалені, штукатурка осипана, відсутні двері. Одне слово, потрібен капітальний ремонт. Уповноважений наголошує, що влада вимагає швидкого відновлення засобів зв'язку і тому просить надати допомогу в ремонті вказаного будинку¹.

Пошту в селі відновили і М. К. Горбач її очолював. Про це свідчить інший архівний документ. 24 січня 1948 року на сесії сільської ради звітував про роботу вузла зв'язку начальник відділу М. К. Горбач. На жаль, самого звіту в протоколі сесії нема, і ми не можемо детально знати ситуацію зі зв'язком у селі.

В обговоренні першим виступив депутат Я. Й. Процько. Він сказав, що відділення зв'язку в селі працює погано. Завезені стовпи для лінії Кожича — Горбачі розкрадають. Йому зауважив М. І. Мринський, який наголосив, що тов. Процько не має рації. Голови колгоспу повинні надати допомогу тов. Горбачу, щоб відбудувати лінії зв'язку зі станцією Кожича. У цьому має допомогти й місцева МТС. Наступним виступав В. І. Гребцов, який сказав, що начальник відділення зв'язку Горбач тільки своїми силами лінії не побудує. А якщо ми всі йому допоможемо, то лінія буде збудована. І я пошлю підводу з лікарні на 2–3 дні для підвезення стовпів.

На сесії виступив уповноважений райвиконкому Ропота. Він наголосив, що телефонізація колгоспів — необхідна справа, і ми повинні завершити монтування ліній зв'язку до початку весняної посівної.

Сесія зобов'язала голів колгоспів «Боротьба» — Бельського, «Нове життя» — Процька, «Червоний шлях» — Короля, завідувача лікарні

Гребцова допомогти в підвезенні стовпів для відбудови лінії телефонного зв'язку зі станцією Кожича¹.

До процитованого архівного документа додаю, що Михайло Корнійович Горбач 40 років працював на ниві поштового зв'язку в Кожичі. Три-валлий період очолював відділення, трудився заступником начальника. Коли було сутожно з кадрами, сам брав важку сумку письмоносця, як тоді звалася посада листоноші.

Кожича була одним із найперших сіл області, де розпочали монтувати сільську сучасну АТС. Як розповідала районна газета 29 червня 1952 року, потужність цієї станції — 50 номерів. Газета пише, що зараз прокладають кабель, установлюють акумулятори. Станція забезпечить автономний телефонний зв'язок між колгоспами, установами та підприємствами села, а також із містом Бобровиця й навколишніми селами Браницею, Горбачами та Степовими Хуторами. У продовження теми скажу, що 2000 року в Кожичі стала до ладу друга черга обладнання АТС «Донець». Стару систему зв'язку замінили на сучасну, електронну. Це дало можливість поліпшити якість телефонного зв'язку й збільшити місткість абонентів із 200 до 480.

У 1963 році в Кожичі зв'язківці відсвяткували новосілля в новозбудованому приміщенні. Сьогодні відділення зв'язку має в штаті 8 працівників. Для порівняння наведу й такі дані: у 1997 році в Кожичі передплачували 9995 газет і журналів. У 2017 році їх передплачено всього 2990. Нині сільське поштове відділення зв'язку переживає досить скрутну ситуацію.

Така прикрість компенсується розвитком мобільного зв'язку. У квітні 2016 року в Кожичі запрацював мобільний інтернет 3G. У людей з'явилася можливість із більшим комфортом почуватися на просторах глобальної мережі Інтернету. Тепер тест швидкості мобільного зв'язку показав 8 мбіт/сек. Це приблизно 1 Мбайт/сек. Цієї швидкості достатньо, аби слухати в селі інтернет-радіостанції, дивитися відео-онлайн у помірній якості, а також відвідувати багато сайтів на більшій швидкості. На той час 3G у Кожичі доступний тільки в оператора Lifecell.

На зламі 2018–2019 років у село прийшли ще новіші технології мобільного зв'язку. Цей самий оператор запустив мобільну передачу даних у режимі 4,5G. Це дало можливість користуватися в селі мобільним інтернетом на телефоні, планшеті й інших пристроях із допомогою 4G sim-карти оператора. Швидкість 4,5 G за версією оператора до 112 Мбіт/сек.

Дев'ятого серпня 2017 року бездротовий високошвидкісний інтернет у Кожичі запустив і мобільний оператор зв'язку Vodafone.

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-7228, оп. 1, с. 22, арк. 22.

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-7228, оп. 1, с. 50, арк. 18.

«П'єси треба ставити революційного характеру...»

**Такий вердикт винесли комуністи
самодіяльним артистам Кобижчі**

Дзвенять голоси молоді.
Як дзвенять голоси молоді
На селі у часи вечорові!
Українські пісні пречудові...
Як дзвенять голоси молоді!
*Олексій ШУЛЬГА,
с. Кобижча*

У попередніх розділах я намагався на основі архівних матеріалів, газетних публікацій, спогадів старожилів й інших джерел показати економічний розвиток Кобижчі, участь її жителів у трагічних і радісних подіях за кілька століть. Ішла там мова про освіту, духовність, охорону здоров'я людей, пожежну безпеку. Але в мешканців містечка, а згодом села, крім буднів були й свята, інші різні нагоди розслабитися від роботи чи то на панщині чи в колгоспному рабстві, повеселитися, щось почитати. Адже не хлібом єдиним живе людина.

З плином часу віднайти й оживити духовні грані життя кобижчанської спільноти стає все важче й складніше. Переконливими свідками та цікавими співрозмовниками тут знову стануть поживклі аркуші архівних документів і газетні шпальти.

Одним із найцікавіших проявів українського національного життя і відродження нації був просвітянський рух. Як відомо, вперше «Просвіта» постала у Львові у 1868 році. За короткий час вона широко розповсюдилася на теренах всієї Західної України. Згодом перейшла кордони

Наддніпрянщини. З нею стали активно співпрацювати українські вчені, письменники, громадські діячі, інші верстви населення. Поступово «Просвіта» прийшла й на береги Десни, Сожу, Сейму, Удаю.

Таємний агент поліції «Петербург» 19 серпня 1908 року доповідав начальству про те, що в приміщенні чернігівського українського товариства «Просвіта», що розташована на Миколаївській вулиці в будинку Богданової, під виглядом читання рефератів, публічних лекцій, бесід, вечорів, співань, театральних репетицій і т. п. збираються семінаристи, гімназисти, реалісти, фельдшерські учні й навіть учні міських приходських шкіл, де члени товариства «Просвіта»... стали посилено вести серед них протиурядову пропаганду з кінцевою метою підготувати збройне повстання для повалення чинного державного устрою...¹ Згодом ця прогресивна громадська організація розпочала діяти і в Кобижчі.

Згідно з архівними документами, центральне культурно-освітнє товариство імені Шевченка існує тут із листопада 1921 року. Такі осередки існують у Бобровиці з 20 березня 1917 року, у Браниці — з жовтня 1920, Бригинцях — з 22 травня 1919 року. Основний характер його діяльності — розсадник освіти громадян містечка. У товаристві 43 чоловіки та 21 жінка. За два місяці року (а звітність складена на 1 січня 1922 року) прочитано три лекції. На них були присутні 107 осіб. Поставлено три спектаклі, які дивилися 288 осіб.

Уважаю, що у звітності дата заснування «Просвіти» в Кобижчі помилкова. Насамперед наведу публікацію з «Черниговской земской газеты» за 1917 рік. У газеті за № 64 ідеться про відкриття на Чернігівщині українських гімназій. З таким проханням до Генерального секретаріату освіти звернулися й з Кобижчі. Газета пише, що звернення надійшли від сільських і волосних зборів, виконавчого комітету «Просвіти» та земської управи.

Думати про помилку у звітності щодо дати заснування «Просвіти» дає підстави й твердження автора книги «Нариси з історії Київської «Просвіти» Євгена Букета. Він подає список бібліотек-читалень «Просвіти» станом на 1918 рік і на основі архівних документів твердить, що в Козелецькому повіті на той час «Просвіти» були у Бобровиці, Кобижчі, Козельці, Лихолітках, Новій Басані, Чемері, Шаповалівці, Ярославці².

Подам ще один документ від 1920 року. Це статистичний звіт Козелецького унаросвіти про колективи шкіл, учителів та учнів. У ньому сказано, що у Бобровиці існують дві «Просвіти» — одна з них на цукроварні, а також —

¹ ЦДІАУК, Ф. 276, оп. 1, с. 5, арк. 205.

² Букет Є. Нариси історії Київської «Просвіти». К., 2014 р., арк. 43.

Кобизька у Кобижчі, дві в Новому Бикові (одна на цукроварні). Діють також Козачанська, Пустотинська, Новобасанська, Бригинцівська, Щаснівська, Марковецька, Ярославська, Старобасанська, Мочалищська¹.

До речі, цей же документ повідомляє нам, що в Кобижчі працюють дві хати-читальні, одна з них на Шаповалівці, та бібліотеки в Кобижчі й Платонівці. Є в Кобижчі й книгозбірня.

У згаданому на початку книги нарисі історії села написано, що до кінця 1921 року існувала в селі куркульська націоналістична організація «Просвіта». Її ліквідував політінспектор Козелецького повітового відділу народної освіти з участю представника місцевого КСМ осередку Федора Григоровича Глушка. (*Країна має знати своїх героїв!*) Замість «Просвіти» організовано селянський будинок, який влаштовував вистави, концерти, читання лекцій на різні теми.

Головою сільбуду був Микола Олександрович Григорьев, який пізніше став професором і працював у Харкові, а секретарем — усе той же Федір Глушко.

Уважаю, що і в цьому нарисі є помилка. Думати так знову дає підстави архівний документ від 21 березня 1923 року. Це — запит завідувача народної освіти Кобижчанського району до сільради Замоського куреня Кобижчі. У ньому просять прислати дані, чи є в цій раді хата-читальня «Просвіти» і яка кількість у ній членів. Наведу й інше запитання: чи одержує ваша «Просвіта» літературу і яку саме? Чи ведуться співбесіди в «Просвіті» і хати-читальні? Чи входять у «Просвіту» бідняки та їх кількість — у відсотках?²

Прикро, що в архівній теці не збереглася відповідь на ці запитання. Думаю, якби «Просвіта» не існувала вже два роки, то б про це знав завідувач відділу освіти району та інші чиновники, і вони б не займалися паперотворчістю.

Взагалі ж думається, що «Просвіта» в Кобижчі діяла ще до революції. Адже відомо, що в містечку тоді був аматорський драматичний гурток, який ставив самодіяльні театральні постановки з яскравими народними костюмами на тлі майже реальних декорацій. У репертуарі ж були вистави про козаччину, гетьманщину. А такі колективи засновувалися при місцевих осередках «Просвіт».

Маю сказати, що молода Українська Народна Республіка в 1918 році теж дбала про розвиток дозвілля людей. Зокрема, немало уваги приділялося так званім народним будинкам. Ось що писала тоді «Чернігівська земська газета» про народні будинки в Козелецькому повіті. На думку

повітової земської управи, побудова народних будинків, як установ, що сприяють і об'єднують культурно-просвітницьку самодіяльність народу, бажані в кожному волосному поселенні. Причому залежно від кількості населення й ступеня розвитку кооперативної, професійної й просвітницької його діяльності. Управа вважає за потрібне, крім уже чинного народного будинку в містечку Новій Басані та в Новому Бикові, де він будується, в першу чергу збудувати народний дім ширшого типу в містечках Бобровиці, Кобижчі, Олишівці, Козельці. У другу чергу побудова народних домів меншого типу... В Чемері, Держанівці, Вороньках, Ярославці, Мостищах, і в третю чергу — в Козарах, Щаснівці і Ядлівці¹.

«Просвіти» комуно-більшовицька влада задушила у своїх обіймах. Але закладені старими «просвітянськими» драмгуртками в селянську свідомість паростки любові до українського класичного театру владі так і не вдалося придушити. Це підтвердили аматори сільської сцени п'ятдесятих і пізніших років, коли вистави на сцені кобижчанських клубів були звичним явищем і в них брали участь десятки місцевих театралів. Маю сказати, що кобижчанці навіть у часи найтяжчого радянського застою були вірними постановкам із національної тематики. Яскравим прикладом тут є діяльність самодіяльних митців із драматичного гуртка середньої школи № 2. Кожна така вистава тоді змушувала глядачів думати про свої витоки, про долю родини й України.

Давні театральні традиції кобижчанців нова влада намагалася активно використовувати для досягнення власних ідеологічних установок. 19 вересня 1923 року голова райвиконкому Кебкал відповів на телеграму з Ніжинського окрфінвідділу, що він туди не зможе прибути 21 вересня «по случаю открытия в Кобыжче театра...»² Про відкриття в Кобижчі у вересні 1923 року театру йдеться і в доповіді Кобижчанського райвиконкому. Там, зокрема, зазначено, що в театрі при Кобижчанському сільбудинку 7 листопада, в день сьомої річниці Жовтня, відбувся спектакль тільки з учнів місцевих шкіл, а ввечері — з аматорів-артистів. Прошовий збір на останньому становив 4970 руб.

Я не випадково вище сказав «клубів». Їх у Кобижчі було кілька. І, мабуть, не було жодної сесії рад, загальних зборів, де б не говорили про колбуди (колективні будинки). Саме так наприкінці 1920-х років називали ці заклади культури. Колгоспні або ж колективні будинки, які десь у середині 1970-х стали називати будинками культури, поступово стали основними місцями відпочинку сільської молоді.

¹ ДАЧО, Ф. Р-593, оп. 1, с. 172, арк. 3.

² ВДАЧОН, Ф. Р-5994, оп. 1, с. 1, арк. 111.

¹ Газета «Черниговская земская газета», 1918 рік, № 21–22.

² ВДАЧОН. Ф. Р-5308, оп. 1, с. 5, арк. 102.

Як і всі установи й організації Кобижчі, сільбуд, хати-читальні та інші культосвітні заклади теж не минула кадрова карусель.

З 1925 року сільбудом керує Леонід Петрович Балаба. Він 1897 року народження. Українець, бідняк. Освіта середня, учитель. Одружений. Закінчив курси політпросвітпрацівників. 7 липня 1926 року на посту завсільбуду бачимо Павла Сергійовича Кльову, який теж закінчив ті самі курси, що й Балаба, але райсоцкультфілія запропонувала здати всі справи та майно сільбуду новому керівнику Дворському, і тому все це прийняти з 1 червня.

До речі, завідував бібліотекою сільбуду Гнат Кирилович Дейнеко. Найбільше, це той, що відзначився особливою завзятістю під час викачування хліба в селян... З 16 листопада 1926 року Дейнеко мав передати бібліотеку Климентію Савичу Патюті. Рядки архівного документа стверджують, що Дейнека був звільнений відповідно до заяви сільбуду та протокольної постанови загальних зборів членів сільбуду «як не придатного до праці, окрім того, його не раз було замічено в нетверезому стані при виконанні своїх обов'язків...» Дейнека був рекомендований для переведення для роботи сільмаштабу як політоспрацівник у село Козари або Катеринівку. Переведення йде за кошти адміністрації¹.

Тепер наведу заяву самого Гната Дейнеки. Кобижчанському райкому Робос він пише, що 30 жовтня зав. культсоцфілії тов. Полуктєв оголосив йому, що «мене знімають з посади бібліотекаря за халатне ставлення до своїх обов'язків. Тому звертаюсь до вас звернути увагу на таке: Книгозбірня знаходиться в таких умовах роботи, що її поставити належно неможливо. Є тільки дві шафи, в яких поміщається 2400 книжок, і розставити їх дуже тяжко, тому що немає ніші. Дейнеко виправдовується і говорить про неправду ніби книгозбірня завжди закрита. В означені дні книгозбірня завжди відкрита і в ній повно читачів. Правда, один раз читальня була закрита. В сучасний момент книгозбірня знаходиться в «прилежному» вигляді, а тому прошу Робос потурбуватись перед культсоцкомісією про те, аби мене залишили на посаді завідувача книгозбірні як більш-менш кваліфікованого робітника цієї галузі, а тому прошу взяти до уваги моє матеріальне та сімейне становище. 4 листопада 1926 року»².

Коли перегортаєш сторінки районної газети, помічаєш, що про колбуди в 1930-х роках писали в основному в критичному тоні. 26 березня 1934 року, наприклад, газета пише, що в Кобижчі колбуд не працює. Раніше він був під замком, а тепер вже й вікон немає. Майно розібрано давно.

Колишній завколбуду Кихтенко вісім місяців одержував марно утримання. Роботи його ніхто не контролював, бо й культкомісії при сільраді не було. Зараз голова культкомісії Мартиненко і завклубу Колесник і далі байдикують, а сільрада їм допомагає.

Тридцять років — період, коли, «жити стало краще, стало веселіше». Отож влада й розпочала тоді організовувати олімпіади художньої самодіяльності — 6 і 7 червня 1936 року вона відбулася в клубі Бобровицького цукрозаводу. В ній брали участь 263 учасники. Кобижчу представляв тут колгосп «Більшовик». Літні колгоспники П. Бабич, П. Пластовець, Н. Пербіленко виконали пісні «Зоря догорає» та «Зоре моя вечірняя». Ось на сцені 47-річний колгоспник Миша Кихтенко. Гумористичні пісні «Купи мені черевички» та «Старі і нові чоботи» захоплюють глядачів. Добре грав гармоніст Кихтенко. Його разом з іншими учасниками фестивалю премійовано екскурсією до Києва.

Тридцять років характерні ще й тим, що влада запровадила так званий культзбір. Для людей це був ще один податок. Зібрані кошти мали йти на розвиток культури. Райгазета закликає в 1936 році рівнятись на передовиків із Кобижчі, де ділом виконують умови соціалістичного змагання з Носівським районом. Ворошилівська та Червонопартизанська сільради достроково 2 лютого виконали завдання з культзбору. Приклад їх роботи повинні наслідувати всі сільради району, закликає газета.

У колбудах організовують не лише виступи учасників художньої самодіяльності, лекції читають, проводять інші заходи. При Кобижчанському колбуді у 1937 році відкрили добре обладнану радіоаудиторію, яка розрахована на 24 слухачі. Це, пише районна газета, перша радіоаудиторія в районі. До речі, радіо встановлювали не тільки в колбудах. У канцелярії колгоспу «Червона Хвиля» на початку 1938 року теж встановили радіоприймач, і сюди щовечора сходяться колгоспники слухати радіо.

На початку квітня 1938 року на шпальтах районки чи не вперше порушується питання будівництва нового клубу в Кобижчі. В селі нема приміщення для демонстрування кінокартин. Коли й приїжджає кінопересувка, то картину демонструють в приміщенні, де стоять коні та протипожежний інвентар. Тут брудно, вогке повітря, на голови глядачів зі стелі падає крейда. Незважаючи на те, що держава виділила кошти на переобладнання церкви на колбуд, керівники сільрад і колгоспів палець об палець не вдарили, аби розпочати будівництво колбуду. Наприкінці липня газета повідомила, що в селі все ж розпочали будувати новий колбуд

І як про велике досягнення газета 1 січня 1939 року розповідає про відкриття в Кобижчі будинку культури. Саме так уже назвали колбуд.

1 ВДАЧОН, Ф, Р-6194, оп. 1, 8, арк. 8.

2 Там само, арк. 12.

Зробили це на вимогу трудящих. (Звісно, це було черговою брехнею влади, — *авт.*). Будинок культури запрацював у колишній церкві. 29 грудня перший раз відкрились двері гарно оздобленої великої зали будинку культури. Колгоспники й трудова інтелігенція швидко заповнили залу. На перший вечір прийшло 800 селян.

Шефи з Дарницького вагоноремонтного заводу приїхали з духовим оркестром. Представник від шефів прочитав лекцію... колгоспники весело й культурно провели свій вільний час.

Поруч із сільським будинком культури працюють клуби в колгоспах. 6 січня 1940 року, наприклад, у клубі колгоспу «Більшовик» відбулася перша сесія Ворошилівської сільської ради. Того ж року в цьому клубі поставлено 18 вистав, а в бібліотеці є 1000 книг. У роки війни цей клуб розбомбила фашистська авіація. Стали непридатними до використання 500 стільців, столи, декорації, завіси тощо. У 1946 році сільським клубом завідував Михайло Євдокимович Околот. Він був тоді й депутатом сільської ради. 11 травня 1946 на сесії сільради розглядали й заяву Олександра Івановича Очередька з проханням взяти його на роботу завклубу. Взяли й просили райвиконком затвердити це рішення.

На тій же сесії йшла мова і про клуб. Зазначалося, що він збудований 1938 року на кошти всього села, в цьому брали безпосередню участь всі чотири сільради Кобижчі з внесенням на будівництво сум самообкладання. Наголошувалося також, що під час окупації клуб зруйнували, розграбували і для його відновлення треба зібрати велику суму грошей. До цього часу після звільнення села клуб не ремонтується, власних коштів нема, нема й бюджетних асигнувань.

Сесія постановила відпустити із сум самообкладання для ремонту клубу 10 тис. рублів. Просити Бобровицький райвиконком порушити клопотання перед облвиконкомом знярядити скло й відповідну кількість лісоматеріалу, що відображено дефектним актом. Просили також райвиконком направити техніку з будвділу для складання акта на ремонт клубу.

Двадцять восьмого січня 1948 року на сесії сільської ради вирішили просити виконком Бобровицької райради найближчими днями очистити приміщення клубу від зерна й на ремонт клубу притягнути суми самообкладання Шевченківської, Червонопартизанської, Ворошилівської сільських рад.

У 1952 році при будинку культури створили раду клубу. До неї ввійшло 11 осіб. Є актив із 30 осіб. Він допомагає у проведенні масової роботи, випущено сім стінних газет. При клубі працюють 4 гуртки художньої самодіяльності: хорівий — 20 осіб, драматичний — 20, художнього читання — 3, акробатичний — 32 особи. Поставлено 12 концертів. Улітку

працювала агітбригада — виїжджала в поле. Протягом року продемонстровано 129 кіносеансів, на них було 28 342 особи. Клуб повністю не добудований і працює з листопада¹.

Паралельно з колбудом — клубом — будинком культури світло в маси несли й бібліотеки. Вони значно старші за віком означених вище осередків культури. Ще у 3000 році до нашої ери Ду ау з Абідоса зробив заповіт синові, у якому просив його обернути серце до книг. Адже нема нічого вищого від книг. Як у воді, писав він, плавай у книгах, і ти знайдеш у них розраду. Відомо, що перші бібліотеки на Русі відкрилися ще при княжих дворах. Мали книгозбірні й знатні вельможі, зокрема і в Кобижчі. Кожен сільський храм теж не функціонував без духовної й світської літератури. Мало бібліотеку й сільськогосподарське товариство містечка. Вже після революції бібліотеки стали відкривати при комбідах, а згодом при сільських радах і колгоспах.

Назвати точну дату відкриття сільської бібліотеки зараз неможливо. Відомо, що 21 жовтня 1914 року на Козелецьких земських зборах сесії дев'ята доповідь гласного присвячувалася обранню опікуна Кобижчанської бібліотеки-читальні. Закритим балотуванням одноголосно 21 кулею на цей пост був обраний землеволоділець П. В. Глуздовський².

Протокол від 26 жовтня 1920 року загальних зборів незаможників Заможського куреня, на яких були присутніми 100 осіб, у присутності голови комітету незаможників тов. Даниленка і голови сільради тов. Гурина та сільпрацівника тов. Воробйова свідчить, що там обговорювали питання організації хати-читальні й вибирали її завідувача. Вирішили відкрити хату-читальню вдома в громадянина Аркадія Пінчука й керувати нею обрали І. Ф. Смагу, В. Ф. Глушка і П. Т. Шульгу.

Відповідно до статистичних зведень про бібліотеки Кобижчанського району Ніжинського округу за 1923 рік Кобижчанська районна книгозбірня була у віданні селянського будинку й обслуговує «всіх горожан». Бібліотека працює при сільбуді, вона заснована 1 березня 1923 року, існує на кошти Політосу, безплатно працює два дні на тиждень. У 1923 році працювала 44 дні. Книгарня протягом свого існування працювала весь час. У 1923 році видано 800 книжок.

На 1 січня 1924 року є 1239 книг, зокрема 93 дитячі. У 1923 році записалося читачів: чоловіків — 70, жінок — 21. Виписалося з читачів минулого року 14 чоловіків і 11 жінок. На 1 січня є 66 читачів, із них 10 жінок. Персонал бібліотеки нараховує одного книгаря — чоловіка і бібліотекар —

1 ВДАЧОН, Ф. Р-7228, оп. 1, с. 159, арк. 9.

2 ДАЧО, Ф. 145, оп. 2, с. 581, арк. 49.

один. Газет у 1923 році книгозбірня не одержувала, часописів — теж. Давав відомості книгар Малько. 28 січня 1924 року¹.

Першого січня 1925 року на загальних зборах сільського КНС під головуванням Кочубея вирішили відкрити хати-читальні в кожному курені Кобижчі. Уповноваженим КНС доручили зробити такі і на наступних зборах відзвітувати про їх роботу. А вже 19 січня більшістю голосів обрали завідувача хати-читальні Замоського куреня Йосипа Басанька, а Яришківського — Федора Потоцького².

На загальних зборах членів Кобижчанського осередку КП(б)У від 27 січня 1926 року під головуванням Сиволожського заслухали звіт завсільбуду Кльови. Було сказано, що багато довелося пережити всіляких труднощів, що відремонтувати помешкання для зимової роботи, а також вербуванні членів сільбуду, яких тепер налічується 87 осіб. При сільбуді існують такі гуртки: драматичний — 42 члени, сільського господарства — 40 членів... Юнсекція — 96 членів, а також є військкуток з 28 осіб. Проведено за весь час три збори сільськогосподарського гуртка, — керівник агроном. При юнсекції організовані співочий і музичний гуртки, котрі роботу не почали. Але, наприклад, музичний почне роботу 28 січня. По плану організований спортгурток, у цьому були спортвибори й робота йде за планом. Бібліотека з кількістю 2000 примірників книжок, із яких «із'яти» старі матеріали. Бібліотека розбита на відділи й приводиться в порядок за вказівками, що їх одержав зав. бібліотеки в окріно. Газет виписується сім примірників.

Постійних читачів 250 осіб і періодичних — 60 душ. Зв'язок із хатами-читальними є, проводиться через представників правління, які йдуть на села й проводять роботу в хатах-читальнях, даючи інструктаж. До речі, з 1937 року відкрили хату-читальню і при колгоспі імені Шевченка. Для цього виділили кімнату, яку художньо оформили, в ній поставили патефон, розставили книжки. При хаті-читальні організували співочий і акробатичний гуртки. Того ж року розпочали комплектувати бібліотечний пункт при Кобижчанському колбуді. Завбібліотеки тов. Пурхал енергійно взялася за роботу. Вона завжди перебуває серед колгоспників. Бібліотека має постійних 300 читачів. Крім того, організовані три пересувні бібліотеки для колгоспників. Але слід зазначити, пише в районній газеті читач Бойко, що завколбуду Лесенко і голова сільради Бельський не допомагають тов. Пурхал у роботі.

Даються й письмові вказівки. Для хат-читалень виписані червоні кутки.

Матеріальна база — це вистави драмгуртка. Гроші йдуть на потреби райсільбуду. З культфонду одержано 53 рублі та райвиху — 12 руб. За перший квартал 131, а другий — 58 руб. З усього членства селян мало, тільки останнім часом подано 10 заяв селян...

У суперечках були зроблені зауваження: сільбуд уже має вид селянського будинку, але внутрішня робота має багато хиб, особливо в той час, як наступає скоро весна.

П'єси треба ставити революційного характеру, а не такі, як «Гайдамаки».

Стінгазети нема, коли нема дописувачів, створити сількорівські гуртки. Зробити ящик запитань і відповідей. Треба, щоб бібліотека відкривалася чотири рази на тиждень.

До речі, 27 січня 1926 року знову зайшла мова про райсільбуд. У газеті «Нове село» була замітка про заврайсільбуду члена партії Кльову, який нетактовно поведився в райсільбуді. Ухвалили: вважати, що замітка в «Новому селі» про заврайсільбуду тов. Кльову не відповідає дійсності, а тому загальні збори прохають райпарком порушити справу перед належними органами для притягнення до судової відповідальності того, хто написав неправдиву статтю, що дискредитує члена партії¹.

Як бачимо вище, було сказано, що матеріальною базою для сільбудів є кошти від вистав. Але сільбуду для заробітку грошей займалися й іншими видами діяльності. Переглянемо витяги з протоколу засідання сільбуду від 12 березня 1924 року. Там сказано, що треба клопотати перед округовою економічною нарадою про скасування договору на паровий млин і маслобійню, що перебувають в оренді в громадянина Олешка, і дати млин і маслобійню сільбуду. Іншим клопотанням просять окремуправління про відпуск земельної ділянки в урочищі «Затишшя» від Бобровицької цукроварні для ведення культурного господарства, мірою до ста десятин. Ще одне клопотання перед окружними структурами передбачало закріплення за сільбудом будинку, що знаходиться при сільбуді, але перебуває в оренді Бобровицької цукроварні².

Після Другої світової війни в селі стали відроджуватися й культосвітні заклади. Так, 16 березня 1947 року на засіданні правління колгоспу «Большовик» слухали звіт завідувача хати-читальні І. О. Горілого. Визнали, що з перших днів робота хати-читальні після дня виборів 9 лютого на цей час не проводилася, тому що робота там не оплачувалася. Останнім часом у хату-читальню сходиться молодь, там можна пограти в доміно, шашки, одержати наявну літературу. Ухвалили в основному роботу хати-читальні

¹ ДАЧО, Ф, Р-942, оп. 1, с. 5215, арк. 1.

² ВДАЧОН, Ф, Р-6043, оп. 1, с. 33, арк. 2

¹ ВДАЧОН, Ф, П-361, оп. 1, с. 4, арк. 5–10.

² ВДАЧОН, Ф, Р-5308, оп. 1, с. 186, арк. 26.

вважати незадовільною. Необхідно додати завідувача хати-читальні в плановість колгоспної роботи...

А вже 26 травня того ж року він розповів, що силами колгоспної молоді прочитано дві лекції, організовано 10 вечорів самодіяльності, 5 голосних читок газет, прочитане оповідання «Голубий Дунай», відбулося 6 занять музичного гуртка, зроблені 4 постановки, випущено 4 стінгазети і 8 бойових листків у бригадах. Однак з роботи його звільнили і завідувати хатою-читальнею поставили Миколу Литвина. Згодом він написав заяву про звільнення з роботи через зміну місця проживання. Завідувати читальнею призначили Василя Овраменка. 21 грудня того ж року він теж звітував на правлінні. Він сам визнав, що роботи ніякої не проводив, тільки приймав і видавав газети. Ухвалили з роботи звільнити як малограмотного, а за той час, що він робив, записати по 0,75 трудодня за день. Завідувати закладом знову призначили Івана Горілого, «який справиться з цією роботою повністю».

У 1948 році при сільській раді запрацювала бібліотека. На січневій сесії сільради того року, зокрема, постановили порушити клопотання перед культполітвідділом Бобровицької райради депутатів трудящих про виділення книжкового фонду та затвердити штатну одиницю й створити в селі Кобижча сільську бібліотеку. Виконком сільської ради зобов'язали відшукати й відремонтувати приміщення для сільської бібліотеки. Її очолювала Катерина Лях. За цей час вона провела значну роботу з популяризації книг серед населення й серед учнів шкіл. У 1950 році бібліотека налічувала 460 читачів.

Наступного року районна газета писала, що сільська бібліотека на чолі з Катериною Лях стала улюбленим місцем відпочинку колгоспників, робітників й інтелігенції. У фондах бібліотеки 2500 томів художньої, політичної та сільськогосподарської літератури. В бібліотеки 425 постійних читачів. Робітник Микита Хомич Черв'як крім сучасної літератури прочитав 11 томів Антона Чехова.

На кінець 1953 року в сільській бібліотеці при сільській раді є 3379 книжок основного фонду проти 2677 у 1952 році. Бібліотека одержує 16 періодичних журналів і 9 найменувань газет. У 1952 році було 650 читачів, зокрема дітей шкільного віку — 289. Протягом року влаштовано 18 книжкових виставок.

У 1964 році Катерина Лях видала понад 28 тис. книжок, провела 4 читачькі конференції, 11 літературних вечорів, 5 дитячих ранків, 22 бібліографічні огляди — це бібліотека відмінної роботи.

На вищий щабель піднялася робота бібліотеки, коли її очолила відмінник галузі, а згодом заслужений працівник культури України Катерина Адріанівна Гойник. Понад 20 років бібліотеку очолює ініціативна люди-

на, фахівець бібліотечної справи Тетяна Павлівна Сорока. У 1978 році на території села працює 6 бібліотек — 4 сільські та дві шкільні. Загальний книжковий фонд становить 49 800 книг. Бібліотеки обслуговують 5530 читачів. Нагадаю, що у 1923 році бібліотеки села мали всього 1178 книг, а читачами були 28 осіб.

Трудівники села цього року передплачували 10 250 примірників газет і журналів.

Бібліотеки села наразилися після розпаду Союзу на нові проблеми: недостатнє фінансування, дефіцит коштів на придбання книжок і сплату комунальних послуг. Для задоволення потреб читачів доводиться звертатися до фондів центральної районної бібліотеки, користуватися послугами міжбібліотечного абонементу, літературою інших бібліотек системи.

Сучасна бібліотека, особливо на селі, й далі є не лише інформаційним центром на допомогу освіті, а й традиційним місцем спілкування та творчості. Останні роки сільську бібліотеку-філіал № 11 Бобровицької центральної бібліотеки (така її тепер офіційна назва) очолює Тетяна Шостка. У 2016 році за високі показники й змістовну роботу в ході обласного рейтингу-конкурсу «Краща бібліотека року — 2016» вона нагороджена подякою департаменту культури й туризму, національностей і релігій облдержадміністрації та сертифікатом на придбання книг.

Того самого року до Всеукраїнського дня бібліотек обласна бібліотека для дітей, департамент культури та туризму, національностей і релігій облдержадміністрації й обласна організація профспілки працівників культури традиційно, вже вчетверте, організувала конкурс працівників сільських бібліотек. У ньому взяли участь 13 найкращих сільських бібліотекарів Чернігівщини. За інноваційні методи в організації роботи бібліотеки стала переможцем Тетяна Шостка — завідувачка Кобижчанської сільської бібліотеки.

Кобижчанська земля завжди славилася талановитими людьми. Ще зі шкільної партії юні кобижчанці долучались до музики і співу, про що йшла мова і в розділі про розвиток сільської освіти. Був час, коли хором школи № 1 керував Михайло Євдокимович Околот, а в ньому співали більше як сто дітлахів. Шкільний хор тієї пори посідав призові місця всюди і завжди, де б не виступав. Чудові голоси мали солісти хору Михайло Золотар, Микола Шпиг, Світлана Олешко, Наталія Золотар, Лідія Шкурко, Юлія Дерев'янка, Марія Макаренко, Олена Падун, Леонід Сало та інші.

Більшість із колишніх хористів згодом брали участь у художній самодіяльності при будинку культури. Михайло Пузік, В'ячеслав Якимович, Анатолій Данилевський, Ніна Басанько, сестри Валентина та Віра Сідько, Валентина Ярмоленко й багато інших стали членами агіткультбригад, які часто виступали перед трудівниками полів і ферм, на сільських святах.

Славився в Кобижчі й окрузі оркестр народних інструментів. Ним керував Олексій Кузьмич Куць. Хоровим шкільним колективом школи № 2 керувала Софія Василівна Ромашкіна.

В обох школах працювали агіткультбригади вчителів. У будинку культури особливо популярними були троїсті музики у складі Григорія Розсохи (скрипаль), Анатолія Данилевського (баян), Анатолія Труша (контрабас). Дехто з колишніх учасників художньої самодіяльності села пов'язав назавжди своє життя з музикою. Зокрема, Леонід Сало довгий час виступав у складі ансамблю пісні й танцю Радянської армії. Михайло Золотар був солістом військового ансамблю під час служби в армії в Москві. Рідкісний баритон мав Василь Блоха, він довгий час працював у Чернігівській обласній філармонії, у відомих хорових колективах України, бував на гастролях в Америці.

З часом у село прийшло захоплення сучасною музикою. Ентузіасти з власної ініціативи створювали вокально-інструментальні ансамблі. Це — «Мурав'ї», «Дефіцит», «Сигнал», «Острівок». До складу перших колективів входили Анатолій Труш, Микола Лахно, Анатолій Генгерський, Анатолій Гойнік, Олександр Гомон, Анатолій Передерій, Володимир Петриченко, Юрій Гурин, брати Станіслав і Владислав Данилевські, Сергій Шпак, Микола Статівко, Анатолій Приймак.

Кобижчанські вокально-інструментальні ансамблі неодноразово виступали в селах району, були учасниками й призерами районних і обласних конкурсів. Керівником ВІА «Дефіцит» був Михайло Парубець. Сільські ВІА мали відмінне технічне забезпечення, але окрасою їх були голоси учасників. Художнім керівником і талановитим вокалістом ВІА «Сигнал» був Владислав Данилевський. У роки роботи вчителем музики він також створив фольклорний ансамбль хлопчиків і ВІА в середній школі № 2.

У 1991 році Станіслав Данилевський став лауреатом відбіркового обласного туру «Червоної рути» в номінації авторської пісні. А на республіканському турі в Києві пісня «Дідова могила» була визнана серед переможців. Пісня присвячувалася пам'яті легендарного кобижчанця, командира партизанського загону часів громадянської війни Гордія Мусійовича Шпиґа, який героїчно загинув у бою з денікінцями. Пісні Станіслава увійшли в число переможців і були визначені до участі у фінальному турі «Червоної рути».

У 1926–1927 роки минулого століття на селі започатковано ще одну сторінку культурного життя. У нього увійшло кіно, яке демонструється в сільбуді. Спершу німе, а згодом і звичайне — чорно-біле, коли герої «бігали» по білених крейдою стінах пожежного обозу чи комори. В лютому 1937 року кінопересувка районного кінотеатру демонструвала в Кобижчі фільми «Я люблю», «Карл Бруннер» і «Цирк». Також були проведені кіновечори вдома в кращих стахановців сільського господарства. Там теж

демонстрували кінофільми. На окремі фільми партійні функціонери організовували культпоходи. У травні того ж року в кінотеатрі Бобровиці чотири дні демонструвався, як пише районна газета, «незабутній фільм «Доповідь товариша Сталіна»». Ці дні перетворилися на радісне свято трудящих Бобровиччини. Машинами привозили людей зі Старої Басані, Степових Хуторів, Сухині, Кобижчі, Браниці, Ярославки. За чотири дні фільм подивилися 4000 осіб.

Газета також пише, що в Кобижчі з великим успіхом пройшла демонстрація фільму «Наталка-Полтавка». Молодь і дорослі колгоспники з великим зацікавленням переглянули цей фільм. Охочих дивитися було чимало, тому довелося демонструвати цей фільм два дні. За два дні було п'ять сеансів.

Кінопересувки в селах були актуальними й після Другої світової. У 1958 році кінопересувка № 4 обслуговувала Кобижчанський і Ворошилівський сільські клуби, лісництво. Вона вважається найкращою в районі. Комсомольці кіномеханік Григорій Шелест і моторист Микола Гурин часто і якісно демонструють кінофільми.

У 1967 році в сільському клубі на 300 місць дано 430 сеансів кіно для дорослих і 305 — для дітей. Кіносеанси відвідали 93 950 осіб. У цьому заслуга кіномеханіка Григорія Леонідовича Шелеста, який уже 19 років «крутить» кіно. Він — ударник комуністичної праці — пише районна газета у 1968 році. Додам, що на той час в оселях кобижчанців уже було 95 телевізорів.

Останніми роками в програмі культурного дозвілля жителів Кобижчі досить популярними стали різноманітні фестивалі. Головним фестом вважається зліт мотобайкерів Kobylche Motosession, у рамках якого проходить і музичний фестиваль «Стара Пристань».

Додам, що в різні роки директорами сільського будинку культури, розташованого в центрі Кобижчі, працювали Григорій Сергієнко, Лідія Циба, Анатолій Труш. Всі вони зробили значний внесок у розвиток культурно-освітньої сфери села.

Дух доброї слави села відроджує футбольна команда «Кобижча» та розвиток зеленого туризму.

Кобижча: крок у третє тисячоліття

Жителі села не втрачають надії на нові висоти економічного добробуту рідного краю

Пише родичам жінка з далекого міста,
Засипає листами колишніх сусідів,
І все питає, допитується:
«Чи не знайшлися, бува,
Охочі купити хату
Померлої матері?
Родичам і сусідам часто писати ніколи,
А як пишуть, то лише по суті,
Бо жінку цікавлять мало їх щоденні і вічні клопоти.
В неї одна проблема:
Хату комусь продати...

Микола БУДЛЯНСЬКИЙ

Чого гріха таїти: на межі тисячоліть у Кобижчі теж значно побільшало оголошень із пропозиціями продати хату. Благо, що село розташоване поруч із залізницею, якою донедавна на Київ курсувало два десятки електричок на добу. Тепер їх значно поменшало, та все ж дістатися сюди зі столиці можна без проблем за будь-якої погоди. Та ще й від вокзалу та залізничної платформи імені Попудренка регулярно курсують у центр і на околиці села маршрутки. Отож і причаровує Кобижча дачників зі столиці й інших міст. Незабаром кількість приїжджих і корінних мешканців може зрівнятися.

Вище неодноразово наводилися статистичні й інші дані про кількість населення в Кобижчі, наявність у нього худоби, реманенту, землі тощо. Скористаюся знову цифрами. За словами колишньої завідувачки дільничної лікарні Ніни Миколаївни Ващенко (Коваль), Кобижча 1960-х років —

це 15 тис. населення, майже 300 дітей до одного року і кожного місяця понад 20 пологів. А вже на сільському сході у 1999 році говорили, що в Кобижчі проживало 4680 осіб, із них 1980 — пенсіонерів, дітей різного віку в селі було 235. Забудовників в селі всього 107. Заодно скажу, що на цей рік у селі вже не було побутового обслуговування населення, а лікарня стала притулком для одиноких, особливо в осінньо-зимовий період. Газифікація Кобижчі припинилася. Було заморожено шляхове будівництво, поліції в колись популярному торговому центрі спорожніли. Робочих місць бракує. Виплати пенсій і заробітної плати затримувалися. Комуністи дохазяйнувалися до того, що через 45 років після перемоги над фашизмом довелося вводити карткову систему на одержання товарів першої потреби. Як і всю Україну, Кобижчу охопив так званий «човниковий» бізнес. Навіть люди з вищою освітою, спеціалісти найрізноманітніших галузей змушені були брати торби з товарами і їхати торгувати до Польщі, Румунії, Туреччини, Росії, Білорусі, аби заробити для родин на хліб насущний. «Кравчучки», а згодом «кучмовози», стали надбанням багатьох жителів Кобижчі. Ось із таким багажем вступила Кобижча в нове тисячоліття. У людей панували страх, розпач за нинішнє і майбутнє родин.

Однак повернемося в останні десятиріччя до межі тисячоліть і хоча б пунктирно зупинимось на окремих знакових подіях села. Так, 12 квітня 1980 року районна газета повідомила, що кілька днів тому в кобижчанські ліси завезли з Кримської області темно-коричневих зубрів біловезького типу, віком від трьох до семи років. Цих тварин занесено в Червону книгу. Вже завезли 11 зубрів, шість із них випустили у вольєри на волю в перший і другий обходи, які обслуговують лісники І. О. Подолянко та А. А. Ющенко. Через кілька днів мали завезти ще п'ять тварин. У 1999 році в лісі мешкало 70 зубрів, а у 2010-му — жодного.

Межа другого й третього тисячоліть — це занепад у промисловості й сільському господарстві України. Щоб зупинити його в колгоспах, селяни намагалися міняти керівників. Так, у колгоспі імені Шевченка до керма ставали Микола Якович Стромко, Володимир Володимирович Якушко, Петро Михайлович Буглак й інші. Щоб вилізти з боргів, усю колгоспну череду корів погнали на продаж. Люди проводжали її зі сльозами на очах. Ніби в перші дні війни, коли гнали худобу в Саратовську область. У господарстві залишилася всього 171 свиня, а ще донедавна хрюкало в сараях понад 2000. Добротні автомобілі, трактори, іншу техніку продавали за дешево, навіть різали на брукх, аби повернути борги. Врешті, у 1998 році колгосп імені Шевченка став підсобним господарством ТПФ «Джі. Сі. М. Індастрік ІНК». Але навіть така загадкова і незрозуміла селянам аббревіатурна назва не рятує колгосп від гибелі.

У 2000 році колгосп «Перемога» стає сільськогосподарським виробничим кооперативом. Згодом «Перемога» з банком «Аваль» утворюють спільне підприємство. Разом обробляли землю. Закупили потужні трактори фірми «Штеєн». Вони за добу обробляли 50 га землі. На економічній карті села з'являються приватне сільськогосподарське підприємство «АОС» і закрите акціонерне товариство «Трубіж». Його очолив Віталій Петрович Острянюк. Цього ж року Чернігівський арбітражний суд наклав стягнення на колишнє підсобне господарство, а згодом ПСП «АОС», яке має відшкодувати борг 194 224 грн коштами належного господарству майна. Були описані й попередньо арештовані на корені врожай пшениці на площі 100 га і 40 т пшениці на току господарства. Це призвело до зникнення перспективного господарства.

У першому році нового тисячоліття в селі, як і в минулому столітті, знову виникає приватний бізнес. Приватне підприємство «Согія» очолює Михайло Парубець. Він повернувся з Півночі Союзу, де зводив будинки для полярників, організував у селі кооператив «Турбота». Орали городи, возили вантажі. Микола Іванович Горда, який на той час працював головою Бобровицької райради, з розумінням поставився до створення кооперативу, посприяв у наданні грошової позики в банку на придбання трактора, підтримував інші починання «нових кобижчанців». З компаньйоном Миколою Цибою Михайло Парубець розпочав виготовляти шлакоблоки, збудували столярну майстерню — вироби продавали навіть у столиці.

На зламі 2008–2009 років у Кобижчі в реконструйованому приміщенні середньої школи № 2 відкрився дошкільний навчальний заклад дитсадок «Лісова казка». У двох групах було 44 дитини. А в селі на той час було 180 дошкільнят. Завдяки спільному фінансуванню Ф. І. Шпиго й товариства «Земля і воля» було проведено реконструкцію системи опалення. Реконструкція приміщення продовжилась, і тепер там функціонує справжній виховний комплекс. На початку 2020 року чотири групи цього комплексу постійно відвідували 170 малят. До речі, кількість дошкільнят у селі зросла до 240.

У 2003 році в столиці вихідці з Кобижчі організували благодійний фонд «Кобижча» на чолі з народним депутатом Федором Івановичем Шпигом. Члени земляцтва закупили комп'ютери в обидві школи, спортивний інвентар. Справжнім спортивним святом всеукраїнського масштабу стало відкриття сільського стадіону. На урочистості з цієї нагоди приїхали знатні футболісти Андрій Біба, Олег Блохін, Євген Рудаков, Андрій Баль.

Федір Іванович Шпиг підтримав також ініціативу односельців і розпочали газифікацію Кобижчі. По селу було прокладено майже пів сотні кілометрів газопроводу. Однією з перших була газифікована старовинна вулиця Кашталівка.

У травні 2008 року в мережі Інтернет з'явився сайт, присвячений Кобижчі — його історії та сучасності. Того самого року в Кобижчі запрацювало цифрове ефірне телебачення. Щоб його дивитися, треба було встановити спеціальну антену й інше приладдя і «ловити» 22 програми. Проте в селі та і в районі зникло проводове радіомовлення, разом із ним змовкло й районне радіо.

Наступного року Кобижча стала місцем проведення музичного фестивалю «Стара пристань». Він є своєрідним сателітом основного, головного фесту Kobicha motosession. Яскравим святом завжди є також виступи байкерів. У них беруть участь представники з різних регіонів України. Ці виступи знають в Україні і за кордоном як «Паті у Петровича на хаті». В останні роки участь у цьому заході брали громадяни країн Прибалтики та Сполучених Штатів Америки.

У травні 2017 року в рамках децентралізації оголосили про створення Бобровицької об'єднаної територіальної громади — до неї ввійшла й Кобижчанська сільська рада. Це стало ще одним витком адміністративної реформи, яких за свій час існування немало пережила Кобижча. Перші результати є обнадійливими, але попереду ще багато роботи.

Соціальний і господарський комплекс села нині має розгалужену систему. На території ради функціонують лісництво, фермерське господарство Василя Михно, дільнична лікарня ветмедицини, місцева пожежна охорона, відділення зв'язку. Соціальну сферу складають загальноосвітня школа I–III ступенів, дошкільний навчальний заклад, лікарська амбулаторія. Розвинута мережа приватного підприємництва за різними спрямуваннями діяльності.

Серед актуальних питань розвитку села чільне місце посідає його соціальна сфера. На території села тепер функціонує всього одна школа, де навчаються 346 учнів (у 2016 році — 355 учнів), їх навчають 28 педагогів (у 2016-му — 33). Триває будівництво другого корпусу школи, де, зокрема, буде й спортивна зала.

Основною і єдиною медичною установою села до останнього часу була лікарська амбулаторія з денним стаціонаром на 13 ліжок-місць. У 2019 році завершено будівництво й оснащення нової сільської амбулаторії. Крім того, село отримало спеціалізований медичний автомобіль.

Потреби населення сільської ради в автобусних перевезеннях задовольняв приватний підприємець С. В. Баранчук. Пасажирські перевезення здійснюються за двома маршрутами, про які йшла мова вище. Є автобусне сполучення з Бобровицею. За останні два роки в селі облаштовуються криті автобусні зупинки — їх дев'ять.

Задоволення потреб населення села в продовольчих і промислових

товарах забезпечують сільський ринок, 27 магазинів й одна установа громадського харчування. Знамениті колись ярмарки відійшли в історію, і вони не проводяться вже понад три десятиліття. Матеріально-технічна база та кадровий потенціал сільського будинку культури до недавнього часу були вкрай недостатні. Нині село залишилося без осередку культури — він повністю знищений пожежею. Спільно з навчальними закладами, сільською бібліотекою, активом села та благодійною організацією «Добро» (її заснувала родина Вознюк) забезпечується проведення державних і місцевих свят як у селі, так і на районному рівні. Гурткова робота зосереджена в основному в закладах освіти. У 2016 році ініціативною групою організовано танцювальний гурток для дітей.

На території ради проживає 1490 громадян віком до 35 років (у 2016 році — 1470), з яких 645 — особи до 18 років, живе 7 інвалідів Другої світової війни, один учасник бойових дій, 118 учасників війни (у 2016 році їх стало 103), 115 самотніх громадян похилого віку, 67 самотніх пенсіонерів обслуговують п'ять соціальних працівників. Живуть у селі учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній станції, в ліквідації якої брали участь і жителі Кобижчі. У 2016 році в селі проживало 18 учасників аварії на ЧАЕС.

Не обійшла село чорним крилом і радянсько-афганська війна, скромно названа урядом тодішнього СРСР виконанням інтернаціонального обов'язку.

Один із представників села — Олексій Литвин загинув там під час виконання цього обов'язку. Єдиний син у батьків два місяці не дослужив і стільки ж не дожив до свого дня народження. Куля обірвала життя. Він залишив батькам майже дві з половиною сотні листів. Усі вони написані з любов'ю до них. На його честь сільська рада назвала вулицю, на якій він жив. Тепер там живе і його родина.

Незважаючи на значний спротив окремих представників громади, місцева влада зробила значний крок із декомунізації Кобижчі. У 2014 році було демонтовано пам'ятник товаришу Леніну в центрі села. Врешті, вулиці позбулися імен комуністичних ідолів. Першого липня 2016 року в центрі села з'явилася карта Кобижчі. Всі охочі можуть побачити розміщення вулиць і їх назви. Спонсором і розробником карти була компанія «Озар» на чолі з Тарасом Гавриленком. Установити карту на почесне місце допоміг місцевий депутат С. О. Якуб. Йому допомагали інші мешканці села.

Не стояла Кобижча осторонь трагічних подій у так званій антитерористичній операції на теренах Луганської та Донецької областей, а фактично війні Російської Федерації проти незалежної України й окупації і незаконної анексії Криму.

У 2015 році в Кобижчі проживало 34 особи, які чинним законодавством України віднесено до категорії внутрішньо переміщених осіб. Тимчасовим переселенцям місцеві жителі надавали всіляку допомогу й підтримку, їм надали житло і окремих працевлаштували в селі. В зону бойових дій із Кобижчі неодноразово відправляли для бійців Збройних сил України та добровольців харчові продукти, теплий одяг, гроші, будівельні матеріали тощо. Вагомою була продуктова допомога від громади переселенцям, які проживали на базі технікуму в Бобровиці. У рядах захисників територіальної цілісності України та в боротьбі з російським агресором воювало більше 20 жителів села, 14 учасників АТО на початку 2020 року мешкають на території Кобижчі.

Болісне питання Кобижчі — дороги. У 2015 році на так званий ямковий ремонт виділили 149 тис. гривень. Проведена децентралізація дала селу додаткові ресурси, завдяки чому у 2019 році було відремонтовано 2,5 км доріг (витрати становили майже 1 млн гривень).

В останні роки значну матеріальну допомогу тут надає товариство «Земля і Воля» на чолі з Героєм України Леонідом Яковичем, яке орендує значну частину земельних паїв селян.

На чолі філії товариства вже багато років стоїть досвідчений господарник Володимир Григорович Маковій, який до цього очолював місцевий колгосп «Победа». У 2017 році товариство взялося за будівництво нового дорожнього асфальтного полотна на ділянці 700 м на вулиці Кашталівській, що з'єднує центр села і дошкільну установу та погост Свято-Успенської церкви. За допомогою спеціальної техніки, яку теж надає товариство «Земля і Воля», відновлено ґрунтове покриття зі щебеневою просипкою на чотирьох вулицях Кобижчі. До речі, товариство постійно ремонтує за власний кошт й асфальтне покриття з Кобижчі до Бобровиці. З його допомогою розчищають сільські вулиці від снігу в зимовий період, встановлено дитячий майданчик на вулиці братів Лисенків, пофарбовано фасади школи та дошкільного закладу. За кошти вже згаданого товариства «Земля і Воля» на колишньому пустирі встановили сучасний дитячий майданчик. Ще один ігровий майданчик для дітвори в іншому кутку села батьки спорудили власними руками. На початку 2020 року в Кобижчі діяло три дитячих майданчики. Ще один побудували 2020 року.

Тридцятого квітня 2016 року в Кобижчі з'явився мобільний інтернет 3С. Тепер кобижчанці можуть із більшим комфортом подорожувати просторами глобальної мережі інтернету. На сьогодні в Кобижчі такий вид зв'язку доступний тільки абонентам оператора Lifecell.

Зважаючи на економічну та суспільно-політичну нестабільність у країні, яка не могла не відбитися на життєвому рівні селян, слід зазначити,

що ресурс громади кардинально знизив свою динаміку розвитку. Проте, попри всі негаразди суспільного буття, життя в громаді є і буде. Люди розвивають свої особисті селянські господарства, які стали основним наповнювачем сімейного бюджету. На 1 січня 2017 року в господарствах селян утримується 95 голів великої рогатої худоби, з них — 74 корови, свиней 340 голів, кіз — 173, коней — 21, є 588 бджолосімей, 13 тис. голів птиці. В розпорядженні селян 156 тракторів, зокрема 101 мінітрактор і мотоблок, 13 вантажних автомобілів, три комбайни. Без будь-яких нарікань розраховуються в товаристві «Земля і Воля» за оренду земельних паїв.

На превеликий жаль, відсутність протягом усіх років незалежності України дієвої та послідовної політики держави призвела до зубожіння сіл, стрімкого скорочення робочих місць. Реформи, які пропонувались країні, буксують, що не сприяє поліпшенню якості життя. Село не має достатніх матеріальних і фінансових ресурсів для розв'язання наболілих питань місцевого значення.

І все ж віриться, що прадавнє, споконвічне село Кобижча з майже сотнею вулиць, яка ввбирала в себе всю історію українського народу, зазнавало лиха й добра, радості та печалі, у всі часи гнули його, знову шляхетно розпрямить крила для злету і безупинного польоту до нових вершин свого розвитку.

Музичний фестиваль «Стара Пристань» є своєрідним сателітом основного, головного фесту «Kobyjcha Motosession».

А слава тебе знайде...

Сотні вихідців із Кобижчі здобули заслужену славу не лише в рідній державі, а й далеко за її межами

Зорі ясні, ночі літні
Над тобою, Кобижча,
Скільки усмішок привітних
І хороших тут дівчат!
Чорноброві та співочі
І в роботі бойові.
В кобижчанок ясні очі —
Карі, чорні, голубі.
Чи на фермі, чи у полі
Розквітає пишний цвіт,
Всюди простір їхній волі
І майбутнього привіт.
Зорі ясні, ночі літні
Над тобою, Кобижча,
Скільки усмішок привітних
І хороших тут дівчат...

Петро ОЛЕШКО,
с. Кобижча

Кобижчанська земля пишається своїми мешканцями та вихідцями із села, які посіли гідне місце в суспільстві. Бо в містечку споконвіку живуть працьовиті й порядні люди, які примножують славу громади як на рідних просторах, так і за її межами. Прикро, що ні органи самоврядування села, ні партійні з комсомольськими та профспілковими організаціями, ні вчительські колективи, ні культосвітні установи не проявили власної ініціативи і не склали хоча б за роки радянської влади список нагороджених односельців, багатодітних матерів, керівників села, колгоспів, інших установ і організацій, видатних особистостей із кобижчанським корінням. Кажуть, не було команди. Отож на основі архівних докумен-

тів, публікацій районної газети спробуємо хоча б частково заповнити цю білу пляму в історії Кобижчі. Звісно, орденоносців Другої світової війни тепер не перелічиш, а ось відзначених за трудові подвиги спробуємо.

У дореволюційні часи одним із перших нагороджених можна вважати кобижчанського дворянина з роду Білецьких-Носенків. У 1794 році поручик царської армії Павло Павлович Білецький-Носенко за бойові дії під Прагою одержав від імператора золотий хрест на георгіївській стрічці.

Після Вітчизняної війни 1812 року в Кобижчі жив кавалер ордена Святої Анни, відставний гусар Іван Коломієць.

У 1844 році орденом Святого Станіслава III ступеня відзначено титулярного радника (полковника), дворянина, землевласника в Кобижчі Євтихія Семеновича Полонського.

Газета «Черниговские губернские ведомости» 9-го жовтня 1894 року надрукувала повідомлення про «височайшу нагороду» кобижчанському волосному старшині Тимофію Хижняку. У 15-й день червня т. г. Імператор всемілостиво «пожаловал» йому срібну медаль із написом «За усердие» на Станіславській стрічці для носіння на грудях.

У 1899-му орденом Святого Володимира IV ступеня був відзначений сільський священник, дворянин Микола Олексійович Полонський.

У 1913 році орденом Святої Анни був нагороджений земський лікар з Кобижчі, дворянин Іван Іванович Зеленін.

Більше в дореволюційних часописах повідомлень про нагородження кобижчанців не знаходив.

У 1946 році колгоспниця колгоспу «Перемога» Векла Василівна Рудько, 1893 року народження, нагороджена орденом «Материнської слави» II ступеня. На той час вона народила й виховала 8 дітей.

Тоді ж Медаль материнства СРСР II ступеня за виховання п'яти дітей вручили колгоспниці Одарці Іванівні Ракоїд, 1907 року народження, Вівді Семенівні Твердомед, Тетяні Семенівні Говорун.

Таку саму нагороду вручено й колгоспниці Вівді Мусіївні Івах, 1901 року народження.

У 1947 році орденом «Материнської слави» II ступеня була нагороджена Марфа Федорівна Савченко. Вона народила й виховала на той час 8 дітей. Орден «Материнської слави» III ступеня вручили Мотрі Тимофіївні Ситник. Вона народила й виховала 7 дітей.

У 1948 році до нагородження Медаллю материнства II ступеня були представлені Уляна Потапівна Худоба, Надія Герасимівна Гуцик, Феодосія Євдокимівна Шиян, а III ступеня — Олена Демидівна Дерев'янка, Домнікія Лаврентіївна Даниленко.

У 1954 році Медаллю материнства I ступеня нагороджена колгоспниця, мати 6 дітей Марія Петрівна Труш. А мати 5 дітей, колгоспниця Ярина Козаренко нагороджена Медаллю материнства II ступеня.

У 1978 році Медаль материнства II ступеня одержали Любов Олександрівна Іваненко та Тетяна Гнатівна Хахуда. Вони виховали по 5 дітей. Наступного року Медаль материнства I ступеня одержала Катерина Михайлівна Падун.

У 1984 році Ніна Іванівна Якимович одержує орден «Материнської слави» I ступеня. З чоловіком В'ячеславом вона виховує 10 дітей. Взагалі ж вони виховали 13 дітей.

Медаль материнства I ступеня у 1989 році вручено Тамарі Борисівні Косенко, а медаль II ступеня — Тетяні Борисівні Машевській.

У 2015 році звання «Мати-героїня» присвоєно Демидюк Лідії Миколаївні. Вона народила й виховала разом із чоловіком Миколою Лук'яновичем 5 дітей. З них двоє двійнят — Василько й Оксанка.

До речі, у передвоєнному 1940 році в місцевій лікарні кобижчанка Параска Макарівна Гурин народила трьох дітей. Усі — сини. Два мали вагу по 3 кг і третій — 2,4 кг. Породілля й діти почували себе нормально.

Тепер про трудові нагороди.

У 1939 році орденом «Трудового Червоного Прапора» був нагороджений тракторист Кобижчанської МТС Іван Іванович Рева.

У 1952 році орденом «Трудового Червоного Прапора» нагородили фельдшера Кобижчанської лікарні Варвару Іванівну Расщункіну. Цього ж року ЦК ЛКСМУ і Міністерство сільського господарства України нагородили похвальним листом групу молодих передовиків сільського господарства району, які в 1951 році досягли значних успіхів у вирощуванні великих урожаїв. Серед нагороджених і ланкова колгоспу імені Хрущова Євдокія Савченко.

У 1953 році медаллю «За трудову доблесть» нагородили вчителів початкової школи Марію Матвіївну Величко, Оксану Павлівну Куц, Поліну Іванівну Новицьку та Парасковію Євдокимівну Сало. Тоді ж медаллю «За трудову відзнаку» нагородили завідувача цієї школи Миколу Митрофановича Галабурдова, директора семирічної школи № 2 Івана Пилиповича Динника, директора середньої школи Миколу Івановича Мринського та вчителя середньої школи Віктора Оксентійовича Сала. Нагороди вони отримали за вислугу років і бездоганну роботу. До речі, у 1964 році Марії Матвіївні Величко надали почесне звання заслуженої вчительки України.

Орденом Трудового Червоного Прапора 1954 року нагороджена завідувачка навчальної частини семирічної школи Наталія Євдокимівна Околот, орденом «Знак Пошани» — вчителька середньої школи Софія

Григорівна Руденко, медалью «За трудову відзнаку» — вчителька семирічної школи Уляна Митрофанівна Демчук, завідувач райвідділу освіти Олександр Юхимович Рудько, який до цього вчителював у Кобижчі.

У 1958 році орденом «Знак Пошани» нагороджений бригадир тракторної бригади місцевої МТС Михайло Миколайович Литвин, свинарка колгоспу імені Шевченка Мотрона Андріївна Ярмач. Медаль «За трудову доблесть» одержали тракторист МТС Іван Борисович Ковбик, комбайнер МТС Олексій Філімонович Навроцький, бригадир рілничої бригади колгоспу «Комунар» Микола Євгенович Шпиг. Медаль «За трудову відзнаку» одержали ланкова колгоспу «Комунар» Марія Василівна Сидорко, скотар колгоспу «Перемога» Ахтола Васильович Скалозуб, бригадир городньої бригади колгоспу імені Шевченка Мокрина Вавилівна Труш.

Приніс у Кобижчу нагороди й 1966 рік. Медалью «За трудову відзнаку» нагороджені доярка колгоспу «Переможець» Ганна Карпівна Розколій, свинарка колгоспу «Комунар» Лукерія Агафіївна Фещун, комбайнер колгоспу імені Шевченка Олександр Трохимович Малько, тракторист колгоспу «Переможець» Іван Омелянович Хижняк.

Медаль «За трудову доблесть» одержав комбайнер колгоспу «Комунар» Микола Олександрович Величко. Такої ж урядової нагороди удостоєна фельдшерка дільничної лікарні Ольга Василівна Динник.

З нагоди 50-річчя Жовтневої революції у 1967 році медалью «За трудову доблесть» був нагороджений учасник тих подій та громадянської війни і встановлення радянської влади Кузьма Іванович Жеребило.

У 1971 році орденом «Знак Пошани» нагороджена доярка колгоспу «Переможець» Варвара Павлівна Ємець, токар Кобижчанської філії райсільгосптехніки Олександр Борисович Черепов, робітник Кобижчанського лісництва Віталій Петрович Щербаков. До бойових нагород у тодішнього голови Кобижчанської сільської ради Дмитра Корнійовича Труша додалася медаль за «За трудову доблесть». Тракторист колгоспу імені Шевченка Григорій Юхимович Якуб одержав тоді ж медаль «За трудову відзнаку».

Наступного року медаль «За трудову відзнаку» одержали свинарка колгоспу імені Шевченка Євдокія Мусіївна Вовк, доярка колгоспу «Переможець» Ганна Павлівна Розколій, чабан колгоспу імені Шевченка Олексій Прокопович Сідько, свинарка колгоспу «Комунар» Мотрона Карпівна Троцько. Медаль «За трудову доблесть» вручили ланковому колгоспу імені Шевченка Івану Петровичу Даниленку, колгоспниці колгоспу імені Шевченка Олександрі Григорівні Кладинозі, комбайнеру колгоспу «Переможець» Василю Івановичу Скалозубу, трактористу колгоспу «Комунар» Петру Петровичу Шуляку. Орден «Знак Пошани» засіяв на грудях шофера колгоспу імені Шевченка Олексія Сергійовича Гурина.

Рік 1975. Орден «Знак Пошани» одержали коваль колгоспу імені Шевченка Степан Юхимович Осадчий, тракторист колгоспу «Комунар» Олексій Дмитрович Шостка. Медалью «За трудову відзнаку» вшанували працю тракториста колгоспу «Переможець» Михайла Васильовича Передерія, а доярку колгоспу «Комунар» Зінаїду Олександрівну Голоту — медалью «За трудову доблесть».

Столяр Кобижчанського лісництва Микола Харитонович Бойчун був нагороджений орденом Трудової Слави III ступеня. Таку відзнаку в Кобижчі він одержав найперший.

Цього ж року свою першу державну нагороду — медаль «За трудову відзнаку» одержав Володимир Григорович Маковій. У той час він працював головою колгоспу «Україна». До речі, Володимира Григоровича обрали в Кобижчі головою колгоспу «Победа» на межі лютого-березня 1979 року. Орден «Знак Пошани» також одержала Ніна Миколаївна Ващенко (Коваль) — завідувачка терапевтичного відділення райлікарні, а до цього була головним лікарем дільничної лікарні у Кобижчі.

Через шість років, у 1977-му, на грудях доярки колгоспу «Победа» Варвари Павлівни Ємець засіяв другий орден — Трудового Червоного Прапора.

Орденом Трудової Слави III ступеня нагородили помічника бригадира тракторної бригади колгоспу імені Шевченка Михайла Сидоровича Галагана, доярку колгоспу «Победа» Зінаїду Олександрівну Голоту тракториста колгоспу «Победа» Миколу Григоровича Ярмача. Медаль «За трудову доблесть» одержали свинарка колгоспу імені Шевченка Віра Іванівна Кихтенко, доярка цього ж колгоспу Ельвіра Яківна Покормяко, водій автомашини колгоспу «Победа» Микола Іванович Пузик, інструктор Бобровицького райкому партії, кобижчанець Іван Олексійович Ситник.

Орденом Трудового Червоного Прапора нагородили водія колгоспу імені Шевченка Олексія Сергійовича Гурина та комбайнера колгоспу «Победа» Миколу Івановича Наконечного. Згодом йому надали також почесне звання заслуженого працівника сільського господарства України. У 1990 році він був делегатом XXVIII з'їзду компартії України.

Орден «Трудової Слави» III ступеня засіяв на грудях колгоспниці колгоспу імені Шевченка Ольги Іванівни Передерій.

Медаль «За трудову відзнаку» вручили водію колгоспу «Победа» Григорію Івановичу Конону, трактористу колгоспу імені Шевченка Миколі Васильовичу Шульзі.

Рік 1979-й. Орден «Трудового Червоного Прапора» одержує тракторист колгоспу імені Шевченка Григорій Юхимович Якуб, а тракторист колгоспу «Победа» Олексій Макарович Цирень — орден Трудової Слави III ступеня.

У 1981 році майстер з виробництва молока з колгоспу «Победа» Євдокія Павлівна Шостка одержує медаль «За трудову доблесть».

У 1984 році районна газета друкує список нагороджених кобижчанців, які працюють за межами села. Орденом Трудової Слави III ступеня нагороджені прийомоздатниця залізничної станції «Київ-Петрівка» Тетяна Семенівна Кава, орденом «Знак Пошани» — оператор Київського ДОКу Микола Григорович Лесенко. Директор Голосіївського парку м. Києва Леонтій Ілліч Сало відзначений знаком за відмінну роботу в галузі культури. Цього ж року директор середньої школи № 1 Микола Лук'янович Демидюк одержав знак відмінника народної освіти України. Вчительку Елеонору Семенівну Ромашкіну нагородили Грамотою Президії Верховної Ради України. Такою ж відзнакою нагороджений цього року лісничий лісництва Віктор Петрович Щербаков.

Чимало державних нагород одержали кобижчанці і в 1986 році. Орденом Трудового Червоного Прапора нагородили лісника Віталія Петровича Щербакова. Орденом Дружби Народів відзначили працю майстра з виробництва молока з колгоспу «Победа» Софію Іванівну Кобизьку, орденом «Знак Пошани» — тракториста колгоспу імені Шевченка Миколу Дмитровича Козаренка, орденом Трудової Слави III ступеня — ланкового колгоспу «Победа» Василя Івановича Михна, медаллю «За трудову доблесть» — майстра з виробництва молока з колгоспу імені Шевченка Ганну Ярославівну Савченко.

У 1990 році орденом «Трудового Червоного Прапора» нагороджений ланковий колгоспу імені Шевченка Микола Васильович Шульга. Медаль «За трудову відзнаку» одержала технік штучного осіменіння корів з колгоспу «Победа» Любов Андріївна Гурін.

Цього ж року високу й престижну серед освітян медаль педагога Макаренка одержала директор середньої школи № 2 Олександра Василівна Данилевська. Тоді це була друга така відзнака в нашому районі. Першою нагородили наставницю Олександри Василівни вчительку зі школи № 1 Тетяну Степанівну Якушко. До речі, таку саму нагороду мав письменник Віктор Іванович Кава, про якого мова йшла вище. А ще він був нагороджений орденом «Знак Пошани» та Грамотою Президії Верховної Ради України.

Заслуженим працівником лісового господарства України став багаторічний директор Кобижчанського лісництва Григорій Миколайович Берізка, якого згодом призначили директором Ніжинського лісгоспзагу.

З проголошенням незалежності України зменшився орденопад і на груди кобижчанців. І все ж у 1991 році медаль «За трудову доблесть» одержав тракторист колгоспу «Перемога» Микола Григорович Ярмач.

Кобижча мала й довгожителів. У 2013 році в Чернігові вшанували кра-

щих жінок області. Серед них і матір 13 дітей Ніна Іванівна Якимович. З чоловіком В'ячеславом вона виростила 5 синів і 8 дочок. У 2012 році вона одержала звання мати-героїня й мала 19 онуків. Додам, що на червень 2013 року в Кобижчі було 19 довгожителів, у Бобровиці — 31, Новій Басані — 24, Новому Бикові — 14, Вороньках — 12. У районі їх було 194. Довгожителами в Україні тепер вважаються люди, які прожили 90 і більше років.

Сімнадцятого лютого 2016 року сторіччя з дня народження громадою відзначили Галині Антонівні Пластовець — матері п'яти дітей і восьми онуків, матері-героїні.

Ще в 1959 році 106-у річницю з дня народження відзначив кобижчанин Євмен Іванович Басанько. Коли йому було 64, пролунав постріл «Аврори». Працював залізничником, вступив у колгосп. Районна газета пише, що Євмен Іванович недавно обмолотив чотири копи жита та пшениці, рубає дрова, навчився читати... Наступного року газета пише, що Євмен Іванович — правнук запорозького козака, його прадід був козаком Запорозької Січі, який після 1654 року поселився в Кобижчі й теж прожив понад сто років. Сім'я правнука запорозького козака має п'ять поколінь. До революції Євмен Іванович, як і батько, був у бідняках. Мали клапчик землі й зерна не вистачало до нового врожаю. Син Євмена — Степан був членом першого в Кобижчі ревкому. Внук Іван став хірургом, кандидатом медичних наук.

Кобижчанська земля народила багато славетних людей, відомих своїми добрими справами далеко за межами їх малої батьківщини. Саме тут закопана пуповина кавалера ордену «За заслуги» всіх трьох ступенів, кавалера ордена Ярослава Мудрого V ступеня, заслуженого економіста України, депутата Верховної Ради України трьох скликань, президента асоціації аматорського футболу Федора Івановича Шпиґа.

Назвемо інших відомих особистостей із села. Це — **Анатолій Іванович Брусиловець**. Він народився 18 червня 1941 року. Закінчив Київський державний університет імені Шевченка. Професор. Доктор хімічних наук.

Павло Григорович Бандик народився в 1896 році в Кобижчі в сім'ї залізничника. Вчився в школі. Три роки працював робітником на залізниці. Потім пішов в Червону армію. Командував ротою. Був комісований з армії і повернувся в Кобижчу. Тут обрали членом, головою повітових виконавчих комітетів у Козельці, Сновську, Сосниці, Конотопі. Працював директором цукрових і винокурних заводів у Корюківці та Холмах. З 1932 по 1938 роки завідував господарським відділом ЦК КП(б)У, завідував секретаріатом ЦК партії. Директував у Змієві на Харківщині. Учасник війни, її завершив у Берліні. Демобілізувався у званні під-

полковника. В повоєнні роки працював директором рибтресту в Києві, директором науково-дослідного господарства у Совках. Нагороджений орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, Вітчизняної війни I і II ступенів, 12-ма медалями. Йому особисто подарував годинник маршал Рокоссовський.

Іван Михайлович Бугайов народився 5 лютого 1924 року. Працював суддею Кустанайського обласного суду, головою Кустанайського міського суду. Був на фронтах Другої світової війни. На варті закону стояв 50 років.

Інна Василівна Буглак-Прищенко — художниця-декораторка прикладного мистецтва.

Іван Ілліч Гавриленко — ветеран війни і праці, автор багатьох підручників з радіоелектроніки.

Катерина Андріянівна Гойник, завідувачка сільської бібліотеки, заслужений працівник культури України.

Микола Сергійович Гурин — полковник, військовий радник групи військ в Афганістані.

Любов Борисівна Гурин — актриса Одеського драматичного театру.

Олександр Кузьмич Гурин, член Національної спілки журналістів України.

Людмила Миколаївна Гурнак народилася 14 травня 1940 року. З 1943-го по 1964 роки жила з батьками в Кобижчі. Протягом 42 років працювала на ДП «Київський булочно-кондитерський комбінат» АТ «Київхліб». Пройшла шлях від робітниці до директора. Член-кореспондент технологічної академії. Заслужений працівник промисловості України. Нагороджена орденами «Знак Пошани», княгині Ольги III ступеня. Має авторські патенти та свідоцтва. Делегат XXVII з'їзду КПРС.

Данилевський Станіслав Анатолійович — неодноразовий дипломант і переможець та лауреат різноманітних музичних та співочих конкурсів. У 1991 році став лауреатом і переможцем відбіркового туру пісенного фестивалю «Червона рута» в Чернігові та Києві.

Павло Миколайович Демидюк, лауреат і дипломант міжнародних конкурсів кулінарно-ресторанного бізнесу, шеф-кухар одного з ресторанів поблизу Парижа.

Віталій Іванович Дешко, кандидат технічних наук. Науковий співробітник українського науково-дослідного інституту механізації та електрифікації сільського господарства. Його дисертація присвячувалася дослідженню й обґрунтуванню режимів плющення зерна після волого-теплової обробки. Результати досліджень передані у Всесоюзний науково-дослідний інститут тваринницького машинобудування і використані в розробці плющилки для вологого зерна. У В. І. Дешка багато авторських свідоцтв

на винаходи в галузі кормоприготування, а також друкованих праць у наукових журналах.

Андрій Динник, відомий український поет-гуморист, лауреат премій.

Людмила Іванівна Добровольська, народилася 1 вересня 1941 року, провідний науковий співробітник Інституту урології Академії наук України, кандидат біологічних наук.

Василь Максимович Довгопол, 1937 року народження, працював методистом-кореспондентом у педуніверситеті імені Грінченка, відмінник народної освіти.

Олена Іванівна Жовтопляс (Орап), 1947 року народження, заслужена вчителька України (1996 року), директор фізико-математичного ліцею в Чернігові, лауреат міжнародного рейтингу «Золота фортуна» в конкурсі «Сто кращих шкіл України».

Анастасія Олексіївна Зленко-Виноградова — заслужена вчителька України.

Леоніла Яківна Іващенко — солістка балету Черкеського хореографічного ансамблю «Ельбрус».

Валентина Кащенко (нині Самченко), член Національної спілки журналістів України, заступник головного редактора всеукраїнської газети «Україна молода».

Юрій Євгенович Кедров — заслужений лікар Казахстану, лікар Кокчетавської обласної лікарні.

Іван Тарасович Книш народився 9 вересня 1924 року в Кобижчі. Український радянський онколог. Доктор медичних наук з 1965 року, професор із 1966 року, лауреат Державної премії України з 1981 року. Заслужений діяч науки з 1984-го. Учасник Другої світової війни, за участь у боях нагороджений орденами «Червоної Зірки» і «Вітчизняної війни». У 1953 році закінчив Київський медичний інститут. Автор 280 наукових праць, п'яти монографій. Помер у 1985 році, похований на Байковому кладовищі столиці.

Іван Герасимович Лупало — кандидат історичних наук, науковий співробітник музею революції в Москві, головний редактор журналу «Музейна справа».

Василь Петрович Мартовий, працював начальником Південно-Західної залізниці.

Леонід Сільверстович Могильний, 1930 року народження, полковник міліції. Нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради України, орденами і медалями.

Олексій Іванович Овсієнко — полковник Збройних Сил Союзу.

Леонід Якович Олешко народився в 1951 році, директор товариства «Агросервіс — ДК».

Віталій Петрович Острянюк, 1951 року народження. Педагог за освітою. Навчався в Чернігівському педінституті. Вчителював у Броварському районі. З 1993 року — на відповідальних посадах у банку «Аваль» і директор приватного сільськогосподарського підприємства «Трубіж» у Кобижчі. У 2007–2009рр. був в. о. голови Носівської райдержадміністрації. Помер 25 квітня 2010 року.

Володимир Петрович Острянюк, 1954 року народження. Закінчив Київський автодорожній інститут. Очолював одне з найбільших автотранспортних підприємств Чернігівської області. Заслужений працівник автотранспорту України.

Юрій Іванович Покормяко, старший інженер із пожежної безпеки та президент благодійного фонду асоціації пожежних із захисту дітей від наслідків аварії на ЧАЕС «Діти України», майор внутрішньої служби.

Віктор Постовойтенко — полковник Збройних Сил колишнього радянського Союзу, кандидат наук, викладач військового училища.

Тетяна Григорівна Потолап (нині Нікітіна), член Національної спілки журналістів України, була заступником Голови Держтелерадіо України.

Сергій Федосійович Приступко, журналіст, був заступником редактора броварської районної газети, на інших відповідальних посадах.

Володимир Олексійович Рог, український державний діяч, був головою райдержадміністрації Ічнянського району, підприємець.

Микола Олександрович Рудько, заслужений працівник освіти України, кандидат педагогічних наук, дипломат.

Віктор Іванович Савченко, народився 11 червня 1950 року, заслужений машинобудівник України.

Федір Панасович Савченко — лісівник, директор Добрянського лісгоспу.

Федір Тимофійович Сакун, онкохірург Інституту онкології.

Микола Семенович Самокиш (1860–1947) — художник-баталіст, заслужений діяч мистецтв, професор, лауреат Державної премії України. За переказами старожилів села, часто бував у Кобижчі, де в одній зі шкіл працювала вчителькою його рідна сестра Марія Семенівна. У неї зберігалися окремі твори художника. Після смерті Марії Семенівни їх роздали в селі близьким друзям. Отож твори художника в когось із кобижчанців донині прикрашають оселі.

Євген Скалозуб, полковник СБУ жив у Дніпропетровську.

Віктор Іванович Сташейко, закінчив школу № 2, у 1980 році закінчив Київський технологічний інститут харчової промисловості. Після армії пов'язав долю з пивзаводом № 2. Головний енергетик, головний інженер. У 1988 році обраний головою правління ЗАТ «Пивзавод на Подолі».

Федір Федорович Сьомій, почесний залізничник України.

Іван Товстенко, працював викладачем Київського інституту іноземних мов.

Володимир Труш, народився 28 червня 1963 року в Кобижчі. Закінчив Київську державну художню школу імені Шевченка, Національну академію образотворчого мистецтва і архітектури (майстерня Віктора Шаталіна). Член Національної спілки художників України.

М. І. Труш, доктор філософських наук, професор.

Михайло Іванович Труш — співробітник науково-дослідного інституту дипломатії, автор багатьох підручників з дипломатії.

Олексій Іванович Шелест, 1952 року народження. Вчителював, з 1999 року завідував міським відділом освіти у Броварах. Відмінник народної освіти.

Олексій Миколайович Шульга, член Національної спілки журналістів України.

Сергій Іванович Шульга завідував кафедрою Київського технологічного інституту харчової промисловості, доцент, кандидат хімічних наук.

Григорій Трохимович Фень випускник школи 1938 року, став відомим інженером. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями. Він розробляв проєкт Пішохідного мосту через Дніпро в Києві, брав участь у проєктуванні столичного моста Патона, заводу у Тольятті.

Микола Федосійович Ярмач народився 8 квітня 1936 року. Працював заступником директора Київського дріжджового комбінату.

І. П. Яромоленко — полковник у відставці, ветеран війни.

Іван Васильович Ясківець народився 11 квітня 1941 року. Доктор фізико-математичних наук, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки.

Довгожителька села,
Мати-героїня
Галина Антонівна Пласто́вець.

Люди з Божим даром златослова

**Три доби не спати, три доби крокувати...
Ці слова з маршу кореспондентів притаманні
й багатьом активістам преси з Кобижчі**

Талант красномовства — то доля моя
Мені подарована Богом.
За дар златослова
Йому вдячна я.
І людям служити готова!

Олександра ДАНИЛЕВСЬКА

У Кобижчі знають давню легенду про те, що, коли народжується немовля, в небі спалахує нова зірочка. У ту саму мить до неї мчить Доля. Вона боїться не отримати від Всевишнього частку талантів для нової людини, а він у ті хвилини завжди щедрий. Принесені за тим до чола немовляти таланти бувають різними. Одному — до музики чи співу, іншому — до малювання, третьому — до ткацтва чи вишивання. А ще одним перепадає рідкісний талант — талант красномовства. Це особливий дар. Кого наділив ним Бог, той матиме змогу долучатися до долі інших людей, своїми думками, словами, неспокоєм впливати на людські душі, залишати свій слід у діях і вчинках інших.

Великий і яскравий внесок у культурний розвиток села зробили люди з даром златослова. Мова про людей, які подружилися з пером, — селянських кореспондентів, багато з яких стали на професійний шлях журналістики і красного письменства. Витоки співпраці кобижчанців із засобами масової інформації знову ж таки розпочинаються в дореволюційну пору. Губернські часописи не раз друкували інформації авторів із Кобижчі та про містечко.

Особливо ж зростає активність друзів пера, коли кобижчанці розпочали більш масово здобувати освіту в різних школах. Губернська «Черни-

говская земская газета», окружна «Нове село», а затим і районна газета, інші часописи періодично друкували інформації, кореспонденції про Кобижчу місцевих авторів. Зафіксовані на їх шпальтах повідомлення про ті чи інші події, факти з життя громади, біографічні дані, статистичні чи інші дані з плином часу стали цінним історичним джерелом, зокрема й для написання цієї книги.

Сількорівський рух у Кобижчі розпочав набувати масового характеру на початку 1930-х років минулого століття. Тоді партія більшовиків створила одну з низових мереж друкованої періодики — районну пресу. Штат у газет був досить обмежений, відсутність транспорту, телефонного зв'язку, бездоріжжя й інші чинники не дозволяли редакції повно висвітлювати стан справ у селах району. Ось тоді влада й подбала в селі про особливий прошарок «слуг партії». Ними стали сільські, робітничі кореспонденти, а компартія розгортає по всій країні масовий рух роб-сількорів. Це ідеологічне завдання вона виконала. Можна навіть сказати блискуче. Тисячі активістів у країні були залучені до випуску газет від району до столиці.

Не помилюся, коли скажу, що одним із перших активних сількорів районної газети «За суцільну колективізацію» з Кобижчі був вчитель Петро Іванович Олешко. Свій сількорівський шлях він розпочав у 1928 році. Його перша замітка присвячувалася лісонасадженню і була надрукована ж відразу після подання в редакцію. У 1929 році Петро Іванович став громадським розповсюджувачем центральної української газети «Радянське село». В центральній пресі з'явилися його гострі замітки про несвоєчасну доставку цієї газети. Окружна газета «Нове село» теж друкує його критичні замітки. У 1933 році він їде вчитися в Ніжинський педінститут. І тут він не пориває зв'язок із пресою. Після інституту працює в школі в Бобровиці. Разом із Володимиром Івахом, Яковом Мартиненком, Олексієм Нікітченком організовує літературну групу при редакції районної газети.

Війна застала його в рідній Кобижчі. І він бере в руки автомат. Іде в партизанський загін. Показує приклад у боротьбі з ворогом. А після перемоги — знову за перо. Деякий час очолював літературну студію при редакції райгазети «Радянське село». Писав аж до схилу літ. До речі, писав не лише Петро Іванович, а й про нього. У 1947 році районна газета помістила замітку «Косар-агітатор». У ній ідеться, що вчитель Кобижчанської середньої школи Петро Іванович Олешко вже понад 15 днів працює в колгоспі «Червоний шлях» на косовиці. Перші 15 днів Петро Іванович працював на сінокосі, а з початком жнив пішов на косовицю хлібів. Він крім фактичної допомоги колгоспу проводить серед колгоспників також

агітаційно-масову роботу — читає свіжі газети, інформує про події в нашій країні і за кордоном.

Навіть у голодоморний 1933-й рік партія скликала кущові наради робсількорів і редакторів стінних газет. У день преси, 5 травня, вона відбулася і в Кобижчі. Логічно було б сподіватися, що на нараді головним буде навчання активістів преси, обговорення того, як краще писати про сільські події і новини. Однак на порядок денний винесли питання про хід весняної посівної сівби в районі та участь у ній низової преси й робсількорів відповідно до обласного з'їзду робсількорів. У нараді крім активу Кобижчі брали участь представники Козар, Блудшого, Степових Хуторів, Свидовця, Олександрівки та Горбачів.

Партія створила розгалужену мережу стінних газет — у колгоспах, бригадах, МТС, сільрадах, хатах-читальнях, колбудах. Мережа стінгазет існувала там та і в інших установах, організаціях аж до розпаду компартії і Союзу.

Так, 24 січня 1948 року на сесії сільської ради поруч з іншими питаннями порядку денного теж йшлося про організацію випуску стінної газети при сільській раді. Вирішили випускати її раз на місяць. Затвердили й редколегію газети на чолі з редактором Петром Івановичем Олешком. До редколегії ввійшли від учителів Зінаїда Митрофанівна Мозгова, від ВЛКСМ-організації Пантелій Євгенович Шпиг, від колгоспників Олександр Пилипович Король, від організації ВЛКСМ при колгоспі «Нове життя» Наталія Федорівна Чиж, від колгоспників колгоспу «Боротьба» Ганна Дем'янівна Дешко. Вирішили створити газетну вітрину при сільській раді, де регулярно вивішувати газети¹.

Інколи сількорами ставали не з власної волі, а їх призначала влада. Спершу головними постачальниками інформації для газет зобов'язали бути голів сільрад, комнезамів колгоспів, секретарів партійних і комсомольських організацій. Ще у квітні 1924 року на загальному сході громадян містечка Кобижчі розглядали питання про пресу та вибори сількора. Як записано в протоколі сходу, ці питання zostалися не вирішеними через нечисельні збори².

Поруч із сількором Петром Івановичем Олешком **варто згадати поета-самородка, залізничника Івана Івановича Минка**. Прочитаємо рядки його біографії з персональної справи від 1958 року, що зберігається в обласному архіві. Іван Іванович народився у червні 1923 року в селі Софіївці Лосинівського району, в сім'ї селянина-середняка. Мав дві сестри

й брата. У 1930 році пішов до школи і до війни закінчив три курси технікуму. І тільки після звільнення з армії в запас у 1949 році він закінчив Київський експлуатаційний технікум. Воював у роки війни з 1941-го по 1945 роки на Брянському, Донському, Сталінградському фронтах в артилерійському полку 107-ї танкової бригади. Згодом воював на Центральному, Другому Українському, Першому Білоруському фронтах. Був командиром відділення танкової дивізії другої танкової армії. З 1949 року працює черговим залізничної станції Кобижча. За участь у війні нагороджений орденом «Червоної Зірки», двома орденами «Вітчизняної війни», медалями «За відвагу», «За оборону Сталінграда», «За визволення Варшави», «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною». Мав військове звання молодшого техника-лейтенанта. І ось людині з такою біографією партійні органи виносять вирок: «В связи с тем, что Минко И. И. недостаточно подготовлен к приему в партию — отказать» 14 квітня 1958 року¹. Після того Іван Іванович не просився прийняти його в партію.

Перші кроки на журналістській ниві розпочав робити в Кобижчі й відомий український письменник Віктор Іванович Кава (1937—2004). Він став лауреатом всеукраїнської державної премії імені Лесі Українки. Працював у журналі «Барвінок». Автор збірок оповідань і нарисів «Наші маляки», «Прогуляний день», «Вечірня телеграма», повістей «Червона вулиця», «Маркуян», «Будь обережна, Марійко» та інших.

У 1920 році в Кобижчі народився і виріс теж член Спілки письменників України Андрій Леонтійович Динник. Він був учасником численних зустрічей із людьми сіл і міст України, відвідував шахти Донбасу, колгоспи, радгоспи, заводи та фабрики. На цих зустрічах читав власні гумористичні твори, черпав теми та ідеї для нових. У День перемоги любив зустрічатися з друзями-партизанами й підпільниками. Його творча спадщина — щедрий і добрий гумор. Випустив у світ десять поетичних збірок, які дарують читачам добрий настрій. В останні роки життя працював над поемою про командира партизанського з'єднання Сидора Ковпака, але його поетичне слово у 1987 році обірвалось.

Народився і виріс в Кобижчі Олександр Кузьмич Гурин. Працював у бобровицькій районній газеті. На посаді завідувача відділу листів і масової роботи редакції організував при сільській раді в Кобижчі школу робсількорів. До неї запросили і юних дописувачів із села. Ця школа стала першоосновою кореспондентського пункту цієї ж газети в селі. Згодом Олександра Кузьмича затвердили редактором коропської районної газети «Нові горизонти», а пізніше — редактором прилуцької міськрайонної

¹ ВДАЧОН, Ф, Р-7228, оп. 1, с. 50, арк. 9.

² ВДАЧОН, Ф. Р-5308, оп. 1, с. 186, арк. 237.

¹ ДАЧО, Ф, П-617, оп. 14, с. 131, арк. 1–5.

газети «Правда Прилуччини». З цієї посади й пішов на заслужений відпочинок і переїхав жити до Полтави.

Зі шкільної партії розпочала співпрацювати з районною газетою Олександра Василівна Данилевська. Після навчання в інституті іноземних мов і факультету журналістики ЧУМЛ працювала в рідній школі заступником директора з виховної роботи. Двадцять років очолювала сільську школу № 2, нині вчителює. Дописувала весь час до районної газети, друкувалась у різних періодичних виданнях. Її вірші ввійшли до першої поетичної антології педагогів України «Самоцвіти». Стала лауреатом конкурсу «Добридень тобі, Україно моя!» Під керівництвом Олександри Василівни в Кобижчі 5 грудня 1972 року був створений кореспондентський пункт районної газети. Він об'єднував більше як 20 сільських літописців доби й активно працював понад три десятиліття. ЦК ВЛКСМ вивчав досвід роботи гуртка юних кореспондентів «Промінець». Олександра Данилевська — лауреатка кількох сількорівських премій. Редакція журналу «Рабоче-крестьянский корреспондент» за активну участь у роботі преси, телебачення та радіо відзначила її грамотою. Її портрет за плідну роботу з виховання юної журналістської зміни й активну участь у творенні газети занесений до книги шани редакції обласної газети «Комсомольський гарт». У 2007 році вона одержала подяку від Українського інституту національної пам'яті за збір спогадів односельців про голодомор 1930-х років. Учасник кількох міжнародних науково-практичних конференцій та Європейського форуму освітніх неурядових організацій міжнародного конгресу з проблем української мови в Україні і світі та української освіти у світовому просторі. Її статті з цієї злободенної тематики друкувалися в журналі «Українознавство». Поезії Олександри Василівни сповнені любові до рідного краю, свого села, глибокої шани до його людей — величних і гордих нащадків козацького минулого Кобижчі. Минулого року О.В. Данилевська видала свою першу збірку поезій, яка знайшла схвалення серед шанувальників красного письменства. Окремі її поезії використані як епіграфи до розділів і цієї книги.

Щиру й поетичну душу мав завідувач ветеринарної дільниці села Гаврило Якович Дитина. В його віршах найчастіше описана одна частина села — Озерець. Він навіть пісню склав про цей чарівний куточок «Блищить Озерець». У самовиданій книзі «Стоять свіжі сосни, шумить Озерець» він розповідає про життя молоді, про рідну Кобижчу. Наведу витяг із передмови цієї книжки, де з любов'ю описано цей куточок села. «На краю села Кобижчі, — йдеться там, — ліворуч від дороги Носівський шлях під лісом було невелике озерце, до якого сходились дороги з одного боку села.

З обох боків цих доріг були садиби, стояли хати, в яких жили люди, і в цих родинках було чимало дітей. Чомусь те озерце називалось Озерець. Весь цей край села біля озера так і називався Озерець. Поруч були Майдан, Кругляк, Пісок, Лебедівка й інші кутки села, школа, церква, Савинці і т. д. До центру села треба було мандрувати майже шість кілометрів.

Після Вітчизняної війни молодь вечорами збиралася на гулянки на різних вулицях, влітку на колодах, на лавочках, а взимку — в хатах. До клубу було далеко, та й він тоді був часто закритий. Інколи там крутили кіно. Край села Озерець виділявся тим, що там було багато дівчат і туди сходилось чимало хлопців з різних вулиць села. Про це й було складено пісню «Стоять свіжі сосни, шумить вітерець...», до речі, дуже задушевно і лірично. Її співали вечорами в той час на гулянці, а люди, які слухали спів молоді, говорили: «Блищить Озерець...»

Прошло багато років. Роз'їхалися в різні кінці тодішні хлопці та дівчата, постаріли, вже мають не тільки дітей, а й внуків-правнуків. Коли зустрічаються тодішні хлопці та дівчата, тепер уже сивочолі ветерани, з автором цієї пісні, то й обов'язково запитують: «Ну, як блищить наш Озерець?..» Довелося Гаврилу Яковичу відреагувати на ці запитання і він написав другу частину вірша. І вже її не співали, а тільки читали зі слюзами на очах, сумували та згадували, бо «тепер у цьому краю вже ніхто не співає, про все залишилась лиш пам'ять жива. Стоять ще ті сосни за нашим за селом, до них не добрався лихий бурелом. Стоять ще ті сосни, шумить вітерець, біжать сині хмарки, засох Озерець. Засох Озерець і не стало води, і з ним розпрощались, мабуть, назавжди...»

До Другої світової війни літературним працівником тодішньої районної газети працював кобижчанин Володимир Митрофанович Івах. Безпосередньо з редакції він пішов на фронт. Воєнними дорогами пройшов пів Європи, 12 разів був поранений. Після війни працював пасічником у колгоспі імені Шевченка. Часто дописував до районки.

З дипломом випускниці філологічного факультету Київського державного університету пішла працювати в журнал ЦК КПУ «Під прапором ленінізму» Латанська (Гурин) 1941 року народження. Спершу літературним редактором, а потім — старшим редактором. Після 1991 року працювала в журналі «Політика і час» старшим редактором аж до виходу на пенсію у 2000 році.

Членом юнкорівського клубу «Промінець» зі шкільних років була Валентина Кащенко (тепер Самченко) (14.03.1970). Друкувалась в районній газеті. Журнал «Піонерія» нагородив її поїздкою на творчу зміну в табір «Молода гвардія». Закінчила факультет журналістики Київського держуніверситету імені Шевченка. З 1994 року працює в газеті «Україна

Валентина **Кащенко (Самченко)**.
Заступник головного редактора газети
«Україна молода».

молода». Вела соціальні теми, теми культури і телебачення. Найбільше любить готувати інтерв'ю з цікавими і творчими людьми. Особливо запам'яталися читачам Микола Амосов, Олександр Шалімов, Марічка Падалка, Тамара Щербатюк, Лідія Таран, Наталія Мосейчук, Андрій Куликов, Леся Воронина... Нині працює заступником головного редактора газети «Україна молода».

У передвоєнному 1940 році в Кобижчі народився Олексій Миколайович Шульга. Першу замітку до районної газети надіслав підлітком-школярем. Не дуже вірив, що й надрукують. Та коли листонша урочисто вручив газету з його творінням, щастю не було меж. Та чи знав малий

Льонька, як звали його в селі, що то був його перший несміливий крок у самостійне життя. У 1964 році Олексій Шульга вже впевнено ступив на журналістську ниву як працівник бобровицької районної газети. Відтоді чимало води текло руслом його долі. З 1975 року працює в районній газеті Кагарлика — обіймав посади кореспондента, завідувача відділу, відповідального секретаря, заступника редактора. І завжди мав репутацію доброї, порядної людини, досвідченого керівника, талановитого письменника. Створив кілька прозових і поетичних збірок. З 2005 року Олексій Шульга працює в газеті «Рідне місто». Як і раніше, готовий до бою за першим покликом. Загальний стаж Олексія Шульги в журналістиці сягає 50 років, з них понад 40 він є членом Спілки журналістів.

У вересні 1944 року в сім'ї колгоспників народився Сергій Федосійович Приступко. Після школи вступив до Київського профтехучилища № 9, де одержав спеціальність електрогазозварника і був направлений працювати на Дарницький вагоноремонтний завод. Призвали в армію. Після служби вступив на вечірній факультет журналістики Українського поліграфічного інституту імені Федорова. В останній рік своєї роботи

на заводі імені Артема працював кореспондентом багатотиражки «Артемівець». Майже 14 років працював на відповідальних посадах Київської обласної ради профспілок. Згодом очолив Броварську друкарню. Після цього 13 років був заступником редактора міськрайонної газети «Нове життя». Працював у міській раді Броварів. Брав участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Старша донька Сергія Федосійовича продовжила журналістську справу батька й нині очолює Броварську міськрайонну газету «Нове життя».

У сім'ї сільської інтелігенції народилася в 1959 році в Кобижчі Тетяна Григорівна Потолап (тепер Нікітіна). З дитинства любила українську літературу. В шкільному віці перечитала всю батьківську бібліотеку й часто бігала в сільську. Вчилася в класі з підвищеним рівнем викладання математики, але любила писати твори. Розпочала друкуватися в районній газеті. Згодом там запрацювала школа робіткорів. Разом із завучем школи Олександром Василювою Данилевською, яка на громадських засадах очолювала в Кобижчі кореспондентський пункт газети, їздила на заняття, освоювала ази журналістської майстерності. Очевидно, це вплинуло на вибір професії, хоч батько кликав йти, як і він, у ветеринарію, а мама заохочувала у свою стихію — медицину. Обрала журналістику, хоч із першого разу на факультет і не вступила — не вистачило клятого балу. Пішла працювати на Бобровицький цукрозавод, а згодом у редакції з'явилася вакансія і її запросили на роботу. Наступного року стала студенткою. Працювала в газеті Південно-Західної залізниці «Рабочее слово», а після університету — старшим редактором інформаційно-видавничого центру на ВДНГ України. Згодом було українсько-канадське видавництво «Кобза», яке друкувало твори українських письменників, заборонених у радянські часи. У 1996 році перейшла працювати в Державний комітет телебачення і радіомовлення України, де довгий час очолювала департамент телебачення та радіомовлення. За участі Тетяни Григорівни вперше було розроблено положення про державне замовлення на виробництво теле- та радіопрограм. Наступним етапом була підготовка до створення і впровадження в Україні суспільного телебачення і радіомовлення. Та виконання цього закону в Україні проходить досить мляво, і це їй болить...

Скажу, що журналістська нива в Кобижчі й далі народжує нові таланти й творчі особистості. Віриться, наділені Богом даром Слова, вони гідно пронесуть естафету старшого покоління й не стануть заради тридцяти срібняків на шлях фальшивого словоблуддя, шлях зради національних інтересів, не йтимуть наперекір власній совісті.

РЕПРИНТ

Сергій Шамрай

М. КОБИЖЧА В XVIII в.

Герб села Кобижча, Бобровицького району
Чернігівської області. 1769.

XVIII в. на Гетьманщині значною мірою відзначається тим, що торговельно-промислове життя країни потужно підноситься. Козацтво, а за ним ще інтенсивніше й старшина, беруться, починаючи ще з другої половини XVII в. до різних промислів, намагаючися відтіснити, — і часто з повним успіхом, на другий план міщанство й поспільство. Збільшують кількість вітряків, гатять греблі й ставлять млини, закладають туральні, броварні, солодовні й гарбарні. У зв'язку з цим змінюється потроху й життя поодиноких містечок Гетьманщини. Від хліборобства, що звичайно по Хмельниччині, а почасти й перед нею, — є за головний засіб життя козацько-поспільської людности, переходить ця людність, — подекуди через павперизацію, — до інших, більш міських, зайняттів, от як — ремесел, промислів, торгівлі. По деяких містечках, особливо біля певних торговельних шляхів, де були ширші економічні можливості, а так само у тих, де людність швидше збідніла, хліборобство у XVIII в. не відіграє вже значної ролі й ці містечка, щодо своїх зайняттів, наближаються до справжніх міст. В інших, де обставини менш цьому сприяли, людність переходить до зайняттів міського типу поволі, менш відриваючися від хліборобства й у найкращому разі живучи з заробітків. До містечок першого типу можна зарахувати Баришпіль, Баришівку, Нову Басань, з містечок другого типу (хліборобських) Бобровицю, почасти Воронків. Як приклад же містечок, що їх людність почала переходити до міського життя, хоч і не так інтенсивно, можна вказати на Кобижчу, що в середині XVIII в. йде шляхом розвитку промислово-торговельного життя, а пізнішими часами, під впливом різних ситуацій, які утворюються тоді мало не по цілій Україні, — знов стає трохи чи не суто хліборобським містечком. Розглянути його життя це й буде за предмет нашої студії.

Говорити про минулу історію м. Кобижчі сливе не доводиться. Для давніх часів відомостей про це місто ми зовсім не маємо, і хоч єпископ Філарет у своєму описі Чернігівської єпархії гадає, що його засновано ще за часів передтатарських, але підстав для цього власне немає¹⁾. У середині XVI в., можна думати, Кобижча вже існувала. Принаймні в цьому районі згадується Козари, що лежить поруч із Кобижчею, і правдоподібно, що й Кобижча, пізніш більша та значніша, вже мусіла за тих часів існувати. Але цілком певні дані про існування Кобижчі ми маємо тільки для початку XVII в.:

¹⁾ Філаретъ, т. V, с. 207. Він між іншим каже: „кобъ древнее русское слово означает коловство, кобыще сильное коловство и жилье колдунъ“.

1628 року є згадка про існування цього міста¹⁾. Кобижча під цей час є місто старостинське, на чолі його стоїть цього ж наступного року староста Христофор Зембрицький²⁾.

Дальші відомості ми маємо для середини XVII в. Тоді, 1640-ми роками, це був маєток чернігівського каштеляна Адама Киселя. Деякі відомості маємо в скарзі Адама Киселя на переяславського (королівського) полковника Душинського, що той чинить кривди місцевій людині... Цей Душинський мав тут стояти „для погамовання своеволи“ після конституції 1638 р., але перебування війська тут тяжко лягало на місцеву людину. Цікаво, що за козаками в загоні Душинського прийшли з Запоріжжя люди з рибою на продаж. Жовніри Душинського витягали незносні стації з людини, били підданих, зневажали, примушували купувати пиво, мед, рибу³⁾. Понищивши та пограбувавши, військова частина Душинського наклала на людину великий викуп, що його людина і мусіла виплатити з великими труднощами, продаючи „волів, коней и всего убозства своего до разныхъ жидовъ“⁴⁾. Від того ж часу маємо листи від Киселя до сусідніх московських воевод в різних пограничних справах⁵⁾; датовано ці листи „въ городѣ моемъ Кобыщѣ“. Оскільки тутешнє господарство Киселя не обмежувалося тільки сусідніми землями, а переходило й до сусідніх земель Московського царства, можна припустити, що тут у маєтностях Киселевих було чимало промисловців⁶⁾. Залежність Кобижчі від Киселя закінчилась з Хмельниччиною. Претенсії на Кобижчу заявив тоді ігумен Київ. Братського монастиря Сафонович, що прохав Кобижчу в покриття боргу Киселя, бо Новосілки (що їх йому давалося) того не варті⁷⁾. За Хмельниччини козаків тут більше; вже р. 1649 Кобижча сотенне місто Ніженського полку⁸⁾. 1654 р. царською грамотою надано було Кобижчу (разом з Козарами) крім козаків Костянт. Виговському⁹⁾, але тому не пощастило володіти, перешкодили політичні зміни.

В опису 1666 року, що його складали московські переписувачі за Бруховецького, в Кобижчі вказано, окрім козаків, війта й 117 міщан¹⁰⁾. Людина отже цілком незначна, тим часом як стома роками пізніше у Кобижчі ми бачимо 844 двори з людиною близько 6½ тисяч душ. Це дає підставу казати, що величезну більшість людини Кобижчі становили за тих часів козаки, яких в опису 1666 р. не зазначалося.

Під час воєн Ів. Виговського, Кобижча бере його бік і провадить боротьбу проти московського війська. Узагалі їй доводиться брати активну

участь у боротьбі, що точиться за тих часів на цій території. У цьому районі провадиться боротьба королівського (польського) проти гетьманського лівобережного та московського війська; тут відбувалася пізніше різанина ляхів та прибічників Виговського і під час неї під м. Кобижчею, коло села Свидовця, вбито найвидатнішого прибічника Виговського, Юрія Немирича¹⁾. Ще 1850-ми роками, як каже кобизький мешканець²⁾, залишався про це спогад у кобизьчан у назві цього місця Побиванки та назві могили — „Пациюра“, перекручене прізвище Цицюри, що стояв тоді на чолі козаків московської орієнтації.

Року 1662 польсько-татарське військо Юрія Хмельниченка пограбувало околиці Кобижчі, забравши чимало худоби³⁾, наступного ж 1663 року на місто нападають поляки й руйнують Кобизький замок⁴⁾. Терпить, очевидно, Кобижча й пізнішими часами від нападів татар; так, ми знаємо, напр., що 1679 року „орди немаліє з Яненкомъ війшли о Богоявленіи под Козелець и тамъ великую шкоду у людей учинили коло Дніпра, аж по Носовку, многіє села повибирали и назадъ вернулись с полономъ в цѣлости“⁵⁾. Отже коли орда пограбувала місцевість по Дніпру аж по Носівку, то правдоподібно постраждали й околиці Кобижчі.

У дальшій історії м. Кобижчі ми не знаходимо більше яскравих фактів. Воно залишається сотенним містом, живе своїм міським життям, і правдоподібно, користаючи з мирних часів, розвивається економічною стороною, збільшує свої торговельно-промислові операції. І тільки як спогади про минулі військові моменти в історії Кобижчі говорять вали й рови та чималий дерев'яний замок, що зберігся ще до 1760 років.

М. Кобижча стоїть на чолі окремої сотні. Проте, ця сотня не є цілком звичайна для Київського полку. А саме, цю сотню становить трохи не саме місто Кобижча. Так, за ревізією 1723 року цю сотню становить м. Кобижча й с. Свидовець⁶⁾; 1736 року, окрім них, ми бачимо ще с. Мокіївку й „деревню“ Рівчак⁷⁾. Для пізніших часів певних даних ми не маємо; проте, можна думати, що 1760-ми роками сотню знов становлять тільки Кобижча й Свидовець. На жаль, опису с. Свидовця 1766 року ми не маємо і тому мимоволі ми мусимо обмежитися в нашому нарисі самим тільки містом Кобижчею.

Переходячи тепер до історії управління м. Кобижчі, відзначимо, що тут цілковито переважав козацький присуд. Ратуша ролі сливе не відігравала, навіть війта ми дуже рідко зустрічаємо в складі сотенного уряду. Не зустрі-

¹⁾ Арх. Ю. З. Р., ч. VII, т. I, с. 345.

²⁾ Рукоп. Відділ Бібліотеки Академії Наук СРСР, Румянцевський Опис, т. 29, докум. Носовської сотні.

³⁾ Арх. III, I, 393. ⁴⁾ Ibid., III, I, 396.

⁵⁾ Акты Юж. и Зап. Рос., III, с. 96 і далі.

⁶⁾ Будникив, Акты III, с. 159. ⁷⁾ Акты X, с. 744.

⁸⁾ У Максимовича, т. I, с. 735. Пізніше воно відходить до київського полку.

⁹⁾ Акты Ю. З. Р., т. X, с. 671—672.

¹⁰⁾ У Костомарова, Руина, собр. соч., вид. „Литерат. Фонда“, т. XV, с. 75.

¹⁾ Самовидець, Літопис, с. 60, „Краткое описание Малороссии, с. 256.

²⁾ А. Я. Конисский, Стопятидесятилетний экономический прогресс села, Полтава 1884, с. 5.

³⁾ Акты Ю. З. Р. т. V, с. 123.

⁴⁾ Описание Чернигов. епархии, Филарета, V, с. с. 210.

⁵⁾ Літопис Самовидця, с. 142. Порів. „Кратк. описание Малорос.“ с. 285.

⁶⁾ К. Ц. Арх. давн. Актів, ф. Археограф. Комісії, спр. № 387.

⁷⁾ К. Ц. Ист. Арх., Відділ культів, Архів Лаври, ф. „бывш. лаврскихъ владений“, спр. № 125.

вымъ... войтомъ... (иноді), ...при отаманъ куренном, которые и на могоричѣ были... и при многихъ товарищахъ и людехъ зацныхъ“... У документах да- леко не завсіди ми бачимо підписи війта, дуже рідко когось з бурмістрів, чи з міщан. Лиш один документ (від 29 жовтня 1748 р.) ми маємо, де міщани розв'язують свої власні справи без старшини козацької, але й у ньому зга- дано не міський уряд, а сказано: „предъ нами громадое войтомъ Василемъ Ещенкомъ, бурмистромъ Гавриломъ Макаренкомъ, райцею Семеномъ Шпакомъ, и при бытности в тоє время людей зацныхъ...“¹⁾.

Таким робом навіть тінь колишнього самоврядування (якщо таке колись було у Кобижчі), що її пощастило задержати деяким з містечок України (участь війта та ключника ратушних в уряді, формулювання документа і т. ін.), Кобижча не зберегла, підпавши цілком присудові й владі козацій.

Керують Кобижчею безпосередньо сотники. Повного реєстру цих сотників ми не маємо, особливо для перших часів цієї сотні. Але все ж досить повний список ми можемо встановити. Перший сотник (1648 р.), про якого згадує Максимович²⁾, є Опанас Редута, що був одночасно сотником і Носівським. Другий сотник, якого ми вже зустрічаємо в документах Кобижчі з 1658 р., є Стефан Шевлега³⁾, слідом за ним наприкінці 1662 року ми бачимо Михайла Шевлегу — можливо його сина. Під час обрання Самойловича⁴⁾, на акті обрання підписаний Федір Андрійв, сотник Кобизький, але в наших докумен- тах, цього прізвища не трапляється. Натомість в рр. 1672—1676 ми бачимо сотником Федора Мандрику, що дає початок лінії Кобизьких сотників з цього роду⁵⁾. Очевидно, що це тотожні особи. Слідом за ним згадано як сотника Івана Кохановського (в р. 1680—85¹⁾. Але оскільки вже року 1684 ми ба- чимо сотником Василя Андрійовича (брата Федорового) Мандрику, то виникає сумнів, чи не був Іван Кохановський тільки сотником наказним, хоч, узагалі, треба сказати, документи точно розрізняють сотників дійсних і наказних. Василь Мандрика правив до 1698 року. Наступними ж роками 1699—1700 сотником ми бачимо Дениса Дривинського і тільки 1701 року бачимо ми сина Василя, Матвія Мандрику, на батьківському сотничому уряді. Очеви- дячки в Кобижчі весь час відбувається боротьба за сотенний уряд між родом Мандрик та іншими випадковими претендентами, найчастіш козащими вису- ванцями (напр., Дривинські—козаки виборні). Але зробити сотенний уряд Кобизький мало не дідичним, що подекуди щастить зробити деяким родинам

по інших містах, Мандрикам щастить не цілком і то тільки пізнішими часами. Можливо, вже Матвієві Мандриці пощастило б це зробити, коли б не тра- гічна пригода: року 1705, за доносом місцевого (кобизького) городского ота- мана¹⁾, Матвія Мандрику заарештовано і страчено з наказу Петра I²⁾. Обви- нувачувано його у „дерзких словах“ супроти Мазепи, власне можна сказати в автономістичних тенденціях, що панували між старшиною за тих часів. Тепер перевагу беруть інші претенденти і з 1705—07 року ми бачимо сот- ником Кобизьким Данила Гнилокожу. Але вже 1709 року сотником стає Козьма Грошок, що одруживсь з удовою Матвія Мандрики Пелагією. Мож- ливо, що, коли Мазепа перейшов на бік шведів, малося повернути сотницький уряд кобизький Мандрикам, але оскільки і брат Матвія і сини його були, можна думати, замалі, то уряд віддано було Грошкови, як їх опікунові. Грошка ми бачимо до середини 1719 року. Очевидно К. Грошок здобув певну прихильність уряду, гетьман Скоропадський ставиться до нього при- хильно й надає йому своїм універсалом 1715 року на ранг певну кількість підсусідків у м. Кобижчі³⁾. Цих підсусідків перед своєю смертю Грошок передає своєму пасинкові, Семену Мандриці, синові Матвія (правда сумнівно, чи тому довелося володіти цими підсусідками зараз же по вітчимовій смерті; принаймні за ним підсусідків за ревізією 1723 року не згадується). Правдо- подібно Грошок намагається передати Семенові й сотницький уряд: але це йому не щастить. Можливо, Семен під цей час був ще занадто молодий, і мало відомий; можливо так само, що людність Кобижчі ставиться до нього вороже, через суворе правління його вітчима. В кожному разі, коли вмер К. Грошок, сотником стає не син Матвія Мандрики, а брат його Олексій Васильович Мандрика. Правда, боротьба проти Мандрик не вщухає; 1723 р. Олексія Мандрику полковник Київський Танський скидає з уряду за провину по службі (він нібито не представив з своєї сотні сіна військам⁴⁾).

На його місце поставлено сотником Остапа Гречку, очевидно одного з нижчих полкових старшин полку Київського, бо в універсалі гетьмана Да- нила Апостола від 1730 р.⁵⁾ про нього є згадка, як про полкового осавула київського. Та не надовго, того ж року вироком генерального суду Олексія Мандрику було знов поновлено на його уряді.

1727 року в поході Олексій Мандрика помер. Відтоді розпочинається бо- ротьба між двома лініями роду Мандрик: родом Матвія і Олексія. Цим разом повторюється історія подібна до тої, що була, як помер Грошок. Син Олексія Мандрики тепер, коли помер батько, замолодий (він має щось із 20 років) і сотництво виклопотує собі син Матвія Семен, що ще 1718 року є курінний отаман. 9/XI 1728 року універсалом Д. Апостола його призначено

¹⁾ Івана Ярмоленка (?).

²⁾ Костомаровъ, Мазепа и Мазепинцы (Собрание сочинений, кн. VI, ст. 534).

³⁾ К. Ц. Арх. д. акт., ф. Ст. Справ XVIII ст., Генер. Військов. Канцел., спр. № 17020.

⁴⁾ Модзалевскій, Мал. родослов., т. III, ст. 359.

⁵⁾ Р. О., Бобровиця, документи т. I, № 1, с. 1. У списку полков. старшини (вищої) в ревізії 1723 р. його прізвища немає.

¹⁾ Рум. Опис. Документи Кобизької сотні, т. IV, с. 138.

²⁾ Максимовичъ, Собр. соч. т. I, с. 734. Ревстра, стор. XXI.

³⁾ За іншою транскрипцією Шевлеуга. Його, як сотника, згадано в інших документах ще в липні 1662 р. Мабуть у кінці ж цього року уряд перейшов до М. Шевлеги (Акти Ю. З. Р. т. V, с. 123).

⁴⁾ Кониський, Ср. сѣт. с. 7.

⁵⁾ У родословнику Модзалевського його не згадано, автор починає від наступного сотника Василя Мандрики. Багато помилок є також у Модзалевського й щодо хронології.

на сотника. Правда, на сотницькому уряді Семен Мандрика перебуває до 1757 р. Далі ж на якийсь час рід Мандриків на сотенному уряді не вдержується. Річ у тім, що Семен Мандрика, не маючи синів, намагається віддати сотницький уряд комусь із своїх зятів. Але проти нього виступає його брат, у-других Микита Мандрика й Кобизькі козаки. Так на початку 1757 року сотенна і курінна старшина Кобизька і 12 козаків виборних подають до гетьмана Розумовського заяву, де зазначають, що Семен Мандрика тепер такий старий, що не тільки не може водити свою сотню в похід, чи в якісь посылки, службу тощо, але навіть не може й керувати сотенним правлінням. Тому козаки прохають призначити їм за сотника військового товариша Микиту Олексійовича Мандрику¹⁾.

Семен Мандрика, почувши небезпеку для свого роду, спішно вдається з проханням до гетьмана. Оскільки один з його зятів, Яків Гамалія, що його хотів бачити за свого наступника Семен Мандрика, не має ще певних заслуг, то він висуває тепер як кандидата іншого зятя і прохає Розумовського призначити за свої вислуги Петра Симоновського, перекладача Військової Генеральної Канцелярії²⁾, сина значк. товариша полку Ніженського Івана Симоновського. Петро Симоновський — особа досить відома в нашій історії. Добре освічений (навчався наук за кордоном) і розумний, він цікавивсь особливо минулим України, і навіть сам написав її історію, під заголовком „Краткое описание о козацкомъ Малороссійскомъ народѣ“ (видав 1847 р. Бодянский³⁾). Семена Мандрику відставлено в червні того таки 1757 року з чином бунчукового товариша. Завдяки ж його протекції та клопотам усупереч проханням козаків Кобизької сотні і самого Микити Мандрики, на сотника призначено Петра Симоновського (в січні 1758 року ми вже бачимо його на цьому уряді)⁴⁾. Правив він у Кобижчі до 1764 року, коли його призначено спочатку на земського суддю Остерського повіту, а пізніш (1767 р.) на члена Генерального Суду. На його місце, мабуть за його протекцією, призначено 1764 р. брата його Данила Симоновського, канцеляриста Генеральної Військової Канцелярії (перед тим полкового канцеляриста). Проте Данило Симоновський сотникував у Кобижчі теж не довго, — до 1768 р. А саме, цього р. він подає заяву, прохаючи щоб його перевели сотником до Конотіпської сотні Ніженського полку. Мотивував він своє прохання тим, що всі його маєтки лежать у Конотіпській сотні, і він мимоволі мусить там здебільшого жити, бо в Кобижчі жадних маєтків у нього немає⁵⁾. Справді його призначають до Конотіпської сотні, а за уряд Кобизький розгортається боротьба.

Згідно з правами, що їх встановив гр. Рум'янець, збирається полкова старшина й сотники й висуває кандидатів на кобизький сотницький уряд.

¹⁾ К. Ц. Арх. д. Актів, ф. Стар. Справ XVIII ст., Ген. Військ. Канц. справа № 11991, від 1757 р.

²⁾ Там же, спр. № 4378.

³⁾ Модзалевскій, Малор. родослов. IV, див. Симоновський.

⁴⁾ К. Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., Ген. Військ. Канц., спр. № 4244.

⁵⁾ К. Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Спр. XVIII ст., Малоросійської Колегії, спр. № 4370.

Кандидати ці були такі: Марко Тарашук, Іван Прученко (адвокат Малоросійської Колегії) та Яків Мандрика, син Микити Мандрики, колишній полковий канцелярист. Малоросійська Колегія призначила на сотника Тарашука¹⁾. Проте є сумнів, чи сотникував Тарашук; коли й сотникував, то дуже недовго. Слідом за ним ми бачимо сотником Романовського, забитого в польському поході 1761 року²⁾. На його місце, нарешті, потрапив сотником Яків Микитович Мандрика, що й править на цьому уряді до кінця існування Кобизької сотні³⁾.

Досить часто у Кобижчі місце сотника заступає наказний сотник. Можливо це залежало від постійної боротьби за сотницький уряд, що особливо помітилася в Кобижчі в кінці XVII і початку XVIII ст., а так само можна думати, залежало і від потреби заступати сотника в правлінні сотенному, коли сотника або не було в місті, або йому було не зручно бути самому, — напр., коли слухано й потверджувано його купівлі ґрунтів.

Через усі ці причини протягом якихось 85 років ми бачимо два десятки наказних сотників. А саме: Тишко Костенко (1678 р.), Семен Парфен (1690), Каленик Сідко (1697), Іван Безпалій (1703), Тиміш Міняйло (1706, 1713), Олексій Мандрика (1713, 1715), Ігнат Григорович (1716), Кирило Григорович (1718, 1721), Данило Удовенко (1723, 1732), Семен Мандрика (1724), Кирило Гриценко (1727), Тиміш Гурбич (1733), Нечипір Мандрика (1733, 1739), Федір Лозицький (1734), Федір Сідко (1734), Андрій Чуйківський (1737), Федір Сидоренко (1736, 1738, 1739), Яків Руденко (1739), Федір Сидурка (1741), Олександр Шум (1757, 1762, 1763)⁴⁾.

Призначувано наказних сотників переважно з отаманів городових тої ж сотні. Склад отаманів був такий. Іван Шмай (1658), Лесько Коваленко (1662, 1672, 1675), Фесько Мищенко (1676), Іван Олексієнко (1678) Михайло Шевлега (1680, 1674), Денис Дривинський (1695), Тимко Костенко (1596), Стефан Василенко (1697), Яків Олексієнко (1698), Супрун Козаченко (1698), Петро Лесенко (1699, 1700), Фем Тишко (1690, 1701), Павло Добреля (1700), Іван Ярошенко (1702), Іван Ярмоленко (1703), Михайло Савченко (1706), Тиміш Міняйло (1707, 1720), Михайло Бакула (1808, 1715, 1716, 1717, 1719), Федір Цирень [1705, 1709, 1712, 1713, 1723], Іван Бочко (1718), Андрій Гриценко (1724), Данило Удовенко (1723), Григорій Сніжко (1723, 1731), Андрій Фесенко (1727), Федір Стратилат (1726), Тиміш Гурбич (1727, 1730), Сава Кичун (1727, 1732, 1733, 1735), Дмитро Болгак (1734), Данило Сідко (1730, 1733, 1737, 1738, 1739, 1747), Яків Руденко (1736, 1738, 1739, 1741), Петро Фіалковський (1740), Андрій Лозицький (1746), Федір Шелест (1748, 1749, 1750, 1753), Григорій Лахневич (1754), Олекса Лахневич (1755, 1756, 1757, 1758), Ігнат Мацекевич (1756), Максим Коробовський (1762, 1765, 1766), Федір Мандрика (1778)⁵⁾.

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Модзалевскій, Малорос. родословник, т. III, с. 361.

³⁾ К. Ц. Арх. д. Актів, ф. Стар. Справ. XVIII ст., спр. №№ 3954, 9000.

⁴⁾ Ці відомості, як і попередні, на підставі документів Рум'янівського опису Кобижчі.

⁵⁾ К. Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Справ XVIII ст., № 3954.

Як бачимо, досить часто буває, що одну особу зустрічаємо на уряді отамана кілька разів. У XVII ст. і початку XVIII посідають цю посаду переважно тільки один рік, але щодаї до середини XVIII ст., то частіше трапляються випадки кількарічного урядування.

Отаманів сотенних у Кобижчу призначала Військова Генеральна Канцелярія, іноді на сотникове подання. Деколи, призначаючи отамана, брали на увагу й бажання людности. Проте завдяки системі могоричів, це бажання людности є загалом досить сумнівне. Як приклад наведемо епізод з обранням городского отамана 1758 року. Перед цим отаманував Олекса Лахневич, що вступив на посаду по своєму браті, Григорієві Лахневичу, що його, за заслуги їхнього батька Федора призначено на сотника в Ніженському полкові (1754 р.). Але козаки кобизькі почали скаржитися на Олексу Лахневича, що той б'є і карає суворо людність. Натомість мешканець Кобижчі Ігнат Мацекевич, що був перед тим співаком при царському дворі, подав прохання призначити отаманом його. Його рекомендували відставний сотник Семен Мандрика та новий сотник Петро Симоновський та прохали його призначити козаки кобизькі. До Кобижчі було послано отамана Носівського Петра Шаулу, що спитав людність і ствердив, що вона не бажає Лахневича. Але Лахневич доносив, що прохання людности поставити їм Мацекевича, пояснюється тими могоричами, що їй ставив останній, а рівно й Семен Мандрика (можливо тому, що Лахневич підписавсь під проханням призначити їм сотником Микиту Мандрику, замість Семена). Тому полкова канцелярія висловила за Лахневича¹⁾. А втім, останній все ж не втримавсь. Прислана нова комісія на чолі з хоружим полковим Шумом висловила за Мацекевича і його затвердила Військова Генеральна Канцелярія²⁾. Проте він отаманував, здається, дуже недовго, бо в документах прізвища його ми зовсім не знаходимо, а швидко по тому бачимо отаманом М. Коробовського.

Виходили отамани городів сотенні іноді з лав отаманів курінних. Куренів у Кобижчі є чимало. 1723-го року, за ревізією ми бачимо в ній 7 куренів (Курені: Лесенка, Удовиченка, Михна, Славинського, Кичуна, Болгака), а крім того курінь Свидовський³⁾. Пізнішими часами певних відомостей ми не маємо. Правда, 1757-го року під заявою проти сотника С. Мандрики підписуються 5 курінних отаманів⁴⁾, але сказати певне, чи це всі, важко. Отаманів курінних Кобизької сотні ми бачимо, всіх з досить пізнього часу, таких. Семен Мандрика (1708), Іван Ярмоленко (1708), Грицько Баран (1712), Кирило Іванович (1705, 1712), Болгаковський (1720), Андрій Лесенко (1723, 1731), Удовиченко (1723), Савинський (1723), Семен Левушко (1731), Сава Кичун (1723, 1731), Гаврило Михно (1723, 1733, 1736, 1738), Назар Булгак (1723, 1733, 1737, 1738, 1739, 1751), Матвій Басанко (1733,

Фесько Сидоренко (1733, 1736), Іван Дутий (1733, 1736, 1738, 1739), Федір Зленко (1733, 1738, 1739), Яків Руденко (1738), Мирон Коробейник (1739), Андрій Кисіль (1739), Радіон Демченко (1737, 1739), Федір Шелест (1739), Кость Гриценко (1739), Данило Васечок (1739), Микита Ярмач (1751), Андрій Паскуда (1751), Федір Неділко (1751, 1757), Нечипір Гуць (1757), Дмитро Бойчук (1757), Федір Рудко (1757), Гарасим Лесенко (1757), Гарасим Михно (1762), Іван Пешко (1762), Стефан Шостка (1763, 1765).

Нарешті, додамо невеликий реєстр відомих нам писарів сотенних. Ігнат Григорієвич (1712), Кирило Іванов (1727), Кирило Немировський (1733, 1738, 1743, 1746), Петро Фіалковський (1736, 1738, 1739), Федір Мандрика (1641), Стефан Пинчук (1747), Захарія Павлов (1750, 1753, 1756, 1757), Григорій Політанський (1758), Максим Коробовський (1763), Олексій Білчевський (1766, 1777).

Реєстра хоружих і асаулів сотенних ми не даємо, за браком, мало не цілковитим, відомостей.

Ці всі списки дають вам підставу зробити кілька висновків. Насамперед треба відзначити, що уряди сотенні іноді навіть включно до сотника, переважно заміщувалося з лав місцевої сотенної старшини. Добре це видно з невеликого реєстру-таблиці, що ми оце подаємо.

Якими роками згадується як:

	Сотник	Нак. сотн.	Отам. город.	Отам. курін.	Писар сот.
Михайло Шевлега	1662	—	1680, 1684	—	—
Тиміш Міняйло	—	1706, 1713	1707, 1720	—	—
Денис Дривинський . .	1699, 1700	—	1695	—	—
Ігнат Григорієвич . . .	—	1716	—	—	1712
Семен Мандрика	1728—1757	1724	—	1708	—
Данило Удовенко	—	1723, 1732	1723	—	—
Тиміш Гурбич	—	1733	1727, 1730	—	—
Сава Кичун	—	—	1727, 1732, 1733, 1735	1723, 1731	—
Федір Сидоренко	—	1736, 1738, 1739	—	1733, 1736	—
Яків Руденко	—	1739	1736, 1738 1739, 1741	1738	—
Петро Фіалковський . .	—	—	1740	—	1736, 1738, 1739
Федір Шелест	—	—	1748, 1749, 1750, 1753	1739	—
Максим Коробовський .	—	—	1762, 1765, 1766	—	1736

Треба так само відзначити почасти спадковість урядів: ми бачимо, напр., Івана Олексієнка, Якова Олексієнка; Гаврила Михна, Гарасима Михна і т. і., Сотники й собі намагаються влаштувати на урядах близьких їм людей, родичів. Напр., Мандрики влаштовують своїх родичів: Нечипір Мандрика (брат

¹⁾ К. Ц. Арх., д. Акт, ф. Ст. Справ XXVIII ст., В. Г. Канц., спр. № 7826.

²⁾ Там же, спр. № 12083.

³⁾ Там же, ф. Археогр. Комісії, спр. № 387.

⁴⁾ Там же, спр. № 11991 (вищежитов.).

сотника Семена Мандрики) — є сотник наказний у роках 1733, 1739; а його син Федір є писар сотенний р. 1741 і отаман 1778 р.

Додамо, нарешті реєстра, так мовити, міського самоврядування, а саме, війтів. Микола Семенко (1658), Кіндрат Невіжський (1662), Яким Голенач (1672, 1676), Микола Себидурський (1675, 1780), Мирон Адамович (1690, 1701—1703), Федір Передерій (1678, 1695—1700, 1707), Л. Голенач (1705, 1712), Семен Перехрист (1712), Яско Неїжка (1708, 1716, 1717, 1719, 1721), Яків Глушаниця (1713), Демко Кавунник (1713), Василь Паламаренко (1709, 1723, 1724), Микола Єдола (1715), Кирило Остапенко (1714), Єсько Квяжок (1715), Кирило Шаповал (1727), Іван Ярмаченко (1727), Макар Кирилов (1727), Фома Кипа (1718, 1723, 1735, 1736, 1737), Радко Демченко (1732, 1733), Демко Гладкий (1733, 1734), Яків Данилко (1736), Яків Динник (1737, 1739), Василь Єщенко (1748).

Тут так само почасті спостерігається спадковість уряду війта. Посідають цей уряд знов таки небагато осіб, що їх щоразу знов обирають на цей уряд. Ми бачимо, що одного війта обирали 8 разів, 2-х по 5 разів, одного — 4 рази, одного — 3 рази, шістьох по 2 рази і нарешті 13 по 1 разу. Цікаво відзначити, що коли в XVII в. в актах підписів війтів ми зустрічаємо багато, то у XVIII їх стає дедалі менше та менше; з 1739 року вони мало не зникають, а з 1748 підписи їх на актах сотенного правління зовсім не трапляються. Ще рідше ми зустрічаємо підписи бурмістрів, і зовсім не зустрічаємо ключників ратушних. Бурмістрів ми бачимо таких: Мирон Адамович (1699), Павло Никоненко (1701, 1702, 1703), Андрій Рева (1707), Фем(?) Герелей (1705, 1712), Федько Дереліс (1712), Янко Демчан (1729), Петро Марченко (1737, 1739), Гаврило Макаренко (1748). Треба відзначити, що з лав бурмістрів виходять іноді війти, от як напр., Мирон Адамович. Бурмістри, так само як і війти, дедалі рідше трапляються в актах XVIII в. і з 1748 р. разом з війтами зникають. Все це промовляє за те, що ратушне життя дуже підупало, знов же й за перевагу козацької старшини близько середини XVIII в., про що ми вже згадували раніше¹⁾.

Перейдемо тепер до огляду торговельно-промислового життя м. Кобижчі в 1760 р. Як ми казали, людність Кобижчі за цих часів ще значною мірою зв'язана була з хліборобством, хоч і почала переходити поволі до інших зайнять, зокрема до ремесль, промислу. Подивімося на зайняття людности; щоб краще їх з'ясувати, візьмемо не двори, а господарів поодиноких господарств, яких, окрім старшини та духівництва, було в Кобижчі — 898. Отже жили:

З хліборобства	423	госп.	З ремесл	45	госп.
З хлібороб. і ще з чогось, при чому			З промислу	14	"
хлібороб. переважно відгравало			З промислу і ремес.	3	"
ролю лиш підсобної праці . .	79	"	З подань	3	"

¹⁾ Згадаємо, що 1766 року ми бачимо таке сотенне правління: сотник Данило Симоновський, отаман городовий Максим Коробовський, писар Олексій Білчевський, асаул Федір Добреля, хоружий Андрій Лозицький.

З заробітків	121	госп.	Не означено з чого, але переважно
" " і подань	1	"	не з хліборобства
З прибутків від зданої в оренду			
землі	38	"	Разом
			898
			госп.

Як бачимо, виключно з хліборобства жила менш як половина всіх мешканців. Навіть з тими, що хлібороблять поруч з іншою працею (найчастіше ремеслом чи промислом), їх є трохи більш ніж половина. До того, можна думати, значна частина з тих, що мали землю, не хліборобили ¹⁾, а зарахували їх ми до цієї групи тому, що вказівки на інше зайняття не було. З іншої половини, правда, зайняття значної частини нам невідомі, але найправдоподібніш це були заробітки по чужих людях, бо промислових закладів, робочої худоби, чи ремесла, ці господарі здебільшого не мали.

Ремісників 84 господарі дворовласники ²⁾):

Ткачів	38 (цехових з них . . . 27)	Лимарів	1 (цехових з них . . . 1)
Шевців	14 (" " . . . 5)	Кожом'яків	1
Ковалів	7 (" " . . . 5)	Кушнірів	1
Кравців	9 (" " . . . 6)	Котлярів	1
Слюсарів	2 (" " . . . 2)	Пскарів (хлібн.) . . .	7
Теслярів	1 (" " . . . 1)	Музик	2
Разом		84 дв.	

Мало не всі ремісники, окрім кількох останніх груп, мають свої цехи. Всього цехових ремісників ми бачимо 47, або більш як половину всіх ремісників.

З ремесств найпоширеніше ткацтво, ткачів є близько половини всіх ремісників; але взагалі треба сказати, ремісників порівнюючи небагато, їх тільки 9,9% усіх дворовласників (9,3% усіх господарів) тим часом як, напр., в Баришполі — 20%.

Людність Кобижчі й торгувала; а саме — торгувало:

Дьогтем	2	госп. дворовласники	Вином і білим хлібом 1	госп. дворовласники	
„ вином і риб.	2	„	„ і пивом	2	„
„ і рибою	1	„	Дрібним крамом	2	„
„ рибою і сіллю 1	„	„	Білим хлібом	1	„
„ і вином	2	„	Чорним хлібом	1	„
Вином	10	„	Динями	1	„
„ і худобою	1	„	В'яленою риб., дьогтем		
			й галечиками	1	„
			Разом	33	дв.

Найбільше отже торгують напоями: вином, вином і пивом і т. і.; продають звичайно відрами, квартами та чарками, як у власних хатах своїх, так і в шинках. Усього шинків 1760-ми роками в Кобижчі ми бачимо 17 (1723 їх

¹⁾ Наділи землі надзвичайно малі, здебільшого не вказано засів, -- хоч це останнє залежати може просто від неуважності опису.

²⁾ Цифри, що їх подав Кониський у вищезгаданій праці, здебільшого невірні. Мабуть обчислення він робив позверхово та неуважно.

було 6). З інших промислових закладів ми бачимо в Кобижчі 14 гуралень (на 19 казан.), 8 водяних млинів і 29 вітряків. Окрім того, ми зустрічаємо в Кобижчі 2 рибні ловлі і пасік 28 на 1.142 вуликів. Власники млинів переважно мають їх з промисловою метою, не тільки для власного вжитку (таких є лиш кілька). Власники рибних ловів ловлять рибу на продаж.

Як бачимо, все ж кобижчанам узагалі належало досить промислових закладів; вони й звичайно постачали крам для місцевої торгівлі.

Розвиткові цих закладів сприяє й сам уряд, починаючи ще від початків Хмельниччини. Особливо виявляється це щодо млинів водяних. Гетьманський уряд усяково заохочує людину гатити греблі й ставити млини, даючи навіть спочатку пільги від податків до скарбу військового, сподіваючися, безперечно, поповнити це пізнішими прибутками з цих закладів¹⁾. З універсалів, що стосуються до Кобижчі, наведемо універсал полковника ніженського Гуляницького від 1651 року, де повідомлялося „иъ Сидор Савченко обиватель Кобижский висипавши гребли и млины збудовалъ своимъ коштомъ власнымъ на рецѣ Кобижчѣ, теде възглядомъ працы его даемъ ему сълободы на три мцы“, а далі він мав давати з трьох „мѣрочекъ мельницкихъ“ дві до скарбу військового²⁾. Другий документ ми маємо від 1655 року. З нього видно, що до Кобижчі зайшов один чоловік, що назвав себе мірошником і заявив громаді, що він знайшов на ґрунті Кобизькому займище, де можна б було насипати греблю й поставити млин, отже він прохав, щоб йому дозволили поставити млин „к подвишке скарбу войскового“. Товариш полку Ніженського Іван Патока, що перебував на той час у справах полковника Ніженського в Кобижчі, запитав громаду, чи вона взагалі й зокрема інші мірошники на це згодні, і коли ті дали свою згоду, передав цю справу до Ніженя, звідки й прийшов лист полковника наказного Ніженського Григорія Кобилецького. Наказний полковник обіцяє спокійне володіння млином, як самому мірошникові, так і його спадкоємцям; збудувавши ж цей млин, мірошник може прохати у гетьмана за свої витрати на нього загальної пільги³⁾.

Таке зростання торговельно-промислового життя, заснування млинів, гуралень, шинків, тощо — було корисне для уряду, бо давало прибутки до скарбу військового. А що ці прибутки були чималі, це бачимо ми з одного документа, що є в нашому розпорядженні, а саме з реєстру податків з промислових закладів та торгівлі в сусідній з Кобижчею Носівській сотні за перші дві третини 1732 року⁴⁾. З цього документа ми бачимо в 1730-х роках з промислів такі податки: 1) покуховне з шинкування вина по 1 крб. від

куфи, або по 4 коп. з відра (очевидно 25 відерн. куфи); покуховного з шинкування дьогтю від куфи — 8 к. 2) Скатного з проданого вина і дьогтю по 20 коп. від куфи. 3) Торгового з різного краму (сіль, риба, дерев'яні вироби, як колеса, діжки, посуд і т. ін.) від воза по 1 коп. Усього, окрім ярмаркових, було зібрано за січневу третину — 26 крб. 32 к. (з них за шинкування 11 крб. 39 к.), в травневу третину — 26 крб. 96 к.

Ці всі промислові заклади притягли до себе увагу не самого уряду, що був зацікавлений у них з причин фіскальних, а й козацької старшини, що ще з кінця XVII ст. починає думати про те, як би заволодіти торговельно-промисловим життям Гетьманщини. Не задовольняючися лиш земельними багатствами, старшина намагається захопити до своїх рук і промислові заклади й торгівлю, що купчилися переважно в містах, відбиваючи їх од міщан, а подекуди й від козаків. Та щоб заволодіти міськими промислами, щоб мати з них прибутки, треба було в першу чергу мати собі базу в цьому місті, а оскільки можливо, й взагалі підбити його собі. І ось старшина починає скуповувати ґрунти в містах, випроховувати міські землі в надання у гетьманів, нарешті, коли була змога, силою підбивати міських обивателів собі в підданство. Не всюди відбувався цей процес однаково, не всюди він мав однакові результати, але мало не всюди ми можемо його простежити.

У Кобижчі цей процес не набув таких різко означених форм, як у Баришполі, Баришівці, Басані. Та все ж і тут він виразно позначився. Особливо цікаво простежити його в аспекті хронологічному. Для прикладу візьмемо відомості, які є в нашому розпорядженні, за 1723¹⁾, 1736²⁾ і 1766 рік.

Групи людности	1723 року		1736 року		1866 року	
	Кільк. двор.	%	Кільк. двор.	%	Кільк. двор.	%
Козаків	362	76,2	423	63,4	567	67,2
Козацьких підсусідків	—	—	40	6,0	33	3,9
Духівництва	6	1,3	4	0,6	12	1,4
Підсусідків духівництва	6	1,3	12	1,8	4	0,5
Міщан	90	18,9	106	15,9	—	—
Міщанських підсусідків	—	—	5	0,7	—	—
Старшинських дворів	—	—	—	—	42	5,0
Підданих, підсусід. і посполит. старшин	11	2,3	77	11,6	185	21,9
Різночинців	—	—	—	—	1	0,1
Разом	475	100	667	100	844	100

З цієї таблиці насамперед кидається у вічі, що найбільше людинність зростає в першій половині XVIII ст. з 1723 по 1736 р. рік, себто за 13 р. вона збільшилася на 28,8%, а з 1736 по 1766, за 20 років, тільки на 20,9%.

¹⁾ К. Ц. Арх. д. Акт. ф. Археол. Комісії, спр. № 387.

²⁾ К. Ц. Іст. Арх. відд. Культів, Архів Лаври, ф. „бывш. Лавр. владѣній“, спр. № 125.

¹⁾ Треба сказати, що за тих часів біля Кобижчі було чимало річок (як от р. Кобижча, Шаулівка, Босенушка), що тепер попересихали.

²⁾ Документи м. Кобижчі, т. I.

³⁾ Документи Бобровицької сотні, т. I, док. ч. 83.

⁴⁾ Київ. Ц. Арх. давн. Актів, Справа Київ. Губ. Канцел. ч. 1577 „Приходно-денежная книга Киев. полка Носовской сотни сборщиков Остапа Чарки и Федора Бондаренко о денежных суммах собранных до войскового скарбу по месяцам с разных промыслов и торговых мест“, 1732 р.

Очевидно, до 1736 року, поруч з місцевим приростом людности відігравала певну роль і зовнішня колонізація, хоч і невелика до Кобижчі. Пізнішими ж часами ця колонізація, очевидно, сливе зникає.

З другого боку яскраво помічається той процес, про який вище ми згадували. Трохи зменшується порівнюючи з 1723 роком кількість козаків і їх підсусідків, рівно ж і підсусідків духівництва; сильно зростає група підданих, посполитих та підсусідків старшинських; зникає, нарешті, міщанська верства, що її роздано в підданство за Розумовського.

Загалом, коли ми подивимося на відсотки, ми побачимо такі результати:

Групи людности	1723 року	1736 року	1766 року
Козаки та їх підсусідки	76,2	69,4	71,1
Духівництво та його підсусідки . . .	2,6	2,4	1,8
Міщани та їх підсусідки	18,9	16,6	—
Старшина та їх підсусідки, посполиті й піддані	2,3	11,6	26,9

Яскраво видно, отже, процес, як утворювалася група підданих старшинських протягом середини XVIII ст. і в Кобижчі, хоч група ця в цьому місті і менша, ніж по деяких інших.

Та повернімося до даних 1766 року. Отже щодо різних груп і станів кобизька людність поділялася так:

Козаків виборних було	122	дв.	} 600 дв.
„ підпомічників	445	„	
Підсусідків козачих	31	„	
Посполитих „	2	„	
Духівництва	12	„	} 16 дв.
Підсусідків попівських	4	„	
Старшинських дворів	42	„	} 227 дв.
„ підданих	24	„	
„ посполитих	76	„	
„ підсусідків	85	„	
Капрала одставного	1	„	
Разом	844	дв.	

Старшині отже належало 227 дворів, або 27% усієї кількості дворів. Правда ми не бачимо тут, щоб підданих скупчено так багато було в одних руках, як, напр., у Баришполі, де понад 200 дворів належало В. Дараган, чи в Баришівці (Сулимі). В Кобижчі усі старшинські двори належать аж 28 родинам старшини. А саме:

Прізвище	Ранг	Двори власні	Поспол.	Піддані	Підсус.	Разом
1. Микита Мандрика	Військ. тов. Київ. полку	8	26	3	25	62
2. Ол. Гр. Розумовський . . .	Граф. фельдмарш.	3	25	9	—	37
3. Петро Симоновський . . .	Бунч. тов., член генерал. суду	3	15	3	11	32
4. Григорій Косенко	Війс. тов. Київ. полку	3	—	5	10	18
5. Сини Як. Кладиноги . . .	„ „ „ „	2	—	—	16	18
6. Яків Гамалія	Бунч. тов. „ „	2	2	3	6	13
7. Олександр Шум	Значк. „ „ „	1	2	—	4	7
8. Федір Мандрика	Протоколіст Малорос. Колегії	1	4	1	—	6
9. Ісак Таращук	Значк. тов. Київ. полку	3	—	—	3	6
10. Федір Шелест	Абшитов. отаман город. Кобизьк.	1	—	—	3	4
11. Стефан Пасенко	Підсудок козелецький	1	—	—	1	2
12. Закревський	Генер. обозний	1	1	—	—	2
13. Андрій Пинчук	Канцеляр. військ. канц. Київ. полку	2	—	—	—	2
14. Андрій Рачинський	Сотник Новгор.	—	—	—	2	2
15. Матвій Коробовський . . .	Отам. городов. Кобизьк.	1	—	—	1	2
16. Кость Жуковський	Значк. тов. К. п.	2	—	—	—	2
17. Поліанський	Військ. тов. К. п.	—	—	—	1	1
18. Андрій Круп'янський . . .	„ „ „ „	1	—	—	—	1
19. Григорій Лахневич	Сотник Ніженськ.	—	—	—	1	1
20. Григорій Дроздовський . .	Возний Остерський ¹⁾	—	—	—	1	1
21. Немировський	Військ. канцеляр.	1	—	—	—	1
22. Захарій Забіла	Компанейський полк.	—	1	—	—	1
23. Таповальченко	осаул Кобиз. (?)	1	—	—	—	1
24. Удова Захар. Павлова . .	Кол. писаря Кобиз.	1	—	—	—	1
25. Филонович	Значк. тов. Київ. п.	1	—	—	—	1
26. Олекса Білчевський	Сотен. писар Кобиз.	1	—	—	—	1
27. Федір Добреля	„ осаул „	1	—	—	—	1
28. Андрій Лозицький	„ хоруж. „	1	—	—	—	1
Разом	—	42	76	24	85	227

Старшина набувала ці землі усякими способами. Найлегший спосіб був звичайно випрохати надання від гетьмана чи ще від когось, хто міг це зробити; але, щоб дістати надання, треба було мати певні заслуги або зв'язки. Для людини впливовішої, що посідала великий уряд, це було легше: хоч він може великих вислуг і не мав, але те, що він посідав значний уряд, вже промовляло на його користь. У Кобижчі, як здебільшого і по інших містечках, такий певний фонд для роздачі становили ратушні посполиті міщани; отож 1730 р. їх було

¹⁾ Григорій Дроздовський згадується в описі Кобижчі, як возний Остерський. Тимчасом під цей час за возного Остерського був Василь Дворецький (див. М. М. Ткаченко, *op. cit.*, стор. 193), Дроздовський же згадується як військ. тов. (*ibidem*, стор. 170). Мабуть, в описі Кобижчі трапилася помилка.

в Кобижчі 54 двори, або в цілій сотні 97 дв., призначені для роздачі за достойні послуги¹⁾. Земель же без посполитих було по всій сотні далеко більше й роздавано їх куди більше. Отож, напр., 1715 року ми бачимо універсал гетьмана Івана Скоропадського, яким надається полковникові Київському Антонові Танському, „респектуючи на значніє его-ж у військѣ Запорозькомъ на урядѣ полковництва ронячієся праці і услуги“, хутір Мошенський з селом Мокіївкою, і приналежним до них степом „для притулища свого тамъ товару и для укошеня сѣна“²⁾. Ділянка ця була чималенька, межі її були такі: „отъ Быхова по шляхъ Яготинській, отъ Воронковъ по дорожку Свидовскую, отъ Галиць по шляхъ до Прилуки отъ Побинки лежачій, а отъ Прилуки по озера Галицькое“. 1751 року 16/X Наталя Дем'янівна Розумовська дістає від свого сина гетьмана Розумовського за його універсалом містечко Кобижчу й Носівку, — себто вільних посполитих, власне міщан цих містечок.

Досі міщани кобизькі були цілком вільні. Як записано в Генеральному слідстві 1730 року³⁾, м. Кобижча „в вѣдомствѣ ратуша Кобыжского обретається со всѣми своими людьми посполитыми, толкожъ господарѣ тамошніє Коломійцѣ прежнимъ полковникамъ Кѣвскимъ уреченій годовій чиншъ давали, а за бывшой малороссійской коллегіи оній чиншъ отобранъ до скаргу войскового и оноє-местечко со всѣми обывателями жадних крѣпостей не имѣли и тепер не имеютъ, толко оно свободное войсковое“. Оцю вільну військову людність і надає гетьман Розумовський своїй матері Наталі Дем'янівні, віддаючи їй м. Кобижчу і Носівку зо всіма вільними посполитими, що мешкають у них, з ґрунтами й угіддями, окрім козаків та їхніх ґрунтів. Має з них Розумовська відбирати й належне послушення. Після ж матері цими підданими володіє вже син її Олексій Розумовський⁴⁾.

Давано землі і посполитих й як компенсацію за понесені втрати через розмежування держав. Отож, напр., гетьман Скоропадський своїм універсалом від 1713 року надає „знатному товаришу войсковому“ Павлові Циганчукові 34 посполитих в селі Свидівці, Кобизької сотні, дозволяючи з них усякі послушення й повинності відбирати. Надано це йому, зважаючи на його „заслуги отъ молодыхъ лѣтъ въ войску Запорозьком ронячієся нелениво“, а так само, головне „уважаючи же все свои ґрунта перейшедши по указу Его Царского Величества с того боку Днепра на сей бок оставясь“⁵⁾. Мав ті землі він, Циганчук, як обозний полковий Білоцерківський і очевидно, коли Мазепа втік, а Петро зазнав невдач у війні з турками (Пруська умова 1711 р.), він мусів з іншою людністю Правобережжя кинути свої ґрунти та й перейти до Гетьманщини. Очевидно декому з цієї правобічної старшини, —

можливо, хто мав зв'язок з вищою старшиною Гетьманщини — давалося певну компенсацію землями та посполитими людьми. Надавати певні ґрунти (можливо, тільки пустовські) міг не тільки гетьман, але й інша старшина. Так 1709 року той таки Циганчук дістав на березі р. Супоя частину сіножатей, так званих Островських, що лишилася без власника¹⁾. Надав йому сіножати „в свободную и всегдашнюю державу“ комісар і канцелярист військовий, Стефан Максимович, на Комісії у Веприку, коли комісари розмежували Биховський повіт од сіл Ворониць і Свидовця.

Але до таких універсалів, навіть од самих гетьманів, не завсіди цілком уважно ставилися полковники та сотники, а це викликало певні труднощі щодо володіння наданим майном. Вихід з того — прохати про потвердження, що зробив, напр., вищезгаданий Циганчук. Він прохав потвердження від гетьмана Данила Апостола та скарживсь у своїй „супльцѣ...“ же полковникъ Киевский панъ Антоній Танский в владѣніє помянутыхъ свидовскихъ людей чинить ему Цыганчуку немалую трудность и обиду“. Гетьман універсалом 19 жовтня 1727 року стверджує надання свого антецесора й наказує, щоб „панъ полковникъ Киевский и ни хто с полчанъ таможныхъ ему Цыганчуку сынамъ его трудности и обиды и перешкоды чинить не важился“.

Проте й цей універсал гетьманський не допомагає і ще 1731 року син Павла Циганчука, Михайло (що пізніш виступає під прізвищем Павловського) скаржиться на Танського. Цього року генеральна канцелярія розглядає цю справу й констатує що с. Свидовець було надане за Мазепи Павлові Циганчукові, ще коли Танський не перейшов на Лівобережжя. Танський неправдиво показав, ніби це село завсіди належало на ранг полковництва київського й записав так у ревізії 1726—27 р. Загалом Канцелярія визнала, що Танський взагалі не вважає на права, захоплює чужі села і роздає їх кому забажає²⁾.

Проте таке самоуправство полковника могло, безперечно, залежати від тих прикладів, що він їх бачив навколо себе. Вища козацька старшина, старшина генеральна, а рівно російські правителі Гетьманщини захоплюють або роздають силу сіл, абсолютно не вважаючи на права на них інших осіб. Цими ж часами ми бачимо, напр., скаргу старшини Київського полку (обозного Фед. Ханенка, судді Іллі Жили, писаря Григорія Немировського, осавулів Остапа Гречки і Матвія Жигуна, хоружого Івана Прутянова, сотників: Козелецького Олексія Яковенка, Київського Яреми Жили, Носівського Івана Шаули і Кобицького С. Мандрики) на те, що мало не всі рангові землі Київського полку порозхоплювала старшина. Так, напр., с. Адамівку, що

¹⁾ Ibidem, т. IV, с. 318.

²⁾ К. Ц. Арх., д. Актив, Збірка Нестора Літоп., спр. № 573, „копія слѣдствія о маєтностяхъ полку Кіевскаго“. Так напр. Танський роздав: учителєві своїх дітей Немировському — якого поставив за писаря полкового без жадних заслуг — с. Чемер, братові своєму Михайлові Танському с. Морковці, Волошиніві Іванові Кукуранові с. Скрипчик, братаничеві Іванові Прутянову с. Красилівку, Волошиніві Косташеві „д“. Бервицю, своєму слугі Василеві Хорсїці — с. Ставище.

¹⁾ Генерал. слѣдств. о маєтностяхъ Кіевскаго полка, ст. 37 і 52.

²⁾ Кобижча, документи, т. IV, ст. 245.

³⁾ Генер. слѣдствіє о маєтн. Кіев. полка, К. Ц. Арх. д. акт., зб. Т-ва ім. Нестора Літописця, спр. № 573.

⁴⁾ Універсал цей див. в документах Носівської сотні, Румянцевський опис, т. 29, Рукоп. Відділ. Бібліотеки Академії Наук СРСР.

⁵⁾ Кобижча, документи т. IV, з. 316.

належала на ранг судді, захопив фон Вейзбах, с. Красилівку, що належала на ранг обозного, захопив осавул генеральний Федір Лисенко, і т. ін.¹⁾

У кожному разі, коли й не було певних перешкод у володінні наданими землями, все ж про всякий випадок, старшина діставала собі potwierдження від нових гетьманів чи російських воевод на ті ґрунти. Той таки полковник Танський, якому спочатку Скоропадський (що захопив сам ці землі після свого універсалу)²⁾, а потім Д. Апостол чинять труднощі щодо володіння хутором Мошенським з слободою та степом, весь час прохає potwierдити попереднє надання. Нарешті, Апостол (повертаючи ці ґрунти) і робить це своїм універсалом од 16 вересня 1728 р.³⁾. Війт Козелецький Олександр Дулинський, діставши від полковника Київського Єфимова ґрунт при Кобизькому лісі, прохав воеводу Київського Петра Шереметьєва potwierдити це надання; Шереметьєв виконує це й видає листа від 20 січня 1668 року⁴⁾. Так забезпечують собі надання.

Все ж дістати надання від гетьмана міг не всякий, тому більшість старшини, особливо дрібної, вишукувала інших способів, щоб забагатіти; за звичайний спосіб була купівля ґрунтів. Поволі, користаючи з різних сприятливих обставин, скуповує старшина Кобизької сотні лани, поля, гаї, ґрунти та інше. Особливо відзначаються на цім полі Мандрики та їхній вітчим Козьма Грошок, що проте, не тільки скуповують ґрунти, а часто й захоплюють їх силоміць.

Цей останній, очевидно, захопив певну кількість дворів посполитих собі в підданство, і показавши ці двори як підсусідські, випрохав 1715 року на них універсала від гетьмана Скоропадського⁵⁾. Коли він помер, ці двори перейшли до його пасинка, Семена Мандрики, що й сам за свого довгого сотникування кількість підданських дворів своїх дуже збільшив. Правда, проходило це збільшення не цілком гладко. Так вийшов конфлікт 1750 року. Цього року значковий товариш Київського полку Кирило Борисович (з Носівки) і писар сотенний носівський А. Кульжинський робили ревізію у м. Кобижчі. Під цей час, як зазначалося, відбувається боротьба між Семеном Мандрикою та його братом у перших — Микитою Мандрикою. Користаючи з приїзду ревізорів Семен Мандрика вказав їм на те, що Микита захопив чимало козаких ґрунтів. Микита Мандрика що справді позначився величезною здібністю скупчувати в своїх руках двори, але слідство виявило, що всі ці ґрунти покуплені, а сидять там захожі підсусідки⁶⁾.

У відповідь Микита Мандрика доніс у полкову канцелярію на Семена, що той захопив понад 50 козаких та посполитих дворів силоміць собі у підданство, показуючи ці двори як рангові, — на ранг сотника Кобизького, на що жадних документів немає⁷⁾. Полкова канцелярія на цей донос уваги не звернула: очевидно Семен Мандрика мав там своїх друзів; тоді Микита повторив свій донос у наступному році, адресуючи його вже до Військової

Генеральної Канцелярії. 1751 року провадиться слідство. Воно визнало, що на ранг сотника належить тільки 14 дворів, частина ж є козаких, 10 же дворів колишніх ратушних. Ці останні було передано Н. Розумовській на власність, козаки ж повернені у козацтво¹⁾.

Проте, Семен Мандрика й далі не припиняє захоплювати ґрунти. Ще 1753 року нове слідство з'ясовує, що він підбив за ці два роки п'ять нових козаких дворів собі у підданство²⁾. Рівночасно Мандрика, а після нього зять П. Симоновський безперестанно скаржаться, що по інших сотнях сотники мають на ранг чимало дворів, вони ж нічого не мають, і не мають з чого жити³⁾. Але їхні прохання, здається, особливого успіху не мають; принаймні на середину 1760-х років кількість дворів зятів С. Мандрики — Симоновського й Гамалії досягають тільки суми 45 дворів, тим часом як у їхнього суперника, ще недавно незначного, рядового військового товариша, Микити Мандрики, — 62 двори.

Можливо так само, що певне зубожіння Семена Мандрики та його спадкоємців залежало й від того, що інша старшина й собі намагається трохи урвати від їхнього майна. За це провадиться певна боротьба⁴⁾.

Отже ми зазначили, що у впливовішій старшини за головний засіб збагачення було захоплення чужих дворів і головне скупля. Купують, звичайно, користаючи з важких обставин продавця, за півціни, забирають майно за борги, а іноді, користаючи з своєї влади як сотника, примушують віддати майно цілком дурно. Купували переважно у посполитих та козаків, бо старшина продавала свої маєтки рідше і безперечно не на таких умовах, як ті. Іноді траплялося й старшині продавати свої маєтки, і тоді звичайно продавано чимало. Отож, напр., бунчуковий товариш Михайло Павловський продав свій маєток у с. Свидівцях 1764 року підкоморому полку Київського Андрієві Миневичеві. Він складався: з 1 двора жилого з будівлями, 1 двору для худоби з 2 садами, 1 двору шинкового, сіножатей на 431 копну, ріллі 589 днів і 150 днів поля підданського, заставного. Іноді, хоч і рідко, продавано ґрунти старшинські за борги. Отож 1743 року з наказу В. Генеральної Канцелярії уповноважені Канцелярії Київського полку значкові товариші Гаврило Горячка й Олександр Шум розпродають у Кобижчі майно колишнього Київського полкового комісара, Івана Филоновича, „за издержание имъ Филоновичем провиантовъ деньги рублей сто девяностъ и одиннадцать коп.“⁵⁾.

Набуваючи всіма засобами у посполитих та козаків невеличкі земельні клаптики, старшина потім прохає колективних potwierджень від уряду на свої купівлі. Так військовий товариш Кобизький Яким Кладинога, купивши

¹⁾ Там же, спр. № 17020.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Показове є зростання кількості дворів у Семена Мандрики. За ревізію 1723 року, показано тільки 4 дв. підсусідків, 1631-го 12 дв., 1736-го—29, 1745-го—46.

⁴⁾ Напр., ще 1739-го, коли військ. тов. Павловський захопив ґрунти Семена Мандрики в с. Свидівцях; про це ще й пізнішими часами провадиться судову справу. К. Ц. Арх. д. Акт., ф. Ст. Справ XVIII ст., Військ. Генер. Канцелярії, справа № 14820.

⁵⁾ Кобижча, документи, том IV, стор. 159.

¹⁾ Ibidem. ²⁾ Кобижча, документи т. IV, с. 246. ³⁾ Ibid., т. IV, с. 315.

⁴⁾ Генер. сл. о маєт. Київ. п. с. 24—5 п. 3.

⁵⁾ К. Ц. Арх. давн. Актів, ф. Ст. Справ XVIII ст., Військ. Генер. Канцелярії, № 17020.

⁶⁾ Там же, спр. № 4736. ⁷⁾ Ibidem.

грунта та боючися, щоб продавцеві спадкоємці не стали потім за цей ґрунт сперечатися, прохає потвердження на це придбання полкової канцелярії, яке й одержує 1735 року 16 травня¹⁾. Того таки 1735 року Мандрика Семен, сотник Кобизький, та Нечипір, його брат, подавши купчі записи, прохають В. Генеральну канцелярію потвердити їхні придбання. З потвердження, що його видано 31 березня 1735 року за підписами Шаховського, Борятинського, Гурієва, Мачковича і Лисенка, бачимо, що Мандрика (власне їхній вітчим Грошок) купив такі маєтки: 3 ґрунти з хатами й ставом, 12 нив, 4 гаї, загопи, сіножать, млин на 1 коло з ступами²⁾. Правда, ми не знаємо розмірів цих нив, гаїв, сіножатей, але сама кількість їх говорить про те, що придбання це було значне. Купуючи таким робом різними часами там нивку, там ставок, там гай, старшина за якихось десять років скупчував у своїх руках великі маєтності. Так той таки полковник Танський, діставши хутір Мошенський з степом, починає ретельно скуповувати, переважно у мешканців носівських, суміжні степові загопи³⁾. Іноді примушує він їх віддавати й дурно, як пояснено в записках, „иждь нѣ с чиего примусу и насилія, лечь з самой власной и доброй волѣ своей, дароваль его милости“... кажуть власники загонів. Таким робом протягом переважно років 1722—37 (хоч деякі загопи куплено й раніше)—Танський придбав 40 загонів степу, до того заплатив тільки за 36 з них (дав такі суми: 102 талярі, 136 кіп, 766 золотих, 4 рублі й 2 земельні ґрунти та за заставлене поле, за яке Танському не було своєчасно виплачено гроші). Таким робом, купуючи, випрохуючи надання та примушуючи дарувати собі ґрунти, старшина, як у даному разі полковник Танський, скупчує в своїх руках колосальні простори.

До речі, треба сказати, що навіть і заможніші козаки виборні переходять через такі скупчі й захоплення ґрунтів до лав старшини. Особливо, коли ще їм пощастить обійняти якийсь хоч невеликий уряд сотенний. Отож у Кобижчі Федір Шелест, пробувши кілька років отаманом городовим, вже має в 1760 р. чимале майно, землі й чотири двори. Дуже заможні військові товариші Григорій Косенко та Яким Кладинога, що мають під цей час у Кобижчі по 18 дворів, шинки, млини, землі та інше майно, вийшли сами з лав виборних козаків. Ще 1766 року ми бачимо, напр., у Кобижчі 9 дворовласників козаків на прізвище Косенко, і 6—Кладинога. Скуповували ці багатші козаки багато. Так, напр., козак виборний Стефан Пинчук, пізніший писар сотенний, купує відразу 42 дні ріллі за 22 рублі 5 коп.⁴⁾ Захоплюють козаки виборні ґрунти іноді й силоміць, як, напр., зробив козак виборний Литвин, захопивши 10 день ріллі у одного козака підпомічника.

За третій спосіб набувати ґрунти був шлях захоплення їх силоміць. Дужча й впливовіша старшина могла досить вільно практикувати цей спосіб, на боючися скарг і доносів покривджених. Ми маємо, напр., звістку, що Олексій Розумовський захопив силоміць три ґрунти казачих (в 1750, 52, 56 рр.),

а так само підбив собі в підданство 6 дворовласників козаків (у роках 1745, 52, 57, 58). У дійсності ж таких підбитих у піддані козаків у Розумовського в Кобижчі повинно було бути ще більш, не про кожного тільки збереглися ці замітки. Захопив теж силоміць козачий ґрунт і військовий товариш Яким Кладинога 1746 р., і військовий товариш Григорій Косенко 1769-го.

Таке підбиття людности й захоплення силоміць ґрунтів було дуже спокливе для старшини. Але не завжди це й зминало їй дурно. Хоч, загалом беручи, гетьманський уряд дививсь на такі факти крізь пальці, та іноді обставини примушували йти проти таких захоплень і повертати ґрунти назад правдивим власникам. Відомо, що Московський уряд, касуючи Гетьманщину, та й взагалі урізуючи права гетьманської влади, заводячи Малоросійську колегію і т. ін., мотивувавши цю свою політику значною мірою тими зловживаннями, що практикуються в адміністрації та суді, покликався на випадки, коли старшина захоплювала посполитих та козаків, а так само їхні ґрунти й майна і т. ін. Тому гетьманському уряду в деяких випадках доводилося, хоч про людське око, виявляти свою справедливість та обмежувати та приборкувати старшину. Нагадаємо, хоч би, що наказний гетьман Полуботок, як помер Іван Скоропадський, сам значною мірою свідомо боровсь проти цих старшинських зловживань, намагаючися, щоб суди ухвалювали справедливі вироки. Через те, як ми сказали, іноді доводилося старшині і повертати загарбане майно. Подібні факти ми бачимо й в Кобижчі. Випадки такі траплялися й раніш. Ще року 1691 ми бачимо, напр., наказ Кобизькому отаманові городовому, писаний у формі листа до нього від наказного полковника Київського Романа Жили, повернути мешканці кобизькій Тетяні Піщисі ниву, що її захопив якийсь пан Іван Білодід¹⁾. Пізніш такі випадки трапляються частіше. Так 1730 року полковий суд Київський наказує Пилипові Циреневі (абшитованому городовому отаманові) повернути ґрунт з хатою козакові Павлові Гуценкові; цей ґрунт Цирень купив у військового товариша Григорія Максимовича, що захопив його силоміць у власника²⁾. Гроші, що їх заплатив Цирень Максимовичеві, має повернути власник, Гуценко. Цікава справа виникає 1755 року³⁾. Козак кобизький Махно віддав свій ґрунт з будівлями, біля ставка, в заставу козакові Мірошникові, а військовий товариш Яким Кладинога за борг Мірошника цей ґрунт забрав собі. Спадкоємець Махна, козак Паламаренко, не маючи де жити, оселився у дворі посполитому, колишньому ратушному, що належав Розумовському. Років за вісім Паламаренко дізнався, що його вважають вже не за козака, а за підданого. Він подав скаргу, але сотенний уряд, уважаючи на те, що той вісім років прожив на посполитому ґрунті, визнав його скаргу за безпідставну. Цю справу розглянув полковий уряд Київський і ухвалив, що згідно з наказом Петра I від 1723 року, перевірівши в реєстрах, треба таких підбитих у козаки посполитих повертати назад до козачої верстви. Щодо ґрунту, то Кладинога

¹⁾ Кобижча, документи, т. IV, с. 171. ²⁾ Кобижча, документи, т. I.

³⁾ Кобижча, документи, т. III. ⁴⁾ Кобижча, документи, т. I.

¹⁾ Кобижча, Документи т. III, с. 182.

²⁾ Кобижча, Документи т. II, с. 271.

³⁾ Кобижча, Документи т. II.

не мав права його забирати, бо це суперечить відповідним уставам, що забороняють купувати й забирати за борг ґрунти від 1739 р. — царського, та 1741 р. — сенатського; тому Кладинога, без жадної заплати та винагороди за позичені гроші, має той ґрунт повернути козакові Паламаренкові. Доводилось іноді і визначній старшині повертати свої придбання. Так у самого Ол. Гр. Розумовського відібрано 152 дні ріллі під Бобровицею, що були колись ранговими, а потім їх захопила небіжка граф. Наталя Розумовська. Хоч 1766 р., ми бачимо, ці землі ще записані за двором Розумовського, але їх вже вважають у відомості смотрителів рангових маєтків військових тов. Підви́соцького й Солонини¹⁾.

З маєткових відносин кобизьких зазначимо ще кілька випадків, коли спадкоємці, не можучи поділити полюбовно між собою спадщину, зверталися до уряду, до суду, прохаючи зробити це за них. Отож, 1676 року дві сестри Мельниківни, мешканки кобизькі, з чоловіками своїми звернулися до полковника Ніженського Марка Борсука з старшиною прохаючи поділити поміж ними млин батьківський спадщинний²⁾. Далі 1731 року в суді полковому Київському розглядувано справу козаків кобизьких Івашенків, що теж не могли поділити поміж собою батьківського майна і звернулися в цій справі до нього³⁾.

Всіма вищезгаданими способами кобизька старшина козацька, більш або менш щасливо, скупчувала в своїх руках міські та сільські ґрунти, землі й промислові заклади. Рівночасно з цим загальним збагаченням, як ми вже згадували на початку нашого нарису, старшина намагалася монополізувати в своїх руках промислово-торгівельне життя міст. Захоплювати двори в містечках, де людність ще жила з хліборобства, було для старшини менш цікаво. Цим і пояснюється той факт, що міста з хліборобською людністю більше зберегли свій суто козацький вигляд (напр., Бобровиця), тим часом як міста торговельно-промислові значною мірою підпали під старшину. У Кобижчі старшина не здолала до 1760-х років цілковито зломити козацтво, але вона все ж захопила чималу частину міста, а головне захопила до своїх рук значну частину промислового життя міста. Розгляньмо поодинокі міські промисли та вияснимо, яку участь у них брали старшинські піддані, посполиті та підсусідки.

Дуже поширений та прибутковий промисел був виріб і шинкування вина. Старшина й козацтво ще з перших гетьманів намагаються монополізувати ґуральництво у своїх руках, і це їм значною мірою пощастило зробити. Але вже в третій чверті XVII ст. помічається тенденція у старшини захопити виключно до своїх рук цей промисел, відтіснивши від нього козацтво. Більшою перемогою старшини був „установ о винокурении“ 1765 року, що дозволив гнати вино тільки шляхті; українська ж старшина мала це право, бо це було за один з привилеїв країни. Козацьке виробництво відтоді починає швидко підупадати, дарма що р. 1766, у Кобижчі, коли переводжено опис, це

козацьке виробництво було ще далеко не зліквідовано. Та виразні прикмети цієї ліквідації вже помітні. Ми бачимо в Кобижчі всього 14 ґуралень на 19 казанів, з них старшинських 8 (або 57,1% усіх ґуралень) на 13 казанів (або 68,5% усіх казанів). До того з 6 козацьких ґуралень працюють тільки 2, а 4 стоять порожні, тимчасом з старшинських ґуралень не працює тільки одна. Та коли у виробництві вина старшина не досягла ще остаточної перемоги, то в шинкуванні ним ця перемога помітніша: з 17 шинків, що ми їх бачимо в Кобижчі, 16 старшинських, козачий же тільки один. Правда, ще кілька козаків шинкують по своїх хатах, але дуже не по багато, та й ті купують, правдоподібно, вино в старшинських ґуральнях.

У млинарстві успіхи старшини були менші. Як ми бачили, першими часами по козацькій революції 1648 року ставив млин хто хотів. Але згодом старшина намагається монополізувати й цей промисел. Вона будує млини, скуповує їх у козаків, забирає їх за борги. Та все ж 1760-ми роками в Кобижчі перемоги ще старшина не мала. З 8 водяних млинів старшині належить тільки чотири, або половина всіх. З вітряками ж справа стояла ще гірше: з 29 вітряків старшині (разом з їх підданими) належить тільки 8, козакам 19, попам — 2. Отже на перший погляд, здавалося б, справа стояла цілком не добре для старшини, та коли розглянути справу уважніше, то вона виявиться трохи інакше. Насамперед є підстави думати, що греблі на річках здебільшого належали старшині. Ми маємо згадку, що ще 1736 року Семен Мандрика одержав від козачки Котихи місце для будівлі млина вище від її млина на р. Кобижчі¹⁾, маємо ми так само згадку про якусь „Мандричину греблю“ Микити Мандрики, знаємо, що мав греблю і канцелярист військовий Федір Мандрика. Але згадок про козацькі греблі ми вже не маємо. Коли ж справді греблі здебільшого належали старшині, то млини козацькі мусіли значною мірою від неї залежати. Окрім того, як млини, так і вітряки були почасти заставлені у старшини, напр., один з водяних млинів козацьких був у заставі у військов. товариша Кладиноги. Таким робом фактично володіли млинами й вітряками козаки далеко менше ніж *de jure*. Окрім того, можна думати, що й устатковані й збудовані вони були гірше, бо, напр., про більшість вітряків козацьких зазначено, що мелють вони тільки під час вітру (очевидно, сприятливого) і то для себе; про старшинські ж такого зазначення немає, а цифри помолу за рік вказано значні. Отже й млинарство значною мірою захопила старшина. В млинах працювали, очевидно, піддані старшини або робітники, хоч подеколи старшина ці млини просто здавала в оренду, як, напр., робив іноді Ол. Розумовський, правда в іншій місцевості. А саме ми маємо згадку, що 1766 року контора так званих „малоросійських вотчин“ Ол. Розумовського здала його хутір під Києвом, на річці, під назвою Розковщина в млином одним на 1 коло з круподеркою на чотири ступи і 2 гніздами сукновальними, в оренду київському мешканцеві Іванові Ленявому за 50 р. на рік; 1760 року, як скінчилася оренда, контора прохає Київський

¹⁾ Кобижча, Опис, т. IV, дв. ч. 152.²⁾ Кобижча, Документи т. I.³⁾ Кобижча, Документи т. III, с. 122.¹⁾ Кобижча, Документи, т. I.

магістрат оголосити поміж людністю, чи не візьме хтось інший в оренду цей хутір з млином¹⁾.

Переходимо до торгівлі. З 33 дворів, що мешканці їхні провадять торгівлю, 12 дворів — старшинські (36,4%), 2 попівські (9%) і 19 козацьких (54,6%). Але зате, треба сказати, торгівля старшини й почасті підданих старшинських мала переважно більше операцій.

Навіть ремісництво значною мірою захопили старшинські піддані й підсусідки, хоч козаки все ж стоять тут на першому місці. З 84 господарів ремісників: старшинських — 36 (42,9%), козацьких — 45 (53,6%), попівських — 3 (3,5%). Узагалі ж з усіх старшинських підданих живуть:

З хліборобства	73 госп.	З промислу і ремесла	2 госп.
З хліборобства і ще чогось	18 „	З жебрацтва і заробітків	1 „
З ремесла	26 „	З заробітку	61 „
З промислу	10 „	Не означено	18 „
209 госп.			

Як бачимо, величезна більшість старшинських підданих, посполитих та підсусідків порвала з хліборобством та намагається почасті перейти на міські зайняття: ремесла, промисли і т. і.

Закінчуючи оці наші спостереження з історії м. Кобижчі, ми можемо звести їх до таких висновків: 1) людність міста Кобижчі, переважно козацька, в середині XVIII ст. значною мірою відірвалася від хліборобства й почала переходити до зайнять міських, зокрема торгівлі та промислів. Правда, значна частина людности, частина найбідніша, відірвавшись від хліборобства, не може зайнятися якимось зайняттям міським за браком відповідних засобів і живе з заробітків.

2) Старшина козацька, що намагається опанувати міське життя, підбиває Кобижчу тільки частково, але зате більша частина всіх промислів та почасті торгівлі перебуває в руках старшини та її підданих; це вказує на те, що тенденція старшини монополізувати промислове життя в своїх руках, існувала й у Кобижчі.

Тепер раніш, ніж перейти до самого огляду Кобижчі та окремих груп її людности, скажемо кілька слів про той матеріал, що ним ми користувалися для основи цієї роботи. Це — Рум'янцівський Опис Кобижчі, що переховується в Фундаментальній бібліотеці колишнього Київського Університету, а тепер у Рукоп. Відділі ВБУ. Складається він з 4 томів самого опису (1 том, опис 172 дв., — в двох частинах — 56 і 116 дв.; 2—241 дв., 3—267 дв.; 4—164 дв.) і 4 томів документів²⁾. Переводив цей опис 1766 р., як і взагалі в цілому

¹⁾ Київ. Центр. Архів даних актів, фонд Київ. Губ. Канцел., справа ч. 135 „По доношеніямъ вочинной конторы его сиятельства Алексея Григорьевича Разумовскаго о публикованіи, не пожелаетъ ли кто взять въ откупъ состоящей за Киевом владѣнія его сиятельства хуторъ съ мельницей прозываемый Розковщину“ (правдоподобно „Зурковщину“).

²⁾ Збереглися вони пересічно добре. Тільки на початку четвертого тому кілька сторінок почасті зотліло. Але нам пощастило мало не все реставрувати, за винятком кількості будівель у парі дворів та точної назви одної вулиці.

Київському полкові, майор Аршаневський і значковий тов. Шаула. Про те, якою мірою уважно переведено цього опису, ми тут не спинятимемося: про це ми говоримо в іншій нашій праці¹⁾, одмітимо тільки деякі невеликі хиби в описі Кобижчі: 1) Пропуски городів і вигонів, 2) Часті пропуски засіву, 3) Пропуски (хоч, можна думати, рідко) вказівок про ремесло, 4) Зрідка пропуски, а так само, на нашу думку, неправдиві відомості про прибутки.

М. Кобижча розташоване на рівному місці на річках Кобижчі, Шаулівці та інших дрібних. Оточене воно ще в середині XVIII ст. валом, але той вал, як і всюди по таких містечках цими часами, вже пообсипався через недогляд. З одного боку, в 20 сажнях од валу, тече річка Кобижча завширшки за тих часів у 19 сажнів; через неї фашичний міст у 40 сажнів, посередині ж його дерев'яний місток на стовпах у 2 сажні. Направляють міст за наказом сотенної старшини самі мешканці власним коштом по числу дворів і хат з обох боків річки. Посередині міста стоїть дерев'яний замок — власне старе місто. Він має три брами: Козелецьку, Київську і Ніженську. За брамами лежать форштати. У містечку ми бачимо такі вулиці: Носівську, Козелецьку, Бобровицьку, Ніженську, Київську²⁾, Каштелянську, Козарську, Берегову, Вдовиченкову, Булгаківську, Шаулову, Савинську, Голенківську, Доценківську, Дорошову, Шилівку, і провулки: Замковий, Литвиненків, Косенків, Довгополенка. Як бачимо, назви вулиці походять або від назви сусідніх великих міст (від чого походять і назви брам), або від прізвищ перших, заможніших переважно, оселенців, що, зростаючи в кількості, можливо заселявали пустирі й утворювали цілі вулиці. Так походили назви вулиць: Булгаківська, Шаулова, Голенківська і т. і. від прізвищ виборних козаків Булгаків (або іноді в іншій транскрипції Болгаків), Шаул, Голенків і т. ін. Щодо Каштелянської вул., то назва її можливо походить од часів литовсько-польських.

На цих вулицях двори поділені на десятки, що на чолі їх стоять десятські. Поліції у місті немає. За пожежне приладдя дбає сама людність за прикладом інших невеликих міст Гетьманщини³⁾. У місті перебуває сотенна Канцелярія „управляющая по сотнѣ военнымъ и по маложалованнымъ искамъ козаковъ и чолобитчиковъ“; міститься вона в 2 хатах і 1 коморі. Склад сотенного правління ми вже бачили, про міське, так мовити, самоврядування війта, бурмістрів, лавників, відомостей для цих часів немає.

Місто має чотири церкви: Покровську, дерев'яну стару⁴⁾, чудотворця Миколи, нову дерев'яну, Різдва Богоматері, дерев'яну стару — біля неї дерев'яна дзвіниця, і Успіння Богоматері, — при ній так само дзвіниця. Є в місті й дві школи та два шпиталі, що в них живуть старці, які живляться з милостини. У школах же живуть учителі⁵⁾ шестеро робочого віку і один неробочого.

¹⁾ Див. нашу працю „М. Барішпіль у XVIII в.“ (Історично-Географ. Збірник ВУАН, т. II).

²⁾ Здається, бо цей листок опису згнив і прочитати важко.

³⁾ Див. про це хоч би в нашій статті „До історії м. Барішполя у XVIII в.“. Істор.-Географ. Збірник, ВУАН, т. I.

⁴⁾ За нею записано 42 дні рілля, що його відказали двоє глухівських мешканців.

⁵⁾ В опису зазначено „школярі“, але їх вік, а так само згадки про те, що іноді по інших містах вони бувають дяки, говорить швидше за те, що вони були вчителі.

Походять вони: 2 з козаків, 1 дяківський син, і 4 з посполитих. Місцевих з них тільки двоє, решта ж прийшли — хоч переважно не здалека: 2 з тої ж сотні, 1 з Київського ж полку, 1 з Миргородського і 1 з Чернігівського полків.

СТАРШИНА.

Про старшину козацьку ми вже говорили на початку нашої статті. Ми бачимо, що 28 родинам старшини належало 227 дворів, або на родину припадає пересічно 8,1 двору. Та насправжки цифри старшинського володіння дворами мали бути вищі, бо значна частина (більш як третина) старшинських родин були не місцеві і власне мали випадково у Кобижчі один чи два двори, переважно заїжджі.

Усього ж старшинських дворів, де жила старшина, себто рахуючи без дворів підсусідських та підданських, було 42 (з порожніми разом). З них: особистих дворів старшини 16, та шинкових домів у окремих дворах — 9 (два з них у замку)¹⁾, решта порожні двори. Забудовано старшинські двори, зокрема ті, де старшина живе сама, чимало, напр., у дворі було: 6 хатів і 23 госп. будівлі, або 6 хатів і 10 госп. будівель, або 5 хатів і 9 господарчих будівель і т. і. Але оскільки двори порожні забудовано мало, то пересічно на 1 двір старшинський припадає всього 1,8 хати та 2,8 господарчої будівлі, разом 4,6 буд. Усього ж в усіх дворах ми бачимо 73 хати та 116 г. будівель. Проте забудування дворів буде далеко вище, коли ми візьмемо сами двори жилі старшинські; тоді пересічно припадатиме на 1 двір — 3 хати і 5,1 господ. будівлі — разом 8,1 буд.

Мало не всі двори старшинські спадщинні; таких, що їх купили сами власники, є тільки 11, трохи чи не всі куплені у козаків.

Відомостей про верству старшинську тут, як узагалі в Румянцівському описі, немає. Маємо тільки відомості про декого з родичів сотенної старшини, що живуть по їхніх дворах, на їхньому утриманню. Усього таких є чоловіків 13 (робочого віку — 8, неробочого 5) і жінок 15 (роб. віку — 10, неробочого 5).

Ріллю записано в Кобижчі за 15 старшинськими родинами. Належать їй всього 1.338 днів, на 1 двір жилий старшинський пересічно припадає 79 днів (на 1 двір з тих, що мали ріллю, 89,2 д.). Треба сказати, що за одним з старшини, сотником Данилом Симоновським, записано в Кобижчі ріллю тільки рангову, 34 дні.

Сіножаті належало 8 старшинським родинам всього на 14.280 копен²⁾. На 1 двір з жилих пересічно припадає на 892,5 копен (близько 120 день, переводячи на оранку з обрахунку 10 коп. = 1 десятині = 1¹/₃ дня). Один господар мав так само й вигін на форштаті. Ліс мали з старшини 14 господарів — при чому він обрахований в одного у сажнях довкола (3 ділянки: 1¹/₂ в., 1 вер.,

і 400 сажн. довкола), у решти на зразок оранки — у днях. Було його у цих 13 господарів 120 день, або на 1 господаря з тих, що мали ліс (окрім 1 госп., що у нього обраховано довкола) пересічно припадало 8,6 дня.

Щодо забезпечення поодиноких родин-господарств з старшини ріллею, то справа стояла так:

Кількість днів ріллі на 1 госп.	Без ріллі	Малозабезпеч.	Середньо-забезпеч.	Добрезабезпеч.
0	4	—	—	—
до 5 дн. вкл. . .	—	1	—	—
від 6 до 8 дн. вкл. .	—	—	—	—
від 9 до 15 дн. вкл.	—	—	1	—
від 16 до 20 дн. вкл.	—	—	—	—
від 21 до 50 дн. вкл.	—	—	—	3
від 51 до 100 дн. вкл.	—	—	—	6
понад 100 дн. . .	—	—	—	4
Разом . . .	4 21%	1 5,3%	1 5,3%	13 68,4%

Що частина старшини була безземельна, це пояснюється тим, що дрібна сотенна старшина (напр., писар) жили з своєї посади, з платні. Інші знов таки, хоч і мешкали в Кобижчі в своєму приїжджому дворі, але сами походили з інших сотень і там мали очевидно свої маєтки, тут же у Кобижчі часто, окрім двору або зрідка ще й невеликого клаптика землі, вони не мали нічого.

Хліб сіють 10 господарів. Усього висівають

Жита	95 чтв.	Проса	4 чтв. 3 ¹ / ₂ чтк.
Пшениці	5 „	Гороху	1 „
Ячменю	12 „ 4 чтк.	Конопель	— 3 чтк.
Гречки	53 „	Льону	— 3 ¹ / ₄ „
Вівса	61 „	Разом	232 чтв. 3 ¹ / ₄ чтк.

Як бачимо, найбільше сіють жита (40,9% усього засіву). Пшениці, що її більше на південь сіють досить інтенсивно заможніші групи людности, тут сіють дуже мало (всього коло 2,2%).

Худобу мають 14 господарів (з 16, що живуть у Кобижчі і мають своє господарство). А саме: коней 88, волів 83, биків 6, корів 52, телят 31, телиць 5, лошат 6, свиней 90, овець 243, ягнят 119. Усього великої худоби 229 (з них робочої 177), молоді 42, дрібної 452; усякої 723. На 1 жилий двір старшинський пересічно припадає:

Великої худ.	14,3	Дрібної худ.	28,2
Робочої „	11,1	Усякої „	45,2
Молодої „	2,7		

Або, переводячи на велику худобу¹⁾, — 17,7.

¹⁾ За нормою полтавських статистиків: 1 голова великої худ. = 5 молоді = 10 дрібної.

¹⁾ Решта шинків (7) стояли переважно зараз таки за містом, на великих шляхах, напр., на Басань. В опису в згадки про них, але самого опису їх не подано.

²⁾ При чому величезна більшість на 12.260 коп. належить Ол. Розумовському.

Щодо забезпечення великою худобою поодиноких старшинських господарств ми бачимо таке:

Кільк. велик. худ. на 1 госп.	Без велик. худ.	Малозабезп.	Середньо-забезп.	Добре-забезп.
0	2	—	—	—
1	—	—	—	—
2—3	—	—	2	—
4—5	—	—	1	—
6—10	—	—	—	3
11 і більш.	—	—	—	8
Разом . . .	2 г.	—	3 г.	11 г.
%	12,5	—	18,8	68,7

Забезпечення тільки робочою худобою було таке:

Кільк. робочої худоби на 1 госп.	Без робочої худ.	Малозабезп.	Середньо-забезп.	Добре-забезп.
0	2	—	—	—
1	—	2	—	—
2—3	—	—	2	—
4—5	—	—	1	—
6—10	—	—	—	3
11 і більш.	—	—	—	6
Разом . . .	2 г.	2 г.	3 г.	9 г.
%	12,5	12,5	18,8	56,2

Як бачимо, в обох випадках переважає група добре забезпечених. Щодо промислових закладів, то старшині належить їх досить багато і до того з досить великою продукцією. А саме, їм належало в їхніх дворах: 8 гуралень на 13 казанів (на 1 казан—4, на 2 казани—3, на 3 казани—1 гуральня), вітряків 8 на 1 коло кожний, млинів 4 на 1 коло кожний, шинків—16¹⁾. Окрім того рибних ловів—1 (ловлять окуні, карасі, щуки).

Продукцію гуралень знаємо в 4 випадках, а саме—4 гуральні гонять 1.240 відер горілки на рік (на 1 гуральню пересічно—310 в.). 3 млинів продукція відома тільки трьох—всього 290 чтв. хліба (на 1 мл.—97 чтв.).

Нарешті, старшині належить ще чотири невеликі пасіки, всього на 107 вуликів.

Прибутки з млинарства зазначено у 4 господарів, усі вони мали 46 чтв. (11¹/₂ чтв. пересічно на млин); окрім того загально зазначено прибутки 4 ще

¹⁾ П. Симоновського—4, М. Мандрики—4, Г. Косенка—4, Кладиноги—1, Ол. Розумовського—1, Ст. Пасенка—1, Закревського—1.

господарів, що мають усі разом 29 рублів (на 1 пересічно—7 крб. 50 коп.

Треба додати, що один господар ще й торгує, а саме на ринку у своїй 2-х коморах торгує „мелочью“ „в капіталі на 20 крб.“...

ДУХІВНИЦТВО.

Духівництву у Кобижчі належало 12 дворів: з них 5 священикам, 7 нижчому духівництву, паламарям, дякам і т. ін. З-поміж них один дияконів двір—порожній. В усіх цих дворах усього 30 хат (з них священицьких—23) господарських будівель—22 (священ.—18). На 1 господарство пересічно припадає 2,5 хати, і 1,8 госп. будівлі, разом 4,3 будівлі. Треба сказати, що значна перевага кількості хат над господарчими будівлями пояснюється тим, що ця група людності здебільшого не хліборобить.

Двори духівництва містяться: на попівських ґрунтах—5, на церковних—5, на козацьких—2 (один з них куплений у козака 1703 р. за 9 кіп). Живе всього у цих дворах 12 господарств¹⁾, відомості про склад господарств маємо тільки щодо нижчого духівництва. А саме, їх було: чоловіків робочого віку 6, неробочого 8, разом 14; жінок робочого віку 6, неробочого 13, разом 19.

Ріллі мають тільки 7 господарів (5 священиків і 2 диякони). Правда є згадка, що один дяк має ріллю в Ніженському полкові не в розділі з братами. В кожному разі, тут у Кобижчі духівництву належить усього 180 днів і 2 упруги ріллі (з них священикам належить 152 д. 1 упр.). Пересічно на 1 господаря припадає 16 дн. 1 упр. Сіножаті належить їм усього на 620 копен (священикам на 600), на 1 господаря—51,7 коп., нарешті, лісу—10 учасків, 8 з них вимірено довкола (100 саж. довкола—3 уч., 150 саж.—1 уч., Ів.—2 уч., 2 в.—2 уч.) і 3 за прикладом оранки—всього у 26 день. Є згадка ще й про один город.

Забезпечено землею було духівництво Кобижчі, як бачимо, загально беручи, мало. Ще гірше було забезпечено поодинокі господарства ріллею. А саме:

Кільк. ріллі на 1 госп.	Безземельні	Малозем.	Середньо-забезпеч.	Добре-забезп.
0	6	—	—	—
від 1 до 5 д. вкл. . . .	—	2	—	—
„ 6 до 8 д. вкл. . . .	—	—	—	—
„ 9 до 20 д. вкл. . . .	—	—	—	—
„ 21 до 50 д.	—	—	—	2
Разом ²⁾	6 г.	2 г.	—	2 г.
%	60	20	—	20

¹⁾ В одному дворі живуть разом дячок і паламар.

²⁾ Про 1 господаря відомостей певних немає, знаємо лиш, що його земля в Ніженському полку, не в розділі з братами,—тому сюди ми його не зараховуємо. У другого земля не в розділі.

Безземельних було багато тому, що нижче духівництво жило переважно з платні, іноді ж з різних промыслів.

Землю свою духівництво, можна думати, не обробляє, а винаймає (про це згадки). Відомості про засів є тільки про одного господаря-священника; він сіє: жита — 5 чтв., гречки — 2 чтв., вівса — 3 чтв., ячменю — 1 чтв.

Правда, худоби трохи більше, аніж це було б потрібно для такої кількості землі, що її обробляють. А саме: волів 12, биків 7, коней 11, корів 10, телят 8, телиць 5, свиней 18, овець 35; великої 40 (робочої 30), молоді 13, дрібної 53. Усього 106. Або на 1 господаря пересічно припадає:

Великої худоби	3,6	Дрібної худоби	5,0
Робочої	2,7	Усякої	9,6
Молодої	1,2	Переводячи на велику	4,3

Таку перевагу худоби можна почасти пояснити тим, що худобу плекано на продаж і т. ін.

Господарств без великої худоби було 9 (75%), середньозабезп. 3 (25%). Господарств без робочої худоби було 9 (75%), малозабезп. 1 (8,3), середньо-забезпечених 2 (16,7).

Промислових закладів у духівництва небагато. Воно має тільки 2 вітряки на 1 коло кожен, 1 комора на ринку, а так само — 2 пасіки (50 і 14 вуликів). Одна попада та один паламар крім того торгують. Попада — дрібним крамом, а паламар пече білий хліб і продає на ринку; прибутку попада має з торгівлі 10 крб. річно.

Таким робом духівництво хліба здебільшого не сіє, більша частина і зовсім не має землі, живе ж переважно з платні; про це є навіть згадка щодо 7 господарів. У таких становищі перебуває дрібне духівництво.

Загалом же ми бачимо, що духівництво Кобижчі куди менше заможне, ніж духівництво сусідніх містечок, як, напр., хоч би Баришполя.

КОЗАКИ ВИБОРНІ.

Як ми вже бачили, Кобижча значною мірою місто козацьке. Козацька верства тут ще досить міцна економічно, а до того переважає й кількісно. Особливо міцна група козаків виборних. Їм належать мало не всі двори козацьких підсусідків і навіть кілька дворів козацьких посполитих, їм належить і чимало порожніх дворів у Кобижчі. Енергійніші та заможніші з них пробиваються в лави не тільки дрібнішої сотенної старшини, але іноді й включно аж до сотника (особливо наприкінці XVII і поч. XVIII в. — напр., Дривинський у Кобижчі), стають військовими товаришами, скупчують у своїх руках чималі маєтки і далі виходять на шлях дрібнішого українського панства. Так було, напр., з Григорієм Косенком, що його батько був ще тільки козаком виборним, так було з Якимом Кладиногою, і т. ін. Виборні козаки становлять групу найдавнішу й наймонологічнішу. Походить вона, очевидно, з невеличкої групки козаків, зростаючи не шляхом зовнішньої колонізації, а через внутрішнє зростання кількості людності. Тому тут ми бачимо багато господарів

з однаковим прізвищем, от як: Косенки, Кладиного, Сидоренки, Болгаки, Олешки і т. ін. Загалом прізвищ удвоє менш ніж господарів. Правда, очевидно, частина козаків виборних зубожіла і влилася до групи козаків підпомічників і навіть до інших груп людності, — на це вказують хоч би прізвища козаків виборних, що трапляються й там. Та все ж, у цілому, група ця економічно ще цілком одностайна й міцна.

Усього козакам виборним Кобижчі належало 113 дворів жилих, 8 порожніх і 1 шинок в окремому дворі; це, звичайно, не рахуючи дворів козацьких посполитих і підсусідків, що так само належали козакам виборним у чималій кількості. Усього ці особисті двори козаків виборних становили 14,9% усіх дворів у м. Кобижчі; тут їх було трохи менше ніж у м. Воронкові¹⁾, де двори козаків виборних становили 16% усіх дворів, але зате більше ніж у м. Баришполі²⁾: там дворів козаків виборних було тільки 10,3%. Залежало це у м. Баришполі від того, що козачої людності взагалі було мало у цьому місті.

Трохи чи не всі двори належать козакам з діда прадіда; як набуті двори зазначено тільки 12 дворів, і то частина з них набуті досить давно. А саме:

Рік набуття	Грунти	Ціна
1695	1	—
1729	1	—
1736	1	1 р. 20 к.
1741	1	—
1742	1	13 р. (шинок)
1745	2	—
1746	1	3 р.
1750	1	7 золотих
1755	2	—
1757	1	—
Разом . .	12	—

Двори козаків виборних забудовано чимало, за винятком, правда, порожніх дворів. Максимальне забудовання 22 будівлі на двір; 16, 15 будівель трапляються вже частенько. Усього є 274 хати і 766 господарчих будівель. На 1 двір пересічно припадає 2,3 хати і 6,3 господ. будівлі, разом 8,6. Або трохи більше ніж у Баришполі, де пересічно припадало на 1 двір 7,6 усяких будівель.

Живуть у дворах 122 господарства козаків виборних, або 323 родини. На 1 двір (окрім порожніх) пересічно припадає 1,1 господарства, або 2,9 родини

¹⁾ Федоренко, Воронковская сотня Переяславского полка по Румянцевской описи.

²⁾ Див. нашу працю про Баришпіль. Надалі ми будемо порівнювати з м. Баришполем і Воронковим, не покликуючися на ці праці. З іншими містами (Остром, Козельцем) ми не рівняємо, оскільки в працях про ці міста немає розподілу на козаків виборних та підпомічників.

(у Баришполі — 2,3 родини). Мало не всі господарі місцеві. Зайшлих є тільки двоє: один з Правобережжя (Польської області) і один з Носівки, Київського такий полку. Є, правда, кілька прізвищ, що вказують нібито на неміське походження, напр., Литвин — 2 господарі, Литвиненко — 3 господарі, і т. ін. Але всі вони місцеві і коли й зайшли сюди (правдоподібно, з північної Чернігівщини), то дуже давно, отже в середині XVIII в. будь-які сліди про їх походження цілком затерлися й загубилися.

Усього в родинях козаків виборних є 1.534 душі. Чоловіків було з них 775, або вони становлять 50,5% усієї людності козаків виборних.

Чоловіків робочого віку — 370 або 47,7% усіх чоловіків.

„ неробочого віку 405 „ 52,3% „ „

Разом 775 душ.

Жінок робочого віку 387 або 51%

„ неробочого віку 372 або 49%

Разом 759 душ.

Пересічно припадає:

На 1 двір жилий 13,6 душі.

На 1 господарство 12,6 „

На 1 родину 4,7 „

Залюднення двору стоїть, отже, у зв'язку з його розмірами. Двір кобизького виборного козака великий, з багатьма будівлями, і густо залюднений. Напр., у Воронкові на 1 двір виборного козака пересічно припадало 11,8 д., у Баришполі 11,4 душі, тим часом як у Кобижчі — 13,6 душі.

Забезпечено було козаків виборних кобизьких робочою силою вище від середнього. На 1 господарство у них припадає пересічно 3 дорослі чоловіки, тим часом як у Баришполі — 2,9, а в Воронкові 2,4 — на двір.

Щодо окремих господарств, то забезпечення чоловічою робочою силою виглядало так:

Кільк. дор. чол. на 1 госп.	Без доросл. чоловік.	Малозабезп.	Середньо-забезп.	Добре-забезп.
0	4	—	—	—
1	—	24	—	—
2	—	—	28	—
3	—	—	28	—
4 і більш	—	—	—	38
Разом	4	24	56	38
%	3,3	19,7	45,9	31,1

Як бачимо, переважає група середньозабезпечена, з нахилом до добрезабезпечених (останніх мало не третина усіх господарів). Це цілком природно, бо багаті господарства козаків виборних потребували багато робочої сили. Правда, тут є й група малозабезпечених (19,7%), але ця група фактично брак робочих рук поповнювала робітниками, яких ми обчислюватимемо пізніше, і яких досить працювало у козаків виборних.

Землею забезпечено козаків виборних середньо; цілком безземельних сли немає (4,3%), переважає група забезпечена і ріллею, і лісом і сіножатям. А саме, козаки мали:

Ріллею, сіножать, ліс	70 господарів
„ і ліс	28 „
„ і сіножать	5 „
Тільки ріллею	8 „
Разом — 111 господарів	
Безземельних	5 „
Всього — 116 госп. ¹⁾	

Щодо вигонів та городів, то відомостей сливе немає, є тільки згадки про п'ять городів (2 на 1 день кожен, 1 на 2 дні, 1 на 2 упруги і про 1 нев домо). Думаємо, це вказано більші городи за селом, можливо, ті, що горс дина з них ішли на продаж; дрібніші ж городи під хатами, опис м. Кобижч очевидно, не зазначав.

Є ще згадка, що козакам виборним належали 4 дворові плеци і 2 хутори.

Щодо ріллі, то козаки мали всього 5.105 днів і 2 упруги, отже на 1 господарство пересічно припадало 44 дні. Сіножаті було на 11.945 копен, на 1 господаря припадало сіножаті на 102,9 копен. Нарешті, лісу було на 461 день і 1 упруг (оранкою) і ще одна ділянка (яку було виміряно довкола 200 сажн. довкола. На 1 господаря пересічно припадало 4 дні лісу або яко землі, переводячи копни на міри оранки, на 1 госп. пересічно припадало 64,3 дня

Отже землею козаків забезпечено було добре, правда, трохи гірше, козаків виборних у м. Баришполі: проти 44 днів у Кобижчі там козаки виборні мали ріллі 50 днів на 1 господаря пересічно. Але зате козаки кобизькі були краще забезпечені ріллею ніж воронківські, що в них на 1 двір козаки виборного пересічно припадало 38,4 дн. (на господарство трохи менше). Зате кобизькі куди краще інших козаків виборних були забезпечені сіножатями. У них припадало на 102,9 копен сіножаті пересічно на 1 господаря, тим часом як, напр., у Баришполі 42,9 копен. На жаль, щодо забезпечення лісом порівняння перевести не можна, бо по інших містах ліс вказаний ділянками обрахованими у сажнях довкола, тим часом як у Кобижчі переважно обраховано на міри оранки.

Відомості про засів неповні. Трохи чи не про половину господарів таких відомостей немає. Всього ж за тими відомостями, що маємо, козаки виборні сіють:

Жита	518 чтв.	або 44,3% усього засіву
Пшениці	10 „ 3 чтк.	„ 0,9%
Гречки	268 „ 5 „	„ 22,9%
Вівса	245 „	„ 20,9%
Ячменю	93 „ 1 „	„ 8,0%
Проса	26 „ 3 „ 5 гар.	„ 2,3%
Гороху	3 „ 5 „	„ 0,3%
Конопель	1 „ 5 „ 2 „	„ 0,3%
Льону	1 „ 2 „	„ 0,1%
Разом	1.170 чтв. 4 1/2 чтк.	100%

¹⁾ У 6-ох земля нерозділена, а тому ми їх сюди не заносимо.

Найбільш отже сіяно жита, але багато сіють і гречки та вівса. Пшениці сіють дуже мало.

Щодо забезпечення ріллею поодиноких господарів, то вони поділялися так:

Кільк. днів ріл. на 1 госп.	Безземельні	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	5	—	—	—
до 5 днів включно . . .	—	1	—	—
„ 6 до 8 дн. включно	—	2	—	—
„ 9 до 15 дн. „	—	—	8	—
„ 16 до 20 дн. „	—	—	11	—
„ 21 до 50 дн. „	—	—	—	50
„ 51 до 100 д. „	—	—	—	31
понад 100 днів	—	—	—	8
Разом	5 г.	3 г.	19 г.	89 г.
%	4,3	2,6	16,4	76,7

Як бачимо, добрі три чверті усіх господарів увіходять до групи добрезабезпечених; правда, здебільшого вони мають од 20 до 50 днів, але все ж чимало мають і до 100, а кілька й понад 100 днів на господарство. Група безземельних невеличка. Але все ж таки треба сказати, що процес павперизації, що далеко різкіш помічається у козаків підпомічників, усе ж у зародкових формах помічається й тут. У п'яťох господарів, напр., ріллею частков заставлено, при чому:

Заставлено до 1/4 всієї ріллі у 3 госп.

„ до 1/2 „ „ у 2 „

Всього заставлено 54 дні ріллі або трохи більш 1% усієї ріллі.

Ще краще ніж ріллею були забезпечені козаки виборні худобою. Всю їм належало: коней 637, волів 634, биків 187, корів 420, телят 251, телиць 133, лошат 42, свиней 804, овець 4.983, ягнят 773, кіз 18, козенят 1. Всього усіх худоби 8.283, з них великої 1.278 (робочої — 858), молоді 426, дрібної 6. 79

Було господарств:

З усякою худобою	115 госп.
З різною худобою окрім робочої	2 „
Без худоби зовсім	5 „
Разом	122 госп.

Отже, як бачимо, забезпечено козаків виборних худобою було добре. На 1 господарство їх пересічно припадало:

Великої худоби	10,5
Робочої „	7,0
Молодої „	3,5
Дрібної „	53,9
Усякої „	69,7
Або переводячи на велику ¹⁾	16,6

Тут кидається головне у вічі величезне забезпечення дрібною худобою тим часом як забезпечення іншою худобою не таке велике. Напр., порівняє забезпечення худобою козаків виборних Кобижчі з забезпеченням козаків виборних Воронкова й Барішполя.

Якої худоби	На 1 господарство ¹⁾		
	Кобижча	Барішпіль	Воронків
Великої	10,5	12,8	11,5
Робочої	7,0	10,1	8,1
Молодої	3,5	2,6	4,05
Дрібної	53,9	21,2	28,2
Усякої	69,7	36,4	47,75
Переводячи на велику	16,6	15,4	15,1

Як бачимо, найбільш забезпечено великою й робочою худобою козаки виборних у м. Барішполі, далі йдуть воронківці і нарешті кобижчани. Натомість дрібною худобою кобижських козаків забезпечено куди краще ніж барішпільських (у 2 1/2 рази) та воронківських (мало не в 2 рази). Цей факт промовляє за те, що у козаків виборних м. Кобижчі було дуже розвинене скотарство. Плекалося силу худоби, переважно дрібної; козакам часто належали отари овець аж до 100 голів, а отари у 50—60 овець трапляються дуже часто. Чимало було у козаків виборних і свиней. Худоба ця здебільшого йшла на продаж за межі Кобижської сотні (у самій Кобижчі м'ясом торгують дуже мало), можливо на Московщину.

Розгляньмо, як було забезпечено великою худобою окремі господарства.

Кільк. вел. худоби на 1 госп.	Без велик. худоби	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	5	—	—	—
1	—	2	—	—
2—3	—	—	1	—
4—5	—	—	8	—
6—10	—	—	—	29
11 і більш	—	—	—	77
Разом	5 г.	2 г.	9 г.	106 г.
%	4,1	1,6	7,4	86,9

Отже домінує група добре забезпечених господарств, власне, й у ній найбільша група дуже добре забезпечених (понад 11 голів худоби).

Робочою худобою було забезпечено мало не так само (див. табл. на ст. 264). Переважає й тут група добре забезпечених. Трохи зросла група середньозабезпечених та група без робочої худоби. Але все ж ця остання група разом з групою малозабезпечених становить дуже незначну частину всіх господарів, тільки 6,6%.

¹⁾ За нормами полтавських статистиків.

¹⁾ Власне у Воронкові на 1 двір; але двір і господарство тут мало не тотожні.

Кільк. роб. худоби на 1 госп.	Без роб. худоби	Малозабесп.	Середньозабесп.	Добрезабесп.
0	7	—	—	—
1	—	1	—	—
2—3	—	—	5	—
4—5	—	—	11	—
6—10	—	—	—	37
11 і більше	—	—	—	61
Разом	7 г.	1 г.	16 г.	98 г.
%	5,8	0,8	13,1	80,3

Коли ми порівнюємо забезпечення ріллею та забезпечення великою худобою, то побачимо, що великою худобою забезпечено було краще. Навіть безземельні мають велику худобу.

Пересічно припадало:

На 1 господ. безземельного типу	0,8 вел. худоби
малоземельного "	13,7 " "
середняцького "	10,5 " "
багатоземельного "	11,2 " "

Значне, порівнюючи з багатоземельними, забезпечення груп малоземельних і почасті середняцьких господарств пояснюється великою мірою тим, що значна частина малоземельних, можна думати, землю орендує. Натомість, правдоподібно, багатоземельні почасті землю свою винаймають.

Промислових закладів належало козакам виборним чимало. Козаки мали гуралень 6 на 1 казан кожна (хоч про 4 є згадка, що в них вина не курять), млинів — 3 (2 на р. Кобижчі, 1 на Шаулівці, спільно з Бобровицьким попом), вітряків 19 (з них 3 порожні) кожен на 1 коло. Належить козакам і рибний став, де ловлять щук, карасів, линів; належать і 16 пасік, всього на 771 вулик. На 1 пасіку пересічно припадає 48,2 вулика. Окрім того, козакам виборним належить 5 комор на ринкові.

Переходячи тепер до зайнять козаків виборних, ми можемо констатувати, що переважна кількість господарів живе з хліборобства. А саме живуть:

З хліборобства	85 госп. або 69,7% усіх
" " і пасічництв.	16 " " 13,1%
" " промислу	15 " " 12,3%
" " промис. і ремес.	1 " " 0,8%
" заробітків	1 " " 0,8%
" ремесла	1 " " 0,8%
Не зазначено з чого	3 " " 2,5%
Разом	122 господ.

Як бачимо, серед зайнять домінує хліборобство й хліборобство разом з промислом та пасічництвом. Промисел і торгівлю мали 3 господарі; торгували вони:

Вином, рибою і дьогтем	1 госп.
Рибою, сіллю, дьогтем	1 "
Дьогтем	1 "
Разом	3 госп.

Продукти звичайно купують у самій Кобижчі, очевидно за гуртовими цінами, продаючи потім у роздріб. Торгують два перші господарі на ринку у власних коморах, а третій у своїй хаті.

Три господарі шинкують вином (хоч мають гуральні ще троє); два господарі по 100 відер річно, про одного не зазначено. Млинарством займаються як промислом шість господарів — мелють п'ять з них разом 115 чтв. борошна річно. На 1 млин з цих п'ятьох пересічно припадає 23 чтв. Нарешті, один господар рибалкує. Одинадцять господарів, крім того, продасть мед з своїх пасік, один же господар уживає його в своїм господарстві. Продають мед і віск переважно у самій Кобижчі, що могла безперечно споживати усю продукцію меду й воску, бо пасік було, порівнюючи, дуже небагато і продукція ця не могла бути висока. Правда, про одного господаря є згадка, що він возить мед і віск по різних містах, але ця згадка, досить загальна, ледві чи цілком правдиво могла характеризувати напрям збуту.

Ремесла між козаками виборними не поширені. Є тільки один господар ткач (цеховий). З ремесла жили, взагалі, менш заможні, безземельні, козаки ж виборні жили найбільше з хліборобства і не мали змоги та й часу братися, ще за якісь додаткові заробітки.

Прибутки козаків виборних зазначено досить повно. У 8 господарів зазначено їхні прибутки з хліборобства та промислу. Усі вони мали 126 крб., себто на 1 господаря пересічно припадало 15 крб. 75 коп. прибутку.

З хліборобства й пасічництва вказано прибуток у 6 господарів, всі вони діставали 51 крб., або на одного з них припадало пересічно 8 крб. 50 коп. Один господар мав прибуток виключно з пасічництва — 6 крб. річно. До речі, нам відома й тогочасна ціна на мед. А саме, про останнього господаря, що має пасіку у 17 вуликів, є згадка, що він має з них 6 відер меду й воску та продає мед ціною 1 крб. за відро. Найбільше відомостей маємо ми про прибутки з хліборобства; вказано їх 72 господарів, усього 248 крб. річно. На 1 госп. пересічно припадає 3 крб. 44 коп. Але розгляньмо прибуток окремих господарів зокрема.

Мали прибуток:

1 крб. на рік	4 госп.	7 крб. на рік	2 госп.
2 " " "	11 "	8 " " "	2 "
3 " " "	8 "	10 " " "	4 "
4 " " "	10 "	16 " " "	1 "
5 " " "	16 "	20 " " "	1 "
Разом	72 госп.		

Як бачимо, найчастіше трапляється прибуток 5, 4 і 2 крб. Великих прибутків хліборобство не дає, поступаючись промислові, ба навіть хліборобству з пасічництвом.

Наприкінці мусимо схарактеризувати групу виборних козаків у Кобижчі, як міцну економічно групу, що й за цих часів іще не почала розкладатися й все ще виступає з'єднано як заможна хліборобська верства; заможніші її верхи підходять навіть до сотенної старшини, з цієї групи виходять отамани городові, хоружі, осавули, сотники наказні, курінні отамани, вона бере безпосередню участь у управлінні та керуванні сотенним містом та цілою сотнею.

КОЗАКИ ПІДПОМІЧНИКИ.

Найбільшу групу в м. Кобижчі становили козаки-підпомічники. Економічною стороною група ця в Кобижчі невиразна; з одного боку ми бачимо тут заможних козаків, що мають пару дворів, та ще й двори підсусідків, багато ріллі, сіножатів і лісів, а почасти й промислові заклади; з другого боку ми бачимо цілком незаможних, що живуть з жонгу, з заробітків, а посередні між цими двома групами стоїть група міська, щодо своїх зайнят, ремісники почасти промисловці, група хоч безземельна, але ще не цілком збідніла. У зв'язку з цим стоять і повинності козаків, власне консистенська дача. Хоч як норма вживається дача 1 крб. 2 к. од хати, але за розпорядженням отамана городского всю суму консистенції з козаків розкладають на них „по имуществу“ — залежно від їхньої заможности, до того ця консистенція починається від дуже малої і досягає іноді великої суми, — маючи таким робом економічну нерівність у тій самій верстві.

Усього козакам-підпомічникам належить у Кобижчі 445 дворів (52,7% усіх дворів), з них 5 порожніх, а чотири двори є власне бездвірні хати. В Острі ж козаків (разом з виборними) було 54,11%, у Козельці 35,7%, у Воронкові 48,5%; у Баришполі 36,6%. Таким робом, щодо кількості кобизькі козаки поступалися нібито тільки остерським хоч, у дійсності остерських підпомічників обраховано разом з виборними: самих же їх, очевидно, мало бути куди менше.

Мало не всі ґрунти козацькі. Переважно вони діличні, належать козакам здавна; але все ж є куплених 88 дворів (близько 20% усіх козачих дворів), — хоч знов таки у козаків. Коли ці ґрунти набуто, ми знаємо щодо 83 з них. А саме, куплено:

1672 року 1 ґрунт	1740 року 4 ґрунти
1698 „ 1 „	1742 „ 1 „
1707 „ 1 „	1743 „ 1 „
1713 „ 1 „	1744 „ 3 „
1717 „ 1 „	1745 „ 2 „
1720 „ 1 „	1746 „ 6 „
1721 „ 1 „	1747 „ 1 „
1724 „ 1 „	1749 „ 5 „
1727 „ 1 „	1750 „ 2 „
1728 „ 1 „	1751 „ 4 „
1731 „ 2 „	1752 „ 3 „
1734 „ 1 „	1753 „ 5 „
1736 „ 2 „	1755 „ 3 „
1739 „ 1 „	1756 „ 7 „

1757 року 4 ґрунт	1763 року 1 ґрунт
1759 „ 3 „	1764 „ 1 „
1760 „ 2 „	1765 „ 2 „
1761 „ 2 „	1766 „ 3 „
1762 „ 2 „	Разом 83 ґрунти

Ми бачимо, що перед 1700 роком було куплено 2 ґрунти, з 1700 до 1725—6 ґрунтів, з 1725 до 1750 року включно—33 ґрунти, а за останніх 16 років (з 1750 до 1766 р. вкл.)—48 ґрунтів. Очевидно, процес павперизації та збування ґрунтів найбільшої гостроти набув у середині чи вірніш у третій чверті XVIII в., коли козаки швидко починають убожити й переходити з цієї верстви у лави підсусідків, робітників, іноді підданих (це ми побачимо ясніш, оглядаючи ці групи).

Про 12 ґрунтів відомі й ціни, за які ці ґрунти куплено, а саме:

1744 року 1 ґрунт за 1 крб. 80 коп.
1746 „ 2 „ „ 2 і за 8 крб.
1749 „ 1 „ „ 2 крб. 40 коп.
1751 „ 1 „ „ 3 „ 50 „
1752 „ 1 „ „ 5 „
1750 „ 1 „ „ 5 „
1757 „ 1 „ „ 3 „ 50 „
1759 „ 2 „ „ 1 і 29 крб.
1761 „ 1 „ „ 4 крб. 20 коп.
1764 „ 1 „ „ 7 „
Разом 12 ґр.—72 крб. 40 коп. (за 1 ґр. пересічно—6 крб. 3 коп.).

Забудовано двори козацькі неоднаково. Трапляються двори досить добре забудовані: з 13, 12, 11, 10 будівлями. Чимало дворів з 8 чи 7 будівлями.

Але з другого боку є чимало дворів і з однією тільки хатою на двір. Усього хат по козацьких дворах 583, господарських будівель 1.309, разом 1.892¹⁾. На 1 двір пересічно припадає: 1,4 хати й 3,2 ч. будівлі, разом 4,6 будівлі.

Усього господарів-козаків у 445 козацьких дворах було 449, родин 745. На 1 двір пересічно припадає трошки більш як 1 господарство, або 1,7 родини. Окрім того є ще 8 господарів-козаків, що живуть не у власних дворах, а переважно на ґрунтах старшини; живуть вони переважно в шинках, шинкуючи панське вино з десятої кварти. Таким робом з ними всього є 457 господарств козаків, або 783 родини.

Мало не всі козаки є козаки з діда-прадіда. Відомості про те, з якої верстви перейшов у козаки, маємо тільки щодо одного господаря: він записавсь у козаки з посполитих 1764 року, очевидно, тому, що мав певну протекцію в козацьких колах (його вітчим значковий товариш полку Київського).

Мало не всі господарі козаки місцеві. Прийшлих є тільки 10 господарів (2,2% усіх господарів); у одного господаря походження не зазначено.

¹⁾ Про забудованість одного двору невідомо; папір рукописи в цій місці зотлів.

Походять приїшли господарі:

З Правобережжя і Галичини	2 госп. ¹⁾
„ Київського полку	3 „
„ Ніженського „	3 „
„ Чернігівського полку	2 „
Разом	10 госп.

Походять переважно не здалека: 1 з Кобицької ж сотні (с. Свидовця), 1 з Носівки, 1 з Броварів, 2 з Ніженя.

На походження декого з господарів вказують і прізвища їхні; так ми бачимо чотирьох господарів на прізвище Литвин, одного на прізвище Київський.

Залюднені козацькі двори не дуже густо. Усього тут ми бачимо 3.342 душі козацької людности. Або чоловіки становили 51,2% усієї козацької людности в м. Кобижчі.

Чоловіків робочого віку	894 або 52,2%
„ неробочого „	818 „ 47,8%
Разом	1.712

Жінок робочого віку	853 або 52,3%
„ неробочого „	777 „ 47,7%
Разом	1.630

На 1 господарство пересічно припадає 7,3 душі, або стільки ж, скільки й у Баришполі і трохи чи не стільки як у Воронкові (7,1), і куди більше ніж у Козельці (5,2)²⁾ та Острі (4,4)³⁾. На 1 господарство пересічно припадає 2 дорослі чоловіки, по одиноких же господарствах робочу чоловічу силу розподілювано так:

Кільк. доросл. чол. на 1 госп.	Без до- росл. чол.	Малоза- безп.	Середньо- забезп.	Добре- забезп.
0	20	—	—	—
1	—	163	—	—
2	—	—	145	—
3	—	—	81	—
4 і більше	—	—	—	48
Разом	20 г.	163 г.	226 г.	48 г.
%	4,3	35,7	49,5	10,5

Як бачимо, хоч домінує група середньозабезпечених, але дуже велика й група малозабезпечених. Групи ж без дорослого чоловіка й добрезабезпечених невеликі.

Належали козакам рілля, сіножаті, ліси. Мали:

Рілля, сіножаті, ліс	97 госп. або 21,8% усіх госп.
„ й ліс	155 „ „ 34,7 „ „ „
„ й сіножаті	22 „ „ 4,9 „ „ „
Тільки рілля	97 „ „ 21,8 „ „ „
„ ліс	4 „ „ 0,9 „ „ „
Разом	375 госп. або 84,1% усіх госп.
Цілоком безземельних	71 „ „ 15,9 „ „ „
Разом	446 г. ¹⁾ або 100% усіх госп.

Як бачимо, домінує група господарств, забезпечених ріллею та лісом, але чимала група забезпечена й ріллею, лісом та сіножатями. Узагалі ж перші три групи становлять 61,4% усіх господарств, забезпечення порівнюючи добре. В інших містах: у Баришполі в цей час всі три перші групи становлять тільки 33,5% усіх господарств, у Полтаві²⁾ — 41,22, у Козельці — 21%, в Острі — 17,35%.

Сіяли на своїй землі козаки:

Жита	360 чтв. 1 чтк. —	або 56,8%
Пшениці	3 „ 3 „ —	„ 0,3 „
Вівса	231 „ 2 „ 1/4 гар.	„ 20,9 „
Гречки	155 „ 2 „ 1/4 „	„ 14,0 „
Ячменю	65 „ 3 „ 1/2 „	„ 5,9 „
Проса	12 „ 3 „ 3 „	„ 1,1 „
Гороху	4 „ 1 „ 1 „	„ 0,4 „
Конопель	5 „ — „	„ 0,5 „
Льону	1 „ — „	„ 0,1 „
Разом	1.108 чтв. 1 чтк. 6 гар.	або 100%

Коли ми порівнюємо засів з засівом хоч би козаків підпомічників Баришполя, то мусимо відзначити, що в Кобижчі жита більше, а ячменю й пшениці менше.

Усього козакам належало 6.861 день ріллі, сіножаті на 7.667 копен, лісу на 604 дні оранкою і 9 участків обрахованих довкола (20, 50, 80, 100, 200 сажнів, 1/4, 1/2, і 1 верства — довкола; розміри однієї ділянки не вказано). Або, переводячи копи на дні оранки, усякої землі було в козаків 8.477 днів.

На 1 господаря пересічно припадало:

Рілля	15 день
Сіножаті	17 копен або 2,3 дня
Лісу ²⁾	1,3 „
Або всякої	18,6 „

Загалом беручи, це забезпечення землею було менше ніж по інших містах. У Баришполі, напр., на 1 господаря козака припадало 17,9 днів

¹⁾ 1 з Замостя, з Галичини.

²⁾ Див. про це в праці про Козелець, Ів. Пустовійта, Записки Іст.-Філ. Від. ВУАН, т. VI.

³⁾ Див. про це в праці М. Ткаченка про Остер, там же. Надалі ми не зазначатимемо цих праць, даючи просто порівняння з них.

¹⁾ 11 господарств мали нерозділені землі.

²⁾ Див. на ш у працю у Записках Істор.-Філ. Від. ВУАН, кн. VI.

³⁾ Без 7 господарств, що їх ділянки обраховано довкола.

ріллі, проти 15 днів у Кобижчі, у Воронкові на 1 двір — 16 днів. Не дуже було забезпечено ріллею й поодинокі господарства.

Кільк. днів ріллі на 1 господарство	Безземельні	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	75	—	—	—
До 1 дня включно . . .	—	6	—	—
Від 1 до 5 д. вкл. . . .	—	45	—	—
„ 6 до 8 д. вкл. . . .	—	47	—	—
„ 9 до 15 дн. вкл. . . .	—	—	83	—
„ 16 до 20 дн. вкл. . . .	—	—	58	—
„ 21 до 50 дн. вкл. . . .	—	—	—	119
„ 51 до 100 дн. вкл. . . .	—	—	—	1
По над 100 дн.	—	—	—	12
Разом	75 г.	98 г.	141 г.	132 г.
%	16,8	22,0	31,6	29,6

Отже домінує група середньозабезпечених, із значним навіть ухилом у бік доброї забезпеченості. Але й дві перші групі чималі, разом 40,8% усіх. До того забезпечено козаків у дійсності трохи гірше, бо у значної кількості, переважно середньозабезпечених та добрезабезпечених, рілля частково під заставою за борги. А саме, ріллі заставлено у 38 господарів (10,2% усіх господарів, що мають рілля, всього у кількості 348 днів (5,1% усієї ріллі). Заставлено:

До 1/4 ¹⁾ всієї ріллі у 11 господарів	29 %
„ 1/2 „ „ у 14 „	36,8 „
„ 3/4 „ „ у 9 „	23,7 „
Уся „ у 4 „	10,5 „
Разом	100%

Як бачимо, у більшості заставлено до 1/2 всієї ріллі. До того треба додати застави й сіножаті та лісу: сіножаті у 2 господарів — разом на 163 коп. лісу до половини їх участків у 4 господарів, всього 8 днів. Таким робом з лав козаків виділяється вже група збідніла, що йде поволі до лав підсусідків та підданих. Передовсім є група цілком безземельних (16,8%). До того серед тих, що й мають рілля, вже помітний процес павперизації; не маючи змоги сплатити податки, виконувати повинності, козаки заборговуються і мусять врешті заставляти та віддавати за борги рілля, сходячи поволі у лави безземельних, а далі під тим же тиском продають і свій двір та йдуть у підсусідки. Утиски над козаками доходять до того, що їхні землі захоплюють не тільки старшина або за борги, але й козаки виборні, як, напр., зробив козак виборний Литвин, захопивши силою 10 днів ріллі (з 20 усіх дн. його) у одного козака підпомічника без жадної причини.

¹⁾ Включно.

Про городи й вигони у козаків-підпомічників відомостей сливе не маємо; вгадка тільки про 1 вигін та 1 хутір. Гадаємо, знов таки, що тут згадано город більший, за межами містечка, не обраховано ж городів у самому містечку при хатах. Щодо вигонів, то не виключається, що в Кобижчі могли існувати спільні, громадські вигони, що їх опис не завсіди фіксував.

Худоби всього було у козаків: волів 799, биків 258, коней 577, корів 676, телят 364, телиць 163, лошат 52, свиней 1.272, овець 3.901, ягнят 312, кіз 22. Або великої худоби було 2.310 (з них робочої 1.634), молоді 579, дрібної 5.517, усякої 8.406. На 1 господаря пересічно припадало:

Великої худоби	5,1	Дрібної худоби	12,1
Робочої „	3,6	Усякої „	18,4
Молодої „	1,2	Або переводячи на велику	6,3

Як бачимо, такої величезної кількості дрібної худоби, яку ми спостерігаємо у козаків виборних м. Кобижчі, тут немає. Взагалі забезпечення худобою наближається до забезпечення козаків по деяких інших містах. А саме:

Худоба на 1 госп. ¹⁾	У козаків підпомічників				
	Кобижчі	Воронкова	Баришполя	Полтави	Остра
Великої	5,1	5,1	4,5	3,5	1,46
Робочої	3,6	3,5	3,3	2,3	0,82
Молодої	1,2	2,3	1,3	4,4	0,57
Дрібної	12,1	12,2	8,4	10,3	1,12
Усякої	18,4	19,6	14,1	18,1	3,14
Переходячи на велику	6,3	6,7	5,6	5,4	1,8

Як бачимо, забезпечення худобою козаків Кобижчі наближається до забезпечення козаків Воронкова, перевищуючи навіть забезпечення козаків по інших містах. Козаки здебільшого були забезпечені усякою худобою:

Було господарств.

З усякою худобою	378 господарств
„ різною худобою, окрім робочої	21 „
„ молоді й дрібною худобою	11 „
Разом	410 господарств 89,7%
Без худоби зовсім	47 „ 10,3%

До того, коли відкинути господарства без худоби, то забезпечення решти господарств зміниться (див. 1-шу табл. на стор. 272).

Як бачимо, переважає все ж група середньозабезпечених з великим ухилом у бік доброї забезпеченості. Перші дві групі становлять тільки близько однієї п'ятої усіх господарів, або трохи чи не стільки, як і в Баришполі (20,5%) і куди менше ніж у козаків Полтави (52%).

¹⁾ Подекуди тут за одиницю дослідники брали двір і, оскільки обчислити забезпечення господарства не можна, нам доводиться рівняти з цим забезпеченням двору. Проте різниця ледві чи могла бути велика.

Кільк. вел. худ. на 1 господ.	Без вел. худоби	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	58	—	—	—
1	—	42	—	—
2—3	—	—	102	—
4—5	—	—	80	—
6—10	—	—	—	128
11 і більше	—	—	—	47
Разом	58 г.	42 г.	182 г.	175 г.
%	12,7	9,2	39,8	38,3

Забезпечено самою робочою худобою гірше.

Кільк. вел. худ. на 1 господ.	Без вел. худоби	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	79	—	—	—
1	—	62	—	—
2—3	—	—	132	—
4—5	—	—	79	—
6—10	—	—	—	88
11 і більше	—	—	—	17
Разом	79 г.	62 г.	211 г.	105 г.
%	17,3	13,5	46,2	23,0

Тут теж переважає середньозабезпечена група, але група добрезабезпечених дуже поменшала; зате зросли перші дві групи, що тепер становлять 30,8%, замість 22% у забезпеченні великою худобою баришпільських козаків. Цією стороною кобизькі козаки перевищують і полтавських (58,1%). Коли ж порівняти забезпечення худобою і забезпечення ріллею, переважає забезпечення худобою.

Припадало пересічно на 1 господаря:

Безземельного типу	1,8 голів великої худоби
Малоземельного типу	4,8 " " "
Середняцького типу	4,7 " " "
Багатоземельного типу	8,2 " " "

Не мали зовсім великої худоби:

Малоземельних	10 господ.
Середняцьких	8 " "
Багатоземельних	4 " "
Разом	22 господ.

Отже, як бачимо, і безземельні мали велику худобу: вони наймали землю. Натомість невелика забезпеченість худобою господарств середняцьких пояснюється значною мірою тим, що вони заставляли та винаймали свою землю.

Порівняймо з тим, як було забезпечено худобою, по інших містах:

Припадало худоби на 1 госп.	У козаків-підпомічників		
	У Кобижчі	У Баришполі	У Полтаві
Безземельного типу	1,8%	2 %	1 %
Малоземельного "	4,8 "	3,4 "	3,3 "
Середняцького "	4,7 "	4,8 "	11,5 "
Багатоземельного типу	8,2 "	6,6 "	30,6 "

Як бачимо, багатоземельних козаків у м. Кобижчі було забезпечено крапів ніж баришпільських, але гірше, як полтавських середняцьких та багатоземельних. Полтавські козаки, хоч землею були забезпечені мало, худобу мали багато, бо викупували її на продаж; скотарство було чимало розвинене у м. Полтаві, як, до речі, і по сусідніх сотнях Полтавського полку.

Перейдімо тепер до зайнять козаків. Знаючи, що козаки кобизькі чимало порівнюють, були забезпечені землею, можна наперед за головне джерело їх існування визнати хліборобство. Так воно дійсно й було. Живуть:

З хліборобства	265 господарів
" " й пасічництва	4 "
" " й заробітків	6 "
" " й ремесла	23 "
" " й промислу	8 "
" ремесла	18 "
" промислу	6 "
" орендної платні за землею	36 "
" заробітків	45 "
" подань	3 "
Не зазначено з чого	43 "
Разом	457 господарів

Таким робом з хліборобства живуть 265 госп. — 58,2% усіх господарів з хліборобства й ще чогось, — до того хліборобство відіграє часто роль тільки підсобної праці, 35 госп. — 7,7%, з праці не хліборобської 114 госп. — 24,9% не зазначено з чого 43 госп. — 9,2%. Таким робом домінує серед інших заняття хліборобство. Хоч треба сказати, що ми взагалі зараховували до цієї групи й тих господарів, що мають ріллею й про яких немає згадки, що воно хліба не сіють, а землю винаймають. Тим часом, звичайно, могли бути випадки, коли опис попросту міг проминути згадку про те, а з другого боку були такі невеликі ділянки ріллі (1—2 дні, напр.), що прожити з них господар не міг; ясно, що в нього повинна бути ще підсобна праця, про яку він не вказав, чи реєстратор забув зазначити.

Знов таки, треба відзначити, що дуже значна частина господарів, що мають ріллею, хліба не сіють, а здебільшого її винаймають. З другого боку й невеличка група, що хліб сіє, має велику й робочу худобу, а землі очевидно, такі господарі ріллею десь орендують.

До речі, зайняття козаків у Кобижчі досить близько наближаються до зайнять по деяких інших містах.

Живуть	Господарі		
	В Кобижчі	У Баришполі	У Полтаві
З хліборобства	58,2%	68%	23,7%
„ й ще чогось	7,7 „	5 „	17,5 „
Не з хліборобської праці	24,9 „	13 „	58,8 „
„ зазначено про	9,2 „	14 „	—

Як бачимо, хліборобська група козаків у Кобижчі трохи менша за аналогічну групу в Баришполі, і трохи більша за цю групу в Полтаві; куди більша вона також за аналогічні групи в Козельці, не говорячи вже про Остер.

Ремісників усього поміж козаками було 41 господар. Здебільшого вони були цехові; партачі, нецехові становили якусь $\frac{1}{4}$ загальної кількості. Цехи були в самій Кобижчі, — за це промовляє згадка, що ми її знаходимо щодо одного господаря: „в цеху м. Кобижчи записань“. Скільки цехів було в Кобижчі, правда, сказати важко, проте ремесл у ній ми бачимо 10. А саме було ремісників:

Назва ремесла	Кількість ремісників		
	Цехових	Нецехових	Разом
Ткацтво	16	3	19
Шевство	3	3	6
Ковальство	4	2	6
Кравецтво	3	1	4
Слюсарство	1	—	1
Чоботарство	1	—	1
Лимарство	1	—	1
Кожом'яцтво	1	—	1
Кушнірство	—	1	1
Котлярство	—	1	1
Разом	30	11	41
%	73,2	26,8	100

На деякі професії, переважно ремесла, вказують і прізвища козаків. Так ми бачимо господарів на прізвище:

Коваль	2 господ.	Котляренко	1 господ.
Рибак	2 „	Шаповал	1 „
Шведь	1 „	Мірошник	1 „
Котляр	1 „	Разом	9 господ.

Промисли, отже, теж дали деякі прізвища. Промислами займався куди менше господарів, ніж ремеслами, а саме 13 господарів.

Торгувало рибою в'яленою та дьогтем	1 госп.
„ „ „ й глиняними глечиками	1 „
„ вином та пивом	2 „
„ „ пивом та дьогтем	1 „
„ „ вином та дьогтем	1 „
„ динями	1 „
Шинкувало панським вином у шинку з десятини	3 „
„ „ „ і своїм	1 „
„ „ „ і торгувало рибою й дьогтем	1 „
„ „ „ м'ясом	1 „
Разом	13 госп.

Господар, що торгує динями, садить їх у городі, що наймає в Кобижчі Звідки беруть інший крам, — відомостей немає. Продають же його переважно на базарі в Кобижчі¹⁾, іноді розвозять і по сусідніх містах, — на ярмарки.

З промислових закладів згадано дуже мало. Козакам належав і вітряк на 1 коло, 1 млин на р. Кобижчі на 1 коло, але починаючи з 1757 року його заставлено військовому товаришеві Кладинозі. Гуралень козаки не мали. Нарешті, належало їм ще 6 пасік на 235 вуликів (на 1 пасіку пересічно 42,5 вул.).

Прибутки вказано у значної частини господарів. А саме: прибуток з промислу вказано у 8 господарів, усього 102 крб.; на 1 господаря пересічно припадало 12 крб. 75 к. З ремесла вказано прибуток у 2 господарів — 6 крб., на 1-го пересічно 3. З пасічництва у 1 господаря 2 крб. річно; орендні платня за землю у 10 господарів — усього 28 крб. пересічно — 2 крб. 80 к. на 1 господаря. Нарешті, з хліборобства вказано прибуток у 137 господарів, що мали всі 410 крб. 50 коп.; на одного пересічно припадало 3 крб.

Прибуток з хліборобства розподілювано між господарями так, мали:

Прибуток — 50 коп. річно	1 госп.
1 крб.	30 „
2 „	37 „
3 „	25 „
4 „	9 „
5 „	20 „
6 „	12 „
7 „	1 „
8 „	2 „
Разом	137 госп.

Переважає прибуток до 5 крб. включно. Вищий прибуток з хліборобства трапляється рідко. Найчастіше прибуток трапляється від 1 до 3 крб. включно (такий прибуток мали 92 господарів, або 67,1% усіх господарів, що їхній прибуток вказано).

¹⁾ Правда, згадки є тільки про дві комори в рибному ряді.

Найбільший, отже, пересічний заробіток давала торгівля. Хоч усе ж прибуток козаків кобизьких був менший ніж прибуток козаків по деяких інших містах, не тільки поодиноким господарів (нагадаємо, що в Полтаві у козаків трапляється прибуток з промислу у 150 крб. річно), але й пересічний.

Пересічний прибуток	У козаків		
	У Кобижчі	У Баришполі	У Полтаві
З хліборобства	3 крб.	3 крб. 9 к.	—
— промислу	12 " 75 к.	16 " 50 "	12 крб. 72 к.
— ремесла	3 "	4 " 33 "	9 " 33 "
— пасічництва	2 "	—	14 " 33 "

Великий прибуток з пасічництва у Полтаві не є дивний. Там пасічництво було куди розвиненіше ніж на півночі; високий же прибуток з промислу та ремесла там доводиться тлумачити більшим попитом та більшою продукцією.

Нам залишається ще спинитися на повинностях козаків у Кобижчі. Декому з них доводилося відбувати в разі потреби й службу козаку (чи сам господар, чи хтось з синів, найчастіш старший) і всім доводилося давати консистенцію. Консистенцію розкладавано згідно з заможністю козаків, починаючи від 10 коп. і доходячи аж до 6 крб. річно; декого зовсім від консистенції звільнювано. Отже козаки річно платили консистенції.

10 коп.	1 госп.	94 коп.	1 госп.
18 "	1 "	96 "	1 "
26 "	1 "	1 крб. —	52 "
32 "	1 "	1 " 1 "	3 "
40 "	1 "	1 " 2 "	66 "
41 "	1 "	1 " 3 "	10 "
42 "	1 "	1 " 4 "	38 "
50 "	6 "	1 " 5 "	4 "
52 "	1 "	1 " 6 "	5 "
60 "	2 "	1 " 8 "	1 "
64 "	1 "	1 " 10 "	10 "
70 "	2 "	1 " 11 "	1 "
71 "	1 "	1 " 12 "	6 "
72 "	1 "	1 " 13 "	7 "
73 "	1 "	1 " 14 "	2 "
75 "	2 "	1 " 15 "	2 "
78 "	1 "	1 " 16 "	6 "
80 "	7 "	1 " 18 "	1 "
81 "	2 "	1 " 20 "	24 "
82 "	2 "	1 " 22 "	5 "
83 "	1 "	1 " 24 "	5 "
84 "	5 "	1 " 25 "	1 "
85 "	1 "	1 " 26 "	6 "
90 "	2 "	1 " 30 "	1 "
93 "	2 "	1 " 31 "	1 "

1 крб. 32 коп.	1 госп.	2 крб. 20 коп.	8 госп.
1 " 33 "	1 "	2 " 21 "	1 "
1 " 34 "	1 "	2 " 24 "	1 "
1 " 36 "	1 "	2 " 32 "	2 "
1 " 40 "	8 "	2 " 36 "	1 "
1 " 41 "	1 "	2 " 40 "	5 "
1 " 42 "	5 "	2 " 44 "	1 "
1 " 45 "	1 "	2 " 45 "	2 "
1 " 46 "	1 "	2 " 50 "	2 "
1 " 50 "	3 "	2 " 56 "	1 "
1 " 52 "	1 "	2 " 60 "	1 "
1 " 53 "	2 "	2 " 68 "	1 "
1 " 55 "	1 "	2 " 80 "	1 "
1 " 60 "	1 "	2 " 92 "	1 "
1 " 63 "	2 "	3 " 3 "	1 "
1 " 64 "	3 "	3 " 4 "	1 "
1 " 65 "	1 "	3 " 6 "	2 "
1 " 68 "	1 "	3 " 10 "	1 "
1 " 70 "	2 "	3 " 12 "	1 "
1 " 72 "	1 "	3 " 15 "	1 "
1 " 80 "	1 "	3 " 34 "	1 "
1 " 82 "	1 "	3 " 40 "	1 "
1 " 95 "	1 "	3 " 70 "	1 "
2 " —	12 "	4 "	2 "
2 " 2 "	5 "	4 " 24 "	1 "
2 " 4 "	1 "	4 " 54 "	1 "
2 " 5 "	1 "	6 "	1 "
2 " 6 "	1 "	Разом 420 госп.	
2 " 7 "	1 "	Не платять 22 "	
2 " 8 "	5 "	Складено на інш. 1 "	
1 " 14 "	1 "	Не зазначено 14 "	
2 " 15 "	1 "	Разом 457 госп.	

Про 5 господарів, з тих, що не платять, відомо, чом це: 3 з них служать у сотенній Кобижській канцелярії за осавульців, 1 служить у маєткові Розумовського у волості за прикажчика, й 1 служить у полковій Київській артилерії.

Як бачимо, величезна більшість господарів платить до 1 крб. 20 коп. включно (таких є 289 з 420, що платять консистенцію). Найчастіше ж трапляється консистенція у 1 крб. 2 коп. (66 госп.), 1 крб. (52), 1 крб. 4 коп. (38). Усього ж козаки платять 549 крб. 94 коп., або на 1 двір пересічно припадає щось із 1 крб. 25 коп., на 1 господаря 1 крб. 5 коп., на 1 хату — 94 коп.

Закінчуючи на цьому огляд економічного становища козаків-підпомічників у м. Кобижчі, ми можемо схарактеризувати її як найбільшу верству у Кобижчі. Вона почала вже розкладатися: значна частина її, ще досить міцно економічно, живе по-старому з хліборобства, почасти промислу, але тут уже виділяється інша, вже досить значна (чверть усіх господарів) група, що живе вже з міських зайнять, ремесел, торгівлі і заробітків, група в значній своїй частині незаможна, що, поволи павперизуючися, виходить з лав козацтва й улагоджується в інші відповідні верстви.

ПІДДАНІ Й ПОСПОЛИТІ.

Піддані й посполиті в Кобижчі різко не відділяються; між ними немає такої певної відміни, як напр., у Баришполі. Тут часто певну особу зазначається як посполитого, а в примітці відзначається, що в підданство попав такого то року і т. ін.

Таким робом певної сталої межі між цими двома групами в Кобижчі провести не можна, і хоч ми й на початку студії за тими даними, що в нас є, визначаємо хто записаний як посполитий і хто як підданий, але цей розподіл безперечно умовний і можливо не завжди вірний.

Усього в Кобижчі було 102 двори посполитих та підданих¹⁾. З них 78 було відзначено як двори посполитих, 24—підданих. Належали ці двори 100 старшині, 2 двори козакам виборним. Грунти, що на них живуть піддані й посполиті, різноманітного походження.

Живуть:

На колишньому ратушному ґрунті	16
" " посполитому "	7
" " козакому "	22
" спадщинному ґрунті власників ²⁾	53
Не зазначено про	4
Разом	102

Грунти козаці здебільшого куплені, а саме в таких роках:

1735 року	1 ґрунт	1749 року	3 ґрунт
1738 "	2 "	1753 "	2 "
1745 "	1 "	1755 "	1 "
1746 "	2 "	1764 "	1 "
1747 "	2 "	1765 "	1 "
		Разом	16 ґрунт.

Як бачимо, половину всіх ґрунтів куплено 1740 роками; можливо, що за тих часів посполиті й піддані були заможніші.

Двір у посполитих та підданих забудовано мало, трохи чи не третина усіх дворів (33 дв.) має хату та господарчу будівлю. Поруч з тим 14 дворів (13,7% усіх дворів), мають саму хату. Найбільша забудованість досягає 9 будівель на двір,—але це одинокий випадок. Взагалі, по всіх дворах є 112 хатів і 189 господар. будівель, разом 301. На 1 двір пересічно припадає: 1,1 хати, 1,8 госп. будівлі, усього 2,9.

Забудованість, як бачимо, не велика,—напр., у підданих Баришполя на 1 двір пересічно припадало 1,5 хати і 2 господ. будівлі—разом 3,5. Правда, там група підданих являла собою стару колишню міщанську верству, що мала перед тим у Баришполі чималу силу. Правда, й піддані Кобижчі творили колись верству міщан,—але, очевидно ця верства тут значіння й впливу не мала, правдоподібно, через те, що була невеличка (року 1730—54 двори).

Усього підданих разом із посполитими 102 дв., себто 12,1% усіх дворів, а в Баришполі за цих часів самі піддані становили 38% усієї людности, а разом із посполитими близько 40%, або в 3¹/₃ рази більше, як у Кобижчі¹⁾.

В усіх дворах посполитих і підданих кобизьких мешкало 136 родин, і було 108 господарств. На 1 двір пересічно припадало 1,1 господарства, або 1,3 родини. Окрім того є два господарі, що живуть по чужих дворах,—у панських шинках, шинкуючи вино з десятини. Таким робом усього підданих і посполитих є 110 господарств, у кількості 138 родин.

Значна більшість господарів походить з посполитих. З козаків тільки 33 господ. (30% усіх господарів). З них підбито в підданство 5 господарів (1752 року—1, 1757—2, 1758—1, 1759—1), решта, як зазначено, записалася сама. Про чотирьох так навіть є згадки, що вони записалися своєю охотою; хоч, думаємо, ця „охота“ сумнівна.

Записалися козаки до поспільства в таких роках:

1731 року	1 госп.	1750 року	2 госп.
1736 "	1 "	1759 "	1 "
1740 "	2 "	1760 "	1 "
1741 "	2 "	1761 "	1 "
1744 "	1 "	1763 "	1 "
1746 "	3 "	1765 "	4 "
1750 "	4 "	Невідомо коли	2 "
1756 "	1 "	Разом	28 госп.

Або по десятиріччях: 1730-ми роками записалося 2 госп., 1740-ми—8, 1750-ми—9, в 1760-х (до 1766 р.)—7. Як бачимо, кількість тих, що сами переходять у посполиті (або піддані), або їх підбивають, з кожним десятиріччям зростає. Трохи менше їх 1760-ми роками, але треба пам'ятати, що це тільки за 7 років, себто за повні 10 років кількість їх могла вирости не менш як до 10-ти.

Мало не всі господарі місцеві. Зайшлих є тільки 7 господарів, або 6,3% усіх господарів,—кількість порівнюючи дуже мала,—напр., у Баришполі поміж підданими було зайшлих—20% усіх господарів.

Походили ці зайшли господарі з таких місцевостей:

З Київського полку	3 госп.
" Чернігівського "	2 "
" Переяславського полку	1 "
" Ніженського "	1 "
Разом	7 госп.

Отже всі зайшли були з того самого або сусідніх полків, з недалеких переважно місцевостей.

Усього посполитих та підданих було 637 душ, з них чоловіків 315, або чоловіки становили 49,1% усієї піддансько-посполитої людности.

¹⁾ Крім того їм належать і два порожні дворові пляци.

²⁾ Старшинські давно придбані.

¹⁾ У Воронкові посполиті становили 21,8% усієї людности.

Чоловіків робочого віку було	163, або 51,6%
„ неробочого „ „	152, „ 48,4 „
Разом	315 або 100%
Жінок робочого віку було	168, або 52,5 „
„ неробочого „ „	154, „ 47,5 „
Разом	322 або 100%
На 1 двір ¹⁾ пересічно припадало	6,2 душі
„ 1 господ. „ „	5,8 „
„ 1 родину „ „	4,4 „

Цією стороною кобизькі піддані й посполиті поступаються цим групам по інших містах:

Припадало пересічно	У Кобижчі посполитих і підданих	У Баришполі підданих	У Воронкові посполитих
На 1 двір	6,2	7,7	7,08.
„ 1 господарство	5,8	7,4	—
„ 1 родину	4,6	4,8	4,66

Забезпечення робочою чоловічою силою, — 1,5 дорослих чоловіка на господарство пересічно; — це менше ніж по інших містах, напр., у Баришполі — 1,8.

Окремі господарства робочою чоловічою силою було забезпечено так:

Кільк. дор. госп. на 1 госп.	Без дор. чол.	Малоза- безп.	Середньо- забезп.	Добре- забезп.
0	7	—	—	—
1	—	61	—	—
2	—	—	28	—
3	—	—	11	—
4 і більш	—	—	—	3
Разом	7 г.	61 г.	39 г.	3 г.
%	6,4	55,5	35,4	2,7

Домінує, отже, група малозабезпечена робочою чоловічою силою; хоч значна група й середньозабезпечених, більше ніж третина. Таке становище цілком природне. Незаможне, здебільшого, господарство підданих і посполитих не могло тримати багато їдців, що могли сами заробити на себе, як робітники-наймити по заможніших господарствах. Тому один-два чоловіки цілком задовольняли потреби невеликого і, переважно, не хліборобського господарства посполитих та підданих м. Кобижчі.

Землею підданих і посполитих було забезпечено мало.

А саме, мали:

Ріллю, сіножать, ліс	10 господарів
„ і ліс	20 „
„ і сіножать	6 „
Тільки ріллю	21 „
„ сіножать	1 „
Разом	58 г.—53,7%
Цілком безземельних	50 „—46,3 „
Усього	108 госп. ¹⁾

Як бачимо, трохи не половина усіх господарів безземельна. До того обробляють власне свою землю мабуть не багато, а більш винаймають. Принаймні засів відомий нам тільки про трьох господарів.

Вони сіяли:

Жита	4 чтв.
Гречки	6 „ 2 чтк.
Вівса	4 „
Ячменю	2 „ 1 „
Проса	1 „
Разом	13 чтв.

Тимчасом усього землі у підданих та посполитих було: ріллі 777 днів і 2 упруги, сіножаті на 1.085 копен, лісу — 85 днів. Або всякої землі (переводячи на оранку) — 1.007 днів і 1 упруг.

На 1 господаря пересічно припадало:

Ріллі	7,1 дня
Сіножаті	9,9 копен, або 1,3 дня
Лісу	0,8 дня
Усякої землі	9,2 дня

Таке забезпечення землею більш-менш наближається до забезпечення посполитих і підданих по деяких інших містах. Напр., безземельних було:

У Кобижчі	46,3 %
„ Воронкові	53,01 „
„ Баришполі	42,9 „

На 1 господарство пересічно припадало:

Землі	У Кобижчі посп. і під- даних	У Баришполі підданих	У Воронкові посполитих
Рілля	7,1 дня	11,6 д.	5,96 д.
Сіножать	1,3 „	0,7 „	—
Ліс	0,8 „	—	—

¹⁾ Землю у двох господарів не розділено.

Поодинокі господарства було ріллею забезпечено так:

Кільк. днів на 1 госп.	Безземельні	Малозабезп.	Середньо-забезп.	Добрезабезп.
0	51	—	—	—
від 1 до 5 д. вкл.	—	22	—	—
" 6 " 8 "	—	6	—	—
" 9 " 15 "	—	—	9	—
" 16 " 20 "	—	—	4	—
" 21 " 50 "	—	—	—	14
" 51 " 100 "	—	—	—	2
Разом	51 г.	28 г.	13 г.	16 г.
%	47,2	26,0	12,0	14,8

Панує отже група безземельних, за нею стоїть група малозабезпечена; обидві разом становлять аж $\frac{3}{4}$ всієї людности. Справа стоїть таким робом гірше ніж у Баришполі, де все ж середняки й багатоземельні перевищують малоземельних. До того у двох господарів частину землі заставлено, усього на 12 день.

Не багато, порівнюючи, піддані й посполиті мали й худоби. Усього їм належало: коней 124, волів 58, биків 53, корів 121, телят 103, телиць 9, лошат 35, свиней 216, овець 552, ягнят 322. Або великої 356 (робочої 235), молоді 147, дрібної 1.090, усякої 1.593.

Мали:

Усяку худобу	83 госп.
" " окрім робочої	9 "
Тільки молоду й дрібну	2 "
Зовсім не мали	16 "
Разом	110 госп.

Як бачимо, худобою забезпечено підданих та посполитих досить добре. Видно це й з пересічного їх забезпечення. На 1 господаря пересічно припадало:

Великої худ.	3,2	Дрібної худ.	10,0
Робочої "	2,1	Усякої "	14,5
Молодої "	1,3	Або переводячи на велику	4,5

Загалом беручи, забезпечено не дуже эле, а дрібною худобою навіть добре: її, очевидно, плакали піддані й посполиті Кобижчі на продаж. Проте, це забезпечення наближається до забезпечення по інших сусідніх містах.

На 1 господарство пересічно припадає:

Худоби	У Кобижчі посп. і піддан.	У Воронкові поспол.	У Баришполі підсує.
Великої	3,2	3,6	3,8
Робочої	2,1	2,4	2,7
Молодої	1,3	1,5	1,1
Дрібної	10,0	9,0	7,1
Усякої	14,5	14,1	12,0
Переводячи на велику	4,5	4,8	4,7

Як бачимо, посполитих і підданих Кобижчі забезпечено так само як у Воронкові й Баришполі; поступаються вони трохи в забезпеченні великою робочою й молодою худобою, але зате трохи перевищують у забезпеченні дрібною.

Окремі господарства великою худобою забезпечені були так:

Кільк. вел. худ. на 1 госп.	Без вел. худ.	Малозабезп.	Середньо-забезп.	Добрезабезп.
0	18	—	—	—
1	—	15	—	—
2—3	—	—	38	—
4—5	—	—	20	—
6—10	—	—	—	17
11 і більш	—	—	—	2
Разом	18 г.	15 г.	58 г.	19 г.
%	16,4	13,6	52,7	17,3

Як бачимо, різко виділяється група середньо-забезпечених, що становить більш ніж половину усіх господарів. Інші групи невеликі, як невелика й група господарств без великої худоби. Таким робом ця група в Кобижчі великою худобою забезпечена краще, ніж група підданих у Баришполі, де середньо-забезпечена група не виділяється так різко (усього 37,6% усіх госп.), а група господарств без великої худоби становить 27,8% усіх господарів.

Робочою худобою було забезпечено трохи гірше.

Кільк. роб. худ. на 1 госп.	Без роб. худ.	Малозабезп.	Середньо-забезп.	Добрезабезп.
0	27	—	—	—
1	—	25	—	—
2—3	—	—	35	—
4—5	—	—	14	—
6—10	—	—	—	9
11 і більш	—	—	—	—
Разом	27 г.	25 г.	49 г.	9 г.
%	24,5	22,7	44,5	8,3

Хоч і тепер переважає група середньо-забезпечених, але вона зменшилася з 52,7% на 44,5%, як дуже зменшилася й група добре-забезпечених; натомість дуже зросла група господарств без робочої худоби, що становить тепер мало не чверть усіх господарств. Проте це забезпечення все ж буде вище, аніж, напр., у Баришполі, де середньо-забезпечені робочою худобою становлять тільки 38,5%, тим часом як без робочої худоби 35,6% усіх господарств.

Перевагу забезпечення великою худобою над забезпеченням ріллею можна бачити з такого підрахунку.

Пересічно припадало великої худоби на 1 господарство:

Безземельного типу	2,5	Середняцького типу	5,8
Малоземельного "	2,6	Багатоземельного типу	8,4

Окрім того, 2 середняки і 3 малоземельних не мають худоби.

Тут ми спостерігаємо цікаве явище, — а саме велику кількість великої худоби у безземельних. Коли ж візьмемо пересічну забезпеченість великою худобою безземельних господарств, що мають худобу, то на 1 господаря припадає — 3,7 вел. худоби, на всіх же безземельних, як ми казали, — 2,5 пересічно на господарство. Очевидно, безземельні орендують рілля; цілком можливо, що орендують у підданих же і посполитих інших груп — малоземельних, середняків і багатоземельних, бо ті мають худоби не досить багато, а так само в інших господарів. Тим тільки можна пояснити високе забезпечення великою худобою безземельних поруч з меншим, порівнюючи, напр., з Баришполем, забезпеченням хоч би багатоземельних.

А саме, на 1 госп. пересічно припадало:

Якого типу	У Кобижчі підд. і посп.	У Баришполі піддані
Безземельного	2,5	1,3
Малоземельного	2,6	3,3
Середняцького	5,8	5,0
Багатоземельного	8,4	10,5

Як бачимо, своїм забезпеченням баришпільці перевищували кобижчан у групах мало та багатоземельних, поступаючись трохи в середняцькій та, особливо, в безземельній.

Зайняття підданих і посполитих були такі:

Жили		
З хліборобства	47 госп.	42,7%
„ „ і ремесла	2 „	1,8 „
„ ремесла	9 „	14,6 „
„ промислу	4 „	
„ „ і ремесла	3 „	11,8 „
„ заробітків	13 „	
Не зазначено з чого	32 „	29,1 „
Разом	110 госп.	100%

Як бачимо, з хліборобства жила менша половина господарів. До того треба зазначити, що сюди зарахували всіх, що мають землю і про яких не відзначено, що вони живуть з іншої праці, напр., заробітків. Тимчасом малий засів показує, що в дійсності з хліборобства мали жити далеко не всі господарі, що мали землю. Взагалі ж цілком перейшло на міські зайняття більш як чверть усіх господарів, можна ж думати, що й ті господарі, яких зайняття не вказано, значною мірою живуть не з хліборобства, а найшвидше з заробітків. Проте, частина з них, безперечно, орендує землю й хліборобить. Коли порівняти з іншими містами, бачимо, що в Баришполі хоч забезпечення ріллею було вище, усе ж хліборобить там менше, а саме тільки 33,7% усіх господарів. Правда, що з тими, які хлібороблять і ще щось роблять, група ця

в Баришполі перевищуватиме відповідну групу в Кобижчі (у Кобижчі 44,5%, у Баришполі 51,7%).

Ремісників усього між підданими й посполитими було 15 господарів, або 13,6% усіх господарів. Відсоток порівнюючи невеличкий, напр., у Баришполі ремісники серед підданих становили 29,2%, себто їх було вдвоє більше, ніж у Кобижчі.

Ці 15 господарів займалися такими ремеслами:

Ремесла	Кількість господарств		
	Цехові	Нецехові	Разом
Ткацтво	6	3	9
Чоботарство	—	2	2
Кравецтво	1	—	1
Слюсарство	1	—	1
Музика	—	2	2
Разом	8	7	15

Цікаво одзначити, що багато ремісників нецехових. Це тим дивніш, що посполиті й піддані Кобижчі походили з колишніх міщан, що повинні були брати активну участь у цехових організаціях.

Поруч цих 15 ремісників є ще 5 пекарів, що печуть: чотири білий, а один чорний хліб на продаж, продають вони його на базарі. Окрім того, один з них і шинкує панське вино з десятини. Шинкує панське вино з десятої кварта крім зазначеного пекаря й ще один господар, а один шинкує вином у власній коморі на базарі, купуючи вино в Кобижчі відрами. Всього ж промислами займалося 7 господарів.

Про прибутки підданих та посполитих відомостей немає. З їх повинностей і податків зазначено тільки консистенцію; платять її 94 господарі дворів. Не платять чотири господарі дворів і п'ятий, один господар, що живе у шинку старшинському, — за нього платить господар; про 4 господарів дворів — невідомо.

Консистенція на підданих і посполитих розкладається за розпорядженням власника, згідно з заможністю. Платять такі суми:

25 коп. річно	1 госп.	1 крб.	річно	31 госп.
50 „ „	4 „	1 „ 2 коп. „	9 „	
57 „ „	1 „	1 „ 3 „ „	2 „	
60 „ „	5 „	1 „ 5 „ „	2 „	
65 „ „	1 „	1 „ 6 „ „	1 „	
80 „ „	4 „	1 „ 7 „ „	1 „	
84 „ „	1 „	1 „ 10 „ „	3 „	
88 „ „	1 „	1 „ 12 „ „	1 „	
90 „ „	1 „	1 „ 15 „ „	1 „	
96 „ „	1 „	1 „ 16 „ „	1 „	

1 крб.	20	коп.	річно	2	госп.	1 крб.	90	коп.	річно	1	госп.
1 "	30	"	" " " " " "	1	"	2 "	"	"	" " " " " "	3	"
1 "	40	"	" " " " " "	3	"	2 "	8	"	" " " " " "	1	"
1 "	50	"	" " " " " "	2	"	2 "	12	"	" " " " " "	1	"
1 "	55	"	" " " " " "	3	"	2 "	40	"	" " " " " "	1	"
1 "	60	"	" " " " " "	3	"	10 "	70	"	" " " " " "	1	"
1 "	67	"	" " " " " "	1	"				Разом	94	госп.

Як бачимо, найчастіш платять 1 крб. консистенції річно. Кидається в вічі один господар, що платить величезну суму — 10 крб. 70 коп.; чом консистенція така велика — не відомо, сам цей господар зовсім не є найзаможніший з-поміж інших підданих та посполитих.

Усі разом платять піддані й посполиті 113 крб. 67 коп., або на 1 двір
пересічно припадає 1 крб. 11 коп., або на 1 господаря 1 крб. 3 коп.

Характеризуючи наприкінці групи підданих посполитих Кобижчі, мусимо сказати, що це мало, порівнюючи, заможна, а почасти й найбільш міська, щодо своїх зайнять, група. Вона далеко поступається своєю заможністю козакам, але своєю чергою перевищує підсусідків, щодо огляду їхнього становища ми тепер переходимо.

ПІДСУСІДКИ.

Підсусідки це був той останній етап, до якого доходили збіднілі вихідні з інших груп, переважно козаки. Було їх у Кобижчі всього 120 дворів (14,2% усіх дворів, тим часом як у Баришполі — 8,5%, а в Воронкові 5,8% усіх дворів), а до того чимало жило по дворах козаків, старшини і т. ін. — разом з господарями.

З усіх 120 дворів було старшинських 85, козацьких 31 і попівських 4.

Грунти здебільшого у старшини, а почасти й у козаків, спадщинні (переважно сотника Семена Мандрики, що відказав їх трьом своїм зятям — Петрові Симоновському, Якову Гамалії, та Олександрові Шумові); є правда, 36 дворів, що ґрунти їхні куплені. Ці ґрунти всі, окрім одного, здавна козачі, один попівський.

Куплені ці ґрунти такими роками:

1707 року	6	грунтів	1748 року	2	грунтів
1722 "	1	"	1749 "	5	"
1727 "	1	"	1750 "	1	"
1734 "	4	"	1756 "	1	"
1735 "	2	"	1757 "	1	"
1740 "	2	"	1759 "	3	"
1743 "	1	"	1762 "	1	"
			Разом . . 31 гр. 1)		

Як бачимо, найбільше покуплено ґрунтів 1740-ми роками. Ціни їх невідомі, є згадка тільки про 2 ґрунти 1—за 15 крб. куплений 1740 р., 2-й за 16 крб. (1759).

На яких умовах живуть підсусідки по чужих дворах, добре не відомо; знаємо тільки про 6 господарів, що вони живуть у чужих дворах, не винаймаючи їх, за панщину. Правдоподібно, й інші живуть або за панщину, або, можливо, й винаймаючи за певну платню ¹⁾).

Двори козацьких підсусідків належать здебільшого козакам виборним. Декому з них належить і по кілька дворів. Напр., козакові виборному Литвинові — 4 двори, чотири інші мають кожен 2 дв. Узагалі 31 двір козацьких підсусідків належать 20 власникам.

Двір підсусідків забудовано пересічно не дуже; є, правда, один двір з 11 будівлями, кілька дворів на 8 будівель, решта менша. З загальної кількості 29 дворів (24,2% усіх дворів підсусідків) є тільки з хатами, без господарських будівель. Усього є хатів 140, госп. будівель — 187, разом 227. На 1 двір пересічно припадало 1,2 хати, 1,5 госп. будівлі, разом 2,7, себто трохи менше ніж у посполитих і підданих тої таки Кобижчі (2,9 будівлі). Менша забудованість тут і порівнюючи з підсусідками Барішполя (3,1 будівлі на двір пересічно у Барішполі).

У тих 120 дворах підсусідків живе 134 господарі в загальній кількості 167 родин. На 1 двір пересічно припадає 1,1 господарства, або 1,4 родини. Окрім того, як ми вже були згадали, підсусідки жили разом із хазяями в одному дворі, таких було 74 господарі, в кількості 77 родин. Отже всього господарів підсусідків було 208, родин 244.

Ці 74 господарі жили:

У дворах старшини	6	8,1%
" " духівництва	6	8,1 "
" " козаків виборних	39	52,7 "
" " " підпомічн.	23	31,1 "
Разом	74	господарі.

Підсусідки здебільшого були з козаків, таких було 105 господарів (50,5% усіх посп.), з посполитих походили 63 господарі (30,3%), один з підсусідків— перебуває у цій верстві з предків, а про решту, 29 господарів, невідомо якого вони походження.

Про 49 підсусідків козаків відомо, коли вони записалися в підсусідки.

A came:

1735 року 1	господ.	1756 року 3	господ.
1736 " 1	"	1758 " 8	"
1737 " 1	"	1759 " 3	"
1740 " 2	"	1760 " 6	"
1744 " 1	"	1761 " 2	"
1748 " 1	"	1762 " 4	"
1749 " 1	"	1763 " 3	"
1750 " 4	"	1764 " 2	"
1751 " 3	"	1765 " 1	"
1752 " 1	"	1766 " 1	"
		Разом . . . 49 господ.	

¹⁾ Про роки набуття 5 ґрунтів не зазначено.

¹⁾ Хоч, думаємо, перша думка правдоподібніша.

Або 1730-ми роками записалося у підсусідки — 3 господарі, 1740-х років — 5 господарів, 1750-х — 22 госп., 1760-х (за 7 років) — 19 госп. Як бачимо, інтенсивність переходу до верстви підсусідків що ближче до середини XVIII ст. дедалі зростає. Козаки переважно, убожуючи, продають свої ґрунти та йдуть у підсусідки, бо не мають змоги провадити господарство, відбувати повинності та платити податки.

Зайшлих господарів у підсусідків трохи більше ніж в інших групах людности Кобижчі. Їх є 31 господар (15% усіх господарів; походження яких відомо), місцевих же 171, походження ж 6 господарів невідомо. Коли порівняти з кількістю зайшлих господарів інших міст, цифра ця мала. Так зайшли підсусідки у Баришполі становили 23,5% усієї людности, себто в 1½ рази перевищували цю групу у Кобижчі.

Походили 31 зайшли господарі з таких місцевостей:

З Правобережжя (Польськ. обл.)	4 госп.
„ Київського полку	9 „
„ Чернігівського полку	9 „
„ Стародубського полку	3 „
„ Переяславського „	2 „
„ Ніженського „	1 „
„ Прилуцького „	1 „
„ Сумського Слобідського полку	1 „
„ Донеччини	1 „
Разом	31 госп.

Як бачимо, зайшли господарі походять здебільшого або з того самого Київського полку (29% усіх зайшлих господарів), або з суміжних з ним полків. Значна частина походить з дуже близьких місцевостей: з Ніженя, з Носівки, Остра, Басані, Гоголева, Воронкова. Можемо тільки відзначити більшу колонізацію з північних полків, сьогочасної Чернігівщини, аніж з південних. Здалека, порівнюючи, тільки один господар — донський козак. На походження господарів вказують і прізвища деяких господарів: Литвин — 5 господарів, Турка — 1, Козарів — 1 (ур. с. Козари, очевидно), Гоголевець — 1 (ур. м. Гоголева).

Людности підсусідської всього 1.031 душ; з них чоловіків 529, або 51,3% усієї людности, — явище цілком нормальне в неможливій верстві, де робоча сила безперечно повинна переважати.

Чоловіків робочого віку	268 або 50,7% усіх ч.
Чоловіків неробочого віку	261, або 49,3%
Разом	529 душ
Жінок робочого віку	265, або 52,8% усіх жінок
неробочого „	237, „ 47,2 „
Разом	502 душі

На один двір, беручи ту підсусідську людність, що живе в окремих дворах, пересічно припадає 5,9 душі, — цифра подібна до аналогічної цифри по деяких інших місцях: напр., у Воронкові — 5,8 д. на двір, у Острі, правда, трохи менше, — 4,72. Узагалі ж, обраховуючи усю людність підсусідків Кобижчі,

на одне господарство пересічно маємо 5 душ, на 1 родину — 4,2 д. Отже, на одну родину припадало більше-менше стільки ж, скільки й у Воронкові, — 4,14, і у підсусідків козаких Полтави, — 4,3, і трохи більше як в Острі (3,8), Козельці (3,6) та Баришполі (3,9).

Забезпечення робочою чоловічою силою пересічно на 1 госп. було 1,3 доросл. чоловіка, проти 1,1 у Баришполі й Полтаві. Щодо окремих господарств, то чоловіча робоча сила поділялася так:

Кільк. доросл. чолов. на 1 госп.	Без доросл. чолов.	Малозабезп.	Середньо-забезп.	Добрезабезп.
0	17 госп.	—	—	—
1	—	138 госп.	—	—
2	—	—	32 госп.	—
3	—	—	18 „	—
4 і більше	—	—	—	3 госп.
Разом	17 госп.	138 госп.	50 госп.	3 госп.
%	8,2	66,3	24	1,5

Як бачимо, найбільша група малозабезпечених; далі стоїть група середньо-забезпечених (24%). Господарств без дорослих чоловіків небагато, як небагато і добрезабезпечених. Зрозуміло, що неможливе господарство підсусідка не могло існувати без праці дорослого чоловіка, рівно ж як і не могло утримувати (та й, переважно, і потребувати) кількох дорослих чоловіків, робітників, що могли знайти собі заробітки на стороні.

Земельних угіддів мають підсусідки мало. А саме мають:

Рілля, сіножать і ліс	7 госп.
„ і ліс	15 „
„ і сіножать	4 „
Тільки рілля	19 „
„ ліс	1 „
„ сіножать	1 „
Разом	47 госп.
Не мають ріллі зовсім	160 „
Усього	207 г. ¹⁾

Як бачимо, мають будь-які вгіддя тільки 22,7% усіх господарів, та й то мало не половина з них забезпечена самою ріллею, чи лісом, чи сіножаттю. Величезна ж більшість господарів (трохи чи не чотири п'ятих) жадних земельних наділів не мають. До того величезна більшість і тих господарів, що мають будь-які земельні наділи, їх не оброблюють. Ми знаємо, напр., що винаймають свою рілля 8 господарів, засів же відомий тільки щодо 9 госп., про яких і можна з певністю сказати, що вони свої землі оброблюють. Ці 9 господарств усього сіяли: жита 11 чтв. 6 чтк., ячменю 1 чтв. 2 чтк., вівса 4 чтв. 5 чтк., гречки 4 чтв. 5 чтк., гороху 1 чтк., або всього 22 чтв. 3 чтк.

¹⁾ Одно госп. не розділено з іншим.

Всього належали підсусідкам такі землі: ріллі — 394 дні, сіножаті на 990 копен, і лісу 22 дільниці, 2 з яких були на 100 і 40 сажн. довкола, решта ж обрахована в мірах оранки, всього на 36 днів і 1 упруг оранкою. На 1 господарство пересічно припадало:

Ріллі	1,9 дня
Сіножаті	4,8 копен, або 0,6 дн
Лісу	0,2 дня
Усього	2,7 дня

Як бачимо, наділ дуже малий.

Окрім того, підсусідкам належали тільки один город на 1 упруг і 1 пляц порожній.

Забезпечення поодиноких господарів ріллею відповідало загальним пересічним цифрам ¹⁾).

Мали ріллі	Без землі	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	162	—	—	—
до 1 дн. вкл.	—	5	—	—
2—5 д. вкл.	—	12	—	—
6—8	—	12	—	—
9—15	—	—	9	—
16—20	—	—	5	—
21—50	—	—	—	2
Разом	162	29	14	2
1 %	78,3	14,0	6,7	1,0

Отже, ті господарі, що мали ріллю, здебільшого мало були нею забезпечені, переважно від 2 до 8 днів на господарство. Середньозабезпечених дуже небагато, добрезабезпечених так що й нема.

Треба сказати, що забезпечення ріллею та й узагалі землею підсусідків м. Кобижчі відповідає більш-менш забезпеченню підсусідків інших сусідніх міст, іноді переважаючи їх. Отож, напр., підсусідки м. Воронкова мають пересічно 2 дні ріллі, в Барішполі ж вже 1,2 дні, в Острі й Козельці ще менше. Загалом, отже, забезпечення підсусідків м. Кобижчі більш менш відповідає забезпеченню підсусідків більш хліборобських сусідніх міст, переважаючи забезпечення підсусідків по містах, де переважають міські зайняття.

Небагато були забезпечені підсусідки Кобижчі й худобою, хоч це забезпечення все ж загалом вище від забезпеч. підсусідків у більшості сусідніх містечок.

Загалом вони мають худобу:

Усяку	93 госп.
„ окрім робочої	22 „
Тільки молоду й дрібну	3 „
Не мають жадної	90 „
Разом	208 госп.

¹⁾ У нижчеподаній таблиці одного господаря, в якого земля не розділена, проминено.

43,3% усіх господарів не має, отже, жадної худоби. Ті ж, що мають, загалом мають її багато. Погляньмо на пересічні цифри. А саме підсусідки мають: волів 68, биків 27, коней 141, корів 159, телят 48, телиць 25, лоша 4, свиней 277, овець 481, ягнят 188, кіз 1. Себто: великої худоби 395 (робочої 236), молоді 77, дрібної 947, усякої 1.419. На 1 господаря пересічно припадало:

Великої худоби	1,9	Дрібної худоби	4,6
Робочої „	1,1	Усякої „	6,8
Молодої „	0,3	Переводячи на велику	2,4

Цифри загалом невеликі, але все ж більші ніж по деяких інших містах. Напр., усякої худоби мають підсусідки:

У Кобижчі	6,8
„ Барішполі	2,4
„ Воронкові	4,4 ¹⁾
„ Острі	1,0 ²⁾
„ Полтаві	4,8

Найбільш, отже, мають худоби підсусідки в Кобижчі. Залежало це, безперечно, переважно від того, що вони були краще забезпечені ріллею.

Поодинокі господарі були худобою забезпечені не дуже. Подивімося спочатку на забезпечення великою худобою:

Кільк. вел. худ. на 1 г.	Без велик. худоби	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	93	—	—	—
1	—	42	—	—
2—3	—	—	43	—
4—5	—	—	21	—
6—10	—	—	—	9
Разом	93	42	64	9
%	44,7	20,2	30,8	4,3

Близько половини господарів, отже, не має великої худоби, з решти найзабезпеченіших середньо, меншою мірою мало. Добрезабезпечених сливе немає.

Ще менш забезпечені підсусідки робочою худобою:

Кільк. робоч. худ. на 1 г.	Без робоч. худоби	Малозабезп.	Середньозабезп.	Добрезабезп.
0	115	—	—	—
1	—	48	—	—
2—3	—	—	36	—
4—5	—	—	3	—
6—10	—	—	—	6
Разом	115	48	39	6
%	55,3	23,0	18,8	2,9

¹⁾ До того, тут обраховано пересічне забезпечення двору, а не господарства.

²⁾ Так само.

Сергій Шамрай

Отже, як бачимо, господарів без робочої худоби більш як половина, далі йдуть малозабезпечені, за ними середняки. Це яскраво вказує на те, що більшість господарів, не маючи робочої худоби, хліборобити не могла.

Проте, все ж кількість худоби, навіть робочої, перевищувала забезпечення підсусідків ріллею; тим часом як більшість господарів ріллі не мають, худобу все ж мали коло половини. Яскраво видно це з порівняльної таблиці: скільки припадає голів великої худоби на 1 господарство різних земельних типів, пересічно. А саме:

На 1 госп. безземельного типу	1 г. вел. худ.
" " малоземельного "	2,7 " " "
" " середняцького "	6,4 " " "
" " багатоземельного "	1 " " "

Як бачимо, загалом забезпечення великою худобою перевищує забезпечення ріллею, за винятком хіба багатоземельної групи, але, щодо останньої справа пояснюється тим, що обидва багатоземельні господарі сами свої, ріллі не обробляють, а винаймають.

Перейдімо до зайнять підсусідків; а саме жили вони:

З хліборобства	25 госп.
" " і ремесла	3 "
" " і заробітків	1 "
" ремесла	17 "
" промислу	4 "
" орендної плати за землю	2 "
" заробітків	62 "
" " і жебрацтва	1 "
Разом	115 госп.
Не зазначено про	93 "

Мало не половини (44,7%) підсусідків, отже, зайняття невідомі, але в кожному разі це не хліборобство, бо ці господарі якраз ні землі, ні худоби не мають. Доводиться припустити, що вони живуть з заробітків, про що зазначення часто опускається в Румянцівському описі, зокрема щодо Київського полку. Але коли й не брати на увагу господарів, що їх зайняття не зазначено, все ж ми бачимо, що велика більшість підсусідків цілком порвала з хліборобством. Проте, ці підсусідки, будучи, очевидно, цілковито незаможні, не спромоглися зайнятися будь-яким ремеслом, або промислом, і живуть, переважно, з заробітків, наймів по заможних господарствах різних класів людності м. Кобижчі.

Ремісників, як зазначено, не багато. Їх є всього 20 господарів, або 9,6% усіх господарів. Ремісники ж були такі:

Ткачів	9 госп. (з них цехових 4)
Шевців	5 " (" " " 1)
Кравців	4 " (" " " 2)
Тесля	1 "
Коваль	1 "
Разом	20 госп.

Ремесла, отже, панують здебільшого, так мовити, сільські, переважно ткацтво, далі шевство. Ремісники здебільшого нецехові, в цеху записано тільки 8, правдоподібно в цехах м. Кобижчі.

Ще менше, ніж ремісників, промисловців. Їх тільки чотири: один господар пече білий хліб і продає на базарі, один торгує дьогтем, два шинкують вином (один панським за десятку кварту, другий своїм, купованим).

На професію вказують і деякі прізвища підсусідків; ми бачимо господарів з такими прізвищами: Бондаренко, Кравець, Кравчиха, Костоправ (2 госп.).

Прибуток вказано тільки в одного з господарів, що шинкує купованою горілкою; він мав 4 крб. річно. Про інших господарів жадних відомостей не збереглося.

Спинімося, нарешті, ще на консистенції, що її платили підсусідки; є відомості про консистенцію тільки щодо 146 господарів. Двоє з них не платять нічого, бо недавно оселилися, решта ж платить такі суми.

26 коп.	1 госп.	1 крб. —	56 госп.
50 "	3 "	1 " 1 коп.	3 "
60 "	5 "	1 " 2 "	32 "
76 "	1 "	1 " 3 "	3 "
80 "	4 "	1 " 4 "	10 "
85 "	2 "	1 " 5 "	3 "
97 "	1 "	1 " 6 "	1 "
1 крб. 20 "	2 "	1 " 10 "	3 "
1 " 22 "	1 "	1 " 12 "	1 "
1 " 30 "	1 "	2 " —	2 "
1 " 53 "	1 "	2 " 4 "	1 "
1 " 54 "	1 "	2 " 30 "	2 "
1 " 60 "	1 "	2 " 40 "	1 "
1 " 80 "	1 "	3 " 25 "	1 "
		Разом	144 госп.

Як бачимо, за нормою платять невелика частина усіх господарів (менш як одна чверть усіх). Добра половина усіх господарів платить менше від норми. І тільки чверть усіх платить вище від норми, хоч великих сум консистенції серед підсусідків Кобижчі ми не зустрічаємо.

РІЗНОЧИНЦІ.

До цієї групи треба зарахувати одного господаря, колишнього гусарського капрала, болгарина родом. Живе він на козакому спадщинному ґрунті (мабуть це був посаг за жінкою). Оскільки він не належить до жадної з вищерозглянутих соціальних верств Гетьманщини, то ми й уважали за доцільне віднести його до групи різночинців, групи російської й чужої для соціальних відносин Гетьманщини.

Цей відставний капрал займає з своєю жінкою і робітником (неробочого віку) свій власний двір, у якому є одна хата й дві повітки. Живе він з хліборобства; йому належить 23 дні ріллі й город. На цій землі сіє він: жита 3 чтв., гречки 3 чтв., і пшениці 1 чтв. З худоби він має: корову 1, коней 4.

телят 4, овець 40, ягнят 40, свиней 4: або великої 5 (робочої 4), молоді 4, дрібної 84, усякої 93. Як бачимо забезпеченість чимала.

Додамо ще, що консистенції він не платить, згідно з указом. На цьому всі наші відомості про нього закінчуються.

РОБІТНИКИ.

Група робітників у м. Кобижчі є, порівнюючи, невелика. Всього ми бачимо 1766 року в Кобижчі 114 душ робітників одинаків і 8 родин сімейних робітників¹⁾. Ці робітники працювали у таких групах людности:

У старшини	24	роб.	одинаки	і 4	родини
„ дуківництва	2	„	„	і 4	„
„ козаків виборн.	39	„	„		
„ „ підпомічн.	33	„	„		
„ піддан. і поспол.	7	„	„		
„ підсусідків	8	„	„		

Або на 1 господаря вищезазначених груп пересічно припадало: старшини—0,7 роб., дуківництва—0,5, козаків виборних—0,3, козаків підпомічників—0,1, на решту ще менша кількість.

Як бачимо, поодинокі групи людности м. Кобижчі забезпечено цілком відповідно їхній заможності.

Робітники здебільшого місцевого походження, а саме таких 65 робітників, далі 23 зайшлих, про тридцять чотирьох же відомостей немає. Очевидно, групу робітництва комплектують місцеві ж виходні, з м. Кобижчі, з деяким невеликим доповненням з суміжних сіл, переважно сусідніх сотень Київського полку: Мринської, Остерської, Носівської й Козелецької. Усі ж прийшли походили з таких місцевостей:

З Київського полку	10	робіт.
„ Чернігівського полку	5	„
„ Ніженського „	2	„

З полків: Лубенського, Миргородського, Прилуцького й Переяславського — по одному; з Росії (з Тули) — один; походження одного встановити важко²⁾. На зайшле походження натякають й прізвища чотирьох робітників: Литвинів.

Як згадано, робітники здебільшого місцевого походження. Цікаво, що найбільше комплектують цю групу виходні з козацької верстви, яка, павперизуючися, постачає збіднілий елемент і в підсусідки, і в робітники. Усього є відомості про соціальне походження тільки 59 робітників; 44 з них є з козаків, 12 з посполитих, і по одному з міщан, підсусідків та купців (з Тули).

{ Погляньмо тепер на вік робітників. Робітників одинаків було:

Чоловіків робочого віку	63
„ неробочого „	19
Разом	82 д.

Жінок робочого віку	20
„ неробочого „	12
Разом	32 д.

Переважають, отже, робітники-чоловіки; вони становлять 71,9% усіх. Рівночасно, як і слід було чекати в Кобижчі, де розвинене головне хліборобство, робітники здебільшого робочого віку. Їх є усього 81,6% усіх, робітники ж неробочого віку становлять тільки 18,4%.

Правда, пропорція ця зміниться, коли ми порахуємо й сімейних робітників; тепер до наших цифр додадуться ще й цифри родин, непрацездатних і малих, цих сімейних робітників. Отже з цими робітниками та їх родинами картина виглядатиме так:

Чоловіків робочого віку	69
„ неробочого „	28
Разом	97
Жінок робочого віку	29
„ неробочого „	18
Разом	47 д.
Або всього	144 д.

Тепер відношення між кількістю чоловіків та жінок буде таке: чоловіків 67,4%, жінок 32,6%. Різкіше ще зміниться відношення між групами робочого й неробочого віку; група робітників становить тепер 68%, неробочого віку — 32. Але, безперечно, перші відносини є далеко правдивіші, як показник взаємодіє між робітництвом робочого й неробочого віків.

Більшість робітників, як вже зазначалося, працювала в сільсько-господарчій галузі. Правда, певна кількість робітників є й у ремісників, але їх кількість невелика (на професію чи теперішню, чи колишню робітників вказують деякі прізвища: Ткач, Скрипак). Треба так само зазначити, що значна частина робітників неробочого віку великою мірою припадає на робітників ремісників, власне їх учнів, підмайстрів. Ці робітники здебільшого працюють „за науку ремесла“. Інші ж робітники дістають переважно платню. Взагалі умови служби робітників були такі:

Діставали платню розміром:

50 коп. річно	1	роб.	3 коп. річно	9	роб.
70 „ „	1	„	3 крб. 30 „ „	1	„
80 „ „	1	„	3 „ 50 „ „	1	„
1 крб. „ „	14	„	4 „ „	2	„
1 „ 10 „ „	1	„	5 „ „	3	„
1 „ 20 „ „	5	„	6 „ „	2	„
1 „ 40 „ „	3	„	7 „ „	1	„
1 „ 50 „ „	8	„	8 „ „	3	„
2 „ „	17	„			
2 „ 50 „ „	8	„			
			Разом	81	роб.

Окрім того, 7 робітників працювали тільки за харч, 15 за одяг і харч¹⁾, 16 за науку ремесла. Про трьох робітників відомостей немає. Загалом як

¹⁾ Щодо однієї робітниці визначено й одяг: 2 сорочки, пояс і плахту на рік.

¹⁾ Це на 844 двори. В Баришполі ж на 527 — 8 родин сімейних і 126 одинаків.

²⁾ Зазначено, що він є „уроженець Давявській“; чи це вказує на закордонне походження (Данціг, Данія?), чи на походження, з якого села, — з'ясувати важко.

бачимо, переважала платня грішми (таких робітників є 68,1% усіх); платня своєю чергою домінувала від 1 до 2 крб. Зрідка траплялася вища, при чому вища від 3-х крб. не трапляється. Усі разом робітники діставали 193 крб. 10 коп., на 1 робоч. пересічно 2 крб. 38 коп., або стільки ж, скільки й у м. Баришполі.

Рівняючи становище робітників у м. Кобижчі з становищем по інших сусідніх сотенних містечках Київського полку, ми зможемо відзначити насамперед те, що походили вони здебільшого з козаків, що трапляється далеко не всюди (напр. у Баришполі 65,3% усіх є з посполитих, з козаків же тільки 30,5%). Відсоток зайшлих робітників у Кобижчі є замалий (коли порівняти, напр., з відсотком їх у Козельці чи Полтаві), але він наближається до відсотка їх по деяких сусідніх містах, напр., Баришполі. Платня робітників у м. Кобижчі більш-менш відповідає платні робітникам інших подібного характеру міст.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД УСІХ ГРУП.

Киньмо тепер оком узагалі на усеньке м. Кобижчу в цілому. Місто це, як ми бачили, чимале. Воно нараховує 844 дв., тим часом як у Баришполі під цей час є 527 дворів, у Козельці 560, в Острі 384. Поступається кількістю дворів з усіх міст та містечок Київського полку Кобижча тільки Києву та Носівці.

Співвідношення між соціальними верствами у Кобижчі щодо кількості дворів було таке: старшині належало 42 дв. (5%), духовництву 12 дв. (1,4%), козакам виборним 122 дв. (14,5%), підпомічникам 445 дв. (52,7%), посполитим та підданим 102 (12,1%), підсусідкам 120 дв. (14,2%), різночинцям 1 дв. (0,1%). Загалом, отже, Кобижча ще значною мірою місто козацьке і ця верства відіграє там чималу роль.

Наступ старшини ще не зміг повалити цю верству, вона ще заможна й численна. Натомість старшинські володіння в Кобижчі, не вважаючи на всяку підтримку, надання й протекцію влади, — все ж не могли набути в Кобижчі на 1760 роки переваги над козацьким володінням.

В усіх цих дворах живе 898 господарів, або 1489 родин¹⁾. А саме:

Соціальна верства	Господарств	Родин
Козаків виборних . . .	122	323
„ підпомічників .	457	783
Посполитих і підданих .	110	138
Підсусідків	208	244
Різночинців	1	1
Разом	898	1.489

Окрім того 118 робітників-одинаків і 8 родин. Або на 1 двір пересічно припадає¹⁾:

Соціальна верства	Господарств	Родин
Козаків виборних . . .	1,1	2,9
„ підпомічників .	1,03	1,7
Підданих і посполитих .	1,1	1,3
Підсусідків ²⁾	1,1	1,4
Різночинців	1	1
Усіх верстов (окрім старш. і духовництва)	1,1	1,9

Як бачимо, диференціяція родових об'єднань, груп, пішла досить далеко. Кожна господарча одиниця, — господарство, намагається, відділитися й справді в більшості верстов мало не зливається з двором, як окремою одиницею. Правда, у збіднілих верстов об'єднання кількох господарств в одному дворі частіші.

Натомість відношення родинні по різних верствах є цілком протилежні. Найбільш заховалася стара велика патріархальна родина, об'єднана з кількох родин, у верствах заможних. Тим часом як у бідніших верствах родини виділяються в окремі господарства, у заможних групах ще зберігається господарство нерозділене між кількома родинами, що на чолі його стоїть часто старий дід, років часто близько ста, і керує всіма спільними справами. Цим пояснюється й те, що у козаків виборних на одне господарство припадає пересічно близько 3 родин, козаків підпомічників понад півтори і т. ін.

Ця диференціяція господарств залежала, проте, не так від впливу зовнішнього, допливу нових колоністів і споріднень, можливо, з ними старих засельців, як од унутрішнього розселення, розпаду старих об'єднаних родин-господарств. Відсоток зайшлої людности, порівнюючи, невеликий, надто серед заможніших верстов. А саме, у відсотках:

Верства	Господарства	
	місцеві	зайшли
Козаків виборних . . .	98,4	1,6
„ підпомічників . .	97,8	2,2
Поспол. і підданих . . .	93,7	6,3
Підсусідків	85,0	15,0
Робітників	61,0	39,0

¹⁾ Не рахуючи порожніх дворів.

²⁾ Звичайно, обраховуючи тільки тих господарів і родини, що живуть у самостійних дворах.

¹⁾ Не рахуючи старшини й духовництва, про що відомостей у нас немає.

Як бачимо, особливо серед заможних верстов людности, зайшлих господарів сливе немає. Розселення й диференціяція йшли внутрішнім шляхом. Поселявся якийсь козак, коли його родина зростала, від нього відділялися родичі й селилися поруч нього, швидко з'являвся окремий провулок, або й вулиця, що й зветься прізвищем свого основоположника: Булгака, Шаули, Голенка абощо. Тому чимало людности ми бачимо з одним прізвищем. Напр., Литвинів ми бачимо 11 господарів (окрім робітників), Косенків 9, Булгаків 8, Сидоренків, Івахів, Ярмоленків і Смагів по 7, Кладиніг, Дерев'янків, Єщенків, Горбачів, Шелестів, Гурбичів, Лахнів — по 6, Шульгів, Дуль, Глушків, Тишків, Бліх, Трушів і Котів по 5 і т. д. Всього ми бачимо в Кобижчі 575 прізвищ, або на кожне прізвище пересічно припадало 11,1 душі, або 2,6 родини.

Отже нових колоністів у XVIII ст. до Кобижчі прибувало мало. Тай то більшість зайшлих, що походження їхнє нам відомо, були, переважно, або з того ж Київського полку, або з суміжних сотень сусідніх полків. А саме, походили зайшли господарі з таких місцевостей:

З Київського полку	26 госп.
„ Чернігівського полку	18 „
„ Ніженського „	6 „
„ Переяславського „	4 „
„ Прилуцького „	2 „

З інших полків (з Лубенського, Миргородського, Стародубського) по 1, з Слобідської України (Сумського полку) 1, з Правобережжя — 7, з Донеччини — 1, з Росії — 1, „уроженець Данвській“ — 1.

Отже колоністи до Кобижчі йшли переважно з сусідніх місцевостей, часті з півночі, трохи з Правобережжя, зрідка з південних полків та територій. Сліди походження (і то здебільшого північного або іноді місцевого) знаходимо ми й у прізвищах мешканців Кобижчі; Литвин 15 (без робітників 11), Литвиненко 2, Турків 1, Козарів 1, Гоголевець 1, Київський 1.

Людність м. Кобижчі чимала. Усього живе в місті, окрім старшини і духівництва 6.757 душ. Залюднення чимале, коли порівняти з іншими сусідніми містами; а саме в Баришполі під цей час було тільки 4.490, в Острі 2.007, у Козельці 2.283, в Воронкові 2.723 душі.

Щодо статі та віку вся людність Кобижчі поділялася так:

Чоловіків робочого віку	1.785 душ
„ неробочого „	1.678 „
Разом	3.463 душі
Жінок робочого віку	1.718 „
„ неробочого „	1.576 „
Разом	3.294 душі

Загалом чоловіки становили 52,7% усієї людности, жінки 47,3. Робочого віку людність становила 53,3%, перевищуючи, отже, загалом неробочу. Чимало було загалом залюднено й двори — насамперед заможніших верстов. А саме пересічно припадало душ людности:

Верства	На 1 двір	На 1 госп.	На 1 родину
Козаки виборні	13,6	12,6	4,7
„ підпомічники	7,6	7,3	4,5
Піддані й посполиті	6,2	5,8	4,6
Підсусідки	5,9	5,3	4,2
Загалом по всій Кобижчі	8,2	7,1	4,3

Порівняємо це залюднення двору з залюдненням його по інших містах. На 1 двір пересічно припадало:

Верства	Кобижча	Баришпіль	Воронків
Козаків виборних	13,6	11,4	11,8
„ підпомічників	7,6	7,6	7,1
Піддані й поспол.	6,2	7,7	7,08
Підсусідки	5,9	4,3 ¹⁾	5,8
Пересічно по всіх верст.	8,2	8,5	7,2

Себто загалом залюднення двору в Кобижчі більш-менш відповідало залюдненню дворів сусідніх міст, перевищуючи їх тільки в залюдненні двора козаків виборних.

Як уже згадано, отже, залюднення дворів відповідає заможності їхніх власників. Відповідно стоїть справа й з забезпеченням цих дворів робочою чоловічою силою. На один двір козака виборного пересічно припадає 3 дорослі чоловіки, козака підпомічника — 2, підданого й посполитого — 1,5, підсусідка — 1,3. Себто велике господарство потребує багато робочих рук, часто найманих, натомість незаможне господарство не тільки їх не потребує у великій кількості, а навпаки часто не може прогодувати й виділяє в найми до заможніших господарів.

Покінчивши з людністю, спинимось ще на самих дворах людности м. Кобижчі. Ґрунти, на яких їх побудовано, здебільшого спадщинні; таких є 674 ґрунти, або 79,9% усіх, 166 же, або 19,6%, є покуплені (про 4, — 0,5% відомостей немає). Найменш покуплених дворів у духівництва та козаків виборних, натомість найбільше у старшини і їх підсусідків, — цілком нормальна річ, беручи на увагу скупівлю ґрунтів од старшини як для себе, так і для оселення там підсусідків. Загалом відсоток покуплених ґрунтів у різних верстов буде такий:

У старшини	26,2% усіх їх дворів
„ духівництва	8,3 „ „ „
„ козаків виборних	9,9 „ „ „

¹⁾ Тут подано забезпечення пересічно господарства, а не двору.

У підпомічників 20,0% усіх їх дворів
 „ піддан. і поспол. 17,6 „ „ „
 „ підсусідків 30,0 „ „ „

Забудованість дворів у різних верстов людности була така:

Верства	Хат	Госп. будівель	Разом
Старшина	72	116	188
Духівництво	30	22	52
Козаків виборних	274	766	1.042
„ підпомічників	583	1.309	1.032
Посполитих і підданих	112	189	301
Підсусідків і різночинців	140	187	227
Разом	1.211	2.589	3.800

Або на 1 двір пересічно припадало:

Верства	Хат	Госп. будівель	Разом
Старшини	3,0 ¹⁾	5,1 ²⁾	8,1 ²⁾
Духівництва	2,5	1,8	4,3
Козаків виборних	2,3	6,3	8,6
„ підпомічників	1,4	3,2	4,6
Посполитих і підданих	1,1	1,8	2,9
Підсусідків і різночинців	1,2	1,5	2,7

Як бачимо, загалом найбільш забудовано двори козаків виборних. Залезало це, безперечно, від того, що козаки виборні живуть переважно з хліборобства на що потрібно багато господарчих будівель, от як на хліб, на худобу і т. ін. Через це навіть старшина поступається їм щодо забудування своїх дворів; худоба старшини здебільшого по хуторах, хліб іде на вироб горілки або на продаж і не залишається при дворі і т. ін.

За головне зайняття людности м. Кобижчі є загалом хліборобство. Цілком безземельних не дуже багато, значну частину господарів забезпечено всіма видами с.-г. угіддів або, принаймні, кількома (ріллею та лісом, наприклад). А саме мали:

Ріллею, сіножать і ліс 184 госп.
 „ і ліс 218 „
 „ і сіножать 37 „

¹⁾ Не рахуючи порожніх дворів; коли ж брати всі, то 1,8 хати на двір.

²⁾ Так само, якщо брати всі двори, то 2,9 г. будівлі.

³⁾ Беручи ж усі двори — 4,7.

Тільки ріллею 146 госп.
 „ ліс 5 „
 „ сіножать 2 „
 Разом 592 госп.
 Цілком безземельних 286 „
 Всього 878 госп.

Таким робом цілком безземельні становили близько третини всіх господарів (32,6%). Добрих же дві третини мають будь-яку землю, до того 50,0% усіх господарів мають кілька угіддів (рілля, сіножать і ліс, або рілля й ліс, чи сіножать).

Сіяли мешканці Кобижчі на цій землі річно таке: жита 1261 чтв. 7 чтк., пшениці 19 чтв. 6 чтк., ячменю 175 чтв. 3 чтк., вівса 545 чтв. 3 чтк., гречки 489 чтв. 6 чтк., проса 43 чтв. 4 чтк. 4 гарнці, гороху 8 чтв. 2 чтк. 6 гарнців, коноплі 10 чтв. і 2 гарнці, льону 2 чтв. 2 чтк. і 7 гарнців. Або всього 2.561 чтв. 3 чтк. 3 гарн. Як бачимо, в Кобижчі сіяли найбільш жита, далі вівса, гречки, ячменю. Пшениці сливе не сіяно¹⁾.

Землі між різними верствами розподілювано так:

Верства	Рілля	Сіножать	Ліс
Старшина	1.338 дн.	14.280 коп.	129 дн. і 3 ділян. ³⁾
Духівництво	180 „	620 „	26 дн. 1 упр. і 8 д.
Козаків виборні	5.105 „ 2 упр.	11.945 „	461 дн. 1 „ і 1 д.
„ підпомічники	6.861 „	7.667 „	604 дн. і 9 ділян.
Посполиті й піддані	777 „ 2 упр.	1.085 „	85 дн.
Підсусідки	394 „	990 „	36 дн. 1 упр. і 2 д.
Різночинці	23 „	—	—
Разом	14.679 дн. 1 упр.	36.587 коп.	1.342 дн. 23 ділян.

Найбільш, отже, земель мали козаки підпомічники, найчисленніша верства в Кобижчі. Та коли ми подивимося, скільки пересічно припадало різних угіддів на одного господаря різних верстов, то картина цілковито зміниться.

Верства	Скільки пересіч. припадає на 1 госп.			
	Ріллі	Сінож.	Лісу	Усяк. землі ³⁾
Старшина	79 д.	825,5 к.	8,6 д.	207,6 д.
Духівництво	16 „ 1 у.	56 „	2,2 „	26 „
Козаків виборних	44 „	102,9 „	4 „	64,3 „
„ підпомічників	15 „	17 „	1,3 „	18,6 „
Піддані і поспол.	7,1 „	9,9 „	0,8 „	9,2 „
Підсусідки	1,9 „	4,8 „	0,2 „	2,2 „
Різночинці	23 д.	—	—	23 „
Разом пересічно	15,8 д.	39,5 к.	1,5 д.	21,5 д.

¹⁾ У дуже невеликій кількості і то у найзаможніших верстов людности.

²⁾ Обраховані довкола.

³⁾ Переводячи на міри оранки, дні й упруги.

Отже, беручи загальний наділ, найбільше забезпечена, природно, старшина. Проте, щоб старшина в Кобижчі була дуже забезпечена, цього не помічається; пояснюється це тим, що старшина в Кобижчі є поперше дуже численна, подруге незначна, що значною мірою недавно вибилася з лав заможнішого козацтва.

Щодо забезпечення поодиноких господарів різних верстов, то воно було в відсотках таке (за винятком старшини й духівництва):

Забезпечення	Козаки виборні	Козаки підпом.	Піддані й поспол.	Підсусідки
Безземельні	4,3	16,8	48,0	78,3
Малоземельні	2,6	22,0	26,0	19,0
Середньозабезпечені	16,4	31,6	12,0	6,7
Добрезабезпечені	76,7	29,6	15,0	1,0

Перейдемо тепер до забезпечення худобою.

Мали усякої худоби:

Назва худоби	Старш.	Духів-ництво	Козаки виборні	Козаки підпом.	Піддані і поспол.	Підсусід.	Різно-чинці	Разом
Великої	229	40	1.278	2.310	356	395	5	4.613
Робочої	177	30	858	1.634	235	236	4	[3.174
Молодої	42	13	426	579	147	77	4	1.288
Дрібної	452	53	6.579	5.517	1.090	947	84	14.722
Усякої	723	106	8.283	8.406	1.593	1.419	33	23.793

Як бачимо, найбільше худоби мають козаки, до того характерно, що козаки виборні, яких є у три з половиною рази менше, за підпомічників, мають худоби мало не однаково з ними. Проте, це значною мірою залежало від переваги дрібної худоби у козаків виборних.

Подивімося тепер, скільки припадає голів різної худоби пересічно на одного господаря різних соціальних верстов.

Якої худоби	Стар-шина	Духів-ництво	Козаки виборні	Козаки підпом.	Піддані і посп.	Підсусід.	По всіх верствах
Великої	14,3	3,6	10,5	5,1	3,2	1,9	4,9
Робочої	11,1	2,7	7,0	3,6	2,1	1,1	3,4
Молодої	2,7	1,2	3,5	1,2	1,3	0,3	1,4
Дрібної	28,2	5,0	53,9	12,1	10,0	4,6	15,9
Усякої	45,2	9,6	69,7	18,4	14,3	6,8	25,6
Переводячи на велику	17,7	4,3	16,6	6,3	4,5	2,4	6,8

Найбільш забезпечені худобою отже старшина й козаки виборні. Зокрема треба відзначити, що найбільш забезпечено великою й робочою худобою старшину. Натомість вона поступається виборним козакам щодо забезпечення дрібною худобою, яку мають козаки виборні в дуже великій кількості. Немає сумніву, що ця верства серед своїх джерел збагачення, має й плекання худоби на продаж та постачання її, оскільки мова йде про дрібну, а не велику худобу, -- сусіднім великим містам на продаж. Подібні спроби плекати дрібну худобу ми можемо спостерігати і в заможніших господарствах козаків підпомічників, ба навіть підданих і посполитих.

Проте, хоч загалом людність у м. Кобижчі здебільшого було достатньо забезпечено худобою, це забезпечення було розподілено дуже нерівномірно. Подивімося, як було забезпечено поодиноких господарів. Забезпечення великою худобою (у відсотках) було таке:

Ступінь забезпечення	Старш.	Духівн.	Козаки виборн.	Козаки підп.	Піддані і посп.	Підсусід.
Без великої худоби	12,5	75,0	4,1	12,7	16,4	44,7
Малозабезп.	—	—	1,6	9,2	13,6	20,2
Середньозабезп.	18,8	25,0	7,4	39,8	52,7	30,8
Добрезабезп.	68,7	—	86,9	38,3	17,3	4,3

Як бачимо, найрівномірніше забезпечені великою худобою козаки виборні. Мало не всі вони забезпечені нею добре. Досить забезпечені нею ще козаки підпомічники, а почасти й піддані. Найменше забезпечене духівництво (що мало хліборобить) і підсусідки.

Менш забезпечені усі верстви людности робочою худобою.

Ступінь забезпечення	Старш.	Духівн.	Козаки виборн.	Козаки підп.	Піддані і посп.	Підсусід.
Без робочої худоби	12,5	75,0	5,8	17,3	24,5	55,3
Малозабезп.	12,5	8,3	0,8	13,5	22,7	23,0
Середньозабезп.	18,8	16,7	13,1	46,2	44,5	18,8
Добрезабезп.	56,2	—	80,3	23,0	8,3	2,9

Тепер тільки забезпечення козаків виборних лишилося без великих змін. Забезпечення ж усіх інших верстов дуже зменшилося.

Але й тоді треба констатувати, що забезпечення худобою всіх верстов загалом перевищувало забезпечення їх ріллею. Яскраво це видно з нижчеподаної таблиці¹⁾.

¹⁾ Дані тут береться про численніші в Кобижчі соціальні верстви.

Пересічно припадало великої худоби на 1 господаря:

Якого типу	Козаки виб.	Козаки підп.	Поспол. і піддані	Підсусід.
Безземельного	0,8	1,8	2,5	1
Малоземельного	13,7	4,8	2,6	2,7
Середняцького	10,5	4,7	5,8	6,4
Багатоземельного	11,2	8,2	8,4	1

Перейдімо тепер до зайнять мешканців м. Кобижчі. А саме живуть:

З чого саме	Козаки виборні	Козаки підпом.	Піддані поспол.	Підсусід.	Різночинці	Разом госп.
Хліборобства	85	265	47	25	1	423
Хліб. і ремесла	—	23	2	3	—	28
і заробітків	—	6	—	1	—	7
і промислу	15	8	—	—	—	23
ремесла й промислу	1	—	—	—	—	1
і пасічництва	16	4	—	—	—	20
Ремесла	1	18	9	17	—	45
Промислу	—	6	4	4	—	14
Ремесла й промислу	—	—	3	—	—	3
З орен. платн. за землю	—	36	—	2	—	38
З заробітків	1	45	13	62	—	121
Зароб. і подань	—	—	—	1	—	1
Подань	—	3	—	—	—	3
Разом	119 г.	414 г.	78 г.	115 г.	1 г.	727 г.
Не вказано про	3 г.	43 г.	32 г.	93 г.	—	172 г.
						893 г.

Загалом, отже, з хліборобства найбільше живуть козаки виборні й підпомічники, з міських зайнять підсусідки, а почасти й піддані, а з заробітків знов таки підсусідки і почасти козаки підпомічники. Розглядаючи ж зайняття людності м. Кобижчі в цілому, ми можемо констатувати, що загалом панувало хліборобство, або хліборобство ще з якоюсь допоміжною працею. Зайняття міські: ремесло, промисел тільки почали ширитися й великої ще ролі в Кобижчі не відіграють. Але сильно розвинене заробітчанство, батрацтво, — що дає підстави говорити про різку диференціацію людності: поруч великої, заможної групи хліборобів і почастипромисловців, існує чимала група цілком вже павперизованої людності, що живе виключно з заробітків ¹⁾.

¹⁾ У Баришполі ця група, напр., досягає тільки 7,8%; в Кобижчі ж 13,5%, себто мало не вдвоє більше.

Розглянемо тепер деякі поодинокі зайняття. Почнімо з ремесла. Усього в Кобижчі ремісникиють (рахуючи й з 7 пекарями, що їх власне можна зарахувати й до ремісників, і до торговців, бо вони й випікають, і продають хліб) — 84 господарі, або 9,4% усієї людності. Відсоток цей порівнюючи, дуже малий. У Баришполі, напр., відсоток ремісників становить 16,2, у Воронкові 14,4, в Острі 49,5.

Залежало це можливо значною мірою від сусідства Кобижчі з іншими сотенними осередками Київського полку, що з них по деяких ремесла були надзвичайно розвинені (напр., в Олишівці), а так само деякими торговельними осередками сусідніх полків (напр., м. Ніженем). Ремесла в Кобижчі зареєстровані такі ¹⁾.

Назва ремесла	Кількість господарів		
	цехових	нецехових	Разом
Ткацтво	27	11	38
Шевство	4	7	11
Кравецтво	6	3	9
Ковальство	5	2	7
Чоботарство	1	2	3
Слюсарство	2	—	2
Кушнірство	—	1	1
Римарство	1	—	1
Кожум'яцтво	—	1	1
Котлярство	—	1	1
Теслярство	1	—	1
Музика	—	2	2
Пекарство	—	7	7
Разом	47	37	84

Найбільше, отже, є ткачів, далі шевців з чоботарями. Панує загалом, таким робом, ремесло села й маленького містечка. Інші ремесла розвинено менше, або й сливе зовсім не розвинені.

Більша половина (56%) ремісників цехові. Записано їх у цехах м. Кобижчі, про що є зазначення в матеріялах. На жаль, точні відомості про ці цехи, які саме вони були і т. ін., — не заховалися. Цікаво відзначити, що більшість цехових ремісників є серед козаків, серед підданих посполитих і підсусідків ремісники нецехові значно перевищують цехових.

Торговля в м. Кобижчі поширена мало. Здебільшого торгують вином, або вином ще чимсь (дьюгтем, рибою, і т. ін.). Більшої торгівлі в Кобижчі не помічається.

¹⁾ Знов таки зазначаємо, що ремісників у дійсності могло бути більше: в описі Кобижчі частину ремесл проминено.

Узагалі ж торгівля була така:

Вином	10	Дьогтем	2
„ і пивом	2	Сіллю, дьогтем і рибою	1
„ пивом і дьогтем	1	Рибою й дьогтем	1
„ й дьогтем	1	„ дьогтем і глечиками	1
„ вином, дьогтем і рибою	2	Білим хлібом	5
„ й м'ясом	1	Чорним „	1
„ й білим хлібом	1	Дрібним крамом („мелоччу“)	2
		Динями	1

Промислових закладів загалом у Кобижчі не багато. А саме:

Шинків	17 (старшини 16, козаків 1)
Млинів	8 („ 4, козаків 3, посполит. 1)
Вітряків	29 („ 7, духівництва 2, козаків 19, підсусід. 1)
Гуралень	14 („ 8, козаків 6)
Рибні льви	2 („ 1, „ 1)
Пасік	28 („ 5, „ 22, духівництва 2) на 1 142 вулики.

Прибуток вказано тільки у козаків виборних та підпомічників з таких зайнять:

	Пересічно припадає на 1 госп.	
	Козаки виборн.	Козаки підпомічн.
З хліборобства	3 крб. 44 к.	3 крб.
З хліборобства і промислу	15 „ 73 „	—
З промислу	—	12 крб. 75 к.
З ремесла	—	3 „
З орендної платні	—	2 „ 80 „
З хлібороб. і пасічн.	8 крб. 50 к.	—
З пасічництва	6 „	—

Як бачимо, прибуток козака виборного був більший, ніж прибуток козака підпомічника. Це залежало, безперечно, від більшої заможності, ширших торговельних операцій й капіталів, і т. ін., козака виборного. Загалом же, щодо прибутку з зайнять як таких, то найбільше прибутку давало хліборобство вкупі з промислами, себто таке господарство, що потрапило вже свої хліборобські можливості пристосувати до розвитку капіталістичних стосунків на Україні в середині XVIII в., далі йде прибуток з самого промислу.

Нам залишається згадати про консистенцію. Не спиняючися на цьому докладно, скажемо тільки, що розмір її залежав од верстви, до якої належав платник. Зокрема що верства не заможніша, то більша консистентська дача — за виїнятком хіба найубожчих верстов. Яскраво це видно з того, скільки припадає на 1 господаря різних верстов пересічно консистенції (див. табл. на стор. 307).

Загалом, отже, ми мусимо визнати, що м. Кобижча було в середині XVIII в. ще значною мірою місто хліборобське, з перевагою козацької, досить заможної людности. Проте, вже під цей час помічається певний злам

Верства	На 1 господ. пересічно	На 1 двір пересічно
Козака-підпомічника	1 крб. 5 к.	1 крб. 25 к.
Підданого й посполитого	1 „ 31 „	1 „ 31 „
Підсусідки	— 73 „	—

в зайняттях людности, нахил до міських зайнять, а рівночасно загострюється диференціяція людности. З одного боку виділяється значна група заможної, насамперед козацької (що прилучається одним крилом до старшинської верстви) людности, що живе, переважно, з хліборобства, а почасти з промислів, з другого боку висувається група цілком незаможницька, переважно наймитська, що живе здебільшого з заробітчанства, іноді й з ремесла. Нарешті, між цими двома групами стоїть група (почасти з козаків, так само з підданих і посполитих) малозаможна, що пориває почасти з хліборобством і переходить на більш міські зайняття, або цілком, або почасти підробляючи тільки, не можучи проіснувати з самого тільки хліборобства.

Додатки.

I.

Григорій Гуляницький полковник Нѣжинскій и всего Сѣвера войска егс царского величества Запорожского.

Ознаймуемъ тимъ писаньемъ нашимъ кому-ж о томъ вѣдать надлежало ижт Сидоръ Савченко обиватель Кобижский за висипавши гребли и млины збудовалт своимъ коштомъ властнимъ на рецѣ Кобижчѣ; теда възглядомъ працы его даемъ ему сълободи на три м-цы въ которомъ то его млинку замоловъ съ Камень отъ априля 26 собирать вшелякого розмѣру заживати иж до 20 юля, тоестъ святого пророка Іііи... слободи жебы заживалъ мѣрку одну звичайную мельницкую и двѣ мѣрочки жебы шло до скарбу войскового на тотъ ему сий нашъ фундушъ даемъ. При печати нашей съ подписомъ руки власной. Дѣялося въ Нѣжинѣ мѣа апреля свышеписанного року 1651 съ подленной по сему

Григорий Гуляницкий полковник Нѣжинской рукою власное.

М. П.

(Кобижча, Документи, т. I).

II.

Всѣмъ вобецъ и каждому з особна, кому о семъ вѣдати надлежало, довѣдомости доноситѣжъ за зосланиемъ от насъ пана Івана Патоки товариша нашего в справахъ нѣкоторыхъ до Кобижчѣ кеды громада тамошня днѣа первого априля в року теперешнего тысяча шесть сотъ пятьдесятъ пятомъ зобралися при инихъ громадскихъ росправахъ Сидоръ Семѣченко стурбована зайшли в громаду вступивши, почему меновавши бытъ мелникомъ поповедилъ в громаде жемъ на грунте Кобижскомъ займище завеное гребли на которомъ млинъ станути споджимке скарбу войскового статуту можетъ. Угледѣвъ теда помененій Іван Патока, товариш наш висланій, питалъ громаде ежели тое займище не есть на перешкоде млиномъ и сѣножатямъ Кобижскимъ теда всѣ однастойне казали козацкіе и мещане и мельники в громаде будучи охотне тоу себе признали: ми таковому челоуѣковъ и ремесниковъ и раднему Сидорови самому, жоне й потомкамъ ихъ, нивчомъ перешкоди от громади с млиномъ побудованомъ не есть и не будетъ, але того желаемо зычимс жебы поднимался скарбъ божий и войсковий зачимъ того ж зачечия (?) полхovníкъ нѣжинскій абись скарбу войскового примножало яко наибольшей помяненому Сидоровѣ мельниковѣ на збудованіе му млина на томъ займищѣ нижей речкы Браницы на рецѣ Кобижчѣ именемъ его милости пана гетмана Сѣверского сее письмо мое дае, аби онъ Сидор за помочъ Божей тѣ замисл свой будованемъ млина яко найпрудшей часу спуткомъ показать могли

обещаячи по указу его милости пана гетмана нашего Сѣверского возсемъ спокойное того млина уживане Сидоръ мѣлъ, которого уживаючи онымъ диспонувати инѣ хотѣти онихъ оборочати могъ дерелкацій (?) за коштъ вилжоннихъ збудоване того млина кедъ уже в своей станетъ перефекцій, на тотъ часъ удался до его милости пана гетмана Сиверского которымъ яко иншимъ за таковыя кошты будоване новихъ млиновъ ласку свою панскую показуемъ, таковихъ учинити поменени Сидор, а помененная громада Кобижская и мельники уже на потомъ ниякимъ способомъ и збудоване того млина чинити а ни от оногo зганяти не можетъ и не будетъ мощи, але овнимемъ помочъ ними бытъ маєтъ до будованіи того млина и на то даемъ для лѣпшей вѣры ему Сидоровѣ мельниковѣ сей мой лист, писанъ в Нѣжинѣ априля 4, 1655 року в подлѣнномъ тако

Григорий Кобилецкий полковникъ наказный Нѣжинскій.

Ствержаемъ писанемъ нашимъ всѣ належности звишъ реченно греблѣ и еслиби хто важился мимо волѣ нашу у кѣгрунтѣ нами утручатисъ кладено до войсковой шкатули за руки талярей сорок, а на сотника Кобижского талярей десять. Григорий Карпович полковникъ ихъ Царск. Пресв. величества Запорожского Киевского.

М. П.

(Бобровиця, Документи, т. I, док. № 83, стор. 106).

III.

Божей милостию великого государя царя и вел. кн. Алексѣя Михайловича всея великия и малія Росіи самодержца и многихъ государствъ и земель восточныхъ и западныхъ и сѣверныхъ, отчича и дѣдича и наслѣдника и государя и обладателя его Ц. Пр. В. боярин и воевода Киевский и Намѣстникъ Смоленский Петръ Василиевичъ Шереметьевъ с товарищи.

Великого государя нашего Е. Ц. П. В. малоросійскихъ городовъ воеводамъ и приказнымъ людямъ, также Е. Ц. П. В. дворянамъ и вѣрного войска Запорожского полковникамъ и асауламъ и сотникамъ и отаманомъ и козакамъ и мещаномъ и всякимъ чиновъ людямъ кому отомъ вѣдати надлежитъ нынѣшного 7176 году генваря 23 в приказной избѣ билъ челомъ великому государю нашему Е. Ц. Пр. В. козелецкій войтъ Александеръ Дулинскій словесно, чтобы велик. гос. нашъ Е. Ц. П. В. пожаловать его велѣлъ на кѣгрунт ево съ принадлежностями, по при Кобижческомъ лѣсу, которымъ велено ему владѣтъ по листу войска Запорожского бывшего Киевского полковника Івана Евфимова, даъ ему Александру подтвержденіе листъ и вамъ бы воеводамъ и приказнымъ людямъ и вѣрного войска Запорожского полковникомъ и асауламъ и сотникомъ и отаманомъ, козакомъ и мищаномъ и всякимъ чиновъ людямъ великого государя нашего Е. Ц. П. В.-козелецкому войту Александру Дулинскому к кѣгрунтѣ что при кобижскомъ лѣсу и с принадлежними угодіи противъ листа войска Запорожского бывшего Киевского полковника Івана Евфимова владѣтъ не забороняетъ, писанъ в отчине вел. гос. нашего Е. Ц. П. В.

в граде Кіеве лета 7176 (1668) году, генвар. в 20 днях в подленной подпис таковъ.

Бояринъ и воевода Кіевскій и намѣсникъ Смоленскій Петръ Васильевичъ Шереметев печать свое приложилъ.

М. П.

(Кобижча, Документи, т. IV, с. 315).

IV.

Его царського пресвѣтлого величества войска Запорожскаго гетманъ Іоанъ Скоропадскій.

Пану полковниковъ Кіевскому з старшиное полковое и каждому кому колвѣкъ о томъ вѣдаты надлежитъ, симъ нашимъ ознаймуемъ унѣверсаломъ, ижъ респектуючи ми Гетманъ на заслуги отъ молодыхъ лѣтъ въ войску Запорожскомъ ронячіеся нелениво пана Павла Циганчука, знатного товариша войскового — а к тому уважуючи же все свои грунти переидшедши по указу Е. Ц. В. с того боку Днѣпра на сей бок оставясь, надаемо ему во владѣння тридцять чотири человекъ посполитихъ людей в селѣ Свидовцѣ, позволяючи з онихъ всякіе повинности и послушенства отбирати з ласки нашої и войсковой, зачимъ абы ему пану Павлу Циганчуку во владѣнні тихъ людей и воотбирание належитой повинности и послушенства ниho жадной найменшой не важился чинити перешкоди и трудности пилно приказуемъ. Данъ в обозѣ подъ Броварами, июля 1 д. 1713. В подленномъ тако звишъ менований гетманъ рукое власное.

М. П.

(Кобижча, Документи, т. IV, с. 318).

V.

Року тысяча сѣмъ сотъ девятого надесять, мѣъ июнь двадцятаго дня.

При розѣздѣ границъ уѣзду Биковского от села Вороницъ и Свидовця, виграничено комисарами часть сѣножати прозваниемъ островской, лежащий на берези Супой, без владѣльца оставшаяся отдана въ свободную и всегдашнюю державу пану Павлу Циганчуку обозному полковому тамобочному державци села Свидовця, в яком тоей сѣножати въ владѣние абы нѣхто тамъ з свѣдовчанъ, яко и протчимъ помѣжниковъ ему пану Павлу несмѣлъ чинити трудности и препятствіе силое власти зъ вирлиѣйшой (?) варуется. Данъ на комисии в Веприку року й дня вишписаныхъ.

У подленномъ тако:

Стефанъ Максимович комисаръ и канцеляристъ войсковий.

М. П.

(Кобижча, документи, т. IV, с. 318).

VI.

Присвѣтлѣшого и державнѣйшого великого государя нашего его царского священнѣйшого вѣличества войскъ Запорожскихъ обоихъ сторонъ Днѣпра

гетманъ Іоанъ Скоропадскій. Его Ц. Пр. В. войска Запорожскаго панамъ полковникамъ Переяславскому и Прилуцкому, п. п. старшинъ ихъ полковой, всему старшому і меншому сыхъ полковъ товариству і посполству и каждому кому колвек о томъ вѣдаты надлежитъ, тимъ нашимъ ознаймуемъ унѣверсаломъ ижъ панъ Антоній Танскій, полковникъ Кіевскій, просил насъ о надане себѣ хутора Мошенского з слободкое Мокіевкою при переводѣ будучое з степомъ до его приналежнымъ въ полкахъ Переяславскомъ и Прилуцкомъ найдучимся для пристулиса свосго тамъ товару и для укошения сѣна, який степъ зъ нѣсхъ сторонъ певными обмарованъ границами, јмино отъ Быхова по шляхъ Яготинскій, Воронковъ по дорожку Свидовскую, од Галицъ по шляхъ до Прилуки от Побынки лежащий, а от Прилуки по езара Галицкое. Мы прото Гетманъ прошеніе его пана Полковника не отрекши, а респектуючи на значніе его-ж у войске Запорожскомъ на урядѣ полковникства ронячіеся працы і услуги, опредѣляемъ оному поменутий хутор Мошенскій з слободкою, з степомъ вышречеными границами обведенными, и зо всѣми угодіями якими только передъ симъ Мокіевскій корыстовалъ: симъ нашимъ унѣверсаломъ у спокойное владѣніе зычимъ, абы нѣхто зъ старшины и чернѣ у заживане того нашего наданя жадной ему пану полковниковъ неважился чинити перепоны и трудности, жителѣ ж тоей Мокіевской слободки повинны оному всякое яко державцѣ своему отдавать послушенство, мѣты хотимъ і реиментарско приказуемъ. Данъ у Глуховѣ в Канцеляріи войсковой мая 12 року 1715.

В подлѣнномъ подписано звишъ мѣнований гетманъ рукое власное.

М. П.

(Кобижча, документи т. IV, с. 245, на ці ж маєтності подано й потвердження від гетьмана Апостола).

VII.

Его Ц. Пр. В. войска Запорожскаго обоихъ сторонъ Днѣпра гетманъ Даниилъ Апостолъ.

Пану полковнику Кіевскому, п. п. старшинъ его полковой, а особливе сотникове Кобижскому и воѣмъ кому о томъ вѣдаты надлежитимет симъ нашимъ ознаймуемъ унѣверсаломъ, ижъ Павелъ Циганчукъ обозний бывший бѣлоцерковский, при суплѣцѣ своей презентовалъ намъ антецесора нашего бывшего гетмана пана Скоропадского Унѣверсалъ на владѣніе ему в полку Кіевскомъ в селѣ Свидовцях посполитихъ людей тридцять чотири человекъ въ награждение за тогобочные его маєтности, которые онъ по указу Е. Ц. В. переходя на сѣю Днѣпра сторону, оставилъ, данній за служби его, при котори суплѣцѣ объявилъ, же полковникъ Кіевскій панъ Антоній Танскій в владѣніе помянутыхъ свидовскихъ людей чинитъ ему Циганчуку немалую трудность и обиду, пре то мы гетманъ стосуючись до прежнего антецесора нашего унѣверсалу, а респектомъ его Циганчука давней служби, онихъ свидовскихъ людей ему Циганчуку и синамъ его къ службѣ войсковой згодныхъ, в безъ препятственое владѣніе симъ нашимъ унѣверсаломъ потверждаемъ и имѣти хотимъ, аби во владѣніе свидовскихъ подданныхъ тридцати чотирохъ

человѣкъ панъ полковникъ Киевский и ниhto с полчанъ тамошних ему Циганчуку и сынамъ его трудности и обиды и прешкоды чинить ще важился, помянутые-ж того села Свидовець люде посполитые (і проти козаковъ) належачую ему Циганчуку съ синами отдавали повинность и послушенство приказуемъ, данъ въ Глуховъ октоврия 19 дня 1727 году.

В подлѣнномъ тако:

Вышнменований гетьманъ рукое власно.

М. П.

(Кобижча, Документи, т. IV, с. 317).

VIII.

По указу ея имп. велич. Самодерж. всерос. и протчая...

Полковниковъ Киевскому и старшинъ полковъ тамошнему а особливе сотнику Кобижскому и Острицкому и всѣмъ кому о семъ вѣдати надлежитъметъ чрезъ сие объявляется изъ минувшого генваря 18 полку Киевского Кобижской сотникъ Семен да брат его Никифор Мандрики при поданномъ своемъ намъ Генералу лейтинанту сенатору и кавалеру святого Александра, Гвардіи подполковнику и ея императорского величества генералу адъютанту, князю Шаховскому в генеральную войсковую канцелярію доношеніи, презентували купчие записи на грунта въ сотнѣ Кобижской имеющиеся, а именно: 1) от Ивана Шкондри обивателя Кобижского отчиму оного Семена Мандрики Козмѣ Грошку на загони полевые в степу въ 1710 апреля 27, 2) от Якова Вытуши на грунт з хатою 1711, марта 1, 3) от Мартина Стеценка с матерью и сестрою его на грунт с посельцею зъ ставомъ прозываемомъ поповыя, апреля 1, 1712 р. 4) от Марии Горушовки с мужем ея вторымъ на ниву Подборовицею въ 1712 іюня, 5) от Василя и Федора Басанок на пять нивъ в 1714 г. іюня 6, 6) от Назара Закаблученка на гай и сѣножать, мая 1-го, 7) от Каленика Буйницѣ, на ниву з уликомъ іюня 1-го, отъ Янка Михна на три нивы, да освидетельственное письмо войта Кобижского Іосифа Неижки, мѣщанина Петрашинина, о продаже гаю Демком і причомъ ему-ж Грошку августа 24 от Василя и Назара Закаблучких доставшагося в 1716 г. от марта 7-го, 8) от Ивана, Едѣка Михнов на гай в 1704 генваря 9, 9) от Василя Птухи на одно коло мливъ изъ ступами въ сотнѣ Острицкои в 1717 р. генваря 15, 10) от Якима Дутого на гай марта 26, 11) от козака Мойсея Недѣлки на нивъ двѣ ноября 27 въ 1718 г., 12) от Юска Мартовенка, на двор съ хатою и з грунтомъ в 1719 ноября 24, которые вся вышепоказанные грунта приговоромъ суда полкового Киевского оному сотнику Кобижскому Мандрицѣ съ братомъ его отдалы наслѣдственно во владѣніе; въ 1734 р. ноября „стакого приговору по освидетельствованию въ войсковой Генеральной канцеляріи, точная взята копия и просилъ отъ насъ генерала сенатора и кавалера з войсковой генеральной канцеляріей оний сотникъ Кобижский Семень Мандрика съ показанымъ братомъ своимъ по купчихъ записамъ показаному отчиму его Грошку даннымъ и по приговору суда полкового Киевского, на имѣющиеся во владѣніи оного Мандрик грунта унѣверсальной конфирмаціи

и мы прето генерал-лейтенант, сенаторъ, кавалер святого Александра, Гвардіи подполковник и ея императорского величества генералъ адъютант по силѣ высоковеличельнѣйшой ея им. в. за собст. ея в. рукою малоросійской генеральной старшинѣ полковникамъ, полковой старшинѣ и всему малоросійскому народу в обявление минувшого 1734 г. марта 17 присланной грамоти. въ которой всемилостивѣйше повелено намъ генералу лейтинанту, сенатору и кавалеру, съ протчими генеральной войсковой канцеляріи члены управлять все малоросійскіе дѣла, которые до уряду Гетьманского и войсковой команды надлежитъ, яко велели сей за рукою нашою и присутствующихъ членовъ изъ генеральной войсковой канцелярии оному сотнику Кобижскому Семену Мандрицѣ респектомъ служебного сотника на уряде сотничества радетелено отправляемыхъ и впредъ до оныхъ заохочуючи зъ братомъ его Никифоромъ на выше спецификованные грунта и другие угодия отчимомъ его Мандрики Грошкомъ купленные, а ему Мандрицѣ зъ братомъ его Никифоромъ по приговору суда полкового Киевского доставшиися, ежели отъ него спору не будетъ, въ подтверждение выдать унѣверсаль, такъ дабы полковникъ Киевский зъ старшиною полковою, а особливе сотники того полку Кобижский и Острицкий з урядники вовлодѣніи вышепомянутыми маткою его и отчимомъ Грошкомъ показанными купленными грунтами оному Семену Мандрицѣ жадной и наименой перепони, трудностей и препятствия чинити не важился, данъ въ Глуховъ марта 31 1735 году.

В подлѣнномъ подписались

Князь Алексѣй Шаховский,
Князь Андрей Борятинский,
Василий Гуриевъ,
Андрей Марковичъ,
Федоръ Лысенко.

(Кобижча, Документи, т. I, с. 10).

М. П.

IX.

1734 году 20 дня.

Посимъ ея Имп. Вел. указу з войсковой Генеральной Канцеляріи в полковую Киевскую Канцелярію присланному, а з оной полковой Канцеляріи дачной намъ инструкции велено намъ же нижеподписавшимся продавать пожитки движимые и недвижимые бившого полкового Киевского Комисара Ивана Филоновича за издержаніе имъ Филоновичемъ провянтоные деньги рублей сто девяносто и одиннадцать копеекъ и по оной силѣ ми между протчими пожитками продали значковому полку Киевского товаришу Якиму Кладинозѣ огорода с хатою лежащий на кашталяновцѣ помежъ Ленку... и Червякомъ во вѣчность рублей за чтири, чтобы его Якима Кладоноги въ той куплѣ ниhto турбовать не держалъ, в томъ мы подписываемся.

В подлѣнномъ подписались. Значковій товариство Гаврило Горячка, Олександр Шум.

(Кобижча, Документи т. IV, с. 769).

ФОТОАЛЬБОМ

Горбачівка справедливо називається одним з найчарівніших куточків Кобижчі. На цих світлинах зафіксовані окремі миті життя таких же чудових людей.

Експонат із шкільного музею історії села. Ось такі дерев'яні велосипеди робили кобижчанські майстри-умільці і на них каталися вулицями села.

Колодки під двором чи на вигоні колись та й тепер залишаються улюбленим місцем відпочинку сільської молоді та й людей старшого покоління.

Командир партизанського загону періоду російсько-української або так званої громадянської війни, яка тривала після жовтневого перевороту, кобижчанин Гордій Мусійович Шпиг

Довоєнних світлин залишається все менше і менше. Кожна з них — своєрідна реліквія. До уваги читачів жителі села запропонували два фото. На них зафіксовані друзі і подруги з однієї вулиці. На звороті короткий напис: «Літо 1941». На іншому — теж від 1941 року — три подруги і напис «Екіпаж машини бойової». У центрі фото Олександра Динник, праворуч від неї — Ганна Циба. Прізвище третьої подруги «екіпажу» не збереглося у пам'яті людей...

Учасник революційних подій у селі, працівник Ніжинського земства Наум Савич Київський, на честь якого й назвали нове село Наумівка, що розташоване поруч з Кобижчею.

Кобижча — село партизанської слави. На двобій з ворогом тут стали старі й малі. На одному з цих фото командир третього полку з'єднання «За Батьківщину» Михайло Онисимович **Дешко** та командир роти Пилип Тарасович **Іваницький**. На іншому — партизан **Андрій Гурин** та командири взводів вирушають на бойове завдання. Письменник-гуморист **Андрій Динник** теж воював у цьому з'єднанні. На одній із світлин він зафіксований разом бойовими побратимами — лісовими братами та сестрами.

СССР — НКВМФ
УПРАВЛЕНИЕ ПОДГОТОВКИ И КОМПЛЕКТОВАНИЯ ВМФ
ЦЕНТРАЛЬНОЕ БЮРО ПО УЧЕТУ ПОТЕРЬ ЛИЧНОГО СОСТАВА ВМФ
Отделение № 11
г. Москва

Гр. Цыба Ан. М.
Адрес _____

№ 1104
1945 г.

На Ваше письмо сообщаю, что военнослужащий Цыба Иван Мартынович по данным Центрального бюро учета потерь личного состава ВМФ значится в списках пропав без вести в октябре 1941 г.

Для выяснения фактов и обстоятельств, прошу сообщить адрес его жилища и родителей.

Начальник 3-го отделения Ермилов
МПО 2167-В

Ось такі повідомлення про безвісті пропалих на фронтах другої світової війни кобижчанців одержала в селі не одна сотня родин. Це жалібне повідомлення від 1945 року є сімейною реліквією родини **Циби**.

Олексій Литвин загинув під час виконання так званого інтернаціонального обов'язку в Афганістані. Тепер вулиця села, на якій він народився і виріс, названа його іменем. Та чи компенсуєш цим вічне горе батьків?

Вони захищали Вітчизну від коричневої чуми фашизму. Григорій Наумович **Оран** — на фронті, а Надія Тимофіївна **Роговець** — у партизанському загоні, де була зв'язковою з бобровицькими підпільниками.

Ці фото з межі 70–80-х років. Після багатьох років цькування та звинувачень з бойовими побратимами у Кобижчі зустрівся Герой Радянського Союзу, партизанський командир Іван Михайлович **Бовкун** (на фото він у військовому картузі).

Ветерани війни та праці Дмитро Корнійович **Труш** та Михайло Іванович **Ляховенко**.

*Зустрічі фронтовиків
другої світової війни
та партизанів
біля меморіальних
пам'ятників та обелісків
у різні роки.
З кожним роком
їхні ряди рідшали
і рідшали.*

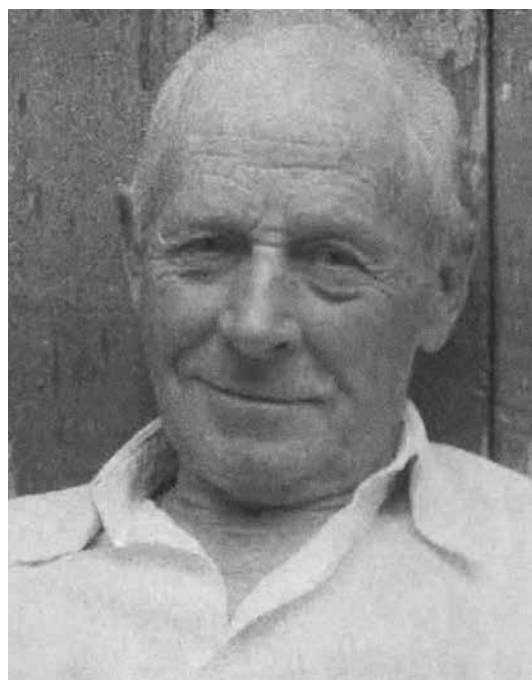
Вечір «В проміннях поезії» у школі №1. Вірші читає українська майстриня слова Леся **Клименко**.

Видатний український поет, кобижчанин Андрій Леонтійович **Динник**.

Журналіст з Кобижчі Олексій **Шульга**.

Сільський поет-самородок Гаврило **Дитина**.

Дипломант та переможець багатьох конкурсів кулінарно-ресторанного мистецтва, шеф-кухар та співвласник одного з ресторанів у Франції Павло **Демидюк**.

Упродовж століть в Кобижчі жила традиція одягати наречену в українське вбрання — на голові різнобарвний вінок із штучних квітів, до якого прикріплювали 12 кольорових атласних стрічок. На шиї — разки намиста. З одягу обов'язково вишита сорочка, поверх якої одягали оксамитову корсетку, спідниця з вишитим фартухом і підперезана теж вишитим рушником з оберегами і самов'язаним білим мереживом. Одяг нареченого був простіший, але обов'язковим атрибутом була квітка на лацкані піджака та вишита або ж біла сорочка.

Як на мене, прикро, що таке весільне вбрання витіснила казенна біла фата та така ж безлика сукня, які нібито означають цнотливість дівчини. (І це після того, як молодята роками живуть цивільним шлюбом). Віриться, що споконвічні весільні українські однострої ще повернуться в наше життя і вони внесуть свіжий струм у весілля. А поки що помилуйтеся весільною світлиною. На ній у національному вбранні Ганна Тарасівна **Шпак** та Микола Максимович **Якуб** у день свого весілля в день Святої Покрови 14 жовтня 1960 року.

Обрядовий староста
Олександра Василівна
Данилевська у будинку щастя
під час реєстрації новонаро-
дженого кобижчанина.
Фото 1960-х років

Обрядовий староста
Валентина Миколаївна **Шульга**
реєструє шлюб земляків
у сільському будинку щастя

Заступник
голови
сільської ради
Олександр
Харитонович
Андрусь
вручає орден
матері-героїні
Якимович.

Багатодітна родина Якимовичів.

Директор школи №1, а згодом
заступник голови бобровицької
районної державної адміністрації
Микола Лук'янович Демидюк.

Батько багатодітної родини Микола Лук'янович Демидюк з дітьми —
Андрієм, Василем, Оксаною, Юрієм, Павлом.

*Барабан з лотереями на ярмарку
крутять Оксанка та Павлик
Демидюки.*

*На сільському
ярмарку виграв
дядько поросся.*

*Шашлики
на сільському
ярмарку.*

Голова сільської ради Павло Павлович **Кравченко** вітає односельців зі святом Дня села.

Агіткультбригада сільського будинку культури і колектив троїстих музик вітають односельців з днем рідного села. На першому плані (зліва направо) Володимир **Петриченко** з бубном, скрипаль Григорій **Розсоха**, акордеоніст Анатолій **Данилевський**, гітарист Анатолій **Труш**.

Односельцям співають і грають Микола **Статівко**, Анатолій **Генгерський**, Анатолій **Петриченко**, Анатолій **Труш**.

Народний депутат України, засновник благодійного фонду «Кобижча», народний депутат України багатьох скликань Федір Іванович **Шпиг** вручає нагороди сільським активістам під час відкриття оновленого стадіону з сучасним футбольним полем в рідному селі.

Кобижанська громада на районному святі з нагоди вигнання німецько-фашистських загарбників з території Бобровиччини. На цьому ж районному святі громада села організувала виставку майстрів декоративно-вжиткового мистецтва своєї громади у спеціально облаштованому курені.

Ось так ще в 1984 році в селі святкували день міжнародної солідарності трудящих 1 Травня.

У пам'яті багатьох молодих механізаторів та родин надовго залишаться хвилюючі моменти урочистого посвячення в хлібороби. На цій світлині зафіксована така мить на жнивному полі в 1987 році.

Духовий оркестр села. Фото вісімдесятих років минулого століття.

Надовго запам'яталися жителям Кобижчі, навколишніх сіл та райцентру виступи хору вчителів села. У ньому співали більше сорока педагогів.

Агіткультбригада сільського будинку культури на жнивному полі колгоспу імені Шевченка. З баяном — головний агроном господарства Анатолій Данилевський.

Майстерно веде концертні програми культармійців соціальний працівник і педагог Валентина Миколаївна Шульга.

Для односельців співає кобижчанський соловейко, соліст вокально-інструментального ансамблю, вчитель музики Владислав Данилевський.

Упродовж чималого часу окрасою багатьох концертів на сцені сільського будинку культури був виступ вокально-інструментального ансамблю. Він чарував співом не тільки односельців, а й слухачів у навколишніх селах, у Бобровиці, Чернігові, Києві. На цьому фото учасники ансамблю Сергій Шпак, Анатолій Примак, Станіслав Данилевський, Владислав Данилевський, Олександр Гомон. Фото початку дев'яностих років XX століття.

Великим успіхом у глядачів завжди користуються виступи драмгуртківців села. У виставах беруть участь вчителі, колгоспники, робітники промислових підприємств, залізничники. На цьому фото самодіяльні артисти села середини 80-х років минулого століття.

Щирими оплесками глядачі завжди нагороджують виступи дуету у складі Катерини Михайлівни Падун та Любові Данилівни Білик. Тут зафіксована одна із сценок їхнього виступу.

У всіх кокижчанських колгоспах вирощували картоплю. Ця культура довгий час була високозатратною і потребувала багато ручної праці. На цьому фото ланка жінок перебирає і відрами завантажує бульби у кузов автомобіля. (Це фото для тих, хто сумує за колгоспами і рабською працею в них за палички-трудодні).

Комбайнер колгоспу «Победа», заслужений працівник сільського господарства України Микола Іванович **Наконечний**.

Група механізаторів колгоспу імені «Комунар» з головою правління Михайлом Івановичем **Ляховенком** (крайній ліворуч). Фото 1973 року.

Голови колгоспів імені Шевченка Микола Олександрович **Зацнов** (ліворуч), голова колгоспу «Победа» Володимир Григорович **Маковій** та голова колгоспу імені Павла Тичини с. Піски Георгій Федорович **Капертеха**.

Повний кавалер орденів Слави, колишній агроном колгоспу Олександр Іванович Якушко.

Голова колгоспу імені Шевченка Петро Михайлович Буглак.

Голова колгоспу «Побєда», а тепер керуючий Кобижчанською філією товариства «Земля і воля» Володимир Григорович Маковій.

Славу біографію мав Михайло Іванович Ляховенко. Він працював вчителем у школі, згодом обрали заступником голови колгоспу імені Шевченка, з 1971 по 1974 роки керував колгоспом «Комунар». З 1982 по 1987 орденоносець і кавалер багатьох інших нагород очолював громаду села. На всіх постах був шанованою людиною. Так склалося, що останні роки сільську громаду очолює його онук Дмитро Володимирович Лесенко. Булаву керівника громади він виборов у альтернативному змаганні з кількома конкурентами. Як і дід, свої вчинки і справи прагне робити з користю рідному селу і його громади. На цьому фото сільський староста з дружиною та донькою, які забезпечують йому надійний тил для роботи.

Багаторічна завідувача бібліотекою села Катерина Андріанівна **Гойник**.

Завідуюча бібліотекою Тетяна Павлівна **Сорока** серед царства книг.

Заняття з юними кореспондентами районної газети проводить керівник сільського корпункту О. В. **Данилевська**.

Завідуюча сільською бібліотекою філіалом Тетяна Миколаївна **Шостка**. (Фото 2016 року)

З 1973 року працює в сільській аптеці Ольга Петрівна **Потоцька**.

Сільські аптекарі Галина **Шишківська** та Ганна **Косовець**.

Вчителі та учні однієї із шкіл села у 1925 році.

Групове фото школярів однієї із шкіл села у 1934 році.

*Педколектив школи №2 разом з директором Іваном Пилиповичем Динником.
Фото кінця шістдесятих років минулого століття.*

*16. Вчитель фізкультури школи №2
Микола Іванович **Копоть** сорок років
трудився на педагогічній ниві. Він жив
школою і спортом. Добрий приклад
вчителя, який пішов із життя у 2007
році, служить славі справі популя-
ризації фізкультури і спорту. Пам'ять
про нього в районі зберігається й під
час щорічних спортивних турнірів на
його честь, які з кожним роком набува-
ють все більшої популярності.*

*Вчителька середньої школи №1, кавалер ордена Леніна Наталія Макарівна **Корнієнко**.*

*Випускник середньої школи №2 Федір Іванович Шпиг разом з директором школи О. В. **Данилевською** (праворуч) класним керівником Валентиною Іванівною **Мосейко** (ліворуч) і вчителькою Ніною Мефодіївною **Захлявко**.*

Кобижчанська середня школа №2 святкувала свій 90-річний ювілей.

*Нинішній директор Кобижчанської школи Сергій Михайлович **Баняс**.*

У школах Кобижчі традиційними були зустрічі з видатними людьми України. На цьому фото зафіксована зустріч академіка Національної академії наук України, директора науково-дослідного інституту українознавства, доктора філологічних наук, професора уродження Марківців Бобрівського району Петра Петровича **Кононенка** (ліворуч) з колективом сільської школи-родини №2.

Світлина на пам'ять про зустріч випускників школи №2.
Третій ліворуч — народний депутат України,
кобижчанин Федір Іванович **Шпиг**.

Зустріч випускників Кобижчанської середньої школи №2 через 50 років після останнього дзвоника. У центрі фото класний керівник Галина Олександрівна **Копоть** та директор Олександра Василівна **Данилевська**. Поруч з ними — Тамара **Левченко**, Галина **Рог**, Ольга **Вітер**, Євдокія **Опенько**, Валентина **Острянка**, Володимир **Іваницький**, Михайло **Бондаренко**, Володимир **Симонов**, Любов **Бутко**, Олександр **Сень** та Анатолій **Горбик**.

На цьому фото зафіксовані члени Козелецького повітового виконкому, обраного на другому повітовому з'їзді рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, який проходив 16–18 червня 1919 року в Козельці. На з'їзді були присутні 80 делегатів. Був обраний повітовий комітет із 17 чоловік. У першому ряду сидять члени повіткому (зліва направо): голова повіткому ЧеКа **А. Кизимовський** (Козелець), завідуючий повітовим відділом Наум **Київський** (Кобижча), секретар повітового комітету **І. С. Зубець** (Вороньки), голова повітвиконкому **П. С. Волошин** (Щаснівка), завідуючий повітовим земвідділом, заступник голови повітвиконкому **П. Г. Пашковський-Толочко** (Козелець), завідуючий лісним відділом **С. М. Івашина** (Шапехи), начальник дорожнього відділу **М. М. Хляга** (Щаснівка).

Стоять у другому ряду (зліва направо): завідуючий повітовим відділом охорони здоров'я **Л. Г. Мілейко** (Козелець), директор банку **П. М. Марченко** (Щаснівка), повітовий військовий комісар **Г. В. Согнибеда** (Новозибків), завідуючий фінансовим відділом **Т. П. Коновалов** (Сухиня), завідуючий відділом народної освіти Євген Петрович **Журавльов** (Козелець), повітовий продовольчий комісар **Г. Г. Шевчик** (Ярославка). (Фото публікується вперше за всю його історію).

Мітинг на Соборній площі Чернігова 22 квітня 1921 року у день Всеобучу. На автомобілі стоять (зліва направо) член президії губкому, голова губпрофради **Виноградов**, член губвиконкому **Альошин**, загубполітпросвітою **Макееєнко**, член президії, завідуючий відділом губкому **П. Г. Пашковський-Толочко** (виступає з промовою), губернський воєнком **Філатов**. Перед ними стоять голова губчека **Біксон** (в шкіряниці), заступник голови губвиконкому **М. Крупеник**. (Фото публікується вперше в історії).

Президія Козелецького повітового партійного комітету 15 лютого 1923 року. Серед учасників засідання, звісно, є й представники Кобижчі. На жаль, прізвища невідомі. Світлина публікується вперше.

*Кобижчанське споживче товариство райспоживспілки навіть у роки суцільних дефіцитів наприкінці минулого століття було одним з найкращих на Чернігівщині. На рахунку сільських кооператорів — грамоти, дипломи, вимпели, червоні прапори та інші відзнаки. Це давало їм право на організацію змістовного відпочинку. Святкування міжнародного дня кооперації вони відзначали за казаном лісової каші всім колективом на чолі з директором Павлом Павловичем **Кравченком** (крайній внизу праворуч).*

Церковнослужителі та парафіяни біля приміщення Святотроїцької церкви.

Використана література:

1. Аркас Микола. «Історія України-Руси».
2. Біблія, або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповітів.
3. Боплан Гійом. «Опис України».
4. Василенко М. П. «Очерки по истории Западной Руси и Украины». К.1916.
5. Верстюк В. С. Дзюба О.М. Реприщев В.Ф. «Україна з найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник». К. Наукова думка. 1995.
6. «Вера и жизнь» журнал Чернігівської єпархії за всі роки випуску.
7. Кривошея В. В. Кривошея І. І., Кривошея О. В. «Неурядова старшина Гетьманщини». К. Стило. 2009.
8. Радлов «Опыт словаря тюркских наречий», вип 8.
9. «Чернігівщина». Енциклопедичний довідник. К., 1990.
10. «Чернігівська область». Історія міст і сіл України. Т.25.К., 1972.
11. «Черниговская область». История сел и городов Украины. К., 1983.
12. «Сіверські скрижалі». К., 2011.
13. Заруба В. М. «Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорізького». Д. «Ліра», 2007.
14. Книга записей королевских. К.19.
15. Падалка Л.В. «Прошлое Полтавской территории и ее заселение». Полтава, 1914.
16. Кулаковський Петро. «Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618-1648 роки».
17. Ординація Війська Запорізького.
18. Материалы для отечественной истории. Издал Михаил Судиненко. К., 1853.
19. Кривошея В. «Генеалогія українського козацтва». К., 2004.
20. Модзалевский В. Л. «Малороссийский родословник», т. ІУ. К., 1914.
21. Ригельман Олександр. «Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще 1875-86 год». М.,1847.
22. Черниговская памятка. Ч., 1898.
23. Филарет. «Историко-статистическое описание Черниговской епархии». Ч., 1874.
24. «Описи Київського намісництва 70-80 років ХУІІІ століття».
25. «Список поселений и городов Черниговской губернии по уездам и волостям». Ч., 1919.
26. «Труды Черниговской архивной комиссии за 1906-1908 годы».
27. Русов О. О. «Описание Черниговской губернии», т. 1-2.1898.
28. Субтельний Орест «Україна. Історія». К., Либідь, 1992.
29. «Список населенных мест Черниговской губернии по данным на 1901 год». Ч., 1902.
30. Кониський Георгій. Історія русів від 1846 року. К., 1991.
31. Конисский А. Я. «Стопятнадцатилетний экономический прогресс села».
32. «Списки населенных мест российской империи» том Черниговская губерния. С-Пб, 1866.
33. Шевченко Тарас. Кобзар.
34. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. К., 1864.
35. Польські справи. 1651.
36. Николайчик Ф. Д. «Начало и рост Полтавских владений князей Вишневецких по данным Литовской метрики». М., 1901.
37. Семенов В. П. «Полное географическое описание нашего отечества», т. 7., Малороссия.С-Пб, 1903.
38. «Опис Лівобережної України кінця ХУІІІ початку ХІХ століття». К., 1997.
39. Календар Чернігівської губернії за 1914 рік.
40. Довженко Олександр. «Щоденник».
41. Романовський В. «Переписні книги 1666 року».
42. Шамрай С. В. «Містечко Кобижча в ХУІІІ столітті».
43. Левенко В. І. «Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад 1917-1920 роки». Ч., 1957.
44. Книга Большого чертежа. СПб.1865.
45. Домонтович М. Материалы для географии и статистики России...Черниговская губерния. СПб, 1865.
46. Брокгауз Ф.А., Эфрон И. А. Энциклопедический словарь. СПб, 1895.
47. Енциклопедія сучасної України.т.13, К. 2013.
48. Павленко С.О. «Топоніми Чернігово-Сіверщини». Ч., 2013.
49. Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Т.1, К., 1885.
50. Стороженко «Очерки Переяславской старины». К.,1900.
51. Киричок Б. Г., «Глибоке коріння. Нариси до історії рідного краю». Ніжин., 2010.
52. «Сіверщина в історії України». Збірник, вип. 7, 2014.
53. Крекотень С.Я. «З історії рідної землі», Ніжин, 2009.
54. Бузун О. «Історія Остерщини. Розділ «Люстрація Остерського староства 1628 р. ».
55. Коровин-Пиотровский К.В. «Материалы для истории, этнографии и статистики Черниговской губернии», Ч., 1887.
56. Лазаревский А. М. «Описание старой Малороссии», т.1.
57. «Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський і Ніжинський полки». К.
58. Василенко М. П. «Генеральне слідство про маєтності Київського полку 1729–1730 роки».1892.
59. Квитка Д. «Селитренная промышленность в России и средства к ее улучшению. — Журнал мануфактур и торговли. 1865.
60. Лукьянов М. П. «Производство пороха в России в первой четверти века».
61. Грушевський М. С. «Історія України-Руси».
62. Клим Р. О. «Роль Київського шляхового вузла в системі зовнішніх комунікацій Гетьманщини». К., 2001.
63. Милорадович Г. «Родословная книга Черниговского дворянства», т.1-2,СПб, 1901.
64. Полонський М. «Спогади священника», К., 2010.
65. Труды Чернігівської губерньської архівної комісії 1906-1908 рр., вип.7.
66. Яворницький Д. І. «Історія запорозьких козаків», т. 1-3.К., 1990-1991.
67. Бойко М. К., Лазаренко В. М. «Нариси з історії Чернігівщини». Вип.4. Ч., 2002.
68. Емельянов В.Н. «Коллективизация на Нежинщине». (Хроника событий). Н. 2001.
69. Букет Євген. «Нариси з історії київської «Просвіти». К., 2014.

70. Тимошик М. С. «Село». Т. 1-2, К., 2017.
 71. Молчанова О. Г. Топонимический словарь горного Алтая. 1979.
 72. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття.
 73. Очерки истории города Чернигова (907-1907).
 74. Калашник Є. С. Орільський рубіж Полтавського козацького полку в археологічних дослідженнях.
 75. Магочій Павло.-Роберт. Україна. Історія її земель і народів.
 76. Брехуненко В. Східна брама Європи в 50-70-х роках ХУП ст.. К. 1960.
 77. Кулиш П. Отпадения Малороссии от Польши. М. 1888.
 78. Гуржій О. І. Гетьманська Україна.
 79. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.
 80. Борисенко. В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині ХУП століття. К. 1986.
 81. Земский сборник Черниговской губернии. За всі роки випуску.
 82. Кудлай П. Крестьянское движение на Черниговщине в 1905-1906 годах. К.1953.
 83. Сакун П. П. Наумівка. Спогади про рідне село. Ч. 2014.
 84. Моренець В. Земля, полита кров'ю.
 85. Сірик В. Національні спецслужби в період 1917-1921 рр.
 86. Сталін Й. В Повне зібрання творів. Т. 13.
 87. Голодомор 1932- 1933 років на Чернігівщині: влада та народ. Збірник документів. Ч. 2008.
 88. Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистських загарбників населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією 1941-1943 роки. Ч. 1947.
 89. Партизанська слава. Чернігівська область. Ч. 2011.
 90. Партизанські загони і з'єднання на Чернігівщині в роки Великої Вітчизняної війни. Ч. 2008.
 91. Чернігівщина у вогні. К. 2003.
 92. Карпов В. Генералиссимус. М. 2002. Кн.1.
 93. Вітчизна. Журнал. № 1-2, 1999.
 94. Радянська школа. Журнал. №7. 1965.
 95. Бюлетень виконавчого комітету Чернігівської обласної ради депутатів трудящих. №2. 1957.
- У книзі використані матеріали з бобровицької районної газети з 1932 по 2001 рік, ніжинської окружної газети «Нове село», газет «Черниговские губернские ведомости», «Черниговские епархиальные известия», «Черниговская земская неделя», «Красное знамя», «Черниговский вестник», «Черниговщина», «Черниговская земская газета», «Деснянская правда», «Гарт», «Молодь України», «Сільські вісті», «Робітнича газета», журналів «Вера и жизнь», «Селянин» та інших періодичних видань різних років.

У книзі використані матеріали Інтернет-ресурсів, зокрема із сайту «Кобижча».

У книзі використані фотографії з сімейних архівів жителів Кобижчі та краєзнавчого музею місцевої школи.

ЗМІСТ

СЕЛО МОЄ НА СЕМИ ВІТРАХ <i>(Уривок з поеми)</i>	4
ПРО АВТОРА	7
З ГЛИБОКОЇ КРИНИЦІ ІСТОРІЇ <i>Забути історію маленької Батьківщини так само ганебно, як і забути своїх батьків</i>	9
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ СЕЛА <i>Розпочалися вони кілька століть тому й тривають до сьогодні. На жаль, жодному з дослідників так і не вдалося позбутися в «біографії» Кобижчі так званих «білих плям»</i>	15
«ХАЙ ОСВЯТИТЬСЯ ПРАЦІ СТЕЗЯ!» <i>Багатовікова історія Кобижчі відображена в кількох описах, але повної «біографії» вона не має й донині</i>	18
ЖИТТЄДАЙНІ ДЖЕРЕЛА <i>Давня топоніміка Кобижчі дає підстави твердити, що життя тут існувало ще зі стародавніх часів</i>	27
І В'ЄТЬСЯ ПІД КОБИЖЧЕЮ ВАЛ ЗМІЇНИЙ <i>Залишки цього давнього фортифікаційного рубежу і сьогодні є таємницею для вчених</i>	33
ВАЖКИЙ ШЛЯХ ВІД КИЇВСЬКОЇ РУСІ ДО ВЛАДИ МОСКОВІЇ <i>Давньоруська держава мала сталу соціальну структуру, яка заклала підвалини майнових й інших відносин на багато століть</i>	41

ОЙ ВИ, СЛАВНІ КОЗАЧЕНЬКИ 57

**КОРОНОВАНЕ І НЕ КОРОНОВАНЕ
ВЕЛЬМОЖНЕ ПАНСТВО КОБИЖЧІ**

*Тривалий час представники шляхти та дворянства
володіли селом і земельними угіддями*

65

**«МИ ЩЕ ПОБОРЕМОСЬ ЗА СЛАВУ
МОЄЇ НЕНІ – УКРАЇНИ»**

*Кобизька козака сотня майже півтора століття
неодноразово вкривала себе бойовою славою*

96

**«З МОСКОВСЬКИХ ПАЗУРІВ ОГИДНИХ...
ВИРВЕМ РІДНУ УКРАЇНУ»**

*Кобижча в часи панування Московії
та російської імперії*

99

**«ОЙ ГОРЕ ТІЙ ЧАЙЦІ, ЧАЄЧЦІ-НЕБОЗІ,
ЩО ВИВЕЛА ДІТОК ПРИ БИТІЙ ДОРОЗІ...»**

104

«ЄМЧУЖНОЄ ДЄЛО» ТА ІНШІ РЕМЕСЛА МЕШКАНЦІВ КОБИЖЧІ

*Наш край був однією з територій тодішньої
держави, де виробляли сировину для пороху*

122

ОЙ ТАМ, НА ТОВЧКУ, НА БАЗАРІ

*Свого часу про кобижчанські базари та ярмарки йшла добра слава
далеко за межі містечка*

130

НЕ ЗАБЛУКАТИ В ЛАБІРИНТАХ ІСТОРІЇ

*Кобижча на зламі епох: від реформи 1861 року до революційного
вибуху 1917 року*

134

**«УСІЛЯКІ ЗБОРИЩА НА ВУЛИЦЯХ
ЗАБОРОНЯЮТЬСЯ...»**

*Так розпорядився губернатор Чернігівщини після стихійних
бунтів селян. Зокрема й у Кобижчі*

145

**ЗЕМСЬКИМ ГЛАСНИМ ОБРАТИ КОЗАКА,
ЛЮДИНУ ЧЕСНУ ПРОХОРА ШПИГА**

Так одноголосно «приговорив» волосний сход у Кобижчі

154

«КОБИЖЧА – МІСЦЕВІСТЬ РЕВОЛЮЦІЙНА...»

*Так заявили більшовики на засіданні місцевого волосного
революційного комітету в грудні 1919 року*

160

**«ПРОДРОЗКЛАДКУ ВИКОНАЄМО З ДОПОМОГОЮ
ЗБРОЙНОЇ СИЛИ»**

*Так погрожували більшовики хліборобам Кобижчі.
І зброя «заговорила»*

182

«ОДИН КІНЬ У ТОВАРИША ГУСАКА ЗАЙВИЙ...»

*Так вирішили комнезамівці Сотенного куреня. Схожі рішення
ухвалювали й в інших комітетах неможників*

204

«НАМ СВОЄ РОБИТИ...»

*Новоявлені князьки з партквитками в кишенях були відірвані
від робочих мас*

223

**«БАТЬКО В ТСОЗІ, А Я – НІ.
НУ, НАВІЩО ВІН МЕНІ?»**

*Кобижча в часи більшовицького наступу на українське селянство
у 1920–1930 рр.*

229

ЖИТИ СТАЛО ВЕСЕЛІШЕ...

Початок «колгоспного руху» та доля селян Кобижчі

248

«У РАДЯНСЬКОМУ АПАРАТІ САКУНУ НЕ МІСЦЕ...»

*Такий вердикт, що винесений у заголовок цього розділу, оголосила
комісія з чистки кадрів секретарю бурякової спілки
Фалалею Андрійовичу Сакуну. Рахівнику цієї спілки Есічу, секретарю
сільської ради Лесенку та багатьом іншим кобижчанам репресивний
орган поставив клеймо «це — не наша людина». Засідання комісії
стало наступним кроком більшовицької влади на чорному
й кривавому шляху великого терору проти власного народу*

280

«ТРУПИ НА ВУЛИЦЯХ КОБИЖЧІ ШТАБЕЛЯМИ ЛЕЖАЛИ»

Такими словами розповідала про голод 1933-го року бабуса журналістки, уродженки Кобижчі Тетяни Потолап — Єфросинія Никифорівна Малько.

І це було правдою. Бо Кобижча, як і вся Україна, дуже болісно і з великими втратами пережила ту трагедію

314

«ДИМ-ДИМОК ВІД МАШИН...»

Про історії створення та діяльності машинно-тракторних станцій

341

ІШЛА ВІЙНА НАРОДНА...

На двобій із ворогом у тилу й на фронтах стали тисячі кобижчанців

348

КОБИЖЧА В ЧАСИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

За спогадами людей, 11 вересня в будинок школи № 2 біля лісу ввійшли троє військових і сказали вчителям...

353

КОБИЖЧАНЦІ У БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКИХ ОКУПАНТІВ

В умовах жорсткої фашистської окупації українці зробили єдино правильний вибір: вони масово стали на герць із ворогом.

Не стала винятком і Кобижча

367

ЗВІЛЬНЕННЯ КОБИЖЧІ

Сімнадцятого вересня 1943 року під тиском військ Червоної армії і партизанів німецько-фашистські окупанти залишили Кобижчу

376

КОБИЖЧА В ЧАСИ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Одразу ж після визволення села запрацював польовий військкомат

379

«НЕ ДАЙТЕ ВМЕРТИ З ГОЛОДУ...»

Так писали в заявах на ім'я правління колгоспів сотні селян Кобижчі

388

ЯК КОБИЖЧА АМЕРИКУ НАЗДОГАНЯЛА...

Радянський Союз так і не показав обіцяну Америці «кузькіну мати» у розвитку економіки

395

УСЯ ВЛАДА РАДАМ!

Цей більшовицький лозунг не наповнювався повноцінним змістом за всі роки існування радянської влади

403

«З ДОБРОЇ ВОЛІ ДО ШКОЛИ ІДУТЬ»

Так сказав кілька століть тому про дітей українців урядовець Опанас Шафонський. Прагнули бути освіченими й кобижчанці. Вони з давніх-давен і до сьогодні в перших рядах походу до світла знань

412

СЕЛО В МОЛИТВАХ ДО НЕБЕС..

Віра в Бога неодноразово допомагала людям врятувати й відродити з попелу Кобижчу, як легендарну Неопалиму Купину

456

ВІД ЧАКЛУНСТВА ДО ПРОФЕСІЙНОГО ЛІКУВАННЯ

Такий шлях розвитку медичної галузі в Кобижчі

497

ЕХ, ДОРОГИ, ДОРОГИ...

Від витоптаних на полях кочівниками битих стежок до сучасних асфальтівок — такий шлях розвитку транспортної інфраструктури села

505

НЕ ЗГАСИШ ВОГОНЬ ДОТИКОМ ДОЛОНЬ, АБО ПОЖЕЖНА СПРАВА НА ТЕРЕНАХ КОБИЖЧІ

512

І ПОЛЕТІЛИ В КОБИЖЧУ ТЕЛЕГРАМИ...

Від епістолярного спілкування до найновіших інтернет-технологій за кілька століть пройшла сільська галузь зв'язку

517

«П'ЕСИ ТРЕБА СТАВИТИ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ...»

Такий вердикт винесли комуністи самодіяльним артистам Кобижчі

524

КОБИЖЧА: КРОК У ТРЕТЄ ТИСЯЧОЛІТТЯ

Жителі села не втрачають надії на нові висоти економічного добробуту рідного краю

538

А СЛАВА ТЕБЕ ЗНАЙДЕ...

Сотні вихідців із Кобижчі здобули заслужену славу не лише в рідній державі, а й далеко за її межами

545

ЛЮДИ З БОЖИМ ДАРОМ ЗЛАТОСЛОВА

*Три доби не спати, три доби крокувати...
Ці слова з маршу кореспондентів притаманні й багатьом активістам преси з Кобижчі*

556

РЕПРИНТ

Сергій Шамрай

565

ФОТОАЛЬБОМ

651

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

694

АВТОР КНИГИ ЩИРО ВДЯЧНИЙ:

Особлива вдячність видатному кобижчанцю
Федору Івановичу ШПИГУ
за моральну і фінансову підтримку моєї ідеї написання
цього дослідження історії Кобижчі.
Велика вдячність донькам **Марині** та **Світлані**
за фінансування у видавництві та організації поліграфічного
виконання цієї книги.
Велика вдячність кобижчанці, справжній берегині історії рідного села,
педагогу **Олександрі Василівні Данилевській**.
Велика вдячність за всіляку підтримку сільському старості Кобижчі
Дмитру Володимировичу Лесенку.
Дякую кобижчанці, члену Національної спілки журналістів України
Тетяні Потолап (нині Нікітіній) та її доньці **Олі** за технічне забезпечення
під час обробки фотографій.
Колективам Центрального державного історичного архіву України,
Центральному державному архіву виконавчих органів влади, державного архіву
Чернігівської області та його відділу в Ніжині, Національної бібліотеки
імені Вернадського, обласної наукової бібліотеки імені Короленка
і співробітникам відділу краєзнавства на чолі з **Іриною Яківною Кагановою**.
Вдячний моїм родичам і односельцям **Марії Сергіївні** та **Михайлу Миколайовичу**
Гриню за сприяння у вирішенні житлово-побутових проблем під час роботи
в обласному архіві та обласній бібліотеці.
Дякую директору Кобижчанської середньої школи
Сергію Михайловичу Банясу, керівнику сільського відділення товариства
«Земля і воля» **Володимиру Маковію** та всім жителям села
за допомогу у зборі матеріалів та фотографій
з історії села.

Документально-публіцистичне видання

МИКОЛА ГРИНЬ

Кобижуа: від сивої давнини до сьогодення

(Українською мовою)

Редагування: Микола Гринь
Арт-директор: Олександр Продан
Обкладинка: Світлана Виноградова
Дизайн, верстка:
Світлана Виноградова
Фотокорекція: Наталія Слінкіна
Коректор: Ірина Рибницька

Формат 70х9100/16. Ум. друк. арк. 57,20
Наклад 50 примірників. Зам. 21-268.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
WWW.FENIXPRINT.COM.UA

Свідоцтво про внесення суб'єкта
Видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК за № 271 від 07.12.2000 р.